תנ״ך · ראשונים · רמב״ן · תורה

רמב"ן על בראשית

רבנו משה ב"ר נחמן [הרמב"ן]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רמב"ן על בראשית

רבנו משה ב"ר נחמן [הרמב"ן]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רמבן-על-בראשית/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פתיחה לפירוש התורה 4
פרק א 9
פרק ב 26
פרק ג 35
פרק ד 38
פרק ה 43
פרק ו 45
פרק ז 51
פרק ח 54
פרק ט 59
פרק י 64
פרק יא 68
פרק יב 72
פרק יג 78
פרק יד 80
פרק טו 85
פרק טז 93
פרק יז 94
פרק יח 99
פרק יט 108
פרק כ 115
פרק כא 117
פרק כב 120
פרק כג 123
פרק כד 127
פרק כה 135
פרק כו 142
פרק כז 148
פרק כח 152
פרק כט 156
פרק ל 160
פרק לא 166
פרק לב 172
פרק לג 179
פרק לד 182
פרק לה 186
פרק לו 190
פרק לז 197
פרק לח 204
פרק לט 210
פרק מ 213
פרק מא 216
פרק מב 223
פרק מג 228
פרק מד 230
פרק מה 234
פרק מו 238
פרק מז 246
פרק מח 250
פרק מט 254

הקדמה

בְּשֵׁם הָאֵל הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא. אַתְחִיל לִכְתֹּב חִדּוּשִׁים בְּפֵרוּשׁ הַתּוֹרָה. בְּאֵימָה בְּיִרְאָה בִּרְתֵּת בְּזִיעַ בְּמוֹרָא. מִתְפַּלֵּל וּמִתְוַדֶּה בְּלֵב נִדְכֶּה וְנֶפֶשׁ שְׁבוּרָה. שׁוֹאֵל סְלִיחָה מְבַקֵּשׁ מְחִילָה וְכַפָּרָה. בְּקִידָה בִּבְרִיכָה בְּהִשְׁתַּחֲוָיָה. עַד שֶׁיִּתְפַּקְּקוּ כָּל חֶלְיוֹת שֶׁבַּשִּׁדְרָה. וְנַפְשִׁי יוֹדַעַת מְאֹד יְדִיעָה בְּרוּרָה. שֶׁאֵין בֵּיצַת הַנְּמָלָה כְּנֶגֶד הַגַּלְגַּל הָעֶלְיוֹן צְעִירָה. כַּאֲשֶׁר חָכְמָתִי קְטַנָּה וְדַעְתִּי קְצָרָה כְּנֶגֶד סִתְרֵי תּוֹרָה. הַצְּפוּנִים בְּבֵיתָהּ הַטְּמוּנִים בְּחַדְרָהּ. כִּי כָל יְקָר וְכָל פֶּלֶא. כָּל סוֹד עָמֹק וְכָל חָכְמָה מְפֹאָרָה. כָּמוֹס עִמָּהּ חָתוּם בְּאוֹצָרָהּ. בְּרֶמֶז בְּדִבּוּר בִּכְתִיבָה וּבַאֲמִירָה. כַּאֲשֶׁר אָמַר הַנָּבִיא הַמְפֹאָר בִּלְבוּשׁ מַלְכוּת וְהָעֲטָרָה. מְשִׁיחַ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וּנְעִים הַזְּמִירָה. לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ. רְחָבָה מִצְוָתְךָ מְאֹד. וְנֶאֱמַר פְּלָאוֹת עֵדְוֹתֶיךָ עַל כֵּן נְצָרָתַם נַפְשִׁי.

אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה וְנַפְשִׁי חָשְׁקָה בַּתּוֹרָה. וְהִיא בְּלִבִּי כְּאֵשׁ אוֹכֶלֶת בְּעֶרָה. בְּכִלְיוֹתַי עֲצוּרָה. לָצֵאת בְּעִקְבֵי הָרִאשׁוֹנִים אֲרָיוֹת שֶׁבַּחֲבוּרָה. גְּאוֹנֵי הַדּוֹרוֹת בַּעֲלֵי גְּבוּרָה. לְהִכָּנֵס עִמָּם בָּעֲבִי הַקּוֹרָה. לִכְתֹּב בָּהֶם פִּשְׁטִים בִּכְתוּבִים וּמִדְרָשִׁים. בְּמִצּוֹת וְאַגָּדָה. עֲרוּכָה בַכֹּל וּשְׁמוּרָה. וְאָשִׁים לְמָאוֹר פָּנַי נֵרוֹת הַמְּנוֹרָה הַטְּהוֹרָה. פֵּרוּשֵׁי רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה. עֲטֶרֶת צְבִי וּצְפִירַת תִּפְאָרָה. מֻכְתָּר בְּנִימּוּסוֹ בְּמִקְרָא בְּמִשְׁנָה וּבִגְמָרָא. לוֹ מִשְׁפָּט הַבְּכוֹרָה. בִּדְבָרָיו אֶהְגֶּה. בְּאַהֲבָתָם אֶשְׁגֶּה. וְעִמָּהֶם יִהְיֶה לָנוּ מַשָּׂא וּמַתָּן דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה. בִּפְשָׁטָיו וּמִדְרָשָׁיו וְכָל אַגָּדָה בְּצוּרָה. אֲשֶׁר בְּפֵרוּשָׁיו זְכוּרָה. וְעִם רַבִּי אַבְרָהָם בֶּן עֶזְרָא. תִּהְיֶה לָנוּ תּוֹכַחַת מְגֻלָּה וְאַהֲבָה מְסֻתָּרָה.

וְהָאֵל אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ לְבַדּוֹ אֵירָא. יַצִּילֵנִי מִיּוֹם עֶבְרָה. יַחְשִׁכֵנִי מִשְּׁגִיאוֹת וּמִכָּל חֵטְא וַעֲבֵרָה. וְיַדְרִיכֵנִי בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה. וְיִפְתַּח לָנוּ שַׁעֲרֵי אוֹרָה. וְיִזַּכֵּנוּ לְיוֹם הַבְּשׂוֹרָה. כְּדִכְתִיב מַה נָּאוּ עַל הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר. מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם מְבַשֵּׂר טוֹב מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה. אֹמֵר לְצִיּוֹן מָלַךְ אֱלֹהָיִךְ.

צְרוּפָה אִמְרָתְךָ מְאֹד וְעַבְדְּךָ אֲהֵבָהּ (תהלים קיט קמ).

צִדְקָתְךָ צֶדֶק לְעוֹלָם וְתוֹרָתְךָ אֱמֶת (תהלים קיט קמב).

צֶדֶק עֵדְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם הֲבִינֵנִי וְאֶחְיֶה (תהלים קיט קמד).

פתיחה לפירוש התורה

מֹשֶׁה רַבֵּנוּ כָּתַב הַסֵּפֶר הַזֶּה עִם הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ מִפִּיו שֶׁל הקב"ה. וְהַקָּרוֹב שֶׁכָּתַב זֶה בְּהַר סִינַי, כִּי שָׁם נֶאֱמַר לוֹ: "עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וֶהְיֵה שָׁם, וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם". כִּי 'לוּחוֹת הָאֶבֶן' – יִכְלֹל הַלּוּחוֹת וְהַמִּכְתָּב, כְּלוֹמַר עֲשֶׂרֶת

הַדִּבְּרוֹת, וְ'הַמִּצְוָה' – מִסְפַּר הַמִּצְוֹת כֻּלָּן, עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה. אִם כֵּן, 'וְהַתּוֹרָה' – יִכְלֹל הַסְּפוּרִים מִתְּחִלַּת בְּרֵאשִׁית, כִּי הוּא מוֹרֶה אֲנָשִׁים בַּדֶּרֶךְ בְּעִנְיַן הָאֱמוּנָה.

וּבְרָדְתּוֹ מִן הָהָר כָּתַב מִתְּחִלַּת הַתּוֹרָה עַד סוֹף סִפּוּר הַמִּשְׁכָּן, וּגְמַר הַתּוֹרָה כָּתַב בְּסוֹף שְׁנַת הָאַרְבָּעִים, כַּאֲשֶׁר אָמַר: "לְקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה, וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם", וְזֶה כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר: 'תּוֹרָה – מְגִלָּה מְגִלָּה נִתְּנָה'. אֲבָל לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר: 'תּוֹרָה – חֲתוּמָה נִתְּנָה', נִכְתַּב הַכֹּל בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים, כְּשֶׁנִּצְטַוָּה: "כִּתְבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת, וְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שִׂימָהּ בְּפִיהֶם". וְצִוָּה: "לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה, וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם".

וְעַל כָּל פָּנִים הָיָה נָכוֹן שֶׁיִּכְתֹּב בְּתְחִלַּת סֵפֶר בְּרֵאשִׁית: 'וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר', אֲבָל הָיָה הָעִנְיָן לְהַכְתִּב סְתָם, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא כָּתַב מֹשֶׁה רַבֵּנוּ הַתּוֹרָה כְּמְדַבֵּר בְּעַד עַצְמוֹ, כַּנְּבִיאִים שֶׁמַּזְכִּירִים עַצְמָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בִּיחֶזְקֵאל תָּמִיד: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי בֶּן אָדָם", וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּיִרְמְיָה: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר". אֲבָל מֹשֶׁה רַבֵּינוּ כָּתַב תּוֹלְדוֹת כָּל הַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים וְיִחוּס עַצְמוֹ וְתוֹלְדוֹתוֹ וּמִקְרָיו כִּשְׁלִישֵׁי הַמְדַבֵּר. וְלָכֵן יֹאמַר: "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה, וַיֹּאמֶר אֵלָיו", כִּמְדַבֵּר בְּעַד שְׁנַיִם אֲחֵרִים. וּמִפְּנֵי שֶׁהָעִנְיָן כֵּן לֹא נִזְכַּר מֹשֶׁה בַּתּוֹרָה עַד שֶׁנּוֹלַד, וְנִזְכַּר כְּאִלּוּ אַחֵר מְסַפֵּר עָלָיו.

וְאַל יִקָּשֶׁה עָלֶיךָ עִנְיַן מִשְׁנֵה תּוֹרָה שֶׁמְּדַבֵּר בְּעַד עַצְמוֹ: "וָאֶתְחַנַּן", "וָאֶתְפַּלֵּל אֶל ה' וֵאמֹר", כִּי תְּחִלַּת הַסֵּפֶר הַהוּא: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל", וְהִנֵּה הוּא כְּמְסַפֵּר דְּבָרִים בִּלְשׁוֹן אוֹמְרָם.

וְהַטַּעַם לִכְתִיבַת הַתּוֹרָה בִּלְשׁוֹן זֶה – מִפְּנֵי שֶׁקְּדָמָה לִבְרִיאַת הָעוֹלָם, אֵין צָרִיךְ לוֹמַר לְלֵדָתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, כְּמוֹ שֶׁבָּא לָנוּ בַּקַּבָּלָה, שֶׁהָיְתָה כְּתוּבָה בְּאֵשׁ שְׁחוֹרָה עַל גַּבֵּי אֵשׁ לְבָנָה. הִנֵּה מֹשֶׁה כְּסוֹפֵר הַמַּעְתִּיק מִסֵּפֶר קַדְמוֹן וְכוֹתֵב, וְלָכֵן כָּתַב סְתָם. אֲבָל זֶה אֱמֶת וּבְרוּר הוּא שֶׁכָּל הַתּוֹרָה מִתְּחִלַּת סֵפֶר בְּרֵאשִׁית עַד 'לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל' נֶאֱמְרָה מִפִּיו שֶׁל הקב"ה לְאָזְנָיו שֶׁל מֹשֶׁה, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן: "מִפִּיו יִקְרָא אֵלַי אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַאֲנִי כֹּתֵב עַל הַסֵּפֶר בַּדְיוֹ".

הוֹדִיעָנוּ תְּחִלָּה עִנְיַן בְּרִיאַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם, כְּלוֹמַר בְּרִיאַת כָּל נִבְרָא הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים, וְגַם כֵּן כָּל הַנֶּאֱמָר בַּנְּבוּאָה מִמַּעֲשֶׂה מֶרְכָּבָה וּמַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית, וְהַמְקֻבָּל בָּהֶם לַחֲכָמִים, עִם תּוֹלֶדֶת אַרְבַּע הַכִּוּוֹנוֹת שֶׁבַּתַּחְתּוֹנִים: כֹּחַ הַמַּחְצָבִים, וְכֹחַ צְמָחֵי הָאֲדָמָה, וְנֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה, וְנֶפֶשׁ הַמְדַבֵּר – בְּכֻלָּם נֶאֱמַר לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ בְּרִיאָתָם וּמַהוּתָם וְכֹחוֹתָם וּמַעֲשֵׂיהֶם וַאֲפִיסַת הַנִּפְסָדִים מֵהֶם, וְהַכֹּל נִכְתַּב בַּתּוֹרָה בְּפֵרוּשׁ אוֹ בְּרֶמֶז. וּכְבָר אָמְרוּ

רַבּוֹתֵינוּ: "חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה נִבְרְאוּ בָּעוֹלָם, וְכֻלָּם נִמְסְרוּ לְמֹשֶׁה, חוּץ מֵאֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַתְּחַסְּרֵהוּ מְּעַט מֵאֱלֹהִים".

יֹאמְרוּ, כִּי בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם חֲמִשִּׁים שְׁעָרִים שֶׁל בִּינָה, כְּאִלּוּ נֶאֱמַר שֶׁיִּהְיֶה בִּבְרִיאַת הַמַּחֲצִב שַׁעַר בִּינָה אֶחָד בְּכֹחוֹ וְתוֹלְדוֹתָיו, וּבִבְרִיאַת צֶמַח הָאֲדָמָה שַׁעַר בִּינָה אֶחָד, וּבִבְרִיאַת הָאֵילָנוֹת שַׁעַר אֶחָד, וּבִבְרִיאַת הַחַיּוֹת שַׁעַר אֶחָד, וּבִבְרִיאַת הָעוֹפוֹת שַׁעַר אֶחָד, וְכֵן בִּבְרִיאַת הַשְּׁרָצִים וּבִבְרִיאַת הַדָּגִים. וְיַעֲלֶה אַחַר זֶה לִבְרִיאַת בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַמְדַבֶּרֶת, שֶׁיִּתְבּוֹנֵן סוֹד הַנֶּפֶשׁ וְיֵדַע מַהוּתָהּ וְכוֹחָהּ בְּהֵיכְלָהּ יַגִּיעַ לְמָה שֶׁאָמְרוּ: גָּנַב אָדָם – יוֹדֵעַ וּמַכִּיר בּוֹ, נוֹאַף אָדָם – יוֹדֵעַ וּמַכִּיר בּוֹ, נֶחְשַׁד עַל הַנְּדָּה – יוֹדֵעַ וּמַכִּיר בּוֹ. גְּדוֹלָה מְכֻלָּן – שֶׁמַּכִּיר בְּכָל בַּעֲלֵי כְּשָׁפִים. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לַגַּלְגַּלִּים וְלַשָּׁמַיִם וּצְבָאֵיהֶם, כִּי בְּכָל אֶחָד מֵהֶם שַׁעַר חָכְמָה אֶחָד שֶׁלֹּא כְּחָכְמָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, וּמִסְפָּרָם מְקֻבָּל לָהֶם עַל הַקַּבָּלָה שֶׁהֵם חֲמִשִּׁים חוּץ מֵאֶחָד. וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה הַשַּׁעַר הַזֶּה בִּידִיעַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁלֹּא נִמְסַר לְנִבְרָא, וְאַל תִּסְתַּכֵּל בְּאֹמְרָם 'נִבְרְאוּ בָּעוֹלָם', כִּי עַל הָרֹב יְדַבֵּר, וְהַשַּׁעַר הָאֶחָד לֹא נִבְרָא. וְהַמִּסְפָּר הַזֶּה רָמוּז בַּתּוֹרָה בִּסְפִירַת הָעֹמֶר וּבִסְפִירוֹת הַיּוֹבֵל, כַּאֲשֶׁר אַגִּיד בּוֹ סוֹד בְּהַגִּיעִי שָׁם בִּרְצוֹן הקב"ה. וְכָל הַנִּמְסָר לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ בְּשַׁעֲרֵי הַבִּינָה הַכֹּל נִכְתַּב בַּתּוֹרָה בְּפֵרוּשׁ אוֹ בְּרֶמְיָזָה בְּתֵבוֹת, אוֹ בְּגִימַטְרִיָאוֹת, אוֹ בְּצוּרַת הָאוֹתִיּוֹת, בַּכְּתוּבוֹת כְּהִלְכָתָן, אוֹ הַמִּשְׁתַּנּוֹת בְּצוּרָתָן, כְּגוֹן הַלְּפוּפוֹת וְהָעֲקוּמוֹת וּזוּלָתָן, אוֹ בְּקוֹצֵי הָאוֹתִיּוֹת וּבְכִתְרֵיהֶן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ: "כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לַמָּרוֹם, מְצָאוֹ לְהקב"ה שֶׁהָיָה קוֹשֵׁר כְּתָרִים לָאוֹתִיּוֹת. אָמַר לוֹ: אֵלּוּ לָמָּה? אָמַר לוֹ: עֲתִיד אָדָם אֶחָד לְדָרֵשׁ בָּהֶם תִּלֵּי תִלִּים שֶׁל הֲלָכוֹת... עַד זוֹ מִנַּיִן לְךָ? אָמַר לוֹ: הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי". כִּי הָרְמָזִים הָאֵלּוּ לֹא יִתְבּוֹנְנוּ אֶלָּא מִפֶּה אֶל פֶּה עַד מֹשֶׁה מִסִּינַי.

וּמִזֶּה אָמְרוּ בְּשִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּא בְּחִזְקִיָּהוּ – סֵפֶר תַּגִּין הֶרְאָה לָהֶם. וְהַסֵּפֶר הַזֶּה הוּא יָדוּעַ וּמָצוּי אֵצֶל כָּל אָדָם, יְפָרֵשׁ בּוֹ כַּמָּה אַלְפֵי"ן יֵשׁ בַּתּוֹרָה בְּתָגִין, וְכַמָּה בֵּיתֵי"ן וּשְׁאָר הָאוֹתִיּוֹת וּמִסְפַּר הַתָּגִין שֶׁל כָּל אַחַת וְאַחַת. וְאֵין הַשָּׁבַח שֶׁסִּפְּרוּ עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וְגִלּוּי הַסּוֹד שֶׁהָיָה בּוֹ לְחִזְקִיָּהוּ מִפְּנֵי הַתָּגִין עַצְמָן, אֶלָּא בִּידִיעָתָן בְּפֵרוּשֵׁיהֶן סוֹדוֹת רַבִּים עֲמֻקִּים מְאֹד. וְשָׁם בְּמִדְרַשׁ שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּא אָמְרוּ: "כְּתִיב: "וַיַּגֶּד לָכֶם אֶת בְּרִיתוֹ" – וַיַּגֶּד לָכֶם סֵפֶר בְּרֵאשִׁית שֶׁהִיא תְּחִלַּת בְּרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם, אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים – אֵלּוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, עֲשָׂרָה לַמִּקְרָא וַעֲשָׂרָה לַתַּלְמוּד. וְכִי מִנַּיִן יָבֹא אֱלִיהוּא בֶּן בַּרַכְאֵל הַבּוּזִי וְיִגַּלֶּה לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל חַדְרֵי בְּהֵמוֹת וְלִוְיָתָן? וּמִנַּיִן יָבֹא יְחֶזְקֵאל וְיַגֶּלֶה לָהֶם חַדְרֵי מֶרְכָּבָה? הֲדָא הוּא דִכְתִיב: "הֱבִיאַנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו", כְּלוֹמַר שֶׁהַכֹּל נִלְמַד מֵהַתּוֹרָה.

וּשְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁנִּתַּן לוֹ אֱלֹהִים הַחָכְמָה וְהַמַּדָּע – הַכֹּל מִן הַתּוֹרָה הָיָה לוֹ, וּמִמֶּנָּה לָמַד עַד סוֹף כָּל הַתּוֹלְדוֹת, וַאֲפִילּוּ כּוֹחוֹת הָעֲשָׂבִים וּסְגֻלָּתָם, עַד שֶׁכָּתַב בָּהֶן אֲפִלּוּ

סֵפֶר רְפוּאוֹת. וּכְעִנְיַן שֶׁכָּתוּב: "וַיְדַבֵּר עַל הָעֵצִים מִן הָאֶרֶז אֲשֶׁר בַּלְּבָנוֹן וְעַד הָאֵזוֹב אֲשֶׁר יֹצֵא בַּקִּיר".

וְרָאִיתִי הַסֵּפֶר הַמְתֻרְגָּם הַנִּקְרָא חָכְמָתָא רַבְּתָא דִּשְׁלֹמֹה, וְכָתוּב בּוֹ: "וְלֹא מִמְּתֹם הֲוָת תּוֹלְדָתָא חֲדֵיתָא לְמֶלֶךְ אוֹ לְשַׁלִּיט דַּחֲדָיו מַעֲלָנָא דְּכָל בַּר נַשׁ לְעָלְמָא, וּמַפְקָנָא שַׁוִּיאַת חֲדָיו מִיטוּל כֵּן צַלִּית וְאִיתְיְהִיבַת לִי רוּחָא דְּחָכְמְתָא, וְקָרֵית וְאָתֵית לִי רוּחָא דְּאַיְדַעְתָּא, צְבִית בָּהּ יַתִּיר מִן שִׁבְטָא וְכָרְסָוָתָא". יֹאמַר, כִּי לֹא מִדָּבָר תִּהְיֶה תּוֹלֶדֶת מְיֻחֶדֶת לְמֶלֶךְ אוֹ לְשַׁלִּיט, אֶחָד הוּא בְּיֹאת כָּל אִישׁ בָּעוֹלָם, וְיֹצִיאָה שָׁוָה לְכֻלָּם יַחַד, וּבַעֲבוּר כֵּן הִתְפַּלַּלְתִּי וְנָתַן לוֹ רוּחַ חָכְמָה, וְקָרָאתִי וּבָאָה לִי רוּחַ דַּעַת, בָּחַרְתִּי בָּהּ יוֹתֵר מִן הַשֵּׁבֶט וְהַכִּסֵּא.

וְנֶאֱמַר שָׁם: "וְהוּא דִּיהַב אַיְדַעְתָּא דִּלֹּא דְּגַלּוֹתָא לְמִדַּע הֵיכָן קָם עָלְמָא וְעוֹבָדַיְהוּ דְּמַזָּלְתָא, שׁוּרַיָּא וְשׁוּלְמַיָּא וּמִצְעָתָהוֹן דְּזִנְבוֹתָא וּדְהֵיכָן עָבְדֵי זִמְנֵי רַהֲטָהוֹן דְּשִׁמַיָּא וְקִבְעֵיהוֹן דְּכוֹכְבֵי מַתְנָא דִּבְעִירָא וְחִמְתָא דְּחֵיוְיַאתָא. עֲזֵיהוֹן דְּרוּחֵי וּמַחְשַׁבְתְּהוֹן דְּנָשֵׁי, גִּינְסֵי דְּנִצְבְּתָא וְחֵילֵיהוֹן דְּעִקָּרֵי, כָּל מִדְּעַם דְּכָסֵי וְכָל מִדְּעַם דְּגָלֵי יְדִעִית. יֹאמַר שֶׁהָאֱלֹהִים הוּא הַנּוֹתֵן דַּעַת, שֶׁאֵין בּוֹ שֶׁקֶר, לֵדַע אֵיךְ קָם הָעוֹלָם וּמַעֲשֵׂה הַמַּזָּלוֹת, הָרֹאשׁ וְהַסּוֹף וְאֶמְצָעוּת הַזְּמַנִּים וַאֲלַכְסוֹנוֹת הַזְּנָבוֹת, וְאֵיךְ יַעֲשׂוּ הַזְּמַנִּים מְרוּצַת הַשָּׁמַיִם וּקְבִיעוּת הַכּוֹכָבִים, לַחוּת הַבְּהֵמוֹת וַחֲמַת הַחַיּוֹת, תֹּקֶף הָרוּחוֹת וּמַחְשָׁבוֹת אָדָם, יַחֲסֵי הָאֵילָנוֹת וְכֹחוֹת הַשָּׂרָשִׁים, כָּל דָּבָר מְכֻסֶּה וְכָל דָּבָר מְגֻלֶּה יְדָעְתִּי. כָּל זֶה יָדַע בַּתּוֹרָה וְהַכֹּל מָצָא בָּהּ, בְּפֵרוּשֶׁיהָ בְּדִקְדּוּקֶיהָ בְּאוֹתִיּוֹתֶיהָ וּבְקוֹצֶיהָ כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי.

וְכֵן אָמַר בּוֹ הַכָּתוּב: "וַתֶּרֶב חָכְמַת שְׁלֹמֹה מֵחָכְמַת כָּל בְּנֵי קֶדֶם", כְּלוֹמַר שֶׁהָיָה בְּקִי מֵהֶם בְּקֶסָמִים וּבְנַחֲשִׁים שֶׁזּוֹ הִיא חָכְמָתָם, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי מָלְאוּ מִקֶּדֶם, וְעֹנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים". וְכָךְ אָמְרוּ: "מָה הָיְתָה חָכְמָתָן שֶׁל בְּנֵי קֶדֶם? שֶׁהָיוּ יוֹדְעִים עֲרוּמִים בַּתַּיִר. וּמִכָּל חָכְמַת מִצְרַיִם – שֶׁהָיָה בָּקִי בִּכְשָׁפִים", שֶׁהִיא חָכְמַת מִצְרַיִם, וּבְטֶבַע הַצּוֹמֵחַ, כַּיָּדוּעַ מִסֵּפֶר הָעֲבוֹדָה הַמִּצְרִית, שֶׁהָיוּ בְּקִיאִין מְאֹד בְּעִנְיַן הַזְּרִיעוֹת וְהַהַרְכָּבָה בְּמִינִין. וְכָךְ אָמְרוּ: "אֲפִלּוּ פִּלְפְּלִין נָטַע שְׁלֹמֹה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵיצַד הָיָה נוֹטְעָן? אֶלָּא שְׁלֹמֹה חָכָם הָיָה וְהָיָה יוֹדֵעַ עִקַּר מַשְׁתִּיתוֹ שֶׁל עוֹלָם, לָמָּה? "מִצִּיּוֹן מִכְלַל יֹפִי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ" (תהלים נ ב), מִצִּיּוֹן נִשְׁתַּכְלֵל כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. כֵּיצַד? לָמָּה נִקְרֵאת אֶבֶן שְׁתִיָּה – שֶׁמִּמֶּנָּה נִשְׁתֵּת הָעוֹלָם, וְהָיָה שְׁלֹמֹה יוֹדֵעַ אֵיזֶהוּ גִּיד שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לְכוּשׁ, וְנָטַע עָלָיו פִּלְפְּלִין, וּמֵיָּד הָיוּ עוֹשִׁין פֵּרוֹת, שֶׁכֵּן הוּא אוֹמֵר: "וְנִטְעֹתִי בָהֶם עֵץ כָּל פֶּרִי".

עוֹד יֵשׁ בְּיָדֵינוּ קַבָּלָה שֶׁל אֱמֶת, כִּי כָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ שְׁמוֹתָיו שֶׁל הקב"ה, שֶׁהַתֵּבוֹת מִתְחַלְּקוֹת לְשֵׁמוֹת בְּעִנְיַן אֶחָד. כְּאִלּוּ תַּחְשֹׁב עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, כִּי פָּסוּק בְּרֵאשִׁית יִתְחַלֵּק לְתֵבוֹת אֲחֵרוֹת, כְּגוֹן: 'בְּרֹאשׁ יִתְבְּרָא אֱלֹהִים', וְכָל הַתּוֹרָה כֵּן, מִלְבַד צֵרוּפֵיהֶן

וְגִימַטְרִיָאוֹתֵיהֶם שֶׁל שֵׁמוֹת. וּכְבָר כָּתַב רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה בְּפֵרוּשָׁיו בַּתַּלְמוּד: "עִנְיַן הַשֵּׁם הַגָּדוֹל שֶׁל ע"ב, בְּאֵיזֶה עִנְיָן הוּא, בִּשְׁלֹשָׁה פְּסוּקִים: 'וַיִּסַּע', 'וַיָּבֹא', 'וַיֵּט'. וּמִפְּנֵי זֶה סֵפֶר תּוֹרָה שֶׁטָּעָה בּוֹ בְּאוֹת אַחַת בְּמָלֵא אוֹ בְּחָסֵר – פָּסוּל. כִּי זֶה הָעִנְיָן יְחַיֵּב אוֹתָנוּ לִפְסֹל סֵפֶר תּוֹרָה שֶׁיֶּחְסַר בּוֹ ו' אֶחָד מִמְּלוֹת 'אוֹתָם' שֶׁבָּאוּ מֵהֶם ל"ט מְלֵאִים בַּתּוֹרָה, אוֹ שֶׁיִּכְתֹּב הַו' בְּאֶחָד מִשְּׁאָר הַחֲסֵרִים, וְכֵן כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מַעֲלֶה וְלֹא מוֹרִיד כְּפִי הָעוֹלֶה בַּמַּחְשָׁבָה. וְזֶה הָעִנְיָן שֶׁהֵבִיא גְּדוֹלֵי הַמִּקְרָא לִמְנוֹת כָּל מָלֵא וְכָל חָסֵר בְּכָל הַתּוֹרָה וְהַמִּקְרָא, וּלְחַבֵּר סְפָרִים בַּמַּסֹּרֶת עַד עֻזְרָא הַסּוֹפֵר הַנָּבִיא שֶׁנִּשְׁתַּדֵּל בָּזֶה, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ מִפָּסוּק: "וַיִּקְרְאוּ בַּסֵּפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מְפֹרָשׁ וְשׂוֹם שֶׂכֶל, וַיָּבִינוּ בַּמִּקְרָא". וְנִרְאֶה שֶׁהַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה בְּאֵשׁ שְׁחוֹרָה עַל גַּבֵּי אֵשׁ לְבָנָה, בָּעִנְיָן הַזֶּה שֶׁהִזְכִּירוּ הָיָה, שֶׁהָיְתָה הַכְּתִיבָה רְצוּפָה בְּלִי הֶפְסֵק תֵּבוֹת, וְהָיָה אֶפְשָׁר בְּקִרְיָאָתָהּ שֶׁתִּקָּרֵא עַל דֶּרֶךְ הַשֵּׁמוֹת, וְתִקָּרֵא עַל דֶּרֶךְ קְרִיאָתֵנוּ בְּעִנְיַן הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה, וְנִתְּנָה לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עַל דֶּרֶךְ קְרִיאַת הַמִּצְוֹת, וְנִמְסַר לוֹ עַל פֶּה קְרִיאָתָהּ בְּשֵׁמוֹת. וְכֵן יִכְתְּבוּ הַשֵּׁם הַגָּדוֹל שֶׁהִזְכַּרְתִּי כֻּלּוֹ רָצוּף, וְיִתְחַלֵּק לְתֵבוֹת שֶׁל שָׁלֹשׁ שָׁלֹשׁ אוֹתִיּוֹת לְחִלּוּקִים אֲחֵרִים רַבִּים, כְּפִי הַשִּׁמּוּשׁ לְבַעֲלֵי הַקַּבָּלָה.

וְעַתָּה דַּע וּרְאֵה מָה אָשִׁיב שׁוֹאֲלִי דָּבָר בִּכְתִיבַת פֵּרוּשׁ הַתּוֹרָה, אֲבָל אֶתְנַהֵג כְּמִנְהַג הָרִאשׁוֹנִים לְהַנִּיחַ דַּעַת הַתַּלְמִידִים יְגִיעֵי הַגְּלוּת וְהַצָּרוֹת, הַקּוֹרְאִים בַּסְּדָרִים בַּשַּׁבָּתוֹת וּבַמּוֹעֲדִים, וְלִמְשֹׁךְ לִבָּם בִּפְשָׁטִים וּבְקִצַּת דְּבָרִים נְעִימִים לַשּׁוֹמְעִים וְלַיּוֹדְעִים חֵן. וְאֵל חַנּוּן יְחָנֵנוּ וִיבָרְכֵנוּ, וְנִמְצָא חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם.

וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא בִּבְרִית נֶאֱמָנָה, וְהִיא הַנּוֹתֶנֶת עֵצָה הוֹגֶנֶת לְכָל מִסְתַּכֵּל בַּסֵּפֶר הַזֶּה, לְבַל יִסְבֹּר סְבָרָה וְאַל יַחְשֹׁב מַחֲשָׁבוֹת בְּדָבָר מִכָּל הָרְמָזִים אֲשֶׁר אֲנִי כוֹתֵב בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה, כִּי אֲנִי מוֹדִיעוֹ נֶאֱמָנָה שֶׁלֹּא יַשִּׂגוּ דְּבָרַי וְלֹא יוֹדְעוּ כְּלָל בְּשׁוּם שֵׂכֶל וּבִינָה, זוֹלְתִי מִפִּי מְקֻבָּל חָכָם לְאָזֶן מְקֻבֶּל מֵבִין. וְהַסְּבָרָא בָּהֶן אִוֶּלֶת, מַחְשָׁבָה מוֹעֶלֶת, רַבַּת הַנִּזְקִין מְנוּעַת הַתּוֹעֶלֶת. אַל יַאֲמֵן בַּשָּׁוְא נִתְעָה, כִּי לֹא תְּבוֹאֵהוּ בְּסִבָּרוֹתָיו רַק רָעָה, כִּי יְדַבְּרוּ אֶל ה' סָרָה, אֲשֶׁר לֹא יֶכְלוּ כַּפָּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אָדָם תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל, בִּקְהַל רְפָאִים יָנוּחַ", אַל יֶהֱרְסוּ אֶל ה' לְרָאוֹת (שמות יט כד), כִּי ה' אֱלֹהֵינוּ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא אֵל קַנָּאוֹת. וְהוּא יִרְאֶה אֶת רְצוּיָיו מִתּוֹרָתוֹ נִפְלָאוֹת.

אֲבָל יֶחֱזוּ בְּפֵרוּשֵׁינוּ חִדּוּשִׁים בִּפְשָׁטִים וּבְמִדְרָשִׁים, וְיִקְחוּ מוּסָר מִפִּי רַבּוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים: "בַּגָּדוֹל מִמְּךָ אַל תִּדְרֹשׁ, בֶּחָזָק מִמְּךָ בַּל תַּחְקֹר, בַּמֻּכְלָא מִמְּךָ בַּל תֵּדַע, בַּמְכֻסֶּה מִמְּךָ בַּל תִּשְׁאַל, בַּמֶּה שֶׁהֻרְשִׁיתָ הִתְבּוֹנָן, וְאֵין לְךָ עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת".

פרק א

פסוק א

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אָמַר רַבִּי יִצְחָק: לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה אֶלָּא מֵ"הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב ב), שֶׁהִיא מִצְוָה רִאשׁוֹנָה שֶׁנִּצְטַוּוּ בָּהּ יִשְׂרָאֵל. וּמָה טַעַם פָּתַח בִּבְרֵאשִׁית? שֶׁאִם יֹאמְרוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם: "לִסְטִים אַתֶּם, שֶׁכְּבַשְׁתֶּם לָכֶם אַרְצוֹת שִׁבְעָה גּוֹיִם", הֵם אוֹמְרִים לָהֶם: "כָּל הָאָרֶץ שֶׁל הַקָּבָ"ה הִיא, וּנְתָנָהּ לַאֲשֶׁר יָשַׁר בְּעֵינָיו; וּבִרְצוֹנוֹ נְתָנָהּ לָהֶם, וּבִרְצוֹנוֹ נְטָלָהּ מֵהֶם וּנְתָנָהּ לָנוּ". וְזוֹ אַגָּדָה בַּלָּשׁוֹן שֶׁכָּתָבָהּ רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה בְּפֵרוּשָׁיו. וְיֵשׁ לִשְׁאֹל בָּהּ, כִּי צֹרֶךְ גָּדוֹל הוּא לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בִּ"בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", כִּי הוּא שֹׁרֶשׁ הָאֱמוּנָה; וְשֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בָּזֶה וְחוֹשֵׁב שֶׁהָעוֹלָם קַדְמוֹן, הוּא כּוֹפֵר בָּעִקָּר וְאֵין לוֹ תּוֹרָה כְּלָל. וְהַתְּשׁוּבָה, מִפְּנֵי שֶׁמַּעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית – סוֹד עָמֹק, אֵינוֹ מוּבָן מִן הַמִּקְרָאוֹת, וְלֹא יִוָּדַע עַל בֵּרְיוֹ אֶלָּא מִפִּי הַקַּבָּלָה עַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה, וְיוֹדְעָיו חַיָּבִין לְהַסְתִּיר אוֹתוֹ. לָכֵן אָמַר רַבִּי יִצְחָק שֶׁאֵין לְהַתְחִלַּת הַתּוֹרָה צֹרֶךְ בִּ"בְּרֵאשִׁית בָּרָא", וְהַסִּפּוּר בְּמָה שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן וּמָה נַּעֲשָׂה בְּיוֹם שֵׁנִי וּשְׁאָר הַיָּמִים, וְהָאֲרִיכוּת בִּיצִירַת אָדָם וְחַוָּה, וְחֶטְאָם וְעָנְשָׁם, וְסִפּוּר גַּן עֵדֶן וְגֵרוּשׁ אָדָם מִמֶּנּוּ, כִּי כָל זֶה לֹא יוּבַן בִּינָה שְׁלֵמָה מִן הַכְּתוּבִים. וְכָל שֶׁכֵּן סִפּוּר דּוֹר הַמַּבּוּל וְהַפַּלְגָה, שֶׁאֵין הַצֹּרֶךְ בָּהֶם גָּדוֹל. וְיִסְפִּיק לְאַנְשֵׁי הַתּוֹרָה בִּלְעֲדֵי הַכְּתוּבִים הָאֵלֶּה, וְיַאֲמִינוּ בְּכָלָל בַּנִּזְכָּר לָהֶם בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת (שמות כ י): "כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי", וְתִשָּׁאֵר הַיְדִיעָה לַיְחִידִים שֶׁבָּהֶם הֶלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, עִם הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. וְנָתַן רַבִּי יִצְחָק טַעַם לָזֶה, כִּי הִתְחִילָה הַתּוֹרָה בִּ"בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים" וְסִפּוּר כָּל עִנְיַן הַיְצִירָה עַד בְּרִיאַת אָדָם, וְשֶׁהִמְשִׁילוֹ בְּמַעֲשֶׂה יָדָיו וְכֹל שֶׁתַּחַת רַגְלָיו, וְגַן עֵדֶן – שֶׁהוּא מִבְחַר הַמְּקוֹמוֹת הַנִּבְרָאִים בָּעוֹלָם הַזֶּה – נַעֲשָׂה מָכוֹן לְשִׁבְתּוֹ, עַד שֶׁגֵּרַשׁ אוֹתוֹ חֶטְאוֹ מִשָּׁם. וְאַנְשֵׁי דּוֹר הַמַּבּוּל, בְּחֶטְאָם גֹּרְשׁוּ מִן הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, וְהַצַּדִּיק בָּהֶם לְבַדּוֹ נִמְלָט, הוּא וּבָנָיו. וְזַרְעָם, חֶטְאָם גָּרַם לָהֶם לְהַפִּיצָם בִּמְקוֹמוֹת וּלְזָרוֹתָם בָּאֲרָצוֹת, וְתָפְשׂוּ לָהֶם הַמְּקוֹמוֹת לְמִשְׁפְּחוֹתָם בְּגוֹיֵיהֶם כְּפִי שֶׁנִּזְדַּמֵּן לָהֶם. אִם כֵּן רָאוּי הוּא, כַּאֲשֶׁר יוֹסִיף הַגּוֹי לַחֲטוֹא, שֶׁיֹּאבַד מִמְּקוֹמוֹ וְיָבוֹא גּוֹי אַחֵר לָרֶשֶׁת אֶת אַרְצוֹ, כִּי כֵן הוּא מִשְׁפַּט הָאֱלֹהִים בָּאָרֶץ מֵעוֹלָם. וְכָל שֶׁכֵּן עִם הַמְסֻפָּר בַּכָּתוּב כִּי כְּנַעַן מְקֻלָּל וְנִמְכָּר לְעֶבֶד עוֹלָם, וְאֵינוֹ רָאוּי שֶׁיִּירַשׁ מִבְחַר מְקוֹמוֹת הַיִּשּׁוּב, אֲבָל יִירָשׁוּהָ עַבְדֵי ה' זֶרַע אוֹהֲבוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהלים קה מד): "וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרֹתָיו יִנְצֹרוּ". כְּלוֹמַר, שֶׁגֵּרַשׁ מִשָּׁם מוֹרְדָיו, וְהִשְׁכִּין בּוֹ עוֹבְדָיו, שֶׁיֵּדְעוּ כִּי בַּעֲבוּדָתוֹ יִנְחָלוּהָ, וְאִם יֶחֶטְאוּ לוֹ – תְּקִיא אוֹתָם הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר לִפְנֵיהֶם. וַאֲשֶׁר יְבָאֵר הַפֵּרוּשׁ שֶׁכָּתַבְתִּי, לְשׁוֹנָם בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פרשה

א) שֶׁאָמְרוּהָ שָׁם בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה: רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ דְּסִכְנִין בְּשֵׁם רַבִּי לֵוִי פָּתַח, "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ" (תהלים קיא ו). מָה טַעַם גִּלָּה לָהֶם הקב"ה לְיִשְׂרָאֵל מַה שֶּׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן וּמָה שֶּׁנִּבְרָא בְּיוֹם שֵׁנִי? מִפְּנֵי ז' אֻמּוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל וְאוֹמְרִים לָהֶם: הֲלֹא אֻמָּה שֶׁל בְּזִיזוֹת אַתֶּם. וְיִשְׂרָאֵל מְשִׁיבִין לָהֶם: וְאַתֶּם הֲלֹא בְּזוּזָה הִיא בְּיֶדְכֶם, הֲלֹא "כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתּוֹר הִשְׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם" (דברים ב כג). הָעוֹלָם וּמְלוֹאוֹ שֶׁל הקב"ה הוּא, כְּשֶׁרָצָה – נָתַנוֹ לָכֶם; כְּשֶׁרָצָה – נְטָלוֹ מִכֶּם וּנְתָנוֹ לָנוּ. הֲדָא הוּא דִכְתִיב (תהלים קיא ו), "לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם" – "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ": בְּשִׁבִיל לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם, הִגִּיד לָהֶם אֶת בְּרֵאשִׁית. וּכְבָר בָּא לָהֶם מִמָּקוֹם אַחֵר עוֹד הָעִנְיָן שֶׁהִזְכַּרְתִּי. בְּתַעֲלוּמוֹת מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זַ"ל: "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ", לְהַגִּיד כֹּחַ מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית לְבָשָׂר וָדָם אִי אֶפְשָׁר; לְפִיכָךְ סָתַם לְךָ הַכָּתוּב בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים. אִם כֵּן נִתְבָּאֵר מָה שֶׁאָמַרְנוּ בָּזֶה.

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית א:א'): אֵין הַמִּקְרָא הַזֶּה אוֹמֵר אֶלָּא "דָּרְשֵׁנִי", כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ: בִּשְׁבִיל הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת רֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח כח) "ה' קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ", וּבִשְׁבִיל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ב ג) "קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ". וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לְרַבּוֹתֵינוּ סָתוּם וְחָתוּם מְאֹד, כִּי דְּבָרִים רַבִּים מְצָאוּ שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית, וּבְכֻלָּם לָהֶם מִדְרָשִׁים, וּקְטַנֵּי אֻמָּנָה יִסְפְּרוּ לָהֶם לְרֻבָּם. אָמְרוּ (בראשית רבה פרשה א): בִּזְכוּת שִׁלְשָׁה דְּבָרִים נִבְרָא הָעוֹלָם: בִּזְכוּת חַלָּה, בִּזְכוּת מַעֲשְׂרוֹת, וּבִזְכוּת בִּכּוּרִים. בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים – אֵין רֵאשִׁית אֶלָּא חַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו כ): "רֵאשִׁית עֲרִסֹתֵיכֶם". וְאֵין רֵאשִׁית אֶלָּא מַעֲשְׂרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יח ד): "רֵאשִׁית דְּגָנְךָ". וְאֵין רֵאשִׁית אֶלָּא בִּכּוּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כג יט): "רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ". וְעוֹד אָמְרוּ (שם): בִּזְכוּת מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג כא): "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ". וְכָנָתָם זוֹ, שֶׁמִּילַת בְּרֵאשִׁית תִּרְמֹז כִּי בְּעֶשֶׂר סְפִירוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם. וְרָמַז לִסְפִירָה הַנִּקְרֵאת חָכְמָה שֶׁבָּהּ יְסוֹד כֹּל, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג יט): "ה' בְּחָכְמָה יָסַד אָרֶץ", הִיא הַתְּרוּמָה. וְהִיא קֹדֶשׁ, אֵין לָהּ שִׁעוּר לְמִעוּט הִתְבּוֹנְנוּת הַנִּבְרָאִים בָּהּ. וְכַאֲשֶׁר יִמְנֶה אָדָם עֶשֶׂר מִדּוֹת וַיַּפְרִישׁ אַחַת מֵעֶשֶׂר, רֶמֶז לְעֶשֶׂר סְפִירוֹת, יִתְבּוֹנְנוּ הַחֲכָמִים בָּעֲשִׂירִית וִידַבְּרוּ בָהּ. וְהַחַלָּה – מִצְוָה יְחִידָה בָּעִסָּה – תִּרְמֹז לָזֶה. וְיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ "רֵאשִׁית", הִיא כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַמְּשׁוּלָה בְּשִׁיר הַשִּׁירִים לְכַלָּה, שֶׁקְּרָאָהּ הַכָּתוּב "בַּת" וְ"אָחוֹת" וְ"אֵם", וּכְבָר בָּא לָהֶם זֶה בַּמִּדְרָשׁ (שיר השירים רבה פרשה ג): "בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ" (שיר השירים ג יא), וּבִמְקוֹמוֹת רַבִּים. וְכֵן "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ" דִּמְשֶׁה, יִסְבְּרוּ כִּי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ נִסְתַּכֵּל בְּאַסְפַּקְלַרְיָא הַמְּאִירָה וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ, וְלָכֵן זָכָה לַתּוֹרָה. הַכֹּל כַּוָּנָה אַחַת לָהֶם. וְאִי אֶפְשָׁר לְהַאֲרִיךְ בְּפֵרוּשׁ זֶה הָעִנְיָן

בְּמִכְתָּב, וְהָרֻמְז רַב הַנָּזֶק, כִּי יִסְבְּרוּ בּוֹ סְבָרוֹת אֵין בָּהֶם אֱמֶת. אֲבָל הִזְכַּרְתִּי זֶה לִבְלֹם פִּי קְטַנֵּי אֱמָנָה מְעוּטֵי חָכְמָה, הַמַּלְעִיגִים עַל דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ.

בְּרֵאשִׁית כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית א׳:א׳): וְאִם בָּאתָ לְפָרְשׁוֹ כִּפְשׁוּטוֹ כָּךְ פָּרְשֵׁהוּ: בְּרֵאשִׁית בְּרִית שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ, וַיֹּאמֶר הקב"ה יְהִי אוֹר. אִם כֵּן, הַכֹּל נִמְשַׁךְ לִבְרִיאַת הָאוֹר. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כְּעִנְיָן זֶה בְּעַצְמוֹ, אֲבָל תִּקֵּן כִּי הַוּ"ו בְּמִילַת "וְהָאָרֶץ" אֵינָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת, וְרַבּוֹת כֵּן בַּמִּקְרָאוֹת. וְהַטַּעַם, כִּי בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת הָרָקִיעַ וְהַיַּבָּשָׁה לֹא הָיָה בָּאָרֶץ יִשּׁוּב, אֲבָל הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ מְכֻסָּה בְּמַיִם, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. וּלְפִי דַּעְתּוֹ, לֹא נִבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן רַק הָאוֹר. וְהַקַּשְׁיָא לְרַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה בַּפְּרוּשׁ הַזֶּה, כִּי אָמַר, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרוֹת סֵדֶר הַבְּרִיאָה בְּאֵלּוּ לוֹמַר שֶׁהֵם קָדְמוּ – הָיָה לוֹ לִכְתֹּב "בָּרִאשׁוֹנָה", שֶׁאֵין "רֵאשִׁית" בַּמִּקְרָא שֶׁאֵינוֹ סָמוּךְ. וְהִנֵּה "מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית" (ישעיהו מו י). וְאִם יִסְמֹךְ אוֹתוֹ לְ"דָבָר", גַּם זֶה תִּסְמֹךְ אוֹתוֹ. וְעוֹד, "וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ" (דברים לג כא). וְטַעַן בָּזֶה עוֹד טְעָנוֹת. וְעַתָּה שְׁמַע פֵּרוּשׁ הַמִּקְרָא עַל פְּשׁוּטוֹ נָכוֹן וּבָרוּר. הקב"ה בָּרָא כָּל הַנִּבְרָאִים מֵאֶפִיסָה מֻחְלֶטֶת. וְאֵין אֶצְלֵנוּ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּהוֹצָאַת הַיֵּשׁ מֵאַיִן אֶלָּא לְשׁוֹן "בָּרָא"; וְאֵין כָּל הַנַּעֲשֶׂה – תַּחַת הַשָּׁמַשׁ אוֹ לְמַעְלָה – הוֹוֶה מִן הָאַיִן הַתְחָלָה רִאשׁוֹנָה. אֲבָל הוֹצִיא מִן הָאֶפֶס הַגָּמוּר הַמֻּחְלָט יְסוֹד דַּק מְאֹד, אֵין בּוֹ מַמָּשׁ, אֲבָל הוּא כֹּחַ מַמְצִיא, מוּכָן לְקַבֵּל הַצּוּרָה וְלָצֵאת מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל. וְהוּא הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן, נִקְרָא לַיְוָנִים "הִיוּלִי". וְאַחַר הַהִיוּלִי לֹא בָּרָא דָּבָר, אֲבָל יָצַר וְעָשָׂה, כִּי מִמֶּנּוּ הִמְצִיא הַכֹּל וְהִלְבִּישׁ הַצּוּרוֹת וְתִקֵּן אוֹתָן. וְדַע, כִּי הַשָּׁמַיִם וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם – חֹמֶר אֶחָד, וְהָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ – חֹמֶר אֶחָד. והקב"ה בָּרָא אֵלּוּ שְׁנֵיהֶם מֵאַיִן, וּשְׁנֵיהֶם לְבַדָּם נִבְרָאִים, וְהַכֹּל נַעֲשִׂים מֵהֶם. וְהַחֹמֶר הַזֶּה, שֶׁקְּרָאוּ הִיוּלִי, נִקְרָא בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ "תֹּהוּ", וְהַמִּלָּה נִגְזָרָה מִלְּשׁוֹנָם (קידושין מ ב): "בְּתוֹהֶא עַל הָרִאשׁוֹנוֹת". מִפְּנֵי שֶׁאִם בָּא אָדָם לִגְזֹר בּוֹ שֵׁם, תּוֹהֶא וְנִמְלָךְ לְקוֹרְאוֹ בְּשֵׁם אַחֵר, כִּי לֹא לָבַשׁ צוּרָה שֶׁיִּתְפֹּשׂ בָּהּ הַשֵּׁם כְּלָל. וְהַצּוּרָה הַנִּלְבֶּשֶׁת לַחֹמֶר הַזֶּה נִקְרֵאת בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ "בֹּהוּ", וְהַמִּלָּה מֻרְכֶּבֶת, כְּלוֹמַר "בּוֹ הוּא", כְּמִלַּת "לֹא תוּכַל עֲשֹׂהוּ" (שמות יח יח), שֶׁמְּחַסֵּר הַו"ו וְהָאָלֶ"ף, עָשׂוֹ הוּא. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו לד יא): "וְנָטָה עָלֶיהָ קַו תֹּהוּ וְאַבְנֵי בֹהוּ", כִּי הוּא הַקַּו אֲשֶׁר בּוֹ יִתָּחֵם הָאָמָן מַחְשֶׁבֶת בִּנְיָנוֹ וּמָה שֶׁיְּקַוֶּה לַעֲשׂוֹת, נִגְזַר מִן "קַוֵּה אֶל ה'" (תהלים כז יד), וְהָאֲבָנִים הֵם צוּרוֹת בַּבִּנְיָן. וְכֵן כָּתוּב: "מֵאֶפֶס וְתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לוֹ" (ישעיהו מ יז), כִּי הַתֹּהוּ אַחַר הָאֶפֶס, וְאֵינֶנּוּ דָּבָר. וְכָךְ אָמְרוּ בְּסֵפֶר יְצִירָה: "יָצַר מִתֹּהוּ מַמָּשׁ וְעָשָׂה אֵינוֹ יֶשְׁנוֹ". וְעוֹד אָמְרוּ בְּמִדְרַשׁ רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ספר הבהיר): אָמַר רַבִּי בֶּרֶכְיָה, מַאי דִּכְתִיב: "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ"? מַאי מַשְׁמַע "הָיְתָה"? שֶׁכְּבָר הָיְתָה

תֹּהוּ. וּמַאי "בֹּהוּ"? אֶלָּא תֹּהוּ הָיְתָה, וּמַאי "תֹּהוּ"? דָּבָר הַמַּתְהֶא בְּנֵי אָדָם, וְחָזְרָה לְבֹהוּ. וּמַאי "בֹּהוּ"? דָּבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַמָּשׁ, דִּכְתִיב "בּוֹ הוּא".

וְאָמַר **אֱלֹהִים** בַּעַל הַכֹּחוֹת כֻּלָּם, כִּי הַמִּלָּה עִקָּרָהּ "אֵל", שֶׁהוּא כֹּחַ, וְהִיא מִלָּה מֻרְכֶּבֶת, "אֵל הֵם", כְּאִלּוּ "אֵל" סָמוּךְ, "וְהֵם" יִרְמֹז לְכָל שְׁאָר הַכּוֹחוֹת; כְּלוֹמַר, כֹּחַ הַכּוֹחוֹת כֻּלָּם. וְעוֹד יִתְבָּאֵר סוֹד בָּזֶה. אִם כֵּן יִהְיֶה פְּשַׁט הַכְּתוּבִים עַל נָכוֹן, מַשְׁמָעוּתוֹ, בַּתְּחִלָּה "בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם", כִּי הוֹצִיא חֹמֶר שֶׁלָּהֶם מֵאַיִן, "וְאֵת הָאָרֶץ", שֶׁהוֹצִיא הַחֹמֶר שֶׁלָּהּ מֵאַיִן. "וְהָאָרֶץ" תְּכֻלַּל אַרְבַּע הַיְסוֹדוֹת כֻּלָּם, כְּמוֹ "וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם" (בראשית ב':א'), שֶׁתְּכֻלַּל כָּל הַפַּדּוּר הַתַּחְתּוֹן. וְכֵן "הַלְלוּ אֶת ה' מִן הָאָרֶץ תַּנִּינִים וְכָל תְּהֹמוֹת" (תהלים קמח ז), וְזוֹלָתָם רַבִּים. וְהִנֵּה בַּבְּרִיאָה הַזֹּאת, שֶׁהִיא כְּנֶקֻדָּה קְטַנָּה דַּקָּה וְאֵין בָּהּ מַמָּשׁ, נִבְרְאוּ כָּל הַנִּבְרָאִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ.

וּמִלַּת **אֵת**, כְּמוֹ עֶצֶם הַדָּבָר. וְדָרְשׁוּ בָּהּ שֶׁהִיא לְעוֹלָם לְרַבּוֹת, כִּי הִיא נִגְזָרָה מִן "אָתָה בֹקֶר וְגַם לָיְלָה" (ישעיהו כא יב). וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ברשית רבה פרשה א): "אֵת הַשָּׁמַיִם", לְרַבּוֹת חַמָּה וּלְבָנָה כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת; "וְאֵת הָאָרֶץ", לְרַבּוֹת הָאִילָנוֹת וּדְשָׁאִים וְגַן עֵדֶן. וְאִלּוּ כְּלַל כָּל הַנִּבְרָאִים בַּעַל הַגּוּף. וְאַחַר שֶׁאָמַר כִּי בַּתְּחִלָּה – בְּמַאֲמַר אֶחָד בָּרָא אֱלֹהִים הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם, חָזַר וּפֵרֵשׁ, כִּי הָאָרֶץ אַחַר הַבְּרִיאָה הַזּוֹ הָיְתָה "תֹּהוּ", כְּלוֹמַר, חֹמֶר אֵין בּוֹ מַמָּשׁ; וְהָיְתָה "בֹּהוּ", כִּי הִלְבִּישׁ אוֹתָהּ צוּרָה. וּפֵרֵשׁ שֶׁבְּצוּרָה הַזּוֹ צוּרַת ד' יְסוֹדוֹת, שֶׁהֵם הָאֵשׁ וְהַמַּיִם וְהֶעָפָר וְהָאֲוִיר, וּמִלַּת "הָאָרֶץ" תְּכֻלַּל אַרְבַּעַת אֵלֶּה. וְהָאֵשׁ נִקְרֵאת "חֹשֶׁךְ", מִפְּנֵי שֶׁהָאֵשׁ הַיְסוֹדִית חֲשׁוּכָה; וְאִלּוּ הָיְתָה אֲדֻמָּה, הָיְתָה מַאֲדִימָה לָנוּ הַלַּיְלָה. וְהַמַּיִם שֶׁנִּגְבַּל בָּהֶם הֶעָפָר יִקָּרֵא "תְּהוֹם", וְלָכֵן יִקְרְאוּ מֵי הַיָּם "תְּהוֹמוֹת", כְּדִכְתִיב (שמות טו ה): "תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ"; "קָפְאוּ תְּהֹמֹת" (שם ח); "תְּהוֹם יְסֹבְבֵנִי" (יונה ב ו). וְיִקָּרֵא קַרְקַע הַיָּם "תְּהוֹם": "וַיִּגְעַר בְּיַם סוּף וַיֶּחֱרָב וַיּוֹלִיכֵם בַּתְּהֹמוֹת כַּמִּדְבָּר" (תהלים קו ט); "מוֹלִיכָם בַּתְּהֹמוֹת כַּסּוּס בַּמִּדְבָּר" (ישעיהו סג יג). וְהָאֲוִיר יִקָּרֵא "רוּחַ". וּכְבָר נוֹדַע כִּי הַיְסוֹדוֹת הָאַרְבָּעָה – מִקְשָׁה אַחַת, וְהֶעָמּוּד שֶׁלָּהּ הוּא עִגּוּל הָאָרֶץ. וְהַמַּיִם מַקִּיפִין עַל הָאָרֶץ, וְהָאֲוִיר מַקִּיף עַל הַמַּיִם, וְהָאֵשׁ מַקִּיף עַל הָאֲוִיר. וְאָמַר הַכָּתוּב כִּי הָאָרֶץ לָבְשָׁה צוּרָה, וְהָיָה הָאֵשׁ מַקִּיף לְמַעְלָה עַל הַמַּיִם וְהֶעָפָר הַמְעֹרָבִים, וְהָרוּחַ מְנַשֶּׁבֶת וְתִכְנֵס בַּחֹשֶׁךְ וּתְרַחֵף עַל הַמַּיִם. וְיֵרָאֶה לִי שֶׁהַנְּקֻדָּה הַזֹּאת, בְּלָבְשָׁהּ הַצּוּרָה וְהָיְתָה בֹּהוּ, הִיא שֶׁהַחֲכָמִים קוֹרִין אוֹתָהּ "אֶבֶן שְׁתִיָּה" (יומא נד ב) שֶׁמִּמֶּנָּה נִשְׁתַּת הָעוֹלָם. וְהִנֵּה שִׁעוּר הַכְּתוּבִים: בַּתְּחִלָּה בָּרָא אֱלֹהִים מֵאַיִן אֶת הַשָּׁמַיִם, וּבָרָא מֵאַיִן אֶת הָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָהּ הָיְתָה תֹּהוּ בֹּהוּ, וּבָהֶם חֹשֶׁךְ וּמַיִם וְעָפָר, וְרוּחַ נוֹשֶׁבֶת עַל הַמַּיִם. וְהִנֵּה הַכֹּל נִבְרָא וְנַעֲשָׂה. וְסָמַךְ "הָרוּחַ" לְ"אֱלֹהִים", בַּעֲבוּר שֶׁהִיא דַּקָּה מִכֻּלָּם, וּלְמַעְלָה מֵהֶם, רַק שֶׁהִיא מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם

בְּמַאֲמָרוֹ שֶׁל הקב"ה. וְאִם תְּבַקֵּשׁ בְּרִיאָה לַמַּלְאָכִים שֶׁאֵינָם גּוּף, לֹא נִתְפָּרֵשׁ זֶה בַּתּוֹרָה. וְדָרְשׁוּ בָּהֶם שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם שֵׁנִי, שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁסִּיְּעוּ בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם. אֲבָל אִם תְּזוֹכֶּה וְתָבִין סוֹד מִלַּת בְּרֵאשִׁית, וְלָמָּה לֹא הִקְדִּים לוֹמַר "אֱלֹהִים בָּרָא בְּרֵאשִׁית", תֵּדַע כִּי עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת – הַכָּתוּב יַגִּיד בַּתַּחְתּוֹנִים וְיִרְמֹז בָּעֶלְיוֹנִים. וּמִילַת בְּרֵאשִׁית תִּרְמֹז בַּחָכְמָה, שֶׁהִיא רֵאשִׁית הָרֵאשִׁים, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי. וּלְכָךְ תִּרְגְּמוּ בְּתַרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "בְּחָכְמְתָא", וְהַמִּילָה מֻכְתֶּרֶת בְּכֶתֶר בֵּי"ת.

פסוק ג

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר מִילַת אֱמִירָה בְּכָאן לְהוֹרוֹת עַל הַחֵפֶץ, כְּדֶרֶךְ "מַה תֹּאמַר נַפְשְׁךְ וְאֶעֱשֶׂה לָּךְ" (שמואל א כ ד), מָה תִּרְצֶה וְתַחְפֹּץ, וְכֵן "וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן אֲדֹנָיִךְ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה'" (בראשית כ"ד:נ"א), כַּאֲשֶׁר רָצָה; כִּי כֵן הוּא הָרָצוֹן לְפָנָיו. אוֹ הוּא כְּגוֹן מַחְשָׁבָה, כְּמוֹ "הָאֹמְרָה בִּלְבָבָהּ" (ישעיהו מז ח); "וְאָמְרוּ אַלְפֵי יְהוּדָה בְּלִבָּם" (זכריה יב ה). וְהָעִנְיָן, לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיָה בְּעָמָל. וְכָךְ קָרְאוּ רַבּוֹתֵינוּ לָזֶה "מַחְשָׁבָה"; אָמְרוּ: מַחְשָׁבָה – בַּיּוֹם; הַמַּעֲשֶׂה – עִם דְּמְדּוּמֵי חַמָּה. וְהוּא לְהוֹרוֹת עַל דָּבָר מְחֻשָּׁב שֶׁיֵּשׁ בּוֹ טַעַם, לֹא חֵפֶץ פָּשׁוּט בִּלְבַד. וּמִילַת הָוְיָה – מוֹרֶה עַל מַעֲשֶׂה הַזְּמַן הָעוֹמֵד, כְּמוֹ "וְאַתָּה הֹוֶה לָהֶם לְמֶלֶךְ" (נחמיה ו ו). וְלָכֵן אָמַר הַכָּתוּב, כִּי כְּשֶׁבָּרָא חֹמֶר הַשָּׁמַיִם – אָמַר שֶׁיִּהְיֶה מִן הַחֹמֶר הַהוּא דָּבָר מַזְהִיר, קָרָאוֹ אוֹר.

וַיְהִי אוֹר לֹא אָמַר "וַיְהִי־כֵן", כָּאָמוּר בִּשְׁאָר הַיָּמִים, לְפִי שֶׁלֹּא עָמַד הָאוֹר בַּתְּכוּנָה הַזֹּאת כָּל הַיָּמִים כִּשְׁאָר מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית. וְיֵשׁ לְרַבּוֹתֵינוּ בָּזֶה מִדְרָשׁ בְּסוֹד נֶעֱלָם. וְדַע, כִּי הַיָּמִים הַנִּזְכָּרִים בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית הָיוּ בִּבְרִיאַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ יָמִים מַמָּשׁ, מְחֻבָּרִים מִשָּׁעוֹת וּרְגָעִים, וְהָיוּ שִׁשָּׁה כְּשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה, כִּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. וּבִפְנִימִיּוּת הָעִנְיָן יִקָּרְאוּ "יָמִים" הַסְּפִירוֹת הָאֲצוּלוֹת מֵעֶלְיוֹן, כִּי כָל מַאֲמָר פּוֹעֵל הָוְיָה תִּקָּרֵא "יוֹם". וְהָיוּ שִׁשָּׁה, כִּי לַה' הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה. וְהַמַּאֲמָרִים עֲשָׂרָה, כִּי הָרִאשׁוֹנוֹת אֵין שָׁם "יוֹם" נִתְפָּס בָּהֶם. וְהַפְּרוּשׁ בְּסִדּוּר הַכְּתוּבִים בָּזֶה נִשְׂגָּב וְנֶעֱלָם, וְדַעְתֵּנוּ בּוֹ פְּחוֹת מִטִּפָּה מִן הַיָּם הַגָּדוֹל.

פסוק ד

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב כָּתַב רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה: אַף בָּזֶה אָנוּ צְרִיכִין לְדִבְרֵי אַגָּדָה: רָאָה שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ רְשָׁעִים, וְהִבְדִּילוֹ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כָּךְ פֵּרְשֵׁהוּ: רָאָהוּ כִּי טוֹב, וְאֵין נָאֶה לוֹ וְלַחֹשֶׁךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּעֵרְבּוּבְיָא, וְקָבַע לָזֶה תְּחוּמוֹ בַּיּוֹם וְלָזֶה תְּחוּמוֹ בַּלַּיְלָה. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית א':ד'): וַיַּרְא – כְּמוֹ "וְרָאִיתִי אֲנִי" (קהלת ב יג), וְהִיא בְּמַחְשֶׁבֶת הַלֵּב. וְטַעַם וַיַּבְדֵּל – בְּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת. וְאֵין דִּבְרֵי שְׁנֵיהֶם נְכוֹנִים: שֶׁאִם כֵּן, יֵרָאֶה כְּעִנְיַן הַמְלָכָה וְעֵצָה חֲדָשָׁה, שֶׁיֹּאמַר, כִּי אַחֲרֵי שֶׁאָמַר אֱלֹהִים:

"יְהִי אוֹר", וְהָיָה אוֹר, רָאָה אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא, וְלָכֵן הִבְדִּיל בֵּינוֹ וּבֵין הַחֹשֶׁךְ, כָּעִנְיָן בָּאָדָם שֶׁלֹּא יֵדַע טִיבוֹ שֶׁל דָּבָר עַד הֱיוֹתוֹ. אֲבָל הַסֵּדֶר בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, כִּי הוֹצָאַת הַדְּבָרִים אֶל הַפֹּעַל יִקָּרֵא "אֲמִירָה": "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר" (כאן); "וַיֹּאמֶר... יְהִי רָקִיעַ" (בראשית א':ו'); "וַיֹּאמֶר... תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ" (בראשית א':י"א).. וְקִיּוּמָם יִקָּרֵא "רְאִיָּה", כְּעִנְיָן "וְרָאִיתִי אֲנִי" דְּקֹהֶלֶת (ב יג); וְכֵן "וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל" (בראשית ג':ו'). וְהוּא כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ (כתובות קט א): "רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי אַדְמוֹן", וְכָמוֹהוּ (שמואל ב טו כז): "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל צָדוֹק הַכֹּהֵן הֲרוֹאֶה אַתָּה שָׁבָה הָעִיר בְּשָׁלוֹם". וְהָעִנְיָן, לְהוֹרוֹת כִּי עֲמִידָתָם בְּחֶפְצוֹ, וְאִם הַחֵפֶץ יִתְפָּרֵד רֶגַע מֵהֶם – יִהְיוּ לְאַיִן. וְכַאֲשֶׁר אָמַר בְּכָל מַעֲשֵׂה יוֹם וְיוֹם: "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב", וּבְשִׁשִּׁי כַּאֲשֶׁר נִשְׁלַם הַכֹּל: "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" (בראשית א':ל"א), כֵּן אָמַר בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן בִּהְיוֹת הָאוֹר: וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, שֶׁרָצָה בְּקִיּוּמוֹ לָעַד. וְהוֹסִיף בְּכָאן אֶת הָאוֹר. שֶׁאִלּוּ אָמַר סְתָם: וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, הָיָה חוֹזֵר עַל בְּרִיאַת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ; וְלֹא גָּזַר בָּהֶן עַדַיִן הַקִּיּוּם, כִּי לֹא עָמְדוּ כָּכָה, אֲבָל מִן הַחֹמֶר הַנִּבְרָא בָּרִאשׁוֹן – נַעֲשָׂה בַּשֵּׁנִי רָקִיעַ, וּבַשְּׁלִישִׁי נִפְרְדוּ הַמַּיִם וְהֶעָפָר וְנַעֲשֵׂית הַיַּבָּשָׁה שְׁקִרְאָהּ "אֶרֶץ", וְאָז גָּזַר בָּהֶם הַקִּיּוּם וְאָמַר בָּהֶם: "וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב".

וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ אֵינֶנּוּ הַחֹשֶׁךְ הַנִּזְכָּר בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן, שֶׁהוּא הָאֵשׁ, אֲבָל הוּא אֲפִיסַת הָאוֹר; כִּי נָתַן אֱלֹהִים מִדָּה לָאוֹר, וְשִׁיְּהֶיהָ נֶעְדָּר אַחַר כֵּן עַד שׁוּבוֹ. וְאָמְרוּ קְצָת הַמְפָרְשִׁים, כִּי הָאוֹר הַזֶּה נִבְרָא לְפָנָיו שֶׁל הקב"ה, כְּלוֹמַר בַּמַּעֲרָב, וְשִׁקְּעוֹ מִיָּד כְּדֵי מִדַּת לַיְלָה, וְאַחֲרֵי כֵן הֵאִיר כְּמִדַּת יוֹם. וְזֶה טַעַם "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר" (בראשית א':ה'), שֶׁקֹּדֶם הָיָה לַיְלָה, וְאַחַר כָּךְ יוֹם, וּשְׁנֵיהֶם אַחֲרֵי הָוַיַּת הָאוֹר. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן כְּלָל, כִּי יוֹסִיפוּ עַל שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית יוֹם קָצָר. אֲבָל יִתָּכֵן שֶׁנֹּאמַר, כִּי הָאוֹר נִבְרָא לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, וְלֹא נִתְפַּשֵּׁט בַּיְסוֹדוֹת הַנִּזְכָּרִים. וְהִבְדִּיל בֵּינוֹ וּבֵין הַחֹשֶׁךְ, שֶׁנָּתַן לִשְׁנֵיהֶם מִדָּה. וְעָמַד לְפָנָיו כְּמִדַּת לַיְלָה, וְאַחַר כָּךְ הִזְרִיחַ אוֹתוֹ עַל הַיְסוֹדוֹת. וְהִנֵּה קֹדֶם הָעֶרֶב לַבֹּקֶר. וְעוֹד יִתָּכֵן שֶׁנֹּאמַר, כִּי מִשֶּׁיָּצְאוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ מִן הָאֶפֶס אֶל הַיֵּשׁ הַנִּזְכָּר בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן, נִהְיָה זְמַן. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁזְּמַנֵּינוּ בִּרְגָעִים וְשָׁעוֹת, שֶׁהֵם בָּאוֹר וּבַחֹשֶׁךְ, מִשֶּׁיִּהְיֶה יֵשׁ – יִתְפַּשֵּׁט בּוֹ זְמַן. וְאִם כֵּן, נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְעָמְדוּ כֵּן כְּמִדַּת לַיְלָה מִבְּלִי אוֹר, וְאָמַר "יְהִי אוֹר", וַיְהִי אוֹר, וְגָזַר עָלָיו שֶׁיַּעֲמֹד כְּמִדַּת הָרִאשׁוֹן, וְאַחַר כָּךְ יֵעָדֵר מִן הַיְסוֹדוֹת; "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר".

פסוק ה

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם יֹאמַר כִּי נִבְרָא הַזְּמַן וְעָשָׂה מִדַּת יוֹם וּמִדַּת לַיְלָה. וְעִנְיַן "וַיִּקְרָא", מִפְּנֵי שֶׁהָאָדָם קָרָא הַשֵּׁמוֹת, אָמַר בְּאֵלּוּ שֶׁנַּעֲשׂוּ קֹדֶם הֱיוֹתוֹ כִּי הָאֱלֹהִים קָרָא לָהֶם שֵׁמוֹת,

וְזֶה דַּעַת רַבִּי אַבְרָהָם. וְהַנָּכוֹן שֶׁעִנְיַן "קְרִיאָה" בְּאֵלּוּ בְּכָאן הִיא הַהַבְדָּלָה הַמֻּגְבֶּלֶת בָּהֶם כְּשֶׁלְּבָשׁוּ צוּרָתָם, וְכָךְ אָמְרוּ (ב"ר ג ו) יוֹם יִהְיֶה תְּחוּמָךְ וְלַיְלָה יִהְיֶה תְּחוּמָךְ:

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד הָיָה עֶרֶב וְהָיָה בֹּקֶר שֶׁל יוֹם אֶחָד. וְיִקָּרֵא תְּחִלַּת הַלַּיְלָה "עֶרֶב" בַּעֲבוּר שֶׁיִּתְעָרְבוּ בוֹ הַצּוּרוֹת, וּתְחִלַּת הַיּוֹם "בֹּקֶר" שֶׁיִּבָּקֵר אָדָם בֵּינוֹתָם, כָּךְ פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית א׳:ה׳). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר "יוֹם רִאשׁוֹן" בַּעֲבוּר שֶׁעֲדַיִן לֹא נַעֲשָׂה הַשֵּׁנִי, כִּי הָרִאשׁוֹן קוֹדֵם לַשֵּׁנִי בְּמִנְיָן אוֹ בְּמַעֲלָה, אֲבָל שְׁנֵיהֶם נִמְצָאִים, וְהָ"אֶחָד" לֹא יוֹרֶה עַל שֵׁנִי. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים (מורה נבוכים ב ל) כִּי זֶה רָמַז לִתְנוּעַת הַגַּלְגַּל עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ בְּעֶשְׂרִים וְאַרְבַּע שָׁעוֹת, שֶׁכָּל רֶגַע מֵהֶם בֹּקֶר בְּמָקוֹמוֹת מְשֻׁתָּנִים וְעֶרֶב בְּמָקוֹמוֹת שֶׁכְּנֶגְדָּם. וְאִם כֵּן יִרְמֹז לָאֲשֶׁר יִהְיֶה בָּרְקִיעַ אַחֲרֵי הִנָּתֵן הַמְּאוֹרוֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם:

פסוק ו

יְהִי רָקִיעַ הַחֹמֶר הַהוֹוֶה בַּתְּחִלָּה שֶׁבָּרָאוֹ מֵאַיִן, אָמַר שֶׁיִּהְיֶה רָקִיעַ מָתוּחַ כְּאֹהֶל בְּתוֹךְ הַמַּיִם וְיִהְיֶה מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָּיִם. וְשָׁמָּא לָזֶה כִּוְּונוּ בְּאָמְרָם (ב"ר ד ב), רַב אָמַר לַחַיִּים הָיוּ שָׁמַיִם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן וּבַיּוֹם הַשֵּׁנִי קָרְשׁוּ, רָב אָמַר יְהִי רָקִיעַ יֶחֱזַק הָרָקִיעַ, רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי סִימוֹן אָמַר יֵעָשֶׂה מַטְלִית הָרָקִיעַ, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (שמות לט ג) וַיְרַקְּעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב וְגוֹ׳:

בְּתוֹךְ הַמָּיִם בְּאֶמְצַע הַמַּיִם, בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לְמַיִם הַתַּחְתּוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין הָרָקִיעַ לַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ כָּךְ יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לָרָקִיעַ, הָא לָמַדְתָּ שֶׁהֵן תְּלוּיִים בְּמַאֲמַר, בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ד׳:ג׳) וּכְתָבָהּ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית א׳:ו׳). וְזֶה מֵעִנְיַן מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית הוּא, וְאַל תְּקַוֶּה מִמֶּנִּי שֶׁאֶכְתֹּב בּוֹ דָּבָר, שֶׁהָעִנְיָן הוּא מִסְתְּרֵי הַתּוֹרָה. וְאֵין הַפְּסוּקִים צְרִיכִים לַבֵּאוּר הַזֶּה כִּי לֹא יַאֲרִיךְ הַכָּתוּב בְּעִנְיָנוֹ, וְהַפֵּרוּשׁ אָסוּר לְיוֹדְעָיו, וְכָל שֶׁכֵּן אֵלֵינוּ:

פסוק ז

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה בְּכָל מָקוֹם תִּקּוּן הַדָּבָר עַל מַתְכֹּנְתּוֹ:

וַיְהִי-כֵן הִכְתִּיב בָּרֹאשׁוֹן "וַיְהִי אוֹר" אַחַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר", אַחַר הָאֲמִירָה פֵּרֵשׁ שֶׁיָּצָא אֶל הַפֹּעַל וְהָיָה כַּאֲשֶׁר נִגְזַר, אֲבָל בְּכָאן אַחַר אֲמִירַת "יְהִי רָקִיעַ" כָּתוּב "וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל", וְלָמָּה הוֹסִיף "וַיְהִי-כֵן". אֲבָל הוּא לוֹמַר שֶׁהָיָה כֵּן תָּמִיד כָּל יְמֵי עוֹלָם. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי הוּא דָּבֵק עִם הַבָּא אַחֲרָיו, כַּאֲשֶׁר הָיָה כֵּן קָרָא לָרָקִיעַ שָׁמַיִם, וְאֵינוֹ נָכוֹן. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ד׳:ו׳) אָמְרוּ, וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-הָרָקִיעַ, זוֹ אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁהִרְעִישׁ בֶּן זוֹמָא אֶת הָעוֹלָם, וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים וְכוּ׳, וַהֲלֹא בְּמַאֲמַר בִּדְבַר ה׳ שָׁמַיִם

נַעֲשׂוּ (תהלים לג ו). וְאֵין הַהַרְעָשָׁה הַזּוֹ מִלְּשׁוֹן "וַיַּעַשׂ" לְבַדּוֹ, שֶׁהֲרֵי בָּרְבִיעִי וּבַשִּׁשִּׁי כָּתוּב "וַיַּעַשׂ", אֲבָל הָיָה מִזֶּה שֶׁאָמַרְתִּי, בַּעֲבוּר כִּי בִּשְׁאָר הַיָּמִים כָּתוּב אַחַר הָאֲמִירָה "וַיְהִי-כֵן" לוֹמַר שֶׁנִּהְיָה כֵן מִיָּד תֵּכֶף אַחַר הָאֲמִירָה, אֲבָל כָּאן אַחַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים" כָּתוּב "וַיַּעַשׂ", זוֹ הִיא קֻשְׁיָתוֹ, וְאוּלַי הָיָה לוֹ פֵּרוּשׁ נִסְתָּר לֹא רָצָה לְגַלּוֹת סוֹדוֹ, וְזֶה עִנְיַן הָרַעַשׁ:

פסוק ח

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי קָרָאם בַּשֵּׁם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר הִלְבִּישׁ אוֹתָם צוּרַת רָקִיעַ, כִּי בָּרִאשׁוֹן הָיוּ שָׁמַיִם בַּבְּרִיאָה אֲבָל אֵין הַשֵּׁם נִתְפַּשׁ בָּהֶם עַד שֶׁלָּבְשׁוּ הַצּוּרָה הַזּוֹ. וּפֵרוּשׁ הַשֵּׁם הַזֶּה כְּאִלּוּ הוּא נָקוּד בְּסֶגוֹל תַּחַת הַשִּׁי"ן. כְּמוֹ תַּלְמִי (שיר השירים א ז) "שַׁלָּמָה אֶהְיֶה כְּעֹטִיָּה", כְּאִלּוּ אָמַר שָׁמַיִם הֵם שֶׁנִּרְקְעוּ וְנִמְתְּחוּ כְּאֹהֶל בְּתוֹךְ הַמַּיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים, הוֹדִיעַ בַּשֵּׁם הַזֶּה סוֹד יְצִירָתָם. וּבַגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה (חגיגה י"ב) אָמְרוּ, מַאי שְׁמַיִם שֵׁם מַיִם, וְאִם כֵּן הוּא יֶחְסַר מ"ם אֶחָד לְהִתְחַבְּרוּת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת שָׁווֹת כְּמִלַּת "יֶרַבַּעַל" (שופטים ו לב ועוד), וְיֹאמַר שֵׁם מַיִם, כְּלוֹמַר שֵׁם שֶׁקָּרָא לַמַּיִם בִּלְבָשָׁם צוּרָה אַחֶרֶת, וְזֶה פְּשַׁט הַכְּתוּבִים עַל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה שֶׁכָּתַב רַשִׁ"י, וְהוּא דַּעַת רַב שֶׁהִזְכַּרְנוּ (רמב"ן על בראשית א:ו'), וְיִהְיֶה שֵׁם "הַשָּׁמַיִם" וְ"הָאָרֶץ" בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן עַל הֶעָתִיד לִקָּרֵא לָהֶם, כִּי לֹא יִתָּכֵן לְהוֹדִיעָם רַק בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה. אֲבָל יוֹתֵר נָכוֹן לְפִי פְּשַׁט הַכְּתוּבִים שֶׁנֹּאמַר כִּי הַשָּׁמַיִם הַנִּזְכָּרִים בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן הֵם הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים, אֵינָם מִכְלַל הַגַּלְגַּלִּים אֲבָל הֵם לְמַעְלָה מִן הַמֻּרְכָּבָה, כְּעִנְיַן וּדְמוּת עַל רָאשֵׁי הַחַיָּה רָקִיעַ כְּעֵין הַקֶּרַח הַנּוֹרָא נָטוּי עַל רָאשֵׁיהֶם מִלְמָעְלָה (יחזקאל א כב), וּמֵהֶם נִקְרָא הקב"ה "רוֹכֵב שָׁמַיִם" (דברים לג כו), וְלֹא סִפֵּר הַכָּתוּב בִּבְרִיאָתָם דָּבָר כַּאֲשֶׁר לֹא הִזְכִּיר הַמַּלְאָכִים וְחַיּוֹת הַמֻּרְכָּבָה וְכָל דָּבָר נִפְרָד שֶׁאֵינוֹ בַּעַל גּוּף, רַק הִזְכִּיר בַּשָּׁמַיִם שֶׁהֵם נִבְרָאִים, כְּלוֹמַר שֶׁקַּדְמוּתָם אֶפֶס, וְאָמַר בַּשֵּׁנִי שֶׁיִּהְיֶה רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם, כְּלוֹמַר שֶׁיִּתְהַוֶּה מִן הַמַּיִם הַנִּזְכָּרִים שֶׁהִזְכִּיר בְּרִיאָתָם דָּבָר מְרֻקָּע מַבְדִּיל בֵּינֵיהֶם, וְקָרָא גַּם לְאֵלּוּ הַכַּדּוּרִים שָׁמַיִם כְּשֵׁם הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים הָרִאשׁוֹנִים, וְלָכֵן יִקָּרֵאם בַּפָּרָשָׁה (בראשית א:י"ז) "רְקִיעַ שָׁמָיִם" "וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם", לְבָאֵר שֶׁאֵינָם הַנִּזְכָּרִים בְּשֵׁם הַשָּׁמַיִם רַק הָרְקִיעִים שֶׁקָּרָאם שָׁמַיִם. וְגַם זֶה דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ הִזְכִּירוּהוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ד':ב'), אָמְרוּ, כָּל רַבָּנִין אָמְרִין לָהּ בְּשֵׁם רַבִּי חֲנַנְיָה בְּרַבִּי פִּנְחָס וְרַבִּי יַעֲקֹב בְּרַבִּי אָבִין בְּשֵׁם רַבִּי שְׁמוּאֵל בְּרַבִּי נַחְמָן, בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הקב"ה "יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם" גָּלְדָה טִפָּה הָאֶמְצָעִית וְנַעֲשׂוּ שָׁמַיִם הַתַּחְתּוֹנִים וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים, וּמַאֲמַר זֶה יִתְפַּשֵּׁט לְכַדּוּרֵי הַגַּלְגַּלִּים שֶׁבָּהֶם תַּחְתּוֹנִים וְעֶלְיוֹנִים נִקְרָאִים "שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם", כְּדִכְתִיב (תהלים קמח ג-ד) הַלְלוּהוּ שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ הַלְלוּהוּ כָּל כּוֹכְבֵי אוֹר הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל הַשָּׁמָיִם. אֲבָל הַשָּׁמַיִם הַנִּזְכָּרִים בָּרִאשׁוֹן שֶׁשָּׁם

כְּסָאוֹ שֶׁל הקב"ה, דִּכְתִיב (ישעיהו סו א) הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי, הֵם הַנִּזְכָּרִים בְּתְחִלַּת זֶה הַמִּזְמוֹר (תהלים קמח א-ב), הַלְלוּ אֶת ה' מִן הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַּמְּרוֹמִים הַלְלוּהוּ כָל מַלְאָכָיו. וְזֶה הַלָּשׁוֹן נָכוֹן בְּפִשְׁטוֹ הַכָּתוּב, עִם מָה שֶׁיֵּשׁ עוֹד בְּשֵׁם הַשָּׁמַיִם וּבְשֵׁם הַכִּסֵּא סוֹד נִשְׂגָּב וְנֶעְלָם, כִּי יֵשׁ שָׁמַיִם לַשָּׁמַיִם וְכִסֵּא לַכִּסֵּא, וּמִזֶּה אוֹמְרִים הַחֲכָמִים (ברכות יג) כְּדֵי לְקַבֵּל עָלָיו עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְאָמְרוּ (שם ז) יִרְאַת שָׁמַיִם, וְהַכָּתוּב אָמַר דִּי שַׁלְטָן שְׁמַיָּא (דניאל ד כג), וְיֵשׁ לָהֶם מִדְרָשׁ נִפְלָא (ספר הבהיר אות ק) בְּמָה שֶׁכָּתוּב וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם (מלכים א ח לב), וְכָל זֶה יִרְאֶנּוּ נִרְמָז בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן הַזּוֹכֶה לוֹ. וְהִנֵּה בָּאֲרוּ הַכְּתוּבִים כִּי הַנִּבְרָאִים הָרִאשׁוֹנִים הֵם מֵאַיִן, וְהַשְׁאָר מוֹצָאָם מִן הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן הַנִּבְרָא. וְאַל יִקְשֶׁה עָלֶיךָ מַאֲמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל (פרקי דר"א ג) שֶׁאָמַר, שָׁמַיִם מֵהֵיכָן נִבְרְאוּ, מֵאוֹר לְבוּשׁוֹ שֶׁל הקב"ה, וְכֵן הוּא בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה עוֹד, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁיִּרְצוּ הַחֲכָמִים עוֹד לְהַעֲלוֹת הַחֹמֶר הָרִאשׁוֹן עַד תַּכְלִית וְלַעֲשׂוֹתוֹ דַּק מִן הַדַּקִּים, לֹא יִרְאוּ שֶׁהַשָּׁמַיִם שֶׁהֵם גּוּף מִתְנוֹעֵעַ בַּעַל חֹמֶר וְצוּרָה הֵם הַנִּבְרָאִים מִן הָאַיִן, אֲבָל אוֹר הַלְּבוּשׁ הוּא הַנִּבְרָא הָרִאשׁוֹן וּמִמֶּנּוּ יָצָא חֹמֶר הַמַּמָּשׁ בַּשָּׁמַיִם, וְנָתַן לָאָרֶץ חֹמֶר אַחֵר וְאֵינֶנּוּ כְּדַקּוּת הָרִאשׁוֹן, וְהוּא שֶׁלֹּג שֶׁתַּחַת כִּסֵּא הַכָּבוֹד, כִּי כִּסֵּא הַכָּבוֹד נִבְרָא וּמִמֶּנּוּ הָיָה הַשֶּׁלֹּג שֶׁתַּחְתָּיו וּמִמֶּנּוּ נַעֲשָׂה חֹמֶר הָאָרֶץ, וְהִנֵּה הוּא שְׁלִישִׁי בַּבְּרִיאָה:

פסוק ט

יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם הָיָה הַתְּהוֹם שֶׁהוּא מַיִם וְעָפָר כְּעֵין הַמַּיִם הָעֲכוּרִים, וְגָזַר עַל הַמַּיִם שֶׁיִּקָּווּ בְּמָקוֹם אֶחָד מְסֻבָּב כָּל הַפֵּאוֹת, וְגָזַר עַל הֶעָפָר שֶׁיַּעֲלֶה עַד שֶׁיֵּרָאֶה עַל הַמַּיִם וְיֵיבַשׁ, וְתִהְיֶה יַבָּשָׁה שְׁטוּחָה רְאוּיָה לְיִשּׁוּב. וְכֵן כָּתוּב לְרֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם (תהלים קלו ו). אוֹ שֶׁמָּא שֶׁתִּהְיֶה כַּדּוּרִית, מְקֻצַּעַתּ מְגֻלָּה וְרַבָּה מְשֻׁקַּעַת, אֲשֶׁר יְדָמוּ הַיָּוְנִים בְּמוֹפְתֵיהֶם הַנִּרְאִים אוֹ הַמְפֻתִּים. וְהִנֵּה הֵן שְׁתֵּי גְּזֵרוֹת, כְּלוֹמַר שְׁנֵי עִנְיָנִים נַעֲשִׂים בְּחֵפֶץ אֱלֹהִים הֵפֶךְ מִן הַנָּאוֹת בְּטִבְעָם, כִּי הָרְאוּי לִכְבֵדוּת הֶעָפָר וּלְקַלּוּת הַמַּיִם כְּנֶגְדָּהּ, לִהְיוֹת עָמוּד הָאָרֶץ אֶמְצָעִי וְהַמַּיִם מְכַסִּים עָלֶיהָ מִקִּיפִים אוֹתָהּ מִכָּל צַד, וְעַל כֵּן אָמַר "יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם", כְּלוֹמַר אֶל מָקוֹם שִׁפְלוּת, וְאָמַר "וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה", וְקָרָא לָהֶם שֵׁמוֹת בְּהִיוֹתָם לוֹבְשִׁים הַצּוּרוֹת הָאֵלּוּ, כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה שְׁמָם "תְּהוֹם":

פסוק י

וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ יֹאמַר כִּי שְׁמָהּ הָרְאוּי לָהּ "יַבָּשָׁה", כִּי בְּהִפָּרֵד הַמַּיִם מִן הֶעָפָר הִיא יְבֵשָׁה, אֲבָל יִקְרָא אוֹתָהּ "אֶרֶץ" כְּשֵׁם כְּלַל הַיְסוֹדוֹת הַנִּבְרָא בְּרֵאשׁוֹן, וְהַטַּעַם כִּי בַּעֲבוּרָהּ נִבְרְאוּ, שֶׁתִּהְיֶה יְשׁוּב לָאָדָם, שֶׁאֵין בַּתַּחְתּוֹנִים מַכִּיר בּוֹרְאוֹ זוּלָתוֹ. וְקָרָא לְמִקְוֵה הַמַּיִם "יַמִּים", כְּאֵלּוּ הוּא "יָם מַיִם", לְפִי שֶׁקָּרַקַע הַמִּקְוֶה נִקְרָא "יָם", כְּדִכְתִיב (ישעיהו

יא ט) "כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים", וְכֵן "וְאֶת הַיָּם הוֹרִד מֵעַל הַבָּקָר" (מלכים ב טז יז), כִּי מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְקֻוֶּה מַיִם גְּדוֹל יִקָּרֵא כֵּן:

וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב הוּא קִיּוּמָם בְּחֻפְצוֹ, וְהָעִנְיָן כִּי כַּאֲשֶׁר הִלְבִּישָׁם הַצּוּרָה הַזּוֹ חָפַץ בָּהֶם וְהָיָה הַקִּיּוּם כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית א׳:ד׳). וְזֶה מָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר ד ו) מִפְּנֵי מָה לֹא נֶאֱמַר כִּי טוֹב בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁלֹּא נִגְמְרָה מְלֶאכֶת הַמַּיִם, לְפִיכָךְ כָּתוּב בַּשְּׁלִישִׁי שְׁנֵי פְּעָמִים, אֶחָד לִמְלֶאכֶת הַמַּיִם וְאֶחָד לִמְלֶאכֶת הַיּוֹם:

פסוק יא

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא גֶּזַר שֶׁיִּהְיֶה בְּתוֹלְדוֹת הָאָרֶץ כֹּחַ הַצּוֹמֵחַ וּמוֹלִיד זֶרַע כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַמִּין קַיָּם לָעַד. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז בָּאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן, שֶׁיִּמָּשֵׁךְ מִמֶּנָּה כֹּחַ מַצְמִיחַ, וְהִנֵּה נֶאֱצְלוּ מִכֹּחָהּ הַיְסוֹדוֹת לְמִינֵיהֶם, וּמֵהֶם צָמְחוּ בְּגַן עֵדֶן דְּשָׁאִים וְאֵילָנוֹת, וּמֵהֶם בָּעוֹלָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר יא ט) בַּשְּׁלִישִׁי בָּרָא שָׁלֹשׁ בְּרִיּוֹת, אֵילָנוֹת וּדְשָׁאִים וְגַן עֵדֶן. וְעוֹד אָמְרוּ (שם י ו), אֵין לְךָ כָּל עֵשֶׂב וְעֵשֶׂב מִלְמַטָּה שֶׁאֵין לוֹ מַזָּל בָּרָקִיעַ וּמַכֶּה אוֹתוֹ וְאוֹמֵר לוֹ גְּדַל, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (איוב לח לג) הֲיָדַעְתָּ חֻקּוֹת שָׁמָיִם אִם תָּשִׂים מִשְׂטָרוֹ בָּאָרֶץ, שׁוֹטֵר. וְאָמַר שֶׁיִּהְיֶה כָּל זֶה לְמִינֵהוּ, וְהוּא אִסּוּר הַכִּלְאַיִם, כִּי הַזּוֹרֵעַ אוֹתָם מַכְחִישׁ בְּכֹחַ מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית, וְעוֹד אֲבָאֵר בּוֹ בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם (בויקרא יט יט). וְכָתַב רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה, "דֶּשֶׁא עֵשֶׂב" לֹא דֶּשֶׁא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דֶּשֶׁא, שֶׁלְּשׁוֹן דֶּשֶׁא לְבִישַׁת הָאָרֶץ בַּעֲשָׂבִים, וְאֵין לוֹמַר דֶּשֶׁא פְּלוֹנִי, וְכָל שֹׂרֶשׁ לְעַצְמוֹ נִקְרָא עֵשֶׂב. וְאֵין דְּבָרוֹ זֶה נָכוֹן, שֶׁאִם כֵּן לְשׁוֹן "דֶּשֶׁא" לֹא יִתְרַבֶּה, וַחֲכָמִים אוֹמְרִים הִרְכִּיב שְׁנֵי מִינֵי דְּשָׁאִים מַהוּ (חולין ס), וְהָרַב עַצְמוֹ מַזְכִּיר דְּשָׁאִים. אֲבָל דֶּשֶׁא הוּא הַקָּטָן הַצּוֹמֵחַ, וְעֵשֶׂב הוּא הַגָּדוֹל הַמַּזְרִיעַ, וְלָכֵן יֹאמַר "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ", וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר "תַּעֲשִׂיב". וְכָל קָטָן הַצּוֹמֵחַ מִן הָאָרֶץ יִקָּרֵא "דֶּשֶׁא" אַף בְּאֵילָנוֹת, וְלָכֵן יִמָּשֵׁךְ תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ עֵץ פְּרִי, כִּי לֹא אָמַר "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב וְתוֹצִיא עֵץ פְּרִי", וְהִנֵּה הוּא כְּטַעַם צְמִיחָה, וְכֵן "כִּי דָשְׁאוּ נְאוֹת מִדְבָּר כִּי עֵץ נָשָׂא פִרְיוֹ" (יואל ב כב) וַאֲנִי תְּמַהּ אֵיךְ לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב אִילָנֵי הַסָּרָק, וְאֵיךְ צִוָּה בְּעֵץ פְּרִי לְבַדּוֹ. וְאוּלַי בָּזֶה נִתְעוֹרְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר ה ט), אַף אִילָנֵי סָרָק עָשׂוּ פֵּרוֹת. וְאִם כֵּן נֹאמַר כִּי מִקְלָלַת "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה" (בראשית ג׳:י"ז) הָיוּ סָרָק. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב תַּצְמִיחַ הָאָרֶץ צֶמַח וְעֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע וְעֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי, וְהִנֵּה בַּתְּחִלָּה גָּזַר בְּעִשְׂבֵי הַסָּרָק וּבְאִילָנֵי הַסָּרָק, וּמִמָּה שֶׁאָמַר "עֹשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ בוֹ" (בראשית א׳:י"ב) נִלְמַד כִּי כָּל הָאִילָנוֹת יִצְמְחוּ מִזְּרָעָם, אַף עַל פִּי שֶׁהַמִּנְהָג בְּמִקְצָתָם לִטַּע מֵהֶם הֶעָנָף:

פסוק יב

וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב קִיּוּם הַמִּינִין לָעַד. וְהִנֵּה לֹא נִתְיַחֵד יוֹם לַמַּאֲמָר הַזֶּה לְבַדּוֹ, מִפְּנֵי שֶׁאֵינֶנּוּ מַעֲשֶׂה מְיֻחָד, כִּי הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר תַּצְמִיחַ אוֹ שֶׁתִּהְיֶה אֶרֶץ מְלֵחָה אַחַת הִיא:

פסוק יד

יְהִי מְאוֹרֹת הִנֵּה הָאוֹר נִבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן וּמֵאִיר בַּיְסוֹדוֹת, וְכַאֲשֶׁר נַעֲשָׂה הָרָקִיעַ בַּשֵּׁנִי הִפְסִיק בָּאוֹר וּמָנַע אוֹתוֹ מֵהָאִיר בַּיְסוֹדוֹת הַתַּחְתּוֹנִים, וְהִנֵּה כַּאֲשֶׁר נִבְרֵאת הָאָרֶץ בַּשְּׁלִישִׁי הָיָה בָּהּ חֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר, וְעַתָּה בָּרְבִיעִי רָצָה הקב"ה שֶׁיִּהְיוּ בָּרָקִיעַ מְאוֹרוֹת מַגִּיעִים אוֹר לָאָרֶץ. וְזֶה טַעַם "בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ", כִּי הָאוֹר הָיָה לְמַעְלָה מִן הָרָקִיעַ וְלֹא הֵאִיר עַל הָאָרֶץ. וְעִנְיַן "יְהִי מְאוֹרוֹת", כִּי מֻחְלָר הַשָּׁמַיִם גָּזַר בָּרִאשׁוֹן שֶׁיִּהְיֶה אוֹר בְּמִדַּת הַיּוֹם, וְעַתָּה גָּזַר שֶׁיִּתְגַּשֵּׁם וְיִתְהַוֶּה מִמֶּנּוּ גּוּף מֵאִיר בַּיּוֹם גְּדוֹל הָאוֹרָה, וְגוּף אַחֵר קָטָן הָאוֹרָה מֵאִיר בַּלַּיְלָה, וְיִתְּלוּ שְׁנֵיהֶם בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם שֶׁיָּאִירוּ גַּם לְמַטָּה. וְיִתְכֵּן כִּי כְּמוֹ שֶׁשָּׁם בָּאָרֶץ כֹּחַ הַצְמִיחָה בִּמְקוֹמוֹת מְמֻנֶּה, כֵּן שָׁם בָּרָקִיעַ מְקוֹמוֹת מוּכָנִים וּמְזֻמָּנִים לְקַבֵּל הָאוֹרָה, וְהַגּוּפִים הָאֵלֶּה מְקַבְּלֵי אוֹר מַזְהִירִים כְּגוֹן הָאַסְפַּקְלַרְיָאוֹת וְאַבְנֵי הַשֹּׁהַם, וְלָכֵן יִקָּרְאֵם מְאוֹרוֹת לֹא אוֹרִים, אַף עַל פִּי שֶׁקָּרָאָם הַמִּזְמוֹר כֵּן (תהלים קלו ז):

לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה כָּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית א':י"ד) מִשֶּׁנִּגְנַז הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית שִׁמְּשׁוּ הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ זֶה בַּיּוֹם וְזֶה בַּלַּיְלָה. וְאֵינִי רוֹאֶה שֶׁיִּהְיֶה זֶה דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ הַמַּזְכִּירִים "גְּנִיזָה" עַל הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, אֲבָל לְדַעְתָּם הָאוֹר הָרִאשׁוֹן שִׁמֵּשׁ שִׁלְשָׁה יָמִים, וּבְרִבְיעִי נֶאֱצַל מִמֶּנּוּ וְנַעֲשׂוּ בּוֹ אָז מִמֶּנּוּ שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת הָאֵלֶּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר יז ה) נִבְלָת אוֹרָה שֶׁל מַעְלָה גַּלְגַּל חַמָּה, כִּי לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה הָעוֹלָם הַזֶּה רָאוּי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּאוֹר הַהוּא בִּלְי אֶמְצָעוּת, גְּנָזוֹ לַצַּדִּיקִים לָעוֹלָם הַבָּא, וְשִׁמְּשׁוּ בַּנִּבְלָת הַזּוֹ מִיּוֹם רִבִיעִי וְאֵילָךְ. כָּךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ג':ו'), תָּנֵי, אוֹרָה שֶׁנִּבְרֵאת בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, לְהָאִיר בַּיּוֹם אֵינָהּ יְכוֹלָה מִפְּנֵי שֶׁהִיא מַכְהָה גַּלְגַּל חַמָּה, בַּלַּיְלָה אֵינָהּ יְכוֹלָה שֶׁלֹּא נִבְרֵאת לְהָאִיר אֶלָּא בַּיּוֹם, וְהֵיכָן הִיא, נִגְנְזָה. וְהֵיכָן הִיא, מְתֻקֶּנֶת לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ל כו) וְהָיָה אוֹר הַלְּבָנָה כְּאוֹר הַחַמָּה וְאוֹר הַחַמָּה יִהְיֶה שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים. שִׁבְעָה, אֶתְמְהָה! לֹא שִׁלְשָׁה הֵן? כְּאֵינָשׁ דְּאָמַר "כֵּן אֲנָא מַפְקִיד לִשְׁבָעָה יוֹמֵי דְּמִשְׁתּוֹתַי", כְּלוֹמַר לְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם הוּא שֶׁיֹּאמַר "אֲנִי מַפְקִיד וְשׁוֹמֵר זֶה הַבָּשָׂר לִשְׁבַעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה שֶׁלִּי", לֹא שֶׁיַּסְפִּיק לוֹ לִשְׁבָעָה כֻּלָּם אֶלָּא שֶׁיּוֹצִיא אוֹתוֹ בְּתוֹכָם. וְכָךְ אָמְרוּ "שִׁבְעַת הַיָּמִים", כְּאוֹר שֶׁהָיָה בַּיָּמִים הָהֵם בְּמִקְצָתָם. וְשָׁם אָמְרוּ עוֹד (ב"ר ג ו) וַיַּבְדֵּל, רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי סִימוֹן אָמַר הִבְדִּילוֹ לוֹ, וְרַבָּנָן אָמְרִין הִבְדִּילוֹ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וְאִם תּוּכַל לָדַעַת כַּוָּנָתָם בְּאָמְרָם בִּבְרָכַת הַלְּבָנָה "עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת לַעֲמוּסֵי

בָּטֵן", תֵּדַע סוֹד הָאוֹר הָרִאשׁוֹן וְהַגְּנִיזָה וְהַהַבְדָּלָה שֶׁאָמַר הִבְדִּילוֹ לוֹ, וְסוֹד שְׁנֵי הַמְּלָכִים הַמִּשְׁתַּמְּשִׁים בְּכֶתֶר אֶחָד, כַּאֲשֶׁר בַּסּוֹף שֶׁיִּהְיֶה אוֹר הַלְּבָנָה כְּאוֹר הַחַמָּה אַחַר שֶׁיִּהְיֶה אוֹר הַחַמָּה שִׁבְעָתַיִם:

וְהָיוּ לְאֹתוֹת הַשִּׁנּוּי שֶׁיּוֹלִידוּ וְיֵעָשׂוּ מִמֶּנּוּ אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, דָּם וָאֵשׁ וְתִימֳרוֹת עָשָׁן (יואל ג ג), כְּלִשּׁוֹן וּמֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ (ירמיהו י ב):

וּלְמוֹעֲדִים זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף (בראשית ח':כ"ב):

וּלְיָמִים מִדַּת יוֹם וּמִדַּת לַיְלָה:

וְשָׁנִים יַשְׁלִימוּ מַהֲלָכָם, וְיוֹסִיפוּ שֵׁנִית לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלְכוּ בָהּ. וּשְׁנַת הַחַמָּה בְּשָׁסָ"ה יוֹם, וּשְׁנַת הַלְּבָנָה בִּשְׁלֹשִׁים יוֹם:

פסוק טו

וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל הָאָרֶץ הוֹסִיף שֶׁיִּהְיֶה אוֹרָם מַגִּיעַ לָאָרֶץ, כִּי אֶפְשָׁר שֶׁיֵּרָאֶה לָהֶם אוֹר בַּשָּׁמַיִם וְיֵעָשׂוּ כָּל הַמַּעֲשִׂים הַנִּזְכָּרִים מִבְּלִי שֶׁיָּאִירוּ בָּאָרֶץ. וּלְכָךְ אָמַר שֶׁיִּהְיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם וּמַבִּיט בָּאָרֶץ וְיָאִירוּ עָלֶיהָ.

פסוק טז

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים מִלְּמַד שֶׁלֹּא נִהְיוּ אֵלּוּ הַמְּאוֹרוֹת מִגּוּף הָרָקִיעַ אֲבָל גּוּפִים נִטְבָּעִים בּוֹ:

פסוק יח

וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה עִנְיַן הַמֶּמְשָׁלָה דָּבָר אַחֵר מִבְּלִי הָאוֹרָה שֶׁהִזְכִּיר, כִּי יִכְלֹל מָה שֶׁאָמַר תְּחִלָּה "וְהָיוּ לְאֹתוֹת וּלְמוֹעֲדִים", כִּי יֵשׁ לָהֶם מֶמְשָׁלָה בָּאָרֶץ בְּשִׁנּוּיֵיהֶ אֲשֶׁר יוֹלִידוּ בָהּ, וּמֶמְשָׁלָה בַּהֲוָיָה וּבְהֶפְסֵד בְּכָל הַשְּׁפָלִים, כִּי הַשֶּׁמֶשׁ בְּמֶמְשַׁלְתּוֹ בַּיּוֹם יַצְמִיחַ וְיוֹלִיד וְיגַדֵּל בְּכָל הַחַמִּים וְהַיְבֵשִׁים, וְהַיָּרֵחַ בְּמֶמְשַׁלְתּוֹ יַפְרֶה בַּמַּעְיָנוֹת וּבַיַּמִּים וְכָל הַלַּחִים וְהַקָּרִים, וְעַל כֵּן אָמַר סְתָם "וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה" – כִּי מֶמְשֶׁלֶת הַשְּׁפָלִים לָהֶם. וְיִתָּכֵן שֶׁהַמֶּמְשָׁלָה עוֹד כֹּחַ אֲצִילוּת, שֶׁהֵם מַנְהִיגֵי הַתַּחְתּוֹנִים וּבְכֹחָם יִמְשֹׁל כָּל מוֹשֵׁל, וְהַמַּזָּל הַצּוֹמֵחַ בַּיּוֹם יִמְשֹׁל בּוֹ, וְהַמַּזָּל הַצּוֹמֵחַ בַּלַּיְלָה יִמְשֹׁל בָּהּ, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (דברים ד יט) אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהלים קמז ד) מוֹנֶה מִסְפָּר לַכּוֹכָבִים לְכֻלָּם שֵׁמוֹת יִקְרָא, וְכֵן לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא (ישעיהו מ כו), כִּי קְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת הִיא הַהַבְדָּלָה בְּכֹחוֹתָם, לָזֶה כֹּחַ הַצֶּדֶק וְהַיֹּשֶׁר וְלָזֶה כֹּחַ הַדָּם וְהַחֶרֶב, וְכֵן בְּכָל הַכֹּחוֹת כַּיָּדוּעַ בְּאַצְטַגְנִינוּת, וְהַכֹּל בְּכֹחַ עֶלְיוֹן וְלִרְצוֹנוֹ, וּלְכָךְ אָמַר גָּדוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב כֹּחַ (תהלים קמז ה), כִּי הוּא גָּדוֹל עַל כֻּלָּם וְרַב כֹּחַ עֲלֵיהֶם, וְכֵן אָמַר מֵרֵב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ (ישעיהו מ כו). וְעַל דֶּרֶךְ הַסּוֹד שֶׁרָמַזְתִּי לְךָ תִּהְיֶה מֶמְשָׁלָה גְּמוּרָה בֶּאֱמֶת:

וּלַהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית א׳:י״ח) כִּי בְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בַּיּוֹם וְאוֹר הַלְּבָנָה בַּלַּיְלָה יַבְדִּילוּ בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי ה"אוֹר" הַנִּזְכָּר בְּכָאן הוּא הַיּוֹם, וְה"חֹשֶׁךְ" הוּא הַלַּיְלָה, כִּי כֵן שְׁמָם כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית א׳:ה׳) וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה. וְהִנֵּה בְּכָל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית יַזְכִּיר הַכָּתוּב הַצָּוָאָה וְיסַפֵּר הַמַּעֲשֶׂה, וּבְכָאן צִוָּה "וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת" (לעיל טו) וְסִפֵּר "וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים" (לעיל יז), וְאָמַר "וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה", שֶׁיִּהְיֶה זֶה מוֹשֵׁל בַּיּוֹם וְזֶה מוֹשֵׁל בַּלַּיְלָה, וְהַמֶּמְשָׁלָה הוּא מָה שֶׁצִּוָּה "וְהָיוּ לְאוֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים" (לעיל יד), וְסִפֵּר שֶׁאֵין מֶמְשָׁלֶת שְׁנֵיהֶם שָׁוָה, אֲבָל "לְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" כִּי הַגָּדוֹל יִמְשֹׁל בַּיּוֹם וְיִהְיֶה כֻּלּוֹ אוֹר גַּם בְּמָקוֹם שֶׁאֵין הַשֶּׁמֶשׁ מַגִּיעַ, וְהַקָּטָן יִמְשֹׁל בַּלַּיְלָה וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ זוּלָתִי הַיֵּרֵחַ שֶׁיַּגִּיהַּ חָשְׁכּוֹ, וְהִיא הַצָּוָאָה שֶׁאָמַר "לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה" (שם) כְּמוֹ "וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ" (לעיל ד):

פסוק כ

יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ כְּתַב רַשׁ"י (רש"י על בראשית א׳:כ׳) כָּל דָּבָר חַי שֶׁאֵינוֹ גְּבוֹהַּ מִן הָאָרֶץ קְרוּי שֶׁרֶץ, בָּעוֹף כְּגוֹן זְבוּבִים, בַּשְּׁקָצִים כְּגוֹן נְמָלִים וְתוֹלָעִים, בַּבְּרִיּוֹת כְּגוֹן חֹלֶד וְעַכְבָּר וְכַיּוֹצֵא בָהֶם וְכָל הַדָּגִים. וּמָה יֹאמַר הָרַב בַּפְּסוּק וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּנֹחַ וּבָנָיו (בראשית ט׳:ז׳), וְכֵן "אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם" רָאוּי לְפִי הַדַּעַת הַזּוֹ שֶׁיֹּאמַר "אֲשֶׁר שָׁרְצוּ בַמַּיִם", וְעוֹפוֹת רַבִּים שֶׁאֵינָם גְּבוֹהִים מִן הָאָרֶץ כְּגֹבַהּ הַחֹלֶד הָעַכְבָּר וְהָעַטַלֵּף קְטַן הָרַגְלַיִם מְאֹד, וְלָמָּה לֹא יִקְרֵא "שֶׁרֶץ הָעוֹף". וְדַעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית א׳:כ׳) שֶׁעִנְיַן שְׁרִיצָה כְּטַעַם תְּנוּעָה, אָמַר בַּשֶּׁרֶץ וּבָרָמֶשׂ, רִיחֲשָׁא דְּרָחֵשׁ. וְיָפֶה פֵּרַשׁ, וְיִקְרְאוּ הַשְׁרָצִים כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁתְּנוּעָתָם תְּמִידִית. וְיִתָּכֵן שֶׁהוּא לְשׁוֹן מֶרְכָּב, יִקָּרֵא שֶׁרֶץ "שֶׁהוּא רָץ", וְרֶמֶשׂ שֶׁהוּא רוֹמֵשׂ הָאָרֶץ, לֹא יִשְׁקֹט וְלֹא יָנוּחַ. וְדַע כִּי כָּל הָעוֹף אֲשֶׁר לוֹ אַרְבַּע רַגְלַיִם יִקָּרֵא "שֶׁרֶץ הָעוֹף" (ויקרא יא כ-כג), מִפְּנֵי שֶׁבְּרִגְלָיו יִסְמֹךְ וְיָנוּעַ כַּשְׁרָצִים, וַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ כֵן יִקָּרֵא "עוֹף כָּנָף", שֶׁעִקַּר תְּנוּעָתוֹ לְעוֹפֵף. וְיִהְיֶה טַעַם "וְשִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וְרִבוּ עַל הָאָרֶץ" (בראשית ח׳:י״ז), שֶׁיִּהְיוּ מִתְהַלְּכִים בְּכֻלָּהּ וְיִפְרוּ וְיִרְבּוּ עָלֶיהָ, "שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ" (בראשית ט׳:ז׳), הִתְנוֹעֲעוּ בְּכֻלָּהּ וְתִרְבּוּ בָהּ, וְהוּא טַעַם הַכֶּפֶל "וּרְבוּ" שְׁנֵי פְּעָמִים בַּפָּסוּק. וְאִם כֵּן נִפְרֹשׁ "אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם" (בראשית א׳:כ"א), אֲשֶׁר הֵנִיעוּ וְהוֹלִיכוּ הַמַּיִם. וְכֵן "וְשָׁרַץ הַיְאֹר צְפַרְדְּעִים" (שמות ז כח), וְכֵן "פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ" (שם א ז), שֶׁפָּרוּ וְרָבוּ וַיָּנֵעוּ לְרֹבָם עַד שֶׁתִּמְלֵא הָאָרֶץ מֵהֶם. אֲבָל אוּנְקְלוֹס פָּתַר בְּ"שִׁרְצוּ בָאָרֶץ" (בראשית ט׳:ז׳) עִנְיַן תּוֹלָדָה, "אִתְיְלִידוּ בְאַרְעָא", כִּי הוּא עָשָׂה הַלָּשׁוֹן מֻשְׁאָל מִן הַשְׁרָצִים, וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ כַּשְׁרָצִים בָּאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ, וְכֵן "פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ" (שמות א ז), שֶׁהָיוּ בְּתוֹלְדוֹתָם כַּשְׁרָצִים לָרֹב:

וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַזֶּה הָיָה מַאֲמַר הַבְּרִיאָה בַּמַּיִם, וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בָּאָרֶץ, אִם כֵּן פֵּרוּשׁ "וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ" נִמְשָׁךְ, יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף שֶׁיְּעוֹפֵף. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר "וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמָיִם" (בראשית ב':י"ט) כְּאִלּוּ אָמַר "וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה מִן הָאֲדָמָה וַיִּצֶר אֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמָיִם", וְרַבִּים כָּמוֹהוּ. וְכֵן דַּעַת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל בִּפְרָקָיו (ריש פרק ט), שֶׁאָמַר בַּחֲמִישִׁי הִשְׁרִיץ מִן הַמַּיִם כָּל עוֹף כָּנָף. אֲבָל בַּגְּמָרָא (חולין כז) נֶחְלְקוּ בּוֹ, יֵשׁ אוֹמְרִין כֵּן שֶׁמִּן הַמַּיִם נִבְרְאוּ, וְיֵשׁ אוֹמְרִין שֶׁהָעוֹף מִשְּׁנֵיהֶם נִבְרָא, אָמְרוּ מֵהָרָקִ֗יעַ נִבְרְאוּ. וְאִם כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁתּוֹלְדֹתָם הָיְתָה בַּמַּיִם וְהָרָקִיעַ בְּקַרְקַע הַיָּם הוּא, מִפְּנֵי זֶה הָיָה הַמַּאֲמָר בָּהֶם בַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי. וְכֵן אָמַר "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה", כִּי הַדָּגִים גּוּפָם וְנַפְשָׁם מִן הַמַּיִם בִּדְבַר הָאֱלֹהִים שֶׁהֵבִיא לָהֶם רוּחַ מִן הַיְסוֹדוֹת, לֹא כָאָדָם שֶׁהִפְרִיד גּוּפוֹ מִנַּפְשׁוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים" (בראשית ב':ז'). וְלֹא הִזְכִּיר בַּשְּׁלִישִׁי בַּצּוֹמֵחַ נֶפֶשׁ כְּלָל, כִּי אֵין כֹּחַ הַגִּדּוּל נֶפֶשׁ רַק בְּבַעֲלֵי הַתְנוּעָה בִּלְבַד הִיא. וְעַל דַּעַת הַיְוָנִים שֶׁאוֹמְרִים כְּשֵׁם שֶׁאֵין הַגִּדּוּל בַּמִּתְנוֹעֵעַ רַק בַּנֶּפֶשׁ, כָּךְ בַּצּוֹמֵחַ בַּנֶּפֶשׁ יִגְדַּל, יִהְיֶה הֶפְרֵשׁ, כִּי זֹאת נֶפֶשׁ חַיָּה, כְּלוֹמַר נֶפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חִיּוּת, כִּי יֵשׁ נֶפֶשׁ אֵין בָּהּ חִיּוּת וְהִיא נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת. וְהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מא א) בְּאֵילָנֵי הַתְּמָרִים תַּאֲוָה, וְאוּלַי הוּא כֹּחַ בַּצִּמְיחָה לֹא יִקָּרֵא נֶפֶשׁ:

פסוק כא

וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים בַּעֲבוּר גֹּדֶל הַנִּבְרָאִים הָאֵלֶּה שֶׁיֵּשׁ מֵהֶם אֹרֶךְ פַּרְסָאוֹת רַבּוֹת, הִגִּידוּ הַיְוָנִים בְּסִפְרֵיהֶם שֶׁיָּדְעוּ מֵהֶם אֲרֻכִּים חֲמֵשׁ מֵאוֹת פַּרְסָה, וְרַבּוֹתֵינוּ גַּם כֵּן הִפְלִיגוּ בָּהֶם (עיין ב"ב עג), בַּעֲבוּר זֶה יִחֵס בָּהֶם הַבְּרִיאָה לֵאלֹהִים כִּי הוּא שֶׁהִמְצִיאָם מֵאַיִן מִבְּרֵאשִׁית, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְשׁוֹן בְּרִיאָה (רמב"ן על בראשית א':א'), וְכֵן יַעֲשֶׂה בָּאָדָם לְמַעֲלָתוֹ, לְהוֹדִיעַ כִּי הוּא מוּצָא מֵאַיִן עִם דַּעְתּוֹ וְשִׂכְלוֹ. וַאֲנִי תְּמֵהַּ לָמָּה לֹא אָמַר בַּיּוֹם הַזֶּה "וַיְהִי־כֵן". וְאוּלַי לֹא יִתָּכֵן לְהַזְכִּיר "וַיִּבְרָא" אַחֲרֵי "וַיְהִי־כֵן", כִּי מִבְּרֵאשׁוֹנָה יָדַבֵּר. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (בבא בתרא עד) כִּי הַתַּנִּינִים הַגְּדוֹלִים הוּא לִוְיָתָן וּבַת זוּגוֹ, שֶׁבְּרָאָם זָכָר וּנְקֵבָה וְהָרַג הַנְּקֵבָה וּמָלְחָהּ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וְאֶפְשָׁר כִּי מִפְּנֵי זֶה לֹא הָיָה רָאוּי שֶׁיֵּאמַר בָּהֶם "וַיְהִי־כֵן", כִּי לֹא עָמְדוּ עוֹד:

פסוק כב

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר גָּזַר בָּהֶם הַבְּרָכָה וְאָמַר בָּהֶם שֶׁיִּפְרוּ וְיִרְבּוּ, כְּלוֹמַר שֶׁיַּעֲשׂוּ פֵּרוֹת רַבִּים שֶׁיּוֹצִיא הָאֶחָד רַבִּים כְּמוֹתוֹ. וְעִנְיַן הַבְּרָכָה בַּיְלִידָה, כְּעִנְיַן שֶׁאָמַר וּבֵרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם (בראשית י"ז:ט"ז). וְגַם בַּצְּמָחִים תָּבֹא לְשׁוֹן בְּרָכָה (ויקרא כה כא), וְצִוִּיתִי אֶת

בֵּרַכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית, אֲבָל לֹא נֶאֱמַר כֵּן בַּשִּׁלִּישִׁי לְפִי שֶׁהַנִּבְרָאִים בְּכָל בַּעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הָיוּ שְׁנַיִם בִּלְבַד זָכָר וּנְקֵבָה לְמִינֵיהֶם, כָּעִנְיָן בָּאָדָם, וְהֻצְרְכוּ לִבְרָכָה שֶׁיִּרְבּוּ מְאֹד, אֲבָל בַּצְּמָחִים צָמְחוּ עַל פְּנֵי כָּל הָאֲדָמָה רַבִּים מְאֹד כַּאֲשֶׁר הֵם הַיּוֹם. וְלֹא אָמַר בַּבְּהֵמוֹת וּבַחַיּוֹת בְּרָכָה, שֶׁמִּזֹּאת הַגְּזֵרָה שֶׁגָּזַר בְּבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַתְּנוּעָה שֶׁבַּמַּיִם הָרְבּוּ נִתְרַבּוּ בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה שֶׁבָּאָרֶץ, כִּי בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ חַיָּה שֶׁאֵינָהּ מְדַבֶּרֶת כֻּלָּם עִנְיָן אֶחָד בִּבְרִיאָתָם. וְרִבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר יא ג) כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת בְּנֵי אָדָם צַדִּים מֵהֶם וְאוֹכְלִים, הֻצְרְכוּ לִבְרָכָה:

וּמִלְאוּ אֶת הַמַּיִם בַּיַּמִּים בֵּרַךְ אוֹתָם שֶׁיְּמַלְאוּ לְרֻבָּם הַיַּמִּים אַף הַנְּחָלִים וְהָאֲגַמִּים, אוֹ שֶׁמְּלוּאָם בַּיַּמִּים הוּא כִּי בַּנְּחָלִים מְעַטִּים הֵם:

וְהָעוֹף יֵרֶב בָּאָרֶץ אַף עַל פִּי שֶׁבְּרִיאָתוֹ מִן הַמַּיִם בִּרְכָתוֹ תִּהְיֶה בָּאָרֶץ, שֶׁיִּפְרוּ וְיִרְבּוּ עָלֶיהָ, כִּי אֵין בָּעוֹף שֶׁיַּטִּיל בֵּיצָיו בַּמַּיִם וְיִגְדְּלוּ שָׁם רַק הַשּׁוֹכְנִים תָּמִיד בַּמַּיִם וְנִזּוֹנִים מֵהֶם עוֹשִׂין בֵּיצֵיהֶם בָּאָרֶץ וְנוֹלָדִים בָּהּ:

פסוק כד

בְּהֵמָה הֵם הַמִּינִים הָאוֹכְלִים עֵשֶׂב, בֵּין יְשׁוּבִי בֵּין מִדְבָּרִי:

וְחַיְתוֹ אֶרֶץ אוֹכְלֵי הַבָּשָׂר יִקָּרֵא חַיּוֹת, וְכֻלָּם יִטְרְפוּ:

וָרֶמֶשׂ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית א׳:כ"ד) הֵם שְׁרָצִים נְמוּכִים וְרוֹמְשִׂים עַל הָאָרֶץ נִרְאִין כְּאִלּוּ נִגְרָרִין. וְהִנֵּה בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת (בראשית א׳:כ"ח) "וּבְכָל חַיַּה הָרֹמֶשֶׂת עַל הָאָרֶץ" וּכְתִיב (בראשית ז׳:כ"א) "וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל הַשֶּׁרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל הָאָרֶץ" וּכְתִיב (תהלים קד כ) "בּוֹ תִרְמֹשׂ כָּל חַיְתּוֹ יָעַר". אֲבָל פֵּרוּשׁ "רְמִישָׁה" כָּעִנְיָן בְּסֶמֶ"ךְ, מִן "תִּרְמְסֶנָּה רָגֶל" (ישעיהו כו ו) וַחֲבֵרָיו, וְאָמַר בַּחַיָּה וּבַבְּהֵמָה "רֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ" וּבַשְּׁרָצִים הַנִּגְרָרִים "רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה" (בראשית א׳:כ"ה) בַּעֲבוּר שֶׁדִּרִיכָתָם בָּאֲדָמָה בְּכָל גּוּפָם:

פסוק כו

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם נִתְיַחֵד בַּעֲשִׂיַּת הָאָדָם מַאֲמַר בַּעֲבוּר גֹּדֶל מַעֲלָתוֹ, כִּי אֵין טִבְעוֹ כְּטֶבַע הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה אֲשֶׁר בָּרָא בְּמַאֲמַר הַקּוֹדֵם לוֹ. וְהַפְּשָׁט הַנָּכוֹן בְּמִלַּת "נַעֲשֶׂה" הוּא מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר הָרְאִיתָ לְדַעַת (רמב"ן על בראשית א׳:א׳) כִּי הָאֱלֹהִים בָּרָא יֵשׁ מֵאַיִן בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לְבַדּוֹ, וְאַחַר כָּךְ מִן הַיְסוֹדוֹת הָהֵם הַנִּבְרָאִים יָצַר וְעָשָׂה, וְכַאֲשֶׁר נָתַן בַּמַּיִם כֹּחַ הַשֵּׁרוּץ לִשְׁרֹץ נֶפֶשׁ חַיָּה, וְהָיָה הַמַּאֲמָר בָּהֶם "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם" (בראשית א׳:כ'), וְהָיָה הַמַּאֲמָר בַּבְּהֵמָה "תּוֹצֵא הָאָרֶץ" (בראשית א׳:כ"ד), אָמַר בָּאָדָם "נַעֲשֶׂה", כְּלוֹמַר אֲנִי וְהָאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת נַעֲשֶׂה אָדָם, שֶׁתּוֹצִיא הָאָרֶץ הַגּוּף מִיְּסֹדֶיהָ כַּאֲשֶׁר עָשְׂתָה בַּבְּהֵמָה וּבַחַיָּה, כְּדִכְתִיב (בראשית ב׳:ז') "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה", וְיִתֵּן הוּא יִתְבָּרַךְ הָרוּחַ

מִפִּי עֶלְיוֹן, כְּדִכְתִיב (שם) "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים". וְאָמַר "בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ", כִּי יִדְמֶה לִשְׁנֵיהֶם, בְּמַתְכֹּנֶת גּוּפוֹ לָאָרֶץ אֲשֶׁר לֻקַּח מִמֶּנָּה, וְיִדְמֶה בָּרוּחַ לָעֶלְיוֹנִים, שֶׁאֵינָהּ גּוּף וְלֹא תָּמוּת. וְאָמַר בַּכָּתוּב הַשֵּׁנִי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ (בראשית א׳:כ"ז), לְסַפֵּר הַפֶּלֶא אֲשֶׁר נִפְלָא בּוֹ מִשְּׁאָר הַנִּבְרָאִים. וְזֶה פְּשַׁט הַמִּקְרָא הַזֶּה מְצָאתִיו לְרַבִּי יוֹסֵף הַקִּמְחִי, וְהוּא הַנִּרְאֶה מִכָּל מָה שֶׁחָשְׁבוּ בּוֹ. וּפֵרוּשׁ "צֶלֶם" כְּמוֹ תֹּאַר, "וּצְלֶם אַנְפּוֹהִי אֶשְׁתַּנִּי" (דניאל ג יט) וְכֵן "אַךְ בְּצֶלֶם יִתְהַלֵּךְ אִישׁ" (תהלים לט ז) "בָּעִיר צַלְמָם תִּבְזֶה" (שם עג כ) תֹּאַר מַרְאֵיתוֹ, ו"דְמוּת" הוּא דְּמְיוֹן בַּצּוּרָה וּבְמַעֲשֶׂה, כִּי הַקְּרוֹבִים בָּעִנְיָן יִקָּרְאוּ דּוֹמִים זֶה לָזֶה. וְהִנֵּה הָאָדָם דּוֹמֶה לַתַּחְתּוֹנִים וְלָעֶלְיוֹנִים בְּתֹאַר וְהָדָר, כְּדִכְתִיב (שם ח ו) "וְכָבוֹד וְהָדָר תְּעַטְּרֵהוּ", וְהוּא מְגַמַּת פָּנָיו בְּחָכְמָה וּבְדַעַת וְכִשָּׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה, וּבִדְמוּת מַמָּשׁ, שֶׁיִּדְמֶה גּוּפוֹ לָעָפָר וְנַפְשׁוֹ לָעֶלְיוֹנִים:

וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה אָמַר "וְיִרְדּוּ" בִּדְגַת הַיָּם לְשׁוֹן רַבִּים. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ז׳:ה') אָמְרוּ, "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ", אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר "נֶפֶשׁ חַיָּה" זוֹ רוּחוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן. וְלֹא יִתָּכֵן שֶׁיֹּאמַר רַבִּי אֶלְעָזָר כִּי "תּוֹצֵא הָאָרֶץ" יִתְפָּרֵשׁ בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן כְּלָל, אֶלָּא שֶׁיִּתְכַּוֵּן לְמָה שֶׁהִזְכִּירָתִי, לוֹמַר כִּי יְצִירַת הָאָדָם בְּרוּחוֹ הוּא הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר בַּדָּם נַעֲשָׂה מִן הָאָרֶץ, כְּמַאֲמַר הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה, כִּי כָל נַפְשׁוֹת הַתְּנוּעָה נַעֲשׂוּ יַחַד, וְאַחַר כֵּן בָּרָא לָהֶם גּוּפוֹת. עֲשָׂה תְּחִלָּה גּוּפֵי הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה וְאַחַר כָּךְ גּוּף הָאָדָם, וְנָתַן בּוֹ הַנֶּפֶשׁ הַזּוֹ וְאַחַר כֵּן נָפַח בּוֹ נְשָׁמָה עֶלְיוֹנִית, כִּי הַנֶּפֶשׁ הַנִּפְרֶדֶת אֲשֶׁר בּוֹ הִיא שֶׁנִּתְיַחֵד בָּהּ מַאֲמַר אַחֵר, אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ, כְּדִכְתִיב (בראשית ב׳:ז') "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים". וְדֶרֶךְ הָאֱמֶת בַּפְּסוּק הַזֶּה יְוַדֵּעַ לְמַשְׂכִּיל בַּפְּסוּק הַשֵּׁנִי, וְאֶפְשָׁר שֶׁנִּתְכַּוֵּן לוֹ רַבִּי אֶלְעָזָר וְדָרַשׁ בְּ"תּוֹצֵא הָאָרֶץ" אֶרֶץ הַחַיִּים, שֶׁתּוֹצֵא נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת. וְכֵן מָה שֶׁאָמַר "זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם" (להלן א כז, להלן ה ב), כִּי הָיְתָה הַבְּרִיאָה מִתְּחִלָּה מִזָּכָר וּנְקֵבָה, וְנִשְׁמָתוֹ כְּלוּלָה בָּהֶם, אֲבָל הַיְצִירָה הָיְתָה יְצִירָה לָאָדָם וּבְנִין צֵלָע לָאִשָּׁה, כַּאֲשֶׁר יִסְפֹּר בַּסּוֹף. וְלָכֵן הִזְכִּיר כָּאן "בְּרִיאָה" וּבַפָּרָשָׁה שֶׁל מַטָּה הִזְכִּיר "יְצִירָה", וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְטַעַם "וְיִרְדּוּ", שֶׁיִּמְשְׁלוּ בְּחָזְקָה בַּדָּגִים וּבָעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָרֶמֶשׂ, וְהַ"בְּהֵמָה" תִּכְלֹל הַחַיָּה. וְאָמַר "וּבְכָל הָאָרֶץ", שֶׁיִּמְשְׁלוּ בָּאָרֶץ עַצְמָהּ, לַעֲקֹר וְלִנְתֹּץ וְלַחְפֹּר וְלַחְצֹב נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל. וּלְשׁוֹן "וְרִדְיָה", מֶמְשֶׁלֶת הָאָדוֹן בְּעַבְדּוֹ:

פסוק כח

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים זוֹ בְּרָכָה מַמָּשׁ, לְפִיכָךְ כָּתוּב בָּהּ "וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים", אֲבָל לְמַעְלָה (כב) כָּתוּב "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר", יְפָרֵשׁ שֶׁהַבְּרָכָה הִיא הַמַּאֲמָר שֶׁנָּתַן בָּהֶם כֹּחַ הַתּוֹלָדָה, לֹא דִּבּוּר אֶחָד שֶׁיִּהְיוּ בּוֹ מְבֹרָכִים.

וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ בְּרָכָה שֶׁיְּמַלֵּא הָעוֹלָם לָרֻבָּם. וּלְפִי דַּעְתִּי יְבָרֵךְ אוֹתָם שֶׁיְּמַלְּאוּ כָּל הָאָרֶץ וְיִפָּרְדוּ הַגּוֹיִם לְמִשְׁפְּחוֹתָם בְּקַצְוֵי תֵּבֵל לָרֻבָּם, וְלֹא יִהְיוּ בְּמָקוֹם אֶחָד כְּמַחֲשֶׁבֶת אַנְשֵׁי דּוֹר הַפַּלָּגָה:

וְכִבְשׁוּהָ נָתַן לָהֶם כֹּחַ וּמֶמְשָׁלָה בָּאָרֶץ לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנָם בַּבְּהֵמוֹת וּבַשָּׁרָצִים וְכָל זוֹחֲלֵי עָפָר, וְלִבְנוֹת וְלַעֲקֹר נְטוּעַ וּמֵהֲרָרֶיהָ לַחְצֹב נְחֹשֶׁת וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה. וְזֶה יִכְלֹל מָה שֶׁאָמַר "וּבְכָל הָאָרֶץ" (בראשית א':כ"ו):

וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם אָמַר שֶׁיִּהְיוּ רוֹדִים גַּם בִּדְגֵי הַיָּם הַנִּכְסִים מֵהֶם, וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם שֶׁאֵינָם עִמָּהֶם בָּאֲדָמָה, גַּם בְּכָל חַיָּה רָעָה. וְסִדֵּר אוֹתָם כִּבְרִיאָתָם, הַדָּגִים וְהָעוֹף תְּחִלָּה וְהַחַיָּה אַחַר כֵּן. וְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב (תהלים ח ז-ט), "תַּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ כֹּל שַׁתָּה תַּחַת רַגְלָיו צֹנָה וַאֲלָפִים כֻּלָּם וְגַם בַּהֲמוֹת שָׂדָי צִפּוֹר שָׁמַיִם וּדְגֵי הַיָּם" וְגוֹ'. וְרִבּוֹתֵינוּ שָׂמוּ הֶפְרֵשׁ בֵּין כִּבְישָׁה וּרְדִיָּה:

פסוק כט

הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע לֹא הִרְשָׁה לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ לְהָמִית בְּרִיָּה וְלֶאֱכֹל בָּשָׂר, אַף כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב יֹאכְלוּ יַחְדָּיו כֻּלָּם. וּכְשֶׁבָּאוּ בְּנֵי נֹחַ הִתִּיר לָהֶם בָּשָׂר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט':ג'), "כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה, כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל" – כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִתַּרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן הִתַּרְתִּי לָכֶם אֶת כֹּל. לְשׁוֹן רַשִׁ"י. (רש"י על בראשית א':כ"ט) וְכֵן פֵּרַשׁ הָרַב בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (נט ד"ה לא הותר), "וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ", לָכֶם וְלַחַיּוֹת נָתַתִּי הָעֲשָׂבִים וְאֶת הָאֵילָנוֹת וְ"אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה". וְאִם כָּךְ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ "אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה" "וְאֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב". וְאֵינוֹ כֵן, אֲבָל נָתַן לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ "כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זָרַע" וְכָל פְּרִי עֵץ, וּלְחַיַּת הָאָרֶץ וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם נָתַן "כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב", לֹא פְּרִי הָעֵץ וְלֹא הַזְּרָעִים, וְאֵין מַאֲכָלָם יַחַד כֻּלָּם בְּשָׁוֶה, אַף הַבָּשָׂר לֹא הֻרְשׁוּ בּוֹ עַד בְּנֵי נֹחַ כְּדַעַת רַבּוֹתֵינוּ, וְהוּא פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא. וְהָיָה זֶה מִפְּנֵי שֶׁבַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה יֵשׁ לָהֶם קְצָת מַעֲלָה בְּנַפְשָׁם, נִדְמוּ בָּהּ לְבַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת, וְיֵשׁ לָהֶם בְּחִירָה בְּטוֹבָתָם וּמְזוֹנֵיהֶם וְיִבְרְחוּ מִן הַצַּעַר וְהַמִּיתָה, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעֹלָה הִיא לְמָעְלָה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הַיֹּרֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ" (קהלת ג כא). וְכַאֲשֶׁר חָטְאוּ וְהִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ, וְנִגְזַר שֶׁיְּמוּתוּ בַּמַּבּוּל וּבַעֲבוּר נֹחַ הִצִּיל מֵהֶם לְקִיּוּם הַמִּין נָתַן לָהֶם רְשׁוּת לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל כִּי קִיּוּמָם בַּעֲבוּרוֹ. וְעִם כָּל זֶה לֹא נָתַן לָהֶם הָרְשׁוּת בַּנֶּפֶשׁ וְאָסַר לָהֶם אֵבֶר מִן הַחַי. וְהוֹסִיף לָנוּ בַּמִּצְוֹת לֶאֱסֹר כָּל דָּם מִפְּנֵי שֶׁהוּא מַעֲמַד לַנֶּפֶשׁ, כְּדִכְתִיב (ויקרא יז יד) "כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ בְנַפְשׁוֹ הוּא, וְאָמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל: דַּם כָּל בָּשָׂר לֹא תֹאכֵלוּ כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ הוּא", כִּי הִתִּיר הַגּוּף בְּחַי שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אַחַר הַמִּיתָה, לֹא הַנֶּפֶשׁ עַצְמָהּ. וְזֶה

טַעַם הַשְׁחִיטָה, וּמָה שֶׁאָמְרוּ (ב"מ לב) "צַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים דְּאוֹרָיְתָא", וְזוֹ בִּרְכָתֵנוּ שֶׁמְּבָרֵךְ "אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל הַשְׁחִיטָה". וְעוֹד אֲדַבֵּר בְּעִנְיַן הַמִּצְוָה בַּדָּם בְּהַגִּיעִי שָׁם (ויקרא יז יא-יד) אִם גּוֹמֵר הַשֵּׁם עָלַי. וְטַעַם "אֶת כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זָרַע וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה", שֶׁיֹּאכְלוּ זֵרוּעֵי הָעֵשֶׂב, כְּגַרְגְּרֵי הַחִטָּה וְהַשְּׂעוֹרָה וְהַקִּטְנִיּוֹת וְזוּלָתָם, וְיֹאכְלוּ כָּל פְּרִי הָעֵץ, אֲבָל הָעֵץ עַצְמוֹ אֵינוֹ לָהֶם לְאָכְלָה, וְגַם לֹא הָעֵשֶׂב, עַד שֶׁנִּתְקַלֵּל אָדָם וְנֶאֱמַר לוֹ: "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (בראשית ג':י"ח).

פסוק לא

וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד הוּא הַקִּיּוּם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (לעיל פסוקים ד י יב). וְטַעַם "מְאֹד" כְּטַעַם רִבּוּי. וְהוֹסִיף בַּיּוֹם הַזֶּה לֵאמֹר כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁיְּדַבֵּר בַּכְּלָל וְיִמָּצֵא רַע בְּקִצָּתוֹ, וְאָמַר כִּי טוֹב מְאֹד, מְאֹדוֹ טוֹב. וְזֶהוּ מַאֲמָרָם בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ט':ה'), וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד וְהִנֵּה טוֹב זֶה מָוֶת, וְכֵן הִזְכִּירוּ (שם יא) זֶה יֵצֶר הָרַע, וְזוֹ מִדַּת פֻּרְעָנוּת. וּלְזֶה גַּם נִתְכַּוֵּן אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית א':ל"א) שֶׁאָמַר בְּכָאן "וְהָא תַּקִּין לַחֲדָא", יֹאמַר שֶׁהוּא מְתֻקָּן הַסֵּדֶר מְאֹד, כִּי הָרַע צָרִיךְ בְּקִיּוּם הַטּוֹב, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ג א) "לַכֹּל זְמָן וְעֵת לְכָל חֵפֶץ תַּחַת הַשָּׁמָיִם". וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים כִּי מִפְּנֵי מַעֲלַת הָאָדָם הוֹסִיף בְּשַׁבָּח הַיְצִירָה בּוֹ כִּי הוּא טוֹב מְאֹד:

פרק ב

פסוק א

וְכָל צְבָאָם צְבָא הָאָרֶץ הֵם הַנִּזְכָּרִים חַיָּה וָרֶמֶשׂ וְדָגִים וְכָל הַצּוֹמֵחַ גַּם הָאָדָם, וּצְבָא הַשָּׁמַיִם שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת וְהַכּוֹכָבִים הַנִּזְכָּרִים, כְּעִנְיַן "וּפֶן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְרָאִיתָ אֶת הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים כֹּל צְבָא הַשָּׁמַיִם" (דברים ד יט). גַּם יִכְלֹל הַשְּׁכָלִים הַנִּבְדָּלִים, כְּעִנְיַן "רָאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עָלָיו" וְגוֹ' (מלכים א כב יט), וְכֵן "יִפְקֹד ה' עַל צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם" (ישעיהו כד כא). וְהִנֵּה בְּכָאן רָמָז עַל יְצִירַת הַמַּלְאָכִים בְּמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית. וְכֵן נַפְשׁוֹת הָאָדָם צְבָא הַשָּׁמַיִם הֵנָּה:

פסוק ג

וַיְבָרֶךְ וַיְקַדֵּשׁ בֵּרְכוֹ בַּמָּן וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן, וְהַמִּקְרָא כָּתוּב עַל הֶעָתִיד, לְשׁוֹן רַבִּינוּ שְׁלֹמֹה מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה י"א:ב'). וּבְשֵׁם הַגָּאוֹן רַב סְעַדְיָה אָמְרוּ שֶׁהַבְּרָכָה וְהַקִּדּוּשׁ עַל הַשּׁוֹמְרִים שֶׁיִּהְיוּ מְבֹרָכִים וּמְקֻדָּשִׁים. וְאֵין מַשְׁמַע הַכָּתוּב שֶׁיְּדַבֵּר עַל הֶעָתִיד. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ב':ג') כִּי הַבְּרָכָה תּוֹסֶפֶת טוֹב, שֶׁיִּתְחַדֵּשׁ הַגּוּפוֹת יִתְרוֹן כֹּחַ בַּתּוֹלְדוֹת, וּבַנְּשָׁמָה יִתְרוֹן הַשֵּׂכֶל, וַיְקַדֵּשׁ אוֹתוֹ, שֶׁלֹּא עָשָׂה בּוֹ מְלָאכָה כִּשְׁאָר

הַיָּמִים. וּדְבָרוֹ בָּזֶה נָכוֹן לַמַּאֲמִינִים בּוֹ, כִּי אֵין זֶה מֻשָּׂג בְּהֶרְגֵּשׁ לָאֲנָשִׁים. וְהָאֱמֶת כִּי הַבְּרָכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הִיא מַעְיַן הַבְּרָכוֹת, וְהוּא יְסוֹד עוֹלָם, וְיִקַּדֵּשׁ אֹתוֹ, כִּי יִמְשֹׁךְ מִן הַקֹּדֶשׁ. וְאִם תָּבִין דְּבָרַי זֶה תֵּדַע מָה שֶּׁאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה י"א:ח'), לְפִי שֶׁאֵין לוֹ בֵּן זוּג, וּמָה שֶּׁאָמְרוּ עוֹד כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל תְּהֵא בֵּן זוּגֵךְ, וְתַשְׂכִּיל כִּי בְּשַׁבָּת נֶפֶשׁ יִתֵּרָה בֶּאֱמֶת: **אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת** מִלְאכָה שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לֵעָשׂוֹת בְּשַׁבָּת כָּפַל וְעָשָׂה בְּשִׁשִּׁי, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה י"א:ט'), לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ב':ג'). אֲבָל רַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ב':ג') כִּפְשׁוּטוֹ, כִּי מְלַאכְתּוֹ – הַשָּׁרָשִׁים בְּכָל הַמִּינִים, שֶׁנָּתַן בָּהֶם כֹּחַ לַעֲשׂוֹת כְּמוֹתָן. וְלִי נִרְאֶה פְּרוּשׁוֹ שֶׁשַּׁבַּת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא יֵשׁ מֵאַיִן לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ כָּל הַמַּעֲשִׂים הַנִּזְכָּרִים בְּשֵׁשֶׁת הַיָּמִים. וְהִנֵּה אָמַר כִּי שָׁבַת מִבְּרִיאָה וּמִמַּעֲשֵׂה מִן הַבְּרִיאָה שֶׁבָּרָא בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן וּמִן הַמַּעֲשֶׂה שֶׁעָשָׂה בְּשִׁאָר הַיָּמִים. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "לַעֲשׂוֹת" נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה, כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא מִלַּעֲשׂוֹת, וְכָמוֹהוּ "כִּי חָדַל לִסְפֹּר" (בראשית מ"א:מ"ט), "וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר" (שם יא ח), "הִשָּׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בָּהָר" (שמות יט יב), "וְלֹא סָרוּ מִצְוַת הַמֶּלֶךְ" (דהי"ב ח טו), וְכֵן רַבִּים. וְדַע כִּי נִכְלַל עוֹד בְּמִלַּת "לַעֲשׂוֹת" כִּי שֵׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית הֵם כָּל יְמוֹת עוֹלָם, כִּי קִיּוּמוֹ יִהְיֶה שֵׁשֶׁת אֲלָפִים שָׁנָה (ר"ה לא), שֶׁלְּכָךְ אָמְרוּ (ב"ר יט ח) יוֹמוֹ שֶׁל הקב"ה אֶלֶף שָׁנִים. וְהִנֵּה בְּשִׁנֵי הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיָה הָעוֹלָם כֻּלּוֹ מַיִם וְלֹא נִשְׁלַם בָּהֶם דָּבָר, וְהֵם רֶמֶז לִשְׁנֵי אֲלָפִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם קוֹרֵא בְּשֵׁם ה', וְכָךְ אָמְרוּ (ע"ז ט) שְׁנֵי אֲלָפִים תֹּהוּ, אֲבָל הָיְתָה הַבְּרִיאָה בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן הָאוֹר, כְּנֶגֶד הָאֶלֶף שֶׁל יְמוֹת אָדָם שֶׁהָיָה אוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם, מַכִּיר אֶת בּוֹרְאוֹ, וְאוּלַי לֹא עָבַד אֱנוֹשׁ עֲבוֹדָה זָרָה עַד שֶׁמֵּת אָדָם הָרִאשׁוֹן. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי יְהִי רָקִיעַ וְיִהְי מַבְדִּיל, שֶׁבּוֹ הָיוּ מֻבְדָּלִין נֹחַ וּבָנָיו הַצַּדִּיקִים מִן הָרְשָׁעִים שֶׁנִּדּוֹנוּ בַּמַּיִם. בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי נִרְאֵית הַיַּבָּשָׁה וְהִצְמִיחָה וְעָשְׂתָה פֵּרוֹת, הוּא הָאֶלֶף הַשְּׁלִישִׁי הַמַּתְחִיל בְּהִיוֹת אַבְרָהָם בֶּן מ"ח שָׁנָה (ב"ר סד ד), וְאָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם ה' (בראשית ד':כ"ו), וְצָמַח צֶמַח צַדִּיק, כִּי מָשַׁךְ רַבִּים לַדַּעַת אֶת ה', כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ "וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן" (שם יב ה), וְצִוָּה אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת בָּנָיו אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט (יח יט), וְעָלָה הָעִנְיָן עַד שֶׁקִּבְּלוּ זַרְעוֹ אֶת הַתּוֹרָה בְּסִינַי וְנִבְנָה הַבַּיִת בַּיּוֹם הַהוּא, וְאָז נִתְקַיְּמוּ כָּל הַמְּצוֹת שֶׁהֵם פֵּרוֹת הָעוֹלָם. וְדַע כִּי מֵעֵת הֱיוֹת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת יֵחָשֵׁב כְּיוֹם מָחָר, וְעַל כֵּן יַתְחִיל עִנְיַן כָּל יוֹם קֹדֶם לוֹ מְעַט, כַּאֲשֶׁר נוֹלַד אַבְרָהָם בָּאֶלֶף הַשֵּׁנִי, וְכֵן תִּרְאֶה בְּכָל יוֹם וָיוֹם. וְהַיּוֹם הָרְבִיעִי נִבְרְאוּ בּוֹ הַמְּאוֹרוֹת הַגְּדוֹל וְהַקָּטָן וְהַכּוֹכָבִים, יוֹמוֹ יִרְמֹז בָּאֶלֶף הָד', הוּא הֵחֵל כַּאֲשֶׁר נִבְנָה בַּיִת רִאשׁוֹן ע"ב שָׁנָה אַחֲרֵי בִּנְיָנוֹ עַד אַחֲרֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי קע"ב שָׁנָה. וְהִנֵּה בַּיּוֹם הַזֶּה לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר, כִּי מָלֵא כְּבוֹד ה' אֶת בֵּית ה', וְהָיָה אוֹר יִשְׂרָאֵל לְאֵשׁ עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ

רָבוּץ שָׁם כַּאֲרִי אוֹכֵל הַקָּרְבָּנוֹת, וְאַחֲרֵי כֵן הִקְטִין אוֹתָם וְגָלוּ כַּאֲשֶׁר יֵעָדֵר בְּמוֹלַד הַלְּבָנָה, וְזָרְחָה לָהֶם כָּל יְמֵי בֵּית שֵׁנִי, וְהָאֵשׁ עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ רָבוּץ כְּכֻלָּב, וְשָׁקְעוּ שְׁנֵי הַמְּאוֹרוֹת בְּעֶרֶב הַיּוֹם וְחָרַב הַבַּיִת. בַּיּוֹם הַחֲמִישִׁי שָׂרְצוּ הַמַּיִם נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל הָאָרֶץ, רָמַז לָאֶלֶף הַחֲמִישִׁי הַמַּתְחִיל קע"ב שָׁנָה אַחַר חָרְבַּן הַבַּיִת, כִּי בוֹ יִמְשְׁלוּ הָאֻמּוֹת וְיֵעָשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם כֶּרֶמֶשׁ לֹא מֹשֵׁל בּוֹ, כֻּלּוֹ בְּחַכָּה הֵעָלָה, יְגֹרֵהוּ בְחָרְמוֹ וְיַאַסְפֵהוּ בְּמִכְמֹרְתּוֹ, וְאֵין דּוֹרֵשׁ אֶת ה'. בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בַּבֹּקֶר "תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׁ וְחַיְתוֹ אֶרֶץ לְמִינָהּ", וְהָיְתָה בְּרִיאָתָהּ קֹדֶם זְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהלים קד כב) "תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאָסֵפוּן וְאֶל מְעוֹנֹתָם יִרְבָּצוּן", וְאָז נִבְרָא הָאָדָם בְּצֶלֶם אֱלֹהִים, וְהוּא זְמַן מֻמְשַׁלְתּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כג) "יֵצֵא אָדָם לְפָעֳלוֹ וְלַעֲבֹדָתוֹ עֲדֵי עֶרֶב", וְהוּא הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי, כִּי בְּתְחִלָּתוֹ יִמְשְׁלוּ בּוֹ הַחַיּוֹת, הֵם הַמַּלְכִיּוֹת אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אֶת ה', וְאַחֲרֵי עֲשִׂירִיתוֹ כְּשִׁעוּר הֶנֵּץ הַחַמָּה לַיּוֹם (עיין פסחים צד) יָבֹא הַגּוֹאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (תהלים פט לז) "וְכִסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי", זֶהוּ בֶּן דָּוִד הַנַּעֲשֶׂה בְּצֶלֶם אֱלֹהִים, כְּדִכְתִיב (דניאל ז':י"ג-י"ד) "וַאֲרוּ עִם עֲנָנֵי שְׁמַיָּא כְּבַר אֱנָשׁ אְתֵה הֲוָה וְעַד עַתִּיק יוֹמַיָּא מְטָה וּקְדָמוֹהִי הַקְרְבוּהִי וְלֵהּ יְהִיב שָׁלְטָן וִיקָר וּמַלְכוּ", וְיִהְיֶה זֶה קי"ח אַחַר חֲמֵשֶׁת אֲלָפִים לִכְלוֹת דְּבַר ה' מִפִּי דָּנִיֵּאל (שם יב יא) "וּמֵעֵת הוּסַר הַתָּמִיד וְלָתֵת שִׁקּוּץ שֹׁמֵם יָמִים אֶלֶף מָאתַיִם וְתִשְׁעִים". וְנִרְאֶה מִשְּׁנוּי הַיָּמִים מִשֶּׁרֶץ הַמַּיִם וְהָעוֹף לְחַיַּת הָאָרֶץ, כִּי בְּתְחִלַּת הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי תִּתְחַדֵּשׁ מַלְכוּת אֱמָה שֶׁלֶּטֶת וְאֵימָתָנִי וְתַקִּיפָא יַתִּירָא, וּמִתְקָרֶבֶת אֶל הָאֱמֶת יוֹתֵר מִן הָרִאשׁוֹנוֹת. הַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת, רָמַז לָעוֹלָם הַבָּא שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים. וְהָאֵל יִשְׁמְרֵנוּ בְּכָל הַיָּמִים, וְיָשִׂים חֶלְקֵנוּ עִם עֲבָדָיו הַתְּמִימִים:

פסוק ד

אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם יְסֵפֶּר תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בַּמָּטָר וּבַצְּמִיחָה כַּאֲשֶׁר נִבְרְאוּ וְנַעֲשׂוּ כְּתִקּוּנָם, כִּי הַשָּׁמַיִם יִתְּנוּ טַלָּם וּמְטָרָם וְהָאָרֶץ תִּתֵּן יְבוּלָהּ, וְהֵם קִיּוּם כָּל חַי. וְרָמַז בְּ"הִבָּרְאָם" מָה שֶּׁאָמְרוּ בְּהֵ"א בְּרֵאם, וּמִפְּנֵי זֶה לֹא הִזְכִּיר עַד הֵנָּה רַק מִלַּת אֱלֹהִים, וּמְפֹרָשׁ בַּכָּתוּב (ישעיהו סו ב) "וְאֶת כָּל אֵלֶּה יָדִי עָשְׂתָה", וְכֵן אָמַר אִיּוֹב "מִי לֹא יָדַע בְּכָל אֵלֶּה כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹּאת" (איוב יב ט). אִם כֵּן תִּרְמֹז "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים" לְמִלַּת בָּרֹאשִׁית, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ:

פסוק ה

וְכֹל שִׂיחַ הַשָּׂדֶה עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (עיין חולין ס) בַּשְּׁלִישִׁי עָמְדוּ עַל פֶּתַח קַרְקַע הָאָרֶץ, וּבַשִּׁשִּׁי צָמְחוּ לְאַחַר שֶׁהִמְטִיר עֲלֵיהֶם. וְעַל דַּעְתִּי כְּפִי הַפְּשָׁט כִּי בַּשְּׁלִישִׁי הוֹצִיאָה הָאָרֶץ הָעֵשֶׂב וְעֵץ הַפְּרִי בְּקוֹמוֹתָם וְצִבְיוֹנָם כַּאֲשֶׁר צִוָּתָה בָּהֶם, וְעַכְשָׁו יְסֵפֶּר

הַכָּתוּב כִּי אֵין נוֹטֵעַ וְזוֹרֵעַ מֵהֶם, וְהִיא לֹא תִצְמַח עַד אֲשֶׁר עָלָה אֵד מִמֶּנָּה וְהִשְׁקָה אוֹתָהּ, וְנוֹצַר הָאָדָם הָעוֹבֵד אוֹתָהּ לִזְרֹעַ וְלִנְטֹעַ וְלִשְׁמֹר. וְזֶהוּ טַעַם "שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח", שֶׁלֹּא אָמַר "שִׂיחַ הָאֲדָמָה", כִּי הַמָּקוֹם הַנַּעֲבָד יִקָּרֵא "שָׂדֶה", "אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה" (שמות כג טז), "לֹא נַעֲבֹר בְּשָׂדֶה וּבְכֶרֶם" (במדבר כ יז), וְזֶהוּ תַּשְׁמִישׁוֹ שֶׁל עוֹלָם שֶׁנִּהְיָה מֵאַחֲרֵי שִׁשֶּׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית וְהָלְאָה כָּל יְמֵי עוֹלָם, כִּי בְּסִבַּת הָאֵד יַמְטִירוּ הַשָּׁמַיִם, וּבְסִבָּתָם הָאָרֶץ זֵרוּעֶיהָ תַּצְמִיחַ:

פסוק ז

וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים יִרְמֹז לָנוּ הַכָּתוּב הַזֶּה מַעֲלַת הַנֶּפֶשׁ יְסוֹדָהּ וְסוֹדָהּ, כִּי הִזְכִּיר בָּהּ שֵׁם מָלֵא, וְאָמַר כִּי הוּא נָפַח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים, לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא בָּאָה בּוֹ מִן הַיְסוֹדוֹת, כַּאֲשֶׁר רָמַז בְּנֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה (בראשית א':כ'), גַּם לֹא בְּהִשְׁתַּלְשְׁלוּת מִן הַשְּׂכָלִים הַנִּבְדָּלִים, אֲבָל הִיא רוּחַ הַשֵּׁם הַגָּדוֹל, מְפִיו דַּעַת וּתְבוּנָה, כִּי הַנּוֹפֵחַ בְּאַפֵּי אַחֵר מִנִּשְׁמָתוֹ יִתֵּן בּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לב ח) "וְנִשְׁמַת שַׁדַּי תְּבִינֵם", כִּי הִיא מְיֻסּוֹד הַבִּינָה בְּדֶרֶךְ אֱמֶת וֶאֱמוּנָה. וְהוּא מַאֲמָרָם בְּסִפְרֵי (ריש פרשת מטות), נְדָרִים כְּנִשְׁבַּע בְּחַיֵּי הַמֶּלֶךְ, שְׁבוּעוֹת כְּנִשְׁבָּע בַּמֶּלֶךְ עַצְמוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה לַדָּבָר זֶכֶר לַדָּבָר, "חַי ה' וְחֵי נַפְשְׁךָ" וְגוֹמֵר (מלכים ב ד ל). וּבְמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ספר הבהיר אות נז), מַאי "וַיִּנָּפַשׁ", מְלַמֵּד שֶׁיּוֹם הַשַּׁבָּת מְקַיֵּם כָּל הַנְּפָשׁוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּנָּפַשׁ". וּמִכָּאן תָּבִין דִּבְרַת שְׁבוּעַת אֱלֹהִים, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְדַע כִּי הַמִּתְחַכְּמִים בַּמֶּחְקָר חָלְקוּ בָּאָדָם, מֵהֶם יֹאמְרוּ (ראב"ח הנשיא ראב"ע שמות כג כה) כִּי בָּאָדָם שָׁלֹשׁ נְפָשׁוֹת, נֶפֶשׁ הַגִּדּוּל כַּצּוֹמֵחַ, אוֹ תֹּאמַר בָּזוֹ כֹּחַ הַגִּדּוּל, וּבוֹ עוֹד נֶפֶשׁ הַתְּנוּעָה, שֶׁהַזְכִּירָהּ הַכָּתוּב (לעיל א כ-כד) בַּדָּגִים וּבַחַיָּה וּבְכֹל רוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ, וְהַשְּׁלִישִׁית הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת. וּמֵהֶם יֹאמְרוּ (שמונה פרקים להרמב"ם ח"א) כִּי זֹאת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר בָּאָדָם מִפִּי עֶלְיוֹן בָּהּ יִמְצְאוּ שְׁלֹשׁ הַכֹּחוֹת הָאֵלֶּה, וְרַק הִיא יְחִידָה. וְהַכָּתוּב הַזֶּה כְּפִי מַשְׁמָעוֹ יִרְמֹז כֵּן, כִּי יֹאמַר שֶׁיִּצֵּר הַשֵּׁם אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה, וְהָיָה מֵטָל גֹּלֶם כְּאֶבֶן דּוֹמֵם, וְהקב"ה נָפַח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וְאָז חָזַר הָאָדָם לִהְיוֹת "נֶפֶשׁ חַיָּה", שֶׁיִּתְנוֹעֵעַ בָּהּ כְּמוֹ הַחַיּוֹת וְהַדָּגִים שֶׁאָמַר בָּהֶם (לעיל א כ כד) "יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה" וְ"תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה". וְזֶה טַעַם "לְנֶפֶשׁ חַיָּה", כְּלוֹמַר שֶׁשָּׁב הָאָדָם לִהְיוֹת נֶפֶשׁ בָּהּ חַיִּים, אַחֲרֵי שֶׁהָיָה חֶרֶשׁ אֶת חַרְשֵׁי אֲדָמָה, כִּי הַלָּמ"ד תָּבֹא בְּהַפּוּכִים, כְּמוֹ "וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת" (שמות ד ט) "וַיְהִי לְנָחָשׁ" (שם ד ג) "וַיָּשֶׂם אֶת הַיָּם לֶחָרָבָה" (שם יד כא). אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ב':ז') אָמַר, וַהֲוָת בַּאדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא. נִרְאֶה שֶׁדַּעְתּוֹ כְּדִבְרֵי הָאוֹמְרִים שֶׁהֵם נְפָשׁוֹת שׁוֹנוֹת, וְזֹאת הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת אֲשֶׁר נִפְחָה הַשֵּׁם בְּאַפָּיו הָיְתָה בּוֹ לְנֶפֶשׁ מְדַבֶּרֶת. וְכֵן נִרְאֶה לִי מִדַּעַת רַבּוֹתֵינוּ, מִמַּה שֶׁאָמְרוּ (סנהדרין

סה), רָבָא בְּרָא גַּבְרָא, שַׁדְּרוּהּ לְקַמֵּהּ דְּרַבִּי זֵירָא, הֲוָה מִשְׁתַּעְיָה לֵיהּ וְלָא אִשְׁתַּעְיָ, אֲמַר דְּמִן דְּחַבְרַיָּא אַתְּ, תּוּב לְעַפְרָךְ. וּבְוַיִּקְרָא רַבָּה (לב ב), אָמַר רַבִּי אָבִין, בְּשָׁעָה שֶׁאָדָם יָשֵׁן הַגּוּף אוֹמֵר לַנְּשָׁמָה, וְהַנְּשָׁמָה אוֹמֶרֶת לַנֶּפֶשׁ, וְהַנֶּפֶשׁ אוֹמֶרֶת לַמַּלְאָךְ. וְכֵן "רוּחוֹ וְנִשְׁמָתוֹ אֵלָיו יֶאֱסֹף" (איוב לד יד) יוֹרֶה כְּפִי מַשְׁמָעוֹ שֶׁהֵן שְׁתַּיִם, וְאִם כֵּן יֹאמַר הַכָּתוּב "וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם", יְצִירַת תְּנוּעָה שֶׁהָיָה הָאָדָם נוֹצָר, כְּלוֹמַר בַּעַל תְּנוּעָה, כִּי הַיְצִירָה הִיא הַחִיּוּת וְהַהֶרְגֵּשׁ שֶׁבָּהֶם הוּא אָדָם לֹא גּוּפוֹל הֶעָפָר, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּצֶר ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם" (בראשית ב':י"ט), וְאַחֲרֵי שֶׁיְּצָרוֹ בְּהַרְגָּשָׁה נָפַח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים מִפִּי עֶלְיוֹן, לְהוֹסִיף הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת עַל הַיְצִירָה הַנִּזְכֶּרֶת, "וַיְהִי הָאָדָם" כֻּלּוֹ "לְנֶפֶשׁ חַיָּה", כִּי בַּנְּשָׁמָה הַזֹּאת יַשְׂכִּיל וִידַבֵּר, וּבָהּ יַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשֶׂה, וְכָל הַנְּפָשׁוֹת וְכֹחוֹתָן לָהּ תִּהְיֶינָה. וְהַלָּמֶ"ד הַזּוֹ לָמֶ"ד הַקִּנְיָן, כְּמוֹ "אֲדֹנַי הַמֶּלֶךְ לְךָ אֲנִי וְכָל אֲשֶׁר לִי" (מלכים א כ ד), "לַקֹּנֶה אֹתוֹ לְדֹרֹתָיו" (ויקרא כה ל), "לְךָ אֲנִי הוֹשֵׁעְתִּנִי" (תהלים קיט צד), אוֹ יֹאמַר שֶׁחָזַר כֻּלּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה וְנֶהְפַּךְ לְאִישׁ אֶחָד, כִּי כָּל יְצִירוֹתָיו הָיוּ עַתָּה לַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת:

פסוק ח

וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ב':ח') בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל עֵדֶן נָטַע הַגָּן. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ב':ח') תִּרְגֵּם מִלְּקַדְמִין, וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ט"ו:ג'), וְהוּא הַנָּכוֹן. וְאֵין טַעַם "וַיִּטַּע" שֶׁהֵבִיא הָאִילָנוֹת מִמָּקוֹם אַחֵר וּנְטָעָן שָׁם, כִּי מִן הַמָּקוֹם הַהוּא הִצְמִיחָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּצְמַח ה' אֱלֹהִים" וְגוֹ', אֲבָל עִנְיַן "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים" לְהַגִּיד שֶׁהִיוּ מַטַּע ה', כִּי טֶרֶם שֶׁגָּזַר עַל הָאָרֶץ "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא" גָּזַר בַּמָּקוֹם הַהוּא שֶׁיִּהְיֶה שָׁם גַּן, וְאָמַר "בְּכָאן יִהְיֶה אֵילֶן פְּלוֹנִי וּבְכָאן אֵילֶן פְּלוֹנִי" כַּעֲרוּגַת הַמְּטָעִים, וְלֹא הָיָה כְּדֶרֶךְ שְׁאָר מְקוֹמוֹת הָאָרֶץ שֶׁאָמַר "תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא וְעֵץ פְּרִי", וְהִצְמִיחָה בְּלֹא סֵדֶר. וְהִנֵּה אֵילֵנֵי גַּן עֵדֶן גָּזַר בָּהֶם לַעֲשׂוֹת עֹנֶף וְלִשְׂאת פֶּרִי לְעַד לְעוֹלָם, לֹא יָזֵקִין בָּאָרֶץ שָׁרְשָׁם וּבָעָפָר לֹא יָמוּת גִּזְעָם, אֵין צְרִיכִין לְעוֹבֵד וְזוֹמֵר, שֶׁאִלּוּ הָיוּ צְרִיכִין עֲבוֹדָה, אַחֲרֵי שֶׁגֹּרֶשׁ הָאָדָם מִשָּׁם מִי עָבַד אוֹתָם. גַּם זֶה טַעַם "וַיִּטַּע ה' אֱלֹהִים", שֶׁהָיוּ מַטָּעָיו מַעֲשֵׂה יָדָיו וְקַיָּמִים לְעוֹלָמִים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מז יב) "לֹא יִבּוֹל עָלֵהוּ וְלֹא יִתֹּם פִּרְיוֹ וְכוּ' כִּי מֵימָיו מִן הַמִּקְדָּשׁ הֵמָּה יוֹצְאִים". אִם כֵּן מָה טַעַם "וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ" (בראשית ב':ט"ו) שֶׁהִנִּיחוֹ שָׁם לִהְיוֹת זוֹרֵעַ לוֹ חִטִּים וּמֵינֵי תְּבוּאוֹת וְכָל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע וַעֲרוּגוֹת הַבְּשָׂמִים, וְקוֹצֵר וְתוֹלֵשׁ וְאוֹכֵל כִּרְצוֹנוֹ, וְזֶה טַעַם "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", לַעֲבֹד אַדְמַת הַגַּן הָעֲרוּגוֹת שֶׁיַּעֲשֶׂה שָׁם, כִּי הַגַּן שֶׁהֵם הָאִילָנוֹת לֹא יֵעָבְדוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁכְּנָפָה הַגַּן בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, כְּמוֹ "וּכְגַנָּה זֵרוּעָיהָ תַצְמִיחַ" (ישעיהו סא יא), "וְנִטְעוּ גַּנּוֹת" (ירמיהו

כט ה). וְרַבּוֹתֵינוּ נִתְעוֹרְרוּ בָּזֶה, אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ט"ז:ה'), "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", אֵלּוּ הַקָּרְבָּנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ג יב) "תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים", הֲדָא הוּא דִכְתִיב (במדבר כח ב), "תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ". וְהַכַּוָּנָה לָהֶם בָּזֶה לוֹמַר כִּי הַצָּמְחִים וְכָל בַּעֲלֵי חַיִּים צְרִיכִים לַכּוֹחוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, וּמֵהֶם יָבֹא לָהֶם הַגִּדּוּל, וּבַקָּרְבָּנוֹת יִהְיֶה מֻשָּׁךְ הַבְּרָכָה לָעֶלְיוֹנִים, וּמֵהֶם לְצִמְחֵי גַּן עֵדֶן, וּמֵהֶם יִהְיוּ וְיִחְיוּ לְעוֹלָם בְּגִשְׁמֵי רָצוֹן וּבְרָכָה שֶׁיִּגְדְּלוּ בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר טו א), "יִשְׂבְּעוּ עֲצֵי ה' אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע" (תהלים קד טז), אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, יִשְׂבְּעוּ חַיֵּיהֶן, יִשְׂבְּעוּ מֵימֵיהֶן, יִשְׂבְּעוּ מַטַּעְתָּן. כִּי "חַיֵּיהֶן" יְסוֹדוֹתָם הָעֶלְיוֹנִים, וּ"מֵימֵיהֶם" אוֹצָרוֹ הַטּוֹב הַמּוֹרִיד הַגֶּשֶׁם, וּ"מַטַּעְתָּן" כֹּחָם בַּגְּשָׁמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר י ו), אֵין לְךָ כָּל עֵשֶׂב וְעֵשֶׂב מִלְּמַטָּה שֶׁאֵין לוֹ מַזָּל בָּרָקִיעַ וְהוּא מַכֶּה אוֹתוֹ וְאוֹמֵר לוֹ גְּדַל, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לח לג), "הֲיָדַעְתָּ חֻקּוֹת שָׁמָיִם אִם תָּשִׂים מִשְׁטָרוֹ בָּאָרֶץ", שׂוֹטֵר:

פסוק ט

וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר הַכָּתוּב וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְלֹא אָמַר בַּגָּן, וְעוֹד שֶׁאָמַר (בראשית ג':ג') "וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ", שֶׁלֹּא הִזְכִּירוֹ וְלֹא הוֹדִיעוֹ בְּשֵׁם אַחֵר, נֹאמַר לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁהוּא מָקוֹם יָדוּעַ בַּגָּן שֶׁהוּא בַּתָּוֶךְ, וּלְכָךְ תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ב':ט') "בְּמִצְיעוּת גִּנְּתָא". וְהִנֵּה לִדְבָרָיו עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת שְׁנֵיהֶם הָיוּ בָּאֱמְצַע, וְאִם כֵּן נֹאמַר שֶׁהוּא כְּאִלּוּ תֵּעָשֶׂה בְּאֶמְצַע הַגָּן עֲרוּגָה אַחַת סוּגָה, וּבָהּ שְׁנֵי הָאִילָנוֹת הָאֵלֶּה וְיִהְיֶה הָאֶמְצַע הַזֶּה אֶמְצַע רָחָב, כִּי אֶמְצַע הַדַּק כְּבָר אָמְרוּ שֶׁאֵין יוֹדֵעַ בּוֹ אֶמַּתַּת הַנְּקֻדָּה בִּלְתִּי הַשֵּׁם לְבַדּוֹ. וְעֵץ הַחַיִּים אִילָן פְּרִיוֹ נוֹתֵן בְּאוֹכְלָיו חַיִּים אֲרֻכִּים, "וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע" – אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים כִּי הָיָה פְּרִיוֹ מוֹלִיד תַּאֲוַת הַמִּשְׁגָּל, וְלָכֵן כִּסּוּ מַעֲרֵמֵיהֶם אַחֲרֵי אָכְלָם מִמֶּנּוּ, וְהֵבִיאוּ לוֹ דּוֹמֶה בְּלָשׁוֹן זֶה מֵאֲמַר בַּרְזִלַּי הַגִּלְעָדִי, "הַאֵדַע בֵּין טוֹב לְרָע" (שמואל ב יט לו), כִּי בָּטְלָה מִמֶּנּוּ הַתַּאֲוָה הַהִיא. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן אֶצְלִי, בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר "וְהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע" (בראשית ג':ה'), וְאִם תֹּאמַר כְּחֵשׁ לָהּ, הִנֵּה "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ג':כ"ב), וּכְבָר אָמְרוּ (פירקא דרבינו הקדוש בבא דשלשה טז) שְׁלֹשָׁה אָמְרוּ אֱמֶת וְאָבְדוּ מִן הָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵן נָחָשׁ וּמְרַגְּלִים וְדוֹאֵג הָאֲדוֹמִי הַבָּאֲרוֹתִי. וְהַיָּפֶה בְּעֵינַי כִּי הָאָדָם הָיָה עוֹשֶׂה בְּטִבְעוֹ מָה שֶׁרָאוּי לַעֲשׂוֹת כְּפִי הַתּוֹלֶדֶת, כַּאֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם, פּוֹעֲלֵי אֱמֶת שֶׁפְּעָלָתָם אֱמֶת וְלֹא יְשַׁנּוּ אֶת תַּפְקִידָם, וְאֵין לָהֶם בְּמַעֲשֵׂיהֶם אַהֲבָה אוֹ שִׂנְאָה, וּפְרִי הָאִילָן הַזֶּה הָיָה מוֹלִיד הָרָצוֹן וְהַחֵפֶץ, שֶׁיִּבְחֲרוּ אוֹכְלָיו בְּדָבָר אוֹ בְּהֶפְכּוֹ, לְטוֹב אוֹ לְרַע, וְלָכֵן נִקְרָא "עֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע", כִּי ה"דַּעַת" יֵאָמֵר בִּלְשׁוֹנֵנוּ עַל הָרָצוֹן, כִּלְשׁוֹנָם (פסחים ו) לֹא שָׁנוּ אֶלָּא שֶׁדַּעְתּוֹ לַחֲזוֹר, וְשֶׁדַּעְתּוֹ לְפַנּוֹתוֹ, וּבִלְשׁוֹן הַכָּתוּב (תהלים

קמד ג) "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ", תַּחְפֹּץ וְתִרְצֶה בּוֹ, "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם" (שמות לג יב), בְּחַרְתִּיךָ מִכָּל הָאָדָם, וְכֵן מַאֲמַר בַּרְזִלַּי "הַאֵדַע בֵּין טוֹב לָרָע", שֶׁאָבַד מִמֶּנּוּ כֹּחַ הָרַעָיוֹן, לֹא הָיָה בּוֹחֵר בְּדָבָר וְלֹא קָץ בּוֹ, וְהָיָה אוֹכֵל מִבְּלִי שֶׁיִּטְעַם וְשׁוֹמֵעַ מִבְּלִי שֶׁיִּתְעַנֵּג בַּשִּׁיר. וְהִנֵּה בָּעֵת הַזֹּאת לֹא הָיָה בֵּין אָדָם וְאִשְׁתּוֹ הַמִּשְׁגָּל לְתַאֲוָה, אֲבָל בְּעֵת הַהוֹלָדָה יִתְחַבְּרוּ וְיוֹלִידוּ, וְלָכֵן הָיוּ הָאֵיבָרִים כֻּלָּם בְּעֵינֵיהֶם כַּפָּנִים וְהַיָּדַיִם וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ בָּהֶם. וְהִנֵּה אַחֲרֵי אָכְלוֹ מִן הָעֵץ הָיְתָה בְּיָדוֹ הַבְּחִירָה, וּבְרִצּוֹנוֹ לְהָרַע אוֹ לְהֵטִיב בֵּין לוֹ בֵּין לַאֲחֵרִים, וְזוֹ מִדָּה אֱלֹהִית מִצַּד אֶחָד וְרָעָה לָאָדָם בִּהְיוֹת לוֹ בָּהּ יֵצֶר וְתַאֲוָה. וְאֶפְשָׁר שֶׁנִּתְכַּוֵּן הַכָּתוּב לְעִנְיָן הַזֶּה כְּשֶׁאָמַר "אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יָשָׁר וְהֵמָּה בִקְּשׁוּ חִשְׁבֹּנוֹת רַבִּים" (קהלת ז כט), הַיְשָׁר שֶׁיֵּאָחֵז דֶּרֶךְ אַחַת יְשָׁרָה, וְהַבַּקָּשָׁה בְּחִשְׁבֹּנוֹת רַבִּים שֶׁיְבַקֵּשׁ לוֹ מַעֲשִׂים מִשְׁתַּנִּים בִּבְחִירָה מֻמָּנוּ. וְכַאֲשֶׁר צִוָּהוּ הקב"ה עַל הָעֵץ שֶׁלֹּא יֹאכַל מִמֶּנּוּ לֹא הוֹדִיעוֹ כִּי בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת, רַק אָמַר לוֹ סְתָם "וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן", כְּלוֹמַר הַיָּדוּעַ בְּאֶמְצָעוּתוֹ, לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ, וְהוּא מַאֲמַר הָאִשָּׁה אֶל הַנָּחָשׁ, וְהַכָּתוּב שָׁאָמַר "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ" (בראשית ב':י"ז) הִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב אֵלֵינוּ בְּשִׁמּוֹ:

פסוק יא

אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב לְבָאֵר שֶׁאֵינָהּ חֲוִילָה שֶׁל מִצְרַיִם, שֶׁאָמַר בָּהּ "וַיִּשְׁכְּנוּ מֵחֲוִילָה עַד שׁוּר" (בראשית כ"ה:י"ח), כִּי זוֹ מִזְרַח הַמִּזְרָח. וְהִזְכִּיר עוֹד שָׁם הַבְּדֹלַח, לְשֶׁבַח הַנָּהָר, כִּי בַּחוֹל אֲשֶׁר בּוֹ וְעַל שְׂפָתוֹ יִמָּצֵא הַזָּהָב הַהוּא הַטּוֹב וְהַבְּדֹלַח וְהַשֹּׁהַם, כִּי כֵן יִמָּצֵא בַּנְּהָרוֹת, מֵהֶם שֶׁיִּמָּצֵא שָׁם הַזָּהָב, וּמֵהֶם אֲשֶׁר יִמָּצֵא בָּהֶם הַכֶּסֶף, וְכֵן הַבְּדֹלַח וְהָאֲבָנִים הַטּוֹבוֹת בַּנְּהָרוֹת יִמָּצְאוּ רֻבָּם. וְעַל דַּעַת הָרִאשׁוֹנִים (רש"י ורס"ג וכן הוא בזוה"ק חיי שרה קכה) "פִּישׁוֹן" הוּא נִילוּס מִצְרַיִם, יְסוֹבֵב כָּל אֶרֶץ הַחֲוִילָה הַזֹּאת, וְיָבֹא מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל אֶרֶץ מִצְרַיִם עַד נָפְלוֹ בַּיָּם הַגָּדוֹל בַּאֲלֶכְסַנְדְּרִיָא שֶׁל מִצְרַיִם:

פסוק יז

לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ מִן הַפְּרִי יַזְהִירֵנוּ, כִּי הָעֵץ אֵינוֹ נֶאֱכָל. וְכֵן אָמַר לְמַטָּה (בראשית ג':ג') "מִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן", וְכָמוֹהוּ "וְאָכְלוּ אִישׁ גַּפְנוֹ וְאִישׁ תְּאֵנָתוֹ" (מלכים ב יח לא) וְכֵן "בְּעֻצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה" (בראשית ג':י"ז) תֹּאכַל פִּרְיָהּ:

בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת בְּעֵת שֶׁתֹּאכַל מִמֶּנּוּ תִּהְיֶה בֶּן מָוֶת, וְכָמוֹהוּ "בְּיוֹם צֵאתְךָ וְהָלַכְתָּ אָנָה וָאָנָה יָדֹעַ תֵּדַע כִּי מוֹת תָּמוּת" (מלכים א ב מב), שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה שֶׁיָּמוּת מְיֻד בּוֹ בַּיּוֹם, וְאֵין הַכַּוָּנָה לִידִיעָה בִּלְבַד שֶׁיֵּדַע שֶׁיָּמוּת, כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ כֻּלָּם, אֲבָל הַכַּוָּנָה כִּי בְּעֵת שֶׁיֵּצֵא יִהְיֶה חַיָּב מִיתָה לַמֶּלֶךְ וְהוּא יָמִית אוֹתוֹ כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה. "וְלֹא יָבֹאוּ לִרְאוֹת כְּבַלַּע אֶת הַקֹּדֶשׁ וָמֵתוּ" (במדבר ד כ), "וְלֹא יִשְׂאוּ עָלָיו חֵטְא וּמֵתוּ בּוֹ כִּי יְחַלְּלֻהוּ" (ויקרא

כב ט), אֵין עִנְיָנָם אֶלָּא שֶׁיִּהְיוּ חַיָּבִים מִיתָה, וְיָמוּתוּ בְּחֶטְאָם זֶה. וְעַל דַּעַת אַנְשֵׁי הַטַּבַּעַ הָיָה הָאָדָם מְעֻתָּד לְמִיתָה מִתְּחִלַּת הַיְצִירָה, מִפְּנֵי הֱיוֹתוֹ מֻרְכָּב, אֲבָל גָּזַר עַתָּה שֶׁאִם יֶחֱטָא יָמוּת בְּחֶטְאוֹ כְּדֶרֶךְ חַיָּבֵי מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם בַּעֲבֵרוֹת, כְּגוֹן זָר הָאוֹכֵל תְּרוּמָה (ויקרא כט ט) וּשְׁתוּי יַיִן (שם י ט) וּמְחֻסַּר בְּגָדִים שֶׁשִּׁמְּשׁוּ (שמות כח מג) וְזוּלָתָם, שֶׁהַכַּוָּנָה בָּהֶם שֶׁיָּמוּתוּ בְּחֶטְאָם טֶרֶם בֹּא יוֹמָם. וּלְכָךְ אָמַר בָּעִנְיָן, "עַד שׁוּבְךָ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי עָפָר אַתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב" בְּטִבְעֲךָ (בראשית ג׳:י"ט). וְגַם מִתְּחִלָּה הָיָה אוֹכֵל מִפְּרִי הָעֵץ וּמֵעֵרַע הָאָרֶץ, אִם כֵּן הָיְתָה בּוֹ הַתְּכָה וְסִבַּת הֲוָיָה וְהֶפְסֵד. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (עיין שבת נה) אִלְמָלֹא שֶׁחָטָא לֹא מֵת לְעוֹלָם, כִּי הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנִית נוֹתֶנֶת לוֹ חַיִּים לָעַד, וְהַחֶפְץ הָאֱלֹהִי אֲשֶׁר בּוֹ בְּעֵת הַיְצִירָה יִהְיֶה דָּבֵק בּוֹ תָּמִיד וְהוּא יְקַיֵּם אוֹתוֹ לָעַד, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּמִלַּת "וַיִּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" (לעיל א ד). וְדַע כִּי אֵין הַהֹרָכָבָה מוֹרָה עַל הַהֶפְסֵד אֶלָּא לְדַעַת קְטַנֵּי אֱמָנָה כִּי הַבְּרִיאָה הִיא בְּחִיּוּב, אֲבָל לְדַעַת אַנְשֵׁי הָאֱמוּנָה הָאוֹמְרִים כִּי הָעוֹלָם מְחֻדָּשׁ בְּחֵפֶץ אֱלֹהִי פָּשׁוּט, גַּם הַקִּיּוּם יִהְיֶה בּוֹ לָעַד כָּל יְמֵי הַחֵפֶץ, וְזֶה אֱמֶת בָּרוּר. אִם כֵּן "בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת", שֶׁאָז תִּהְיֶה בֶּן מָוֶת, לֹא תִּתְקַיֵּם לָעַד בְּחֶפְצִי, וְהָאֲכִילָה הָיְתָה לוֹ מִתְּחִלָּה לְעֹנֶג. וְיִתָּכֵן שֶׁפֵּרוֹת גַּן עֵדֶן נִבְלָעִים בָּאֲבָרִים כַּמָּן וּמְקַיְּמִים אֶת אוֹכְלֵיהֶם, וְכַאֲשֶׁר גָּזַר עָלָיו "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" וּבְזֵעַת אַפֶּיךָ יֹאכַל לֶחֶם הָאֲדָמָה, הָיָה זֶה סִבָּה לַהֶפְסֵד, כִּי עָפָר הוּא וְעָפָר יֹאכַל וְאֶל עָפָר יָשׁוּב:

פסוק יח

לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֵינֶנּוּ נִרְאֶה שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם לִהְיוֹת יָחִיד בָּעוֹלָם וְלֹא יוֹלִיד, שֶׁכָּל הַנִּבְרָאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל בָּשָׂר נִבְרְאוּ לְהָקִים זֶרַע, וְגַם הָעֹשֶׂב וְהָעֵץ זֶרַע זֶרַע בָּהֶם. אֲבָל יִתָּכֵן לוֹמַר כִּי הָיָה כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר (ברכות סא) דּוּ פַּרְצוּפִים נִבְרְאוּ, וְנַעֲשׂוּ שֶׁיִּהְיוּ בָּהֶם טֶבַע מֵבִיא בַּאֲבֵרֵי הַהוֹלָדָה מִן הַזָּכָר לַנְּקֵבָה כֹּחַ מוֹלִיד, אוֹ תֹּאמַר זֶרַע כְּפִי הַמַּחְלֹקֶת הַיָּדוּעַ בָּעִבּוּר, וְהָיָה הַפַּרְצוּף הַשֵּׁנִי עֵזֶר לָרִאשׁוֹן בְּתוֹלְדָתוֹ, וְרָאָה הקב"ה כִּי טוֹב שֶׁיִּהְיֶה הָעֵזֶר עוֹמֵד לְנֶגְדּוֹ, וְהוּא יִרְאֶנּוּ וְיִפָּרֵד מִמֶּנּוּ וְיִתְחַבֵּר אֵלָיו כְּפִי רְצוֹנוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ". וְטַעַם "לֹא טוֹב", שֶׁלֹּא יֵאָמֵר בּוֹ כִּי טוֹב בְּהִיּוֹתוֹ לְבַדּוֹ, שֶׁלֹּא יִתְקַיֵּם כֵּן. בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית הַ"טּוֹב" הוּא הַקִּיּוּם כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּמַאֲמַר "וַיִּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" (רמב"ן על בראשית א׳:ד'):

פסוק יט

אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ב׳:י"ט) סָרְסֵהוּ וּפָרְשֵׁהוּ, וְכָל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם שֵׁם, הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם. וְרִבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ב׳:י"ט) כִּי לָמֶ"ד "אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ" נִמְשָׁךְ, וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם לְנֶפֶשׁ

חַיָּה, הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ בְּעִנְיַן הָעֵזֶר, וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר כִּי הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב׳:ז׳) וּכְמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, וְהֵבִיא לְפָנָיו הַמִּינִין כֻּלָּן, וְכָל מִין מֵהֶם שֶׁיִּקָּרֵאנוּ הָאָדָם בִּשְׁמוֹ וְיֹאמַר בּוֹ שֶׁהוּא נֶפֶשׁ חַיָּה כְּמוֹתוֹ, הוּא יִהְיֶה שְׁמוֹ וְיִהְיֶה לוֹ לְעֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, וְהוּא קָרָא לְכֻלָּן וְלֹא מָצָא לְעַצְמוֹ עֵזֶר שֶׁיִּקָּרֵא לוֹ "נֶפֶשׁ חַיָּה" כִּשְׁמוֹ:

פסוק כ

וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ב׳:כ׳) כְּשֶׁהֵבִיאָן הֵבִיאָן לְפָנָיו זָכָר וּנְקֵבָה, אָמַר, לַכֹּל יֵשׁ בֶּן זוּג וְלִי אֵין בֶּן זוּג, מִיָּד וַיַּפֵּל ה' אֱלֹהִים עָלָיו תַּרְדֵּמָה. וְיָפֶה פֵּרֵשׁ, כִּי כַּאֲשֶׁר הִכְנִיס פְּסוּקֵי קְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת בְּתוֹךְ דִּבֵּר הָעֵזֶר יַכְרִיחַ זֶה. וּקְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת עַל דַּעַת הַמְפָרְשִׁים (רש"י ורד"ק) כִּפְשׁוּטוֹ, שֶׁיִּהְיֶה לְכָל אֶחָד שֵׁם לְעַצְמוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ יְדוּעִים וְנִכָּרִים לְתוֹלְדוֹתָיו בַּשֵּׁמוֹת אֲשֶׁר יִקָּרֵא לָהֶם, כִּי יִהְיֶה שְׁמוֹ לְעוֹלָם. וְהִנֵּה הקב"ה כְּשֶׁרָצָה לַעֲשׂוֹת לוֹ הָעֵזֶר אָז הֵבִיאָם לְפָנָיו, כִּי הָיָה צָרִיךְ לַהֲבִיאָם לוֹ זוּגוֹת לִקְרֹא שֵׁם גַּם לִנְקֵבוֹתֵיהֶם, כִּי מֵהֶם שֶׁקְּרָאָם בְּשֵׁם אֶחָד, וּמֵהֶם חֲלוּקִים, כְּשׁוֹר וּפָרָה וְתַיִשׁ וְעֵז וְכֶבֶשׂ וְרָחֵל וְזוּלָתָם. וּכְשֶׁרָאָה אוֹתָם מְזֻוָּגִים זֶה עִם זֶה נִתְאַוָּה לָהֶם, וְכַאֲשֶׁר לֹא מָצָא בְּתוֹכָם עֵזֶר לְעַצְמוֹ נֶעֱצַב וַיִּישַׁן, וְהָאֱלֹהִים הִפִּיל עָלָיו תַּרְדֵּמָה שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ בַּהֲסָרַת צַלְעָ מִגּוּפוֹ (פרד"א יב). וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁקְּרִיאַת הַשֵּׁם הוּא הָעֵזֶר. וְהָעִנְיָן כִּי הקב"ה הֵבִיא כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם לִפְנֵי אָדָם, וְהוּא הִכִּיר טִבְעָם וְקָרָא לָהֶם שֵׁמוֹת, כְּלוֹמַר הַשֵּׁם הָרָאוּי לָהֶם כְּפִי טִבְעֵיהֶם, וּבַשֵּׁמוֹת נִתְבָּאֵר הָרָאוּי לִהְיוֹת עֵזֶר לַחֲבֵרוֹ, כְּלוֹמַר הָרָאוּיִם לְהוֹלִיד זֶה מִזֶּה. וַאֲפִלּוּ אִם נַאֲמִין בַּשֵּׁמוֹת שֶׁהֵם בְּהַסְכָּמָה לֹא טִבְעִיּוֹת (מו"נ ב ל), נֹאמַר שֶׁקְּרִיאַת הַשֵּׁמוֹת הִיא הַבְדָּלַת הַמִּינִים, כִּי עָבְרוּ לְפָנָיו זָכָר וּנְקֵבָה, וְהִתְבּוֹנֵן בְּטִבְעָם אֵיזֶה מֵהֶם עֵזֶר לַחֲבֵרוֹ, כְּלוֹמַר הַמּוֹלִיד מִמֶּנּוּ, וְהוֹדִיעַ זֶה בַּשֵּׁמוֹת, כִּי הַבְּהֵמָה הַדַּקָּה קָרָא בְּשֵׁם אֶחָד, שֶׁכֻּלָּן עֵזֶר זֶה לָזֶה בַּתּוֹלָדָה שֶׁיּוֹלִידוּ זֶה מִזֶּה, וְהַגַּסָּה בְּשֵׁם אַחֵר, וְהַחַיָּה בְּשֵׁם אַחֵר, שֶׁלֹּא יוֹלִידוּ מִין זֶה מִזֶּה, וְכֵן כֻּלָּן, וְלֹא מָצָא בְּכֻלָּן שֶׁתִּהְיֶה בְּטִבְעָהּ עֵזֶר לוֹ וְתִקָּרֵא בִּשְׁמוֹ, כִּי קְרִיאַת הַשֵּׁמוֹת הִיא הַבְדֶּלֶת הַמִּינִים וְהַפְרֵד כֹּחוֹתָם זֶה מִזֶּה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. וְאֵין הָעִנְיָן שֶׁיִּהְיֶה בְּיַד הָאָדָם לִמְצֹא בָּהֶם עֵזֶר לוֹ, כִּי בְּטִבְעָם נִבְרְאוּ, אֲבָל שֶׁאִם יִרְאֶה טִבְעוֹ נָאוֹת בְּאֶחָד הַמִּינִים וְיִבְחַר בּוֹ הָיָה הקב"ה מְתַקֵּן טִבְעוֹ אֵלָיו כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בַּצֵּלָע, וְלֹא יִצְטָרֵךְ לִבְנוֹתוֹ בִּנְיָן חָדָשׁ. וְזֶה טַעַם "כֹּל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ", כְּלוֹמַר הוּא יִהְיֶה שְׁמוֹ, שֶׁהקב"ה יְקַיֵּם בּוֹ הַשֵּׁם הַהוּא עַל עִנְיַן שֶׁפֵּרַשְׁתִּי. וְהַנְּכוֹן בְּעֵינַי כִּי לֹא הָיָה הַחֵפֶץ לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ לָקַחַת צַלְעוֹ מִמֶּנּוּ עַד שֶׁיֵּדַע אָדָם שֶׁאֵין בַּנִּבְרָאִים עֵזֶר לוֹ, וְשֶׁיִּתְאַוֶּה שֶׁיִּהְיֶה לוֹ עֵזֶר כְּמוֹתָם, וּמִפְּנֵי זֶה הָיָה צָרִיךְ לְקַחַת מִמֶּנּוּ אַחַת מִצַּלְעוֹתָיו. וְזֶה טַעַם "וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר

כְּנֶגְדּוֹ", כְּלוֹמַר וּלְשֵׁם הָאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי כְּנֶגְדּוֹ וְתִקָּרֵא בִּשְׁמוֹ שֶׁיּוֹלִיד מִמֶּנּוּ. וְאֵין צָרֵךְ בְּכָאן לְדִבְרֵי הַמְפָרְשִׁים (ראב"ע בפסוק יח והרד"ק) שֶׁאָמְרוּ כִּי יָבֹא בְּכָאן שֵׁם בִּמְקוֹם הַכִּנּוּי, וְלוֹ לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, כְּדֶרֶךְ "נְשֵׂי לֶמֶךְ" (בראשית ד':כ"ג), "וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל" (שמואל א יב יא). וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "זֹאת הַפַּעַם", כְּלוֹמַר הַפַּעַם הַזֹּאת מָצָאתִי עֵזֶר לִי שֶׁלֹּא מָצָאתִי עַד הֵנָּה בִּשְׁאָר הַמִּינִים, כִּי הִיא עֶצֶם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי וְרָאוּי שֶׁתִּקָּרֵא בִּשְׁמִי מַמָּשׁ, כִּי נוֹלִיד זֶה מִזֶּה. וּבְמִלַּת "זֹאת" סוֹד, יוֹדֵעַ מְדַבְּרֵינוּ בְּפָרָשַׁת וְזֹאת הַבְּרָכָה, אִם יְבָרְכֵנִי צוּרִי לְהַגִּיעַ שָׁם. וּלְכָךְ הֶחֱזִיר "כִּי מֵאִישׁ לֻקְחָה זֹּאת", וְהָבֵן:

פסוק כד

עַל כֵּן יַעֲזָב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְגוֹ' רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן לֶאֱסֹר הָעֲרָיוֹת לִבְנֵי נֹחַ:

וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד הַוָּלָד נוֹצָר עַל יְדֵי שְׁנֵיהֶם, וְשָׁם נַעֲשֶׂה בְשָׂרָם אֶחָד, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ב':כ"ד). וְאֵין בָּזֶה טַעַם, כִּי גַּם הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה יִהְיוּ לְבָשָׂר אֶחָד בְּוַלְדוֹתֵיהֶם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה אֵין לָהֶם דְּבֵקוּת בִּנְקֵבוֹתֵיהֶן, אֲבָל יָבֹא הַזָּכָר עַל אֵיזֶה נְקֵבָה שֶׁיִּמְצָא וְיִלְכוּ לָהֶם. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר הַכָּתוּב בָּעֲבוּר שֶׁנִּקְבַּת הָאָדָם הָיְתָה עֶצֶם מֵעֲצָמָיו וּבָשָׂר מִבְּשָׂרוֹ, וְדָבַק בָּהּ וְהָיְתָה בְּחֵיקוֹ כִּבְשָׂרוֹ, וַיַּחְפֹּץ בָּהּ לִהְיוֹתָהּ תָּמִיד עִמּוֹ, וְכַאֲשֶׁר הָיָה זֶה בָּאָדָם הוּשַׂם טִבְעוֹ בְּתוֹלְדוֹתָיו לִהְיוֹת הַזְּכָרִים מֵהֶם דְּבֵקִים בִּנְשׁוֹתֵיהֶם, עוֹזְבִים אֶת אֲבִיהֶם וְאֶת אִמָּם וְרוֹאִים אֶת נְשׁוֹתֵיהֶן כְּאִלּוּ הֵן עִמָּם לְבָשָׂר אֶחָד. וְכֵן "כִּי אָחִינוּ בְשָׂרֵנוּ הוּא" (בראשית ל"ז:כ"ז), "אֶל כָּל שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ" (ויקרא יח ו), הַקְּרוֹבִים בַּמִּשְׁפָּחָה יִקָּרְאוּ "שְׁאֵר בָּשָׂר". וְהִנֵּה יַעֲזֹב שְׁאֵר אָבִיו וְאִמּוֹ וְקֵרְבָתָם, וְיִרְאֶה שֶׁאִשְׁתּוֹ קְרוֹבָה לוֹ מֵהֶם:

פרק ג

פסוק ו

כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל הָיְתָה סְבוּרָה כִּי הוּא מַר וְסַם הַמָּוֶת וְלָכֵן יַזְהִירֵנוּ מִמֶּנּוּ, וְעַתָּה רָאָתָה כִּי הוּא מַאֲכָל טוֹב וּמָתוֹק:

וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם שֶׁבּוֹ יִתְאַוֶּה וְיִתּוּר אַחֲרֵי עֵינָיו:

וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל כִּי בּוֹ יַשְׂכִּיל לַחְמֹד, וְנִתְּנָה הַתַּאֲוָה לָעֵינַיִם וְהַחֶמְדָּה בַּשֵּׂכֶל, וְהַכֹּל כִּי בּוֹ יִרְצֶה וְיַחְפֹּץ בְּדָבָר אוֹ בְּהֶפְכּוֹ:

פסוק ז

וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם לְעִנְיַן הַחָכְמָה דִּבֵּר הַכָּתוּב וְלֹא לְעִנְיַן רְאִיָּה מַמָּשׁ, וְסוֹפוֹ מוֹכִיחַ "וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם", כִּלְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ג':ז'). וְכֵן "גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלְאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ" (תהלים קיט יח):

פסוק ח

וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם אָמְרוּ (בראשית רבה י"ט:ז') אָמַר רַבִּי חִילְפַּי שָׁמַעְנוּ שֶׁיֵּשׁ הִלּוּךְ לַקּוֹל, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן". וְכֵן כָּתַב הָרַב בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (א כד), וְכֵן דַּעַת רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ג':ח'), כִּי "מִתְהַלֵּךְ" כִּנּוּי לַקּוֹל, כְּעִנְיַן "קוֹלָהּ כַּנָּחָשׁ יֵלֵךְ" (ירמיהו מו כב). וְהוּא אָמַר כִּי טַעַם "לְרוּחַ הַיּוֹם", שֶׁשָּׁמְעוּ הַקּוֹל לִפְנוֹת עֶרֶב, וְהִזְכִּיר בְּשֵׁם רַבִּי יוֹנָה כִּי הַטַּעַם, וְהָאָדָם מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי טַעַם מִתְהַלֵּךְ בְּגַן עֵדֶן כְּטַעַם "וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם" (ויקרא כו יב), "וַיֵּלֶךְ ה' כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל אַבְרָהָם" (בראשית י"ח:ל"ג), "אֵלֵךְ אָשׁוּבָה אֶל מְקוֹמִי" (הושע ה טו), וְהוּא עִנְיַן גִּלּוּי שְׁכִינָה בַּמָּקוֹם הַהוּא אוֹ הִסְתַּלְּקוּתוֹ מִן הַמָּקוֹם שֶׁנִּגְלָה בּוֹ. וְטַעַם "לְרוּחַ הַיּוֹם", כִּי בְּהִגָּלוֹת הַשְּׁכִינָה תָּבֹא רוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א יט יא) "וְהִנֵּה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לִפְנֵי ה'", וְכֵן "וַיֵּדֶא עַל כַּנְפֵי רוּחַ" (תהלים יח יא), וְכָתוּב בְּאִיּוֹב (איוב לח א) "וַיַּעַן ה' אֶת אִיּוֹב מִן הַסְּעָרָה". וּלְפִיכָךְ אָמַר בְּכָאן כִּי שָׁמְעוּ קוֹל ה' שֶׁנִּתְגַּלָּה הַשְּׁכִינָה בַּגַּן כְּמִתְקָרֵב אֲלֵיהֶם לְרוּחַ הַיּוֹם, כִּי רוּחַ ה' נָשְׁבָה בּוֹ בַּגַּן כְּרוּחַ הַיָּמִים, לֹא רוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק בַּמַּחֲזֶה בִּשְׁאָר הַנְּבוּאוֹת, שֶׁלֹּא יִפְחֲדוּ וְיִבָּהֲלוּ. וְאָמַר כִּי אַף עַל פִּי כֵן נִתְחַבְּאוּ מִפְּנֵי מַעֲרֵמֵיהֶם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה י"ט:ז') נָמֵי אָמְרוּ, אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כָּהֲנָא, מְהַלֵּךְ אֵין כָּתוּב כָּאן אֶלָּא מִתְהַלֵּךְ, מְקַפֵּץ וְעוֹלֶה. הִנֵּה רַבִּי אַבָּא עָשָׂאוֹ כִּלְשׁוֹן "וַיֵּלֶךְ ה'" כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ בִּלְשׁוֹן הַהֲלִיכָה, אֶלָּא שֶׁהוּא פֵּתַר הַכָּתוּב לְהִסְתַּלְּקוּת הַשְּׁכִינָה שֶׁהָיְתָה שׁוֹרָה בְּגַן עֵדֶן וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ בְּחֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם, כְּעִנְיַן "אֵלֵךְ אָשׁוּבָה אֶל מְקוֹמִי", וְאָנוּ מְפָרְשִׁים אוֹתוֹ לְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה בַּמָּקוֹם הַהוּא, וְהוּא הַנָּכוֹן וְהַנָּאוֹת בַּכָּתוּב:

פסוק יב

וַיֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי כְּלוֹמַר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר אַתָּה בְּכִבּוּדְךָ נָתַתָּ אוֹתָהּ לִי לְעֶזֶר הִיא נָתְנָה לִי מִן הָעֵץ, וְהָיִיתִי חוֹשֵׁב שֶׁכָּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַי יִהְיֶה לִי לְעֶזֶר וּלְהוֹעִיל. וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמַר בְּעָנְשׁוֹ "כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ", שֶׁלֹּא הָיִיתָ רָאוּי לַעֲבֹר עַל מִצְוָתִי בַּעֲבוּר עֲצָתָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ (במסכת ע"ז ה) קוֹרִין אוֹתוֹ בָּזֶה כְּפוּי טוֹבָה, יִרְצוּ לְפָרֵשׁ שֶׁעָנָה אוֹתוֹ, אַתָּה גָּרַמְתָּ לִי הַמִּכְשׁוֹל הַזֶּה שֶׁנָּתַתָּ לִי אִשָּׁה לְעֶזֶר וְהִיא יְעָצַתְנִי לְהַרְשִׁיעַ:

פסוק יג

וְטַעַם **מַה זֹּאת עָשִׂית** לַעֲבֹר עַל מִצְוָתִי, כִּי הָאִשָּׁה בִּכְלַל אַזְהָרַת אָדָם כִּי הָיְתָה עֶצֶם מֵעֲצָמָיו בָּעֵת הַהִיא, וְכֵן הִיא בִּכְלַל הָעֹנֶשׁ שֶׁלּוֹ. וְלֹא אָמַר בָּאִשָּׁה "וַתֹּאכְלִי מִן הָעֵץ" כִּי הִיא נֶעֱנְשָׁה עַל אֲכִילָתָהּ וְעַל עֲצָתָהּ כַּאֲשֶׁר נֶעֱנַשׁ הַנָּחָשׁ, וְעַל כֵּן אָמְרָה "הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל", כִּי הָעֹנֶשׁ הַגָּדוֹל עַל הָאֲכִילָה. וְהִנֵּה מִכָּאן נוּכַל לִלְמֹד עֹנֶשׁ לְמַחֲטִיאֵי אָדָם בְּדָבָר כַּאֲשֶׁר לִמְּדוּנוּ רַבּוֹתֵינוּ (פסחים כב ע"ז ו) בְּפָסוּק "וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל" (ויקרא יט יד):

פסוק יד

מִכֹּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה הִתְבּוֹנַן רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ מִן הַמִּקְרָא הַזֶּה כִּי הַנָּחָשׁ מוֹלִיד לְשֶׁבַע שָׁנִים (בכורות ח), וּבָדְקוּ וּמָצְאוּ כִּי כֵן הַדָּבָר (ב"ר שם), כִּי מִדְרְשֵׁי הַכָּתוּב וְרִמְזֵיהֶם מְקֻבָּלִים וּבָהֶם לָהֶם סוֹדוֹת עֲמֻקִים בַּתּוֹלְדוֹת וּבְכָל דָּבָר, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי בְּפִתְיחָתִי:

פסוק טו

וְטַעַם **תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב** שֶׁיִּהְיֶה לָאָדָם יִתְרוֹן עָלֶיךָ בָּאֵיבָה, כִּי הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה לֹא תְּשׁוּפֶנּוּ רַק בַּעֲקֵבוֹ, וִירַצֵּץ מוֹחֲךָ שָׁם:

פסוק טז

וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ לְתַשְׁמִישׁ, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵין לְךָ מֻצַּח לְתָבְעוֹ בַּפֶּה, אֶלָּא הוּא יִמְשָׁל בָּךְ, הַכֹּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֵּךְ, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ג:ט"ז). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי זֶה שָׁבַח בָּאִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (עירובין ק) וְזוֹ מִדָּה יָפָה בַּנָּשִׁים. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ג:ט"ז) "וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ" מִשְׁמַעְתֵּךְ, וְהַטַּעַם שֶׁתִּשְׁמְעִי אֶל כָּל אֲשֶׁר יְצַוֶּה עָלַיִךְ, כִּי אַתְּ בְּרִשּׁוּתוֹ לַעֲשׂוֹת חֶפְצוֹ. וְלֹא מָצָאתִי לְשׁוֹן תְּשׁוּקָה רַק בְּחֵשֶׁק וְתַאֲוָה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהֶעֱנִישׁ אוֹתָהּ שֶׁתִּהְיֶה נִכְסֶפֶת מְאֹד אֶל בַּעְלָהּ, וְלֹא תָּחוּשׁ לְצַעַר הֵהָרָיוֹן וְהַלֵּדָה, וְהוּא יַחֲזִיק בָּהּ כְּשִׁפְחָה, וְאֵין הַמִּנְהָג לִהְיוֹת הָעֶבֶד מִשְׁתּוֹקֵק לִקְנוֹת אָדוֹן לְעַצְמוֹ, אֲבָל יִבְרַח מִמֶּנּוּ בִּרְצוֹנוֹ. וְהִנֵּה זוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הִיא נָתְנָה גַּם לְאִישָׁהּ וַיֹּאכַל בְּמִצְוָתָהּ, וְעָנְשָׁה שֶׁלֹּא תִּהְיֶה הִיא מְצֻוָּה עָלָיו עוֹד, וְהוּא יְצַוֶּה עָלֶיהָ כָּל רְצוֹנוֹ:

פסוק כב

וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ רָצָה הקב"ה שֶׁתִּתְקַיֵּם גְּזֵרָתוֹ בְּמִיתַת הָאָדָם, וְאִם יֹאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים שֶׁנִּבְרָא לָתֵת לְאוֹכְלָיו חַיֵּי עוֹלָם תִּבְטַל הַגְּזֵרָה, אוֹ שֶׁלֹּא יָמוּת כְּלָל אוֹ שֶׁלֹּא יָבֹא יוֹמוֹ בָּעֵת הַנִּגְזָר עָלָיו וְעַל תּוֹלְדוֹתָיו. וְהִנֵּה עַתָּה שֶׁהֻיְתָה לוֹ בְּחִירָה שְׁמַר הָעֵץ הַזֶּה מִמֶּנּוּ, כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הָיָה עוֹשֶׂה אֶלָּא מָה שֶׁיְּצֻוֶּה, וְלֹא אָכַל מִמֶּנּוּ כִּי לֹא הָיָה צָרִיךְ. וְדַע וְהַאֲמֵן כִּי גַּן עֵדֶן בָּאָרֶץ, וּבוֹ עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת וּמִשָּׁם יֵצֵא הַנָּהָר וְיִפָּרֵד לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים הַנִּרְאִים

לָנוּ, כִּי פָּרַת בְּאַרְצֵנוּ וּבְגִבּוּלֵנוּ, וּפִישׁוֹן הוּא נִילוּס מִצְרַיִם כְּדִבְרֵי הָרִאשׁוֹנִים. אֲבָל כַּאֲשֶׁר הֵם בָּאָרֶץ כֵּן יֵשׁ בַּשָּׁמַיִם דְּבָרִים יִקָּרְאוּ כֵן, וְהֵם לְאֱלֹהָּ יְסוֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (מדרש שה"ש זוטא א ד) "הֲבִיאַנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו", מְלַמֵּד שֶׁעָתִיד הקב"ה לְהַרְאוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל גִּנְזֵי מָרוֹם, הַחֲדָרִים שֶׁבַּשָּׁמַיִם. דָּבָר אַחֵר, "הֲבִיאַנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו", אֵלּוּ חַדְרֵי גַּן עֵדֶן, מִכָּאן אָמְרוּ כְּמַעֲשֶׂה הָרָקִיעַ מַעֲשֶׂה גַּן עֵדֶן. וְהַנְּהָרוֹת כְּנֶגֶד אַרְבַּע מַחֲנוֹת שֶׁבַּמָּרוֹם, וּמִשָּׁם יִמָּשֵׁךְ כֹּחַ הַמַּלְכִיּוֹת שֶׁבָּאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו כד כא) "וְעַל צְבָא הַמָּרוֹם בַּמָּרוֹם וְעַל מַלְכֵי הָאֲדָמָה בָּאֲדָמָה", כְּךָ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ט"ז:ד'), אַרְבָּעָה רָאשִׁים אֵלּוּ ד' מַלְכִיּוֹת, שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן זֶה בָּבֶל וְכוּ'. וְהַדְּבָרִים הַנִּקְרָאִים עֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת לְמַעְלָה סוֹדָם נַעֲלֶה וְנִשְׂגָּב, וְהָאָדָם חָטָא בִּפְרִי עֵץ הַדַּעַת תַּחְתּוֹן וְעֶלְיוֹן בְּמַעֲשֶׂה וּבְמַחְשָׁבָה. וְאִם הָיָה הָעֵץ טוֹב לְאָדָם לְמַאֲכָל וְנֶחְמָד אֵלָיו לְהַשְׂכִּיל, לָמָּה מָנָעוֹ מִמֶּנּוּ וְהָאֱלֹהִים הוּא הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, לֹא יִמְנַע טוֹב לַהֹלְכִים בְּתָמִים. וְהַנָּחָשׁ אֵין בּוֹ הַיּוֹם נֶפֶשׁ מְדַבֶּרֶת, וְאִם הָיְתָה בּוֹ מִתְּחִלָּה הָיָה מַזְכִּיר בְּקִלְלָתוֹ שֶׁיֵּאָלֵם פִּיו, כִּי הִיא הָיְתָה לוֹ קְלָלָה נִמְרֶצֶת מִכֻּלָּן. אֲבָל כָּל אֵלֶּה דְּבָרִים כְּפוּלִים, הַגָּלוּי וְהֶחָתוּם בָּהֶם אֱמֶת. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ט"ז:ה'), דָּבָר אַחֵר "לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ", אֵלּוּ הַקָּרְבָּנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ג יב) "תַּעַבְדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה", הֲדָא הוּא דִכְתִיב (במדבר כח ב) "תִּשְׁמְרוּ לְהַקְרִיב לִי בְּמוֹעֲדוֹ". רָמְזוּ כִּי הַקָּרְבָּנוֹת יַצְמִיחוּ וְיַגְדִּלוּ בְּעֵץ הַחַיִּים וְעֵץ הַדַּעַת וְכָל עֲצֵי גַּן עֵדֶן, וְהֵם הָעֲבוֹדָה וְהַשְּׁמִירָה בָּהֶם. וְרַבִּי אַבְרָהָם מַכְחִישׁ מָה שֶּׁאָמְרוּ כִּי פִּישׁוֹן הוּא נִילוּס, בַּעֲבוּר שֶׁיִּמְצָאֵהוּ יוֹצֵא מֵהַר הַלְּבוֹנָה וְלָכֵן יִגְדַּל בִּימֵי הַקַּיִץ, וּכְבָר נוֹדְעוּ נְהָרוֹת רַבִּים יֵצְאוּ מִן הַמָּקוֹר וְיִמָּשְׁכוּ הָרְבֵּה, וְאַחַר כֵּן יִכָּנְסוּ בְּתַחְתִּיּוֹת אֶרֶץ מַהֲלַךְ יָמִים וְיִבָּקְעוּ וְיִהְיוּ נוֹבְעִים תַּחַת אֶחָד הֶהָרִים בְּמָקוֹם רָחוֹק:

פרק ד

פסוק א

וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת קַיִן עִנְיָנוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ קַיִן כִּי אָמְרָה קָנִיתִי אִישׁ אֶת ה'. וְכֵן וַתֵּלֶד אֶת חָנוֹךְ (בראשית ד':י"ז), וְרַבִּים בַּפָּרָשָׁה וּבְמָקוֹמוֹת אֲחֵרִים. אֶת ה' – עִם ה', כְּשֶׁבָּרָא אוֹתִי וְאֶת אִישִׁי הוּא לְבַדּוֹ בְּרָאָנוּ, אֲבָל בָּזֶה אָנוּ שֻׁתָּפִין עִמּוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ד':א'). וְהַנָּכוֹן לִי שֶׁאָמְרָה הַבֵּן הַזֶּה יִהְיֶה לִי קִנְיָן לַה', כִּי כַּאֲשֶׁר נָמוּת יִהְיֶה בְּמָקוֹמֵנוּ לַעֲבֹד אֶת בּוֹרְאוֹ. וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ד':א') שֶׁאָמַר "קֳדָם ה'", וְכָמֹהוּ (ונראה) "וְהָרְאָה אֶת הַכֹּהֵן" (ויקרא יג מט) לַכֹּהֵן, "וַיִּגַּשׁ דָּוִד אֶת הָעָם" (שמואל א ל כא) אֶל הָעָם, אוֹ יִהְיֶה "אֶת ה'" כְּמוֹ "וַיִּתְהַלֵּךְ חָנוֹךְ אֶת

הָאֱלֹהִים" (בראשית ה':כ"ב), "אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ" (בראשית ו':ט'), וְקָרְאָה הָאֶחָד בְּשֵׁם קֵנָיָן וְהַשֵּׁנִי הֶבֶל, כִּי קֵנְיַן הָאָדָם לַהֶבֶל דָּמָה. וְלֹא רָצְתָה לְפָרֵשׁ זֶה עַל כֵּן לֹא נִכְתַּב טַעַם בַּשֵּׁם הַשֵּׁנִי. וְהַסּוֹד הַמְקֻבָּל בְּעִנְיַן הֶבֶל גָּדוֹל מְאֹד:

פסוק ג

וַיְבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה' וְהֶבֶל הֵביא גַּם הוּא הֵבִינוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה סוֹד גָּדוֹל מֵהַקָּרְבָּנוֹת וְהַמְּנָחוֹת, וְכֵן נֹחַ, וְרִבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ע"ז ח) שֶׁגַּם אָדָם הָרִאשׁוֹן הִקְרִיב שׁוֹר פָּר. וְזֶה יַחְסֹם פִּי הַמַּבְהִילִים בְּטַעַם הַקָּרְבָּנוֹת. וְעוֹד אֶרְמֹז בּוֹ עִקָּר גָּדוֹל בִּרְצוֹן הקב"ה (עיין ויקרא א ט):

פסוק ז

הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת עַל דַּעַת הַמְפָרְשִׁים (אונקלוס רש"י ורד"ק) שְׂאֵת עֲוֹנְךָ. וְעַל דַּעַת רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ד':ז') שְׂאֵת פָּנֶיךָ כְּנֶגֶד "לָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ", כִּי הַמִּתְבַּיֵּשׁ כּוֹבֵשׁ פָּנִים לְמַטָּה, וְכֵן "וְאוֹר פָּנַי לֹא יַפִּילוּן" (איוב כט כד), וְהַמְכַבְּדוֹ כְּאִלּוּ נוֹשֵׂא פָּנָיו לְמַעְלָה, וְזֶה טַעַם "אוּלַי יִשָּׂא פָנָי" (בראשית ל"ב:כ"א), "לֹא תִשָּׂא פְנֵי דָל" (ויקרא יט טו). וְעַל דַּעְתִּי אִם תֵּיטִיב יִהְיֶה לְךָ יֶתֶר שְׂאֵת עַל אָחִיךָ כִּי אַתָּה הַבְּכוֹר, וְזֶה טַעַם "לָמָּה חָרָה לָךְ", כִּי בְּבָשְׁתּוֹ מֵאָחִיו נָפְלוּ פָנָיו, וּבְקַנְאָתוֹ מִמֶּנּוּ הֲרָגוֹ. וְהִנֵּה אָמַר לוֹ לָמָּה חָרָה לָךְ עַל אָחִיךָ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ מִמֶּנּוּ, הֲלֹא אִם תֵּיטִיב יִהְיֶה לְךָ יֶתֶר שְׂאֵת עַל אָחִיךָ, וְאִם לֹא תֵיטִיב לֹא עִמּוֹ בִּלְבַד תְּבוֹאֲךָ רָעָה כִּי לְפֶתַח בֵּיתְךָ חַטָּאתְךָ רוֹבֵץ לְהַכְשִׁילְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ: **וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ** שֶׁהוּא יִשְׁתּוֹקֵק לִהְיוֹת דָּבֵק בָּךְ כָּל הַיָּמִים, אֲבָל אַתָּה תִּמְשֹׁל בּוֹ אִם תַּחְפֹּץ, כִּי תֵּיטִיב דְּרָכֶיךָ וּתְסִירֵנּוּ מֵעָלֶיךָ. הוֹרָהוּ עַל הַתְּשׁוּבָה שֶׁהִיא נְתוּנָה בְּיָדוֹ לָשׁוּב בְּכָל עֵת שֶׁיִּרְצֶה וְיִסְלַח לוֹ:

פסוק ח

וְטַעַם **וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו** שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי רִיב וּמַצָּה לְהִתְגּוֹלֵל עָלָיו וּלְהָרְגוֹ, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ד':ח'). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ד':ח') כִּי הַקָּרוֹב אֵלָיו שֶׁאָמַר לוֹ כָּל הַתּוֹכָחוֹת שֶׁהוֹכִיחוֹ הַשֵּׁם. וְעַל דַּעְתִּי שֶׁהוּא דָּבֵק עִם "וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה", כִּי אָמַר לוֹ נֵצֵא הַשָּׂדֶה, וְהָרַג אוֹתוֹ שָׁם בַּסֵּתֶר. וְיִתָּכֵן שֶׁנִּתְכַּוֵּן בַּהֲרִיגָה שֶׁיִּבָּנֶה הָעוֹלָם מִמֶּנּוּ, כִּי חָשַׁב שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְאָבִיו זֶרַע אַחֵר. עוֹד גַּם פָּחַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה עִקַּר בְּנָיָנוֹ שֶׁל עוֹלָם מֵאָחִיו שֶׁנִּתְקַבְּלָה מִנְחָתוֹ:

פסוק יא

אָרוּר אָתָּה מִן הָאֲדָמָה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁנִּתְקַלְּלָה הִיא כְּבָר בַּעֲוֹנָהּ, וְגַם בָּזוֹ הוֹסִיפָה לַחֲטֹא אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ, וְהִנְנִי מוֹסִיף לָהּ קְלָלָה, לֹא תֹסֶף תֵּת כֹּחָהּ, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על

בראשית ד':י"א). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי בְּכָאן לֹא אֵרַר הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרוֹ כַּאֲשֶׁר בְּאָבִיו, אֲבָל אָמַר שֶׁיִּהְיֶה הוּא אָרוּר מִמֶּנָּה, וּפֵרֵשׁ הַקְּלָלָה שֶׁלֹּא תֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ אֵלָיו וְשֶׁיִּהְיֶה נָע וָנָד בָּהּ. וְאָמַר כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה, כִּי בְּכָל אֲשֶׁר תִּטָּרַח בָּהּ לַעֲבֹד אוֹתָהּ כָּרָאוּי, בַּחֲרִישָׁה וְעִדּוּר וּבְכָל עֲבוֹדָה בַּשָּׂדֶה, וְתִזְרַע אוֹתָהּ כַּהֹגֶן, לֹא תֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ, אֲבָל תִּזְרַע הַרְבֵּה וְתָבִיא מְעָט. וְזוֹ הִיא הָאֲרִירָה, כְּטַעַם "וְאֵרוֹתִי אֶת בְּרָכוֹתֵיכֶם" (מלאכי ב ב). וְאָמַר כֵּן כְּנֶגֶד אֻמְנוּתוֹ, כִּי הוּא הָיָה עוֹבֵד אֲדָמָה, וְהִנֵּה אֵרַר מַעֲשָׂיו. וְזֶה טַעַם "לֹא תֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ", שֶׁלֹּא תִּתֵּן עוֹד כֹּחָהּ לְךָ כַּאֲשֶׁר הָיְתָה עוֹשָׂה עַד הֵנָּה בִּהְיוֹתְךָ עוֹבֵד אוֹתָהּ, וְכָךְ פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם. וְיִתָּכֵן שֶׁאֵרְרוֹ מִן הָאֲדָמָה שֶׁלֹּא תִּתֵּן הִיא מַעֲצָמָהּ כֹּחָהּ אֵלָיו, תְּאֵנָה וְגֶפֶן לֹא יִתְּנוּ חֵילָם בַּאֲחֻזָּתוֹ, וְעֵץ הַשָּׂדֶה לֹא יִתֵּן אֵלָיו פִּרְיוֹ, וְחָזַר וְאָמַר גַּם כֵּן כִּי תַעֲבֹד אוֹתָהּ לַחֲרֹשׁ וְלִזְרֹעַ לֹא תֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ כַּאֲשֶׁר בַּתְּחִלָּה, וְהִנֵּה הֵן שְׁתֵּי קְלָלוֹת בְּאֻמָּנוּתוֹ, וְהַשְּׁלִישִׁית שֶׁיִּהְיֶה נָע וָנָד בָּהּ, וְהַטַּעַם שֶׁלֹּא יָנוּחַ לִבּוֹ וְלֹא יִשְׁקֹט לַעֲמֹד בְּמָקוֹם אֶחָד מִמֶּנָּה, אֲבָל יִהְיֶה גּוֹלֶה לְעוֹלָם, כִּי עֹנֶשׁ הָרוֹצְחִים גָּלוּת. וְטַעַם "אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ" לֵאמֹר, אַתָּה הָרַגְתָּ אֶת אָחִיךָ וְכִסִּיתָ אֶת דָּמוֹ בָּאֲדָמָה, וַאֲנִי אֶגְזֹר עָלֶיהָ שֶׁתְּגַלֶּה אֶת דָּמֶיהָ וְלֹא תְכַסֶּה עוֹד עַל הֲרוּגֶיהָ, כִּי תֵּעָנֵשׁ בָּהּ וּבְכָל אֲשֶׁר תְּכַסֶּה בָּהּ, כְּגוֹן הַזְּרִיעָה וְהַנְּטִיעָה. וְזֶה עֹנֶשׁ כָּל שְׁפִיכוּת דָּם בָּאָרֶץ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (במדבר לה לג) "כִּי הַדָּם הוּא יַחֲנִיף אֶת הָאָרֶץ", וַחֲנֻפַּת הָאָרֶץ מְאֹרָה בִּפְרוֹתֶיהָ, כְּעִנְיָן "מִהְיוֹתָם בָּא אֶל עֲרֵמַת עֶשְׂרִים וְהָיְתָה עֲשָׂרָה בָּא אֶל הַיֶּקֶב לַחְשֹׂף חֲמִשִּׁים פּוּרָה וְהָיְתָה עֶשְׂרִים" (חגי ב טז):

פסוק יג

גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא בִּתְמִיָּה, אַתָּה טוֹעֵן עֲלִילוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וַעֲוֹנִי אִי אֶפְשָׁר לִטְעֹן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ד':י"ג) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ב:י"א). וְהַנָּכוֹן בַּפְּשָׁט שֶׁהוּא וִדּוּי, אָמַר אֶמֶת כִּי עֲוֹנִי גָּדוֹל מִלְּסִלַּח, וְצַדִּיק אַתָּה ה' וְיָשָׁר מִשְׁפָּטֶיךָ, אַף עַל פִּי שֶׁעָנַשְׁתָּ אוֹתִי הָרְבֵּה מְאֹד וְהִנֵּה גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, כִּי בִּהְיוֹתִי נָע וָנָד וְלֹא אוּכַל לַעֲמֹד בְּמָקוֹם אֶחָד, הִנֵּה אָנֹכִי מְגֹרָשׁ מִן הָאֲדָמָה וְאֵין מָקוֹם לְמְנוּחָתִי, וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר כִּי לֹא אוּכַל לַעֲמֹד לְפָנֶיךָ לְהִתְפַּלֵּל אוֹ לְהַקְרִיב קָרְבָּן וּמִנְחָה, כִּי בִּשְׁתִּי וְגַם נִכְלַמְתִּי כִּי נָשָׂאתִי חֶרְפַּת נְעוּרַי, אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה כִּי כָל מוֹצְאַי יַהַרְגֵנִי, וְאַתָּה בְּחַסְדְּךָ הָרַבִּים לֹא חִיַּבְתָּ אוֹתִי מִיתָה. וְהָעִנְיָן שֶׁאָמַר לְפָנָיו הִנֵּה חָטָאתִי גָּדוֹל וְהִרְבֵּיתָ עָלַי עֹנֶשׁ, אֲבָל שָׁמַרְנִי שֶׁלֹּא אֶעֱנֵשׁ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁחִיַּבְתָּ אוֹתִי, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁאֶהְיֶה נָע וָנָד וְלֹא אֶבְנֶה לִי בַּיִת וּגְדֵרוֹת בְּשׁוּם מָקוֹם, יַהַרְגוּנִי הַחַיּוֹת, כִּי סָר צִלָּךְ מֵעָלַי. הוֹדָה כִּי הָאָדָם אֵיננוּ נִשְׂגָּב וְנִמְלָט בְּכֹחוֹ, רַק בְּשִׁמְירַת עֶלְיוֹן עָלָיו:

פסוק טו

וַיָּשֶׂם ה' לְקַיִן אוֹת וְלֹא אָמַר "וַיִּתֵּן" לוֹ הַשֵּׁם אוֹת אוֹ "וַיַּעַשׂ", יוֹרֶה שֶׁשָּׂם לוֹ הָאוֹת קִבּוּעַ שֶׁיִּהְיֶה עִמּוֹ תָּמִיד, אוּלַי כְּשֶׁהָיָה נוֹסֵעַ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם הָיָה לוֹ אוֹת מֵאֵת הַשֵּׁם מוֹרֶה לוֹ הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלֵךְ בָּהּ, וּבָזֶה יֵדַע שֶׁלֹּא יִקְרָאֻנוּ אָסוֹן בַּדֶּרֶךְ הַהוּא. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ב:י"ב) אָמְרוּ כְּעִנְיָן זֶה, רַבִּי אַבָּא אָמַר כֻּלָּם מָסַר לוֹ, כִּי מִפְּנֵי שֶׁהָיָה פַּחְדּוֹ מִן הַחַיּוֹת מָסַר לוֹ אַחַת מֵהֶן שֶׁתֵּלֵךְ לְפָנָיו, וּלְמָקוֹם שֶׁיִּפְנֶה הַכֶּלֶב לָלֶכֶת יֵדַע כִּי שָׁם צִוָּה לוֹ הַשֵּׁם וְלֹא יֵהָרֵג בָּהּ. הִזְכִּירוּ בּוֹ הַחֲכָמִים אוֹת נִבְזֶה כָּרָאוּי לוֹ, אֲבָל הַכַּוָּנָה שֶׁהָיָה עִמּוֹ הָאוֹת תָּמִיד לְהוֹרוֹת לְפָנָיו הַדֶּרֶךְ שֶׁיֵּלֵךְ בָּהּ, כִּי כֵן לְשׁוֹן "וַיָּשֶׂם":

פסוק טז

וְטַעַם **וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי ה'** כִּי עוֹד לֹא עָמַד לְפָנָיו לְעוֹלָם, כַּטַּעַם שֶׁאָמַר "וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר". וְטַעַם "וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד", שֶׁלֹּא הָלַךְ בְּכָל הָעוֹלָם, אֲבָל בְּאוֹתָהּ הָאָרֶץ יָשַׁב נוֹדֵד תָּמִיד, לֹא יָנוּחַ בְּמָקוֹם מִמֶּנָּה כְּלָל, וְנִקְרֵאת "אֶרֶץ נוֹד" עַל שְׁמוֹ לְעוֹלָם:

פסוק יז

וְטַעַם **וַיְהִי בֹּנֶה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ** כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה חוֹשֵׁב לִהְיוֹת עָרִירִי בַּעֲוֹנוֹ, וְאַחֲרֵי שֶׁנּוֹלַד לוֹ זֶרַע הֵחֵל לִבְנוֹת עִיר לִהְיוֹת בְּנוֹ יוֹשֵׁב בָּהּ, וּבַעֲבוּר כִּי הוּא אָרוּר וּמַעֲשָׂיו לֹא יַצְלִיחוּ קָרָאוֹ "חֲנוֹךְ", לְהַגִּיד כִּי לֹא בְּנָאָהּ לְעַצְמוֹ כִּי הוּא אֵין לוֹ עִיר וּמוֹשָׁב בָּאָרֶץ כִּי נָע וָנָד הוּא, אֲבָל יִהְיֶה הַבִּנְיָן לַחֲנוֹךְ, וּכְאִלּוּ חֲנוֹךְ בְּנָאָהּ לְנַפְשׁוֹ. וּמִפְּנֵי שֶׁלֹּא אָמַר "וַיִּבֶן עִיר" כַּאֲשֶׁר יֹאמַר "וַיִּבֶן אֶת נִינְוֵה" (בראשית י':י"א) "וַיִּבְנוּ בְנֵי גָד אֶת דִּיבֹן" (במדבר לב לד), יוֹרֶה כִּי הָיָה כָּל יָמָיו בּוֹנֶה הָעִיר, כִּי מַעֲשָׂיו אֲרוּרִים, יִבְנֶה מְעַט בְּטֹרַח וְעָמָל, וְיָנוּעַ וְיָנוּד מִן הַמָּקוֹם הַהוּא, וַיִּחְזֹר שָׁם וְיִבְנֶה מְעַט, וְלֹא יַצְלִיחַ אֶת דְּרָכָיו. וְנִכְתְּבוּ תּוֹלְדוֹת קַיִן וּמַעֲשָׂיו לְהוֹדִיעַ כִּי הַשֵּׁם אֶרֶךְ אַפַּיִם, וְהֶאֱרִיךְ לוֹ כִּי הוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים, וְהִזְכִּיר כִּי פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים וְנִכְרַת זַרְעוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (שמות רבה לא יז) שֶׁחָיָה שָׁנִים רַבּוֹת וּמֵת בַּמַּבּוּל, וְלֹא הוֹרִיד שֵׂיבָתוֹ בְּשָׁלוֹם שְׁאוֹל, רַק רָאָה בְּהִכָּרֵת הוּא וְכָל זַרְעוֹ אִתּוֹ. וְהַקָּרוֹב כִּי לֹא הָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו רַק שִׁשָּׁה דּוֹרוֹת עַד הַמַּבּוּל, וְהָיוּ בְּתוֹלְדוֹת שֵׁת שְׁנֵי דּוֹרוֹת יוֹתֵר, אוֹ שֶׁלֹּא הָיָה צָרִיךְ לִסְפֹּר בָּהֶם וְסִפֵּר בְּאֵלֶּה, לְהוֹדִיעַ מִי הָיוּ הַמַּתְחִילִים בִּבְנְיַן הָעָרִים וּבְמִרְעֶה הַצֹּאן וְחָכְמַת הַנְּגוּן וּמְלֶאכֶת הַמַּתָּכוֹת, וְכָתַב תּוֹכַחַת לֶמֶךְ עִם נָשָׁיו לְהַגִּיד כִּי הוֹלִיד הוּא אַף בָּנָיו נִכְרְתוּ טֶרֶם הוֹלִידָם:

פסוק כב

לְטֻשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל שְׁעוּרוֹ הוּא הָיָה לוֹטֵשׁ וְחוֹרֵשׁ כָּל נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל. יֹאמַר כִּי הוּא הָיָה מְחַדֵּד וְחוֹרֵשׁ כָּל מְלֶאכֶת נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל, וְכָמֹהוּ "כָּל תִּשְׁא עָוֹן וְקַח טוֹב" (הושע יד

ג). וְעַל דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ד':כ"ב) דָּבֵק בַּכְּתוּבִים הָרִאשׁוֹנִים, הוּא הָיָה אָבִי לֹטֵשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל:

וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה כְּאוֹמֵר וְנוֹלְדָה לוֹ אָחוֹת וּשְׁמָהּ נַעֲמָה. וְכֵן "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע" (בראשית ל"ו:כ"ב) "וְאֵת מִרְיָם אֲחוֹתָם" (במדבר כו נט), "וְשֵׁם אֲחוֹתוֹ מַעֲכָה" (דהי"א ז טו). וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ג:ג') יֵשׁ אוֹמְרִים אִשְׁתּוֹ שֶׁל נֹחַ הָיְתָה, וְלָמָּה הָיוּ קוֹרִין אוֹתָהּ נַעֲמָה שֶׁהָיוּ מַעֲשֶׂיהָ נָאִים וּנְעִימִים. נִתְכַּוְּנוּ לוֹמַר שֶׁהָיָה לָהּ שֵׁם בַּדּוֹרוֹת הָהֵם כִּי הָיְתָה צַדֶּקֶת וְהוֹלִידָה צַדִּיקִים, וְלָכֵן יַזְכִּירֶנָּה הַכָּתוּב, וְאִם כֵּן נִשְׁאַר לְקַיִן זֶכֶר מְעַט בָּעוֹלָם. וְאִם נֹאמַר שֶׁאֵינָהּ הָאִשָּׁה שֶׁהוֹלִיד נֹחַ מִמֶּנָּה שְׁלֹשֶׁת בָּנָיו, אִם כֵּן אֵין בָּזֶה טַעַם לְהַזְכִּירָהּ. וּמִדְרָשׁ אַחֵר לְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁהִיא הָאִשָּׁה הַיָּפָה הִיא מְאֹד שֶׁמִּמֶּנָּה תָּעוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים, וְהִיא הַנִּרְמֶזֶת בְּפָסוּק "וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם" (בראשית ו':ב'), כְּמוֹ שֶׁמָּזְכָּר בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (כב). וַאֲחֵרִים אָמְרוּ (זהר חדש א יט ב) כִּי הִיא הָיְתָה אֵשֶׁת שִׁמְדוֹן אֵם אַשְׁמְדַאי, וּמִמֶּנָּה נוֹלְדוּ הַשֵּׁדִים, כִּי כֵן יִמְצָא שְׁמָהּ בְּכִתְבֵי שִׁמּוּשֵׁי הַשֵּׁדִים. וְהַכָּתוּב יִרְמֹז וְיקַצֵּר בְּתַעֲלוּמוֹת כָּאֵלֶּה:

פסוק כג

וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו סָמְכוּ הַמְפָרְשִׁים (רש"י והראב"ע) בְּעִנְיַן הַכָּתוּב הַזֶּה עַל דַּעַת אוּנְקְלוֹס, שֶׁפֵּרֵשׁ "לָכֵן כָּל הוֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם" (בראשית ד':ט"ו), כִּי לְשִׁבְעָה דּוֹרוֹת יֻקַּם מִמֶּנּוּ וְלֹא עַתָּה, כִּי הַשֵּׁם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה נָשֵׁי לֶמֶךְ פָּחֲדוּ לְהוֹלִיד בָּנִים בַּעֲבוּר שֶׁיִּהְיוּ שִׁבְיעִיִּים לְקַיִן, וְהוּא נִחַם אֶת נָשָׁיו שֶׁהַשֵּׁם יַאֲרִיךְ לוֹ עוֹד שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה, כִּי יִתְפַּלֵּל לְפָנָיו כִּי הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וִירַחֵם עָלָיו, אוֹ שֶׁהָיָה קַל וָחֹמֶר שֶׁל שִׁטּוּת כְּפִי הַמִּדְרָשׁ שֶׁהִזְכִּיר רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ד':כ"ד). וְאִם כֵּן יֹאמַר לָכֵן כָּל הוֹרֵג קַיִן לְשִׁבְעָתַיִם יֻקַּם מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּיָמָיו, וְזֶהוּ תַּרְגּוּמוֹ שֶׁל אוּנְקְלוֹס "כָּל דְּיִקְטֵל קַיִן לְשִׁבְעָה דָּרִין יִתְפָּרַע מִנֵּהּ", וְאִם כֵּן הָיָה רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה "וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו" מֻקְדָּם. וּלְפִי דַּעְתִּי אֵין טַעַם "שִׁבְעָתַיִם" לְשִׁבְעָה דּוֹרוֹת, כִּי לֹא תֵּאָמַר הַמִּלָּה הַזֹּאת עַל הַשִּׁבְעָה הַנִּפְרָדִים רַק עַל הַכְּפֶל דָּבָר אֶחָד שִׁבְעָה פְּעָמִים, כְּמוֹ "מְזֻקָּק שִׁבְעָתָיִם" (תהלים יב ז), "יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם" (משלי ו לא), "וְאוֹר הַחַמָּה יִהְיֶה שִׁבְעָתַיִם" (ישעיהו ל כו), כְּפוּל וּמְכֻפָּל שִׁבְעָה חֲלָקִים. אֲבָל פֵּרוּשׁ "כָּל הוֹרֵג קַיִן" כִּפְשׁוּטוֹ, שֶׁאָמַר הַשֵּׁם לָכֵן כָּל אֲשֶׁר יַהֲרֹג אֶת קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם מִמֶּנּוּ, כִּי אַעֲנִישׁ הַהוֹרֵג אוֹתוֹ שֶׁבַע עַל חַטָּאתוֹ, כִּי אֲנִי הִבְטַחְתִּי אֶת קַיִן שֶׁלֹּא יֵהָרֵג בַּעֲבוּר יִרְאָתוֹ אוֹתִי וְהִתְוַדּוֹתוֹ לְפָנַי. אֲבָל עִנְיַן לֶמֶךְ עִם נָשָׁיו לֹא הִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב בְּבֵאוּר. וְנוֹכַל לוֹמַר גַּם כֵּן שֶׁהָיוּ יְרֵאוֹת מֵעֹנֶשׁ שֶׁלֹּא יֵהָרֵג לֶמֶךְ בַּעֲוֹן אֲבִיו, כִּי הַשֵּׁם לֹא אָמַר לְקַיִן סָלַחְתִּי לְךָ רַק שֶׁלֹּא יֵהָרֵג, אֲבָל יִגְבֶּה חוֹבוֹ מִזַּרְעוֹ, וְלֹא יָדְעוּ מָתַי, וְכֵן הָיָה הַדָּבָר. וְלֶמֶךְ נִחֵם אוֹתָן לֵאמֹר כִּי הַשֵּׁם

יְרַחֵם עָלָיו כַּאֲשֶׁר רִחֵם עַל קַיִן, כִּי הוּא נָקִי כַּפַּיִם מִמֶּנּוּ, וְיִתְפַּלֵּל לְפָנָיו גַּם הוּא וְיִשְׁמַע תְּפִלָּתוֹ. אֲבָל הַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי הָיָה לֶמֶךְ אִישׁ חָכָם מְאֹד בְּכָל מְלֶאכֶת מַחְשֶׁבֶת, וְלִמֵּד לִבְנוֹ הַבְּכוֹר עִנְיַן הַמִּרְעֶה כְּפִי טִבְעֵי הַבְּהֵמוֹת, וְלִמֵּד אֶת הַשֵּׁנִי חָכְמַת הַנִּגּוּן, וְלִמֵּד אֶת הַשְּׁלִישִׁי לִלְטֹשׁ וְלַעֲשׂוֹת חֲרָבוֹת וּרְמָחִים וַחֲנִיתוֹת וְכָל כְּלֵי הַמִּלְחָמָה. וְהָיוּ נָשָׁיו מִתְפַּחֲדוֹת שֶׁלֹּא יֵעָנֵשׁ כִּי הֵבִיא הַחֶרֶב וְהָרִצְיָחָה בָּעוֹלָם, וְהִנֵּה הוּא תּוֹפֵשׂ מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו בְּיָדוֹ, כִּי הוּא בֶּן הַמְרַצֵּחַ הָרִאשׁוֹן וּבָרָא מַשְׁחִית לְחַבֵּל. וְהוּא אָמַר לְהֶן, אֲנִי לֹא הָרַגְתִּי אִישׁ לִפְצָעִים וְלֹא יֶלֶד לְחַבּוּרוֹת כַּאֲשֶׁר עָשָׂה קַיִן, וְלֹא יַעֲנִישֵׁנִי הַשֵּׁם, אֲבָל יִשְׁמְרֵנִי מִן הַהֲרִיגָה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ. וְהִזְכִּיר כֵּן לוֹמַר כִּי לֹא בְּחֶרֶב וַחֲנִית יְכוֹל אָדָם לַהֲרֹג, כִּי בִּפְצָעִים וַחֲבוּרוֹת שֶׁיְּמִית בְּמִיתָה רָעָה יוֹתֵר מִן הַחֶרֶב, וְאֵין הַחֶרֶב גּוֹרֵם הָרְצִיחָה, וְאֵין עַל הָעוֹשֶׂה חֵטְא:

פרק ה

פסוק א

זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם הַבָּנִים אֲשֶׁר יַזְכִּיר בַּפָּרָשָׁה. וּלְפִי דַּעְתִּי יִרְמֹז לְכָל הַתּוֹרָה, כִּי כָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם, עַל כֵּן אָמַר בְּכָאן "סֵפֶר" וְלֹא אָמַר "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אָדָם" כַּאֲשֶׁר יֹאמַר בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת (בראשית כ"ה:י"ב) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל", "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק (שם יט)" וְכֵן כֻּלָּן. וְטַעַם "בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם" נִמְשָׁךְ לְפָנָיו, כִּי יַתְחִיל בְּאָדָם עַצְמוֹ, יַזְכִּיר בּוֹ שֶׁנִּבְרָא מֵאַיִן, וּלְכָךְ אָמַר בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים מֵאַיִן הָאָדָם הַזֶּה הַנִּזְכָּר, בִּדְמוּת אֱלֹהִים עֲשָׂאוֹ, יְפָרֵשׁ שֶׁהוּא מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים וּבִדְמוּת אֱלֹהִים. וְהִזְכִּיר כִּי כַּאֲשֶׁר בָּרָא אוֹתוֹ מֵאַיִן כֵּן בָּרָא אֶת אִשְׁתּוֹ, וְאָמַר:

פסוק ב

וַיְבָרֶךְ אוֹתָם, שֶׁנָּתַן בָּהֶם כֹּחַ תּוֹלָדָה לְהִתְבָּרֵךְ לָעַד בְּבָנִים וּבָנוֹת רַבִּים מְאֹד. וְהַכַּוָּנָה לוֹמַר כִּי הַתּוֹלָדוֹת מִבְּרֻכַת אֱלֹהִים, כִּי הֵם לֹא נוֹלְדוּ אֲבָל נִבְרְאוּ מֵאַיִן וְנִתְבָּרְכוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן:

וְטַעַם **וַיִּקְרָא אֶת שְׁמָם אָדָם** מִפְּנֵי שֶׁשֵּׁם אָדָם כְּלָל לְכָל הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי, הִזְכִּיר כִּי הָאֱלֹהִים קָרָא הַזּוּג הָרִאשׁוֹן בְּשֵׁם זֶה, מִפְּנֵי שֶׁכֻּלָּם בָּהֶם בְּכֹחַ, וְעֲלֵיהֶם הוּא אוֹמֵר "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם". וְכָתַב רַבֵּינוּ שְׁרִירָא הַגָּאוֹן שֶׁמְּסָרוּ חֲכָמִים אֶחָד לְחֲבֵרוֹ הַכָּרַת פָּנִים וְסִדְרֵי שִׂרְטוּטִין, מְקֻצָתָן אֲמוּרִים בְּסֵדֶר פָּסוּק "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" וּמְקֻצָתָן בְּסֵדֶר פָּסוּק שֶׁל אַחֲרָיו "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם", וְאֵין מוֹסְרִים סִתְרֵי תּוֹרָה וְרָזִין אֶלָּא לְמִי שֶׁרוֹאִין בּוֹ סִימָנִין שֶׁרָאוּי לְכָךְ. אֵלּוּ דִּבְרֵי הַגָּאוֹן, וְלֹא זָכִינוּ בָּהֶם:

פסוק ג

וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ יָדוּעַ כִּי כָל הַנּוֹלָדִים מִן הַחַיִּים יִהְיוּ בִּדְמוּת הַמּוֹלִידִים וּבְצַלְמָם, אֲבָל בָּעֲבוּר שֶׁנִּתְעַלָּה הָאָדָם בִּדְמוּתוֹ וְצַלְמוֹ, שֶׁאָמַר בּוֹ (בראשית ה':א') "בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ", פֵּרֵשׁ כָּאן שֶׁאַף תּוֹלְדוֹתָיו הָיוּ כֵן בְּאוֹתוֹ הַדְּמוּת הַמְּעֻלֶּה. וְלֹא אָמַר זֶה בְּקַיִן וְהֶבֶל, כִּי לֹא רָצָה לְהַאֲרִיךְ בָּהֶם, אֲבָל פֵּרֵשׁ כֵּן בְּשֵׁת, שֶׁהָעוֹלָם הַשְׁתֵּת מִמֶּנּוּ, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהָאָדָם נִבְרָא בְּתַכְלִית שְׁלֵמוּת הַיְצִירָה, הִגִּיד בְּשֵׁת כִּי הָיָה כָּמוֹהוּ בַּכֹּחַ וּבְיֹפִי:

פסוק ד

וַיִּהְיוּ יְמֵי אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת שֵׁת בַּעֲבוּר אֶרֶךְ חַיֵּי אֱלֹה הָרִאשׁוֹנִים יִפְרֹט יְמֵיהֶם קֹדֶם הוֹלִידָם וְגַם אַחַר כָּךְ וְיִכְלֹל כֻּלָּם בַּסּוֹף, עַד הַדּוֹרוֹת שֶׁאַחַר הַמַּבּוּל. וְהַסִּבָּה בַּאֲרִיכוּת יְמֵיהֶם, כִּי אָדָם הָרִאשׁוֹן מַעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁל הקב"ה נַעֲשָׂה בְּתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת בָּנוּי בְּכֹחַ בְּקוֹמָה, וְגַם אַחֲרֵי שֶׁנִּקְנַס עָלָיו שֶׁיִּהְיֶה בֶּן מָוֶת הָיָה בְּטִבְעוֹ לִחְיוֹת זְמַן רַב. וְכַאֲשֶׁר בָּא הַמַּבּוּל עַל הָאָרֶץ נִתְקַלְקֵל עֲלֵיהֶם הָאֲוִיר, וְהָלְכוּ יְמוֹתָם הָלוֹךְ וְחָסוֹר, כִּי עַד הַמַּבּוּל הָיוּ יְמֵיהֶם בָּאֶרֶךְ הַהוּא, וְיֵשׁ מֵהֶם שֶׁחָיוּ יוֹתֵר מֵאָדָם, וְשֵׁם שֶׁנּוֹלַד קֹדֶם הַמַּבּוּל חָיָה שֵׁשׁ מֵאוֹת, הוֹעִיל לוֹ הַחֹזֶק שֶׁנּוֹלַד בּוֹ וְהִזִּיק לוֹ הָאֲוִיר שֶׁנִּתְקַלְקֵל, וּבָנָיו הַנּוֹלָדִים אַחַר הַמַּבּוּל נִתְקַצְּרוּ יְמוֹתָם וְשָׁבוּ לְאַרְבַּע מֵאוֹת. וְתִרְאֶה שֶׁהָיָה זֶה בָּהֶם עַד הַפַּלְגָּה, וְכַאֲשֶׁר מָשַׁל עֲלֵיהֶם שִׁנּוּי הָאֲוִירוֹת בְּהַפַּלְגָּה נִתְקַצְּרוּ עוֹד יְמֵיהֶם, כִּי פֶּלֶג אֲשֶׁר בְּיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ שֵׁב לַחֲצִי יְמֵיהֶם לְמָאתַיִם שָׁנָה. וְנִרְאֶה כִּי בְּדוֹרוֹת אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב הָיוּ הַיָּמִים בָּעָם שִׁבְעִים וּשְׁמֹנִים שָׁנָה, כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בִּתְפִלָּתוֹ (תהלים צ י), אֲבָל הַצַּדִּיקִים בְּדוֹרָתָם יִרְאַת ה' תּוֹסִיף בָּהֶם יָמִים, כִּי פִּרְעֹה תָּמַהּ עַל יַעֲקֹב וְהוּא הִפְלִיג לוֹ בִּימֵי אֲבוֹתָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְלֹא הִשִּׂיגוּ אֶת יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אֲבֹתַי בִּימֵי מְגוּרֵיהֶם" (בראשית מ"ז:ט'). וְלֹא יִכְשַׁר בְּעֵינַי מַאֲמַר הָרַב שֶׁכָּתַב בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ב מז) כִּי לֹא הָיָה אֹרֶךְ הַשָּׁנִים רַק בַּיְחִידִים הָאֱלֹה הַנִּזְכָּרִים, וּשְׁאָר בְּנֵי אָדָם בַּדּוֹרוֹת הָהֵם הָיוּ שְׁנוֹת חַיֵּיהֶם הַשָּׁנִים הַטִּבְעִיִּים הַמֻּרְגָּלִים. וְאָמַר כִּי הָיָה הַחִדּוּשׁ הַזֶּה בָּאִישׁ הַהוּא בְּהַנְהָגָתוֹ וּמְזוֹנוֹ, אוֹ עַל דֶּרֶךְ נֵס. וְהִנֵּה אֱלֹה דִּבְרֵי רוּחַ, וְלָמָּה יִהְיֶה הַנֵּס הַזֶּה בָּהֶם וְהֵם אֵינָם נְבִיאִים וְלֹא צַדִּיקִים וְטוֹבִים לֵעָשׂוֹת לָהֶם נֵס, אַף כִּי דּוֹר אַחַר דּוֹר, וְתִקּוּן הַהַנְהָגָה וְהַמָּזוֹן אֵיךְ תַּאֲרִיךְ יְמֵיהֶם כִּפְלֵי כִפְלַיִם מִכָּל הַדּוֹר הַהוּא, וְיִתְכֵּן שֶׁיִּהְיוּ אֲחֵרִים גַּם כֵּן מִתְנַהֲגִים בְּטוּב הַהַנְהָגָה הַהִיא, וְתַאֲרִיךְ לְכֻלָּם אוֹ לָרֻבָּם, וְאֵיךְ לֹא תַּגִּיעַ הַחָכְמָה בַּהַנְהָגָה הַטּוֹבָה הַהִיא לְאֶחָד מִכָּל בְּנֵי נֹחַ אַחַר הַמַּבּוּל, אֲבָל הָיָה בָּהֶם קְצָת מֵחָכְמַת אֲבוֹתָם וְהִיא מִתְמַעֶטֶת וְהוֹלֶכֶת דּוֹר אַחַר דּוֹר:

פרק ו

פסוק א

וַיְהִי כִּי הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר הַכָּתוּב נֹחַ וּבָנָיו וְרָצָה לְהַתְחִיל בְּעִנְיַן הַמַּבּוּל, אָמַר כִּי מִיָּד כַּאֲשֶׁר הֵחֵלּוּ בְּנֵי הָאָדָם לָרֹב הֵחֵלּוּ לַחֲטֹא, וְעָמְדוּ בְּחֶטְאָם יָמִים רַבִּים עַד שֶׁהָיָה נֹחַ בֶּן ד' מֵאוֹת וּשְׁמֹנִים שָׁנָה, וְאָז גָּזַר עֲלֵיהֶם הקב"ה שֶׁלֹּא יָדוֹן רוּחוֹ בָּהֶם לְעוֹלָם אֶבָל יַאֲרִיךְ עוֹד לָהֶם שְׁנִים עַד שֶׁתִּמָּלֵא סְאָתָם, כִּי כֵן מִשְׁפַּט הָאֱלֹהִים:

פסוק ב

בְּנֵי הָאֱלֹהִים בְּנֵי הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':ב'), וְכָךְ הוּא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ו:ה'). אִם כֵּן יְסַפֵּר הַכָּתוּב כִּי הַדַּיָּנִין אֲשֶׁר לָהֶם לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁפָּט, בְּנֵיהֶם עוֹשִׂים הֶחָמָס בְּגָלוּי וְאֵין מוֹנֵעַ אוֹתָם.

כִּי טֹבוֹת הֵנָּה – כְּמוֹ "כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ" (שמות כג ה), "כִּי יִקָּרֵא קֵן צִפּוֹר לְפָנֶיךָ" (דברים כב ו), כַּאֲשֶׁר הֵנָּה טוֹבוֹת יִקָּחוּ אוֹתָן לָהֶם לְנָשִׁים בְּאָנֶס. וְסִפֵּר הַכָּתוּב הֶחָמָס וְאָמַר עוֹד "מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ", לְהַכְנִיס הַנְּשׂוֹאוֹת לָאֲחֵרִים. אֲבָל לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב הָאִסּוּר בָּהֶם בְּפֵרוּשׁ, וְלֹא נִגְזַר עֲלֵיהֶם הָעֹנֶשׁ רַק עַל הֶחָמָס, לְפִי שֶׁהוּא עִנְיָן מֻשְׂכָּל אֵינָנוּ צָרִיךְ לַתּוֹרָה:

פסוק ג

בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר כְּמוֹ בְּשֶׁגַּם בְּסָנוֹל, וּפֵרַשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':ג') בִּשְׁבִיל שֶׁגַּם זֹאת בּוֹ שֶׁהוּא בָשָׂר וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינֶנּוּ נִכְנָע מִלְּפָנַי, וּמָה אִם יִהְיֶה אֵשׁ אוֹ דָּבָר קָשֶׁה. וְאֵין בַּפֵּרוּשׁ הַזֶּה טַעַם אוֹ רֵיחַ. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרַשׁ כִּי יֹאמַר לֹא יַעֲמֹד רוּחִי בָּאָדָם לְעוֹלָם בַּעֲבוּר הֶחָמָס הַזֶּה, וְעוֹד בַּעֲבוּר שֶׁהָאָדָם בָּשָׂר וְיִגִּיעַ עַד עֵת וְיִחָסֵר. וְהִנֵּה הוּא כְּמוֹ גַּם בְּשֶׁהוּא בָשָׂר. וּמָה צָּרִךְ לַטַּעֲנָה הַזֹּאת, וְיָדוּעַ כִּי בָּשָׂר הֵמָּה וְנִגְזַר עֲלֵיהֶם הַמִּיתָה, "כִּי עָפָר אַתָּה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב" (בראשית ג':י"ט). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי יֹאמַר לֹא יַעֲמֹד רוּחִי בָּאָדָם לְעוֹלָם, בַּעֲבוּר שֶׁגַּם הָאָדָם הוּא בָּשָׂר כְּכָל בָּשָׂר הִרְמַשׂ עַל הָאָרֶץ בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה, וְאֵינֶנּוּ רָאוּי לִהְיוֹת רוּחַ אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ. וְהָעִנְיָן לוֹמַר כִּי הָאֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם יָשָׁר, לִהְיוֹתוֹ כְּמַלְאֲכֵי הַשֶּׁרֶת בַּנֶּפֶשׁ שֶׁנָּתַן בּוֹ, וְהִנֵּה נִמְשַׁךְ אַחֲרֵי הַבָּשָׂר, וּבַתַּאֲוֹת הַגּוּפָנִיּוֹת נִמְשָׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ, וְלָכֵן לֹא יָדוֹן עוֹד רוּחַ אֱלֹהִים בְּקִרְבּוֹ, כִּי הוּא גּוּפָנִי לֹא אֱלֹהִי, אֲבָל יַאֲרִיךְ לָהֶם אִם יָשׁוּבוּ. וְהִנֵּה זֶה כְּטַעַם "וַיִּזְכֹּר כִּי בָשָׂר הֵמָּה רוּחַ הוֹלֵךְ וְלֹא יָשׁוּב" (תהלים עח לט):

פסוק ד

הַנְּפִלִים לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':ד'), עַל שֵׁם שֶׁנָּפְלוּ וְהִפִּילוּ אֶת הָעוֹלָם, וְהוּא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ו:ז'). וּבַעֲלֵי הַלָּשׁוֹן אָמְרוּ (הראב"ע והרד"ק) שֶׁנִּקְרְאוּ כֵן בַּעֲבוּר שֶׁיִּפֹּל לֵב אָדָם עָלָיו מִפַּחְדָם, וְכֵן הָאֵימִים (בראשית י"ד:ה'):

בַּיָּמִים הָהֵם לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':ד'), בִּימֵי דּוֹר אֱנוֹשׁ, "וְגַם אַחֲרֵי כֵן" שֶׁרָאוּ בְּאַבְרָהָם דּוֹר אֱנוֹשׁ, שֶׁעָלָה אוֹקְיָנוּס וְהֵצִיף שְׁלִישׁוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְלֹא נִכְנְעוּ לִלְמֹד מֵהֶם. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ גַּם אַחֲרֵי הַמַּבּוּל, כִּי בְּנֵי עֲנָק הָיוּ מִמִּשְׁפַּחַת בְּנֵי הָאֱלֹהִים. וְאִם כֵּן אוֹ תִּהְיֶינָה נְשֵׁי בְּנֵי נֹחַ מִזַּרְעָם וְיִדְמוּ לָהֶם, אוֹ שֶׁיּוֹדָה בַּמַּאֲמָר (נדה סא) הַדּוֹרֵשׁ בְּעוֹג שֶׁפָּלַט מִן הַמַּבּוּל, וְיוֹסִיף הוּא שֶׁנִּמְלְטוּ גַּם אֲחֵרִים עִמּוֹ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָדָם וְאִשְׁתּוֹ יִקָּרְאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים, בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ מַעֲשֵׂה יָדָיו וְהוּא אֲבִיהֶם, אֵין לָהֶם אָב זוּלָתוֹ, וְהוּא הוֹלִיד בָּנִים רַבִּים, כַּכָּתוּב (בראשית ה':ד') "וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת", וְהָיוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַנּוֹלָדִים רִאשׁוֹנִים מֵאָב וְאִם בִּשְׁלֵמוּת גְּדוֹלָה מִן הַגִּבֹּהַ וְהַחֹזֶק, כִּי נוֹלְדוּ בִּדְמוּת אֲבִיהֶם, כַּכָּתוּב בְּשֵׁת (בראשית ה':ג') "וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ". וְיִתָּכֵן שֶׁהָיוּ כָּל בְּנֵי הַקַּדְמוֹנִים אָדָם שֵׁת אֱנוֹשׁ נִקְרָאִים בְּנֵי הָאֱלֹהִים, כִּי הָיוּ ג' הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה בִּדְמוּת אֱלֹהִים, וְאָז הוּחַל לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה, וְהוּחַל לָבֹא בָּאֲנָשִׁים חֶלְשָׁה וְרִפְיוֹן. וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ד:ו') "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם", וְאֵין הָרִאשׁוֹנִים תּוֹלָדוֹת, וּמָה הֵן אֱלוֹהוֹת. בְּעוֹן קוּמֵי אַבָּא כֹּהֵן בַּרְזִלָּא, אָדָם שֵׁת אֱנוֹשׁ, וְשָׁתַק, אֲמַר לוֹן, עַד כָּאן בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת מִכָּאן וְאֵילָךְ קֵינָן קַנְטָרְנִין. וְכַאֲשֶׁר הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב וְנוֹלְדוּ לָהֶם הַבָּנוֹת, הָיוּ אֵלֶּה בְּנֵי הָרִאשׁוֹנִים בְּחָזְקָם וּלְרוֹב תַּאֲוָתָם הָיוּ בּוֹחֲרִים הַנָּשִׁים הַטּוֹבוֹת בַּעֲלוֹת הַקּוֹמָה וְהַבְּרִיאוֹת. וְסִפֵּר בַּתְּחִלָּה (בראשית ו':ב') כִּי יָקְחוּ אוֹתָם לָנָשִׁים דֶּרֶךְ חָמָס, וְאַחַר כָּךְ סִפֵּר כִּי יָבֹאוּ דֶּרֶךְ זְנוּת אֶל בָּנוֹת הָאָדָם שֶׁאֵינָן בְּאוֹתָהּ הַמַּעֲלָה, וְלֹא יְוַדַּע הַדָּבָר עַד שֶׁיּוֹלִידוּ לָהֶם בָּנִים וַיַּכִּירוּ כִּי אֵינָם מִבְּנֵי שְׁאָר הָאֲנָשִׁים רַק לִבְנֵי הָאֱלֹהִים הָאֵלֶּה נוֹלְדוּ שֶׁהֵם גִּדּוֹלִים מְאֹד, אֲבָל הֵם נוֹפְלִים מֵאֲבוֹתָם בְּגֹבַהּ וְכֹחַ, כִּלְשׁוֹן "לֹא נֹפֵל אָנֹכִי מִכֶּם" (איוב יב ג), וְהֵמָּה גִּבּוֹרִים כְּנֶגֶד שְׁאָר בְּנֵי הָאָדָם. וְאָמַר שֶׁהָיָה זֶה בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים, אֲשֶׁר הָיוּ נִקְרָאִים "בְּנֵי הָאֱלֹהִים" בִּהְיוֹתָם בְּתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת שֶׁיּוֹלִידוּ מִבְּנוֹת הָאָדָם נְפִילִים, וְגַם אַחֲרֵי כֵן, כִּי הַנְּפִילִים עַצְמָם יוֹלִידוּ נְפִילִים מֵהֶם. וּפֵרוּשׁ "אֲשֶׁר מֵעוֹלָם", כִּי הָאֲנָשִׁים אַחֲרֵי הַמַּבּוּל כַּאֲשֶׁר יִרְאוּ גִּבּוֹרִים יִזְכִּירוּ אֵלֶּה וְיֹאמְרוּ כְּבָר הָיוּ גִּבּוֹרִים מֵאֵלֶּה לְעוֹלָמִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֵינוּ, וְהָיוּ "אַנְשֵׁי הַשֵּׁם" בְּכָל הַדּוֹרוֹת אַחֲרֵי כֵן. וְזֶה פְּשַׁט הַגּוּן בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת. אֲבָל הַמִּדְרָשׁ אֲשֶׁר לְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל בִּפְרָקָיו, עַל הַמַּלְאָכִים שֶׁנָּפְלוּ מִמְּקוֹם קְדֻשָּׁתָן מִן הַשָּׁמַיִם, וְהַזְּכַר בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא (יומא ס"ז), הוּא הַנָּאוֹת בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב יוֹתֵר מִן הַכֹּל. אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ צֹרֶךְ לְהַאֲרִיךְ בְּסוֹד הָעִנְיָן הַהוּא:

פסוק ו

וַיִּנָּחֶם ה' **וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ** דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם. וְהֶעְנִין כִּי מָרוּ וְעִצְּבוּ אֶת רוּחַ קָדְשׁוֹ בְּפִשְׁעֵיהֶם. וְעִנְיַן "אֶל לִבּוֹ", כִּי לֹא הִגִּיד זֶה לְנָבִיא שְׁלוּחַ אֲלֵיהֶם, וְכֵן הַלָּשׁוֹן בַּמְּחֻשָּׁב, כְּדָרְךָ "לְדַבֵּר אֶל לִבִּי" (בראשית כ"ד:מ"ה) וְזוּלָתוֹ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ז:ד') אָמְרוּ בָּזֶה עִנְיָן נָכְבָּד בְּמָשָׁל שֶׁהֵבִיאוּ מִן הַסַּרְסוּר וְהָאַדְרִיכָל, וְהוּא סוֹד גָּדוֹל לֹא נִתַּן לְכָתֵב, וְהַיּוֹדְעוֹ יִתְבּוֹנֵן לָמָּה אָמַר בְּכָאן שֵׁם הַמְיֻחָד וּבְכָל הַפָּרָשָׁה וְעִנְיַן הַמַּבּוּל שֵׁם אֱלֹהִים:

פסוק ח

וְטַעַם **וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה'** שֶׁהָיוּ כָּל מַעֲשָׂיו לְפָנָיו נָאִים וּנְעִימִים. וְכֵן "כִּי מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם" (שמות לג יז), כְּדָרְךְ "וַיִּתֵּן חִנּוֹ בְּעֵינֵי שַׂר בֵּית הַסֹּהַר" (בראשית ל"ט:כ"א), "וַתְּהִי אֶסְתֵּר נֹשֵׂאת חֵן בְּעֵינֵי כָּל רֹאֶיהָ" (אסתר ב טו). וְהִזְכִּיר זֶה כְּנֶגֶד מַה שֶּׁאָמַר בְּדוֹרוֹ שֶׁהָיוּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לְעִצָּבוֹן לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, וְאָמַר בּוֹ שֶׁהָיָה לְחֵן בְּעֵינָיו, וְאַחַר כֵּן סִפֵּר מַדּוּעַ הָיָה טוֹב לְפְנֵי הָאֱלֹהִים, כִּי הָיָה צַדִּיק תָּמִים:

פסוק ט

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ טַעֲמוֹ פֵּרְשׁוּ בּוֹ (הראב"ע והרד"ק) קוֹרוֹתָיו, כְּטַעַם "מַה יֻּלַּד יוֹם" (משלי כז א), וְיִרְמֹז אֶל כָּל הַפָּרָשָׁה. וְאֵינוֹ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי אֵין קוֹרוֹת הָאָדָם תּוֹלְדוֹתָיו. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כְּמַשְׁמָעוֹ, כְּמוֹ "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת בְּנֵי נֹחַ" (בראשית י':א'), "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִשְׁמָעֵאל" (בראשית כ"ה:י"ב), יֹאמַר אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ שֵׁם חָם וְיֶפֶת, אֲבָל הֶחְזִיר "וַיּוֹלֶד נֹחַ" בַּעֲבוּר שֶׁהִפְסִיק וְאָמַר "נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה", לְהוֹדִיעַ לָמָּה צִוּוּהוּ בַּתֵּבָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמַר לְמַעְלָה (ה לב) "וַיְהִי נֹחַ בֶּן חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת", חָזַר לְהַזְכִּירָם פַּעַם אַחֶרֶת, לְהַגִּיד כִּי לֹא הָיָה כְּכָל אֲבוֹתָיו שֶׁיּוֹלִידוּ בָּנוֹת וּבָנִים. וְזֶה טַעַם "שְׁלֹשָׁה בָּנִים", כִּי יְזַכִּיר מִסְפָּרָם לֵאמֹר כִּי אֱלֶּה שְׁלֹשָׁה לְבַדָּם הָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו וְנִצְלוּ בִּזְכוּתוֹ, וּמֵאֵלֶּה נָפְצָה כָל הָאָרֶץ:

אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה יַזְכִּיר הַכָּתוּב שֶׁהָיָה זַכַּאי וְשָׁלֵם בְּצִדְקוֹ, לְהוֹדִיעַ שֶׁרָאוּי לְהִנָּצֵל מִן הַמַּבּוּל, שֶׁאֵין לוֹ עֹנֶשׁ כְּלָל כִּי הוּא תָּמִים בְּצִדְקָתוֹ, כִּי הַצַּדִּיק הוּא הַזַּכַּאי בַּדִּין, הֶפֶךְ הָרָשָׁע, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִצְדִּיקוּ אֶת הַצַּדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת הָרָשָׁע" (דברים כה א), וְכֵן "וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלֵינוּ כִּי אֱמֶת עָשִׂיתָ" (נחמיה ט לג), וְכֵן "בְּצִדְקָךְ תִּשְׁפֹּט עֲמִיתֶךָ" (ויקרא יט טו). אֲבָל בְּאַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית י"ח:י"ט) "לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט", שִׁבַּח אוֹתוֹ בְּצֶדֶק שֶׁהוּא הַמִּשְׁפָּט וּבְרַחֲמִים שֶׁהִיא הַצְּדָקָה. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ו':ט') צַדִּיק בְּמַעֲשָׂיו תָּמִים בְּלִבּוֹ, וּכְתִיב (יחזקאל כח טו) "תָּמִים אַתָּה בִּדְרָכֶיךָ", וְאַחַר שֶׁאָמַר שֶׁהוּא אִישׁ צַדִּיק, כִּי אֵיננוּ אִישׁ חָמָס וּמַשְׁחִית דַּרְכּוֹ כִּבְנֵי דּוֹרוֹ הַחַיָּבִים, אָמַר שֶׁהָיָה

מִתְהַלֵּךְ אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד לְיִרְאָה אוֹתוֹ לְבַדּוֹ, אֵינֶנּוּ נִפְתֶּה אַחֲרֵי הוֹבְרֵי שָׁמַיִם וּמְנַחֵשׁ וְעוֹנֵן, וְכָל שֶׁכֵּן אַחֲרֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וְאֵינֶנּוּ שׁוֹמֵעַ לָהֶם כְּלָל, רַק בַּשֵּׁם לְבַדּוֹ הוּא דָּבֵק תָּמִיד וְהוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּחַר הַשֵּׁם אוֹ אֲשֶׁר יוֹרֶה אוֹתוֹ, כִּי נָבִיא הָיָה, וְזֶה כְּטַעַם "אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ" (דברים יג ה) הַנֶּאֱמָר בְּהַרְחָקַת הַמִּתְנַבֵּא לַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה וְנוֹתֵן אוֹת וּמוֹפֵת, כַּאֲשֶׁר אֶפְרֹשׁ, וְעוֹד אַזְכִּיר זֶה בְּפָסוּק "הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים" (בראשית י"ז:א') אִם יִהְיֶה תְּמִים דֵּעוֹת עִמִּי. וְהִנֵּה אַחַר שֶׁהָיָה נֹחַ צַדִּיק וְאֵינֶנּוּ רָאוּי לֵעָנֵשׁ, גַּם בָּנָיו וּבֵיתוֹ רְאוּיִים לְהִנָּצֵל בִּזְכוּתוֹ, כִּי הָיָה עֹנֶשׁ עָלָיו אִם יִכָּרֵת זַרְעוֹ. אוֹ יֹאמַר כִּי הוּא צַדִּיק שָׁלֵם וְגַם בָּנָיו וּבֵיתוֹ צַדִּיקִים כִּי הוּא לְמָדָם, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (בראשית י"ח:י"ט) "כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ":

בְּדוֹרֹתָיו יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ לְטוֹבָה, כָּל שֶׁכֵּן אִם הָיָה בְּדוֹר שֶׁל צַדִּיקִים, וְיֵשׁ שֶׁדּוֹרְשִׁין לְגָנַאי, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':ט'). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי לְפִי הַפְּשָׁט כִּי טַעְמוֹ לוֹמַר שֶׁהוּא לְבַדּוֹ הַצַּדִּיק בַּדּוֹרוֹת הָהֵם, אֵין בְּדוֹרוֹתָיו צַדִּיק וְלֹא תָּמִים זוּלָתוֹ. וְכֵן "כִּי אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה" (בראשית ז':א'), שֶׁאֵין אַחֵר בַּדּוֹר רָאוּי לְהִנָּצֵל. וְאָמַר "בְּדוֹרוֹתָיו" כִּי דּוֹרוֹת רַבִּים עָבְרוּ מֵעֵת שֶׁהִשְׁחִיתוּ, וְאֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ בִּלְתּוֹ. וְאַל יִקְשֶׁה עָלֶיךָ דְּבַר רַבּוֹתֵינוּ בְּמְתוּשֶׁלַח, כִּי הַכָּתוּב לֹא יְסַפֵּר רַק שֶׁאֵין צַדִּיק רָאוּי לְהִנָּצֵל מִן הַמַּבּוּל מִכָּל הַדּוֹרוֹת הָהֵם:

פסוק י

אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת הַנִּרְאֶה אֵלַי כִּי יֶפֶת הוּא הַגָּדוֹל, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י':כ"א) "אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל", וְכֵן יִמְנֶם כְּתוֹלְדֹתָם, בְּנֵי יֶפֶת תְּחִלָּה (שם שם ב), וְחָם הוּא הַקָּטָן בְּכֻלָּם, כַּאֲשֶׁר אָמַר (שם ט כד) "וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן", אֲבָל הִקְדִּים שֵׁם בַּעֲבוּר מַעֲלָתוֹ, וְהִזְכִּיר חָם אַחֲרָיו, כִּי כֵן נוֹלְדוּ, וְהִנֵּה נִתְאַחֵר יֶפֶת. וְלֹא רָצָה הַכָּתוּב לוֹמַר "שֵׁם וְיֶפֶת וְחָם", כִּי הָיוּ כֻּלָּם נִזְכָּרִים שֶׁלֹּא כְּסֵדֶר תּוֹלְדֹתָם, וְאֵין לְיֶפֶת מַעֲלָה שֶׁיִּבָּטֵל הַסֵּדֶר בַּעֲבוּרוֹ, אֲבָל שֵׁם הִקְדִּים אוֹתוֹ בַּעֲבוּר מַעֲלָתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מְאֻחָר בְּסִפּוּר הַתּוֹלְדוֹת (בראשית י':כ"א), וְכֵן "בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל" (דהי"א א כח), וְכֵן "וָאֶתֵּן לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו" (יהושע כד ד):

פסוק יב

כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ אִם נְפָרֵשׁ כָּל בָּשָׂר כְּמַשְׁמָעוֹ, וְנֹאמַר שֶׁאֲפִלּוּ בְּהֵמָה וְחַיָּה וְעוֹף הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם לְהִזָּקֵק לְשֶׁאֵינָן מִינָן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':י"ב), נֹאמַר "כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם", לֹא מִפְּנֵי כֻּלָּם אֶלָּא מִפְּנֵי מִקְצָתָם, וְסִפֵּר עֹנֶשׁ הָאָדָם לְבַדּוֹ. אוֹ שֶׁנֹּאמַר שֶׁלֹּא שָׁמְרוּ גַּם בָּזֶה תּוֹלְדָתָם, וְהָיְתָה כָּל הַבְּהֵמָה טוֹרֶפֶת וְכָל

הָעוֹף דּוֹרֵס, וְהִנֵּה גַּם הֵם עוֹשִׂים חָמָס. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "כָּל בָּשָׂר" זֶה כָּל הָאָדָם, וּלְמַטָּה יְפָרֵשׁ "כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר בּוֹ רוּחַ חַיִּים" (בראשית ז':ט"ו) "וּמִכָּל הַחַי מִכָּל בָּשָׂר" (בראשית ו':י"ט), כָּל חַי בְּגוּף, אֲבָל בְּכָאן "כָּל בָּשָׂר" כָּל הָאָדָם, וְכֵן "יָבוֹא כָל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי" (ישעיהו סו כג) וְכֵן "בָּשָׂר כִּי יִהְיֶה בְעֹרוֹ" (ויקרא יג כד):

פסוק יג

חָמָס הוּא הַגָּזֵל וְהָעֹשֶׁק, וְנָתַן לְנֹחַ הַטַּעַם בָּחָמָס וְלֹא הִזְכִּיר הַשִּׁחָתַת הַדֶּרֶךְ, כִּי הֶחָמָס הוּא הַחֵטְא הַיָּדוּעַ וְהַמְפֻרְסָם. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (סנהדרין קח) שֶׁעָלָיו נִתְחַתֵּם גְּזַר דִּינָם. וְהַטַּעַם מִפְּנֵי שֶׁהוּא מִצְוָה מֻשְׂכֶּלֶת, אֵין לָהֶם בָּהּ צֹרֶךְ לְנָבִיא מַזְהִיר. וְעוֹד שֶׁהוּא רַע לַשָּׁמַיִם וְלַבְּרִיּוֹת. וְהִנֵּה הוֹדִיעַ לְנֹחַ הַחֵטְא שֶׁעָלָיו בָּא הַקֵּץ הִגִּיעַ הַצְּפִירָה:

וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ כְּמוֹ מִן הָאָרֶץ, וְכֵן "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר" (שמות ט כט), "חָלָה אֶת רַגְלָיו" (מלכים א טו כג). דָּבָר אַחֵר "אֶת הָאָרֶץ" עִם הָאָרֶץ, שֶׁאַף שִׁלְשָׁה טְפָחִים שֶׁל מַחֲרֵשָׁה נִמּוֹחוּ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':י"ג) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"א:ז'). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ו':י"ג) שֶׁמִּלַּת "מַשְׁחִיתָם" מוֹשֶׁכֶת עַצְמָהּ וְאַחֶרֶת עִמָּהּ, וְהִנְנִי מַשְׁחִית אֶת הָאָרֶץ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הוּא כְּמוֹ "אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ", כִּי הָאָרֶץ תִּהְיֶה בְּהַשְׁחָתָה שֶׁבְּהַשְׁחָתַת הָאָרֶץ יִשָּׁחֲתוּ, וְהִנָּם נִשְׁחָתִים בָּעוֹלָם הַבָּא כְּדֶרֶךְ "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ" (בראשית ו':ו'), וְלָזֶה רָמְזוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"א:ז') לְבֶן אָדוֹן שֶׁהָיְתָה לוֹ מְנִיקָה, כָּל זְמַן שֶׁהָיָה סוֹרֵחַ הָיְתָה מֵנִיקָתוֹ נִרְדֵּית וְכוּ':

פסוק יז

וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת הַמַּבּוּל הִנְנִי מַסְכִּים עִם אוֹתָן שֶׁאָמְרוּ לְפָנַי "מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ" (תהלים ח ה), לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ו':י"ז) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"א:י"ב). וַאֲנִי תְּמַהַּ וְהַאיךְ מַסְכִּים עִמָּהֶם וְהוּא מַשְׁאִיר לָהֶם שְׁאֵרִית לִפְלֵיטָה גְּדוֹלָה בְּנֹחַ וּבָנָיו וְכָל חַי, לְהַרְבּוֹת זַרְעָם כַּחוֹל, אוּלַי הִיא הַסְכָּמָה לְדַעְתָּם כְּשֶׁלֹּא יַחְמֹל עֲלֵיהֶם. וְעַל הָאֱמֶת "וַאֲנִי" כְּמוֹ "וְיִסַּרְתִּי אֶתְכֶם אַף אֲנִי" (ויקרא כו כח), וְכֵן "אֲנִי הִנֵּה בָּרִיתִי אִתָּךְ" (בראשית י"ז:ד') "וַאֲנִי זֹאת בְּרִיתִי" (ישעיהו נט כא), יֹאמַר אַף אֲנִי תִּהְיֶה יָדִי בָּהֶם עַל שֶׁהִשְׁחִיתוּ אֶת הָאָרֶץ, וּלְכָךְ אָמַר (בראשית ט':י"ב) "זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן", יִמְחַץ וְיָדָיו תְּרַפֶּינָה (איוב ה יח), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק יח

וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ו':י"ח) לְאוֹת כִּי הַשֵּׁם נִשְׁבַּע לוֹ שֶׁלֹּא יָמוּת בַּמַּבּוּל הוּא וּבָנָיו, וְאִם לֹא נִכְתַּב תְּחִלָּה מְפֹרָשׁ, כַּאֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּמִשְׁנֶה תּוֹרָה (דברים א כב) "נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ". וּמִלַּת "וַהֲקִימוֹתִי", שֶׁאֲקַיֵּם שְׁבוּעָתִי. וְהַקָּרוֹב

אֲלַי שְׁזֹאת הַבְּרִית רָמְז לְקֶשֶׁת. וְטַעַם בְּרִית, הַסְכָּמָה וְדָבָר שֶׁבָּחֲרוּ שְׁנַיִם, מִגִּזְרַת "בְּרוּ לָכֶם" (שמואל א יז ח), וְהַמִּלָּה בְּסָמוּךְ וּבְמֻכָּרֶת. וְכֵן "שְׁבִית יַעֲקֹב" (תהלים פה ב), "וּבְנוֹתָיו בַּשְּׁבִית" (במדבר כא כט). וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי בְּרִית, גְּבוּל כָּרוּת, כָּל אֵלּוּ דְּבָרָיו. וְיוֹתֵר נָכוֹן בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי עִנְיַן "וַהֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי" לֵאמֹר בְּעֵת שֶׁיָּבֹא הַמַּבּוּל תִּהְיֶה בְּרִית קַיֶּמֶת אִתְּךָ, שֶׁתִּבֹּא אֶל הַתֵּבָה אַתָּה וּבֵיתְךָ וּשְׁנַיִם מִכָּל הַבָּשָׂר לְהַחֲיוֹת, כְּלוֹמַר שֶׁתִּחְיוּ שָׁם וְתִתְקַיְּמוּ לָצֵאת מִשָּׁם לְחַיִּים, וְהַבְּרִית הוּא דְּבַר הַשֵּׁם כְּשֶׁיְּגַזֹּר אֹמֶר בְּלֹא תְנַאי וְשִׁיּוּר וְיַקַּיֵּם. וְהַזְכִּיר הַבְּרִית וְהִזְכִּיר שֶׁיִּהְיֶה קַיָּם, וְהוּא כִּלְשׁוֹן "קִיְּמוּ וְקִבְּלוּ הַיְּהוּדִים עֲלֵיהֶם וְעַל זַרְעָם" (אסתר ט כז), שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם דָּבָר לִהְיוֹתוֹ קַיָּם. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הַבְּרִית מֵעוֹלָם הִיא, וְהַמִּלָּה נִגְזֶרֶת מִן "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", וְהִנֵּה בְּרִיתִי כְּמוֹ בְּרֵיתִי, וְהַמִּלָּה כְּמוֹ סְמוּכָה, כִּי הִיא סְמוּכָה לָעוֹלָמִים שֶׁהָיוּ לְפָנֵינוּ, יְצִוָּה שֶׁתָּקוּם וְתִהְיֶה עִם הַצַּדִּיק. וְכֵן "וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם" (בראשית ט':ט'), "בְּרִיתִי הֵיְתָה אִתּוֹ" (מלאכי ב ה), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק יט

מִכָּל בָּשָׂר וְגו' יְדוּעַ כִּי הַחַיּוֹת רַבּוֹת מְאֹד וּמֵהֶן גְּדוֹלוֹת מְאֹד כַּפִּילִים וְכָרָאמִים וְזוּלָתָם וְהָרֶמֶשׂ הָרוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ רַב מְאֹד גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם מִינִים רַבִּים אֵין לָהֶם מִסְפָּר וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (חולין סג) מֵאָה וְעֶשְׂרִים מִינֵי עוֹפוֹת טְמֵאִים יֵשׁ בַּמִּזְרָח וְכֻלָּם מִין אַיָּה הֵם וּלְעוֹפוֹת טְהוֹרִים אֵין מִסְפָּר וְהִנֵּה יִצְטָרֵךְ לְהָבִיא מִכֻּלָּם שֶׁיּוֹלִידוּ כְּמוֹתָם וְכַאֲשֶׁר תֶּאֱסֹף לְכֻלָּם מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְשָׁנָה תְּמִימָה לֹא תָכִיל אוֹתָם הַתֵּבָה הַזֹּאת וְלֹא עֲשָׂר כַּיּוֹצֵא בָּהּ אֲבָל הוּא נֵס הֶחֱזִיק מוּעָט אֶת הַמְרֻבֶּה וְאִם תֹּאמַר יַעֲשֶׂנָּה קְטַנָּה וְיִסְמֹךְ עַל הַנֵּס הַזֶּה רָאָה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לַעֲשׂוֹתָהּ גְּדוֹלָה כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ אוֹתָהּ בְּנֵי דּוֹרוֹ וְיִתְמְהוּ בָּהּ וִיסַפְּרוּ עָלֶיהָ וְיִדְבְּרוּ בְּעִנְיַן הַמַּבּוּל וְכִנּוּס הַבְּהֵמָה וְהַחַיָּה וְהָעוֹף לְתוֹכָהּ אוּלַי יַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה וְעוֹד עֲשׂוּ אוֹתָהּ גְּדוֹלָה לְמַעַט בַּנֵּס כִּי כֵן הַדֶּרֶךְ בְּכָל הַנִּסִּים שֶׁבַּתּוֹרָה אוֹ בַּנְּבִיאִים לַעֲשׂוֹת מָה שֶּׁבְּיַד אָדָם לַעֲשׂוֹת וְהַשְּׁאָר יִהְיֶה בִּידֵי שָׁמַיִם וְאַל תִּתְפַּתֶּה לֵאמֹר (ראה ראב"ע להלן פסוק טז) כִּי הָיוּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמּוֹת בְּאַמּוֹת אִישׁ נֹחַ וְהָיָה גָּדוֹל שֶׁאִם כֵּן הָיוּ גַּם הָאֲנָשִׁים גְּדוֹלִים גַּם הַחַיָּה וְהָעוֹפוֹת בַּדּוֹרוֹת הֶהֵם גְּדוֹלִים עַד שֶׁלָּקָה הָעוֹלָם בַּמַּבּוּל וְעוֹד כִּי הָאַמּוֹת אַמּוֹת הַתּוֹרָה הֵנָּה:

תָּבִיא אֶל הַתֵּבָה לְהַחֲיוֹת אִתָּךְ צִוָּהוּ שֶׁיִּתְעַסֵּק וְיַעְזֹר אוֹתָם הוּא בִּכְנִיסָתָם בַּתֵּבָה, וְיִשְׁתַּדֵּל בָּהֶם שֶׁיִּחְיוּ כַּאֲשֶׁר יִשְׁתַּדֵּל בְּנַפְשׁוֹ:

פסוק כ

שְׁנַיִם מִכֹּל יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת הוֹדִיעוֹ כִּי מֵעַצְמָם יָבֹאוּ לְפָנָיו שְׁנַיִם שְׁנַיִם וְלֹא יִצְטָרֵךְ הוּא לְצַוּוֹת אוֹתָם בָּהָרִים וּבָאֲיִים, וְהוּא יְבִיאֵם בַּתֵּבָה אַחֲרֵי כֵן. וּבְמַעֲשֶׂה פֵּרֵשׁ שֶׁבָּאוּ זָכָר וּנְקֵבָה (בראשית ז':ט'), וְזֶה הָיָה בִּכְלָלָם, אַחֲרֵי כֵן צִוָּהוּ שֶׁיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה שִׁבְעָה שִׁבְעָה, וּבְאֵלֶּה לֹא אָמַר שֶׁיָּבֹאוּ אֵלָיו אֶלָּא שֶׁהוּא יִקַּח אוֹתָם, כִּי הַבָּאִים לְהִנָּצֵל וּלְחַיּוֹת לָהֶם זֶרַע בָּאִים מֵאֲלֵיהֶם, אֲבָל הַבָּאִים לְהַקְרִיב עוֹלוֹת לֹא גָּזַר שֶׁיָּבֹאוּ מֵעַצְמָם לְהִשָּׁחֵט, אֲבָל לְקָחָם נֹחַ, כִּי הַצִּוָּאָה שֶׁל שִׁבְעָה שִׁבְעָה הָיְתָה כְּדֵי שֶׁיּוּכַל נֹחַ לְהַקְרִיב מֵהֶן קָרְבָּן. וְטַעַם "הַטְּהוֹרָה", הקב"ה פֵּרֵשׁ לוֹ סִימָנֵי הַטְּהֵרָה, אֲבָל הַכָּתוּב יְקַצֵּר לוֹמַר הַטְּהוֹרָה עַל פִּי הַתּוֹרָה. וְרַשִׁ"י כָּתַב אֶת שֶׁעָתִידָה לִהְיוֹת טְהוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל, מִלַּמֵּד שֶׁלָּמַד נֹחַ תּוֹרָה. וְהִנֵּה מִכָּאן שֶׁלֹּא הֻכְשְׁרוּ בְּקָרְבָּנוֹת בְּנֵי נֹחַ אֶלָּא בְּהֵמָה טְהוֹרָה וְעוֹף טָהוֹר, וְכֵן אָמַר בְּהֶבֶל (בראשית ד':ד') "מִבְּכוֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן", אֲבָל כָּל הַמִּינִין הַטְּהוֹרִים כְּשֵׁרִין בָּהֶם, כְּדִכְתִיב (בראשית ח':כ') "וַיִּקַּח מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִכֹּל הָעוֹף הַטָּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ", וְהוֹסִיף לְיִשְׂרָאֵל בַּמִּצְוָה שֶׁיִּהְיוּ כָּל קָרְבְּנוֹתָם מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן מִן הַתּוֹרִים וּמִן בְּנֵי הַיּוֹנָה. וְטַעַם "גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם", הַטָּהוֹר, כִּי הַכָּתוּב נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה:

פסוק כב

וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים שֶׁעָשָׂה אֶת הַתֵּבָה וְאָסַף הַמַּאֲכָל, וְדֶרֶךְ הַכָּתוּב לֵאמֹר "וַיַּעַשׂ" וְ"כֵן עָשָׂה" לְבָאֵר כִּי לֹא הִפִּיל דָּבָר מִכָּל אֲשֶׁר צִוָּה:

פרק ז

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ הוֹדִיעוֹ הַשֵּׁם כִּי בְּמִדַּת רַחֲמִים יְמַלֵּט אוֹתוֹ וְאֶת בֵּיתוֹ וְיִחְיֶה מֵהֶם זֶרַע לְדוֹרוֹת, וְזֶה טַעַם "לְחַיּוֹת זֶרַע עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (בראשית ז':ג'), כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "לְהַחֲיוֹת אִתְּךָ" (בראשית ו':י"ט), וְרָמַז לוֹ עַתָּה בְּמִדַּת רַחֲמִים עַל הַקָּרְבָּן לְהוֹדִיעַ אוֹתוֹ שֶׁיִּשְׂעֶה אֶל קָרְבָּנוֹ, וּבִזְכוּת קָרְבָּנוֹ יְקַיֵּם הָעוֹלָם וְלֹא יִכָּרֵת עוֹד מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל. וְעַל כֵּן מַזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, כִּי בְּכָל עִנְיַן הַקָּרְבָּנוֹת לֹא יַזְכִּיר "אֱלֹהִים" כַּאֲשֶׁר אַזְכִּיר (ויקרא א ט) בְּהַגִּיעִי לְשָׁם בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם:

בֹּא אַתָּה וְכָל בֵּיתְךָ אֶל הַתֵּבָה עָשָׂה נֹחַ אֶת הַתֵּבָה יָמִים רַבִּים קֹדֶם הַמַּבּוּל, וְכַאֲשֶׁר קָרַב עֵת הַמַּבּוּל בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בָּעֲשׂוֹר לַחֹדֶשׁ חָזַר וְצִוָּהוּ שֶׁיָּבֹא הוּא וְכָל בֵּיתוֹ בַּתֵּבָה, הוּא שֶׁאָמַר לוֹ בָּרֵאשׁוֹנָה (בראשית ו':י"ח) "אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי בָנֶיךָ", וְהוֹדִיעוֹ כִּי בִּזְכוּתוֹ לְבַדּוֹ יִנָּצְלוּ, שֶׁלֹּא אָמַר "אֶתְכֶם רָאִיתִי צַדִּיקִים לְפָנַי". וְצִוָּה שֶׁיִּקַּח הוּא וְיָבִיא מִן הַבְּהֵמָה

הַטְּהוֹרָה וּמִן הָעוֹף הַטָּהוֹר שִׁבְעָה שִׁבְעָה, וְהוֹדִיעוֹ יוֹם הַמַּבּוּל שֶׁבּוֹ יָבֹא אֶל הַתֵּבָה, וְכֵן עָשָׂה, שֶׁבְּעֶצֶם הַיּוֹם זֶה בָּא נֹחַ (בראשית ז':י"ג). וְזֶהוּ טַעַם "מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל" (בראשית ז':ז'). וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ז':ז') אַף נֹחַ מִקְּטַנֵּי אֱמוּנָה הָיָה, וְלֹא נִכְנַס לַתֵּבָה עַד שֶׁדְּחָפוּהוּ הַמַּיִם. וּלְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ב:ו'), מְחֻסַּר אֱמוּנָה הָיָה, אִלּוּלֵי שֶׁהִגִּיעוּ מַיִם עַד קַרְסֻלָּיו לֹא הָיָה נִכְנָס לַתֵּבָה. אִם כֵּן יֹאמַר שֶׁלֹּא נִכְנַס שָׁם עַד שֶׁגָּבְרוּ הַמַּיִם וְכִסּוּ פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ וְרָאָה כִּי יִטְבַּע:

פסוק ח

[ח-ט] **מִן הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינֶנָּה טְהֹרָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם בָּאוּ אֶל נֹחַ פֶּרֶשׁ** רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ז':ט') כֵּלֶן הֶשְׁווּ בְּמִנְיָן זֶה, מִן הַפָּחוּת הָיוּ שְׁנַיִם. וַאֲחֵרִים אָמְרוּ (רד"ק) כִּי פֶּרוּשׁ שְׁנַיִם זוּגוֹת, לוֹמַר שֶׁהָיוּ בָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה יַחַד. וְעַל דַּעְתִּי שֶׁכֵּן הָיָה שֶׁבָּאוּ מִכֻּלָּם שְׁנַיִם זָכָר וּנְקֵבָה מֵעַצְמָם, וְנֹחַ הוֹסִיף לְהָבִיא מִן הַטְּהוֹרִים שִׁשָּׁה זוּגוֹת, כִּי הַבָּאִים לְהִנָּצֵל בָּאוּ מֵעַצְמָם, וַאֲשֶׁר לְצֹרֶךְ קָרְבָּן טָרַח בַּמִּצְוָה, כִּי כֵן נֶאֱמַר לוֹ. וְטַעַם "וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'" (בראשית ז':ה') אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ב:ה'), זֶה שֶׁיָּכִין לִכְנוֹס בְּהֵמָה וְחַיָּה וְעוֹף, כְּלוֹמַר הַטְּהוֹרִים, שֶׁטָּרַח הוּא אַחֲרֵיהֶם וּלְקָחָם אֶל בֵּיתוֹ. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר פַּעַם שְׁלִישִׁית "כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֱלֹהִים אֶת נֹחַ" (בראשית ז':ט') לוֹמַר שֶׁעָשָׂה כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ בִּכְנִיסַת הַתֵּבָה, כִּי הוּא נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה עִם "וַיָּבֹא נֹחַ", לוֹמַר שֶׁבָּא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו אֶל הַתֵּבָה, וּמִן הַבְּהֵמָה וְהָעוֹף וְהָרֶמֶשׂ שְׁנַיִם שְׁנַיִם שֶׁבָּאוּ אֵלָיו אֶל הַתֵּבָה, וְכֻלָּם בָּאוּ אִתּוֹ שֶׁנִּכְנְסוּ בַּתֵּבָה מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים, וְחָזַר וּפֵרֵשׁ הַחֹדֶשׁ וְהַיּוֹם שֶׁבָּא הַמַּבּוּל וְכִיצַד בָּא, וְאָמַר כִּי בְּעֶצֶם אוֹתוֹ הַיּוֹם הוּא שֶׁבָּא נֹחַ אֶל הַתֵּבָה וְעִמּוֹ כָּל הַבָּשָׂר הַחַי, לֹא קֹדֶם לָכֵן:

פסוק טו

וְטַעַם **וַיָּבֹאוּ אֶל נֹחַ אֶל הַתֵּבָה** לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא נֶאֶסְפוּ אֵלָיו כְּלָל וְלֹא בָּאוּ עַד עֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא שֶׁהָיָה הַגֶּשֶׁם וּבָא הוּא בַּתֵּבָה, כִּי הָאֵל הוּא צִוָּה וְרוּחוֹ הוּא קִבְּצָן בְּרֶגַע אֶחָד:

פסוק טז

וְטַעַם **וְהַבָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל בָּשָׂר בָּאוּ** כִּי הַבָּאִים אֶל תּוֹךְ הַתֵּבָה הָיוּ זָכָר וּנְקֵבָה שֶׁהִכְנִיסָם נֹחַ בְּתוֹכָהּ כֵּן, וּלְפִי אָמַר "כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים", כִּי הוּא מִצְוָה עָלָיו שֶׁיַּכְנִיסֵם לְתוֹכָהּ. וְדַעַת רַבִּי אַבְרָהָם כִּי "וַיָּבֹא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו אִתּוֹ אֶל הַתֵּבָה" (בראשית ז':ז') לֹא נִכְנְסוּ בְּתוֹכָהּ אֶלָּא שֶׁבָּאוּ אֵלָיו כֻּלָּם בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי, כִּי בֵּיתוֹ קָרוֹב אֶל הַתֵּבָה הָיָה. וְטַעַם "מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל", מִפַּחַד מֵי הַמַּבּוּל, וּלְשִׁבְעַת הַיָּמִים הָיָה מֵי הַמַּבּוּל וְנֶאֶסְפוּ כֻּלָּם בַּתֵּבָה, וְסָגַר הַפֶּתַח וְהִצְהִיר. וְאֵין דְּבָרָיו נְכוֹנִים. וְיִתָּכֵן כִּי

"וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה' וְנֹחַ בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה" וְהַפְּסוּקִים עַד "בִּשְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ז':ה'-ו') אֵינָם מְסַפְּרִים מַעֲשֶׂה, אֶבָל "וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ" יִכְלֹל הָעִנְיָן כֻּלּוֹ, יֹאמַר שֶׁעָשָׂה כְּכָל אֲשֶׁר נִצְטַוָּה, לֹא הִפִּיל מִכָּל הָעִנְיָן דָּבָר, עָשָׂה הַתֵּבָה, וְאָסַף הַמַּאֲכָל, וְלָקַח מִן הַבְּהֵמָה וְהָעוֹף הַטְּהוֹרִים שִׁבְעָה שִׁבְעָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה אוֹתוֹ, וְכַאֲשֶׁר הָיָה בֶּן שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וְהַמַּבּוּל יָרַד עַל הָאָרֶץ, בָּא עִם בֵּיתוֹ וְעִם הַבְּהֵמוֹת הַטְּהוֹרוֹת וְכָל הַחַי אֶל הַתֵּבָה כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ אֱלֹהִים, וְאַחַר כֵּן (מפסוק י והלאה) סִפֵּר בַּמַּעֲשֶׂה "וַיְהִי לְשִׁבְעַת הַיָּמִים" "בִּשְׁנַת שֵׁשׁ מֵאוֹת" וּגְמַר הָעִנְיָן.

פסוק יח

[יח-יט] וְטַעַם **וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וְהַמַּיִם גָּבְרוּ**, שֶׁנִּתְרַבּוּ מְאֹד, כִּי לָרִבּוּי הַגָּדוֹל יִקָּרֵא הַלָּשׁוֹן גְּבוּרָה, וְכֵן "וּפִשְׁעֵיהֶם כִּי יִתְגַּבָּרוּ" (איוב לו ט), רַבּוּ מְאֹד, "גָּבַר חַסְדּוֹ עַל יְרֵאָיו" (תהלים קג יא), גָּדַל, וְכֵן "וְאִם בִּגְבוּרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה" (שם צ י), בְּרִבּוּי גָּדוֹל. וְיִתָּכֵן כִּי טַעַם "וַיִּגְבְּרוּ" שֶׁהָיוּ בָּאִים בְּשֶׁטֶף וְעוֹקְרִים הָאִילָנוֹת וּמַפִּילִים הַבִּנְיָנִים, כִּי לְכֹחַ יִקָּרְאוּ גְּבוּרָה בַּעֲבוּר כִּי הַגְּבוּרָה בְּכֹחַ, וְכֵן "גַּם גִּבְרוּ חָיִל" (איוב כא ז) "וְהַגְבִּיר בְּרִית לָרִבִּים שְׁבוּעַ אֶחָד" (דניאל ט כז), יַעֲמִידֶנּוּ בְּחָזָק. וּלְשׁוֹן חֲכָמִים (תענית ב) גְּבוּרַת גְּשָׁמִים, מִפְּנֵי שֶׁיּוֹרְדִין בִּגְבוּרָה. וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה מִזֶּה "וְאִם בִּגְבוּרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה", שֶׁאִם הָיוּ עַצְמוֹתָיו וְגוּפוֹ חֲזָקִים וְהוּא בַּעַל כֹּחַ יִחְיֶה שְׁמוֹנִים. וְאִם כֵּן יִהְיֶה פֵּרוּשׁ גָּבְרוּ עַל הָאָרֶץ, שֶׁהָיוּ בִּגְבוּרָתָם כֻּלָּם אַף עַל הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים וְשׁוֹטְפִים אוֹתָם:

פסוק כג

וַיִּמַח אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה אַחַר שֶׁאָמַר "וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר" וְאָמַר "מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ", הוֹסִיף לֵאמֹר "וַיִּמַח", שֶׁנִּמְחוּ הַגּוּפוֹת וַיִּהְיוּ לְמַיִם, כְּעִנְיָן "וּמָחָה אֶל מֵי הַמָּרִים" (במדבר ה כג), כִּי הָיוּ הַמַּיִם רוֹתְחִין כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קח). אֲבָל אִם כֵּן יִהְיוּ הַדָּגִים מֵתִים. וְאוּלַי הָיָה כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ב:י"א), "מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה", וְלֹא דָּגִים שֶׁבַּיָּם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף הֵן בִּכְלַל נֶאֱסָפִין, אֶלָּא שֶׁבָּרְחוּ לְאוֹקְיָנוֹס, וּמִכָּל מָקוֹם נִצּוֹלוּ הַדָּגִים. וּשְׁנֵי הַדֵּעוֹת הָאֵלּוּ אֶפְשָׁרִיִּים, כִּי יִתָּכֵן שֶׁמֵּימֵי הַמַּבּוּל הָרוֹתְחִים יִתְעָרְבוּ בַּיַּמִּים וְיִחַמְּמוּ עֲלִיּוֹנֵי הַיָּם בִּלְבַד, וְהַדָּגִים יָבְאוּ בְּעִמְקֵי הַמְּצוּלוֹת וְיִחְיוּ שָׁם. אוֹ כִּדְבְרֵי יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁהָיוּ דְּגֵי הַיַּמִּים שֶׁבְּתוֹךְ הָאָרֶץ הַקְּרוֹבִים מֵהֶם לְאוֹקְיָנוֹס בּוֹרְחִים שָׁם בְּהַרְגִּישָׁם רְתִיחַת הַמַּיִם, וְנִצּוֹלִין מֵהֶם שָׁם. וַאֲפִלּוּ אִם יָמוּתוּ כֻּלָּם, הִנֵּה מַרְבִּית הַדָּגָה בְּאוֹקְיָנוֹס הִיא, וְשָׁם לֹא יָרַד מַבּוּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ז':י"ב) "וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ", וּמִשָּׁם יַחְזְרוּ הַדָּגִים אֲחֲרֵי הַמַּבּוּל, כִּי מִן הַיָּם הָיוּ יוֹצְאִים כָּל הַיָּמִים וְשָׁם הֵם שְׁבִים לְלֶכֶת. וְעַל הַכְּלָל נִצּוֹלוּ הַדָּגִים, שֶׁהֲרֵי לֹא נִכְנְסוּ מֵהֶם בַּתֵּבָה לְחַיּוֹת זֶרַע, וְנֶאֱמַר בַּבְּרִית (להלן ט

ט י) "הִנְנִי מֵקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה" וְלֹא הִזְכִּיר דְּגֵי הַיָּם:

וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ פֵּרְשׁוּ הַכֶּפֶל לוֹמַר כִּי נִשְׁכַּח זִכְרָם, שֶׁאֵין לָהֶם זֶרַע, וּמָה צָּרִךְ לֵאמֹר כֵּן אַחַר שֶׁמֻּתוּ הַכֹּל. אוּלַי מִפְּנֵי הָעוֹפוֹת וּמִקְצָת הַשֶּׁרֶץ, לֵאמֹר שֶׁלֹּא נִשְׁאַר בָּהֶם בֵּיצִים בְּכָל עֵץ אוֹ תַּחַת הָאָרֶץ כִּי הַכֹּל נִמּוֹחוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה שִׁעוּר הַכָּתוּב וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, כִּי מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם נִמּוֹחוּ מִן הָאָרֶץ, לֹא נִשְׁאַר רַק נֹחַ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סנהדרין קח) "וַיִּמַּח" בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וַיִּמָּחוּ מִן הָאָרֶץ" מִן הָעוֹלָם הַבָּא. עֲשׂוּ הָאָרֶץ הַנִּזְכֶּרֶת כָּאן אֶרֶץ הַחַיִּים, וּכְבָר רָמַזְתִּי סוֹדָהּ (לעיל א כו ו יג):

פרק ח

פסוק א

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְאֵת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה הַזְּכִירָה בְּנֹחַ מִפְּנֵי שֶׁהָיָה צַדִּיק תָּמִים וְכָרַת לוֹ בְּרִית לְהַצִּילוֹ, וְנֹחַ יָכֹלֹ זַרְעוֹ אֲשֶׁר אִתּוֹ שָׁם, וְלֹא הִזְכִּירָם כִּי בִּזְכוּתוֹ נִצּוֹלוּ. אֲבָל הַזְּכִירָה שֶׁאָמַר בַּהַחַיָּה וּבַבְּהֵמָה אֵינָהּ בִּזְכוּת, שֶׁאֵין בְּבַעֲלֵי נֶפֶשׁ זְכוּת אוֹ חוֹבָה, זוּלָתִי בָּאָדָם לְבַדּוֹ. אֲבָל הַזְּכִירָה בָּהֶם כִּי זָכַר אֶת דְּבַר קָדְשׁוֹ שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם, וְהָרְצוֹן אֲשֶׁר לוֹ בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם עֹלֶה לְפָנָיו, וְרָצָה בְּקִיּוּם הָעוֹלָם בַּמִּינִין אֲשֶׁר בָּרָא בּוֹ. וְהִנֵּה רָאָה עַתָּה לְהוֹצִיאָם שֶׁלֹּא יִכְלוּ בַּתֵּבָה. וְלֹא הִזְכִּיר הָעוֹף וְהַשֶּׁרֶץ כִּי זְכִירַת הַחַיָּה שָׁוָה עִמָּהֶם, וְיַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ:

פסוק ד

וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ח׳:ד׳) מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁהָיְתָה מְשֻׁקַּעַת בַּמַּיִם י"א אַמָּה, כְּפִי הַחֶשְׁבּוֹן הַכָּתוּב בְּפֵרוּשָׁיו. וְהוּא כֵּן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ג:ז'), אֲבָל כֵּיוָן שֶׁרַשִׁ"י מְדַקְדֵּק בִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרֵי מִדְרָשֵׁי הַהַגָּדוֹת וְטוֹרֵחַ לְבָאֵר פְּשָׁטֵי הַמִּקְרָא, הִרְשָׁה אוֹתָנוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי שִׁבְעִים פָּנִים לַתּוֹרָה, וּמִדְרָשִׁים רַבִּים חֲלוּקִים בְּדִבְרֵי הַחֲכָמִים. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁאֵין הַחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה שֶׁאָמְרוּ נָאוֹת בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב, כִּי אִם נִסְבֹּל לְפָרֵשׁ "וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי" לְיוֹם הַזֶּה הַנִּזְכָּר שֶׁכָּלָא בּוֹ הַגֶּשֶׁם, וְשָׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הָלוֹךְ וְחָסוֹר שֶׁלֹּא כְּמִנְיַן הַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי הַנִּזְכָּר בְּהַתְחָלַת הַפָּרָשָׁה (ז יא), וְכַמִּנְיָן הָאָמוּר בְּסוֹף הַפָּרָשָׁה (ח יד), אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיַּחְזֹר מִיָּד בַּפָּסוּק הַשֵּׁנִי וְיֹאמַר "עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי" לְמִנְיָן אַחֵר, שֶׁיִּהְיֶה הָעֲשִׂירִי לִירִידַת הַגְּשָׁמִים. וְהָרְאָיָה מִן הַתֵּבָה שֶׁהָיְתָה מְשֻׁקַּעַת בַּמַּיִם מִפְּנֵי שֶׁנּוֹתַן חֶסְרוֹן הַמַּיִם כִּי הַנַּחַל הַגָּדוֹל כַּאֲשֶׁר יֶחְסַר בְּתְחִלָּתוֹ

אַמָּה לְד' יָמִים יֶחְסַר בְּסוֹפוֹ ד' אַמּוֹת לְיוֹם אֶחָד, וְהֲרֵי לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן הַזֶּה בְּאֶחָד לְחֹדֶשׁ אָב נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים, וּבְאֶחָד בְּתִשְׁרֵי חָרְבוּ הַמַּיִם, וְהִנֵּה בְּשִׁשִּׁים יוֹם חָסְרוּ כָּל גֹּבַהּ הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים שֶׁהֵם כַּמָּה אֲלָפִים אַמָּה. וְעוֹד כִּי שָׁלַח הַיּוֹנָה בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לְחֹדֶשׁ אֱלוּל, וְהַמַּיִם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְהָאִילָנוֹת מְכֻסִּים, וְהִנֵּה חָרְבוּ כֻּלָּם בִּשְׁנַיִם עָשָׂר יָמִים. וְעַל דֶּרֶךְ הַסְּבָרָא אִם הָיְתָה מִשְׁקַעַת בַּמַּיִם י"א אַמָּה, וְהוּא יוֹתֵר מִשְּׁלִישׁ קוֹמָתָהּ, תִּטְבַּע, בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ רְחָבָה מִלְּמַטָּה וְכֹלָה אֶל אַמָּה, כִּי הִיא הֵפֶךְ הַסְּפִינוֹת וְיֵשׁ בָּהּ כְּבֵדוּת גְּדוֹלָה. וְהַנִּרְאֶה בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם הָאֲמוּרִים בְּתִגְבְּרֹת הַמַּיִם (בראשית ז':כ"ד) יִכְלְלוּ אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁל יְרִידַת הַגֶּשֶׁם, כִּי בָּהֶם עִקַּר הָרִבּוּי וְהַתִּגְבְּרֹת, וְהִנֵּה הֵחֵלּוּ לַחְסֹר בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּנִיסָן, וְתָנַח הַתֵּבָה אַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם עַל הָרֵי אֲרָרָט בְּשִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ אִיָּר, הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי לִירִידַת הַגֶּשֶׁם, וְאַחֲרֵי ע"ג יָמִים בְּאֶחָד לְחֹדֶשׁ אָב, הוּא הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי לַיְרִידָה, נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים. וְהִנֵּה תִּקְּנָנוּ תִּקְוּן מוּעָט בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם הָיוּ מִשִּׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי הוּא חֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן, עַד שִׁבְעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי הוּא חֹדֶשׁ נִיסָן, וְהוּא יוֹם מְנוּחַ הַתֵּבָה, כִּי אָז הֶעֱבִיר הַשֵּׁם רוּחַ קְדִים עַזָּה כָּל הַלַּיְלָה וַיָּשֶׁם אֶת הַמַּיִם לֶחָרָבָה, שֶׁחָסְרוּ מְאֹד, וַתָּנַח הַתֵּבָה. וְהָרְאָיָה כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב בְּכָאן "וַיַּחְסְרוּ הַמַּיִם בְּחֹדֶשׁ פְּלוֹנִי בְּיוֹם פְּלוֹנִי וְהָיוּ הַמַּיִם הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי וַתָּנַח הַתֵּבָה וְגוֹ'" כַּאֲשֶׁר אָמַר בַּחֳרָבוֹן הָאַחֵר שֶׁנִּרְאוּ בּוֹ רָאשֵׁי הֶהָרִים, כִּי בְּיוֹם הַחֶסְרוֹן נָחָה הַתֵּבָה. וְהַסֵּדֶר בָּעִנְיָן הַזֶּה כִּי בְּיוֹם רֶדֶת הַגֶּשֶׁם נִבְקְעוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם וְנִפְתְּחוּ אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם, וְיָרַד הַגֶּשֶׁם אַרְבָּעִים יוֹם וּבָהֶם גָּבְרוּ הַמַּיִם חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה, וְנִפְסַק הַגֶּשֶׁם בְּסוֹף הָאַרְבָּעִים וְנִשְׁאֲרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם פְּתוּחוֹת, וְהָיָה הָאָויר לַח מְאֹד וְכָל הָאָרֶץ מְלֵאָה מַיִם וְאֵינָם נִגָּרִים בַּמּוֹרָד וְלֹא יִבָּשׁוּ לְעוֹלָם, וְעָמְדוּ כֵּן בִּגְבוּרָתָם עַד מְלֹאת ק"נ יוֹם לִירִידַת הַגֶּשֶׁם, וְאָז הֶעֱבִיר הַשֵּׁם רוּחַ חָזָק מְאֹד בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וַיִּסְכְּרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם, כִּי חָזְרוּ הַמַּיִם הַנּוֹבְעִים מֵהֶם אֶל מְקוֹמָם עַד אֲשֶׁר נִתְמַלֵּא הַתְּהוֹם כְּמוֹ שֶׁהָיָה בַּתְּחִלָּה וְנִסְגְּרוּ פִּתְחֵי מַעְיְנוֹתָיו, וַאֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם נִסְגְּרוּ, וַיֵּיבַשׁ הָאָויר מְאֹד בְּרוּחַ הַמְּיַבֶּשׁ, וְהַמַּיִם אֲשֶׁר בָּאָרֶץ לְחֵכָה. וְהִנֵּה חָסְרוּ הַמַּיִם הָרִבֵּה בַּיּוֹם הַהוּא, וַתָּנַח הַתֵּבָה שֶׁהָיְתָה מְשֻׁקַּעַת בַּמַּיִם כִּשְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת, וְאַחַר שִׁבְעִים וְשָׁלֹשׁ יוֹם בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי הוּא חֹדֶשׁ תַּמּוּז נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים, וּמִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם בְּעַשְׁתֵּי עָשָׂר חֹדֶשׁ בַּעֲשָׂרָה לַחֹדֶשׁ פָּתַח נֹחַ חַלּוֹן הַתֵּבָה, וְאַחֲרֵי שָׁלֹשׁ שָׁבוּעוֹת הָלְכָה הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ, וְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם הֵסִיר מִכְסֵה הַתֵּבָה:

וְטַעַם **וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ** שֶׁהָיָה רוּחַ גְּדוֹלָה וְחָזָק יוֹצְאָה מִבֶּטֶן הָאָרֶץ עַל פְּנֵי הַתְּהוֹם וּמְרַחֶפֶת בַּמַּיִם, וַיִּסָּכְרוּ בּוֹ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם, כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב "וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הַמַּיִם":

וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם שֶׁהָיוּ נוֹבְעִין מִן הַתְּהוֹם וַיְנוּחוּ, מִלְּשׁוֹן "וַחֲמַת הַמֶּלֶךְ שָׁכָכָה" (אסתר ז י), שֶׁנָּחָה. אוֹ לְשׁוֹן הֶסְתֵּר הַדָּבָר וְהִבָּלְעוֹ, לְלַמֵּד שֶׁנִּבְלְעוּ מֵי הַתְּהוֹם בִּמְקוֹמָם. וְכָךְ אָמַר זֶה בְּסֵדֶר עוֹלָם (ד), הַמַּיִם הָעוֹלִים לְמַעְלָה נִגְּבָה אוֹתָם הָרוּחַ, וְהַיְּוֹרְדִים לְמַטָּה נִבְלְעוּ בִּמְקוֹמָם:

וְטַעַם **וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמָיִם** שֶׁלֹּא יָרַד עוֹד גֶּשֶׁם עַד צֵאתָם מִן הַתֵּבָה, כִּי הָיוּ הַשָּׁמַיִם בָּרוּחַ הַזֶּה כַּבְּרָזֶל, וְלֹא הוֹרִידוּ טַל וּמָטָר כְּלָל, וַיִּיבַשׁ הָאֲוִיר וְחָרְבוּ הַמַּיִם, כִּי גֶּשֶׁם הַמַּבּוּל כְּבָר כָּלָה מִיּוֹם הָאַרְבָּעִים:

וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הָלוֹךְ וָשׁוֹב יֹאמַר שֶׁהָיוּ חֲסֵרִים מְעַט מְעַט עַד שֶׁחָרְבוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה, וַיִּחְסְרוּ הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם דָּבֵק עִם "וַתָּנַח הַתֵּבָה", לוֹמַר שֶׁחָסְרוּ בַּיּוֹם הַהוּא חֶסְרוֹן גָּדוֹל שֶׁנָּחָה בּוֹ הַתֵּבָה, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי:

פסוק ה

וְהַמַּיִם הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי טַעְמוֹ מְסֹרָס, שֶׁהָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד שֶׁנִּרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי הוּא חֹדֶשׁ תַּמּוּז, וְהוֹדִיעָנוּ הַכָּתוּב שֶׁחָסְרוּ בְּע"ג יוֹם חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה, אֲבָל הַחֶסְרוֹן אֲשֶׁר מִתְּחִלָּה לִמְנוֹחַ הַתֵּבָה לֹא יְדַעְנוּ כַּמָּה הָיָה, כִּי לֹא הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לְהוֹדִיעַ הַשִּׁקּוּעַ וְלֹא הַחֶסְרוֹן. וְהַנִּרְאֶה לְדַעְתִּי בְּשׁוּט הַתֵּבָה כִּי הָיְתָה מִפְּנֵי הֱיוֹת הַמַּיִם נוֹבְעִים מִן הַתְּהוֹמוֹת וֶהֱיוֹתָם עוֹד רוֹתְחִים כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ, כִּי בַּעֲבוּר כֵּן תֵּלֵךְ עַל פְּנֵי הַמַּיִם, וְאִם לֹא מִפְּנֵי זֶה הָיְתָה נִטְבַּעַת בִּכְבִדוּתָהּ, כִּי רַבִּים אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ וְהַמַּאֲכָל וְהַמַּשְׁקֶה הָיָה הַרְבֵּה מְאֹד. וְכַאֲשֶׁר שָׁכְכוּ הַמַּיִם מִנְּבִיעָתָם אוֹ מֵרְתִיחָתָם גַּם כֵּן וְחָסְרוּ בָּרוּחַ, מִיָּד נִכְנְסָה הַתֵּבָה אֶל תּוֹךְ הַמַּיִם בְּכֹבֶד מַשָּׂאָהּ, וַתָּנַח עַל הָהָר. וְעַל דַּעַת הַמְפָרְשִׁים (הראב"ע והרד"ק) הַמִּסְפָּר בְּתִגְבֹּרֶת הַמַּיִם חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם, וּמִנּוֹחַ הַתֵּבָה וּרְאִיַּת רָאשֵׁי הֶהָרִים וְאַרְבָּעִים יוֹם אַחֲרֵי כֵן, הַכֹּל יָדַעְנוּ בְּדֶרֶךְ הַנִּבּוּאָה, כִּי הַכָּתוּב מוֹדִיעַ אוֹתָנוּ כֵּן, אֲבָל נֹחַ לֹא יָדַע רַק שֶׁהִרְגִּישׁ כִּי נָחָה הַתֵּבָה, וְהִמְתִּין לְפִי דַּעְתּוֹ זְמַן שֶׁחָשַׁב כִּי קַלּוּ הַמַּיִם. וְהִנֵּה גַּם לְדָבָרֵינוּ גַּם לְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ וְכָל הַמְפָרְשִׁים יִהְיוּ הָרֵי אֲרָרָט מִן "הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם" (בראשית ז':י"ט), שֶׁהָיוּ הַמַּיִם עֲלֵיהֶם ט"ו אַמָּה. וְלָכֵן יִקְשֶׁה זֶה, כִּי הַיְדוּעַ בָּהָר הַיְוָנִי שֶׁגְּבוֹהַּ מֵהֶם הַרְבֵּה מְאֹד, וְאֶרֶץ אֲרָרָט בְּשֶׁפֶל הַכַּדּוּר הַקָּרוֹב לְבָבֶל. וְאוּלַי נֹאמַר כִּי הָיָה הַחֶסְרוֹן בי"ז לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי גָּדוֹל מְאֹד מט"ו אַמָּה, וְקֹדֶם לָכֵן נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים, לֹא הָרֵי אֲרָרָט, וַיִּקַּר מִקְרֶה הַתֵּבָה שֶׁהָיְתָה בְּאֶרֶץ אֲרָרָט בַּחֹדֶשׁ

הַשְּׁבִיעִי, וַתָּנַח עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים הֲהֵם. וְהִנֵּה נֹחַ מֵעֵת שֶׁכָּלָה הַגֶּשֶׁם הָיָה פּוֹתֵחַ הַחַלּוֹן וְסוֹגֵר אוֹתוֹ כְּרְצוֹנוֹ, וְאַחַר ע"ג יוֹם מִמְּנוֹחַ הַתֵּבָה הִשְׁגִּיחַ מִן הַחַלּוֹן וְנִרְאוּ לוֹ רָאשֵׁי הָרֵי אֲרָרָט, וְחָזַר וְסָגַר אוֹתוֹ. וְהִגִּיד הַכָּתוּב כִּי אַחַר אַרְבָּעִים יוֹם שָׁלַח הָעוֹרֵב, וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב "וַיְהִי בְּחֹדֶשׁ פְּלוֹנִי וּבְיוֹם פְּלוֹנִי וַיִּפְתַּח נֹחַ", וְאָמַר "וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם", לְהַגִּיד כִּי מֵעֵת שֶׁנִּרְאוּ לְנֹחַ רָאשֵׁי הֶהָרִים הִמְתִּין אַרְבָּעִים יוֹם, כִּי חָשַׁב בְּלִבּוֹ שֶׁבַּזְּמַן הַזֶּה נִרְאוּ הַמִּגְדִּלִים וְנִגְלוּ הָאִילָנוֹת, וְיִמְצְאוּ הָעוֹפוֹת לָהֶם מָנוֹחַ בָּאֲשֶׁר תְּקַנֵּנָה, וּפָתַח הַחַלּוֹן לִשְׁלֹחַ הָעוֹרֵב. וּבַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן הוּא חֹדֶשׁ תִּשְׁרֵי חָרְבוּ הַמַּיִם, וּבַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי הוּא חֹדֶשׁ מַרְחֶשְׁוָן בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים בּוֹ יָבְשָׁה הָאָרֶץ, וּבוֹ בַּיּוֹם יָצְאוּ מִן הַתֵּבָה. וְהִנֵּה כָּל מִנְיַן הַפָּרָשָׁה כִּפְשׁוּטוֹ וּמַשְׁמָעוֹ. וְדַע כִּי אַחֲרֵי שֶׁהִסְכִּימוּ שֶׁבְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם כַּאֲשֶׁר תִּקְּנוּ "זֶה הַיּוֹם תְּחִלַּת מַעֲשֶׂיךָ זִכָּרוֹן לְיוֹם רִאשׁוֹן", וְכֵן הוּא סֵדֶר הַזְּמַנִּים זֶרַע וְקָצִיר וְקוֹר וָחֹם, יִהְיֶה רֹאשׁ הַשָּׁנִים מִתִּשְׁרֵי, וְכֵן הֶחֳדָשִׁים מִמֶּנּוּ הֵם נִמְנִים, עַד שֶׁהִגִּיעָנוּ לִיצִיאַת מִצְרַיִם, וְאָז צִוָּה הקב"ה לְמִנּוֹת בֶּחֳדָשִׁים מִנְיָן אַחֵר, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יב ב) "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה", וּמִשָּׁם וְאֵילָךְ בְּכָל הַכָּתוּב יִמְנֶה תִּשְׁרֵי הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי, וַעֲדַיִן נִשְׁאַר בַּשָּׁנִים הַחֻשְּׁבוֹן מִמֶּנּוּ, דִּכְתִיב (שמות לד כב) "וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה", וְכָךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל "בְּיֶרַח הָאֵיתָנִים בָּחָג הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי" (מלכים א ח ב) אָמַר "בְּיַרְחָא דְּעַתִּיקַיָּא דְּקָרֵן לֵיהּ יַרְחָא קַדְמָאָה וּכְעַן הוּא יַרְחָא שְׁבִיעָאָה". וּבַמְּכִילְתָּא (בא א ח) "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם", וְלֹא מָנָה בּוֹ אָדָם הָרִאשׁוֹן:

פסוק ט

וְלֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ אֵין מִנְהַג הָעוֹפוֹת לָנוּחַ בָּרָאשֵׁי הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים עַל הָאָרֶץ וְאֵין אִילָן שָׁם, אַף כִּי בִּהְיוֹת הַמַּיִם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, וְלָכֵן לֹא מָצְאָה הַיּוֹנָה מָנוֹחַ אֲשֶׁר יִיטַב לָהּ, וּבְעֵת הֵרָאוֹת הָאִילָנוֹת הָלְכָה לְנַפְשָׁהּ כִּי בְּדִלְיוֹתֵיהֶם תְּקַנֵּנָה:

פסוק יא

וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ מִפְּשׁוּטוֹ שֶׁל פָּסוּק זֶה יֵרָאֶה שֶׁלֹּא נֶעְקְרוּ הָאִילָנוֹת וְלֹא נִמְחוּ בַּמַּבּוּל, כִּי לֹא הָיָה שָׁם נַחַל שׁוֹטֵף בַּעֲבוּר כִּי נִתְמַלֵּא כָּל הָעוֹלָם מַיִם. אֲבָל בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ג:ו') אָמְרוּ, מֵהֵיכָן הֵבִיאָה אוֹתוֹ, רַבִּי לֵוִי אָמַר מֵהַר הַמִּשְׁחָה הֵבִיאָה אוֹתוֹ, דְּלָא טָפַת אַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל בְּמַיָּא דְּמַבּוּלָא, הוּא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לְיֶחֱזְקֵאל, "בֶּן אָדָם אֱמָר לָהּ אַתְּ אֶרֶץ לֹא מְטֹהָרָה הִיא לֹא גֶשְׁמָה בְּיוֹם זָעַם" (יחזקאל כב כד). רַבִּי בֶּירֵיי אָמַר נִפְתְּחוּ לָהּ שַׁעֲרֵי גַּן עֵדֶן וְהֵבִיאָה אוֹתוֹ. וְהִנֵּה כַּוָּנָתָם שֶׁנֶּעֱקְרוּ הָאִילָנוֹת וְנִמְחוּ בִּמְקוֹמוֹת הַמַּבּוּל, וְאַף כִּי יִהְיֶה הֶעָלֶה נָבֵל. וְכֵן אָמְרוּ (ב"ר ל ח), אֲפִילּוּ אַצְטְרוּבּוֹלִין שֶׁל רֵחַיִם נִמּוֹחוּ בַּמַּבּוּל, וְדָרְשׁוּ בּוֹ "אֲבָנִים שָׁחֲקוּ מַיִם" (איוב יד יט). וּמַאֲמָרָם "דְּלָא טָפַת

אַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל בְּמַיָּא דְּמַבּוּלָא" שֶׁלֹּא הָיָה עָלֶיהָ גֶּשֶׁם הַמַּבּוּל, כְּדִכְתִיב "לֹא גֶשְׁמָהּ" וְלֹא נִפְתְּחוּ בָהּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם רַבָּה, אֲבָל הַמַּיִם נִתְפַּשְּׁטוּ בְּכָל הָעוֹלָם וְכִסּוּ כָּל הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר תַּחַת כָּל הַשָּׁמָיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב מְפֹרָשׁ (בראשית ז':י"ט), וְאֵין סְבִיב אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גֶּדֶר לְעַכֵּב הַמַּיִם שֶׁלֹּא יָבֹאוּ בָהּ. וְכָךְ אָמְרוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פרק כג), אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לֹא יָרַד עָלֶיהָ מֵי הַמַּבּוּל מִן הַשָּׁמַיִם אֶלָּא נִתְגַּלְגְּלוּ הַמַּיִם מִן הָאָרֻצוֹת וְנִכְנְסוּ לְתוֹכָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר "בֶּן אָדָם אֱמָר לָהּ". וְהִנֵּה לְדַעַת רַבִּי לֵוִי מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יָרַד בָּאָרֶץ הַהִיא הַגֶּשֶׁם הַשּׁוֹטֵף וְלֹא נִפְתְּחוּ עָלֶיהָ אֲרֻבּוֹת הַשָּׁמַיִם נִשְׁאֲרוּ בָּהּ הָאֵילָנוֹת, וּבְכָל הָעוֹלָם נִשְׁבְּרוּ וְנֶעֱקְרוּ בְּמַבּוּל וּמִטְרוֹת עָזוֹ. וַאֲנִי תְּמֵהַּ עַל מַאֲמָרָם "מִגַּן עֵדֶן", אִם כֵּן לֹא יָדַע נֹחַ שֶׁקִּלּוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ, כִּי שָׁם לֹא נִכְנְסוּ מֵי הַמַּבּוּל. וְאוּלַי הָיוּ שְׁעָרָיו סְגוּרִים שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ שָׁם הַמַּיִם, וְכַאֲשֶׁר קַלּוּ הַמַּיִם נִפְתְּחוּ. וּמִדַּעְתָּם זוֹ אָמְרוּ שָׁם (ב"ר לו ג) "וַיִּסַּע כָּרֶם" (בראשית ט':כ') וּמֵהֵיכָן הָיָה לוֹ, אָמַר רַבִּי אַבָּא בַּר כָּהֲנָא בִּכְנִיסָתוֹ לַתֵּבָה הִכְנִיס עִמּוֹ זְמוֹרוֹת לִנְטִיעוֹת יְחוּרִים לְתַאֲנִים גְּרוֹפִיּוֹת לְזֵתִים:

טָרָף בְּפִיהָ כָּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ח':י"א): אוֹמֵר אֲנִי שֶׁזָּכָר הָיָה וּלְכָךְ קוֹרֵא אוֹתוֹ פְּעָמִים לְשׁוֹן זָכָר וּפְעָמִים לְשׁוֹן נְקֵבָה, לְפִי שֶׁכָּל יוֹנָה שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן נְקֵבָה הוּא, טָרָף – חָטַף. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה לְשׁוֹן מָזוֹן, וְדָרְשׁוּ "בְּפִיהָ" לְשׁוֹן מַאֲמָר, אָמְרָה יִהְיוּ מְזוֹנוֹתַי מְרוּרִין כִּזְיִת וּבְיָדוֹ שֶׁל הקב"ה וְאַל יִהְיוּ מְתוּקִים כִּדְבַשׁ בְּיַד אָדָם. וְאֵין כָּל זֶה נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי חֲזֶרֶת זֶכֶר הַיּוֹנִים מִנְּקֵבָה לְזָכָר בְּמָקוֹם אֶחָד מִן הַפָּרָשָׁה אֵין בּוֹ טַעַם, וְאִם הַלָּשׁוֹן לִקְרֹא כֻּלָּם בְּשֵׁם הַנְּקֵבוֹת לָמָּה שִׁנָּה בְּכָאן? וְכֵן מִדְרָשָׁם בַּהַגָּדָה לֹא שֶׁיַּעֲשׂוּ "בְּפִיהָ" לְשׁוֹן מַאֲמָר כְּלָל, אֲבָל מִדְרָשָׁם מִפְּנֵי שֶׁהֲבִיאָה הָעֲלֶה הַזֶּה, כִּי אִם נֹאמַר שֶׁאֵרַע כֵּן לֹא עַל חִנָּם פֵּרֵשׁ אוֹתוֹ הַכָּתוּב, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר וְהִנֵּה עָלֶה טָרָף בְּפִיהָ, וְהַזֵּית אֵינֶנּוּ בָּא מִן הָאֵילָנוֹת הַגְּבוֹהִים מְאֹד שֶׁיִּשְׁכְּנוּ בּוֹ הָעוֹפוֹת לְאֹרֶךְ דְּלִיּוֹתָיו, וּלְכָךְ אָמְרוּ כִּי הָיָה בָּזֶה רֶמֶז, שֶׁהָעוֹפוֹת נוֹחַ לָהֶם לִהְיוֹת מְזוֹנוֹתָם מָרִים כַּלַּעֲנָה בְּיַד הקב"ה וְלֹא שֶׁיִּהְיוּ טוֹבִים בִּידֵי אָדָם, וְכָל שֶׁכֵּן בְּנֵי הָאָדָם שֶׁאֵין רְצוֹנָם לְהִתְפָּרְנֵס זֶה מִזֶּה. וּלְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה לג ו): אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ אִלּוּ מִגַּן עֵדֶן הֵבִיאָה אוֹתוֹ לֹא הָיָה לָהּ לְהָבִיא דָּבָר מְעֻלֶּה אוֹ קִנָּמוֹן אוֹ פִּפּוּלְסְמוֹן, אֶלָּא רֶמֶז רָמְזָה לוֹ נֹחַ מַר מְזָה מִתַּחַת יָדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְלֹא מָתוֹק מִתַּחַת יָדָךְ. אֲבָל בַּגְּמָרָא הוֹסִיפוּ (סנהדרין קח א): מֵאי מַשְׁמַע דְּהַאי טָרָף לִשָּׁנָא דְּמָזוֹנֵי הוּא, דִּכְתִיב (משלי ל ח) "הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי". כִּי מִפְּנֵי הַטַּעַם שֶׁאָמַרְנוּ, עָשׂוּ לָזֶה שֵׁם מִלְּשׁוֹן "הַטְרִיפֵנִי", יִרְמֹז כְּאִלּוּ אָמַר וְהִנֵּה עָלֶה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא פֵּרְשׁוּ בּוֹ (אונקלוס הראב"ע והרד"ק) שֶׁהוּא תֹּאַר לֶעָלֶה: וְהִנֵּה עָלֵה זַיִת טָרוּף בְּפִיהָ. וְסָמְךְ לַדָּבָר, שֶׁהוּא קָמוּץ, כִּי כֵן

מִשְׁפָּטוֹ. אֲבָל נִמְצָא מֵהֶם בְּזָרוּת, (הושע ו א): "כִּי הוּא טָרָף וְיִרְפָּאֵנוּ", (ויקרא ה כג): "וְהֵשִׁיב אֶת הַגְּזֵלָה אֲשֶׁר גָּזָל", (ויקרא ה יח): "עַל שִׁגְגָתוֹ אֲשֶׁר שָׁגָג", וְזוּלָתָם רַבִּים.

פסוק כא

וַיֹּאמֶר ה' אֶל לִבּוֹ לֹא גִלָּה הַדָּבָר לַנָּבִיא בְּזֶמַן הַהוּא, רַק בְּיוֹם צַוּוֹתוֹ אֶת מֹשֶׁה בִּכְתִיבַת הַתּוֹרָה גִּלָּה אֵלָיו כִּי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב נֹחַ קָרְבָּנוֹ עָלָה לְפָנָיו לָרָצוֹן וְגָזַר שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי. וּכְבָר כָּתַבְתִּי בָּזֶה (רמב"ן על בראשית ו':ו') סוֹד נִרְמָז לְרַבּוֹתֵינוּ זַ"ל. וְטַעַם "בַּעֲבוּר הָאָדָם", כִּי בַּעֲבוּרוֹ נֶעֱנָשׁוּ, וְאִם אָדָם לֹא חָטָא הָיוּ הֵם נִצּוֹלִין אַף עַל פִּי שֶׁהִשְׁחִיתוּ גַּם הֵם דַּרְכָּם:

כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו מְלַמֵּד עֲלֵיהֶם זְכוּת, שֶׁיְּצִירָתָם בַּתּוֹלֶדֶת רָעָה בִּימֵי הַנְּעוּרִים וְלֹא בִּימֵי הַזִּקְנָה, וְאִם כֵּן אֵין לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי מִפְּנֵי שְׁנֵי הַטְּעָמִים הָאֵלֶּה. וְטַעַם הַמֵּ"ם, כִּי מִתְּחִלַּת הַנְּעוּרִים הוּא בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר לד י), מְשֻׁנְּעָר לָצֵאת מִמְּעֵי אִמּוֹ נִתַּן בּוֹ יֵצֶר הָרָע. אוֹ יֹאמַר כִּי מִן הַנְּעוּרִים, כְּלוֹמַר מֵחֲמָתָם, תִּהְיֶה רָעַת הַיֵּצֶר בָּאָדָם, שֶׁהֵם יַחֲטִיאוּ אוֹתוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהוּא כְּמוֹ בִּנְעוּרָיו, וְכָמוֹהוּ "מִטֶּרֶם שׁוּם אֶבֶן אֶל אֶבֶן בְּהֵיכַל ה'" (חגי ב טו), וְכֵן "זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תַּפִּילוּ מִנַּחֲלָה לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל" (יחזקאל מח כט):

פרק ט

פסוק ג

כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי יִרְמֹז לַבְּהֵמָה וְלַחַיָּה וְלָעוֹף וְגַם לִדְגֵי הַיָּם, כִּי כֻּלָּם נִקְרָאִים רֶמֶשׂ, כְּדִכְתִיב (בראשית א':כ"א) "כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמָּיִם":

פסוק ד

אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט':ד') בְּעוֹד נַפְשׁוֹ בּוֹ, בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, הֲרֵי אֵבֶר מִן הַחַי, וְאַף דָּם לֹא תֹאכֵלוּ, הֲרֵי דָם מִן הַחַי. אִם כֵּן יֹאמַר בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ וְדָמוֹ לֹא תֹאכְלוּ, וְזֶה כְּפִי הַפְּשָׁט אֵינֶנּוּ נָכוֹן, וּלְפִי הַמִּדְרָשׁ אֵינֶנּוּ אֱמֶת, שֶׁלֹּא נִצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ אֶלָּא עַל אֵבֶר מִן הַחַי כְּדִבְרֵי חֲכָמִים (סנהדרין נט), לֹא עַל דָּם מִן הַחַי כְּדִבְרֵי רַבִּי חֲנִינָא בֶּן גַּמְלִיאֵל (שם). אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ שֶׁהִיא דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ הִוא:

פסוק ה

דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם דִּמְכֶם נַפְשׁוֹתֵיכֶם, כְּלוֹמַר דִּמְכֶם שֶׁהוּא נַפְשׁוֹתֵיכֶם, כְּדֶרֶךְ "לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן" (שמות כז יט), וְכֵן "הַשְּׁלִישִׁי לְאַבְשָׁלוֹם" (דהי"א ג ב). וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם, בְּנַפְשׁוֹתֵיכֶם, כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ בְנַפְשׁוֹ הוּא (ויקרא יז יד), וְכָמוֹהוּ "וְכָל

דָּם לֹא תֹאכֵלוּ בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם לָעוֹף וְלַבְּהֵמָה" (שם ז כו), פִּתְרוֹנוֹ בָּעוֹף אוֹ בַּבְּהֵמָה. וְהַנָּכוֹן שֶׁיֹּאמַר הַדָּם שֶׁהוּא לְנֶפֶשׁ בָּכֶם אֶדְרוֹשׁ, הִגִּיד כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ, וְרָמַז כִּי עַל שׁוֹפֵךְ הַנֶּפֶשׁ הוּא מְחַיֵּב מִיתָה, לֹא עַל דַּם הָאֲבָרִים שֶׁאֵין הַנְּשָׁמָה תְּלוּיָה בָּהֶם. וְרִבּוֹתֵינוּ (ב"ק צא) דָּרְשׁוּ בּוֹ הוֹרֵג אֶת עַצְמוֹ, אֶת דִּמְכֶם מִנַּפְשׁוֹתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ:

מִיַּד כָּל חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ תְּמֵהַּ אֲנִי אִם הַדְּרִישָׁה כְּמִשְׁמָעָהּ, מִיַּד הַחַיָּה כְּמוֹ מִיַּד הָאָדָם לִהְיוֹת עֹנֶשׁ בַּדָּבָר, וְאֵין בַּחַיָּה דַּעַת שֶׁתִּתְעַנֵּשׁ אוֹ שֶׁתִּתְקַבֵּל שָׂכָר. וְאוּלַי יִהְיֶה כֵּן בְּעִנְיַן דַּם הָאָדָם לְבַדּוֹ, שֶׁכָּל הַחַיָּה שֶׁתִּטְרֹף אוֹתוֹ תִּטָּרֵף, כִּי גְּזֵרַת מֶלֶךְ הִיא. וְזֶה טַעַם "סְקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ" (שמות כא כח), וְאֵינֶנּוּ לְהַעֲנִישׁ אֶת בְּעָלָיו בְּמָמוֹן, כִּי אֲפִלּוּ שׁוֹר הַמִּדְבָּר חַיָּב מִיתָה (ב"ק מד), וְצִוָּה כֵּן בִּבְנֵי נֹחַ כִּבְיִשְׂרָאֵל. וְיִהְיֶה טַעַם "שׁוֹפֵךְ דַּם הָאָדָם" כָּל שׁוֹפֵךְ, בֵּין חַיָּה בֵּין אָדָם, וְהִנֵּה דָּמוֹ נִדְרָשׁ בְּבֵית דִּין וּבִידֵי שָׁמַיִם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה טַעַם "מִיַּד כָּל חַיָּה", שֶׁתִּהְיֶה הַנְקָמָה בְּשׁוֹפֵךְ הַדָּם מִיַּד כָּל חַיָּה, כְּמוֹ "כִּי לָקְחָה מִיַּד ה' כְּפֹלַיִם בְּכָל חַטֹּאתֶיהָ" (ישעיהו מ ב), וְאָמַר אַף דִּמְכֶם אֶדְרֹשׁ וְאָנֹכִי אוֹתוֹ בְּיַד כָּל חַיָּה, כִּי אֶשְׁלַח בָּרוֹצֵחַ כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְאֶשְׁלַח בּוֹ גַּם הָאָדָם וְלֹא יִנָּצֵל מִיָּדָם. וְכָמוֹהוּ "מִכָּל צֹרְרֵי הָיִיתִי חֶרְפָּה" (תהלים לא יב), מִיָּדָם, "זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע מֵאֱלֹהִים וְנַחֲלַת אְמְרוֹ מֵאֵל" (איוב כ כט). וְאוּלַי הַדְּרִישָׁה מִיַּד הַחַיָּה הִיא שֶׁלֹּא תִּטְרֹף הָאָדָם, כִּי כֵן שָׂם בְּטִבְעָם. וְסוֹד הָעִנְיָן כִּי בְּעֵת הַיְצִירָה נָתַן לְאָדָם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ לְאָכְלָה, וְנָתַן לַחַיָּה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה, וְאָמַר הַכָּתוּב (בראשית א׳:ל׳) "וַיְהִי כֵן", כִּי הוּא טִבְעָם וּמִנְהָגָם. וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר אָמַר בָּאָדָם שֶׁיִּשְׁחֹט הַבַּעֲלֵי הַחַיִּים, וְהוּשַׁם בַּטֶּבַע אוֹ בַּמִּנְהָג שֶׁיִּהְיוּ בַּעֲלֵי הַחַיִּים זֶה לָזֶה לְאָכְלָה, הֻצְרַךְ לְצַוּוֹת שֶׁיִּהְיוּ שְׁאָר בַּעֲלֵי הַחַיִּים לִבְנֵי אָדָם טָרֵף לְשִׁנֵּיהֶם, וְהֵם יִירְאוּ מֵהֶם וְלֹא יִטְרוֹפוּ בָּהֶם. וְאָמַר "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם", לְרָמֹז כִּי לֹא יִדְרֹשׁ דַּם חַיָּה מִיַּד חֲבֶרְתָּהּ, אִם כֵּן נִשְׁאַר בָּהֶם לִטְרֹף זוֹ אֶת זוֹ. וְזֶה טַעַם הַזְכִּירוֹ אִסּוּר שְׁפִיכַת דָּמִים בְּכָאן, מִפְּנֵי הֶתֵּר הַשְּׁחִיטָה, שֶׁהָיָה הַמִּנְהָג לִשְׁפֹּךְ דָּם, כִּי עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין נו) כְּבָר הִזְהִיר אָדָם הָרִאשׁוֹן בָּזֶה, אֲבָל מִפְּנֵי הַשְּׁחִיטָה הֻצְרַךְ לוֹמַר הִתַּרְתִּי לָכֶם לִשְׁפֹּךְ דַּם כָּל חַי זוּלָתִי דִּמְכֶם שֶׁיִּהְיֶה אָסוּר לָכֶם וּלְכָל הַחַיִּים שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָהֶם טֶבַע לִשְׁפֹּךְ אוֹתוֹ:

פסוק ז

וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ פְּשׁוּטוֹ כְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁהִיא מִצְוָה, כִּי הָאֱמוּר בָּאָדָם (בראשית א׳:כ"ח) גַּם בִּבְנֵי נֹחַ (שם ט א) עִם "וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אֱלֹהִים", בְּרָכָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בַּדָּגִים (שם א כב). וּבַעֲבוּר שֶׁדִּבֵּר בִּשְׁאָר הַנֶּפֶשׁ הַחַיָּה וְאָמַר "וְשִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וְרִבוּ עַל הָאָרֶץ" (שם ח יז), אָמַר כָּאן וְאַתֶּם, הָאָדָם, פְּרוּ וּרְבוּ. וְאָמַר "שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ", כִּי יִכְפֹּל הַמִּצְוָה

לְחִזּוּק, לוֹמַר שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בָּהּ בְּכָל יְכָלְתָּם, אוֹ שֶׁיְּצַוּם בִּישׁוּב כָּל הָאָרֶץ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר בְּרֵאשִׁית (א כ). וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ט':ז'), לְפִי פְּשׁוּטוֹ הָרִאשׁוֹנָה לִבְרָכָה וְכָאן לְצִוּוּי, וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ לְהַקִּישׁ מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּפִרְיָה וּרְבִיָּה לְשׁוֹפֵךְ דָּמִים. וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לֹא הוֹצִיאוּ אוֹתוֹ אֶלָּא מִן הַסְּמוּכִים, אֲבָל הַמִּקְרָא לְמִצְוָה נִכְתַּב, וְהָרִאשׁוֹנָה לִבְרָכָה. וְכָךְ אָמְרוּ, וַהֲרֵי פְּרִיָּה וּרְבִיָּה שֶׁנֶּאֱמְרָה לִבְנֵי נֹחַ, דִּכְתִיב "וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ" וְכוּ', כְּדְאִיתָא בְּסַנְהֶדְרִין (נט):

פסוק ח

וְטַעַם **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ וְאֶל בָּנָיו אִתּוֹ** עַל יְדֵי אֲבִיהֶם, כִּי בָּנָיו לֹא הָיוּ נְבִיאִים, וְלֹא הִגִּיעַ חָם לְמַעֲלַת הַנְּבוּאָה. וְכֵן "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אָחָז" (ישעיהו ז י), וְכֵן "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן" (שמות ז ח) כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ת"כ ויקרא א), אֶל מֹשֶׁה אָמַר שֶׁיֹּאמַר לְאַהֲרֹן. וְכֵן פִּרֵשׁ בַּסּוֹף "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ" (בראשית ט':י"ז):

פסוק יב

זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן הַמַּשְׁמָע מִן הָאוֹת הַזֶּה שֶׁלֹּא הָיָה קֶשֶׁת בֶּעָנָן מִמַּעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וְעַתָּה בָּרָא ה' חֲדָשָׁה לַעֲשׂוֹת קֶשֶׁת בַּשָּׁמַיִם בְּיוֹם עָנָן. וְאָמְרוּ בְּטַעַם הָאוֹת הַזֶּה, כִּי הַקֶּשֶׁת לֹא עָשָׂאוֹ שֶׁיִּהְיוּ רַגְלָיו לְמַעְלָה, שֶׁיֵּרָאֶה כְּאִלּוּ מִן הַשָּׁמַיִם מוֹרִים בּוֹ וְיִשְׁלַח חֶצְיוֹ וִיפִיצֵם בָּאָרֶץ (תהלים יח טו), אֲבָל עָשָׂאוֹ בְּהֶפֶךְ מִזֶּה, לְהַרְאוֹת שֶׁלֹּא יוֹרוּ בּוֹ מִן הַשָּׁמַיִם. וְכֵן דֶּרֶךְ הַנִּלְחָמִים לַהֲפֹךְ אוֹתוֹ בְּיָדָם כָּכָה כַּאֲשֶׁר יִקְרָאוּ לְשָׁלוֹם לְמִי שֶׁכְּנֶגְדָּם. וְעוֹד שֶׁאֵין לַקֶּשֶׁת יֶתֶר לְכוֹנֵן חִצִּים עָלָיו. וַאֲנַחְנוּ עַל כָּרְחֵנוּ נַאֲמִין לְדִבְרֵי הַיְוָנִים, שֶׁמִּלַּהַט הַשֶּׁמֶשׁ בָּאֲוִיר הַלַּח יִהְיֶה הַקֶּשֶׁת בַּתּוֹלָדָה, כִּי בִּכְלִי מַיִם לִפְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ יֵרָאֶה כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת. וְכַאֲשֶׁר נִסְתַּכֵּל עוֹד בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב נָבִין כֵּן, כִּי אָמַר "אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן" וְלֹא אָמַר "אֲנִי נוֹתֵן בֶּעָנָן" כַּאֲשֶׁר אָמַר "זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נוֹתֵן". וּמִלַּת קַשְׁתִּי מוֹרָה שֶׁהָיְתָה לוֹ הַקֶּשֶׁת תְּחִלָּה. וְלָכֵן נִפְרַשׁ הַכָּתוּב, הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר נָתַתִּי בֶּעָנָן מִיּוֹם הַבְּרִיאָה תִּהְיֶה מִן הַיּוֹם הַזֶּה וָהָלְאָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאַרְאֶנָּה אַזְכִּיר כִּי בְּרִית שָׁלוֹם בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם. וְאִם תְּבַקֵּשׁ מָה טַעַם בַּקֶּשֶׁת לִהְיוֹת אוֹת, הִנֵּה הוּא כְּטַעַם "עֵד הַגַּל הַזֶּה וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה" (בראשית ל"א:נ"ב), וְכֵן "כִּי אֶת שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה לִּי לְעֵדָה" (בראשית כ"א:ל'), כִּי כָל הַדָּבָר הַנִּרְאֶה שֶׁיּוּשַׂם לִפְנֵי שְׁנַיִם לְהַזְכִּירָם עִנְיָן נָדוּר בֵּינֵיהֶם יִקָּרֵא אוֹת, וְכָל הַסְּכָמָה – בְּרִית. וְכֵן בַּמִּילָה אָמַר "וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית י"ז:י"א) בַּעֲבוּר הַהַסְכָּמָה שֶׁיְּמוֹלוּ כָּל זֶרַע אַבְרָהָם לְעָבְדוֹ שְׁכֶם אֶחָד. וְעוֹד כִּי כַּאֲשֶׁר תֵּרָאֶה בַּהִפּוּךְ הַנִּזְכָּר יִהְיֶה זֵכֶר לְשָׁלוֹם כַּאֲשֶׁר כָּתַבְנוּ. וּבֵין שֶׁתִּהְיֶה הַקֶּשֶׁת עַתָּה בֵּין שֶׁהָיְתָה מֵעוֹלָם בַּטֶּבַע, הַטַּעַם בָּאוֹת שֶׁבָּהּ אֶחָד הוּא. אֲבָל יֵשׁ לְרַבּוֹתֵינוּ בַּפָּרָשָׁה

הַזֹּאת סוֹד נֶעֱלָם, אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ה:ג'), "אֶת קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן", קַשּׁוֹתַי, דָּבָר שֶׁהוּא מוֹקֵשׁ לִי. אֶפְשָׁר כֵּן, אֶלָּא קָשִׁין דְּפִרְיָא. "וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן", רַבִּי יוּדָן בְּשֵׁם ר' יְהוּדָה בֵּר' סִימוֹן אוֹמֵר, מָשָׁל לְאֶחָד שֶׁבִּיְדוֹ סֹלֶת רוֹתֵחַ וּבוֹקֵשׁ לִתְּנוֹ עַל בְּנוֹ, וּנְתָנוֹ עַל עַבְדּוֹ. וְשָׁם עוֹד, "וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים", זוֹ מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה, "וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ", זוֹ מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה, מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה קֶשֶׁה, וּמִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה רָפָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַאֲמָרָם (חגיגה טז) בַּמִּסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת, כָּל שֶׁלֹּא חָס עַל כְּבוֹד קוֹנוֹ רָאוּי לוֹ שֶׁלֹּא בָּא לָעוֹלָם. וְאִם זָכִיתָ לְהָבִין דִּבְרֵיהֶם תֵּדַע כִּי פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב כֵּן, אֶת קַשְׁתִּי שֶׁהִיא מִדַּת הַדִּין הַנְּתוּנָה בֶּעָנָן בְּעֵת הַדִּין תִּהְיֶה לְאוֹת בְּרִית:

וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ שֶׁלֹּא יַאֲר ה' פָּנָיו אֵלֶיהָ מֵחַטֹּאוֹת יוֹשְׁבֶיהָ, וְנִרְאֲתָה מִדַּת הַדִּין שֶׁלִּי בֶּעָנָן, וְאֶזְכֹּר אֶת הַבְּרִית בְּזֵכֶר הָרַחֲמִים, וְאֶחְמֹל עַל הַטַּף אֲשֶׁר בָּאָרֶץ. וְהִנֵּה הָאוֹת הַזֶּה וְהַבְּרִית הוּא אוֹת הַמִּילָה וְהַבְּרִית שָׁבָּהּ, וּלְשׁוֹן הַמִּקְרָאוֹת נָאוֹת מְאֹד לָעִנְיָן. וְהִנֵּה פֵּרְשׁוּ בֵּין אֱלֹהִים מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה, שֶׁהִיא הַגְּבוּרָה, וַאֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה, שֶׁהִיא מִדָּה נוֹחָה מַנְהֶגֶת הָאָרֶץ עִם הָרַחֲמִים, כִּי לֹא אָמַר אֲשֶׁר בָּאָרֶץ רַק "אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ", וּכְבָר רָמַזְתִּי (רמב"ן על בראשית ו':י"ג) סוֹדָם בְּשֵׁם הָאָרֶץ. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ט':ט"ז) בֵּין מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה וּבֵינֵיכֶם. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ לֹא לְכָךְ נִתְכַּוָּנוּ:

פסוק יח

וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט':י"ח) לְפִי שֶׁהַפָּרָשָׁה עֲסוּקָה וּבָאָה בְּשִׁכְרוּתוֹ שֶׁל נֹחַ שֶׁקִּלְקֵל בָּהּ חָם וְעַל יָדוֹ נִתְקַלֵּל כְּנַעַן, וַעֲדַיִן לֹא כָּתַב תּוֹלְדוֹת חָם, הֵצָרְךְ לוֹמַר שֶׁחָם הוּא אֲבִי כְּנַעַן. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ט':כ"ד) כִּי חָם רָאָה וְהִגִּיד לְאֶחָיו, וּכְנַעַן עָשָׂה לוֹ רָעָה לֹא גִּלָּה אוֹתָהּ הַכָּתוּב. וְזֶה טַעַם אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ "בְּנוֹ הַקָּטָן", כִּי כְּנַעַן הוּא הַקָּטָן לְחָם, כַּאֲשֶׁר יִמְנֶה אוֹתָם "וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן". וְהִנֵּה עָזַב רַבִּי אַבְרָהָם דִּרְכּוֹ בִּפְשׁוּטֵי הַמִּקְרָא וְהֵחֵל לְהַנְבִּא שִׁקְרִים. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חָם הוּא הַקָּטָן לְנֹחַ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּרֹאשׁ הַסֵּדֶר (רמב"ן על בראשית ו':י'), וּכְנַעַן הוּא הַבֵּן הַגָּדוֹל לְחָם, וַאֲשֶׁר אָמַר "וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן", אַחֲרֵי נִמְכַּר לְעֶבֶד עֲבָדִים נָתַן לְכָל אֶחָיו מַעֲלָה עָלָיו. וְכַאֲשֶׁר אֵרַע הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לְנֹחַ לֹא הָיָה לְחָם זֶרַע זוּלָתִי כְּנַעַן, וְזֶהוּ טַעַם "וַיֵּרָא חָם אֲבִי כְנַעַן" (בראשית ט':כ"ב) כִּי אֵין לוֹ בֵּן אַחֵר, וְכַאֲשֶׁר חָטָא לְאָבִיו קִלֵּל זַרְעוֹ. וְאִם אָמַר "אָרוּר חָם עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה" לֹא יַזִּיק רַק לְגוּפוֹ, כִּי הַזֶּרַע שֶׁכְּבָר נוֹלַד אֵינֶנּוּ בִּכְלָלוֹ, וְאוּלַי לֹא יוֹלִיד וְלֹא לָקַח מִמֶּנּוּ נְקָמָתוֹ, כִּי מִי יוֹדֵעַ מַה יִּהְיֶה אַחֲרָיו, עַל כֵּן קִלֵּל הַבֵּן שֶׁהָיָה לוֹ, וְאִם יוֹלִיד מֵאָה דַּי שֶׁיְּקַלֵּל בְּנוֹ הַבְּכוֹר וְכָל זַרְעוֹ אִתּוֹ. וְהִנֵּה הַחֵטְא,

שֶׁרָאָה חָם עֶרְוַת אָבִיו וְלֹא נָהַג בּוֹ כָּבוֹד, שֶׁהָיָה רָאוּי לוֹ לְכַסּוֹת עֶרְוָתוֹ וּלְכַסּוֹת קְלוֹנוֹ, שֶׁלֹּא יַגִּידֶנּוּ גַּם לְאֶחָיו, וְהוּא הִגִּיד הַדָּבָר לִשְׁנֵי אֶחָיו בִּפְנֵי רַבִּים לְהַלְעִיג עָלָיו, וְזֶה טַעַם "בַּחוּץ", וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "בְּשׁוּקָא". וְטַעַם "וַיֵּדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ" שֶׁגִּלָּה חֶרְפָּתוֹ לָרַבִּים וְהָיָה בּוֹשׁ בַּדָּבָר. וְרַבּוֹתֵינוּ הוֹסִיפוּ עָלָיו חֵטְא (עיין סנהדרין ע):

פסוק כ

אִישׁ הָאֲדָמָה פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ט':כ') אֲדוֹנֵי הָאֲדָמָה, כְּמוֹ "אִישׁ נָעֳמִי" (רות א ג). וְאֵינוֹ כֵּן, כִּי אִישׁ נָעֳמִי לְשׁוֹן אִישׁוּת, כְּמוֹ "אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ" (בראשית ז':ב'). וַאֲחֵרִים אָמְרוּ (הרד"ק בספר השרשים) גְּדוֹל הָאֲדָמָה וּרְאֹשָׁהּ, וְהֵבִיאוּ דּוֹמִים לוֹ, "גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרָאֵל" (שופטים ז יד), "גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִישׁ" (תהלים מט ג), "הֲלֹא אִישׁ אַתָּה וּמִי כָמוֹךָ בְּיִשְׂרָאֵל" (שמואל א כו טו) וְרַבִּים לְפִי דַּעְתָּם. וְעַל דַּעְתִּי "גִּדְעוֹן בֶּן יוֹאָשׁ אִישׁ יִשְׂרָאֵל" יְחוּס אִישׁ יִשְׂרְאֵלִי, הֲלֹא אִישׁ אַתָּה שֶׁאֵין כָּמוֹךָ בְּיִשְׂרָאֵל. וְכֵן "הִתְחַזְקוּ וְהְיוּ לַאֲנָשִׁים" (שמואל א ד ט), שֶׁלֹּא יִהְיוּ כְּנָשִׁים. "גַּם בְּנֵי אָדָם גַּם בְּנֵי אִישׁ" פְּלוֹנִי הַיָּדוּעַ בְּמַעֲלָתוֹ. אֲבָל "אִישׁ הָאֲדָמָה" כְּמוֹ "אַנְשֵׁי הָעִיר" (בראשית י"ט:ד'), בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ דָּר בְּכָל הָאֲדָמָה, לֹא בָּנָה עִיר וּמְדִינָה שֶׁיִּתְיַחֵס אֵלֶיהָ. וְכֵן "אִישׁ שָׂדֶה" (בראשית כ"ה:כ"ז), הָעוֹמֵד שָׁם כָּל הַיּוֹם תָּמִיד. וּבַמִּשְׁנָה (אבות א ד) יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם. אוֹ שֶׁנָּתַן לִבּוֹ לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לִזְרֹעַ וְלִנְטֹעַ בַּעֲבוּר מָצְאוֹ הָאָרֶץ שְׁמָמָה, שֶׁכָּל נִבְדָּל לְדָבָר יִקָּרֵא כֵּן, "אַנְשֵׁי הָעִיר" – הֵם יוֹשְׁבֶיהָ, וְ"אַנְשֵׁי דָוִד" (שמואל א כג ג) – עֲבָדָיו, וְ"אִישׁ הָאֱלֹהִים" (דברים לג א) – הַמְיֻחָד בַּעֲבוֹדָתוֹ. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ו:ג') "אִישׁ הָאֲדָמָה" – בּוּרְגָּן לְשֵׁם בּוּרְגָּנוּת, וְאָמְרוּ (שם) שֶׁהָיָה לָהוּט אַחַר הָאֲדָמָה, וְהִנֵּה הוּא יְחוּס. וְטַעַם "וַיָּחֶל", כִּי הוּא הֵחֵל לִנְטֹעַ כְּרָמִים, כִּי הָרִאשׁוֹנִים נָטְעוּ גֶּפֶן וְהוּא הֵחֵל לִנְטֹעַ גְּפָנִים רַבִּים שׁוּרוֹת שׁוּרוֹת הַנִּקְרָא "כֶּרֶם", כִּי בִּרְצוֹתוֹ בַּיַּיִן לֹא נָטַע הַגֶּפֶן כִּשְׁאָר הָאִילָנוֹת וְעָשָׂה כֶּרֶם:

פסוק כו

וַיהִי כְּנַעַן עֶבֶד לָמוֹ פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ט':כ"ו) כִּי "לָמוֹ" שֶׁיִּהְיֶה כְּנַעַן עֶבֶד לֵאלֹהִים וּלְשֵׁם כִּי הוּא יְכָרְיֵחֵנוּ לַעֲבֹד הָאֵל וּבַשֵּׁנִי פֵּרֵשׁ שֶׁיִּהְיֶה עֶבֶד לְיֶפֶת וּלְשֵׁם וְאִם כֵּן נֹחַ לָקַב אוֹיְבָיו בָּא וְהִנֵּה בָּרְכָם בָּרֵךְ שֶׁיִּהְיֶה כְּנַעַן עֶבֶד לֵאלֹהִים וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ט':כ"ו) בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שֵׁם שֶׁעָתִיד לִשְׁמֹר הַבְטָחָתוֹ לְזַרְעוֹ שֶׁל שֵׁם לָתֵת לָהֶם אֶרֶץ כְּנַעַן וְיִהְיוּ לָהֶם כְּנַעַן לְמַס עוֹבֵד וְהֶחְזִיר כֵּן פַּעַם אַחֶרֶת לוֹמַר אַף מִשֶּׁיִּגְלוּ בְּנֵי שֵׁם יִמָּכְרוּ לָהֶם עֲבָדִים מִבְּנֵי כְּנַעַן וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי מִתְּחִלָּה קִלֵּל אוֹתוֹ שֶׁיִּהְיֶה עֶבֶד עֲבָדִים לְכָל הָעוֹלָם וְהָיָה כָּל מוֹצְאוֹ יַעֲבֹד בּוֹ כִּי טַעַם "לְאֶחָיו" לְכָל בְּנֵי אָדָם כְּעִנְיָן וַאֲשַׁלַּח אֶת כָּל

הָאָדָם אִישׁ בְּרֵעֵהוּ (זכריה ח י) כְּטַעַם אִישׁ בְּאִישׁ (ישעיהו ג ה) אוֹ "לְאֶחָיו" שֵׁם וְיֶפֶת כִּי אֲחֵי אָבִיו יִקָּרְאוּ אֶחָיו כְּטַעַם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו (בראשית י"ד:י"ד) וְיֵשׁ אוֹמְרִים (הראב"ע והרד"ק) "לְאֶחָיו" בְּנֵי אָבִיו כִּי אַחֵרֵי הֱיוֹתוֹ עֶבֶד לִבְנֵי אָבִיו וּלְשֵׁם וְיֶפֶת הִנֵּה הוּא עֶבֶד לְכָל הָעוֹלָם וּבְרַךְ תְּחִלָּה אֱלֹהֵי שֵׁם הוֹדִיעוֹ כִּי יִהְיֶה שֵׁם עוֹבֵד הָאֱלֹהִים וּכְנַעַן יִהְיֶה עוֹבֵד לוֹ וְ"לָמוֹ" יִרְמֹז לְזַרְעוֹ שֶׁל שֵׁם שֶׁהֵם רַבִּים וְיִתְכֵּן שֶׁיִּהְיֶה "לָמוֹ" חוֹזֵר גַּם לְאֶחָיו הַנִּזְכָּרִים וְחָזַר וּבֵרַךְ יֶפֶת בְּהַרְחֲבַת הַגְּבוּל וְשֵׁם בִּשְׁכֹּן הָאֱלֹהִים בְּאֹהָלָיו וְשֶׁיִּהְיֶה כְּנַעַן עֶבֶד לָמוֹ לִשְׁנֵיהֶם וְהִנֵּה הֶעֱבִיד כְּנַעַן לְשֵׁם שְׁנֵי פְּעָמִים רֶמֶז כִּי הוּא יִנְחַל אַרְצוֹ וְכָל אֲשֶׁר לוֹ כִּי מָה שֶׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ (פסחים פח) וְנִכְתְּבָה זֹאת הַפָּרָשָׁה לְהוֹדִיעַ כִּי בְּחָטְאוֹ הָיָה כְּנַעַן עֶבֶד עוֹלָם וְזָכָה אַבְרָהָם בְּאַרְצוֹ וְנִכְתַּב עִנְיַן הַיַּיִן בְּנֹחַ כִּי יֵשׁ בּוֹ אַזְהָרָה מִמֶּנּוּ יוֹתֵר מִפָּרָשַׁת נְזִירוּת כִּי הַצַּדִּיק תָּמִים אֲשֶׁר צָדְקוֹ הִצִּיל כָּל הָעוֹלָם גַּם אוֹתוֹ הֶחֱטִיא הַיַּיִן וְהֵבִיא אוֹתוֹ לִידֵי בִּזָּיוֹן וְקִלְלַת זַרְעוֹ:

פרק י

פסוק א

וְטַעַם **וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל** לְרָמֹז כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לִבָּנִים קֹדֶם הַמַּבּוּל, כִּי דֶּרֶךְ הַדּוֹרוֹת הָהֵם לְהוֹלִיד כִּבְנֵי שִׁשִּׁים, אֶלּוּ לֹא נוֹלְדוּ לָהֶם גַּם לְמַאָה רַק אַחַר הַמַּבּוּל. כִּי כְּבָשׁ הַשֵּׁם אֶת מַעְיָנָם שֶׁלֹּא יוֹלִידוּ וְיֹאבְדוּ בַּמַּבּוּל, אוֹ שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְהַצִּיל רַבִּים בַּתֵּבָה, וְכֵן עָשָׂה לְכָל הַמִּשְׁפָּחָה הַזֹּאת, כִּי לֶמֶךְ נִתְאַחֵר בְּתוֹלְדוֹת נֹחַ יוֹתֵר מִכְּפָלִים בַּאֲבוֹתָיו, וְנֹחַ הַרְבֵּה מְאֹד. וּכְבָר הֶזְכַּר זֶה בְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ה':ל"ב) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כ"ו:ב'):

פסוק ב

בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר הֵחֵל מִמֶּנּוּ כִּי הוּא הַבְּכוֹר, וְנָתַן אַחֵרָיו חָם כִּי רָצָה לְאַחַר תּוֹלֶדֶת שֵׁם לְקָרֵב שְׁנֵי הַפָּרָשִׁיוֹת בְּתוֹלְדוֹתָיו, כִּי יֵשׁ לְהַאֲרִיךְ בְּתוֹלְדוֹת אַבְרָהָם:

פסוק ה

וְטַעַם **מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ אִיֵּי הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם** כִּי בְּנֵי יֶפֶת יוֹשְׁבֵי אִיֵּי הַיָּם, וְהֵם נִפְרָדִים כָּל אֶחָד מִבָּנָיו בְּאִי אַחַר יוֹשֵׁב לְבַדּוֹ, וְאַרְצָתָם רְחוֹקוֹת זוֹ מִזּוֹ, וְהִיא בִּרְכַּת אֲבִיהֶם שֶׁאָמַר "יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת", שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים בְּמֶרְחֲבֵי אֶרֶץ. אֲבָל בְּנֵי חָם כֻּלָּם קְרוֹבִים יוֹשְׁבֵי הָאֲרָצוֹת, וְלָכֵן אָמַר "וַיְהִי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן" וְגוֹ' (בראשית י':י"ט), וְאָמַר "בְּאַרְצֹתָם בְּגוֹיֵהֶם" (בראשית י':כ'), וְכֵן בִּבְנֵי שֵׁם. וְסִפֵּר הַכָּתוּב כָּל אֵלֶּה כִּי רָצָה לְהוֹדִיעַ יְחוּס אַבְרָהָם מִשֵּׁם וְתוֹלְדוֹת חָם, לְהוֹדִיעַ הָעַמִּים שֶׁזָּכָה אַבְרָהָם בְּאַרְצָם בַּעֲוֹן אֲבוֹתָם. וְלָכֵן סִפֵּר גַּם בְּיֶפֶת וְהַפְלָגָה,

לְהוֹדִיעַ סִבַּת שִׁנּוּי הַלְּשׁוֹנוֹת וּפִזּוּרָם בְּקַצְוֵי הָאָרֶץ לִזְמַן מוּעָט אַחֲרֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן. וְעוֹד, לְהוֹדִיעַ חַסְדֵי הַשֵּׁם וְשָׁמְרוֹ הַבְּרִית לְנֹחַ, כִּי לֹא כִלָּה אוֹתָם. וְהָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ג נ) כִּי זֶה יֵאָמֵת לַשּׁוֹמְעִים חִדּוּשׁ הָעוֹלָם. וְגַם זֶה אֱמֶת, כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו, וְיָעִיד לָהֶם עַל נֹחַ וּבָנָיו שֶׁרָאוּ הַמַּבּוּל וְהָיוּ בַּתֵּבָה, וְהִנֵּה הוּא עֵד מִפִּי עֵד בָּעִנְיָן כָּל הַמַּבּוּל וְעַד רְבִיעִי עַל יְצִירָה, כִּי נֹחַ רָאָה אָבִיו שֶׁרָאָה אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב רָאוּ שֵׁם הָעֵד בַּמַּבּוּל, וְיַעֲקֹב מַגִּיד כָּל זֶה לְיוֹרְדֵי מִצְרַיִם גַּם לְפַרְעֹה וְאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ, וְהָאֲנָשִׁים בְּכָל דּוֹר יוֹדְעִים מֵאֲבוֹתָם אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה דּוֹרוֹת מַגִּידִים מַעֲשֵׂיהֶם וְתוֹלְדוֹתֵיהֶם:

פסוק ז

וּבְנֵי כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה הָיוּ אֵלֶּה רָאשֵׁי אֻמּוֹת, וּבְנֵי רַעְמָה הָיוּ שְׁנֵי לְאֻמִּים. אֲבָל נִמְרוֹד לֹא הָיָה לְאוֹם, עַל כֵּן כָּתַב אַחַר כָּךְ "וְכוּשׁ יָלַד אֶת נִמְרֹד" וְלֹא אָמַר "וּבְנֵי כוּשׁ נִמְרֹד וּסְבָא וַחֲוִילָה", אֲבָל פּוּט הָיָה לְגוֹי אֶחָד וְלֹא הָיוּ מִמֶּנּוּ אֻמּוֹת שׁוֹנוֹת כְּמִצְרַיִם וּכְנַעַן, עַל כֵּן לֹא הֶחֱזִירוֹ הַכָּתוּב. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ז:ב') אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, הֵיינוּ סְבוּרִים שֶׁנִּבְלְעָה מִשְׁפַּחְתּוֹ שֶׁל פּוּט, וּבָא יְחֶזְקֵאל וּפֵרַשׁ "פּוּט וְלוּד וְכָל הָעֲרֶב" (יחזקאל ל ה), כִּי מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הֶחֱזִירוֹ הַכָּתוּב הָיֵינוּ סְבוּרִים שֶׁנִּתְעָרֵב זַרְעוֹ בִּבְנֵי כְּנַעַן, וְלֹא הָיוּ אֻמָּה וְלֹא יָרְשׁוּ לָהֶם אֶרֶץ שֶׁתִּקָּרֵא עַל שְׁמָם. אֲבָל גַּם בְּמָגוֹג וּמָדַי וְתוּבַל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס בְּנֵי יֶפֶת לֹא הֶזְכִּיר מִשְׁפָּחוֹת בְּתוֹלְדֹתָם, וְכֵן בִּבְנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד רָאשֵׁי אֻמּוֹת וְלֹא הֶזְכִּיר לָהֶם תּוֹלָדוֹת, כִּי כָל אֶחָד הָיָה לְגוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ וְלֹא הוֹלִיד אֻמּוֹת שׁוֹנוֹת:

פסוק ח

הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ כְּתַב רַשׁ"י (רש"י על בראשית י':ח') לְהַמְרִיד כָּל הָעוֹלָם עַל הקב"ה בַּעֲצַת דּוֹר הַפַּלְגָה. וְאִם כֵּן "הוּא הֵחֵל", אַחַר הַמַּבּוּל, כִּי בִּימֵי דּוֹר אֱנוֹשׁ הוּחַל. וְאֶפְשָׁר שֶׁנֹּאמַר כִּי הוּחַל בְּדוֹר הַפַּלְגָה מָרָד, וּבִימֵי אֱנוֹשׁ לֹא הָיוּ בְּמוֹרְדֵי אוֹר אֲבָל עָבְדוּ גַּם לֵאלֹהִים אֲחֵרִים:

פסוק ט

הוּא הָיָה גִּבֹּר צַיִד לִפְנֵי ה' צָד דַּעְתָּן שֶׁל בְּרִיּוֹת בְּפִיו וּמַטְעֶן לִמְרֹד בַּמָּקוֹם, "עַל כֵּן יֵאָמֵר" עַל כָּל אָדָם מַרְשִׁיעַ בְּעַזּוּת פָּנִים וְיוֹדֵעַ רִבּוֹנוֹ וּמִתְכַּוֵּן לִמְרֹד בּוֹ, יֵאָמֵר זֶה כְּנִמְרֹד, לְשׁוֹן רַשׁ"י (רש"י על בראשית י':ט'), וְכֵן דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (עירובין נג). וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ הֵפֶךְ הָעִנְיָן עַל דֶּרֶךְ פְּשׁוּטוֹ, כִּי הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבּוֹר עַל הַחַיּוֹת לְצוּד אוֹתָן, וּפֵרַשׁ "לִפְנֵי ה'", שֶׁהָיָה בּוֹנֶה מִזְבְּחוֹת וּמַעֲלֶה אֶת הַחַיּוֹת לְעוֹלָה לִפְנֵי הַשֵּׁם. וְאֵין דְּבָרָיו נִרְאִין, וְהִנֵּה הוּא מַצְדִּיק רָשָׁע, כִּי רַבּוֹתֵינוּ יָדְעוּ רִשְׁעוֹ בְּקַבָּלָה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת מוֹשֵׁל בִּגְבוּרָתוֹ עַל הָאֲנָשִׁים, וְהוּא הַמּוֹלֵךְ תְּחִלָּה, כִּי עַד יָמָיו לֹא הָיוּ מְלָחָמוֹת וְלֹא מָלַךְ מֶלֶךְ,

וְגֶבֶר תְּחִלָּה עַל אַנְשֵׁי בָּבֶל עַד שֶׁמָּלַךְ עֲלֵיהֶם, וְאַחַר כֵּן יָצָא אָל אַשּׁוּר, וְעָשָׂה כִּרְצוֹנוֹ וְהִגְדִּיל וּבָנָה שָׁם עָרִים בְּצוּרוֹת בְּתָקְפּוֹ וּבִגְבוּרָתוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד וְכַלְנֵה":

פסוק יא

מִן הָאָרֶץ הַהִיא בְּמָלְכוֹ עָלֶיהָ, "יָצָא אַשּׁוּר", פִּתְרוֹנוֹ יָצָא אָל אַשּׁוּר, כִּי אַשּׁוּר מִבְּנֵי שֵׁם הָיָה, וְזֶהוּ כִּלְשׁוֹן "וַיָּצָא חֲצַר אַדָּר וְעָבַר עַצְמֹנָה" (במדבר לד ד), "וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ אֶדְרֶעִי" (דברים ג א), "וְיָשֹׁב אַרְצוֹ בִּרְכוּשׁ גָּדוֹל" (דניאל יא כח), וְרַבִּים כֵּן. וּלְכָךְ תִּקְרֵא אֶרֶץ אַשּׁוּר "אֶרֶץ נִמְרֹד" כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ה ה) "וְרָעוּ אֶת אַשּׁוּר בַּחֶרֶב וְאֶת אֶרֶץ נִמְרֹד בִּפְתָחֶיהָ" וְ"אֶרֶץ נִמְרוֹד" יִרְמֹז אֶל נִינְוֵה וְאֶל רְחוֹבוֹת עִיר וְאֶל כָּלַח. וְסִפֵּר עוֹד בִּגְבוּרָתוֹ כִּי הוּא גִּבּוֹר צַיִד לְהִתְגַּבֵּר גַּם עַל הַחַיּוֹת וְלָצוּד אוֹתָן. וְאָמַר "לִפְנֵי ה'", לְהַפְלִיג כִּי אֵין תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם כְּמוֹהוּ בִּגְבוּרָה. וְכֵן "וַתִּשְׁחֶת הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים" (בראשית ו':י"א), כִּי כָל אֲשֶׁר לְפָנָיו בָּאָרֶץ נִשְׁחָתוּ, כְּעִנְיָן "וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִיא מִלְּפָנָי" (ויקרא כב ג), כִּי בְּכָל מָקוֹם הוּא לְפָנָיו:

פסוק יג

וּמִצְרַיִם יָלַד יַזְכִּיר לְמִצְרִים תּוֹלְדוֹתָיו, וְלֹא הִזְכִּיר מוֹשָׁבָם כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּיר בַּאֲחֵרִים, כִּי בִּבְנֵי יֶפֶת הִזְכִּיר אִיִּים, וּבִבְנֵי כוּשׁ אֶרֶץ שִׁנְעָר וְאַשּׁוּר, וּבִבְנֵי כְּנַעַן הִזְכִּיר תְּחוּמֵי אַרְצָם, וְכֵן בִּבְנֵי שֵׁם, וְהָיָה זֶה כִּי מִצְרַיִם אֶרֶץ מוֹשָׁבוֹ יָדוּעַ כִּי הִיא נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ, וְהָיוּ כָל בָּנָיו יוֹשְׁבִים סְבִיבוֹת מִצְרַיִם וְשָׁם אַרְצָם גַּם כֵּן כִּשְׁמָם, כִּי כֵן מָצִינוּ לְפַתְרֻסִים אֶרֶץ פַּתְרוֹס, וְהִיא מִכְּלַל אֶרֶץ מִצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל ל יג יד) "וְנָתַתִּי יִרְאָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַהֲשִׁמּוֹתִי אֶת פַּתְרוֹס עַל אֶרֶץ מְכוּרָתָם", וְכֵן "לוּד וְכָל הָעֶרֶב" סְבִיבוֹת מִצְרַיִם, וּשְׁמָם וְשָׁם אַרְצָם שָׁוֶה, וְכֵן פְּלִשְׁתִּים אַרְצָם פְּלֶשֶׁת, וְכֵן כָּתוּב (שמות טו יד) "יוֹשְׁבֵי פְּלָשֶׁת". וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י':י"ג) כִּי אֵלֶּה שְׁמוֹת מְדִינוֹת, וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה מִשְׁפָּחָה אַחַת, וְעַל כֵּן הֵם כֻּלָּם לְשׁוֹן רַבִּים. וְהָרְאָיָה הַגְּמוּרָה "אֲשֶׁר יָצְאוּ מִשָּׁם", כִּי זֶה רֶמֶז לַמָּקוֹם. וְטַעַם "אֲשֶׁר יָצְאוּ" עַל דַּעַת הַמְפָרְשִׁים, שֶׁהוֹלִידָם, כִּלְשׁוֹן "מֵחֲלָצֶיךָ יֵצֵאוּ" (בראשית ל"ה:י"א). וְכָתַב רַשׁ"י (רש"י על בראשית י':י"ד) מִשְׁנֵיהֶם יָצְאוּ, שֶׁהָיוּ הַפַּתְרֻסִים וְכַסְלֻחִים מַחְלִיפִים נְשׁוֹתֵיהֶם זֶה לָזֶה וְיָצְאוּ פְּלִשְׁתִּים מִבֵּינֵיהֶם, בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ז:ה'). וְעַל דַּעְתִּי בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט הָיוּ כַּסְלֻחִים יוֹשְׁבֵי עִיר שֶׁשְּׁמָהּ כֵּן, וְהָיְתָה מִכֹּלַל אֶרֶץ כַּפְתּוֹר אֲשֶׁר שָׁם כַּפְתּוֹרִים אֲחֵיהֶם, וְיָצְאוּ מִשָּׁם מִן הַכַּפְתּוֹרִים אֲשֶׁר הֵם מִזֶּרַע כַּסְלֻחִים וְהָלְכוּ לְתוּר לָהֶם מְנוּחָה, וְהִנִּיחוּ הָאָרֶץ לַאֲחֵיהֶם, וְכָבְשׁוּ לָהֶם אֶרֶץ שִׁשְׁמָהּ פְּלֶשֶׁת, וְנִקְרְאוּ אַחַר כָּךְ

פְּלִשְׁתִּים עַל שֵׁם הָאָרֶץ. וְהוּא מָה שֶׁכָּתוּב (דברים ב כב) "כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתּוֹר הִשְׁמִידָם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם", וְהֵם מִבְּנֵי כַּסְלֻחִים יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ כַּפְתּוֹר:

פסוק טו

וּכְנַעַן יָלַד אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ אֵלֶּה עֲשָׂרָה עַמָּמִים בְּנֵי כְּנַעַן שֶׁנִּתְּנוּ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ (להלן טו יט-כא), כִּי כָל זֶרַע כְּנַעַן נִמְכַּר לְעֶבֶד עוֹלָם, וְהֵם שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ. אֲבָל נִתְחַלֵּף הַשֵּׁם בְּרֶגֶב בִּימֵי אַבְרָהָם, כִּי בְּכָאן נִכְתְּבוּ בַּשֵּׁם שֶׁקָּרָאָם אֲבִיהֶם בְּיוֹם הִוָּלְדָם, וְאַחֲרֵי שֶׁנִּפְרְדוּ בְּאַרְצֹתָם לְגוֹיֵיהֶם נִקְרְאוּ בְּשֵׁמוֹת אֲחֵרִים, אוּלַי הֶעֱלוּ לָהֶם שֵׁם עַל שֵׁם הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁנוּ (רמב"ן על בראשית י׳:י"ג), וְכֵן "שֵׂעִיר הַחוֹרִי" (בראשית ל"ו:כ'), שֵׁם הָעִיר שֵׂעִיר, וְכֵן רַבִּים. אוֹ שֶׁהוֹלִידוּ הָעַרְקִי וְהַסִּינִי מִשְׁפָּחוֹת וְנִכְרְתוּ מֵהֶם, וּבְנֵיהֶם הָיוּ קֵינִי וּקְנִזִּי עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, וְהָיוּ לְרָאשֵׁי בָּתֵּי אָבוֹת, תִּקָּרֵא הָאֵמָה בִּשְׁמָם, כַּנָּהוּג בִּשְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה קָרָאם בַּשֵּׁם שֶׁהָיָה לָהֶם בִּימֵי אַבְרָהָם בְּמַתְּנָתוֹ. וּרְאָיָה לַדָּבָר כִּי הַחִוִּי הַנִּזְכָּר בְּכָאן אֵינֶנּוּ נִזְכָּר בְּמַתְּנָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, וְהוּא הָיָה מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ז א) "וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם", וְכֵן בְּכָל מָקוֹם, וְיִמָּנֶה הַכְּנַעֲנִי עִם בָּנָיו וְלֹא יִמָּנֶה בְּהֶן רַק עֶשְׂרָה, כִּי אֶחָד מִבָּנָיו לֹא גָּבַר כְּאֶחָיו וְנִקְרָא עִם אֶחָיו בְּשֵׁם אָבִיו. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה צִידוֹן בְּכוֹרוֹ הַנִּקְרָא "כְּנַעֲנִי" עִם אֶחָד מֵאֶחָיו שֶׁלֹּא הָיָה לְגוֹי. וְאַל יִקָּשֶׁה עָלֶיךָ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים שֶׁהָיְתָה לְאַבְרָהָם, כְּדִכְתִיב (בראשית כ"ו:ג') "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל", וְהֵם מִבְּנֵי מִצְרַיִם, כִּי הַכָּתוּב אָמַר "לַכְּנַעֲנִי תֵּחָשֵׁב חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים" (יהושע יג ג), כִּי כָּבְשׁוּ מִקְצָת הָאָרֶץ וְיָשְׁבוּ בָהּ, וּבְכָאן תִּרְאֶה כִּי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידוֹן בֹּאֲכָה גְּרָרָה עַד עַזָּה, וְאֵלֶּה עָרֵי פְּלִשְׁתִּים כִּי אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וְעַזָּה לְעַזָּתִי הִיא, וְכֵן "לְעַזָּה אֶחָד" (שמואל א ו יז), וְצִידוֹן לַפְּלִשְׁתִּים, דִּכְתִיב (יהושע יג ב ו) "כָּל צִידֹנִים אָנכִי אוֹרִישֵׁם מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַק הַפִּלָּהָ בְּנַחֲלָה", וְכָתוּב (יואל ד ד) "וְגַם מָה אַתֶּם לִי צֹר וְצִידוֹן וְכֹל גְּלִילוֹת פְּלֶשֶׁת", וְאוּלַי שְׁאַר אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים לֹא הָיְתָה לְיִשְׂרָאֵל לְבַד אֵלּוּ חֲמֵשֶׁת סַרְנֵיהֶם. וְדַע כִּי אֶרֶץ כְּנַעַן לִגְבוּלוֹתֶיהָ מֵאָז הָיְתָה לְגוֹי הִיא רְאוּיָה לְיִשְׂרָאֵל וְהִיא חֶבֶל נַחֲלָתָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לב ח) "בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אֲבָל נְתָנָהּ הקב"ה בְּעֵת הַפַּלָּגָה לִכְנַעַן מִפְּנֵי הֱיוֹתוֹ עֶבֶד, לִשְׁמֹר אוֹתָהּ לְיִשְׂרָאֵל, כְּאָדָם שֶׁמַּפְקִיד נִכְסֵי בֶּן הָאָדוֹן לְעַבְדּוֹ עַד שֶׁיִּגְדַּל וְיִזְכֶּה בַּנְּכָסִים וְגַם בָּעֶבֶד. וְעוֹד אֲבָאֵר בְּעֶזְרַת הָאֵל יִתְעַלֶּה (דברים ב כג):

פסוק כא

וּלְשֵׁם יֻלַּד גַּם הוּא בַּעֲבוּר שֶׁאַחֵר תּוֹלְדוֹת שֵׁם וְסִפֵּר תּוֹלְדוֹת אָחִיו הַקָּטָן מִמֶּנּוּ כְּאִלּוּ לֹא הָיָה לוֹ בָּנִים, אָמַר בְּכָאן "גַּם הוּא":

וְטַעַם **אֲבִי כָּל בְּנֵי עֵבֶר** שֶׁהוּא אֲבִי כָּל יוֹשְׁבֵי עֵבֶר הַנָּהָר, שֶׁהוּא מְקוֹם יְחוּס אַבְרָהָם. וְלֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה עֵבֶר בַּמָּקוֹם הַזֶּה שֵׁם הָאִישׁ אֲבִי פֶּלֶג (כ"פ הרד"ק והראב"ע שמות כא ב), כִּי לָמָּה יְחֻס אוֹתָן אֵלּוּ:

אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לְיַחֵס הַקָּטָן אֶל הַגָּדוֹל בָּאֶחָיו וְלֹא אֶל הַנּוֹלָד אַחֲרָיו. וְכֵן "מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן" (שמות טו כ). וְטַעַם לְהַזְכִּיר זֶה כְּלָל, לוֹמַר כִּי הוּא אֲחִי הַנִּכְבָּד שָׁוֶה אֵלָיו בִּכְבוֹדוֹ, לְהַגִּיד שֶׁלֹּא אַחֵר אוֹתוֹ מִפְּנֵי מַעֲלַת חָם עָלָיו. וְהַנִּרְאֶה אֵלַי שֶׁיִּהְיֶה "הַגָּדוֹל" תֹּאַר לְשֵׁם, לוֹמַר שֶׁהוּא הָאָח הַגָּדוֹל שֶׁל יֶפֶת, כִּי חָם קָטָן מִכֻּלָּם וְאִם הַקְּדִימוֹ. וְכֵן בְּכָל מָקוֹם תֹּאַר לַמְדֻבָּר בּוֹ, כְּגוֹן "יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ הַנָּבִיא" (מלכים ב כ א), "חֲנַנְיָה בֶן עַזּוּר הַנָּבִיא" (ירמיהו כח א), "לְחֹבָב בֶּן רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי חֹתֵן מֹשֶׁה" (במדבר י כט). וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית י':כ"א) אֲחִי יֶפֶת וְלֹא אֲחִי חָם, שֶׁאֵלּוּ שְׁנֵיהֶם כִּבְּדוּ אֲבִיהֶם וְזֶה בִּזָּהוּ. גַּם זֶה לוֹמַר שֶׁהוּא אֲחִי הַצַּדִּיק וְלֹא אֲחִי הָרָשָׁע, אַף עַל פִּי שֶׁנִּמְנָה אַחֲרָיו:

פרק יא

פסוק ב

בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"א:ב') שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים שָׁם, כַּכָּתוּב לְמַעְלָה (י ל) "וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בֹּאֲכָה סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם", וְנָסְעוּ מִשָּׁם לָתוּר לָהֶם מָקוֹם הַמַּחְזִיק אוֹתָם, וְלֹא מָצְאוּ אֶלָּא שִׁנְעָר. וְאֵין זֶה נָכוֹן, כִּי תּוֹלְדוֹת שֵׁם לְבַדָּן הֵם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם כֵּן, וְלָמָּה יְחֻס הַפַּלְגָּה עֲלֵיהֶם, כִּי בְּנֵי יֶפֶת וּבְנֵי חָם רַבִּים מֵהֶם. וְעוֹד כִּי מוֹשָׁבָם בְּאַרְצָתָם הָיָה מִמֵּשָׁא עַד הַר הַקֶּדֶם. וְהַפַּלְגָּה הָיְתָה טֶרֶם שֶׁהָיָה מוֹשָׁבָם, כִּי לֹא בָּאוּ בְּנֵי יֶפֶת מֵאֵי הַיָּם אֶל הַבִּקְעָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר, אֲבָל בַּפַּלְגָּה הֻפִּיצָם הַשֵּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, וְאָז הוֹשִׁיבוּ בְּאַרְצוֹתָם לְגוֹיֵיהֶם. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי הָרֵי אֲרָרָט בַּמִּזְרָח, וְיָפָה אָמַר, כִּי הֵם בַּמִּזְרָח קְרוֹבִים לְאַשּׁוּר, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יט לז) "וְהֵמָּה נִמְלְטוּ אֶרֶץ אֲרָרָט", וְנֹחַ בְּרִדְתּוֹ מִן הָהָר נִתְיַשֵּׁב בָּאֲרָצוֹת הָהֵם הוּא וְתוֹלְדוֹתָיו, וְכַאֲשֶׁר רַבּוּ נָסְעוּ מִשָּׁם אֶל הַבִּקְעָה הַזֹּאת. וְאַנְשֵׁי הַפַּלְגָּה עַל דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קט) מוֹרְדִים בְּבוֹרְאָם. וְרוֹדְפֵי הַפְּשָׁט (הראב"ע והרד"ק) אוֹמְרִים שֶׁלֹּא הָיָה דַּעְתָּם אֶלָּא שֶׁיִּהְיוּ יַחַד מְחֻבָּרִים, כִּי הִגִּיד הַכָּתוּב דַּעְתָּם "פֶּן נָפוּץ" וְלֹא סִפֵּר עֲלֵיהֶם עִנְיָן אַחֵר. וְאִם כִּדְבְרֵיהֶם יִהְיוּ טִפְּשִׁים, כִּי אֵיךְ תִּהְיֶה עִיר אַחַת וּמִגְדָּל אֶחָד מַסְפִּיק לְכָל בְּנֵי הָעוֹלָם, אוֹ שֶׁמָּא הָיוּ חוֹשְׁבִים שֶׁלֹּא יִפְרוּ וְשֶׁלֹּא יִרְבּוּ וְזֶרַע רִשְׁעִים יִכָּרֵת. אֲבָל הַיּוֹדֵעַ פֵּרוּשׁ "שֵׁם" יָבִין כַּוָּנָתָם מִמָּה שֶׁאָמְרוּ "וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם", וְיֵדַע כַּמָּה הַשְׁעוּר שֶׁיְּזַמּוּ בַּמִּגְדָּל לַעֲשׂוֹתוֹ, וְיָבִין כָּל הָעִנְיָן, כִּי חָשְׁבוּ מַחְשָׁבָה רָעָה וְהָעֹנֶשׁ שָׁבָא עֲלֵיהֶם לְהַפְרִידָם בַּלְּשׁוֹנוֹת וּבָאֲרָצוֹת מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הָיוּ קוֹצְצִים בַּנְּטִיעוֹת. וְהִנֵּה

חֶטְאָם דּוֹמֶה לְחֵטְא אֲבִיהֶם, וְשָׁמָּא בִּשְׁבִיל זֶה דָּרְשׁוּ (ב"ר לח ט), "אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם", אָמַר רַבִּי בֶּרֶכְיָה, מָה בְּנֵי חֲמָרַיָּא בְּנֵי גַּמְלַיָּא, אֶלָּא בְּנוֹי דְּאָדָם קַדְמָאָה וְכוּ'. וְהִסְתַּכֵּל כִּי בְּכָל עִנְיָן הַמַּבּוּל הִזְכִּיר "אֱלֹהִים", וּבְכָל עִנְיָן הַפַּלָּגָה הִזְכִּיר הַשֵּׁם הַמְיֻחָד, כִּי הַמַּבּוּל בַּעֲבוּר הַשְׁחָתַת הָאָרֶץ, וְהַפַּלָּגָה בַּעֲבוּר שֶׁקִּצְצוּ בַּנְּטִיעוֹת וְהִנָּם עֲנוּשִׁים בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל. וְזֶה טַעַם הַיְרִידָה, וְכֵן בְּמִדַּת סְדוֹם. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק כח

עַל פְּנֵי תֶּרַח אֲבִיו בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"א:כ"ח) כְּדֶרֶךְ דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (בב"ר לח יג), תֶּרַח קָבַל עַל אַבְרָם בְּנוֹ לִפְנֵי נִמְרוֹד עַל שְׁבִירַת צְלָמָיו, וְהִשְׁלִיכָהוּ לַכִּבְשָׁן, וְהָרָן יָשַׁב וְאָמַר, אִם אַבְרָם נוֹצֵחַ אֲנִי שֶׁלּוֹ וְאִם נִמְרוֹד נוֹצֵחַ אֲנִי שֶׁלּוֹ, וּכְשֶׁנִּצַּל אַבְרָם אָמְרוּ לוֹ מִשֶּׁל מִי אַתָּה, אָמַר לָהֶם מִשֶּׁל אַבְרָם אֲנִי, הִשְׁלִיכוּהוּ לַכִּבְשָׁן וְנִשְׂרַף, וְזֶהוּ אוּר כַּשְׂדִּים. וּמְנַחֵם פֵּרֵשׁ אוּר – בִּקְעָה, וְכֵן "עַל כֵּן בָּאֵרִים כַּבְּדוּ ה'" (ישעיהו כד טו), וְכֵן "מְאוּרֹת צַפְעוֹנִי" (שם יא ח), כָּל חֹר וּבְקַע עָמֹק יִקָּרֵא אוּר. וְהָעִנְיָן שֶׁקִּבְּלוּ רַבּוֹתֵינוּ בָּזֶה הוּא הָאֱמֶת, וַאֲנִי מְבָאֵר אוֹתוֹ. אַבְרָהָם אֲבִינוּ לֹא נוֹלַד בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים, כִּי אֲבוֹתָיו בְּנֵי שֵׁם הָיוּ, וְכַשְׂדִּים וְכָל אֶרֶץ שִׁנְעָר אַרְצוֹת בְּנֵי חָם, וְהַכָּתוּב אָמַר "וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי" (בראשית י"ד:י"ג) לֹא הַכַּשְׂדִּי, וּכְתִיב (יהושע כד ב) "בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֶּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וַאֲבִי נָחוֹר", וּמִלַּת "מֵעוֹלָם" תּוֹרֶה כִּי מִשָּׁם תּוֹלְדוֹתָיו מֵאָז, וּכְתִיב (שם ג) "וָאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר". וּרְאָיָה לַדָּבָר, כִּי נָחוֹר בְּחָרָן הָיָה, וְאִם הָיָה מְקוֹם תֶּרַח אוּר כַּשְׂדִּים בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר, וְהַכָּתוּב סִפֵּר כִּי בְּצֵאתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לֹא לָקַח אִתּוֹ רַק אַבְרָם בְּנוֹ וְלוֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְשָׂרַי כַּלָּתוֹ, אִם כֵּן הָיָה נָחוֹר נִשְׁאַר בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים. אֲבָל בֶּאֱמֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם אֶרֶץ אֲרָם הִיא בְּעֵבֶר הַנָּהָר, וְהִיא מִנַּחֲלַת אֲבוֹתָיו מֵעוֹלָם, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר בִּבְנֵי שֵׁם (בראשית י':ל') "וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בֹּאֲכָה סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם", וְהוּא שֵׁם כּוֹלֵל, כְּדִכְתִיב (שם לא) "בְּאַרְצֹתָם לְגוֹיֵיהֶם", וְכָתוּב (במדבר כג ז) "מִן אֲרָם יַנְחֵנִי בָלָק מֶלֶךְ מוֹאָב מֵהַרְרֵי קֶדֶם", וְהִנֵּה הוּא וַאֲבוֹתָיו מִן הָאָרֶץ הַהִיא מֵעוֹלָם. וּמְצִינוּ בַּתַּלְמוּד (ב"ב צא) כִּי אַבְרָהָם נָחְבַּשׁ בְּכוּתָא, וְזֹאת הָעִיר אֵינֶנָּה בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים, דִּכְתִיב (מלכים ב יז כד) "וַיָּבֵא מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִבָּבֶל וּמִכּוּתָא וּמֵעַוָּא וּמֵחֲמָת", וְכָתוּב (שם ל) "וְאַנְשֵׁי בָבֶל עָשׂוּ אֶת סֻכּוֹת בְּנוֹת וְאַנְשֵׁי כוּת עָשׂוּ אֶת נֵרְגַל", אֲבָל יֵרָאֶה כִּי הִיא עִיר בְּעֵבֶר הַנָּהָר בְּאֶרֶץ אֲרָם נַהֲרַיִם, כִּי חָרָן שֵׁם עִיר בְּאֶרֶץ אֲרָם נַהֲרַיִם, דִּכְתִיב (בראשית כ"ד:י') "וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל עִיר נָחוֹר" שֶׁהִיא חָרָן. וְעוֹד חָקַרְנוּ וְיָדַעְנוּ עַל פִּי תַּלְמִידִים רַבִּים שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַהִיא, כִּי כּוּתָא עִיר גְּדוֹלָה בֵּין חָרָן וּבֵין אַשּׁוּר, רְחוֹקָה מִמְּדִינַת בָּבֶל, וּבֵינָהּ וּבֵין חָרָן כְּמוֹ שִׁשָּׁה יָמִים, אֲבָל הִיא נִכְלֶלֶת בְּעֵבֶר הַנָּהָר בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ בֵּין אֲרַם נַהֲרַיִם וּבֵין נָהַר פְּרָת

גְּבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּבֵין חֻדֶּקֶל הַהוֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר. וְהִנֵּה תֶּרַח הוֹלִיד בָּנָיו הַגְּדוֹלִים אַבְרָהָם וְנָחוֹר בְּעֵבֶר הַנָּהָר אֶרֶץ אֲבוֹתָיו, וְהָלַךְ לוֹ עִם אַבְרָהָם בְּנוֹ אֶל אֶרֶץ כַּשְׂדִּים וְשָׁם נוֹלַד לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן הָרָן, וְנִשְׂאַר נָחוֹר בְּנוֹ בְּעֵבֶר הַנָּהָר בָּעִיר חָרָן, אוֹ שֶׁנּוֹלַד בָּעִיר הַהִיא אוֹ שֶׁנִּתְיַשֵּׁב בָּהּ מִכּוּתָא. וְזֶה טַעַם "בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים", כִּי שָׁם מוֹלַדְתּוֹ שֶׁל הָרָן לְבַדּוֹ. וְהָעִנְיָן הַמְקֻבָּל הַזֶּה נִמְצָא גַּם כֵּן בְּסֵפֶר קַדְמוֹנֵי הַגּוֹיִם, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַב בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ג כט), כִּי הִזְכִּירוּ בְּסֵפֶר "עֲבוֹדַת הָאֲכָרִים הַמִּצְרִים" כִּי אַבְרָם אֲשֶׁר נוֹלַד בְּכוּתָא חָלַק עַל דַּעַת הֶהָמוֹן שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים הַשֶּׁמֶשׁ, וְנָתַן הַמֶּלֶךְ אוֹתוֹ בְּבֵית הַסֹּהַר, וְהָיָה עִמָּהֶם בְּתוֹכָחוֹת יָמִים רַבִּים שָׁם, אַחַר כָּךְ פָּחַד הַמֶּלֶךְ שֶׁיִּשְׁחִית עָלָיו אַרְצוֹ וְיָסִיר בְּנֵי הָאָדָם מֵאֱמוּנָתָם, וְגֵרֵשׁ אוֹתוֹ אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנַעַן אַחַר שֶׁלִּקַּח כָּל הוֹנוֹ. וְהִנֵּה עַל כָּל פָּנִים בַּמָּקוֹם הַהוּא בְּאֶרֶץ כַּשְׂדִּים נַעֲשָׂה נֵס לְאַבְרָהָם אָבִינוּ, אוֹ נֵס נִסְתָּר שֶׁנָּתַן בְּלֵב אוֹתוֹ הַמֶּלֶךְ לְהַצִּילוֹ וְשֶׁלֹּא יְמִיתֶנּוּ וְהוֹצִיא אוֹתוֹ מִבֵּית הַסֹּהַר שֶׁיֵּלֵךְ לְנַפְשׁוֹ, אוֹ נֵס מְפֹרָסֶם שֶׁהִשְׁלִיכוֹ לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ וְנִצַּל כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ. וְאַל יִפָּתֶה אוֹתְךָ רַבִּי אַבְרָהָם בְּקֻשְׁיוֹתָיו שֶׁאוֹמֵר שֶׁלֹּא סִפֵּר הַכָּתוּב זֶה הַפֶּלֶא, כִּי עוֹד אֶתֵּן לְךָ טַעַם וּרְאָיָה בָּזֶה וּבְכַיּוֹצֵא בּוֹ (רמב"ן על בראשית מ"ו:ט"ו). אֲבָל הַגּוֹיִם הָהֵם לֹא הִזְכִּירוּ זֶה בְּסִפְרָם, לְפִי שֶׁהֵם חוֹלְקִים עַל דַּעְתּוֹ וְהָיוּ חוֹשְׁבִים בְּנִסּוֹ שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה כְּשָׁפִים, כְּעִנְיַן מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עִם הַמִּצְרִים בִּתְחִלַּת מַעֲשָׂיו. וּמִפְּנֵי זֶה לֹא הִזְכִּיר עוֹד הַכָּתוּב הַנֵּס הַזֶּה, כִּי הָיָה צָרִיךְ לְהַזְכִּיר דִּבְרֵי הַחוֹלְקִים עָלָיו, כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר דִּבְרֵי חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם, וְלֹא נִתְבָּאֲרוּ דִּבְרֵי אַבְרָהָם עִמָּהֶם כַּאֲשֶׁר נִתְבָּאֲרוּ דִּבְרֵי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בַּסּוֹף. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (בראשית ט"ו:ז'), "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ", כִּי מִלַּת "הוֹצֵאתִיךָ" תְּלַמֵּד עַל נֵס, כִּי לֹא אָמַר "אֲשֶׁר לְקַחְתִּיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים" אֲבָל אָמַר "הוֹצֵאתִיךָ", שֶׁהוֹצִיא מִמַּסְגֵּר אַסִּיר, כְּמוֹ "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ ב). וְאָמַר "לָתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ", כִּי מֵעֵת הוֹצִיאוֹ אוֹתוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים הָיָה הָרְצוֹן לְפָנָיו יִתְעַלֶּה שֶׁיְּגַדְּלֶנּוּ וְיִתֵּן לוֹ אֶת הָאָרֶץ הַהִיא. וְתֶרַח אָבִיו וְאַבְרָהָם הָיָה בִּלְבָבָם מִן הַיּוֹם הַהוּא שֶׁנִּצַּל שֶׁיֵּלְכוּ אֶל אֶרֶץ כְּנַעַן לְהִתְרַחֵק מֵאֶרֶץ כַּשְׂדִּים מִפַּחַד הַמֶּלֶךְ, כִּי חָרָן קָרוֹב לָהֶם וְעִם אֶחָד וְשָׁפָה אַחַת לְכֻלָּם, כִּי לְשׁוֹן אֲרָמִית לִשְׁנֵיהֶם, וְרָצוּ לָלֶכֶת אֶל עַם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע לְשׁוֹנוֹ הַמֶּלֶךְ הַהוּא וְעַמּוֹ, וְזֶהוּ טַעַם "וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד חָרָן" אֲשֶׁר שָׁם מִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם וַאֲבוֹתֵיהֶם מֵעוֹלָם, וְיָשְׁבוּ בֵּיניֵהֶם, וְנִתְעַכְּבוּ שָׁם יָמִים רַבִּים. וְשָׁם נִצְטַוָּה אַבְרָהָם לַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁעָלָה בְּדַעְתּוֹ, לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן, וְעָזַב אֶת אָבִיו וּמֵת שָׁם בְּחָרָן אַרְצוֹ, וְהוּא הָלַךְ עִם אִשְׁתּוֹ וְלוֹט בֶּן אָחִיו אַרְצָה כְּנַעַן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (יהושע כד ג) "וָאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר וָאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן", כִּי בְּעֵבֶר הַנָּהָר נִצְטַוָּה בָּזֶה, וּמִשָּׁם לְקָחוֹ וְהוֹלִיכוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנַעַן. וְהִנֵּה עַל דַּעַת

רַבּוֹתֵינוּ יְהֶיה אוּר כַּשְׂדִּים כִּפְשׁוּטוֹ, מִלְּשׁוֹן "חַמּוֹתִי רָאִיתִי אוּר" (ישעיהו מד טז), וְאָמְרוּ **וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים**, וְתֶרַח לֹא יָצָא מִן הַכִּבְשָׁן, אֶבָל אַבְרָם הוּא עִקָּר, אוֹ הַמָּקוֹם נִקְרָא כֵּן בַּעֲבוּר הַנֵּס, כְּמוֹ "וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה וּבְקִבְרוֹת הַתַּאֲוָה" (דברים ט כב) וְזוּלָתָם, וְיִרְמֹז הַכָּתוּב כִּי בְּצֵאת אַבְרָם מִן הַכִּבְשָׁן בָּרְחוּ לָהֶם כֻּלָּם מִשָּׁם. וּפֵרוּשׁ "בָּאֵרִים כַּבְּדוּ ה'" (ישעיהו כד טו) עַל דַּעְתִּי כְּדִבְרֵיהֶם, כִּי הֵם הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים שֶׁשָּׁם עוֹשִׂים אוֹרוֹת וּמַשְׁיְאִין מַשּׂוֹאוֹת לְהוֹדִיעַ הַחֲדָשׁוֹת מֵהֵר בַּמֶּרְחַקִּים, כַּאֲשֶׁר אָמַר (שם) "בְּאִיֵּי הַיָּם שֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", וְהָעִנְיָן שֶׁיּוֹדִיעוּ בְּכָל הָעוֹלָם הַנֵּס וְהַפֶּלֶא הַנַּעֲשֶׂה לָהֶם לִכְבוֹד הַשֵּׁם. וְכֵן "מְאוֹרֹת צַפְעוֹנִי" (ישעיהו יא ח), הַחוֹר שֶׁלּוֹ שֶׁשָּׁם אוֹרוֹ וַחֲמִימוּתוֹ הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁקּוֹרֵא אוֹתוֹ "שָׂרָף". וְרָאִיתִי בְּמִדְרַשׁ "קוּמִי אוֹרִי" (פסקתא דר"כ פסקא כא) "עַל כֵּן בָּאֵרִים כַּבְּדוּ ה'", בַּמֶּה מְכַבְּדִין אוֹתוֹ, ר' אַבָּא בַּר כָּהֲנָא אָמַר בְּאֵלֶּן פַּנָּסְיָא, הֵן כְּגוֹן הָעֲשָׁשִׁיּוֹת שֶׁמַּדְלִיקִין בְּבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת בְּכָל מָקוֹם אֲפִילּוּ בְּאִיֵּי הַיָּם לִכְבוֹד הַשֵּׁם. הֲרֵי שֶׁעוֹשִׂין "בָּאוּרִים" מִלְּשׁוֹן אֵשׁ כִּפְשׁוּטוֹ:

פסוק לא

וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים בַּעֲבוּר כִּי אַבְרָם נִכְבַּד מֵאֲבִיו, וְהַהוֹלְכִים בַּעֲצָתוֹ וּבַעֲבוּרוֹ יֵלְכוּ, אָמַר הַכָּתוּב "וַיֵּצְאוּ אִתָּם", וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר "וַיִּקַּח תָּרַח", אֲבָל לוֹט וְשָׂרַי בַּעֲבוּר אַבְרָם הָלְכוּ אִתּוֹ, כִּי גַּם אֲחֵרֵי שֶׁנִּפְרַד אַבְרָם מֵאֲבִיו הָלְכוּ אִתּוֹ:

פסוק לב

וַיָּמָת תֶּרַח בְּחָרָן כְּשֶׁיָּצָא אַבְרָם נִשְׁאֲרוּ מִשְּׁנוֹת תֶּרַח הַרְבֵּה, וְלָמָּה הִקְדִּים הַכָּתוּב מִיתָתוֹ שֶׁל תֶּרַח לִיצִיאָתוֹ שֶׁל אַבְרָם, שֶׁלֹּא יְהֵא הַדָּבָר מְפֻרְסָם לַכֹּל וְיֹאמְרוּ לֹא קִיֵּם אַבְרָם כִּבּוּד אָב וָאֵם, שֶׁהִנִּיחוֹ זָקֵן וְהָלַךְ לוֹ, לְפִיכָךְ קְרָאוֹ מֵת. וְעוֹד, שֶׁאַף הָרְשָׁעִים בְּחַיֵּיהֶם קְרוּאִים מֵתִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"א:ל"ב) וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ט:ז') הוּא. וַאֲנִי תָּמֵהַּ עַל דִּבְרֵיהֶם, שֶׁזֶּה מִנְהַג כָּל הַכָּתוּב לְסַפֵּר חַיֵּי הָאָב וְהוֹלִידוֹ הַבֵּן וּמִיתָתוֹ, וְאַחַר כָּךְ מַתְחִיל בְּעִנְיַן הַבֵּן, בְּכָל הַדּוֹרוֹת כָּךְ נָהֲגוּ הַכְּתוּבִים, וְנֹחַ עַצְמוֹ הִנֵּה בְּיָמָיו שֶׁל אַבְרָם עוֹדֶנּוּ חַי, וְשֵׁם בְּנוֹ כָּל יְמֵי אַבְרָהָם הָיָה חַי. וְיִתָּכֵן שֶׁבָּאוּ לַמִּדְרָשׁ הַזֶּה מִפְּנֵי שֶׁשָּׁנָה הַכָּתוּב בְּתֶרַח סֵדֶר הַפָּרָשָׁה כֻּלָּהּ, כִּי בְּשֵׁם וְתוֹלְדוֹתָיו כֻּלָּם לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב מִיתָה וְלֹא חָזַר וְכָלַל הַשָּׁנִים, וּבְכָאן חָזַר וְתָפַשׂ הַסֵּדֶר הָרִאשׁוֹן שֶׁבְּבַעֲלֵי הַשָּׁנִים הָרַבִּים מֵאָדָם וְעַד נֹחַ, וְכָלַל וַיִּהְיוּ כָּל יְמֵי תֶּרַח וַיָּמָת, וְהוֹסִיף לְהַזְכִּיר עוֹד מָקוֹם הַמִּיתָה שֶׁהָיָה בְּחָרָן, הַמָּקוֹם שֶׁהִזְכִּיר לְאַבְרָהָם, וּלְכָךְ דָּרְשׁוּ שֶׁכָּל זֶה כְּדֵי שֶׁיֵּרָאֶה מִבְּלִי עִיּוּן שֶׁהָיָה אַבְרָהָם שָׁם עִמּוֹ. וְעוֹד, כִּי מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר הִתְחִיל בְּעִנְיַן אַבְרָהָם וְסִפֵּר שֶׁיָּצָא עִם אָבִיו מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן, יִקְשֶׁה בְּעֵינֵיהֶם כְּשֶׁלֹּא סִדֵּר חַיָּיו וּמִיתָתוֹ עַל הַסֵּדֶר וְיִכְתֹּב אוֹתָהּ בִּזְמַנָּהּ. וַאֲשֶׁר

אָמְרוּ עוֹד (בב"ר שם), בַּתְּחִלָּה אַתָּה דּוֹרֵשׁ שֶׁהָרְשָׁעִים בְּחַיֵּיהֶם קְרוּיִין מֵתִים, גַּם כֵּן תֵּמַהּ הוּא בְּעֵינַי, שֶׁכְּבָר דָּרְשׁוּ (בב"ר לד ד) מִפָּסוּק "וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם" (בראשית ט"ו:ט"ו), בִּשְׂרוֹ שֶׁיֵּשׁ לְאָבִיו חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. וְאוּלַי כַּוָּנָתָם שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה בִּשְׁעַת מִיתָה, אֲבָל יָמָיו הָיוּ כֻּלָּם בְּרֶשַׁע וְהָיָה קָרוֹי מֵת. וּלְשׁוֹן רַשִׁ"י לְמָדְךָ שֶׁעָשָׂה תֶּרַח תְּשׁוּבָה בִּשְׁעַת מִיתָה. אוֹ שֶׁמָּא יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא שֶׁאָמְרוּ חַז"ל בִּזְכוּת בְּנוֹ, וְהִיא הַבְּשׂוֹרָה, שֶׁהוּא לֹא הָיָה יוֹדֵעַ עַד שֶׁנִּתְבַּשֵּׂר בְּכָךְ בְּעֵת שֶׁאָמַר לוֹ "וְאַתָּה תָּבֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם". וְכֵן מָצָאתִי בַּמִּדְרָשׁ (לק"ט ויקרא ד ב), כָּל הָעֵצִים כְּשֵׁרִין חוּץ מִשֶּׁל זַיִת וְשֶׁל גֶּפֶן, שֶׁהַשֶּׁמֶן וְהַיַּיִן קְרֵבִין לְגַבֵּי מִזְבֵּחַ, הִצִּילוּ הַפֵּרוֹת הָאֵילָנוֹת, וְכֵן מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם שֶׁהִצִּיל אֶת תֶּרַח, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם":

פרק יב

פסוק א

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֶךְ לְךָ לַהֲנָאָתְךָ וּלְטוֹבָתְךָ, וְשָׁם אֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל, וְכָאן אִי אַתָּה זוֹכֶה לְבָנִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ב:א'). וְאֵין צָרֶךָ, כִּי מִשְׁפַּט הַלָּשׁוֹן כֵּן, "הַגֶּשֶׁם חֲלַף הָלַךְ לוֹ" (שיר השירים ב יא), "אֲלֻכָּה לִּי אֶל הַגְּדֹלִים" (ירמיהו ה ה), "קֻמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת נַחַל זָרֶד" (דברים ב יג), וְרַבִּם כָּכָה. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ (יומא ג עב) עָשׂוּ מִדְרָשׁ בְּמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים י א) "וְעָשִׂיתָ לְךָ אָרוֹן עֵץ" וַ"עֲשֵׂה לְךָ שְׁתֵּי חֲצוֹצְרוֹת כֶּסֶף" (במדבר י ב), בַּעֲבוּר שֶׁאֵין הַמְּלָאכָה שֶׁלּוֹ, וְהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר כְּמוֹ שֶׁאָמַר בַּמִּשְׁכָּן "וְאֶת הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה" (שמות כו א).

מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ כְּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ב:ב'), וַהֲלֹא כְּבָר יָצָא מִשָּׁם עִם אָבִיו וּבָא עַד חָרָן, אֶלָּא כָּךְ אָמַר לוֹ הקב"ה, הִתְרַחֵק עוֹד מִבֵּית אָבִיךָ. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ וּכְבָר אָמַר הַשֵּׁם אֶל אַבְרָם לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ, כִּי הַדִּבּוּר הַזֶּה הָיָה בְּעוֹדֶנּוּ בְּאוּר כַּשְׂדִּים, וְשָׁם צִוָּהוּ לַעֲזֹב אַרְצוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ וּבֵית אָבִיו אֲשֶׁר שָׁם. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי אִם הָיָה כֵּן הָיָה אַבְרָם עִקַּר הַנְּסִיעָה מִבֵּית אָבִיו בְּמִצְוֹת הָאֱלֹהִים, וְתֶרַח אָבִיו בִּרְצוֹן נַפְשׁוֹ הָלַךְ עִמּוֹ, וְהַכָּתוּב אָמַר (בראשית י"א:ל"א) "וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם בְּנוֹ", יוֹרֶה כִּי אַבְרָם אַחֲרֵי אָבִיו וּבַעֲצָתוֹ יָצָא מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן. וְעוֹד, כִּי הַכָּתוּב שֶׁאָמַר (יהושע כד ג) "וָאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר וָאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנָעַן", הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וָאֶקַּח אֶת אֲבִיכֶם אֶת אַבְרָהָם מֵאוּר כַּשְׂדִּים וָאוֹלֶךְ אוֹתוֹ בְּכָל אֶרֶץ כְּנַעַן" כִּי מִשָּׁם לָקַח וְשָׁם נִצְטַוָּה בָּזֶה. וְעוֹד יִקָּשֶׁה עֲלֵיהֶם כִּי אַבְרָהָם בְּצַוּוֹתוֹ אֶת אֱלִיעֶזֶר לָקַחַת אִשָּׁה לְבְנוֹ אָמַר לוֹ "כִּי אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ" (בראשית כ"ד:ד'), וְהוּא הָלַךְ "אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל עִיר נָחוֹר" (שם כד י),

אִם כֵּן הִיא אַרְצוֹ וּמוֹלַדְתּוֹ, וְשָׁם נֶאֱמַר (בראשית י"ב:ל"ח) "אִם לֹא אֶל בֵּית אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל מִשְׁפַּחְתִּי", כִּי שָׁם בֵּית אָבִיו וּמִשְׁפַּחְתּוֹ שֶׁהִיא מוֹלַדְתּוֹ, לֹא כַּאֲשֶׁר הִשְׁתַּבֵּשׁ רַבִּי אַבְרָהָם לוֹמַר "אֶל אַרְצִי" חָרָן ו"מוֹלַדְתִּי" אוּר כַּשְׂדִּים, וְהִנֵּה הוּא הָאוֹמֵר כָּאן כִּי בְּאוּר כַּשְׂדִּים נֶאֱמַר לוֹ "לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ", וְהִנֵּה לוֹ אֲרָצוֹת רַבּוֹת. אֲבָל הָעִקָּר כְּבָר יָדַעְתָּ אוֹתוֹ מִמָּה שֶׁכָּתַבְנוּ בַּסֵּדֶר שֶׁלְּפָנֵי זֶה (יא כח), כִּי חָרָן הִיא אַרְצוֹ וְשָׁם מוֹלַדְתּוֹ, וְהִיא אֶרֶץ אֲבוֹתָיו מֵעוֹלָם, וְשָׁם נִצְטַוָּה לָעָזֹב אוֹתָם. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ט:ח') "לֵךְ לְךָ", אַחַת מֵאֵרֶם נַהֲרַיִם וְאַחַת מֵאֲרַם נָחוֹר. וְטַעַם לְהַזְכִּיר "אַרְצְךָ וּמוֹלַדְתְּךָ וּבֵית אָבִיךָ", כִּי יִקְשֶׁה עַל הָאָדָם לַעֲזֹב אַרְצוֹ אֲשֶׁר הוּא יֹשֵׁב בָּהּ וְשָׁם אוֹהֲבָיו וְרֵעָיו, וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁהוּא אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ שֶׁשָּׁם נוֹלַד, וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיֵּשׁ שָׁם כָּל בֵּית אָבִיו. וּלְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר לוֹ שֶׁיַּעֲזֹב הַכֹּל לְאַהֲבָתוֹ שֶׁל הקב"ה:

אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ הָיָה נוֹדֵד וְהוֹלֵךְ מִגּוֹי אֶל גּוֹי וּמִמַּמְלָכָה אֶל עַם אַחֵר, עַד שֶׁבָּא אֶל אֶרֶץ כְּנַעַן וְאָמַר לוֹ "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", אָז נִתְקַיֵּם "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", וְאָז נִתְעַכֵּב וְיָשַׁב בָּהּ. וּמָה שֶׁאָמַר "וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן", לֹא לְהִתְיַשֵּׁב בָּהּ, כִּי עֲדַיִן לֹא יָדַע כִּי עַל הָאָרֶץ הַהִיא נִצְטַוָּה, אֶלָּא שֶׁאָחַז צַדִּיק דַּרְכּוֹ דֶּרֶךְ אֶרֶץ כְּנַעַן כִּי כֵן הָיָה בְּדַעְתּוֹ וּבְדַעַת אָבִיו גַּם מִתְּחִלָּה בְּצֵאתָם מֵאוּר כַּשְׂדִּים. וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי" (בראשית כ':י"ג), כִּי הָיָה תּוֹעֶה כְּשֶׁה אוֹבֵד. וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי אַבְרָהָם מִבְּרֵאשׁוֹנָה יָדַע כִּי אֶרֶץ כְּנַעַן הִיא נַחֲלַת ה' וּבְהּ יִתֵּן ה' חֶלְקוֹ, וְהֶאֱמִין כִּי "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ" יִרְמֹז לוֹ עַל אֶרֶץ כְּנַעַן, אוֹ עַל כָּלָּהּ אוֹ עַל אַחַת מִכָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל, וְשָׁם פָּנָיו אֶל כְּלַל אֶרֶץ כְּנַעַן, כִּי שָׁם הָאָרֶץ אֲשֶׁר יַרְאֶנּוּ בֶּאֱמֶת:

פסוק ב

וְהְיֵה בְּרָכָה אַתָּה תִּהְיֶה הַבְּרָכָה אֲשֶׁר יִתְבָּרְכוּ בְּךָ לֵאמֹר "יְשִׂימְךָ אֱלֹהִים כְּאַבְרָהָם", וְהוֹסִיף עוֹד כִּי כָל מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה יִתְבָּרְכוּ בּוֹ, לֹא אַנְשֵׁי אַרְצוֹ בִּלְבַד. אוֹ "וְנִבְרְכוּ בְךָ", שֶׁיִּהְיוּ מְבֹרָכִים בַּעֲבוּרוֹ. וְהִנֵּה זֹאת הַפָּרָשָׁה לֹא בֵּאֲרָה כָּל הָעִנְיָן, כִּי מָה טַעַם שֶׁיֹּאמַר לוֹ הקב"ה עָזֹב אַרְצְךָ וְאִיטִיבָה עִמְּךָ טוֹבָה שֶׁלֹּא הָיְתָה כָּמוֹהוּ בָּעוֹלָם, מִבְּלִי שֶׁיַּקְדִּים שֶׁהָיָה אַבְרָהָם עוֹבֵד אֱלֹהִים אוֹ צַדִּיק תָּמִים, אוֹ שֶׁיֹּאמַר טַעַם לָעֲזִיבַת הָאָרֶץ שֶׁיִּהְיֶה בַּהֲלִיכָתוֹ אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת קְרֵבַת אֱלֹהִים. וּמִנְהָג הַכָּתוּב לֵאמֹר הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וְתִשְׁמַע בְּקוֹלִי וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ, כַּאֲשֶׁר בְּדָוִד וּבִשְׁלֹמֹה, וּכְעִנְיַן הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, "אִם בְּחֻקֹּתַי תֵּלֵכוּ" (ויקרא כו ג) "אִם שָׁמֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים כח א), וּבְיִצְחָק אָמַר "בַּעֲבוּר אַבְרָהָם עַבְדִּי" (בראשית כ"ו:כ"ד), אֲבָל לְהַבְטִיחוֹ בַּעֲבוּר יְצִיאַת הָאָרֶץ אֵין בּוֹ טַעַם. אֲבָל הַטַּעַם מִפְּנֵי שֶׁעָשׂוּ אַנְשֵׁי אוּר כַּשְׂדִּים עִמּוֹ רָעוֹת רַבּוֹת עַל אֱמוּנָתוֹ בְּהקב"ה, וְהוּא בָּרַח מֵהֶם

לְלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וְנִתְעַכֵּב בְּחָרָן, אָמַר לוֹ לְעָזְבוֹ גַּם אֵלּוּ וְלַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר חָשַׁב מִתְּחִלָּה, שֶׁתִּהְיֶה עֲבוֹדָתוֹ לוֹ וּקְרִיאַת בְּנֵי הָאָדָם לְשֵׁם ה' בָּאָרֶץ הַנִּבְחֶרֶת, וְשָׁם יְגַדֵּל שְׁמוֹ וְיִתְבָּרְכוּ בוֹ הַגּוֹיִם הָהֵם, לֹא כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ עִמּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים שֶׁהִיוּ מְבַזִּין וּמְקַלְלִים אוֹתוֹ וְשָׁמוּ אוֹתוֹ בַּבּוֹר אוֹ בְּכִבְשַׁן הָאֵשׁ. וְאָמַר לוֹ שֶׁיְּבָרֵךְ מְבָרְכָיו, וְאִם יָחִיד מְקַלְלוֹ יוּאַר. וְזֶה טַעַם הַפָּרָשָׁה, אֶבָל הַתּוֹרָה לֹא תִרְצֶה לְהַאֲרִיךְ בְּדִעוֹת עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה וּלְפָרֵשׁ הָעִנְיָן שֶׁהָיָה בֵּינוֹ וּבֵין הַכַּשְׂדִּים בְּאֻמּוּנָה, כַּאֲשֶׁר קִצְּרָה בְּעִנְיַן דּוֹר אֱנוֹשׁ וּסְבָרָתָם בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁחִדְּשׁוּ:

פסוק 1

וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם אוֹמַר לְךָ כְּלָל תִּבִין אוֹתוֹ בְּכָל הַפָּרָשִׁיוֹת הַבָּאוֹת בְּעִנְיַן אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, וְהוּא עִנְיָן גָּדוֹל הִזְכִּירוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּדֶרֶךְ קְצָרָה וְאָמְרוּ (תנחומא ט), כָּל מָה שֶׁאֵרַע לָאָבוֹת סִימָן לַבָּנִים. וְלָכֵן יֵאָרִיכוּ הַכְּתוּבִים בְּסִפּוּר הַמַּסָּעוֹת וַחֲפִירַת הַבְּאֵרוֹת וּשְׁאָר הַמִּקְרִים, וְיַחְשֹׁב הַחוֹשֵׁב בָּהֶם כְּאִלּוּ הֵם דְּבָרִים מְיֻתָּרִים אֵין בָּהֶם תּוֹעֶלֶת, וְכֻלָּם בְּאִים לְלַמֵּד עַל הֶעָתִיד, כִּי כַּאֲשֶׁר יָבוֹא הַמִּקְרֶה לְנָבִיא מִשְׁלֹשֶׁת הָאָבוֹת יִתְבּוֹנָן מִמֶּנּוּ הַדָּבָר הַנִּגְזָר לָבֹא לְזַרְעוֹ. וְדַע כִּי כָּל גְּזֵרַת עִירִין כַּאֲשֶׁר תֵּצֵא מִכֹּחַ גְּזֵרָה אֶל פֹּעַל דְּמְיוֹן, תִּהְיֶה הַגְּזֵרָה מִתְקַיֶּמֶת עַל כָּל פָּנִים. וְלָכֵן יַעֲשׂוּ הַנְּבִיאִים מַעֲשֶׂה בַּנְּבוּאוֹת, כְּמַאֲמַר יִרְמְיָהוּ שֶׁצִּוָּה לְבָרוּךְ "וְהָיָה כְּכַלּוֹתְךָ לִקְרֹא אֶת דִּבְרֵי הַסֵּפֶר הַזֶּה תִּקְשֹׁר עָלָיו אֶבֶן וְהִשְׁלַכְתּוֹ אֶל תּוֹךְ פְּרָת וְאָמַרְתָּ כָּכָה תִּשְׁקַע בָּבֶל" וְגוֹ' (ירמיה נא סג סד), וְכֵן עִנְיַן אֱלִישָׁע בְּהַנִּיחוֹ זְרוֹעוֹ עַל הַקֶּשֶׁת (מלכים ב יג טז-יז) "וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע יָרֵה וַיּוֹר וַיֹּאמֶר חֵץ תְּשׁוּעָה לַה' וְחֵץ תְּשׁוּעָה בַּאֲרָם", וְנֶאֱמַר שָׁם (מלכים ב יג ט) "וַיִּקְצֹף עָלָיו אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לְהַכּוֹת חָמֵשׁ אוֹ שֵׁשׁ פְּעָמִים אָז הִכִּיתָ אֶת אֲרָם עַד כַּלֹּה וְעַתָּה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים תַּכֶּה אֶת אֲרָם". וּלְפִיכָךְ הֶחֱזִיק הקב"ה אֶת אַבְרָהָם בָּאָרֶץ וְעָשָׂה לוֹ דְּמְיוֹנוֹת בְּכָל הֶעָתִיד לְהֵעָשׂוֹת בְּזַרְעוֹ, וְהֶבֶן זֶה. וַאֲנִי מַתְחִיל לְפָרֵשׁ הָעִנְיָנִים בִּפְרָט בַּפְּסוּקִים בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם:

וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם הִיא עִיר שְׁכֶם, כִּי זֶה שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא, וּשְׁכֶם בֶּן חֲמוֹר עַל שֵׁם עִירוֹ נִקְרָא. וְכָתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ב:ו') נִכְנַס לְתוֹכָהּ עַד מְקוֹם שְׁכֶם לְהִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי יַעֲקֹב כְּשֶׁיִּבָּאוּ מִן הַשָּׂדֶה עֲצֻבִים. וְנָכוֹן הוּא. וַאֲנִי מוֹסִיף כִּי הֶחֱזִיק אַבְרָהָם בַּמָּקוֹם הַהוּא תְּחִלָּה וְקֹדֶם שֶׁנִּתַּן לוֹ אֶת הָאָרֶץ, נִרְמַז לוֹ מִזֶּה כִּי בָּנָיו יִכְבְּשׁוּ הַמָּקוֹם הַהוּא תְּחִלָּה קֹדֶם הֱיוֹתָם זוֹכִים בּוֹ, וְקֹדֶם הֱיוֹת עָוֹן יוֹשֵׁב הָאָרֶץ שָׁלֵם לְהַגְלוֹתָם מִשָּׁם. וְלָכֵן אָמַר "וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ". וְכַאֲשֶׁר נָתַן לוֹ הקב"ה הָאָרֶץ בְּמַאֲמָר, אָז נָסַע מִשָּׁם וְנָטַע אֹהֶל בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין הָעַי, כִּי הוּא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר כָּבַשׁ יְהוֹשֻׁעַ בַּתְּחִלָּה. וְיִתָּכֵן שֶׁהִזְכִּיר הַכָּתוּב "וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ" לְהוֹרוֹת עַל עִנְיַן הַפָּרָשָׁה, לוֹמַר כִּי אַבְרָם בָּא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְלֹא הֶרְאָהוּ הַשֵּׁם הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִעְדוֹ, וְעָבַר עַד מְקוֹם שְׁכֶם, וְהַכְּנַעֲנִי הַגּוֹי הַמַּר וְהַנִּמְהָר אָז בָּאָרֶץ,

וְאַבְרָם יָרֵא מִפָּנּוּ וְלָכֵן לֹא בָּנָה מִזְבֵּחַ לַה'. וּבְבוֹאוֹ בִּמְקוֹם שְׁכֶם בְּאֵלוֹן מוֹרֶה נִרְאָה אֵלָיו הַשֵּׁם וְנָתַן לוֹ הָאָרֶץ, וְסָרָה יִרְאָתוֹ, כִּי כְּבָר הֶבְטַח בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ, וְאָז בָּנָה מִזְבֵּחַ לַה' לְעָבְדוֹ בְּפַרְהֶסְיָא:

וְאֵלוֹן מוֹרֶה זֶהוּ בִּמְקוֹם שְׁכֶם, וְנִקְרָא גַּם כֵּן "אֵלוֹנֵי מוֹרֶה" כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יא ל) "מוּל הַגִּלְגָּל אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה", וְשָׁם הַר גְּרִזִים וְהַר עֵיבָל בִּשְׁכֶם וְקָרוֹב לַיַּרְדֵּן שָׁבָאוּ שָׁם בְּתְחִלַּת בִּיאָתָם בָּאָרֶץ. אֲבָל "אֵלוֹנֵי מַמְרֵא" הוּא מָקוֹם אֲשֶׁר הוּא בְּאֶרֶץ חֶבְרוֹן רָחוֹק מִן הַיַּרְדֵּן. וְדַע כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב "אֵלוֹנֵי מַמְרֵא", שֵׁם "מַמְרֵא" הוּא עַל אִישׁ אֱמוֹרִי שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא שֶׁלּוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ד:י"ג) "וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר", וְכָל "אֵלוֹן מוֹרֶה" וְ"אֵלוֹנֵי מוֹרֶה" נִקְרָא הַמָּקוֹם הַהוּא עַל שֵׁם אִישׁ שֶׁשְּׁמוֹ "מוֹרֶה" אֲבָל זֶה כְּנַעֲנִי הוּא מֵאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בָּעֲרָבָה. וּכְשֶׁיְּזְכִּיר הַכָּתוּב מַמְרֵא סָתָם הוּא שֵׁם הָעִיר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ה:כ"ז) "וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מַמְרֵא קִרְיַת הָאַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן" "עַל פְּנֵי מַמְרֵא הִיא חֶבְרוֹן" (בראשית כ"ג:י"ט), כִּי הָאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ אֵלוֹנֵי נִקְרָא עַל שֵׁם הָעִיר. וְכֵן שְׁכֶם בֶּן חֲמוֹר כְּשֵׁם הָעִיר שְׁכֶם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ב:ח'), עַל דַּעְתֵּהּ דְּרַבִּי יְהוּדָה אַתְרָא הוּא דְּשְׁמֵהּ מַמְרֵא, וְעַל דַּעְתֵּהּ דְּרַבִּי נְחֶמְיָה גֻּבְרָא הוּא דְּשְׁמֵהּ מַמְרֵא:

פסוק ז

וְטַעַם **לַה' הַנִּרְאֶה אֵלָיו** כִּי הוֹדָה לַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְזָבַח לוֹ זֶבַח תּוֹדָה עַל שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו, כִּי עַד הֵנָּה לֹא נִרְאָה אֵלָיו הַשֵּׁם וְלֹא נִתְוַדַּע אֵלָיו בְּמַרְאָה וְלָא בְּמַחֲזֶה, אֲבָל נֶאֱמַר לוֹ "לֵךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ" בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה אוֹ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז "הַנִּרְאֶה אֵלָיו" עַל סוֹד הַקֶּרְבָּן (עיין רקאנטי כא ב), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק ח

וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' פֵּרֵשׁ אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ב:ח') שֶׁהִתְפַּלֵּל שָׁם, כְּמוֹ "קָרָאתִי שִׁמְךָ ה' מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת" (איכה ג נה). וְהַנָּכוֹן שֶׁהָיָה קוֹרֵא בְּקוֹל גָּדוֹל שָׁם לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ אֶת שֵׁם ה', מוֹדִיעַ אוֹתוֹ וֶאֱלֹהוּתוֹ לִבְנֵי אָדָם, כִּי בְּאוּר כַּשְׂדִּים הָיָה מְלַמְּדָם וְלֹא אָבוּ שְׁמֹעַ, וְעַתָּה כְּשֶׁבָּא בָּאָרֶץ הַזֹּאת שֶׁהֻבְטַח בָּהּ "וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ" הָיָה לָמוּד לְלַמֵּד וּלְפָרְסֵם הָאֱלֹהוּת. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב (בראשית כ"ו:כ"ד) בְּיִצְחָק כַּאֲשֶׁר הָלַךְ אֶל נַחַל גְּרָר וְהֻבְטַח "אַל תִּירָא כִּי אִתְּךָ אָנֹכִי" שֶׁבָּנָה מִזְבֵּחַ "וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'", כִּי בָּא בְּמָקוֹם חָדָשׁ אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ אֶת שִׁמְעוֹ וְלֹא רָאוּ אֶת כְּבוֹדוֹ, וְהִגִּיד כְּבוֹדוֹ בַּגּוֹיִם הֲהֵם. וְלֹא נֶאֱמַר בְּיַעֲקֹב כֵּן, מִפְּנֵי שֶׁהוֹלִיד בָּנִים רַבִּים כֻּלָּם עוֹבְדֵי ה', וְהָיְתָה לוֹ קְהִלָּה גְּדוֹלָה נִקְרֵאת עֲדַת יִשְׂרָאֵל וְנִתְפָּרְסְמָה הָאֱמוּנָה בָּהֶם וְנוֹדְעָה לְכָל עַם וְגַם, כִּי מִימֵי אֲבוֹתָיו נִתְפָּרְסְמָה בְּכָל אֶרֶץ כְּנַעַן,

וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ל"ט:ט"ז) מְלַמֵּד שֶׁהִקְרִיא שְׁמוֹ שֶׁל הקב"ה בְּפִי כָּל בְּרִיָּה:

פסוק ט

הַנֶּגְבָּה כָּתַב רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה לְלֶכֶת לִדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהוּא בַּחֵלֶק שֶׁל בְּנֵי יְהוּדָה שֶׁנָּטְלוּ בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן לֶעָתִיד לָבֹא בְּבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים א ב) יְהוּדָה יַעֲלֶה בַּתְּחִלָּה:

פסוק י

וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ הִנֵּה אַבְרָהָם יָרַד לְמִצְרַיִם מִפְּנֵי הָרָעָב לָגוּר שָׁם לְהַחֲיוֹת נַפְשׁוֹ בִּימֵי הַבַּצֹּרֶת, וְהַמִּצְרִים עָשְׁקוּ אוֹתוֹ חִנָּם לְקַחַת אֶת אִשְׁתּוֹ, והקב"ה נָקָם נִקְמָתָם בִּנְגָעִים גְּדוֹלִים וְהוֹצִיאוֹ מִשָּׁם בְּמִקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב, וְגַם צִוָּה עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים לְשַׁלְּחָם. וְרָמַז אֵלָיו כִּי בָּנָיו יֵרְדוּ מִצְרַיִם מִפְּנֵי הָרָעָב לָגוּר שָׁם בָּאָרֶץ, וְהַמִּצְרִים יָרֵעוּ לָהֶם וְיִקְחוּ מֵהֶם הַנְּשִׁים, כַּאֲשֶׁר אָמַר (שמות א כב) "וְכָל הַבַּת תְּחַיּוּן", וְהקב"ה יִנְקֹם נִקְמָתָם בִּנְגָעִים גְּדוֹלִים עַד שֶׁיּוֹצִיאֵם בְּכֶסֶף וְזָהָב וְצֹאן וּבָקָר מִקְנֶה כָּבֵד מְאֹד, וְהֶחֱזִיקוּ בָּהֶם לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ, לֹא נָפַל דָּבָר מִכֹּל מְאֹרַע הָאָב שֶׁלֹּא יִהְיֶה בַּבָּנִים. וְהָעִנְיָן הַזֶּה פֵּרְשׁוּהוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ':ו'), רַבִּי פִּנְחָס בְּשֵׁם רַבִּי אוֹשַׁעְיָא אָמַר, אָמַר הקב"ה לְאַבְרָהָם צֵא וּכְבֹשׁ אֶת הַדֶּרֶךְ לִפְנֵי בָּנֶיךָ, וְאַתָּה מוֹצֵא כָּל מָה שֶׁכָּתוּב בְּאַבְרָהָם כָּתוּב בְּבָנָיו, בְּאַבְרָהָם כָּתוּב "וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ", בְּיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (בראשית מ"ה:ו') "כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ". וְדַע כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ חָטָא חֵטְא גָּדוֹל בְּשָׁגְגָה שֶׁהֵבִיא אִשְׁתּוֹ הַצַּדֶּקֶת בְּמִכְשׁוֹל עָוֹן מִפְּנֵי פַּחְדּוֹ פֶּן יַהַרְגוּהוּ, וְהָיָה לוֹ לִבְטֹחַ בְּשֵׁם שֶׁיַּצִּיל אוֹתוֹ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, כִּי יֵשׁ בֵּאלֹהִים כֹּחַ לַעֲזֹר וּלְהַצִּיל. גַּם יְצִיאָתוֹ מִן הָאָרֶץ שֶׁנִּצְטַוָּה עָלֶיהָ בַּתְּחִלָּה מִפְּנֵי הָרָעָב עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא, כִּי הָאֱלֹהִים בָּרָעָב יִפְדֵּנוּ מִמָּוֶת. וְעַל הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה נִגְזַר עַל זַרְעוֹ הַגָּלוּת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיַד פַּרְעֹה, בִּמְקוֹם הַמִּשְׁפָּט שָׁמָּה הָרֶשַׁע וְהַחֵטְא:

פסוק יא

הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי וְגוֹ' אִמְרִי נָא אֲחֹתִי אָתְּ לֹא יָדַעְתִּי לָמָּה פָּחַד מִמֶּנָּה עַתָּה יוֹתֵר מִקֹּדֶם לָכֵן, וְאִם נֹאמַר שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים שְׁחוֹרִים וּמְכֹעָרִים כְּדִבְרֵי רַשְׁ"י, הִנֵּה גַּם לַאֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים אָמַר כֵּן גַּם הוּא גַּם יִצְחָק שֶׁהָיָה דָּר בָּאָרֶץ הַהִיא בְּמִצְוַת ה'. אוּלַי הָיוּ הַכְּנַעֲנִים בַּדּוֹר הַהוּא שְׁטוּפִים בַּעֲבוֹדָה זָרָה וּגְדוּרִים מִן הָעֲרָיוֹת יוֹתֵר מֵאַנְשֵׁי מִצְרַיִם וְהַפְּלִשְׁתִּים. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, וְיִתָּכֵן כִּי לֹא הָיָה לָהֶם פַּחַד רַק בְּבוֹאָם בְּעִיר מוֹשַׁב הַמְּלָכִים, כִּי הָיָה דַּרְכָּם לְהָבִיא לַמֶּלֶךְ הָאִשָּׁה הַיָּפָה מְאֹד וְלַהֲרֹג אֶת בַּעְלָהּ בַּעֲלִילָה שֶׁיִּשְׂמוּ עָלָיו. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי זֶה דַּרְכָּם לְמוֹ מֵעֵת צֵאתָם מֵחָרָן, בְּכָל מָקוֹם הָיָה אוֹמֵר "אֲחוֹתִי הִיא", כִּי כֵן אָמַר (בראשית כ':י"ג)

"וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי", אֲבָל הַכָּתוּב יַזְכִּיר זֶה בַּמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר יִתְחַדֵּשׁ לָהֶם עִנְיָן בַּדָּבָר. וְהִנֵּה זֶרַז אוֹתָהּ עַתָּה כַּאֲשֶׁר צִוָּה לָהּ מִתְּחִלָּה. וְיִצְחָק לֹא פָּחַד בְּאַרְצוֹ וּבְעִירוֹ, רַק בְּבוֹאוֹ אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים אָחַז דֶּרֶךְ אָבִיו. וְאָמַר "לְמַעַן יִיטַב לִי בַעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ" כָּל יְמֵי הֱיוֹתֵנוּ גָּרִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת עַד עָבֹר הָרָעָב, כִּי אַבְרָהָם מִפְּנֵי הָרָעָב בָּא לְגוּר בָּאָרֶץ וְכַעֲבֹר הָרָעָב יָשׁוּב לָאָרֶץ אֲשֶׁר נִצְטַוָּה עָלֶיהָ וּנְתָנָהּ הַשֵּׁם לוֹ וּלְזַרְעוֹ, וְהָיָה חוֹשֵׁב שֶׁיִּחְיוּ נַפְשָׁם בָּרָעָב וְיָבֹא לָהֶם רֶוַח וְהַצָּלָה מֵאֵת הָאֱלֹהִים לָשׁוּב, אוֹ שֶׁיִּתְכַּן לָהֶם לִבְרֹחַ לְאֶרֶץ כְּנַעַן בְּהִתְיָאֲשָׁם מִמֶּנָּה. וְכָתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ב:י"א) "הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי" מִדְרָשׁ אַגָּדָה, עַד עַכְשָׁו לֹא הִכִּיר בָּהּ מִתּוֹךְ צְנִיעוּתָהּ, וְעַכְשָׁו עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה. דָּבָר אַחֵר, שֶׁעַל יְדֵי הַדֶּרֶךְ אָדָם מִתְבַּזֶּה, וְזוֹ עָמְדָה בְּיִפְיָהּ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ הִנֵּה נָא הִגִּיעַ הַשָּׁעָה שֶׁיֵּשׁ לְדַאֹג עַל יָפְיֵךְ, וְיָדַעְתִּי זֶה כַּמָּה יָמִים כִּי יִפַּת מַרְאֶה אָתְּ, וְעַכְשָׁו אָנוּ בָּאִים בֵּין בְּנֵי אָדָם שְׁחוֹרִים אֲחֵיהֶם שֶׁל כּוּשִׁים, וְלֹא הֻרְגְּלוּ בְּאִשָּׁה יָפָה, וְדוֹמֶה לוֹ "הִנֵּה נָא אֲדֹנַי סוּרוּ נָא", כָּל זֶה לְשׁוֹן הָרֵב. וְהַמִּדְרָשׁ קִבָּלָה בַּעֲנָוָה שֶׁבָּהֶם, וְנִסְמָךְ לַמִּקְרָא, אֲבָל אֵין צָרֵךְ לְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, שֶׁאֵין מִלַּת "נָא" מוֹרָה עַל דָּבָר שֶׁיִּתְחַדֵּשׁ בָּעֵת הַהִיא בִּלְבַד, אֲבָל עַל כָּל דָּבָר הוֹוֶה וְעוֹמֵד יֹאמְרוּ כֵּן, כִּי הוּא רוֹמֵז עַל הָעִנְיָן לוֹמַר שֶׁהוּא עַתָּה כָּכָה, "הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת מַרְאֶה אָתְּ" מֵאָז וְעַד עַתָּה, וְכֵן "הִנֵּה נָא עָצַרַנִי ה' מִלֶּדֶת" (בראשית ט"ז:ב'), מִנְעוּרַי וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה. וְכֵן "הִנֵּה נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת" (בראשית י"ט:ח'), כִּי לֹא נוֹלְדוּ עַתָּה, וְכָלָם כָּכָה. וְיֵרָאֶה מִפְּשַׁט הַכְּתוּבִים כִּי שָׂרָה לֹא קִבְּלָה עָלֶיהָ לֵאמֹר כֵּן, אֲבָל הַמִּצְרִים הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים מְאֹד, וְכַאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל פַּרְעֹה לַקָּחָה אֶל בֵּיתוֹ, וְלֹא שָׁאֲלוּ בָּהֶם כְּלָל אִם אִשְׁתּוֹ הִיא אוֹ אִם אֲחוֹתוֹ הִיא, וְהִיא שָׁתְקָה וְלֹא הִגִּידָה כִּי אִשְׁתּוֹ, וְאַבְרָהָם סִפֵּר מֵעַצְמוֹ כִּי אֲחוֹתוֹ הִיא, וּלְכָךְ הֵטִיבוּ לוֹ בַּעֲבוּרָהּ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִיא" (בראשית י"ב:י"ח), הֶאֱשִׁים אוֹתוֹ כִּי בְּרִאוֹתוֹ שֶׁיִּקְחוּ אוֹתָהּ הָיָה לוֹ לְהַגִּיד לְפַרְעֹה כִּי אִשְׁתּוֹ הִיא, וְחָזַר וְהֶאֱשִׁים אוֹתוֹ עַל אָמְרוֹ אֲחֹתִי כֵּן לַשָּׂרִים וּלְבֵית פַּרְעֹה כִּי אֲחוֹתוֹ הִיא, וְלֹא הֶאֱשִׁים אֶת הָאִשָּׁה כְּלָל, כִּי אֵין רָאוּי שֶׁתַּכְחִישׁ הִיא אֶת בַּעְלָהּ וְהָרָאוּי לָהּ שְׁתִּשְׁתֹּק:

פסוק טו

וְטַעַם **וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַּרְעֹה** כִּי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ הַמִּצְרִים אָמְרוּ רְאוּיָה זֹאת לַשָּׂרִים הַגְּדוֹלִים, וְהִנֵּה הֻבִיאוּהָ אֲלֵיהֶם וְגַם הֵם יָרְאוּ לְנַפְשָׁם מִנִּגַּע בָּהּ, כִּי מִפְּנֵי הַיִּפְי הַגָּדוֹל יָדְעוּ כִּי הַמֶּלֶךְ יַחְפֹּץ בָּהּ מְאֹד, וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ בֵּינֵיהֶם לוֹמַר רְאוּיָה הִיא לַמֶּלֶךְ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ב:ט"ו). וְזֶה דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ב:ט"ו) שֶׁאָמַר, וְשַׁבַּחוּ יָתַהּ לְוָת פַּרְעֹה. אוֹ שֶׁהִלְלוּהָ אֶל הַמֶּלֶךְ עַצְמוֹ וְשָׁלַח וּלְקָחָהּ:

פסוק יז
וְטַעַם **עַל דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם** כִּי בַּעֲבוּר הֱחָמֵס שֶׁעָשָׂה לְשָׂרָה גַּם לְאַבְרָהָם וּבִזְכוּת שְׁנֵיהֶם בָּאוּ עָלָיו הַנְּגָעִים הַגְּדוֹלִים הָהֵם:

פסוק יח
וַיִּקְרָא **פַּרְעֹה לְאַבְרָם** יִתָּכֵן כִּי בְּבוֹא הַנְּגָעִים פִּתְאוֹם עָלָיו וְעַל בֵּיתוֹ בְּעֵת אֲשֶׁר לָקְחָה שָׂרָה אֶל בֵּיתוֹ, הִרְהֵר בְּדַעְתּוֹ לֵאמֹר מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ, וְשָׁאַל אוֹתָהּ וְהִגִּידָה כִּי הִיא אִשְׁתּוֹ, וְלָכֵן קָרָא לְאַבְרָהָם וְהֶאֱשִׁים אוֹתוֹ. אוֹ כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מא ב) שֶׁלָּקָה בְּרֹאתָן שֶׁהַמִּשְׁגָּל קָשֶׁה לוֹ, וְחָשַׁשׁ כִּי שֻׁמָּא אִשְׁתּוֹ הִיא, וְאָמַר לוֹ בְּסֵפֶק "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִי", לְהוֹצִיא מִפִּיו הָאֱמֶת, כִּי אִם הָיְתָה אֲחוֹתוֹ הָיָה אוֹמֵר אָמְנָם אֲחוֹתִי הִיא. וְאָמַר "וָאֹמַר הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ" לִרְאוֹת מָה יְדַבֵּר וּמָה יָשִׁיב עַל תּוֹכַחְתּוֹ, וְאַבְרָהָם שָׁתַק מִמֶּנּוּ וְלֹא הֵשִׁיב אוֹתוֹ דָּבָר מֵרֹב פַּחְדּוֹ. אָז הֵבִין פַּרְעֹה כִּי הִיא אִשְׁתּוֹ כַּאֲשֶׁר חָשַׁב וְצִוָּה עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים לְשַׁלְּחָם:

פסוק יט
וְטַעַם **וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה** שֶׁהָיָה רְצוֹנוֹ שֶׁתִּהְיֶה זֹאת אִשְׁתּוֹ הַמּוֹלֶכֶת, לֹא תִּהְיֶה פִּלֶגֶשׁ לוֹ. וְהִזְכִּיר זֶה בַּעֲבוּר שֶׁיּוֹדֶה לוֹ אִם הִיא אֲחוֹתוֹ כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי:

פרק יג

פסוק א
וְטַעַם **הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר לוֹ** לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא גָּזְלוּ מִמֶּנּוּ דָּבָר מִכָּל הַמַּתָּנוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁנָּתְנוּ לוֹ בַּעֲבוּר שָׂרָה שֶׁתִּהְיֶה לַמֶּלֶךְ, וְלֹא אָמְרוּ רְמִיתָנוּ וּמַתָּנָה בְּטָעוּת הִיא. וְזֶה מַעֲשֶׂה נֵס:

פסוק ז
וַיְהִי **רִיב** כָּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית י"ג:ז') לְפִי שֶׁהָיוּ רוֹעָיו שֶׁל לוֹט מַרְעִין בְּהֶמְתָּם בְּשָׂדוֹת אֲחֵרִים וְהָיוּ רוֹעָיו שֶׁל אַבְרָם מוֹכִיחִין אוֹתָם עַל הַגָּזֵל, וְהֵם אוֹמְרִים נִתְּנָה הָאָרֶץ לְאַבְרָם וְלוֹ אֵין יוֹרֵשׁ וְלוֹט יוֹרְשׁוֹ וְאֵין זֶה גָּזֵל, וְהַכָּתוּב אָמַר "וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ", וְלֹא זָכָה בָּהּ עֲדַיִן אַבְרָם, וּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ הוּא (ב"ר מא ה). וַאֲנִי תְּמַהּ, כִּי הַמַּתָּנָה שֶׁנֶּאֱמְרָה לְאַבְרָם לְזַרְעוֹ הָיְתָה, שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה (יב ז) "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", וְהֵיאַךְ יִירָשֶׁנּוּ לוֹט. אוּלַי שָׁמְעוּ הָרוֹעִים הַמַּתָּנָה וְטָעוּ. וְהַכָּתוּב אוֹמֵר כִּי גַּם לְלוֹט גַּם לְאַבְרָם אֵינֶנָּה עַתָּה, וּלְפִי זֶה מַה שֶּׁאָמַר תְּחִלָּה כִּי הָיָה רְכוּשָׁם רָב לֵאמֹר כִּי מִפְּנֵי הָרְכוּשׁ הָרַב לֹא יְשָׁא אוֹתָם הָאָרֶץ, וְהֻצְרְכוּ רוֹעֵי לוֹט לְהַכְנִיס מִקְנֵיהֶם בְּשָׂדוֹת שֶׁיֵּשׁ לָהֶם בָּעָלִים, וְזֹאת סִבַּת הַמְּרִיבָה. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הָיְתָה הַמְּרִיבָה עַל הַמִּרְעֶה, כִּי לֹא נָשָׂא אוֹתָם הָאָרֶץ

וְכַאֲשֶׁר הָיָה מִקְנֵה אַבְרָם רוֹעֶה בָּאָחוּ הָיוּ רוֹעֵי לוֹט בָּאִים בִּגְבוּלָם וְרוֹעִים שָׁם. וְהִנֵּה אַבְרָם וְלוֹט הָיוּ גָּרִים וְתוֹשָׁבִים בָּאָרֶץ, וּפְחַד אַבְרָם פֶּן יִשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי יוֹשֵׁב הָאָרֶץ כִּבֵּד מִקְנֵיהֶם וְיָגֹרְשׁוּם אוֹ יַכּוּ אוֹתָם לְפִי חֶרֶב וְיִקְחוּ לָהֶם מִקְנֵיהֶם וּרְכוּשָׁם, כִּי יִשְׁיבַת הָאָרֶץ עַתָּה לָהֶם לֹא לְאַבְרָם. וְזֶה טַעַם "וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי", כִּי הִזְכִּיר שֶׁהָיוּ עַמִּים רַבִּים יוֹשְׁבִים בָּאָרֶץ הַהִיא, וְלָהֶם וּלְמִקְנֵיהֶם אֵין מִסְפָּר, וְלֹא יִשָּׂא אוֹתָם הָאָרֶץ וְאֶת אַבְרָם וְלוֹט. וּמִמִּלַּת "אָז" יֵרָאֶה לִי כִּי הָעַמִּים הָיוּ בָּאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם יוֹשְׁבֵי אֹהֶל וּמִקְנֶה, נָאֳסָפִים מִקְצָתָם אֶל עִיר אַחַת וְרוֹעִים שָׁם שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם, וְנוֹסְעִים מִשָּׁם אֶל גְּבוּל אַחֵר אֲשֶׁר לֹא רָעוּ אוֹתוֹ, וְכֵן יַעֲשׂוּ תָּמִיד כְּמִנְהַג בְּנֵי קֵדֶם, וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי הָיוּ אָז בָּאָרֶץ הַנֶּגֶב, וּבַשָּׁנָה הָאַחֶרֶת יָבוֹאוּ שָׁם הַיְבוּסִי וְהָאֱמֹרִי:

פסוק י

כְּגַן ה' כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם יֹאמַר כִּי אֶרֶץ הַכִּכָּר כֻּלָּהּ מַשְׁקִים אוֹתָהּ בָּרֶגֶל מִן הַיַּרְדֵּן כְּדֶרֶךְ הַנַּעֲשֶׂה בְּגַן ה' שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (בראשית ב':י') "וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן", וּכְדֶרֶךְ שֶׁהִיא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ (דברים יא י) "וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ כְּגַן הַיָּרָק". וְהִזְכִּיר שְׁנֵי הַמְּקוֹמוֹת, אָמַר "כְּגַן ה'", שֶׁהַמָּקוֹם הַטּוֹב בַּתַּחְתּוֹנִים כֵּן הוּא כֻּלּוֹ מַשְׁקֶה, וְהִזְכִּיר "כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", מָקוֹם יָדוּעַ לִרְעִיָּה. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ספרי עקב לח), "כְּגַן ה'" לְאֵילָנוֹת "כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" לְזֶרְעִים. יִרְצוּ לְפָרֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בַּכִּכָּר נְהָרוֹת גְּדוֹלִים יַשְׁקוּ אֵילָנֵי הַגַּנּוֹת כְּגַן ה', וּבוֹ יְאוֹרִים כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם יַשְׁקוּ גַּן הַיָּרָק. וּבָחַר לוֹ לוֹט בָּזֶה כִּי הָאָרֶץ שֶׁיַּשְׁקוּ אוֹתָהּ כֵּן רְחוֹקָה מִן הַבַּצֹּרֶת וְטוֹבָה לְמִרְעֶה:

פסוק יב

וְטַעַם **אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן** בִּשְׁאָר אֶרֶץ כְּנַעַן כֻּלָּהּ, שֶׁלֹּא יַעֲמֹד בְּמָקוֹם אֶחָד אֲבָל בְּכָל אֶרֶץ כְּנַעַן יָגוּר, וְלוֹט נִתְיַשֵּׁב בְּמָקוֹם אֶחָד מִמְּנָה בְּעָרֵי הַכִּכָּר, כִּי עָרֵי הַכִּכָּר מִכְּלַל אֶרֶץ כְּנַעַן. וְטַעַם "בְּעָרֵי הַכִּכָּר", פַּעַם בְּזוֹ וּפַעַם בְּזוֹ, מִפְּנֵי כֹּבֶד הַמִּקְנֶה. וְזֶה טַעַם "וַיִּבְחַר לוֹ לוֹט אֵת כָּל כִּכַּר הַיַּרְדֵּן", כִּי הִתְנָה עִם אַבְרָם שֶׁלֹּא יָבֹא בְּכָל הַכִּכָּר:

פסוק יג

וְטַעַם **וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים** יַאֲשִׁים הַכָּתוּב אֶת לוֹט שֶׁלֹּא נִמְנַע מִלִּשְׁכּוֹן עִמָּהֶם, כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ג:י"ג), וִידַבֵּר עוֹד בְּזִכּוּת הַצַּדִּיק שֶׁלֹּא נָפַל חֶבְלוֹ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר שָׁמָּה הָרֶשַׁע, כִּי לֹא יָנוּחַ שֵׁבֶט הָרֶשַׁע עַל גּוֹרָל הַצַּדִּיקִים, וְכָל עָרֵי הַכִּכָּר רָעִים וְחַטָּאִים לַה' מְאֹד כִּי עַל כֵּן נֶהְפְּכוּ, אַף עַל פִּי שֶׁכָּל בְּנֵי כְּנַעַן אַנְשֵׁי תּוֹעֵבוֹת גְּדוֹלוֹת כִּי כֵן כָּתוּב (ויקרא יח כז):

פסוק יז

קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ יִתָּכֵן שְׁזֶּה רְשׁוּת כִּרְצוֹנוֹ, אָמַר לוֹ בְּכָל אֲשֶׁר תִּרְצֶה לְלֶכֶת בָּאָרֶץ לְךָ כִּי אֶהְיֶה עִמְּךָ וּשְׁמַרְתִּיךָ מֵרַעַת הַגּוֹיִם, "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", כְּלוֹמַר שֶׁלְּךָ תִּהְיֶה. וְאִם הִיא מִצְוָה שֶׁיֵּלֵךְ בָּהּ כָּל אַרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ לְהַחֲזִיק בְּמַתְּנָתוֹ כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית י"ב:ו'), לֹא נִצְטַוָּה לַעֲשׂוֹת זֶה מִיָּד, וְהִנֵּה עָשָׂה כֵּן, כִּי עַתָּה הָיָה בַּמִּזְרָח וְאַחַר כֵּן הָלַךְ אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים שֶׁהוּא בַּמַּעֲרָב, וְהִנֵּה קְיָם הַמִּצְוָה בְּחַיָּיו. וְטַעַם "לְךָ וּלְזַרְעֲךָ", שֶׁתַּחֲזִיק בַּמַּתָּנָה מֵעַכְשָׁו לְהַנְחִילָהּ לְזַרְעֲךָ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ב קיט), יֵרֵשָׁה הִיא לָהֶם מֵאֲבוֹתֵיהֶם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה מוֹשֵׁל עָלֶיהָ וּנְשִׂיא אֱלֹהִים בְּתוֹכָהּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּלֵךְ בָּאָרֶץ הַהִיא:

פרק יד

פסוק א

וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֵרַע לְאַבְרָהָם לְהוֹרוֹת כִּי אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת תַּעֲמֹדְנָה לְמָשָׁל בָּעוֹלָם, וּבַסּוֹף יִתְגַּבְּרוּ בָּנָיו עֲלֵיהֶם וְיִפְלוּ כֻּלָּם בְּיָדָם, וְיָשִׁיבוּ כָּל שִׁבּוּתָם וּרְכוּשָׁם. וְהָיָה הָרִאשׁוֹן מֵהֶם מֶלֶךְ בָּבֶל כִּי כֵן הֶעָתִיד, כְּדִכְתִיב (דניאל ב לח) "אַנְתְּ הוּא רֵישָׁא דִּי דַהֲבָא", וְאוּלַי "אֶלָסָר" שֵׁם עִיר בְּמָדַי אוֹ בְּפָרַס, וְ"עֵילָם" בָּעִיר הַהִיא הָמְלַךְ מֶלֶךְ יָוָן, הוּא הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן, וּמִשָּׁם נִתְפַּשֵּׁט מַלְכוּתוֹ כְּשֶׁנִּצַּח דָּרְיָוֶשׁ. וּכְבָר הִזְכִּירוּ זֶה רַבּוֹתֵינוּ (ע"ז י), רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר שֵׁשׁ שָׁנִים מָלְכוּ בְּעֵילָם וְאַחַר כָּךְ נִתְפַּשְּׁטָה מַלְכוּתָם בְּכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ. וּ"מֶלֶךְ גּוֹיִם" הֵמְלַךְ עַל עַמִּים שׁוֹנִים אֲשֶׁר שָׁמוּהוּ עֲלֵיהֶם לְרֹאשׁ וּלְקָצִין, רֶמֶז לְמֶלֶךְ רוֹמִי אֲשֶׁר הֵמְלַךְ עַל עִיר מְקֻבֶּצֶת מֵעַמִּים רַבִּים, כִּתִּים וֶאֱדוֹם וְיֶתֶר גּוֹיִם. וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ב:ב'), אָמַר רַבִּי אָבִין כְּשֵׁם שֶׁפָּתַח בְּאַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת כָּךְ אֵינוֹ חוֹתֵם אֶלָּא בְּאַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת וְכוּ'. וְשָׁם עוֹד (מב ד בשינוי לשון) "וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר" זוֹ בָּבֶל "אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָסָר" זוֹ מָדַי "כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם" זוֹ יָוָן "וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם" זוֹ מַלְכוּת אֱדוֹם שֶׁהִיא מַכְתֶּבֶת טִירוֹנְיָא מִכָּל אֻמּוֹת הָעוֹלָם:

פסוק ב

וְטַעַם **וּמֶלֶךְ בָּלַע** מִפְּנֵי שֶׁמִּלַּךְ עַל עִיר קְטַנָּה וַאֲנָשִׁים בָּהּ מְעָט, וְלֹא שֵׁם לוֹ עַל פְּנֵי חוּץ:

פסוק ו

אֵיל פָּארָן כְּתַרְגּוּמוֹ מֵישַׁר פָּארָן. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵין אֵיל לְשׁוֹן מִישׁוֹר אֶלָּא מִישׁוֹר שֶׁל פָּארָן אֵיל שְׁמוֹ, וְשֶׁל מַמְרֵא אֵלוֹנֵי שְׁמוֹ, וְשֶׁל יַרְדֵּן כִּכָּר שְׁמוֹ, וְשֶׁל שִׁטִּים אָבֵל שְׁמוֹ, וְכֻלָּם מִתַּרְגְּמִין מֵישָׁרָא, וְכָל אֶחָד שְׁמוֹ עָלָיו, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:ו'). וְאִלּוּ הָיָה

כֵּן הָיָה אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ד:ו') מְתַרְגֵּם בִּשְׁמָם "אֵילָא דְּפָארָן", "אֱלוֹנֵי דְּמַמְרֵא", כְּמִנְהָגוֹ בַּשֵּׁמוֹת, וּמִי הִגִּיד לוֹ בַּמְּקוֹמוֹת הָרַבִּים הָהֵם הֲמִישׁוֹר הֵם כֻּלָּם אוֹ הָרִים הַגְּבוֹהִים. וּ"מַמְרֵא" שֵׁם הָאִישׁ הָאֱמֹרִי, אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר בַּעֲלֵי בְּרִית אַבְרָם, וְהַמָּקוֹם הַהוּא שָׁלוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית י"ד:י"ג) "אֱלוֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי" כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית י"ב:ו'). אָבָל "אֵיל פָּארָן" מָקוֹם אֵילִים, "כִּי יֵבשׁוּ מֵאֵילִים אֲשֶׁר חָמַדְתֶּם" (ישעיהו א כט), וְ"אֵלוֹנֵי" מָקוֹם אַלּוֹנִים "כָּאַלָה וְכָאַלּוֹן" (שם ו יג), "אַלּוֹנִים מִבָּשָׁן" (יחזקאל כז ו), וְהַנָּהוּג בָּהֶם לְהְיוֹתָם נְטוּעִים בְּמִישׁוֹר לִפְנֵי הַמְּדִינוֹת לִהְיוֹת לְעִיר כְּמוֹ מִגְרָשׁ. וְכֵן תַּרְגּוּם "אַלּוֹן בָּכוּת" (בראשית ל"ה:ח') "מִישׁוֹר בְּכוּתָא", וְשָׁם אֵינֶנּוּ שֵׁם הָעֶצֶם לַמָּקוֹם רַק הוּא שֵׁם לָאַלּוֹן הַנָּטוּעַ שָׁם, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ (שם) "תַּחַת הָאַלּוֹן", אֶלָּא שֶׁהוּא רוֹדֵף הָעִנְיָן לֹא הַמִּלּוֹת. וְהַתַּרְגּוּם הַיְרוּשַׁלְמִי אָמַר בְּ"אֵיל פָּארָן" וְ"אֱלוֹנֵי מַמְרֵא" – "מֵישְׁרָא", כְּדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס, וְאָמַר בְּ"אַלּוֹן בָּכוּת" – "בַּלּוּט בְּכוּתָא", כִּי "אַלּוֹן בָּכוּת" אֶצְלוֹ שֵׁם לָאֵילָן, לֹא לַמָּקוֹם. וְאוּנְקְלוֹס סָבַר שֶׁהוּא שֵׁם לַמָּקוֹם, כִּי הָיוּ בוֹ אַלּוֹנִים רַבִּים, כְּמוֹ "אֱלוֹנֵי מַמְרֵא", וּלְכָךְ אָמַר "הָאַלּוֹן". וְהִנֵּה כֻּלָּם שְׁמוֹת תֹּאַר, אֲבָל "כִּכַּר הַיַּרְדֵּן" לְשׁוֹן מִישׁוֹר מַמָּשׁ הוּא, כִּי כֵן יִקְרֵא בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הַמָּקוֹם שֶׁהַנְּהָרוֹת מִתְפַּשְּׁטִין בָּהֶם בְּמִרוּצַת הַמַּיִם הַנִּגָּרִים הַשּׁוֹטְפִים שָׁם, וְלָכֵן אָמַר (בראשית י"ט:י"ז) "וְאֶל תַּעֲמֹד בְּכָל הַכִּכָּר הָהָרָה הִמָּלֵט", וְכֵן "כַּר נִרְחָב" (ישעיהו ל כג), "לָבְשׁוּ כָרִים הַצֹּאן וַעֲמָקִים יַעַטְפוּ בָר" (תהלים סה יד), פְּעָמִים יִכָּפְלוּ הַמִּלָּה וּפְעָמִים יָסִירוּ הַכָּפֶל, כְּמוֹ "בַּת עַיִן" (שם יז ח) וְזוּלָתָם רַבִּים. וְיִקָּרְאוּ גַּם כֵּן הַשְּׁלוּחִים הַמְּהִירִים בַּשֵּׁם הַזֶּה, "לַכָּרִי וְלָרָצִים" (מלכים ב יא ד), "שָׂרֵי הַמֵּאוֹת וְאֶת הַכָּרִי" (שם יט), וְכֵן "בַּכְּרָכֹרוֹת" (ישעיהו סו כ), שֵׁם לְגַמַּלִּים הַמְּרִיצִין שֶׁהַזְּכִירוּם בַּתַּלְמוּד (מכות ה) "גַּמְלָא פַּרְחָא", וּמִמֶּנּוּ "מְכַרְכֵּר", כְּפוּלִים. וְ"אֶבֶל הַשִּׁטִּים" (במדבר לג מט) וְכֵן "אָבֵל מְחוֹלָה" (שופטים ז כב) תִּרְגְּמוּ אוֹתוֹ "מֵישַׁר", הוּא הַמָּקוֹם הַנֶּחֱרָב אֵין בּוֹ נָטַע וְלֹא בִּנְיָן, כִּי הַלָּשׁוֹן אֶצְלָם לְשׁוֹן חֳרָבָה וּשְׁמָמָה, כְּמוֹ "וַיֶּאֱבָל חֵיל וְחוֹמָה" (איכה ב ח), "אֲבַל תִּירוֹשׁ אֻמְלְלָה גָּפֶן" (ישעיהו כד ז):

פסוק ז

אֶל עֵין מִשְׁפָּט עַל שֵׁם הֶעָתִיד, שֶׁעֲתִידִים מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְהַשְׁפִּט שָׁם עַל עִסְקֵי אוֹתוֹ הָעַיִן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:ז') מִדִּבְרֵי אַגָּדָה (במד"ר יט יד). וְלֹא הֲבִינוֹתִי זֶה, כִּי "קָדֵשׁ" זֶה הוּא "קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ", כִּי הוּא בְּ"אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר עַל הַמִּדְבָּר", וּמִמֶּנּוּ נִשְׁתַּלְּחוּ מְרַגְּלִים בְּשָׁנָה שְׁנִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יג כו) "אֶל מִדְבַּר פָּארָן קָדֵשָׁה", וְכָתוּב (דברים א יט כב) "וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ" "וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ", וְשָׁם יָשְׁבוּ יִשְׂרָאֵל יָמִים רַבִּים. אֲבָל "קָדֵשׁ" שָׁשָׁם מִשְׁפַּט הַצַּדִּיקִים הוּא בְּמִדְבַּר צִן, שֶׁבָּאוּ שָׁם בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים,

שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ א) "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל הָעֵדָה מִדְבַּר צִן בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקָדֵשׁ" וּנְמַר הַפָּרָשָׁה. אוּלַי הַמִּדְרָשׁ עַל הַשֵּׁם בִּלְבַד הוּא, רָמַז הַכָּתוּב כִּי הַשֵּׁם הַזֶּה "קָדֵשׁ" הוּא יִהְיֶה עֵין מִשְׁפָּט. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ד:ז') אָמַר "מֵישַׁר פְּלוּגּ דִּינָא", וְלֹא יָדַעְתִּי מַהוּ, אוּלַי הוּא מִלְּשׁוֹן "פְּלָגִים יִבְלֵי מָיִם" (ישעיהו ל כה), "מִי פְלַג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה" (איוב לח כה), וְכֵן בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים (אסתר רבה ה) "פַּלְגּוּ שֶׁל יָם", יֹאמַר כִּי בַּמִּישׁוֹר הַהוּא מַעְיַן הַמִּשְׁפָּט וְעִמָּק הַדִּין, כִּי הָיָה מִישׁוֹר נָאֶה מְעֻתָּד לַמְּלָכִים, שָׁם יָשְׁבוּ לִשְׁפֹּט אֶת כָּל הַגּוֹיִם בָּאָרְצוֹת הָהֵם:

שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:ז'), עֲדַיִן לֹא נוֹלַד עֲמָלֵק וְנִקְרָא עַל שֵׁם הֶעָתִיד. וְלֹא יָדַעְתִּי אִם רְצוֹנוֹ לוֹמַר כִּי מֹשֶׁה רַבֵּינוּ קָרָא הַמָּקוֹם בַּשֵּׁם שֶׁהוּא נִקְרָא בְּיָמָיו, וְאִם כֵּן אֵין בְּכָאן דָּבָר עָתִיד, אוֹ מַה הָעֲתִידוֹת הַזּוֹ שֶׁיִּתְנַבְּאוּ הַגּוֹיִם לִקְרֹא הַמָּקוֹם כֵּן. וּלְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ב:ז'), עֲדַיִן לֹא נוֹלַד עֲמָלֵק וְאַתְּ אֲמַרְתְּ "אֶת כָּל שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי", אֶלָּא מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית. וְזֶה דֶּרֶךְ הַדִּבְּרָשׁ לָהֶם בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים, גַּם בִּנְהָרוֹת גַּן עֵדֶן אָמְרוּ (ב"ר טז ב) כַּלְּשׁוֹן הַזֶּה, וְכַוָּנָתָם לוֹמַר כִּי מֵעֵת צֵאת הַנְּהָרוֹת נֶאֱמַר כִּי הַנָּהָר הוֹלֵךְ קִדְמַת אֶרֶץ הָעֲתִידָה לִהְיוֹת לְאַשּׁוּר. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי בִּשְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי כִּי הָיָה בַּיָּמִים הַקַּדְמוֹנִים אָדָם נִכְבָּד מִבְּנֵי הַחוֹרִי יוֹשֵׁב הָאָרֶץ וּמָשַׁל עַל הַמָּקוֹם הַהוּא, וּשְׁמוֹ עֲמָלֵק, וֶאֱלִיפַז בְּכוֹר עֵשָׂו קָרָא שֵׁם בְּנוֹ עַל שֵׁם הָאִישׁ הַהוּא, וְאוּלַי מִמִּשְׁפַּחַת תִּמְנַע אִמּוֹ הָיָה, וּמֹשֵׁל גַּם בַּמָּקוֹם הַהוּא וְהָיָה שָׁם אַלּוּף עֲלֵיהֶם:

פסוק י

בְּאֶרֹת בְּאֶרֹת חֵמָר בְּאֵרוֹת הַרְבֵּה הָיוּ שָׁם שְׁנוֹטְלִין מִשָּׁם אֲדָמָה לְטִיט הַבִּנְיָן. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה שֶׁהָיָה הַטִּיט מֻגְבָּל בָּהֶן וְנַעֲשָׂה נֵס לְמֶלֶךְ סְדוֹם שֶׁיָּצָא מִשָּׁם, לְפִי שֶׁהָיוּ בָּאֲמוֹת מִקְצָתָן שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִים בְּאַבְרָם שֶׁנִּצַּל מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ, וְכֵיוָן שֶׁיָּצָא זֶה מִן הַחֹמֶר הֶאֱמִינוּ בְּאַבְרָם לְמַפְרֵעַ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:י'). וְאֵין סָפֵק כִּי פִּרוּשׁ בְּאֵרוֹת חֵמָר, בְּאֵרוֹת אֲשֶׁר בָּהֶם רֶפֶשׁ וְטִיט, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (ירמיהו לח ו) "וּבַבּוֹר אֵין מַיִם כִּי אִם טִיט וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בַּטִּיט" וְכָתוּב (תהלים מ ג) "וַיַּעֲלֵנִי מִבּוֹר שָׁאוֹן מִטִּיט הַיָּוֵן", וְיִתָּכֵן שֶׁיָּצָא מִשָּׁם כָּרְאוּי בְּלֹא נֵס. וַאֲנִי תָּמַהּ בְּמִדְרַשׁ הַהַגָּדָה הַזֹּאת, כִּי הָאֱמוֹת שֶׁלֹּא הָיוּ מַאֲמִינִים שֶׁעָשָׂה הקב"ה נֵס לְאַבְרָהָם, בִּרְאוֹתָם נִסּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ סְדוֹם לֹא יוֹסִיפוּ אֱמוּנָה בהקב"ה, כִּי מֶלֶךְ סְדוֹם עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה הָיָה, וְהִנֵּה נִסּוֹ אוֹ יְחַזֵּק יְדֵי עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה אוֹ שֶׁיַּאֲמִינוּ בְּכָל הַנִּסִּים שֶׁיִּהְיוּ בִּכְשָׁפִים אוֹ מִקְרֶה בְּאֶפְשָׁרוּת רְחוֹקָה, וְנִסּוֹ יִתֵּן סָפֵק בְּלֵב הַמַּאֲמִינִים בְּנִסּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם. וְאוּלַי יְפָרְשׁוּ "וַיֵּצֵא מֶלֶךְ סְדֹם לִקְרָאתוֹ", שֶׁיָּצָא מִן הַבּוֹר כְּשֶׁעָבַר אַבְרָהָם עָלָיו, כִּי נַעֲשָׂה לוֹ נֵס לִכְבוֹד אַבְרָהָם שֶׁיָּצָא לִקְרָאתוֹ לִכְבוֹדוֹ וּלְבָרְכוֹ, וְאֶפְשָׁר כִּי אַבְרָהָם

בְּשׁוּבוֹ הִבִּיט בַּבּוֹר הַהוּא כִּי חָפֵץ לְהַצִּיל הַמְּלָכִים וּלְהָשִׁיב לָהֶם רְכוּשָׁם, וְהִנֵּה נַעֲשָׂה הַנֵּס עַל יָדוֹ, וְאִם נַעֲשָׂה לְמֶלֶךְ סְדוֹם נֵס לִכְבוֹד אַבְרָהָם כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לְהַאֲמִין שֶׁיֵּעָשֶׂה נֵס לְאַבְרָהָם לְהַצִּיל מְמָוֶת נַפְשׁוֹ, וְנֹאמַר כִּי מֶלֶךְ עֲמֹרָה כְּבָר מֵת כַּאֲשֶׁר עָבַר אַבְרָהָם עָלָיו אוֹ שֶׁנָּפַל בְּבוֹר אַחֵר, כִּי "שָׁמָּה" רֶמֶז לָעֲמֹק:

פסוק טו

וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:ט"ו) לְפִי פְּשׁוּטוֹ כְּדֶרֶךְ הָרוֹדְפִים שֶׁמִּתְפַּלְּגִים אַחַר בּוֹרְחֵיהֶם כְּשֶׁבּוֹרְחִין זֶה לְכָאן וְזֶה לְכָאן, "לַיְלָה", כְּלוֹמַר לְאַחַר שֶׁחָשְׁכָה לֹא נִמְנַע מִלְּרָדְפָם. וְהַנָּכוֹן כִּי רָדַף אוֹתָם בַּיּוֹם עַד דָּן עִם כָּל מַחֲנֵהוּ, וְכַאֲשֶׁר חָשַׁךְ עֲלֵיהֶם הַלַּיְלָה וְלֹא הָיָה רוֹאֶה אֵי זֶה דֶּרֶךְ אֲשֶׁר יִבְרְחוּ בָּהּ, חָלַק עַמּוֹ וַעֲבָדָיו לִשְׁנַיִם אוֹ שְׁלֹשָׁה רָאשִׁים, וְלָקַח הַחֵלֶק הָאֶחָד עִמּוֹ וְרָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם בְּכָל הַדְּרָכִים וְהִכּוּם עַד חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמֶּשֶׂק, וְחָזַר מִלְּרָדְפָּ אַחֲרֵיהֶם. וְשִׁעוּרוֹ, וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם הוּא וַעֲבָדָיו לַיְלָה:

וַיִּרְדְּפֵם עַד חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמֶּשֶׂק יָדוּעַ כִּי מֶרְחָק רַב מִן אֵלּוֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן בָּאָרֶץ יְהוּדָה לְדַמֶּשֶׂק אֲשֶׁר הוּא חוּצָה לָאָרֶץ. אִם כֵּן רָדַף אַחֲרֵיהֶם יָמִים רַבִּים עַד הוֹצִיאוֹ אוֹתָם מִן הָאָרֶץ, כִּי הֵם אֶל בָּבֶל אַרְצָם הָיוּ חוֹזְרִים. אוֹ שֶׁהָיָה נֵס גָּדוֹל, כַּאֲשֶׁר דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מג ג) בְּ"אֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבֹא" (ישעיהו מא ג):

פסוק יח

וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הִיא יְרוּשָׁלַיִם, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים עו ג) "וַיְהִי בְשָׁלֵם סֻכּוֹ", וּמַלְכָּהּ יִקָּרֵא גַּם בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ "אֲדֹנִי צֶדֶק" (יהושע י א), כִּי מֵאָז יָדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא מִבְחַר הַמְּקוֹמוֹת בָּאֶמְצַע הַיִּשּׁוּב, אוֹ שֶׁיָּדְעוּ מַעֲלָתוֹ בְּקַבָּלָה שֶׁהוּא מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, שֶׁשָּׁם שְׁכִינָתוֹ שֶׁל הקב"ה שֶׁנִּקְרָא "צֶדֶק". וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ג:ו'), הַמָּקוֹם הַזֶּה מַצְדִּיק אֶת יוֹשְׁבָיו, וּמַלְכִּי צֶדֶק, אֲדוֹנִי צֶדֶק, נִקְרֵאת יְרוּשָׁלַם צֶדֶק, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א כא) "צֶדֶק יָלִין בָּהּ":

וְהִוא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן לְהוֹדִיעַ כִּי אַבְרָהָם לֹא הָיָה נוֹתֵן מַעֲשֵׂר לְכֹהֵן לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁיָּדַע בּוֹ שֶׁהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן נָתַן לוֹ הַמַּעֲשֵׂר לִכְבוֹד הַשֵּׁם. וְהֶרֶמֶז לְאַבְרָהָם מִזֶּה כִּי שָׁם יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים, וְשָׁם יוֹצִיא זַרְעוֹ הַמַּעֲשֵׂר וְהַתְּרוּמָה, וְשָׁם יְבָרְכוּ אֶת ה'. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (נדרים לב) שֶׁאוֹמְרִים כִּי מַלְכִּי צֶדֶק הוּא שֵׁם בֶּן נֹחַ, הָלַךְ מֵאַרְצוֹ לִירוּשָׁלַם לַעֲבֹד שָׁם אֶת ה', וְהָיָה לָהֶם לְכֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן, כִּי הוּא אֲחִי אֲבִיהֶם הַנִּכְבָּד, כִּי יְרוּשָׁלַיִם מִגְּבוּל הַכְּנַעֲנִי הִיא מֵעוֹלָם. וְרַשִׁ"י כָּתַב לְמַעְלָה (יב ו) "וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ", הָיָה הוֹלֵךְ וְכוֹבֵשׁ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִזַּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם זְקֵנוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁבְּחֶלְקוֹ שֶׁל שֵׁם נָפְלָה כְּשֶׁחִלֵּק נֹחַ לְבָנָיו אֶת הָאָרֶץ (ספרא קכו), שֶׁנֶּאֱמַר "וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם". וְאֵין זֶה נָכוֹן,

כִּי "גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידוֹן" (בראשית י':י"ט) יִכְלֹל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּגְבוּל בְּנֵי שֵׁם בַּמִּזְרָח מִמַּשָּׂא רְחוֹק מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אֲבָל אִם חֵלֶק נֹחַ לְבָנָיו הָאֲרָצוֹת וְנָתַן לְשֵׁם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הָיָה זֶה כִּ"מְחַלֵּק נְכָסָיו עַל פִּיו", וְיָשְׁבוּ בָּהּ בְּנֵי כְּנַעַן עַד אֲשֶׁר יַנְחִיל אוֹתָהּ הַשֵּׁם לְזֶרַע אוֹהֲבוֹ, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי כְּבָר (רמב"ן על בראשית י':ט"ו):

וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן בַּעֲבוּר הֱיוֹת בְּכָל הָעַמִּים כֹּהֲנִים מְשָׁרְתִים לַמַּלְאָכִים הַנִּקְרָאִים "אֱלִים", כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טו יא) "מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם", יִקָּרֵא הקב"ה "אֵל עֶלְיוֹן". וְעִנְיָנוֹ, הַתַּקִּיף הַגָּבוֹהַּ עַל כָּל גְּבוֹהִים, כְּמוֹ "יֶשׁ לְאֵל יָדִי" (בראשית ל"א:כ"ט). וּמַלְכֵּי צֶדֶק לֹא הִזְכִּיר הַשֵּׁם, אֲבָל אַבְרָהָם אָמַר "ה' אֵל עֶלְיוֹן" (בראשית י"ד:כ"ב):

פסוק יט

קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:י"ט), קוֹנֶה כְּמוֹ עֹשֶׂה, עַל יְדֵי עֲשִׂיָּתוֹ קָנָאן לִהְיוֹת לוֹ. וְאֵלֶּה שְׁנֵי פָּנִים הֵם, וְאוּלַי כֵּן הַדָּבָר שֶׁיָּבֹא לְשׁוֹן קִנְיָן בְּעִנְיָן הֲעָשִׂיָּה, וְכֵן "כִּי אַתָּה קָנִיתָ כִלְיֹתָי" (תהלים קלט יג), שֶׁיִּכְפֹּל "תְּסוּכֵנִי בִּבְטֶן אִמִּי", וְכֵן "הֲלֹא הוּא אָבִיךָ קָנֶךָ הוּא עָשָׂךְ וַיְכֹנְנֶךָ" (דברים לב ו), כִּי הַלָּשׁוֹן יֹאמַר "קִנְיָן" בַּעֲשִׂיָּה, וְהַהֵפֶךְ "אֲשֶׁר עָשׂוּ בָּחָרָן" (בראשית י"ב:ה'), קָנוּ, "וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה" (בראשית ל"א:א'). וְהַנְּכוֹן מָה שֶׁאָמַר עוֹד קָנָאן לִהְיוֹת לוֹ, כִּי כָל אֲשֶׁר לְאָדָם יִקָּרֵא קִנְיָנוֹ, וְיִקָּרְאוּ הַצֹּאן "מִקְנֶה" בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ עִקַּר רְכוּשׁ הָאָדָם. וּלְשׁוֹן חֲכָמִים (ב"מ י), הַמַּגְבִּיהַּ מְצִיאָה לַחֲבֵרוֹ קָנָה חֲבֵרוֹ, הַבָּטָה בְּהֶפְקֵר קָנְיָא (שם קיח), חָצְרוֹ שֶׁל אָדָם קוֹנָה לוֹ שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ (שם יא), וְכֵן בְּכָל מָקוֹם תָּבוֹא לָהֶם בְּמָקוֹם זְכִיָּה, כְּלוֹמַר שֶׁהוּא שֶׁלּוֹ. וְלָזֶה נִתְכַּוֵּן אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ד:י"ט) שֶׁתִּרְגֵּם "דְּקִנְיָנֵהּ" וְלֹא אָמַר "קָנָה":

פסוק כ

וַיִּתֶּן לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל אַבְרָהָם לֹא רָצָה לְקַחַת לְעַצְמוֹ מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל אֲבָל חֵלֶק הַגְּבוֹהַּ הִפְרִישׁ לְתִתּוֹ לַכֹּהֵן וּמֶלֶךְ סְדוֹם יָצָא לִקְרַאת אַבְרָהָם אֶל עֵמֶק שָׁוֵה לְכַבְּדוֹ וְהָלַךְ עִמּוֹ עַד שֶׁלֵּם שֶׁהוֹצִיא מַלְכֵּי צֶדֶק לֶחֶם וְיַיִן לְעֹם אֲשֶׁר בְּרַגְלָיו וְלֹא בִּקֵּשׁ מֶלֶךְ סְדוֹם מִמֶּנּוּ דָּבָר אֲבָל כַּאֲשֶׁר רָאָה נְדִיבַת לִבּוֹ וְצִדְקָתוֹ שֶׁנָּתַן הַמַּעֲשֵׂר אָז בִּקֵּשׁ גַּם הוּא הַנֶּפֶשׁ בְּדָרְךָ צְדָקָה וְאַבְרָהָם בָּטַח בֵּאלֹהָיו שֶׁיִּתֵּן לוֹ עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְלֹא רָצָה לָקַחַת מִמֶּנּוּ דָּבָר וְהֵשִׁיב לוֹ כָּל רְכוּשׁ סְדוֹם שֶׁהוּא שֶׁלּוֹ וְכָל רְכוּשׁ עֲמֹרָה לְהָשִׁיב אוֹתוֹ לִבְעָלָיו כִּי בַּכֹּל בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ הַנֶּפֶשׁ וּבַכֹּל הָיְתָה טַעֲנָתוֹ שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הֵם הֶעֱשִׁירוּ אֶת אַבְרָם וּשְׁאָר הַמְּקוֹמוֹת הַנִּזְכָּרִים לְפִי חֶרֶב הִכּוּ אוֹתָם וְלֹא לָקְחוּ מֵעֲרֵי הַמְּלָכִים רַק רְכוּשׁ סְדוֹם וַעֲמֹרָה כִּי בַּעֲבוּר שֶׁאִבְּדוּ מַלְכֵיהֶם נִשְׁאֲרוּ עֲזוּבוֹת עָרֵיהֶם וְיִתְּכֵן שֶׁיִּהְיֶה זֶה מָה שֶׁאָמַר "אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ" יִשָּׁאֵר בְּיָדִי מִכָּל הָרְכוּשׁ הַבָּא אֵלַי מִכֶּלְכֶם "וְאִם אֶקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לְךָ" בִּרְכוּשְׁךָ שֶׁנָּתַתָּ אַתָּה לִי:

פסוק כב

וְטַעַם **הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל ה'** לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, מֵרִים אֲנִי יָדִי לְאֵל עֶלְיוֹן, וְכֵן "בִּי נִשְׁבַּעְתִּי" (בראשית כ"ב:ט"ז), נִשְׁבָּע אֲנִי, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ד:כ"ב). וְכֵן מָצָאתִי בַּסִּפְרֵי (ואתחנן לג), מָצִינוּ בְּכָל הַצַּדִּיקִים שֶׁמַּשְׁבִּיעִין אֶת יִצְרָן שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת, בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל ה'". וְהִנֵּה הוּא כִּלְשׁוֹן "וַיֵּרֶם יְמִינוֹ וּשְׁמֹאלוֹ אֶל הַשָּׁמַיִם וַיִּשָּׁבַע בְּחֵי הָעוֹלָם" (דניאל יב ז). וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ד:כ"ב) אָמַר "אֲרֵימִית יָדִי בִּצְלוֹ קֳדָם ה'", יֹאמַר הִתְפַּלַּלְתִּי אֶל ה' וְכַפַּי פְּרוּשׂוֹת הַשָּׁמַיִם, אִם אֶקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לָךְ, כְּלוֹמַר כֹּה יַעֲשֶׂה לִי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִיף אִם אֶקַּח. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָמַר "הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל ה'", לְהְיוֹת הֶקְדֵּשׁ וְחֵרֶם לְפָנָיו אִם אֶקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לָךְ, כִּי הַהֶקְדֵּשׁוֹת יִקָּרְאוּ כֵן "תְּרוּמַת יָד", כִּלְשׁוֹן "כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת" (שמות לה כד), "וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב לַה'" (שם כב). וְאָמַר כֵּן בַּעֲבוּר שֶׁנִּתַּן מִמֶּנּוּ מַעֲשֵׂר, כִּי כָל אֲשֶׁר יִקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ יִהְיֶה תְּרוּמָה לַה', לֹא יֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ דָּבָר. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ג:ט'), עֲשָׂאָן תְּרוּמָה, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (במדבר יח כו) "וַהֲרֹמֹתֶם מִמֶּנּוּ תְּרוּמַת ה'":

פרק טו

פסוק א

הָיָה דְבַר ה' אֶל אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה זָכָה עַתָּה אַבְרָהָם לִהְיוֹת לוֹ דְּבַר ה' בַּמַּחֲזֶה בַּיּוֹם, כִּי מִתְּחִלָּה הָיְתָה נְבוּאָתוֹ בְּמַרְאוֹת הַלָּיְלָה. וְטַעַם "הָיָה דְבַר ה' אֶל אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה" כְּטַעַם "וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת" (שמות כ יח), וְסוֹדָם לְיוֹדְעֵי חֵן:

אַל תִּירָא אַבְרָם הָיָה מִתְיָרֵא מִשְּׁנֵי דְּבָרִים, מִן הַמַּלְכִים פֶּן יַרְבּוּ צִבְאוֹתָם עָלָיו הֵם אוֹ הָעוֹמְדִים תַּחְתָּם וּבַמִּלְחָמָה יֵרֵד וְנִסְפֶּה, אוֹ יוֹמוֹ יָבֹא לָמוּת בְּלֹא זֶרַע. וְהִבְטִיחוֹ כִּי הוּא יִהְיֶה מָגֵן בַּעֲדוֹ מֵהֶם, וְעוֹד יִהְיֶה שְׂכָר לָכְתּוֹ עִם ה' הַרְבֵּה מְאֹד:

פסוק ב

וַיֹּאמֶר אַבְרָם ה' אֱלֹהִים מַה תִּתֶּן לִי הִנֵּה הִצַּלְתַּנִי מִן הַמַּלְכִים, אֲבָל מִן הַכָּרֵת לֹא הִבְטַחְתָּ אוֹתִי, רַק אָמַרְתָּ שֶׂתַּרְבֶּה לִי שָׂכָר הַרְבֵּה, וּמָה יִהְיֶה שְׂכָרִי בְּלֹא בָנִים. וְהִנֵּה לֹא עָלָה בְּדַעְתּוֹ שֶׁיִּהְיֶה הַשָּׂכָר הַגָּדוֹל הַזֶּה עוֹלָם הַבָּא, כִּי זֶה אֵין צָרֵךְ לְהַבְטָחָה, כִּי כָל עוֹבֵד אֱלֹהִים יִמְצָא חַיִּים לְפָנָיו, אַךְ בָּעוֹלָם הַזֶּה יֵשׁ צַדִּיקִים שֶׁמַּגִּיעַ עֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הָרְשָׁעִים, עַל כֵּן צְרִיכִים בְּטָחוֹן. וְעוֹד כִּי "הַרְבֵּה מְאֹד", לֵאמֹר שֶׁיִּזְכֶּה לִשְׁתֵּי שֻׁלְחָנוֹת בְּכָל הַטּוֹב הָרָאוּי לַצַּדִּיקִים הַגְּמוּרִים מֵאֵין עֹנֶשׁ כְּלָל. וְעוֹד כִּי הַהַבְטָחָה לְמָה שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא מִמֶּנּוּ, וְחָזַר וּפֵרַשׁ לוֹ הַבְטָחָתוֹ שֶׁלֹּא יִפְחַד גַּם מִזֶּה, כִּי יָשִׂים זַרְעוֹ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב. וְיֵשׁ עָלֶיךָ לִשְׁאֹל, שֶׁכְּבָר

נֶאֱמַר לוֹ לְאַבְרָהָם (בראשית י"ג:ט"ו) "כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ", וְאֵיךְ יֹאמַר עַתָּה "וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי" "וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי", וְלָמָּה לֹא הֶאֱמִין בַּנְּבוּאָה הָרִאשׁוֹנָה כַּאֲשֶׁר יַאֲמִין בָּזֹאת. וְהִתְּשׁוּבָה כִּי הַצַּדִּיקִים לֹא יַאֲמִינוּ בְּעַצְמָם בְּחֶטְאָם בִּשְׁגָגָה, וְכָתוּב (ירמיהו יח ט) רֶגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לִבְנֹת וְלִנְטֹעַ וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא וְעָשָׂה הָרַע לְפָנַי וְנִחַמְתִּי עַל הַטּוֹבָה. וְהִנֵּה רָאָה עַצְמוֹ בָּא בַּיָּמִים וְלֹא נִתְקַיְּמָה נְבוּאָתוֹ, וְחָשַׁב כִּי חָטָאיו מָנְעוּ הַטּוֹב. וְאוּלַי חָשַׁשׁ עַתָּה פֶּן יֵעָנֵשׁ עַל הַנִּפְשׁוֹת שֶׁהָרַג, כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מד ה), וְכִלְשׁוֹן הַזֶּה אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ו:ב') "וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ" (בראשית ל"ב:ח'), מִכָּאן שֶׁאֵין הַבְטָחָה לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה וְכוּ':

מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי פֵּרְשׁוּ בּוֹ (יב"ע) אֲנִי מֵת בְּלֹא בָנִים, כְּטַעַם "כִּי הֹלֵךְ הָאָדָם אֶל בֵּית עוֹלָמוֹ" (קהלת יב ה). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי מִתְּחִלָּה יִתְאוֹנֵן מָה יִהְיֶה שְׂכָרִי אַחֲרֵי שֶׁאֵין לִי בָּנִים, וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ נָע וָנָד בָּאָרֶץ נָכְרִיָּה יְחִידִי כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה, אֵין יוֹצֵא וְאֵין בָּא בְּבֵיתִי זוּלָתִי אֱלִיעֶזֶר אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לָקַחְתִּי לִי מִדַּמֶּשֶׂק, לֹא מִבֵּית אָבִי וְלֹא מֵאַרְצִי, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע" כַּאֲשֶׁר הִבְטַחְתַּנִי, וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי הַנִּזְכָּר יוֹרֵשׁ אוֹתִי, כִּי זָקַנְתִּי וְיָבֹא עִתִּי בְּלֹא זֶרַע, וְהִנֵּה אָנִי עָנוּשׁ וְאָבַד שְׂכָרִי אֲשֶׁר הִבְטַחְתַּנִי בּוֹ בָּרִאשׁוֹנָה:

פסוק ד

וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה בַּעֲבוּר הֱיוֹת לוֹ הַבֵּן הַיּוֹרֵשׁ אַחֲרֵי זִקְנָתוֹ לֹא הִבְטִיחוֹ רַק עַל הַיֵּרֶשָׁה, שֶׁלֹּא יִדְאַג כִּי זַרְעוֹ יִירָשֶׁנּוּ. וְטַעַם "וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו" כִּי עוֹד בְּפִיו "וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי" וּבָא אֵלָיו פִּתְאוֹם דְּבַר הַשֵּׁם לֵאמֹר "לֹא יִירָשְׁךָ זֶה":

פסוק ה

וַיּוֹצֵא אוֹתוֹ הַחוּצָה לְפִי פְּשׁוּטוֹ הוֹצִיאוֹ מֵאָהֳלוֹ אֶל הַחוּץ לִרְאוֹת הַכּוֹכָבִים. וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ אָמַר לוֹ צֵא מֵאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ, שֶׁרָאִיתָ בַּמַּזָּלוֹת שֶׁאֵינְךָ עָתִיד לְהַעֲמִיד בֵּן, אַבְרָם אֵין לוֹ בֵּן, אַבְרָהָם יֵשׁ לוֹ בֵּן, שָׂרַי לֹא תֵלֵד, שָׂרָה תֵּלֵד, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ו:ה'). וְהִנֵּה אַבְרָם הוֹלִיד אֶת יִשְׁמָעֵאל. אֲבָל פֵּרוּשׁ הַמִּדְרָשׁ כִּי אַבְרָם מְבַקֵּשׁ בֵּן יוֹרֵשׁ אוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר **וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי**, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לוֹ "לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ", וְצֵא מִן הָאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ, אַבְרָם אֵינוֹ מוֹלִיד בֵּן לְיָרְשׁוֹ, אֲבָל אַבְרָהָם מוֹלִיד בֵּן לְיָרְשׁוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה הָאִצְטַגְנִינוּת עַל זוּגָם, שֶׁאַבְרָם וְשָׂרַי לֹא יוֹלִידוּ זֶה מִזֶּה וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה יוֹלִידוּ. אֲבָל לְפִי דַּעְתִּי שָׂרָה תּוֹסֶפֶת בַּמִּדְרָשׁ לוֹמַר שֶׁהָיָה כֵּן גַּם בְּשָׂרָה, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא הִבְטִיחוֹ עַתָּה בְּשָׂרָה, וְגַם בְּעֵת נְבוּאַת הַמִּילָה עֲדַיִן הָיָה אַבְרָהָם מִסְתַּפֵּק בְּשָׂרָה שֶׁתֵּלֵד:

פסוק ו

וְהֶאֱמַן בַּה' וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ו:ו'), הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָשַׁב לוֹ צְדָקָה וּזְכוּת עַל הָאֱמָנָה שֶׁהֶאֱמִין בּוֹ. וְאֵינִי מֵבִין מָה הַזְּכוּת הַזֹּאת, לָמָּה לֹא יַאֲמִין בֵּאלֹהֵי אֱמֶן וְהוּא הַנָּבִיא בְּעַצְמוֹ, וְלֹא אִישׁ אֵל וִיכַזֵּב, וּמִי שֶׁהֶאֱמִין לְשַׁחֵט אֶת בְּנוֹ הַיָּחִיד הָאָהוּב וּשְׁאָר הַנִּסְיוֹנוֹת אֵיךְ לֹא יַאֲמִין בִּבְשׂוֹרָה טוֹבָה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי יֹאמַר שֶׁהֶאֱמִין בַּה' וְחָשַׁב כִּי בְּצִדְקוֹ שֶׁל הקב"ה יִתֵּן לוֹ זֶרַע עַל כָּל פָּנִים, לֹא בְּצִדְקַת אַבְרָם וּבִשְׂכָרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ "שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד", וּמֵעַתָּה לֹא יֵירָא פֶּן יִגְרֹם הַחֵטְא, וְאַף עַל פִּי שֶׁבַּנְּבוּאָה הָרִאשׁוֹנָה חָשַׁב שֶׁתִּהְיֶה עַל תְּנַאי כְּפִי שְׂכַר מַעֲשָׂיו, עַתָּה כֵּיוָן שֶׁהִבְטִיחוֹ שֶׁלֹּא יִירָא מִן הַחֵטְא וְיִתֵּן לוֹ זֶרַע הֶאֱמִין כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים, אֱמֶת לֹא יָשׁוּב מִמֶּנָּה, כִּי צְדָקַת ה' הִיא וְאֵין לָהּ הֶפְסֵק, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מה כג) בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' יָצָא מִפִּי צְדָקָה דָּבָר וְלֹא יָשׁוּב. אוֹ יֹאמַר כִּי אַבְרָהָם הֶאֱמִין שֶׁיִּהְיֶה לוֹ זֶרַע יוֹרֵשׁ עַל כָּל פָּנִים, והקב"ה עוֹד חָשַׁב לוֹ הַהַבְטָחָה הַזּוֹ שֶׁהִבְטִיחוֹ צְדָקָה, כִּי בְּצִדְקַת ה' יֵעָשֶׂה כֵּן, כְּמוֹ "אֱלֹהִים חָשְׁבָהּ לְטוֹבָה" (בראשית נ:כ'), וְכֵן "וַתֶּחְשֹׁב לוֹ לִצְדָקָה" (תהלים קו לא) דְּפִנְחָס, שֶׁחָשַׁב לוֹ הַבְטָחָתוֹ זוֹ שֶׁבְּטַח בַּשֵּׁם בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא לִצְדָקָה לְדוֹר וָדוֹר, כִּי לְעוֹלָם יִשְׁמֹר לוֹ הָאֵל בַּעֲבוּרָהּ צִדְקָתוֹ וְחַסְדּוֹ, כְּדֶרֶךְ "לְעוֹלָם אֶשְׁמָר לוֹ חַסְדִּי" (שם פט כט):

פסוק ז

אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי זֶה (רמב"ן על בראשית י"א:כ"ח), כִּי יֹאמַר מֵעֵת שֶׁהוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וְעָשִׂיתִי לְךָ נֵס הָיָה הָרְצוֹן לְפָנַי לָתֵת לְךָ הָאָרֶץ הַזֹּאת, וְהִנֵּה עַתָּה לֹא גָזַר שֶׁיִּתְּנֶנָּה לוֹ אֶבָל אָמַר שֶׁהוֹצִיאוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים עַל דַּעַת שֶׁיִּתְּנֶנּוּ לוֹ, וְלָכֵן חָשַׁשׁ אַבְרָהָם פֶּן יִהְיֶה בִּירֻשַּׁת הָאָרֶץ תְּנַאי הַמַּעֲשִׂים, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ פַּעֲמַיִם (לעיל יב ז יג טו) "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת", כִּי עַתָּה לֹא יִגְזֹר הַמַּתָּנָה כַּאֲשֶׁר גָּזַר לוֹ זֶרַע, וְלָכֵן אָמַר "בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה", וְאֵינוֹ כִּשְׁאֵלַת "מָה אוֹת" (מלכים ב כ ח). וְגַם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא עָשָׂה עִמּוֹ כְּשֶׁאָר הָאוֹתוֹת לְהַרְאוֹת לוֹ אוֹת אוֹ מוֹפֵת בְּדָבָר נִפְלָא, אֲבָל בִּקֵּשׁ אַבְרָהָם שֶׁיֵּדַע יְדִיעָה אֲמִתִּית שֶׁיִּירָשֶׁנָּה וְלֹא יִגְרֹם חֶטְאוֹ אוֹ חֶטְא זַרְעוֹ לְמָנְעָהּ מֵהֶם, אוֹ שֶׁמָּא יַעֲשׂוּ הַכְּנַעֲנִים תְּשׁוּבָה וְיִקָּיֵם בָּהֶם "רָנַע אָדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לִנְתוֹשׁ וְלִנְתוֹץ לְהַאֲבִיד וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מֵרָעָתוֹ וְנִחַמְתִּי עַל הָרָעָה" (ירמיהו יח ז), וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּרַת עִמּוֹ בְּרִית שֶׁיִּירָשֶׁנָּה עַל כָּל פָּנִים:

פסוק ט

עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם בַּת שָׁלֹשׁ שָׁנִים, אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ט"ו:ט') אָמַר שָׁלֹשׁ, וְכֵן הַדָּבָר, כִּי בַּת שָׁלֹשׁ לֹא תִקָּרֵא עֶגְלָה, כְּמוֹ

שֶׁשָּׁנִינוּ (פרה א א) וְחָכָמִים אוֹמְרִים עֶגְלָה בַּת שְׁתַּיִם פָּרָה בַּת שָׁלֹשׁ. וְרָמַז כִּי שְׁלֹשָׁה קָרְבָּנוֹת מֵהֶן יַקְרִיבוּ לְפָנָיו זָרְעוֹ, הָעוֹלָה וְהַחַטָּאת וְהַשְּׁלָמִים, כִּי הָאִשָּׁם כְּחַטָּאת הוּא, אֵין בֵּינֵיהֶם לְבַד הַשֵּׁם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה טַעַם "מְשֻׁלֶּשֶׁת", שֶׁיָּבִיא אוֹתָן רְצוּפוֹת וְיִהְיֶה כָּל מִין לְבַד, וְכֵן "כִּי מְשֻׁלָּשׁוֹת הֵנָּה" (יחזקאל מב ו), שֶׁהָיוּ הַלְּשָׁכוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת וְהַתִּיכוֹנוֹת וְהַתַּחְתּוֹנוֹת:

פסוק י

וַיְבַתֵּר אוֹתָם בַּתָּוֶךְ לִכְרֹת עִמּוֹ בְּרִית לְעָבֹר בֵּין הַבְּתָרִים הָאֵלֶּה. וְנִרְמָז לוֹ גַּם כֵּן כִּי מֵאֵלֶּה יִהְיֶה כָּל קָרְבָּן בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף, כִּי הַגּוֹזָל בֶּן יוֹנָה, וְאָמַר בּוֹ גּוֹזָל שֶׁלֹּא הֻכְשְׁרוּ בַּמִּין הַהוּא אֶלָּא הַקְּטַנִּים. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל קְטַנֵּי הָעוֹפוֹת יִקָּרְאוּ גּוֹזָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לב יא) "כְּנָשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף", הֲבִין אַבְרָהָם מֵעַצְמוֹ הַמִּין הַנִּבְחָר, אוֹ הִקְרִיב בֶּן יוֹנָה בְּרִצּוֹנוֹ וְהַכָּתוּב בָּחַר לְעוֹלָם בַּמִּין אֲשֶׁר הִקְרִיב הַזָּקֵן. וְהִנֵּה יָדַע שֶׁאֵלֶּה יִהְיוּ הַקָּרְבָּנוֹת, וְכָל הַקָּרְבָּנוֹת יְבַתְּרוּ הָעוֹלָה לִנְתָחִים, וְהַשְּׁלָמִים לְחָזֶה וְשׁוֹק וְחֲלָבִים, וְהַחַטָּאת וְהָאָשָׁם לְחֶלְבֵיהֶן:

וְאֶת הַצִּפֹּר לֹא בָתָר נָתַן הַתּוֹר וְהַגּוֹזָל אִישׁ לְקְרַאת רֵעֵהוּ כִּי גַּם הֵם הָיוּ בַּבְּרִית, אֲבָל לֹא בִּתֵּר אוֹתָם בַּתָּוֶךְ כִּי בְּכָל הָעוֹף הַקָּרֵב נֶאֱמַר "לֹא יַבְדִּיל" (ויקרא א יז). וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ד:י"ד), הֶרְאָה לוֹ הקב"ה שֶׁמַּבְדִּילִין בְּעוֹלַת הָעוֹף וְאֵין מַבְדִּילִין בְּחַטַּאת הָעוֹף:

פסוק יא

וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל הַפְּגָרִים לֶאֱכֹל אוֹתָם כְּמִנְהַג הָעוֹפוֹת:

וַיַּשֵּׁב אוֹתָם נִרְמַז לוֹ כִּי יָבֹאוּ הָעַמִּים לְבַטֵּל הַקָּרְבָּנוֹת וְזֶרַע אַבְרָהָם יַבְרִיחוּם:

פסוק יב

וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת דְּרָשׁוּ בּוֹ רֶמֶז לְשִׁעְבּוּד אַרְבַּע גָּלֻיּוֹת, כִּי מָצָא הַנָּבִיא בְּנַפְשׁוֹ אֵימָה, וְאַחַר כָּךְ בָּא בַּחֲשֵׁכָה, וְאַחַר כָּךְ גְּדֹלָה הַחֲשֵׁכָה, וְאַחַר כָּךְ הִרְגִּישׁ כְּאִלּוּ הִיא נוֹפֶלֶת עָלָיו כְּמַשָּׂא כֶּבֶד תִּכְבַּד מִמֶּנּוּ. אָמְרוּ (ב"ר מד יז), "אֵימָה" זוֹ בָּבֶל, "חֲשֵׁכָה" זוֹ מָדַי שֶׁהֶחֱשִׁיכָה עֵינֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וּבְתַעֲנִית, "גְּדוֹלָה" זוֹ מַלְכוּת אֲנְטִיּוֹכָס, "נוֹפֶלֶת עָלָיו" זוֹ אֱדוֹם. וְהָיָה הָעִנְיָן הַזֶּה לְאַבְרָהָם כִּי כְּשֶׁהקב"ה כָּרַת עִמּוֹ בְּרִית לָתֵת הָאָרֶץ לְזַרְעוֹ לַאֲחֻזַּת עוֹלָם אָמַר לוֹ כְּמִשְׁיֵר בְּמַתְּנָתוֹ שֶׁאַרְבַּע גָּלֻיּוֹת יִשְׁתַּעְבְּדוּ בְּבָנָיו וְיִמְשְׁלוּ בְּאַרְצָם, וְזֶה בְּעַל מְנָת אִם יֶחֶטְאוּ לְפָנָיו, וְאַחֲרֵי כֵן הוֹדִיעוֹ בְּבֵאוּר גָּלוּת אַחֶרֶת שֶׁיִּגְלוּ תְּחִלָּה, שֶׁהוּא גָּלוּת מִצְרַיִם שֶׁכְּבָר נֶעֱנַשׁ בּוֹ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית י"ב:י'):

פסוק יג

כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ זֶה מִקְרָא מְסֹרָשׁ, וְשִׁעְבּוּדוֹ, כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם, וְלֹא פֵּרַשׁ כַּמָּה יְמֵי הָעַבְדוּת וְהָעִנּוּי, וְהִרְבֶּה מִקְרָאוֹת מְסֹרָסוֹת יֵשׁ בַּכָּתוּב. וְכֵן "בָּא אֵלַי הָעֶבֶד הָעִבְרִי אֲשֶׁר הֵבֵאתָ לָּנוּ לְצַחֵק בִּי" (בראשית ל"ט:י"ז), וְכֵן "וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה לִשְׁבֹּר אֶל יוֹסֵף" (שם מא נז), וְכֵן "כִּי כָּל אֹכֵל חָמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִיא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשֹׁן עַד יוֹם הַשְּׁבִעִי" (שמות יב טו) וְכֵן "בַּיּוֹם הַהוּא יַשְׁלִיךְ הָאָדָם אֵת אֱלִילֵי כַסְפּוֹ וְאֵת אֱלִילֵי זְהָבוֹ אֲשֶׁר עָשׂוּ לוֹ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַחְפֹּר פֵּרוֹת וְלָעֲטַלֵּפִים" (ישעיהו ב כ), וְכֵן "לְכוּ שִׁמְעוּ וַאֲסַפְּרָה כָּל יִרְאֵי אֱלֹהִים אֲשֶׁר עָשָׂה לְנַפְשִׁי" (תהלים סו טז), וְכֵן "לִי יִזְעָקוּ אֱלֹהַי יְדַעֲנוּךָ יִשְׂרָאֵל" (הושע ח ב), וְכֵן "וְהָיוּ לִי אָמַר ה' צְבָאוֹת לַיּוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה סְגֻלָּה וְחָמַלְתִּי עֲלֵיהֶם" (מלאכי ג יז), וְרַבִּים כֵּן. וְעִנְיַן הַכָּתוּב, אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי אוֹמֵר לְךָ "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" יְדוֹעַ תֵּדַע כִּי טֶרֶם תִּתְּנִי אוֹתָהּ לָהֶם יִהְיוּ גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְגַם יַעַבְדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר "יָדֹעַ תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" בְּעַבְדוּת וְעִנּוּי עַד קֵץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מִן הַיּוֹם הַזֶּה, וְאִם כֵּן הוֹדִיעוֹ קֵץ הַגְּאֻלָּה וְלֹא הוֹדִיעוֹ כַּמָּה יְמֵי הַגָּלוּת. גַּם נָכוֹן הוּא:

פסוק יד

וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ וְגַם לְרַבּוֹת ד' גָּלֻיּוֹת עַל שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ו:י"ד). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר כַּאֲשֶׁר דַּנְתִּי אֶת בָּנֶיךָ בְּגָלוּת וְעִנּוּי עַל עָוֹן, גַּם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ אָדִין עַל הֶחָמָס אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ לָהֶם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי טַעַם "וְגַם", אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי נָזַרְתִּי עַל זַרְעֲךָ לִהְיוֹת גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם, אַף עַל פִּי כֵן אֶשְׁפֹּט אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ עַל אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ לָהֶם, וְלֹא יִפְטְרוּ בַּעֲבוּר שֶׁעָשׂוּ גְּזֵרָתִי. וְהַטַּעַם כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (זכריה א יד), "וְקִנֵּאתִי לִירוּשָׁלַם וּלְצִיּוֹן קִנְאָה גְדוֹלָה וְקֶצֶף גָּדוֹל אֲנִי קֹצֵף עַל הַגּוֹיִם הַשַּׁאֲנַנִּים אֲשֶׁר אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה", וְאוֹמֵר (ישעיהו מז ו) "קָצַפְתִּי עַל עַמִּי חִלַּלְתִּי נַחֲלָתִי" וְגוֹ'. וְכֵן הָיָה בְּמִצְרַיִם, שֶׁהוֹסִיפוּ לְהָרַע כִּי הִשְׁלִיכוּ בְּנֵיהֶם לַיְאוֹר וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם, וְחָשְׁבוּ לִמְחוֹת אֶת שְׁמָם. וְזֶה טַעַם "דָּן אָנֹכִי", שֶׁאָבִיא אוֹתָם בְּמִשְׁפָּט אִם עָשׂוּ כַּנִּגְזַר עֲלֵיהֶם אוֹ הוֹסִיפוּ לְהָרַע לָהֶם. וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמַר יִתְרוֹ "כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם" (שמות יח יא), כִּי הַזְּדוֹן הוּא שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם הָעֹנֶשׁ הַגָּדוֹל שֶׁאִבְּדָם מִן הָעוֹלָם, וְכֵן "כִּי יָדַעְתִּ כִּי הֵזִידוּ עֲלֵיהֶם" (נחמיה ט י). וְהָרַב נָתַן טַעַם בְּסֵפֶר הַמַּדָּע (הלכות תשובה ו ה), לְפִי שֶׁלֹּא גָּזַר עַל אִישׁ יָדוּעַ, וְכָל אוֹתָם הַמְּרֵעִים לְיִשְׂרָאֵל אִלּוּ לֹא רָצָה כָּל אֶחָד מֵהֶם הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ, לְפִי שֶׁלֹּא נִגְזַר עַל אִישׁ יָדוּעַ. וְלֹא נִתְכְּנוּ דְּבָרָיו אֲצָלִי, שֶׁאֶפְלוּ גָּזַר שֶׁאֶחָד מִכָּל הָאֻמּוֹת יֵרַע לָהֶם בְּכָךְ וְכָךְ, וְקָדַם זֶה וְעָשָׂה גְּזֵרָתוֹ שֶׁל הקב"ה,

זָכָה בִּדְבַר מִצְוָה, וּמָה טַעַם בִּדְבָרָיו כַּאֲשֶׁר יְצִוֶּה הַמֶּלֶךְ שֶׁיַּעֲשׂוּ בְנֵי מְדִינָה פְּלוֹנִית מַעֲשֶׂה מִן הַמַּעֲשִׂים, הַמִּתְרַשֵּׁל וּמַטִּיל הַדָּבָר עַל הָאֲחֵרִים חוֹמֵס וְחוֹטֵא נַפְשׁוֹ, וְהָעֹשֶׂה יָפִיק רָצוֹן מִמֶּנּוּ. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהַכָּתוּב אָמַר "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ", שֶׁיַּעַבְדוּ הַגּוֹי כֻּלּוֹ, וְהֵם הָלְכוּ מֵעַצְמָם לְמִצְרַיִם. אֲבָל הַטַּעַם כַּאֲשֶׁר כָּתַבְתִּי, וּכְבָר הִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ הָעִנְיָן הַזֶּה, אָמְרוּ בְּוַאֲלֶה שְׁמוֹת רַבָּה (שמות רבה ל׳:ט"ו), מָשָׁל לְאָדוֹן שֶׁאָמַר לִבְנוֹ "יַעֲשֶׂה עִם פְּלוֹנִי וְלֹא יְצַעֲרֶנּוּ", הִלֵּךְ וְעָשָׂה, אַף עַל פִּי שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ חִנָּם לֹא הִנִּיחַ שֶׁלֹּא הָיָה מְצַעֲרוֹ. כְּשֶׁנִּתְרַצָּה הָאָדוֹן לִבְנוֹ גָּזַר עַל מְצַעֲרָיו הֲרִיגָה. כָּךְ גָּזַר הקב"ה שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל מְשֻׁעְבָּדִין בְּמִצְרַיִם, עָמְדוּ עֲלֵיהֶם וְשִׁעְבְּדוּם בְּחָזָק. אָמַר הקב"ה הָיָה לָכֶם לִנְהֹג בָּם כַּעֲבָדִים וַיַּעֲשׂוּ צָרְכֵיכֶם, "אֲנִי קָצַפְתִּי מְעָט וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה" (זכריה א טו), עַד כָּאן לְשׁוֹנָם. וְדָבָר בָּרוּר הוּא כִּי הַשִּׁלְכַת בְּנֵיהֶם לַיְאוֹר אֵינָהּ בִּכְלַל "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם", אֲבָל הִיא עֲקִירָתָם לְגַמְרֵי. וְכֵן מָה שֶׁאָמְרוּ תְּחִלָּה "הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א י), אֵינוֹ בִּכְלַל עַבְדוּת וְעִנּוּי, מִלְּבַד מָה שֶׁהוֹסִיפוּ בָּעִנּוּי עַצְמוֹ "וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה" וְגוֹ'. וְהוּא מָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים כו ז), "וַיַּרְא אֶת עָנְיֵנוּ וְאֶת עָמָלֵנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ". וְדַע וְהָבֵן כִּי הָאִישׁ שֶׁנִּכְתַּב וְנֶחְתַּם בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה לַהֲרִיגָה, לֹא יִנָּקֶה הַלִּסְטִים הַהוֹרֵג אוֹתוֹ בַּעֲבוּר שֶׁעָשָׂה מָה שֶׁנִּגְזַר עָלָיו, הוּא רָשָׁע בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת וְדָמוֹ מִיָּד הָרוֹצֵחַ יְבֻקָּשׁ, אֲבָל כַּאֲשֶׁר תֵּצֵא הַגְּזֵרָה עַל פִּי נָבִיא יֵשׁ בָּעֹשֶׂה אוֹתָהּ דִּינִים, כִּי אִם שָׁמַע אוֹתָהּ וְרָצָה לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאוֹ כַּנִּגְזָר, אֵין עָלָיו חֵטְא, אֲבָל יֵשׁ לוֹ זְכוּת בּוֹ, כַּאֲשֶׁר אָמַר בְּיֵהוּא (מלכים ב י ל) "יַעַן אֲשֶׁר הֵטִיבוֹתַ לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינַי כְּכֹל אֲשֶׁר בִּלְבָבִי עָשִׂיתָ לְבֵית אַחְאָב בָּנִים רְבִעִים יֵשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל". אֲבָל אִם שָׁמַע הַמִּצְוָה וְהָרַג אוֹתוֹ לְשִׂנְאָה אוֹ לִשְׁלֹל אוֹתוֹ, יֵשׁ עָלָיו הָעֹנֶשׁ, כִּי הוּא לַחֲטֹא נִתְכַּוֵּן וַעֲבֵרָה הוּא לוֹ, וְכֵן הַכָּתוּב אוֹמֵר בְּסַנְחֵרִיב (ישעיהו י ה) "הוֹי אַשּׁוּר שֵׁבֶט אַפִּי וְגוֹ' בְּגוֹי חָנֵף אֲשַׁלְּחֶנּוּ וְעַל עַם עֶבְרָתִי אֲצַוֶּנּוּ", וְאָמַר הַכָּתוּב "וְהוּא לֹא כֵן יְדַמֶּה וּלְבָבוֹ לֹא כֵן יַחְשֹׁב כִּי לְהַשְׁמִיד בִּלְבָבוֹ", וְעַל כֵּן הֶעֱנִישׁוֹ בַּסּוֹף, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם י יב) "וְהָיָה כִּי יְבַצַּע ה' אֶת כָּל מַעֲשֵׂהוּ אֶפְקֹד עַל פְּרִי גֹדֶל לְבַב מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְעַל תִּפְאֶרֶת רוּם עֵינָיו" וְגוֹ', וְאָמַר בּוֹ "שֹׁה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל אֲרָיוֹת הִדִּיחוּ הָרִאשׁוֹן אָכְלוֹ מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְזֶה הָאַחֲרוֹן עִצְּמוֹ נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל לָכֵן כֹּה אָמַר ה' וְגוֹ' הִנְנִי פֹקֵד אֶל מֶלֶךְ בָּבֶל וְאֶל אַרְצוֹ כַּאֲשֶׁר פָּקַדְתִּי עַל מֶלֶךְ אַשּׁוּר" (ירמיהו נ יז), וְהִנֵּה זוֹ רְאָיָה שֶׁנֶּעֱנַשׁ מֶלֶךְ אַשּׁוּר עַל הָרָעָה שֶׁעָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה נְבוּכַדְרֶאצַּר שָׁמַע כִּי הַנְּבִיאִים פֶּה אֶחָד קוֹרְאִים אוֹתוֹ לְהַחֲרִיב יְרוּשָׁלַיִם, וְהוּא וְכָל עַמּוֹ נִצְטַוּוּ עַל כָּךְ מִפִּי הַנָּבִיא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיהו כה ט) "הִנְנִי שׁוֹלֵחַ לְךָ וְלָקַחְתִּי אֶת כָּל מִשְׁפְּחוֹת צָפוֹן נְאֻם ה' וְאֶל נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל עַבְדִּי וַהֲבֵאתִים עַל הָאָרֶץ הַזֹּאת וְעַל יוֹשְׁבֶיהָ וְהַחֲרַמְתִּים", וּכְתִיב (שם לב כח) "הִנְנִי נֹתֵן אֶת הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד הַכַּשְׂדִּים

וּבְיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וְהִצִּיתוּ אֶת הָעִיר בָּאֵשׁ", וְאַף עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ עָצְמוֹ אָמַר (שם כו ו), "וְנָתַתִּי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה כְּשִׁלֹה", וְהֵם יוֹדְעִים כִּי מִצְוַת הַשֵּׁם הִיא, כְּמוֹ שֶׁאָמַר נְבוּזַרְאַדָן לְיִרְמְיָהוּ (שם מ ב) "ה' אֱלֹהֶיךָ דִּבֶּר אֶת הָרָעָה הַזֹּאת אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיָּבֵא וַיַּעַשׂ ה' כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר כִּי חֲטָאתֶם לַה'", וְאַף עַל פִּי כֵן נֶעֱנְשׁוּ הַכַּשְׂדִּים כֻּלָּם בַּסּוֹף, וְהָיָה זֶה מִפְּנֵי שְׁנֵי טְעָמִים, הָאֶחָד שֶׁגַּם הוּא נִתְכַּוֵּן לְהַשְׁמִיד כָּל הָאָרֶץ לְהַגְדִּיל מֶמְשַׁלְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (ישעיהו יג יא) "וְהִשְׁבַּתִּי גְּאוֹן זֵדִים וְגַאֲוַת עָרִיצִים אַשְׁפִּיל", וּכְתִיב (שם יד יג) "וְאַתָּה אָמַרְתָּ בִלְבָבְךָ הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה" וְגוֹ' וְכָתוּב "אֶעֱלֶה עַל בָּמֳתֵי עָב אֲדַמֶּה לְעֶלְיוֹן", וּכְתִיב בְּאֻמָּתוֹ (שם מז ח) "הָאוֹמֶרֶת בִּלְבָבָהּ אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד", וְאָמַר בּוֹ חֲבַקּוּק (חבקוק ב ט), "הוֹי בֹּצֵעַ בֶּצַע רָע לְבֵיתוֹ לָשׂוּם בַּמָּרוֹם קִנּוֹ" וְגוֹ', וְהִנֵּה זֶה כְּעָנְשׁוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב. וּלְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו נ יח) "לָכֵן כֹּה אָמַר ה' הִנְנִי פֹּקֵד אֶל מֶלֶךְ בָּבֶל וְאֶל אַרְצוֹ כַּאֲשֶׁר פָּקַדְתִּי עַל מֶלֶךְ אַשּׁוּר". אֲבָל הָיָה בְּמֶלֶךְ בָּבֶל עֹנֶשׁ אַחֵר, שֶׁהוֹסִיף עַל הַגְּזֵרָה וְהֵרַע לְיִשְׂרָאֵל יוֹתֵר מְאֹד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בּוֹ (ישעיהו מז ו) "קָצַפְתִּי עַל עַמִּי חִלַּלְתִּי נַחֲלָתִי וָאֶתְּנֵם בְּיָדֶךָ לֹא שַׂמְתְּ לָהֶם רַחֲמִים עַל זָקֵן הִכְבַּדְתְּ עֻלֵּךְ מְאֹד", וְעַל כֵּן בָּא עֲלֵיהֶם עֹנֶשׁ כָּפוּל וּמְכֻפָּל, שֶׁנִּשְׁמַד זַרְעוֹ לְגַמְרֵי וְלֹא יִהְיֶה לְבָבֶל שֵׁם וּשְׁאָר נִין וָנֶכֶד (ישעיהו יד כב), וְנִשְׁמְדָה עִירוֹ לְעוֹלָמִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יג יט) "וְהָיְתָה בָבֶל צְבִי מַמְלְכוֹת תִּפְאֶרֶת גְּאוֹן כַּשְׂדִּים כְּמַהְפֵּכַת אֱלֹהִים אֶת סְדֹם וְאֶת עֲמֹרָה לֹא תֵשֵׁב לָנֶצַח וְלֹא תִשָּׁכֵן עַד דּוֹר וָדוֹר וְרִבְצוּ שָׁם צִיִּים וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁם", וְאָמַר בּוֹ הַכָּתוּב (ירמיהו נא יא) "כִּי נִקְמַת ה' הִיא נִקְמַת הֵיכָלוֹ", וּכְתִיב (שם נא לה לו) "חֲמָסִי וּשְׁאֵרִי עַל בָּבֶל תֹּאמַר יֹשֶׁבֶת צִיּוֹן וְדָמִי אֶל יֹשְׁבֵי כַשְׂדִּים תֹּאמַר יְרוּשָׁלִָם לָכֵן כֹּה אָמַר ה' הִנְנִי רָב אֶת רִיבֵךְ וְנִקַּמְתִּי אֶת נִקְמָתֵךְ", וּפְסוּקִים רַבִּים כָּאֵלֶּה:

פסוק טו

וְאַתָּה תָּבֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם וְלֹא תִרְאֶה כָּל אֵלֶּה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ו:ט"ו). וְאֵינוֹ נָכוֹן כְּפִי פֵּרוּשׁוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ט"ו:י"ג) "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" מִשֶּׁיִּהְיֶה לְךָ זֶרַע, וּמִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק נֶאֱמַר בּוֹ "וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים" (בראשית כ"א:ל"ד), "וַיָּגָר יִצְחָק בִּגְרָר", אִם כֵּן גַּם הוּא בִּכְלַל הַגְּזֵרָה. אֲבָל טַעְמוֹ "וְאַתָּה תָּבֹא אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם", שֶׁלֹּא יִגִּיעֲךָ שׁוּם עֹנֶשׁ דְּבָר מֵאִתִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֲנִי גּוֹזֵר עַל בָּנֶיךָ עֲנָשִׁים בְּעַבְדוּת וְעִנּוּי:

פסוק טז

וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה לְאַחַר שֶׁיִּגְלוּ לְמִצְרַיִם יִהְיוּ שִׁלֹּשָׁה דּוֹרוֹת, וְכֵן הָיָה יַעֲקֹב גּוֹלֶה, צֵא וַחֲשֹׁב דּוֹרוֹתָיו, יְהוּדָה פֶּרֶץ חֶצְרוֹן, וְכָלֵב בֶּן חֶצְרוֹן מִבָּאֵי הָאָרֶץ הָיָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ו:ט"ז). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן כְּלָל. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי "דּוֹר רְבִיעִי", לָאֱמֹרִי הַמַּשְׁלִים

עָוֹנוֹ, כִּי מִיּוֹם הַגְּזֵרָה הֶאֱרִיךְ לוֹ, כִּי הוּא פּוֹקֵד עָוֹן עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים, כִּי אִם יָשׁוּבוּ לֹא יַחֲרִימֵם אֲבָל יִהְיוּ לְמַס עוֹבֵד אוֹ יִפְּנוּ לָהֶם:

עָוֹן הָאֱמֹרִי הִזְכִּיר הַתַּקִּיף שֶׁבָּהֶם אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ וְלֹא יוּכְלוּ לוֹ עַד שֶׁתִּתְמַלֵּא סְאָתוֹ וַעֲוֹנָתָיו יִלְכְּדֻנוֹ, וְעוֹד כִּי הוּא הַנִּלְכָּד לָהֶם אֲשֶׁר הוֹרִישׁוּ בַּתְּחִלָּה:

פסוק יז

וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ, רָאָה כְּאִלּוּ תַּנּוּר עָשָׁן כֻּלּוֹ וּבְתוֹכוֹ לַפִּיד אֵשׁ בּוֹעֲרָה, כְּעִנְיַן "עָשָׁן גְּדוֹל וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת" (יחזקאל א ד), וְהֶעָשָׁן הוּא הֶעָנָן וְהָעֲרָפֶל הַנִּזְכָּר בְּמַתַּן תּוֹרָה (דברים ד יא), וְלַפִּיד הָאֵשׁ בְּתוֹכוֹ הוּא הָאֵשׁ הָאָמוּר שָׁם (ד לו) "וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ", וְכָתוּב (שמות כד יז) "וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת" וְגוֹ'. וְהִנֵּה הַשְּׁכִינָה עָבְרָה בֵּין הַבְּתָרִים, וְהוּא הַבְּרִית אֲשֶׁר הָיְתָה אִתּוֹ מֵעוֹלָם, וְזֶה טַעַם "כָּרֹת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית", כִּי הקב"ה בְּעַצְמוֹ הֶעֱבִיר בְּרִית בֵּין הַבְּתָרִים. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק יח

בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר הִנֵּה הקב"ה הִבְטִיחַ אֶת אַבְרָהָם בְּמַתְּנַת הָאָרֶץ פְּעָמִים רַבִּים, וְכֻלָּם לְצֹרֶךְ עִנְיָן. בְּבוֹאוֹ בָּאָרֶץ מִתְּחִלָּה אָמַר לוֹ "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית י"ב:ז'), וְלֹא בֵּאֵר מַתָּנָתוֹ, כִּי אֵין בַּמַּשְׁמָע רַק בַּמֶּה שֶׁהָלַךְ בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה. וְאַחֲרֵי כֵן כְּשֶׁרִבּוּ זְכֻיּוֹתָיו בָּאָרֶץ הוֹסִיף לוֹ "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה" (בראשית י"ג:י"ד), כִּי יִתֵּן לוֹ כָּל הָאֲרָצוֹת הָהֵן בִּכְלָלָן. וְאֵין הַטַּעַם אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה בְּעֵינֶיךָ, כִּי רְאוּת הָאָדָם אֵינֶנּוּ לְמֶרְחָק, רַק שֶׁיִּתֵּן לוֹ לְכָל מַרְאֶה עֵינָיו הָרְוּחוֹת, אוֹ שֶׁהֶרְאָהוּ כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר הָיָה בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ, וְהוֹסִיף לוֹ בַּבְּרָכָה הַשֵּׁנִית הַזֹּאת עוֹד "וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם" וְשֶׁיַּרְבֶּה זַרְעוֹ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. וּבַפַּעַם הַשְּׁלִישִׁית בֵּאֵר לוֹ תְּחוּמֵי הָאָרֶץ, וְהִזְכִּיר לוֹ כָּל הָעַמִּים עֲשָׂרָה אֻמּוֹת, וְהוֹסִיף לְכָרֹת לוֹ בְּרִית עֲלֵיהֶן שֶׁלֹּא יִגְרֹם הַחֵטְא. וְכַאֲשֶׁר צִוָּהוּ עַל הַמִּילָה אָמַר לוֹ "לְאֲחֻזַּת עוֹלָם" (בראשית י"ז:ח'), לֵאמֹר שֶׁאִם יִגְלוּ מִמֶּנָּה עוֹד יָשׁוּבוּ וְיִנְחָלוּהָ, וְהוֹסִיף "וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים", שֶׁהוּא בְּכְבוֹדוֹ יַנְהִיג אוֹתָם וְלֹא יִהְיוּ בְּמֶמְשֶׁלֶת כּוֹכָב וּמַזָּל אוֹ שַׂר מִשָּׂרֵי מַעְלָה, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר עוֹד בַּתּוֹרָה (ויקרא יח כה). וְאָמַר הַכָּתוּב בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן" בִּלְשׁוֹן עָתִיד, וְכֵן בַּשֵּׁנִית, כִּי עַד הֵנָּה לֹא נִתְּנָה אֵלָיו כֻּלָּהּ, וּלְפִיכָךְ אָמַר לוֹ "אֶתְּנֶנָּה", אֲבָל בַּשְּׁלִישִׁית בִּשְׁעַת הַבְּרִית אָמַר "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי", לֵאמֹר שֶׁיִּזְכֹּר לוֹ בְּרִית עַל הַמַּתָּנָה שֶׁכְּבָר נָתַן לוֹ, וְכֵן בְּעֵת הַמִּילָה כְּשֶׁאָמַר "לַאֲחֻזַּת עוֹלָם" אָמַר לוֹ "וְנָתַתִּי לְךָ" בָּעָתִיד. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ט"ו:י"ח) "לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי", אֲמִירַת הַגְּבוֹהַּ כְּמוֹ שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה. וְאֵין צֹרֶךְ בַּמָּקוֹם הַזֶּה:

פרק טז

פסוק ב

וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי לֹא אָמַר הַכָּתוּב "וַיִּעַשׂ כֵּן", אֲבָל אָמַר כִּי שָׁמַע לְקוֹל שָׂרָי, יִרְמֹז כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאַבְרָם מִתְאַוֶּה מְאֹד לְבָנִים, לֹא עָשָׂה כֵן בְּלֹא רְשׁוּת שָׂרַי. וְגַם עַתָּה לֹא נִתְכַּוֵּן שֶׁיִּבָּנֶה הוּא מֵהָגָר וְיִהְיֶה זַרְעוֹ מִמֶּנָּה, אֲבָל כָּל כַּוָּנָתוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן שָׂרָה שֶׁתִּבָּנֶה מִמֶּנָּה, שֶׁיִּהְיֶה לָהּ נַחַת רוּחַ בִּבְנֵי שִׁפְחָתָהּ, אוֹ זְכוּת שֶׁתִּזְכֶּה הִיא לְבָנִים בַּעֲבוּר כֵּן כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מב ב עא ז). וְאָמַר עוֹד "וַתִּקַּח שָׂרַי", לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא מִהֵר אַבְרָם לַדָּבָר עַד שֶׁלָּקְחָה שָׂרַי וְנָתְנָה בְּחֵיקוֹ. וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב "שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם" "לְאַבְרָם אִישָׁהּ", לְרָמֹז כִּי שָׂרָה לֹא נִתְיָאֲשָׁה מֵאַבְרָם וְלֹא הִרְחִיקָה עַצְמָהּ מֵאֶצְלוֹ, כִּי הִיא אִשְׁתּוֹ וְהוּא אִישָׁהּ, אֲבָל רָצְתָה שֶׁתִּהְיֶה גַּם הָגָר אִשְׁתּוֹ, וּלְכָךְ אָמַר "לוֹ לְאִשָּׁה", שֶׁלֹּא תִּהְיֶה כְּפִלֶגֶשׁ רַק כְּאִשָּׁה נְשׂוּאָה לוֹ. וְכָל זֶה מוֹסֵר שָׂרָה וְהַכָּבוֹד שֶׁהִיא נוֹהֶגֶת בְּבַעְלָהּ:

פסוק ג

מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים מוֹעֵד הַקִּבּוּעַ לְאִשָּׁה שֶׁשָּׁהֲתָה עִם בַּעֲלָהּ י' שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה חַיָּב לִשָּׂא אַחֶרֶת:

לְשֶׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן מַגִּיד שֶׁאֵין יְשִׁיבַת חוּצָה לָאָרֶץ עוֹלָה לוֹ מִן הַמִּנְיָן, לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לוֹ "וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" עַד שֶׁבָּא לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ט"ז:ג').

וְהַטַּעַם הַזֶּה אֵינֶנּוּ יָפֶה, שֶׁיְּשִׁיבַת חוּצָה לָאָרֶץ הֲלָכָה פְּסוּקָה הִיא שֶׁאֵינָהּ עוֹלָה לְשׁוּם אָדָם בָּעוֹלָם. וּמִשְׁנָה שֶׁשָּׁנִינוּ בָּהּ (יבמות סד) בְּכָל אָדָם הִיא. וְאִם הָיָה מִפְּנֵי הַהַבְטָחָה הַזּוֹ לְאַבְרָם הָיְתָה עוֹלָה לִשְׁאָר הָאֲנָשִׁים. וּכְבָר טָעוּ בָּהּ גַּם כֵּן מִן הַמְפָרְשִׁים טָעוּת אַחֶרֶת, שֶׁאָמְרוּ שֶׁאֵין דִּין הַיּוֹשֵׁב בְּחוּצָה לָאָרֶץ לְהוֹצִיא הָאִשָּׁה שֶׁשָּׁהֲתָה עִמּוֹ עֶשֶׂר שָׁנִים וְלֹא יָלְדָה וְלֹא שֶׁיִּשָּׂא אַחֶרֶת. וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן, אֲבָל הַכַּוָּנָה לוֹמַר שֶׁאִם הָיָה אָדָם עִם אִשְׁתּוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ חָמֵשׁ אוֹ עֶשֶׂר שָׁנִים וּבָאוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנּוֹתְנִין לָהֶם זְמַן עֶשֶׂר שָׁנִים מֵעֵת בִּיאָתָם לָאָרֶץ, אוּלַי בִּזְכוּת הָאָרֶץ יִבָּנוּ, וְכֵן עָשׂוּ אַבְרָהָם וְשָׂרָה מָנוּ מֵעֵת בּוֹאָם שָׁם:

פסוק ו

וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ חָטְאָה אִמֵּנוּ בָּעִנּוּי הַזֶּה, וְגַם אַבְרָהָם בְּהַנִּיחוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְשָׁמַע ה' אֶל עָנְיָהּ וְנָתַן לָהּ בֵּן שֶׁיִּהְיֶה פֶּרֶא אָדָם לְעַנּוֹת זֶרַע אַבְרָהָם וְשָׂרָה בְּכָל מִינֵי הָעִנּוּי:

פסוק ט

שׁוּבִי אֶל גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ צִוָּה אוֹתָהּ לְשׁוּב וּלְקַבֵּל עָלֶיהָ מֶמְשֶׁלֶת גְּבִרְתָּהּ, רָמַז כִּי לֹא תֵּצֵא לַחָפְשִׁי מִמֶּנָּה, כִּי בְּנֵי שָׂרָה יִמְשְׁלוּ בְּזַרְעָהּ לְעוֹלָם:

פסוק יא

וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל הוֹדִיעַ הַמַּלְאָךְ לְהָגָר שֶׁיִּהְיֶה שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל, כְּדֶרֶךְ "הִנֵּה בֵן נוֹלַד לְבֵית דָּוִד יֹאשִׁיָּהוּ שְׁמוֹ" (מלכים א יג ב), וְאָמַר לָהּ שֶׁהִיא תִּקְרָאֵנוּ כֵּן וְתִזְכֹּר כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל עָנְיָהּ, וְאַבְרָהָם מֵעַצְמוֹ קָרָא שְׁמוֹ כֵּן, שֶׁיִּשְׁמַע אֵל וְיַעֲנֵנוּ, אוֹ שֶׁשָּׂרָתָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ כְּדִבְרֵי רַשְׁ"י, וְקָרָא אוֹתוֹ יִשְׁמָעֵאל כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל עֳנִי אִמּוֹ, כִּדְבַר הַמַּלְאָךְ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַמַּלְאָךְ צִוָּה לְהָגָר שֶׁתִּקְרָאֵנוּ כֵּן, וְהִיא יָרְאָה בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ פְּלֶגֶשׁ לִקְרֹא שֵׁם לְבֵן אֲדוֹנֶיהָ, וְגִלְּתָה לוֹ הָעִנְיָן, וְאַבְרָם קַיֵּם דְּבַר ה', אֲבָל לֹא הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה:

פסוק יב

פֶּרֶא אָדָם לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ט"ז:י"ב) אוֹהֵב מִדְבָּרוֹת לָצוּד חַיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"א:כ') "וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת". "יָדוֹ בַכֹּל", לִסְטִים. "וְיַד כֹּל בּוֹ", הַכֹּל שׂוֹנְאִין אוֹתוֹ וּמִתְגָּרִין בּוֹ. וְהַנָּכוֹן כִּי "פֶּרֶא אָדָם" סָמוּךְ, שֶׁיִּהְיֶה אִישׁ פֶּרֶא לְמַד מִדְבָּר, יֵצֵא בְּפָעֳלוֹ מְשֻׁחֵר לַטָּרָף, וְיִטְרֹף הַכֹּל וְהַכֹּל יִטְרְפוּהוּ. וְהָעִנְיָן עַל זַרְעוֹ שֶׁיִּגְדַּל וְיִהְיוּ לָהֶם מִלְחָמוֹת עִם כָּל הָעַמִּים. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ט"ז:י"ב), "יָדוֹ בַכֹּל", שֶׁיְּנַצַּח מִתְּחִלָּה כָּל הַגּוֹיִם, וְאַחַר כֵּן "יַד כֹּל בּוֹ", שֶׁיְּנֻצַּח בַּסּוֹף, "וְעַל פְּנֵי כָל אֶחָיו" שֶׁהֵם בְּנֵי קְטוּרָה, "יִשְׁכֹּן", שֶׁיִּגְדַּל זַרְעוֹ מֵהֶם:

פרק יז

פסוק א

אֵל שַׁדָּי שְׁנֵי שֵׁמוֹת, כָּל אֶחָד תֹּאַר לְעַצְמוֹ. וּפֵרוּשׁ "אֵל", תַּקִּיף, מִלְּשׁוֹן "אֵילֵי מוֹאָב" (שמות טו טו) וּפֵרוּשׁ "שַׁדַּי" אָמַר רַשְׁ"י שֶׁיֵּשׁ דַּי בֶּאֱלֹהוּתִי לְכָל בְּרִיָּה. וּבְסֵפֶר מוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (א סג) פֵּרֵשׁ הָרַב כְּלוֹמַר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ בִּמְצִיאוּת מָה שֶׁנִּמְצָא, וְלֹא בְּקִיּוּם מְצִיאוּתוֹ לְזוּלָתוֹ, אֲבָל מְצִיאוּתוֹ תַּסְפִּיק בְּעַצְמָהּ. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרְשׁוֹ בְּשֵׁם הַנָּגִיד זַ"ל מִגִּזְרַת שׁוֹדֵד, כְּלוֹמַר מְנַצֵּחַ וּמְשׁוֹדֵד מַעֲרָכוֹת הַשָּׁמַיִם, וְזֶהוּ הַנָּכוֹן, כִּי הִיא מִדַּת הַגְּבוּרָה מַנְהֶגֶת הָעוֹלָם שֶׁיֹּאמְרוּ בָּהּ הַחֲכָמִים (ב"ר לה ד) "מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה". וְטַעַם לְהַזְכִּיר עַתָּה זֶה הַשֵּׁם כִּי בוֹ יֵעָשׂוּ הַנִּסִּים הַנִּסְתָּרִים לַצַּדִּיקִים, לְהַצִּיל מִמָּוֶת נַפְשָׁם וּלְחַיּוֹתָם בָּרָעָב וְלִפְדּוֹתָם בְּמִלְחָמָה מִיַּד חֲזָק, כְּכָל הַנִּסִּים הַנַּעֲשִׂים לְאַבְרָהָם וְלָאָבוֹת, וּכְכָל הַבָּאִים בַּתּוֹרָה בְּפָרָשַׁת אִם בְּחֻקֹּתַי (ויקרא כו ג-מו) וּבְפָרָשַׁת וְהָיָה כִּי תָבֹא (דברים כח א-סח) בַּבְּרָכוֹת וּבַקְּלָלוֹת, שֶׁכֻּלָּם נִסִּים הֵם, כִּי אֵין מִן הַטֶּבַע שֶׁיְּבוֹאוּ הַגְּשָׁמִים בְּעִתָּם בְּעָבְדָנוּ הָאֱלֹהִים, וְלֹא שֶׁיִּהְיוּ הַשָּׁמַיִם כַּבַּרְזֶל כַּאֲשֶׁר נִזְרַע בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית, וְכֵן כָּל הַיְּעוּדִים שֶׁבַּתּוֹרָה, אֲבָל כֻּלָּם נִסִּים, וּבְכֻלָּם תִּתְנַצַּח מַעֲרֶכֶת הַמַּזָּלוֹת, אֶלָּא שֶׁאֵין בָּהֶם שִׁנּוּי מִמִּנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם כַּנִּסִּים הַנַּעֲשִׂים עַל

יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ בְּעֶשֶׂר הַמַּכּוֹת וּבְקְרִיעַת הַיָּם וְהַמָּן וְהַבְּאֵר וְזוּלָתָם, שֶׁהֵם מוֹפְתִים מְשֻׁנִּים הַטֶּבַע בְּפִרְסוּם, וְהֵם שֶׁיֵּעָשׂוּ בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד אֲשֶׁר הִגִּיד לוֹ. וְלָכֵן אָמַר עַתָּה לְאַבְרָהָם אָבִינוּ כִּי הוּא הַתַּקִּיף הַמְנֻסֶּה שֶׁיִּגְבַּר עַל מַזָּלוֹ וְיוֹלִיד, וְיִהְיֶה בְּרִית בֵּינוֹ וּבֵין זַרְעוֹ לְעוֹלָם, שֶׁיִּהְיֶה חֵלֶק ה' עַמּוֹ וּבְרָצוֹנוֹ יַנְהִיגֵם, לֹא יִהְיוּ תַּחַת מֶמְשֶׁלֶת כּוֹכָב וּמַזָּל. וְדַע וּרְאֵה כִּי אַבְרָהָם אָבִינוּ לֹא הִזְכִּיר בִּדְבָרָיו שֵׁם יו"ד ה' רַק בְּצֵרוּף הַשֵּׁם הַכָּתוּב בְּאָלֶ"ף דָּלֶ"ת אוֹ בְּצֵרוּף אֵל עֶלְיוֹן עִמּוֹ, וַיַּזְכִּיר בְּעִנְיָנָיו "אֱלֹהִים", וְכֵן יֹאמַר "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" (בראשית כ"ד:ז'), וְאָמַר "ה' יִרְאֶה" (בראשית כ"ב:י"ד) עַל מָקוֹם הַמִּקְדָּשׁ הֶעָתִיד, וַיִּעָקֹב הִזְכִּיר תָּמִיד "אֵל שַׁדַּי" (להלן מג יד מח ג), וּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ לֹא יַזְכִּיר כֵּן לְעוֹלָם. וְאִם תּוּכָה תָּבִין זֶה כֻּלּוֹ מִמָּה שֶׁאָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת יְבָמוֹת (יבמות מ"ט), כָּל הַנְּבִיאִים נִסְתַּכְּלוּ בְּאִסְפַּקְלַרְיָא שֶׁאֵינָהּ מְאִירָה, וּלְפִיכָךְ אָמַר יְשַׁעְיָה "וָאֶרְאֶה אֶת ה'" (ישעיהו ו א), וּמֹשֶׁה נִסְתַּכֵּל בְּאִסְפַּקְלַרְיָא הַמְּאִירָה, וּלְפִיכָךְ אָמַר "כִּי לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי" (שמות לג כ). "וָאֶרְאֶה אֶת ה'" כָּתוּב בְּאָלֶ"ף דָּלֶ"ת. וְעוֹד אַזְכִּיר זֶה בְּפָרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו ב) אִם יִרְאֶה אֱלֹהִים בָּעָנְיִי:

הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי לְלֶכֶת בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אוֹרֶה אוֹתְךָ, כְּטַעַם "אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ" (דברים יג ה), כִּי הַמְצַוֶּה לֶאֱחֹז דַּרְכּוֹ קֹדֶם שֶׁיּוֹרֵנוּ יֹאמַר "הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי", וְהַבָּא אַחֲרֵי הַצַּוָּאָה יֹאמַר "אַחֲרֵי ה' תֵּלֵכוּ". וְהָעִנְיָן בִּשְׁנֵיהֶם לָלֶכֶת אַחֲרֵי הַשֵּׁם לִירֹא מִמֶּנּוּ לְבַדּוֹ וְלַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁיְצַוֶּה:

וֶהְיֵה תָמִים מִצְוָה אַחֶרֶת עוֹד בָּעִנְיָן הַזֶּה, כְּטַעַם "תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים יח יג) אַחֲרֵי אֲזָהֲרַת הַשֵּׁם "לֹא יִמָּצֵא בְךָ קֹסֵם קְסָמִים מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף" וְגוֹ' (שם יח י). וְהָעִנְיָן בִּשְׁנֵיהֶם שֶׁיַּאֲמִין בְּלִבּוֹ כִּי הקב"ה לְבַדּוֹ הוּא בַּעַל הַיְכֹלֶת בַּתְּחִלָּה וּבַסּוֹף, הוּא הַיָּכוֹל לַעֲשׂוֹת וּלְבַטֵּל, וְלֹא יִשְׁמְעוּ אֶל מְעֹנְנִים וְאֶל קֹסְמִים אוֹ לְמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף, וְלֹא יַאֲמִין שֶׁיָּבֹאוּ דִּבְרֵיהֶם עַל כָּל פָּנִים, אֲבָל יִגְזֹר בְּלִבּוֹ שֶׁהַכֹּל בְּיַד עֶלְיוֹן הָעֶלְיוֹנִים, שֶׁהוּא "אֵל" וְהוּא "אֵל שַׁדַּי", עוֹשֶׂה טוֹבָה שֶׁלֹּא הָיָה בַּמַּזָּל וּמֵבִיא רָעָה בִּהְיוֹת הַמַּזָּל טוֹב וְיָפֶה, כְּפִי שֶׁיִּתְהַלֵּךְ הָאָדָם לְפָנָיו, "מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל" (ישעיהו מד כה). וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ (שבת קנו) צֵא מֵאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלְּךָ וְכוּ'. וְרַשְׁ"י פֵּרֵשׁ (רש"י על בראשית י"ז:א') "וֶהְיֵה תָמִים", הֱיֵה שָׁלֵם בְּכָל הַנִּסְיוֹנוֹת. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר שֶׁלֹּא יִשְׁאַל עַל הַמִּילָה לָמָּה, וְהוּא כְּטַעַם "יְהִי לִבִּי תָמִים בְּחֻקֶּיךָ לְמַעַן לֹא אֵבוֹשׁ" (תהלים קיט פ). וְהַנָּכוֹן מָה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי:

פסוק ג

וְטַעַם **וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל פָּנָיו** לְכַוֵּן דַּעְתּוֹ לַנְּבוּאָה. וְכַאֲשֶׁר הִשְׁלִים לוֹ נְבוּאַת הַמִּצְוָה בַּמִּילָה קָם אַבְרָהָם וְעָמַד, וּבָא אֵלָיו הַדִּבּוּר שֵׁנִית מִן הַשָּׁמַיִם, וְאָמַר לוֹ "שָׂרַי אִשְׁתְּךָ" וְגוֹ', וְחָזַר

וְנָפַל עַל פָּנָיו לְכַוֵּן דַּעְתּוֹ, וְהִתְפַּלֵּל עַל יִשְׁמָעֵאל כְּדֶרֶךְ "וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחֹת" וְגוֹ' (במדבר טז כב), וְכֵן "וַאֲכַלֶּה אֹתָם כְּרָגַע וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם" (שם יז י):

פסוק ד

הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם הוּא בְּרִית הַמִּילָה, כַּאֲשֶׁר יְפָרֵשׁ "זֹאת אוֹת הַבְּרִית", וְאַחֲרֵי הַבְּרִית תִּהְיֶה לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם. וּבְרוּחַ הַשֵּׁם אֲשֶׁר לוֹ לְבַדּוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת, שֶׁהִקְדִּים וְצִוָּה אֶת אַבְרָהָם לָבֹא בִּבְרִיתוֹ לְהַמּוֹל קֹדֶם שֶׁתַּהַר שָׂרָה, לִהְיוֹת זַרְעוֹ קָדוֹשׁ (ראב"ע פסוק ה):

פסוק ו

וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:ו'), יִשְׂרָאֵל וֶאֱדוֹם, שֶׁהֲרֵי יִשְׁמָעֵאל כְּבָר הָיָה לוֹ וְלֹא הָיָה מְבַשֵּׂר עָלָיו. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיִּבַּשְּׂרֵנוּ בְּעֵת בְּרִית הַמִּילָה עַל עֲשָׂו, וְהוּא אֵינוֹ מְקַיֵּם הַמִּילָה וְגַם לֹא נִצְטַוָּה עָלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ בְּסַנְהֶדְרִין (נט), "כִּי בְיִצְחָק", וְלֹא כָּל יִצְחָק. אֲבָל יִשְׂרָאֵל לְבַדָּם יִקָּרְאוּ גּוֹיִם וְעַמִּים, וְכֵן "אַף חֹבֵב עַמִּים" (דברים לג ג), "עַמִּים הַר יִקְרָאוּ" (שם יט), "אַחֲרֶיךָ בִנְיָמִין בַּעֲמָמֶיךָ" (שופטים ה יד). גַּם אַחֲרֵי הֱיֹלֶדֶת הַשְּׁבָטִים כֻּלָּם אָמַר "גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ" (בראשית ל"ה:י"א), "וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים" (בראשית מ"ח:ד'):

פסוק ט

וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:ט') ו' מוֹסִיף עַל עִנְיַן רִאשׁוֹן, אֲנִי הִנֵּה בְּרִיתִי אִתָּךְ, וְאַתָּה הֱוֵי זָהִיר לְשָׁמְרוֹ, וּמַה שְׁמִירָתוֹ, "זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ" אַתֶּם שֶׁל עַכְשָׁו, "וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ", הָעֲתִידִים לְהִוָּלֵד. וְצָדַק הָרַב בִּפְשׁוּטוֹ. וְאָמְרוּ (הרד"ק) בְּטַעַם הַמִּילָה, שֶׁשָּׁם זִכָּרוֹן בְּאֵבֶר הַתַּאֲוָה רַב הַמְּהוּמָה וְהַחֵטְא, לְבַל יִשְׁתַּמְּשׁוּ בּוֹ רַק בַּמְּצֻוֶּה וּבַמֻּתָּר. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת טַעַם "הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ" כְּטַעַם "הִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ" (בראשית כ"ח:ט"ו), "וַיֹּאמֶר כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ" (שמות ג יב), "יְהִי ה' אֱלֹהֵינוּ עִמָּנוּ" (מלכים א ח נז), יֹאמַר כִּי הַבְּרִית יִהְיֶה עִמּוֹ וְלָכֵן יִפְרֶה וְיִרְבֶּה, וְאַחַר כָּךְ צִוָּה שֶׁיִּשְׁמֹר אַבְרָהָם הַבְּרִית הַזֹּאת, וְתִהְיֶה הַמִּילָה לְאוֹת בְּרִית. וְהִנֵּה הָאוֹת הַזֶּה אוֹת כַּשַּׁבָּת, וְלָכֵן יִדְּחֶה אוֹתוֹ. וְהָבֵן זֶה (עי' זהר לך לך פט):

פסוק יד

וְעָרֵל זָכָר כָּאן לְמֻדְּךָ שֶׁהַמִּילָה הִיא בְּאוֹתוֹ מָקוֹם שֶׁהוּא נִכָּר בֵּין זָכָר לִנְקֵבָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:י"ד). וְכֵן הִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר מו ד) גַּם טְעָמִים אֲחֵרִים. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (ויקרא יב ג), "עָרְלָתוֹ" יְדוּעָה, כִּי הוּא בָּעֲרָוָה, וְאֵין כֵּן עָרְלַת לֵב (ירמיהו ט כה) וְשָׂפָה (שמות ו יב) וְאֹזֶן (ירמיהו ו י), כִּי כֻלָּם סְמוּכִים. וּלְפִי דַּעְתִּי הַדָּבָר מְפֹרָשׁ

בַּכָּתוּב, כִּי לֹא אָמַר "וּנְמַלְתֶּם אֶת עָרְלַתְכֶם", שֶׁיִּהְיֶה הַדָּבָר בְּסָפֵק, וְכֵן לֹא אָמַר "עָרְלַת בְּשַׂרְכֶם" כְּמוֹ שֶׁיֹּאמַר "עָרְלַת לְבַבְכֶם" (דברים י טז) וְעָרְלַת שְׂפָתָיִם (עיי' שמות ו יב), אֲבָל אָמַר "בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם", שֶׁתִּכָּרְתוּ הַבָּשָׂר שֶׁהוּא עָרְלָה בָּכֶם, כְּלוֹמַר הַבָּשָׂר הָאוֹטֵם בָּכֶם, וְאֵין בַּגּוּף בָּשָׂר אוֹטֵם וְכוֹסֶה אֵבֶר שֶׁיִּכָּרֵת הַבָּשָׂר הַהוּא וְיִשָּׁאֵר בְּלֹא עָרְלָה זוּלָתִי בָּשָׂר הַחוֹפֶה אֶת הָעֲטָרָה שֶׁהִזְכִּירוּ חֲכָמִים (שבת קלז). וְ"עֶרֶל בָּשָׂר" (יחזקאל מד ט), כִּנּוּי, כְּמוֹ "גִּדְלֵי בָשָׂר" (שם טז כו) "זֵב מִבְּשָׂרוֹ" (ויקרא טו ב):

פסוק יז

וַיִּצְחָק תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ז:י"ז) "וַחֲדִי", וְכֵן הַדָּבָר, כִּי הַצְּחוֹק פַּעַם יֵאָמֵר לְלַעַג וּפַעַם לְשִׂמְחָה, כְּמוֹ "מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ" (משלי ח לא), "מְשַׂחֲקִים לִפְנֵי ה'" (שמואל ב ו ה). וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁהַכַּוָּנָה בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה כִּי כָל רוֹאֶה עִנְיָן נִפְלָא בְּאָדָם לְטוֹב לוֹ יִשְׂמַח עַד יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּיו, וְהוּא מָה שֶׁאָמְרָה שָׂרָה (בראשית כ"א:ו') "צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי", כְּעִנְיַן "אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה" (תהלים קכו ב), וְכֵן עָשָׂה אַבְרָהָם כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר לוֹ זֶה, שָׂמַח וּמִלֵּא שְׂחוֹק פִּיו, וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ רָאוּי זֶה לְשִׂחוֹק כִּי הוּא עִנְיָן נִפְלָא מְאֹד, הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יוֹלֵד וְאִם שָׂרָה בַּת תִּשְׁעִים תֵּלֵד וְלֹא יִהְיֶה זֶה לְשִׂחוֹק וּלְשִׂמְחָה. וְיַקְצֵר הַכָּתוּב בַּתְּמִיהָה כִּי הִיא נִקְשֶׁרֶת בַּמֶּה שֶׁאָמַר "וַיִּצְחָק". וְכֵן "הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי" (בראשית ט"ז:י"ג) נִקְשָׁר בְּרֹאשׁ הַפָּסוּק, כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי הַשֵּׁם שֶׁנִּגְלָה לִי כִּי רָאָה בְּעָנְיִי וְלֹא אֶקְרָאֶנּוּ אֵל רֳאִי. וְכֵן "הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ" (שמואל א ב כז) קָשׁוּר עִם "לָמָּה תִבְעָטוּ בְּזִבְחִי וּבְמִנְחָתִי", יֹאמַר הַאִם בָּחַרְתִּי בָּכֶם שֶׁתִּבְעָטוּ בְּזִבְחִי וּמִנְחָתִי, וְלָמָּה תַעֲשׂוּ כֵן. אוֹ שֶׁתִּהְיֶה "הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה" בִּשְׁאֵלָה לִדְבַר פֶּלֶא, לֹא כְּדָבָר נִמְנָע, כְּמוֹ "הֲתִשְׁפֹּט אֶת עִיר הַדָּמִים" (יחזקאל כב ב), עִנְיָנוֹ הֲתִרְצֶה לִשְׁפֹּט אוֹתָהּ וּלְהוֹדִיעָהּ אֶת כָּל תּוֹעֲבוֹתֶיהָ, וְכֵן "הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ" (משלי כג ה), וְכֵן "הֲמִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ" (בראשית ג':י"א), כְּלוֹמַר הַאִם עָלָה בְּדַעְתְּךָ עַל הַלֵּב לֶאֱכֹל מִן הָעֵץ, וְכֵן זֶה, הַאִם יַעֲלֶה עַל הַלֵּב שֶׁלְּבֶן מֵאָה שָׁנָה יוֹלֵד, שָׂרָה בַּת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד. וְאַחַר כֵּן אָמַר לוֹ שֶׁיִּהְיֶה הַנֵּס הַזֶּה עִם חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל:

הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד אֵין הַפֶּלֶא בְּבֶן מֵאָה שָׁנָה שֶׁיּוֹלִיד, כִּי הָאֲנָשִׁים יוֹלִידוּ כָּל יְמֵי הֱיוֹת בָּהֶם הַלַּחָה בְּנֵי תִּשְׁעִים וּבְנֵי מֵאָה גַּם בַּדּוֹרוֹת הָאֵלֶּה, אַף כִּי בִּימֵי אַבְרָהָם שֶׁלֹּא עָבְרוּ מִיָּמָיו פִּי הַשָּׁנִים. וְהִנֵּה אַחֲרֵי זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה הוֹלִיד בָּנִים רַבִּים מִקְּטוּרָה. אֲבָל אָמַר הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה שֶׁלֹּא הוֹלִיד בִּבַחֲרוּתוֹ מִן הָאִשָּׁה הַזֹּאת יוֹלִיד מִמֶּנָּה עַתָּה אַחֲרֵי מֵאָה וְאַחֲרֵי תִּשְׁעִים שֶׁפָּסַק מִמֶּנָּה אֹרַח נָשִׁים, כִּי יָדַע כֵּן. וּלְכָךְ לֹא אָמַר כֵּן מִתְּחִלָּה כְּשֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית י"ז:ו') "וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם" עַד אָמְרוֹ אֵלָיו כִּי מִשָּׂרָה יוֹלִיד. וְצִוָּה אוֹתוֹ "וְקָרָאתָ אֶת

שְׁמוֹ יִצְחָק" בַּעֲבוּר הַצְּחוֹק שֶׁעָשָׂה אַבְרָהָם, וְזֶה לְאוֹת כִּי הָיָה לְאֻמּוֹנָה וּלְשִׂמְחָה. וְאַחֲרֵי שֶׁקָּרָא אוֹתוֹ אַבְרָהָם כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אָמְרָה שָׂרָה, הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יִצְחָק כִּי צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים:

פסוק יח

לוּ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ פֵּרוּשׁ הַמִּלָּה הַזֹּאת בְּכָל מָקוֹם כְּטַעַם "אִם", וְהֻרְכְּבָה בְּמִלַּת "לוּלֵי" (בראשית ל"א:מ"ב), וְטַעְמָהּ "אִם לֹא" וְנִכְתְּבָה לִפְעָמִים בְּאָלֶ"ף (בראשית מ"ג:י'), וְכֵן יַרְכִּיבוּהָ עוֹד וְיֹאמְרוּ "אִלּוּ", "וְאִלּוּ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת" (אסתר ז ד) "וְאִלּוּ חָיָה אֶלֶף שָׁנִים פַּעֲמַיִם" (קהלת ו ו), וְעִנְיַן הַמִּלָּה "אִם לוּ", וְטַעְמָהּ כְּמוֹ "אִם אִם", וּבָא הַכָּפֶל לְחִזּוּק כְּמוֹ "הֲרַק אַךְ בְּמֹשֶׁה" (במדבר יב ב), "הַמִּבְּלִי אֵין קְבָרִים" (שמות יד יא) וְדוֹמֵיהֶם. וְאָמַר אַבְרָהָם אִם יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ אֶרְצֶה בַּבְּרָכָה הַזֹּאת אֲשֶׁר בֵּרַכְתַּנִי בְּזֶרַע שָׂרָה, כִּי הִבְטִיחוֹ מִתְּחִלָּה "אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ" (בראשית ט"ו:ד'), וְהִנֵּה הַיּוֹרֵשׁ אוֹתוֹ יָחִיד, וְהָיָה חוֹשֵׁב שֶׁהוּא יִשְׁמָעֵאל, וְעַתָּה כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר לוֹ כִּי מִשָּׂרָה יוֹלִיד וְהֻבִין כִּי הוּא הַיּוֹרֵשׁ פָּחַד פֶּן יָמוּת יִשְׁמָעֵאל, וְלָכֵן אָמַר זֶה. **יִחְיֶה לְפָנֶיךָ** פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:י"ח) יִחְיֶה בְּיִרְאָתֶךָ, כְּמוֹ "הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי" (בראשית י"ז:א') – פְּלַח קֳדָמַי. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר "וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ" אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ יִחְיֶה וְיִתְקַיֵּם זַרְעוֹ כָּל יְמֵי עוֹלָם:

פסוק יט

אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ כְּמוֹ "אֲבָל בֵּן אֵין לָהּ" (מלכים ב ד יד) כְּטַעַם רַק, אָמַר רַק הַבֵּן אֲשֶׁר אֲנִי מְבַשֶּׂרְךָ עָלָיו שָׂרָה אִשְׁתְּךָ תֵּלֵד אוֹתוֹ, וּבוֹ אֲנִי מֵקִים בְּרִיתִי לְעוֹלָם וּבְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, וְיִשְׁמָעֵאל אֲבָרֵךְ לְהַרְבּוֹת זַרְעוֹ אַךְ לֹא מִבְּרִיתִי:

פסוק כב

וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם לְשׁוֹן כָּבוֹד כְּלַפֵּי הַמָּקוֹם, וְלָמַדְנוּ שֶׁהַצַּדִּיקִים מֶרְכַּבְתּוֹ שֶׁל הקב"ה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:כ"ב). אֲבָל לְשׁוֹנָם בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ז:ו'), הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה, יִרְמְז לָמָּה שֶׁכָּתוּב (מיכה ז כ) "תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם" "וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי" (בראשית ל"א:מ"ב), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק כו

בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ז:כ"ו) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, שֶׁמָּלְאוּ לְאַבְרָהָם צ"ט שָׁנָה וּלְיִשְׁמָעֵאל י"ג, נִמּוֹלוּ. וּמָה טַעַם לְהַזְכִּיר זֶה, וְעוֹד שֶׁכְּבָר הִסְכִּימוּ (ר"ה י') לְדִבְרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר שֶׁבְּתִשְׁרֵי נִבְרָא הָעוֹלָם וּבְתִשְׁרֵי נוֹלְדוּ אָבוֹת וּבְפֶסַח נוֹלַד יִצְחָק, וְהַכָּתוּב אָמַר "לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת", וְהוּא כָּתַב בְּסֵדֶר וַיֵּרָא (יח י) כִּי הַבְּשׂוֹרָה הָיְתָה בְּפֶסַח וְלַפֶּסַח הַבָּא נוֹלַד יִצְחָק. אֲבָל "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה", שֶׁנִּצְטַוָּה בַּמִּצְוָה הַזֹּאת נִמּוֹל הוּא וִילִידֵי

בֵּיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְכָל מִקְנַת כַּסְפּוֹ. סִפֵּר הַכָּתוּב מַעֲלָתוֹ בְּיִרְאַת ה' וּמַעֲלַת כָּל בְּנֵי בֵּיתוֹ, שֶׁכֻּלָּם זְרִיזִים מַקְדִּימִין לְמִצְוֹת. וְאֵין טַעַם "נִמּוֹל אַבְרָהָם", שֶׁנִּמּוֹל הוּא בַּתְּחִלָּה, אֲבָל יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ נִמּוֹל מִתְּחִלָּה, וְכָל בְּנֵי בֵּיתוֹ, כִּי כֵן כָּתוּב (בראשית י"ז:כ"ג) "וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֶת כָּל יְלִידֵי בֵּיתוֹ" וְאַחֲרֵי כֵן "וְאַבְרָהָם בֶּן תִּשְׁעִים וְתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ", וְהַטַּעַם כִּי אַבְרָהָם נִזְדָּרֵז בְּמִצְוַת הַמִּילָה שֶׁלָּהֶם תְּחִלָּה וּמָל אוֹתָם הוּא בְּעַצְמוֹ, אוֹ שֶׁזִּמֵּן לָהֶם מוֹהֲלִים הַרְבֵּה וְהוּא עוֹמֵד עֲלֵיהֶם, וְאַחַר כָּךְ מָל אֶת עַצְמוֹ, שֶׁאִלּוּ הִקְדִּים מִילָתוֹ הָיָה חוֹלֶה אוֹ מְסֻכָּן בָּהּ מִפְּנֵי זִקְנָתוֹ וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְהִשְׁתַּדֵּל בְּמִילָתָם:

פרק יח

פסוק א

וַיֵּרָא אֵלָיו לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:א') לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה. אָמַר רַבִּי חָמָא בַּר חֲנִינָא, יוֹם שְׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ הָיָה, וּבָא הקב"ה וְשָׁאַל בּוֹ. "וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים", הַמַּלְאָכִים שֶׁבָּאוּ אֵלָיו בִּדְמוּת אֲנָשִׁים שְׁלֹשָׁה, אֶחָד לְבַשֵּׂר אֶת שָׂרָה, וְאֶחָד לְרַפְּאוֹת אֶת אַבְרָהָם, וְאֶחָד לַהֲפֹךְ אֶת סְדוֹם, וּרְפָאֵל שֶׁרִפֵּא אֶת אַבְרָהָם הָלַךְ מִשָּׁם לְהַצִּיל אֶת לוֹט, שֶׁאֵין זֶה שְׁתֵּי שְׁלִיחוּת, כִּי הָיָה בְּמָקוֹם אַחֵר וְנִצְטַוָּה בּוֹ אַחַר כֵּן, אוֹ שֶׁשְּׁתֵּיהֶן לְהַצָּלָה. "וַיֹּאכְלוּ", נִרְאוּ כְּמִי שֶׁאָכְלוּ. וּבְסֵפֶר מוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ב מב) נֶאֱמַר כִּי הַפָּרָשָׁה כְּלָל וּפְרָט, אָמַר הַכָּתוּב תְּחִלָּה כִּי נִרְאָה אֵלָיו הַשֵּׁם בְּמַרְאוֹת הַנְּבוּאָה, וְאֵיךְ הָיְתָה הַמַּרְאָה הַזֹּאת, כִּי נָשָׂא עֵינָיו בַּמַּרְאָה וְהִנֵּה ג' אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו, "וַיֹּאמַר אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ" זֶה סִפּוּר מָה שֶׁאָמַר בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה לְאֶחָד מֵהֶם, הַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם. וְאִם בַּמַּרְאָה לֹא נִרְאוּ אֵלָיו רַק אֲנָשִׁים אוֹכְלִים בָּשָׂר, אֵיךְ אָמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו ה'", כִּי הִנֵּה לֹא נִרְאָה לוֹ הַשֵּׁם לֹא בְּמַרְאָה וְלֹא בְּמַחְשָׁבָה, וְכָכָה לֹא נִמְצָא בְּכָל הַנְּבוּאוֹת. וְהִנֵּה לְדָבָרְיו לֹא לָשָׂה שָׂרָה עוּגוֹת וְלֹא עָשָׂה אַבְרָהָם בֶּן בָּקָר וְגַם לֹא צָחֲקָה שָׂרָה, רַק הַכֹּל מַרְאָה, וְאִם כֵּן בָּא הַחֲלוֹם הַזֶּה בְּרוֹב עִנְיָן כַּחֲלוֹמוֹת הַשֶּׁקֶר, כִּי מָה תּוֹעֶלֶת לְהַרְאוֹת לוֹ כָּל זֶה. וְכֵן אָמַר (שם) בְּעִנְיַן "וַיֶּאֱבֶק אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית ל"ב:כ"ה) שֶׁהַכֹּל מַרְאֵה הַנְּבוּאָה, וְלֹא יָדַעְתִּי לָמָּה הָיָה צוֹלֵעַ עַל יָרֵכוֹ בְּהַקִּיץ, וְלָמָּה אָמַר (בראשית ל"ב:א) "כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי", כִּי הַנְּבִיאִים לֹא יִפְחֲדוּ שֶׁיָּמוּתוּ מִפְּנֵי מַרְאוֹת הַנְּבוּאָה, וּכְבָר רָאָה מַרְאָה גְּדוֹלָה וְנִכְבֶּדֶת מִזֹּאת, כִּי גַּם אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד רָאָה פְּעָמִים רַבּוֹת בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה (עיין להלן כח יג לא ג). וְהִנֵּה לְפִי דִּעְתּוֹ זֹאת יִצְטָרֵךְ לוֹמַר כֵּן בְּעִנְיַן לוֹט, כִּי לֹא בָּאוּ הַמַּלְאָכִים אֶל בֵּיתוֹ וְלֹא אָפָה לָהֶם מַצּוֹת וַיֹּאכְלוּ, אֲבָל הַכֹּל הָיָה מַרְאָה, וְאִם יַעֲלֶה אֶת לוֹט לְמַעֲלַת מַרְאֵה הַנְּבוּאָה אֵיךְ יִהְיוּ אַנְשֵׁי סְדוֹם הָרָעִים וְהַחַטָּאִים נְבִיאִים, כִּי מִי הִגִּיד לָהֶם שֶׁבָּאוּ אֲנָשִׁים אֶל בֵּיתוֹ, וְאִם הַכֹּל מַרְאוֹת נְבוּאָתוֹ שֶׁל

לוֹט, יְהֶיה "וַיְאִיצוּ הַמַּלְאָכִים וְגוֹ' קוּם קַח אֶת אִשְׁתְּךָ" "וַיֹּאמֶר הַמַּלֵּט עַל נַפְשֶׁךָ" (להלן יט טו יז) וְ"הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ" (שם כא) וְכָל הַפָּרָשָׁה כֻּלָּהּ – מַרְאָה, וְיִשָּׁאֵר לוֹט בִּסְדוֹם. אֲבָל יַחְשֹׁב שֶׁהָיוּ הַמַּעֲשִׂים נַעֲשִׂים מֵאֲלֵיהֶם, וְהַמַּאֲמָרִים בְּכָל דָּבָר וְדָבָר מַרְאָה. וְאֱלֶה דְּבָרִים סוֹתְרִים הַכָּתוּב, אָסוּר לְשָׁמְעָם אַף כִּי לְהַאֲמִין בָּהֶם. וּבֶאֱמֶת כִּי כָל מָקוֹם שֶׁהַזְכַּר בַּכָּתוּב רְאִיַּת מַלְאָךְ אוֹ דִּבּוּר מַלְאָךְ הוּא בְּמַרְאָה אוֹ בַּחֲלוֹם, כִּי הַהֶרְגֵּשִׁים לֹא יַשִּׂיגוּ הַמַּלְאָכִים, אֲבָל לֹא מַרְאוֹת הַנְּבוּאָה, כִּי הַמַּשִּׂיג לִרְאוֹת מַלְאָךְ אוֹ דִּבּוּרוֹ אֵינֶנּוּ נָבִיא, שֶׁאֵין הַדָּבָר כְּמוֹ שֶׁהָרַב גּוֹזֵר (במו"נ ב לד ובהלכות יסוה"ת ז ו), כִּי כָל נָבִיא זוּלַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ נְבוּאָתוֹ עַל יְדֵי מַלְאָךְ. וּכְבָר אָמְרוּ (מגילה ג) בְּדָנִיֵּאל, אֵינָהוּ עֲדַיִן מִנַּהּ דְּאִינְהוּ נְבִיאֵי וְאִיהוּ לָאו נָבִיא, וְכֵן לֹא נִכְתַּב סִפְרוֹ עִם סֵפֶר הַנְּבִיאִים מִפְּנֵי שֶׁהָיָה עִנְיָנוֹ עִם גַּבְרִיאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה נִרְאֶה אֵלָיו וּמְדַבֵּר עִמּוֹ בְּהָקִיץ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּמַּרְאָה שֶׁל בַּיִת שֵׁנִי "וְעוֹד אֲנִי מְדַבֵּר בַּתְּפִלָּה וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל" (דניאל ט כא), וְכֵן הַמַּרְאָה שֶׁל קֶץ הַגְּאֻלָּה (שם י ד) בְּהָקִיץ הָיְתָה, בְּלֶכְתּוֹ עִם חֶבְרָיו עַל יַד הַנָּהָר. וְאֵין הָנָר הַמִּצְרִית מִכְּלַל הַנְּבִיאוֹת, וּבְרוּר הוּא גַּם כֵּן שֶׁלֹּא הָיָה עִנְיָנָהּ בַּת קוֹל כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָרַב (במו"נ שם). וְהַכָּתוּב חִלֵּק נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ מִנְּבוּאַת הָאָבוֹת כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ו ג) "וָאֵרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדָּי", וְזֶה שֵׁם מִשְׁמוֹת הַקֹּדֶשׁ לַבּוֹרֵא, אֵינֶנּוּ כִּנּוּי לְמַלְאָךְ. וְרִבּוֹתֵינוּ עוֹד לִמְּדוּ עַל הַחִלּוּק שֶׁבֵּינֵיהֶם וְאָמְרוּ (ויק"ר א יד), מָה בֵּין מֹשֶׁה לְכָל הַנְּבִיאִים, רַבָּנָן אָמְרֵי כָּל הַנְּבִיאִים רָאוּ מִתּוֹךְ אַסְפַּקְלַרְיָא שֶׁאֵינָהּ מְצֻחְצַחַת, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (הושע יב יא) "וְאָנֹכִי חָזוֹן הִרְבֵּיתִי וּבְיַד הַנְּבִיאִים אֲדַמֶּה", וּמֹשֶׁה רָאָה מִתּוֹךְ אַסְפַּקְלַרְיָא מְצֻחְצַחַת, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (במדבר יב ח) "וּתְמוּנַת ה' יַבִּיט", כְּמוֹ שֶׁהוּא מְפֹרָשׁ בְּוַיִּקְרָא רַבָּה (שם) וּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים (ירמות מט), וְלֹא נִתְּנוּ בְּשׁוּם מָקוֹם נְבוּאָתָם לְמַלְאָךְ. וְאַל תִּשּׁוֹמֶם בַּעֲבוּר שֶׁכָּתוּב (מלכים א יג יח) "גַּם אֲנִי נָבִיא כָּמוֹךָ וּמַלְאָךְ דִּבֶּר אֵלַי בִּדְבַר ה' לֵאמֹר", כִּי פֵּרוּשׁוֹ גַּם אֲנִי נָבִיא כָּמוֹךָ וְיוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁהַמַּלְאָךְ שֶׁדִּבֵּר אֵלַי בִּדְבַר ה' הוּא, וְזוֹ מַדְרֵגָה מִמַּדְרֵגוֹת הַנְּבוּאָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר אִישׁ הָאֱלֹהִים "כִּי כֵן צִוָּה אֹתִי בִּדְבַר ה'" (שם יג ט), וְאָמַר "כִּי דָבָר אֵלַי בִּדְבַר ה'" (שם יג יז) וּכְבָר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (במד"ר כ ג) בְּעִנְיַן בִּלְעָם שֶׁאָמַר "וְעַתָּה אִם רַע בְּעֵינֶיךָ אָשׁוּבָה לִי" (במדבר כב לד), אֲנִי לֹא הָלַכְתִּי עַד שֶׁאָמַר לִי הקב"ה "קוּם לֵךְ אִתָּם" (שם שם כ), וְאַתָּה אוֹמֵר שֶׁאֶחְזֹר, כָּךְ הוּא אֱמֶת לְאַבְרָהָם לְהַקְרִיב אֶת בְּנוֹ וְאַחַר כָּךְ "וַיִּקְרָא מַלְאַךְ ה' אֶל אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אַל תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל הַנַּעַר" (בראשית כ"ב:י"ב), לָמוּד הוּא לוֹמַר דָּבָר וּמַלְאָךְ מַחְזִירוֹ וְכוּ'. הִנֵּה הַחֲכָמִים מִתְעוֹרְרִים לוֹמַר שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה בַּדִּבּוּר הָרִאשׁוֹן שֶׁהִזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם שָׁוָה לַדִּבּוּר הַשֵּׁנִי שֶׁאָמַר בּוֹ שֶׁהוּא עַל יְדֵי מַלְאָךְ, אֶלָּא שֶׁהוּא דֶּרֶךְ בַּנְּבִיאִים שֶׁיְּצַוֶּה בִּנְבוּאָה וִיבַטֵּל הַצִּוּוּאָה בְּמַלְאָךְ, כִּי הַנָּבִיא יוֹדֵעַ כִּי דְבַר ה' הוּא.

וּבְתַחַלַּת וַיִּקְרָא רַבָּה (א ט) אָמְרוּ, "וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה", לֹא כְּאַבְרָהָם, בְּאַבְרָהָם כָּתוּב "וַיִּקְרָא מַלְאַךְ ה' אֶל אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן הַשָּׁמָיִם" (בראשית כ"ב:ט"ו), הַמַּלְאָךְ קוֹרֵא וְהַדִּבּוּר מְדַבֵּר, בְּרָם הָכָא אָמַר הקב"ה אֲנִי הוּא הַקּוֹרֵא וַאֲנִי הוּא הַמְדַבֵּר. כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא הָיָה אַבְרָהָם מַשִּׂיג הַנְּבוּאָה עַד הֲכִינוֹ נַפְשׁוֹ בַּתְּחִלָּה לְהַשָּׂגַת מַלְאָךְ, וְיַעֲלֶה מִן הַמַּדְרֵגָה הַהִיא לְמַעֲלַת דִּבּוּר הַנְּבוּאָה, אֲבָל מֹשֶׁה מוּכָן לַנְּבוּאָה בְּכָל עֵת. הִנֵּה בְּכָל מָקוֹם יִתְעוֹרְרוּ הַחֲכָמִים לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי רְאִיַּת הַמַּלְאָךְ אֵינָהּ נְבוּאָה, וְאֵין הָרוֹאִים מַלְאָכִים וְהַמְדַבְּרִים עִמָּם מִכְּלַל הַנְּבִיאִים, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי בְּדָנִיֵּאל, אֲבָל הִיא מַרְאָה תִּקְרָא "גְּלוּי עֵינַיִם", כְּמוֹ "וַיְגַל הַשֵּׁם אֶת עֵינֵי בִלְעָם וַיַּרְא אֶת מַלְאַךְ ה'" (במדבר כב לא), וְכֵן "וַיִּתְפַּלֵּל אֱלִישָׁע וַיֹּאמַר ה' פְּקַח נָא אֶת עֵינָיו וְיִרְאֶה" (מלכים ב ו יז), אֲבָל בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יַזְכִּיר הַמַּלְאָכִים בְּשֵׁם "אֲנָשִׁים" כְּעִנְיַן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת וּפָרָשַׁת לוֹט, וְכֵן "וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית ל"ב:כ"ה) וְכֵן "וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ" (שם לז טו) עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (תנחומא וישב ב), הוּא כָּבוֹד נִבְרָא בַּמַּלְאָכִים, יִקָּרֵא אֵצֶל הַיּוֹדְעִים "מַלְבּוּשׁ", יֶשְׁנוֹ לְעֵינֵי בָּשָׂר בְּזַכֵּי הַנְּפָשׁוֹת כַּחֲסִידִים וּבְנֵי הַנְּבִיאִים, וְלֹא אוּכַל לְפָרֵשׁ. וְהַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּמְצָא בּוֹ רְאִיַּת ה' וְדִבּוּר מַלְאָךְ אוֹ רְאִיַּת מַלְאָךְ וְדִבּוּר ה', כַּכָּתוּב בְּדִבְרֵי מֹשֶׁה בְּתְחִלַּת נְבוּאָתוֹ, (שמות ג ב-ד) וּבְדִבְרֵי זְכַרְיָה (ג א-ב), עוֹד אֲגַלֶּה בּוֹ דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים בְּרָמְיזוֹת (עיין שמות ג ב). וְעִנְיַן "וַיֹּאכְלוּ" אָמְרוּ חֲכָמִים (ב"ר מח יד) רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן מְסְתַּלֵּק. וְעִנְיַן הַהִסְתַּלְּקוּת תָּבִין אוֹתוֹ מִדָּבָר מָנוֹחַ אִם תִּזְכֶּה אֵלָיו. וְהִנֵּה פֵּרוּשׁ הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת אַחֲרֵי שֶׁאָמַר כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם (בראשית י"ז:כ"ו), אָמַר שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו הַשֵּׁם בִּהְיוֹתוֹ חוֹלֶה בְּמֵילָתוֹ יוֹשֵׁב וּמִתְקָרֵר בְּפֶתַח אָהֳלוֹ מִפְּנֵי חֹם הַיּוֹם אֲשֶׁר יַחֲלִישֶׁנּוּ. וְהִזְכִּיר זֶה לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא הָיָה מִתְכַּוֵּן לִנְבוּאָה, לֹא נוֹפֵל עַל פָּנָיו וְלֹא מִתְפַּלֵּל, וְאַף עַל פִּי כֵן בָּאָה אֵלָיו הַמַּרְאָה הַזֹּאת.

בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא לְהוֹדִיעַ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ נִמּוֹל, וְזֶה גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה אֵלָיו לְמַעְלָה וְכָבוֹד לוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁבָּא בַּמִּשְׁכָּן "וַיֵּצְאוּ וַיְבָרְכוּ אֶת הָעָם וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעָם" (ויקרא ט כג), כִּי מִפְּנֵי הִשְׁתַּדְּלוּתָם בְּמִצְוֹת הַמִּשְׁכָּן זָכוּ לִרְאִיַּת הַשְּׁכִינָה. וְאֵין גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה כָּאן וְכָאן לְצַוּוֹת לָהֶם מִצְוָה אוֹ לְדַבּוּר כְּלָל, אֶלָּא גְּמוּל הַמִּצְוָה הַנַּעֲשֵׂית כְּבָר, וּלְהוֹדִיעַ כִּי רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יז טו) "אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָנֶיךָ אֶשְׂבְּעָה בְהָקִיץ תְּמוּנָתֶךָ", וְכֵן בְּיַעֲקֹב אָמַר (בראשית ל"ב:ב') "וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים", וְאֵין שָׁם דִּבּוּר וְלֹא שֻׁחְדְּשׁוּ בּוֹ דָּבָר רַק שֶׁזָּכָה לִרְאִיַּת מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן וְיָדַע כִּי מַעֲשָׂיו רְצוּיִים. וְכֵן הָיָה לְאַבְרָהָם בְּרִאַיַּת הַשְּׁכִינָה זְכוּת וְהַבְטָחָה. וְכֵן אָמְרוּ (מכילתא שירתא ג) בְּיוֹרְדֵי הַיָּם שֶׁאָמְרוּ "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ", רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מָה שֶׁלֹּא רָאָה יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא, זְכוּת לָהֶם בְּעֵת הַנֵּס הַגָּדוֹל שֶׁהֶאֱמִינוּ בַּה' וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ. וּפְעָמִים יָבֹא בִּשְׁעַת הַקֶּצֶף, "וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעֵדָה לִרְגֹּום אֹתָם

בָּאָבְנִים וּכְבוֹד ה' נִרְאָה בְּאֹהֶל מוֹעֵד אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר יד י), וְיִהְיֶה זֶה לְהָגֵן עַל עֲבָדָיו הַצַּדִּיקִים וְלִכְבוֹדָם. וְאַל תְּחוּשׁ לְהֶפְסֵק הַפָּרָשָׁה, כִּי הָעִנְיָן מְחֻבָּר, וְלָכֵן אָמַר "וַיֵּרָא אֵלָיו" וְלֹא אָמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָהָם", אֲבָל בַּפָּרָשָׁה רָצָה לְסַדֵּר כָּבוֹד הַנַּעֲשֶׂה לוֹ בְּעֵת שֶׁעָשָׂה הַמִּילָה, וְאָמַר כִּי נִגְלֵית עָלָיו הַשְּׁכִינָה וְשָׁלַח אֵלָיו מַלְאָכָיו לְבַשֵּׂר אֶת אִשְׁתּוֹ וְגַם לְהַצִּיל לוֹט אָחִיו בַּעֲבוּרוֹ, כִּי אַבְרָהָם נִתְבַּשֵּׂר בְּבֵן מִפִּי הַשְּׁכִינָה כְּבָר, וְשָׂרָה מִפִּי הַמַּלְאָךְ שֶׁדִּבֵּר עִם אַבְרָהָם כְּדֵי שֶׁתִּשְׁמַע שָׂרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְשָׂרָה שֹׁמַעַת", וְזוֹ כַּוָּנָתָם שֶׁאָמְרוּ (סוטה יד) לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה, שֶׁלֹּא הָיָה לְדִבּוּר אֶלָּא לְכָבוֹד לוֹ, וְעוֹד אָמְרוּ (ב"ר מח ד) "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ כד), וּמָה אִם זֶה שֶׁבָּנָה מִזְבֵּחַ לִשְׁמִי הֲרֵינִי נִגְלֶה עָלָיו וּמְבָרְכוֹ, אַבְרָהָם שֶׁמָּל עַצְמוֹ לִשְׁמִי עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. וְשֶׁמָּא כְּוָנוּ עוֹד בָּזֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה לוֹ בְּמַרְאֶה הַשְּׁכִינָה רִפּוּי לְמַחֲלַת הַמִּילָה, כִּי כֵן רָאוּי לִהְיוֹת, כִּדְכְתִיב (משלי טז טו) "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים":

פסוק ב

וְטַעַם **נִצָּבִים עָלָיו** שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים לְנֶגְדּוֹ מְסֻתָּכְלִים, כִּלְשׁוֹן "הַנִּצָּב עַל הַקּוֹצְרִים" (רות ב ה), "מְשָׁרֵי הַנִּצָּבִים" (מלכים א ה ל), וּלְפִי שֶׁהוּא יוֹשֵׁב וְהֵם הָיוּ עוֹמְדִים וְרוֹאִים בּוֹ אָמַר "עָלָיו", וְזֶה טַעַם "וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם", כִּי כַּאֲשֶׁר רָאָה אוֹתָם עוֹמְדִים נָגְדּוֹ וְלֹא הָיוּ הוֹלְכִים לְדַרְכָּם, רָץ לִקְרָאתָם לְהָבִיאָם אֶל בֵּיתוֹ. וְטַעַם "מִפֶּתַח הָאֹהֶל", לְהַגִּיד שֶׁהָיָה עֲדַיִן יוֹשֵׁב שָׁם אַחֲרֵי הִסְתַּלֵּק מִמֶּנּוּ מַרְאֵה הַשְּׁכִינָה. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "עָלָיו" עַל הָאֹהֶל, שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים אֵלָיו מִן הַצַּד הָאַחֵר שֶׁלֹּא כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, וְהָיוּ שָׁם נִצָּבִים וְלֹא הָיוּ מִתְקָרְבִין אֶל אַבְרָהָם, כְּטַעַם "חוֹנִים עַל הַיָּם" (שמות יד ט):

פסוק ג

אֲדֹנָי אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ מְצִינוּ אוֹתוֹ בַּסְּפָרִים קָמוּץ, וְהִנֵּה קָרְאִם בְּשֵׁם רַבָּם בְּאֶל"ף דָּלֶ"ת, כִּי הִכִּיר בָּהֶם שֶׁהֵם מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן, כַּאֲשֶׁר יִקְרְאוּ אֱלֹהִים וְאֵלִים, וְלָכֵן הִשְׁתַּחֲוָה לָהֶם אַרְצָה:

אַל נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ עִם כָּל אֶחָד יְדַבֵּר כְּדֶרֶךְ כָּל הַתּוֹרָה, "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת (כל) חֻקֹּתַי (ועשיתם אותם) עֲרָוֹת אָבִיךָ וְעָרוֹת אִמְּךָ לֹא תְגַלֵּה" (ויקרא יח ה ז), "וּבְקַצְרְכֶם אֶת קְצִיר אַרְצְכֶם לֹא תְכַלֶּה" (שם יט ט), "וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ" (דברים ד כט), וְרֹב מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה כֵּן, וְהֶפֶךְ מִזֶּה "רְאֵה אָנֹכִי נוֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם" (שם יא כו). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר מח ו), לַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם אָמַר. וְגַם זֶה יִתָּכֵן, שֶׁאָמַר לַגָּדוֹל אַל נָא תַּעֲבֹר, וְאַתָּה וְרֵעֶיךָ אֲשֶׁר יִשְׁאֲרוּ עִמְּךָ תִּרְחֲצוּ רַגְלֵיכֶם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁקָּרָא אֶת כֻּלָּם אֲדוֹנִים וּפָנָה אֶל כָּל אֶחָד וְאֶחָד, לְרֹאשׁוֹן אָמַר אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל

נָא תַּעֲבֹר, וְכֵן אָמַר לַשֵּׁנִי, וְכֵן אָמַר לַשְּׁלִישִׁי, לְכָל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ יִתְחַנֵּן, אִם נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל נָא תַּעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ וְיֻקַּח נָא מְעַט מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם כֻּלְּכֶם. וְזֶה דֶּרֶךְ מוּסָר וְכָבוֹד מֵרֹב חֶפְצוֹ לְהִתְנַדֵּב עִמָּהֶם. וְהִנֵּה הִכִּיר בָּהֶם שֶׁהֵם עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ וְאֵין חֶפְצָם לָלוּן שָׁם, וְלָכֵן לֹא בִקֵּשׁ מֵהֶם רַק שֶׁיֻּקַּח מְעַט מַיִם לִרְחֹץ רַגְלֵיהֶם מְעַט מִפְּנֵי הַחֹם, לָתֵת מַיִם קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה, וְיִשְׁעָנוּ תַּחַת הָעֵץ לִרְוֹחַ הַיּוֹם, לֹא יָבוֹאוּ בְּאֹהֶל וּבְמִשְׁכָּן:

פסוק ה

כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם כִּי אַחֲרֵי שֶׁדַּרְכְּכֶם עָלַי אֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁלֹּא תָּנוּחוּ מְעַט אֶצְלִי. "כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ", דֶּרֶךְ מוּסָר, שֶׁבְּפַת לֶחֶם דַּי, לְשׁוֹן רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י"ח:ה'). אוֹ יֹאמַר, כֵּן תַּעֲשֶׂה לָנוּ לְהִשָּׁעֵן תַּחַת הָעֵץ וְלַעֲבֹר מְיֻדָּ, כִּי שְׁלוּחִים אֲנַחְנוּ, וְאַל תְּעַכְּבֵנוּ לָבֹא בְּאֹהֶל אוֹ לָלוּן עִמָּךְ:

פסוק ו

קֲמַח סֹלֶת סֹלֶת לְעֻגוֹת, קֶמַח לְעֻמִּילָן שֶׁל טַבָּחִים לְכַסּוֹת אֶת הַקְּדֵרָה לִשְׁאֹב אֶת הַזֻּהֲמָא, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:ו'). וְכָךְ הוּא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מ"ח:י"ב), וְשָׁם פֵּרְשׁוּ שֶׁהָיוּ שָׁלֹשׁ סְאִים לְכָל אֶחָד. וְלֹא יָדַעְנוּ לָמָּה הִרְבָּה בַּלֶּחֶם כָּל כָּךְ לִשְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים, אוּלַי יָדַע הִסְתַּלְקוּת הַמַּאֲכָל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן, וְהוּא כְּמַרְבֶּה עוֹלוֹת לַמִּזְבֵּחַ, אוֹ שֶׁסָּעֲדוּ גְּדוֹלֵי בֵּיתוֹ עִמָּהֶם לִכְבוֹדָם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח לַעֲשׂוֹת מֵהֶן סֹלֶת, וְהִנֵּה הוֹצִיאָה מִכָּל הַשָּׁלֹשׁ סְאִין סֹלֶת נְקִיָּה מְעַט:

פסוק ז

וְטַעַם **וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם** לְהַגִּיד רֹב חִשְׁקוֹ בִּנְדִיבוּת, כִּי הָאָדָם הַגָּדוֹל אֲשֶׁר הָיוּ בְּבֵיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ שֹׁלֵף חָרֶב, וְהוּא זָקֵן מְאֹד וְחָלוּשׁ בִּמְיֻלָּתוֹ, הָלַךְ הוּא בְּעַצְמוֹ אֶל אֹהֶל שָׂרָה לְזָרֵז אוֹתָהּ בַּעֲשִׂיַּת הַלֶּחֶם, וְאַחֲרֵי כֵן רָץ אֶל מְקוֹם הַבָּקָר לְבַקֵּר מִשָּׁם בֶּן בָּקָר רַךְ וְטוֹב לַעֲשׂוֹת לְאוֹרְחָיו, וְלֹא עָשָׂה כָּל זֶה עַל יַד אֶחָד מִמְּשָׁרְתָיו הָעוֹמְדִים לְפָנָיו:

פסוק י

שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:י'), לֹא בְּשָׁרוֹ הַמַּלְאָךְ שֶׁיָּשׁוּב אֵלָיו אֶלָּא בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אָמַר לוֹ, כְּמוֹ "וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה' הָרָבָה אַרְבֶּה אֶת זַרְעֵךְ" (בראשית ט"ז:י'), וְהוּא אֵין בְּיָדוֹ לְהַרְבּוֹת, אֶלָּא בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אָמַר לוֹ, אַף כָּאן בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם אָמַר לוֹ. וְהֶצְדֵּק הָרַב לֵאמֹר כֵּן מִפְּנֵי שֶׁהקב"ה אָמַר לוֹ בְּכָאן לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ, וּבֵין בַּמַּלְאָךְ אוֹ בְּהקב"ה לֹא מָצִינוּ שֶׁשָּׁב אֵלָיו לְמוֹעֵדוֹ. אוּלַי נִכְלַל בִּלְשׁוֹן "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר" (בראשית כ"א:א'). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"א:ב') כִּי "וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָהָם" הוּא דְּבַר

הַמַּלְאָךְ בְּשֵׁם שׁוֹלְחוֹ, וְשָׁב אֵלָיו לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ וְאִם לֹא נִכְתַּב. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהוּא מִן "לְתָשׁוּבַת הַשָּׁנָה" (שמואל ב יא א), יֹאמַר כִּי שׁוּב אָשׁוּב אֵלֶיךָ עֵת כָּעֵת הַזֹּאת שֶׁתִּהְיוּ בּוֹ חַיִּים וְיִהְיֶה בֵּן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ, וְזֶהוּ כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם (בראשית י"ז:כ"א) "לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת", וְיִהְיֶה "אָשׁוּב" כְּמוֹ "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁב וְקִבָּצְךָ" (דברים ל ג):

פסוק יא

בָּאִים בַּיָּמִים הָאָדָם בִּימֵי בְּחוּרוֹתָיו יִקָּרֵא "עוֹמֵד בַּיָּמִים", וְיִקָּרְאוּ "יָמָיו", כִּי הֵם שֶׁלּוֹ, כִּלְשׁוֹן "אֶת מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא" (שמות כג כו), אֲבָל כַּאֲשֶׁר יַזְקִין וְיִחְיֶה יָמִים רַבִּים מֵרֹב בְּנֵי הָאָדָם בְּדוֹרוֹ, יִקָּרֵא "בָּא בַּיָּמִים", מִפְּנֵי שֶׁהוּא כְּבָא בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת נוֹסַעַ מֵעִיר וּבָא אֶל עִיר מִיּוֹם אֶל יוֹם:

חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים הוּא הַזְּמַן לְהֶרְיוֹן, כִּי אַחֲרֵי הֶפְסֵק הָאֹרַח מֵחֲמַת זִקְנָה לֹא תֵּהֵרֶינָה:

פסוק יג

וָאֲנִי זָקַנְתִּי הוּא פֵּרוּשׁ "אַחֲרֵי בְלוֹתִי", וּדְבָרָיו אֱמֶת אַךְ מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם לֹא רָצָה לְגַלּוֹת מָה שֶׁאָמְרָה "וַאדֹנִי זָקֵן", כִּי הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "וַאֲנִי וַאדוֹנִי זְקֵנִים" כִּי שָׂרָה בִּשְׁנֵיהֶם תִּצְחַק:

פסוק יד

הֲיִפָּלֵא מֵה' דָּבָר אִם דָּבָר נִפְלָא וְרָחוֹק הוּא שֶׁיִּהְיֶה מֵאֵת ה' כָּכָה, כִּלְשׁוֹן "כִּי מִמְּךָ הַכֹּל וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ" (דהי"א כט יד), וְדוֹמֶה לָזֶה "מֵאֲשֶׁר שִׂמָּנָה לַחְמוֹ" (בראשית מ"ט:כ'), מֵאֵת אֲשֶׁר תָּבֹא לֶחֶם שִׂמָּנָה. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ח:י"ד) תִּרְגֵּם "הֲיִתְכַּסֵּי", עֲשָׂאוֹ כִּלְשׁוֹן "כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָּבָר לַמִּשְׁפָּט" (דברים יז ח), וְאִם כֵּן יֵשׁ בּוֹ סוֹד נֶעֱלָם. וּלְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:י"ד), "הֲיִפָּלֵא" – הֲיִתְכַּסֵּי, וְכִי שׁוּם דָּבָר מֻפְלָא וּמְכֻסֶּה מִמֶּנִּי מִלַּעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנִי. הִרְכִּיב בּוֹ שְׁנֵי עִנְיָנִים:

פסוק טו

וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה לֵאמֹר אֲנִי תָּמֵהַּ בַּנְּבִיאָה הַצַּדֶּקֶת, אֵיךְ תְּכַחֵשׁ בַּאֲשֶׁר אָמַר הַשֵּׁם לַנָּבִיא, וְגַם לָמָּה לֹא הֶאֱמִינָה לִדְבְרֵי מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי הַמַּלְאָכִים הָאֵלֶּה הַנִּרְאִים כַּאֲנָשִׁים בָּאוּ אֶל אַבְרָהָם, וְהוּא בְּחָכְמָתוֹ הִכִּיר בָּהֶם, וּבִשֵּׂר אוֹתוֹ "שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ וּלְשָׂרָה בֵּן", וְשָׂרָה שׁוֹמַעַת וְלֹא יָדְעָה כִּי מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן הֵם, כְּעִנְיַן בְּאֵשֶׁת מָנוֹחַ (שופטים יג ו), וְאוּלַי לֹא רָאֲתָה אוֹתָם כְּלָל. **וַתִּצְחַק בְּקִרְבָּהּ**, לְלַעֵג, כְּמוֹ "יוֹשֵׁב בַּשָּׁמַיִם יִשְׂחָק ה' יִלְעַג לָמוֹ" (תהלים ב ד), כִּי הַשְּׂחוֹק לְשִׂמְחָה הוּא בַּפֶּה, "אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ" (שם קכו ב), אֲבָל הַשְּׂחוֹק בַּלֵּב לֹא יֵאָמֵר בַּשִּׂמְחָה. והקב"ה הֶאֱשִׁים אוֹתָהּ לְאַבְרָהָם, לָמָּה הָיָה הַדָּבָר נִמְנָע בְּעֵינֶיהָ, וְרָאוּי לָהּ שֶׁתַּאֲמִין אוֹ שֶׁתֹּאמַר "אָמֵן כֵּן יַעֲשֶׂה ה'". וְהִנֵּה אַבְרָהָם אָמַר אֵלֶיהָ,

לָמָּה צָחֲקָתְ, הֲיִפָּלֵא מֵה' דָּבָר, וְלֹא פֵּרֵשׁ אֵלֶיהָ כִּי הַשֵּׁם גִּלָּה אֵלָיו סוֹדָהּ, וְהִיא מִפְּנֵי יִרְאָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם תְּכַחֵשׁ, כִּי חָשְׁבָה שֶׁאַבְרָהָם בְּהַכָּרַת פָּנֶיהָ יֹאמַר כֵּן, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁשָּׁתְקָה וְלֹא נָתְנָה שֶׂבַח וְהוֹדָאָה בַּדָּבָר וְלֹא שָׂמְחָה. וְהוּא אָמַר "לֹא כִּי צָחָקְתְּ", אֲז הֵבִינָה כִּי בִּנְבוּאָה נֶאֱמַר לוֹ כֵּן, וְשָׁתְקָה וְלֹא עָנְתָה אוֹתוֹ דָּבָר. וְרָאוּי שֶׁנֹּאמַר עוֹד כִּי אַבְרָהָם לֹא גִּלָּה לָהּ הַנֶּאֱמָר לוֹ מִתְּחִלָּה (בראשית י"ז:י"ט) "אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן", אוּלַי הִמְתִּין עַד שְׁלֹחַ הַשֵּׁם אֵלֶיהָ הַבְּשׂוֹרָה בְּיוֹם מָחָר, כִּי יָדַע "כִּי לֹא יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהִים דָּבָר כִּי אִם גָּלָה סוֹדוֹ אֶל עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים" (עמוס ג ז), אוֹ מֵרֹב זְרִיזוּתוֹ בַּמִּצְוֹת הָיָה טָרוּד בְּמִילָתוֹ וּמִילַת עִם רַב אֲשֶׁר בְּבֵיתוֹ, וְאַחַר כֵּן בְּחֶלְשָׁתוֹ יָשַׁב לוֹ פֶּתַח הָאֹהֶל, וְהַמַּלְאָכִים בָּאוּ טֶרֶם שֶׁהִגִּיד לָהּ דָּבָר:

פסוק יג

וַה' אָמַר אֶל אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֻמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי:

פסוק יד

הֲיִפָּלֵא מֵה' דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן:

פסוק טו

וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי יָרֵאָה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחָקְתְּ:

פסוק טז

וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל פְּנֵי סְדֹם וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם:

פסוק יז

וַה' אָמָר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה:

פסוק יח

וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה גּוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ:

פסוק יט

כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו:

פסוק כ

וַה' אָמָר זַעֲקַת סְדֹם וְעֲמֹרָה כִּי רָבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד:

פסוק כא

אֵרְדָה נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָּלָה וְאִם לֹא אֵדָעָה:

פסוק כב

וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי ה':

פסוק כג

וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע:

פסוק כד

אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ:

פסוק כה

חָלִלָה לְךָ מֵעֲשׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה לָךְ הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט:

פסוק כו

וַיֹּאמֶר ה' אִם אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם:

גָּדוֹל וְעָצוּם שֶׁיַּעַבְדוּנִי, וְכָמוֹהוּ "יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם" (שמות לג יב), "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ" (תהלים קמד ג). אוֹ יֹאמַר יְדַעְתִּיו שֶׁיְצַוֶּה, וְכֵן "לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ" (שמות כג יב), שֶׁיָּנוּחַ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵיני שֶׁהִיא יְדִיעָה בּוֹ מַמָּשׁ, יִרְמֹז כִּי יְדִיעַת הַשֵּׁם שֶׁהִיא הַשְׁגָּחָתוֹ בָּעוֹלָם הַשָּׁפָל הִיא לִשְׁמֹר הַכְּלָלִים, וְגַם בְּנֵי הָאָדָם מֻנָּחִים בּוֹ לַמִּקְרִים עַד בֹּא עֵת פְּקֻדָּתָם, אֲבָל בַּחֲסִידָיו יָשׁוּם אֵלָיו לִבּוֹ לָדַעַת אוֹתוֹ בְּפֶרֶט, לִהְיוֹת שְׁמִירָתוֹ דְּבֵקָה בּוֹ תָּמִיד, לֹא תִפָּרֵד הַיְדִיעָה וְהַזְּכִירָה מִמֶּנּוּ כְּלָל, כְּטַעַם "לֹא יִגְרַע מִצַּדִּיק עֵינָיו" (איוב לו ז). וּבָאוּ מִזֶּה פְּסוּקִים רַבִּים, כְּדִכְתִיב (תהלים לג יח) "הִנֵּה עֵין ה' אֶל יְרֵאָיו" וְזוּלַת זֶה:

פסוק כ

וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקַת **סְדֹם וַעֲמֹרָה** לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:כ'), וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָהָם שֶׁעָשָׂה כַּאֲשֶׁר אָמַר, שֶׁלֹּא יָכְסֶה מִמֶּנּוּ. וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י"ח:י') כִּי נִכְנַס פָּסוּק "וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים" בֵּינָתַיִם, לְהוֹדִיעַ כִּי בְּעֵת שֶׁבָּאוּ לִסְדוֹם אָז אָמַר הַשֵּׁם לְאַבְרָהָם "זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה". וְכֵן דַּעַת כָּל הַמְפָרְשִׁים כִּי עִם אַבְרָהָם יְדַבֵּר, וּלְפִי זֶה הַנָּכוֹן בַּפָּסוּק "וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים" לוֹמַר כִּי כַּאֲשֶׁר אָמַר הַשֵּׁם לְאַבְרָהָם בִּנְסֹעַ הָאֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ "זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה", עָמַד אַבְרָהָם בִּתְפִלָּה וּתְחִנָּה לְפָנָיו לִמְחֹל לָהֶם וְלָתֵת לוֹ רְשׁוּת לְדַבֵּר, וְהֶאֱרִיךְ בִּתְפִלָּתוֹ עַד שֶׁבָּאוּ הָאֲנָשִׁים סְדֹמָה, וְאָז נִגַּשׁ אַבְרָהָם וְאָמַר, "הַאַף תִּסְפֶּה". אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ שֶׁשָּׁב לְבָאֵר "עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי ה'", כִּי נִגַּשׁ אַבְרָהָם וְאָמַר, "הַאַף תִּסְפֶּה". וְהִנֵּה הֶאֱרִיךְ בִּתְחִנָּה לְפָנָיו בְּכָל פַּעַם לֵאמֹר "אַל יִחַר אַף ה'", וְהָיָה עוֹד מְכַוֵּן דַּעְתּוֹ בְּכָל פַּעַם לִנְבוֹאָה עַד שֶׁשָּׁמַע תְּשׁוּבָה לִדְבָרָיו מִפִּיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהֶאֱרִיכוּ כָּל הַיּוֹם בָּזֶה, וַיֵּלֶךְ ה' בָּעֶרֶב כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל אַבְרָהָם, וּבָאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה:

זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה הִיא זַעֲקַת עֲשׁוּקִים יְזַעֲקוּ וְיִשָּׁוְעוּ מִזְּרוֹעַ רִשְׁעָתָם. וְהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב זַעֲקַת סְדוֹם וַעֲמֹרָה שָׁמַעְתִּי כִּי רָבָּה, אוֹ שֶׁיֹּאמַר זַעֲקַת סְדוֹם וַעֲמֹרָה רָבָּה וְחַטָּאתָם כְּבֵדָה מְאֹד, אֲבָל עִנְיַן הַכָּתוּב, זַעֲקַת סְדוֹם וַעֲמֹרָה וְחַטָּאתָם שֶׁגָּדְלוּ מְאֹד אֵרַד וְאֶרְאֶה אִם כֻּלָּם חָטְאוּ בָהֶם, וְאִם לֹא אֵדָעָה מִי הַחוֹטְאִים. וְעִנְיַן הַיְרִידָה וְהָרְאִיָּה אָמַר רַשִׁ"י בְּדֶרֶךְ הַדְּרֹשׁ, לְמֵד שֶׁלֹּא יִפְסְקוּ דַּיְנֵי נְפָשׁוֹת אֶלָּא בִּרְאִיָּה. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, מִפְּנֵי שֶׁרָצָה הקב"ה לְגַלּוֹת לְאַבְרָהָם עִנְיַן סְדוֹם וּלְהוֹדִיעוֹ כִּי אֵין בָּהֶם עֹשֶׂה טוֹב, אָמַר אֵלָיו זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה, אֵרֵד לִרְאוֹת, כְּלוֹמַר בָּאתִי לִשְׁפֹּט, אִם חָטְאוּ אֶעֱשֶׂה בָהֶם כָּלָה, וְאִם לֹא אֵדָעָה מָה אֶעֱשֶׂה בָהֶם, וּפָקַדְתִּי בְשִׁבְטָם פִּשְׁעָם וּבִנְגָעִים עֲוֹנָם, הוֹדִיעוֹ כִּי אֵין עוֹד נִגְמַר דִּינָם, וְכִי עַתָּה יִפָּקֵד עֲוֹנָם וְיִשְׁפֹּט אוֹתָם. וְזֶה כִּלְשׁוֹן "ה' מְשַׁמִּים הִשְׁקִיף עַל בְּנֵי אָדָם לִרְאוֹת הֲיֵשׁ מַשְׂכִּיל דֹּרֵשׁ אֶת אֱלֹהִים הַכֹּל סָר יַחְדָּיו נֶאֱלָחוּ" (תהלים יד ב ג). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר בּוֹ סוֹד מְיֻלָּדֵי

נָכְרִים יַסְפִּיקוּ בּוֹ. וַאֲנִי אֶרְמֹז לְךָ דַּעַת מְקַבְּלֵי הָאֱמֶת, דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ירושלמי תענית פ"ב) בַּפָּסוּק "כִּי הִנֵּה ה' יֹצֵא מִמְּקוֹמוֹ וְיָרַד וְדָרַךְ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ" (מיכה א ג), יוֹצֵא וּבָא לוֹ מִמִּדָּה לְמִדָּה, יוֹצֵא מִמִּדַּת רַחֲמִים וּבָא לוֹ לְמִדַּת הַדִּין. וְכֵן הָעִנְיָן הַזֶּה, וַיֹּאמֶר ה' אֶל לִבּוֹ זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה, אֵרֵד מִמִּדַּת רַחֲמִים אֶל מִדַּת הַדִּין (זהר קה), וְאֶרְאֶה בְּרַחֲמִים אִם כְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי בְּמִדַּת הַדִּין עָשׂוּ כָּלָה (שם קו), וְאִם לֹא אֵדָעָה וַאֲרַחֵם, כְּדֶרֶךְ "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (שמות ב כה). וְאַחַר שֶׁסִּפֵּר הַכָּתוּב דַּעַת הָעֶלְיוֹן, חָזַר אֶל הָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן וְסִפֵּר בְּמַעֲשֶׂה כִּי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הִשְׁקִיפוּ עַל פְּנֵי סְדוֹם לָלֶכֶת שָׁמָּה וְשִׁלְּחָם אַבְרָהָם, הִגִּיעוּ שָׁמָּה, וְאַבְרָהָם מֵעֵת הִפָּרְדָם מִמֶּנּוּ וְעַד הַגִּיעָם שָׁם עוֹדֶנּוּ עוֹמֵד לְפָנָיו, כִּי קָרְאוֹ וְהִגִּיד לוֹ כִּי הַמַּלְאָכִים הֵם הַשְּׁלוּחִים הָאֵלֶּה לְהַשְׁחִית הַמָּקוֹם כַּאֲשֶׁר אָמַר. וְלֹא הֶצְרַךְ לְפָרֵשׁ מָתַי עָמַד לְפָנָיו, כִּי מֵעֵת שֶׁאָמַר "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם" נוֹדַע שֶׁהִגִּיד לוֹ:

פסוק כג

וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע אַפּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִיא מִדַּת דִּינוֹ, וְחָשַׁב אַבְרָהָם שֶׁהִיא תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע, לֹא יָדַע מַחְשְׁבוֹת ה' אֲשֶׁר חָשַׁב עֲלֵיהֶם בְּרַחֲמָיו כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי, וְלָכֵן אָמַר כִּי הָגוֹן וְטוֹב הוּא שֶׁיִּשָּׂא לְכָל הַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִים. אֲבָל לֹא יִתָּכֵן גַּם בְּמִדַּת הַדִּין לְהָמִית צַדִּיק עִם רָשָׁע, שֶׁאִם כֵּן יִהְיֶה כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע וְיֹאמְרוּ "שָׁוְא עָבַד אֱלֹהִים" (מלאכי ג יד), וְכָל שֶׁכֵּן בְּמִדַּת רַחֲמִים שֶׁהוּא שׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ וְהוּא הָעֹשֶׂה מִשְׁפָּט, כְּעִנְיַן "וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט" (ישעיהו ה טז), וְאָמְרִנוּ (ברכות יב) "הַמֶּלֶךְ הַמִּשְׁפָּט". וְזֶהוּ עִנְיַן הַכֶּפֶל "חָלִילָה לָךְ". וְהקב"ה הוֹדָה שֶׁיִּשָּׂא לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם, כִּי בְּמִדַּת רַחֲמִים יִתְנַהֵג עִמָּהֶם. וּמָה שֶּׁיּוֹדִיעַ אֵלֶיךָ כָּל הָעִנְיָן הֱיוֹת "וַיֹּאמֶר ה'" כָּתוּב יו"ד ה"א, וְכָל אֲשֶׁר הִזְכִּיר אַבְרָהָם אל"ף דל"ת. וְהִנֵּה זֶה מִבֹּאָר:

פסוק כד

חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ח:כ"ד), עֲשָׂרָה לְכָל כְּרָךְ וּכְרָךְ, "הֲתַשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה", תִּשְׁעָה לְכָל כְּרָךְ וּכְרָךְ, וְאַתָּה צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם תִּצְטָרֵף עִמָּהֶם, "אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים", וְיִמָּלְטוּ אַרְבָּעָה כְּרָכִים, וְכֵן שִׁלְשִׁים יַצִּילוּ שְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים יַצִּילוּ שְׁנַיִם וַעֲשָׂרָה יַצִּילוּ אֶחָד. וְלֹא בִּקֵּשׁ עַל פָּחוֹת מֵעֲשָׂרָה, שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל הָיוּ שְׁמֹנָה צַדִּיקִים וְלֹא הִצִּילוּ עַל דּוֹרָן, וְתִשְׁעָה עַל יְדֵי צֵרוּף כְּבָר בִּקֵּשׁ וְלֹא מָצָא. כָּל אֵלּוּ דִּבְרֵי הָרַב זַ"ל. וַאֲנִי תְּמֵהַּ, אִם כֵּן מָה הַתְּפִלָּה וְהַתְּחִנָּה הַזֹּאת אֲשֶׁר הָיָה מִתְחַנֵּן בְּכָל פַּעַם וּפַעַם, "אַל נָא יִחַר לַאדֹנָי", וְ"הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי", וַהֲלֹא רָאוּי הוּא שֶׁיִּהְיוּ אַרְבָּעִים מַצִּילִין אַרְבָּעָה, וּשְׁלֹשִׁים וְהָעֶשְׂרִים יַצִּילוּ לְפִי חֶשְׁבּוֹן כַּאֲשֶׁר הַחֲמִשִּׁים יַצִּילוּ חֲמֵשׁ. וְכֵן מָה שֶׁאָמַר כִּי תִּשְׁעָה עַל יְדֵי צֵרוּף כְּבָר בִּקֵּשׁ וְלֹא מָצָא, וַהֲלֹא לְאַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה הָיָה מְבַקֵּשׁ הַצֵּרוּף וְלֹא

הָיוּ שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה, אֲבָל תִּשְׁעָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם. וְהִנֵּה דַּעַת הָרַב לוֹמַר שֶׁהָרִבִּים רְאוּיִין לְהַצָּלָה גְּדוֹלָה יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר יַצִּילוּ הַמּוּעָטִים אֲפִלּוּ הַצָּלָה מוּעֶטֶת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ת"כ בחקותי) אֵינוֹ דּוֹמֶה מוּעָטִין הָעוֹשִׂין אֶת הַתּוֹרָה לִמְרֻבִּים הָעוֹשִׂין אֶת הַתּוֹרָה. וְהִנֵּה הוֹדָה הקב"ה שֶׁיַּצִּילוּ אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה בְּצֵרוּף צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם כָּל הַכָּרַכִּין כְּאִלּוּ הָיוּ חֲמִשִּׁים שְׁלֵמִין, וּמֵעַתָּה כְּשֶׁיִּהְיוּ מ' צַדִּיקִים מַצִּילִין אַרְבָּעָה אַף בְּצֵרוּף הַצַּדִּיק יִתְעַלֶּה יִנָּצְלוּ, וְכֵן הַשְּׁלֹשִׁים וְהָעֶשְׂרִים וְהָעֲשָׂרָה, שֶׁכְּבָר הוֹדָה בַּצֵּרוּף הַזֶּה. וְאִם תֹּאמַר שֶׁהוֹדָה בּוֹ עִם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה שֶׁהֵם רַבִּים, וְשָׁמָּא לֹא יוֹדֶה בַּצֵּרוּף עִם הַמּוּעָטִין כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ, צְדָקַת ה' רְאוּיָה הִיא לְהִצְטָרֵף וּלְהַצִּיל, כֵּיוָן שֶׁהוֹדָה שֶׁלֹּא יַבְדִּיל בֵּין רַב לִמְעָט. זֶה דַּעַת הָרַב. וְדֶרֶךְ פְּשַׁט הַכְּתוּבִים סְלוּלָה, שֶׁאָמַר תְּחִלָּה חֲמִשִּׁים לְתֵת חֶשְׁבּוֹן שָׁלֵם שֶׁל עֲשָׂרָה לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, וְחָזַר וּפָחַת כְּמוֹ שֶׁיָּכוֹל, וּלְהַצִּיל הַכֹּל הָיָה אוֹמֵר. וְלֹא יָדַעְתִּי מִי הִכְנִיסוֹ לָרַב בַּמֶּה שֶׁאָמַר:

פסוק כו

בְּתוֹךְ הָעִיר פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם שֶׁיִּהְיוּ יְרֵאִים אֶת הַשֵּׁם בְּפַרְהֶסְיָא, וְכֵן "שׁוֹטְטוּ בְּחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם" (ירמיהו ה א). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אַבְרָהָם אָמַר "בְּתוֹךְ הָעִיר", לֵאמֹר שֶׁאֲפִלּוּ יִהְיוּ נִכְרִים בְּתוֹכָהּ רְאוּי שֶׁיַּצִּילוּהָ. וְאָמַר זֶה בַּעֲבוּר לוֹט, וְחָשַׁב אוּלַי יֵשׁ אֲחֵרִים שָׁם:

פסוק כח

לֹא אַשְׁחִית אִם אֶמְצָא שָׁם יַבְטִיחַ אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יַשְׁחִית אִם יִמָּצְאוּן שָׁם כֵּן. וְלֹא הָיָה אוֹמֵר לוֹ "דַּע שֶׁאֵין שָׁם כַּמִּסְפָּר הַזֶּה שֶׁאָמַרְתָּ", לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נִגְמַר דִּינָם, כַּאֲשֶׁר אָמַר "אֶרְדָּה נָּא וְאֶרְאֶה". וְהִנֵּה אַבְרָהָם לֹא יָדַע מָה יֵעָשֶׂה בָּהֶם, וְלָכֵן הִשְׁכִּים בַּבֹּקֶר וְהִשְׁקִיף עַל פְּנֵי סְדוֹם, וּבְרֹאותוֹ כִּי נִשְׁחֲתוּ יָדַע שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם כֵּן:

פרק יט

פסוק ב

הִנֶּה נָּא אֲדֹנַי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ט:ב'), הִנֵּה נָא אֲתֶם אֲדוֹנִים לִי אַחַר שֶׁעֲבַרְתֶּם עָלַי. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא לְשׁוֹן תְּחִנָּה, אֲדֹנַי הִנֵּה נָא בֵּית עַבְדְּכֶם, סוּרוּ נָא אֵלַי. וּמִלַּת "סוּרוּ" כְּמוֹ "סוּרָה שְׁבָה פֹּה" (רות ד א), "סוּרָה אֲדֹנִי סוּרָה אֵלַי אַל תִּירָא" (שופטים ד יח): וְטַעַם **וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם** לְהַגִּיד לָהֶם שֶׁלֹּא יִתְעַכְּבוּ בָּעִיר אַחַר הַבֹּקֶר, כִּי יָדַע בְּעִנְיַן אַנְשֵׁי הָעִיר וְרִשְׁעָם, אֲבָל הָיָה חוֹשֵׁב כִּי בְּאוֹר הַבֹּקֶר יַעֲשׂוּהָ. אוֹ שֶׁרָאָה אוֹתָם כְּהוֹלְכֵי אֲרֻחוֹת, לֹא יִתְעַכְּבוּ בָּעִיר, וְאָמַר וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם אִם תִּרְצוּ:

פסוק ג

וַיִּפְצַר בָּם מְאֹד הָיָה לְלוֹט זְכוּת בְּהַפְצִירוֹ בָּהֶם, וְהָיָה לוֹ חֵפֶץ טוֹב בְּהַכְנָסַת אוֹרְחִים, וְהָיוּ מְמָאֲנִים כְּדֵי לְזַכּוֹתוֹ, וְלָכֵן שָׁמְעוּ לוֹ בַּסּוֹף, כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הָיוּ רוֹצִים לָבֹא לְבֵיתוֹ, כִּי אֵינוֹ צַדִּיק תָּמִים. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"מ פז), מְסָרְבִין לְקֹטֶן וְאֵין מְסָרְבִין לְגָדוֹל, וְאִם כֵּן יִהְיֶה כְּדֶרֶךְ מוּסַר בְּנֵי אָדָם:

פסוק ה

וְנֵדְעָה אֹתָם כַּוָּנָתָם לְכַלּוֹת אֶת הָרֶגֶל מִבֵּינֵיהֶם כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קט), כִּי חָשְׁבוּ שֶׁבַּעֲבוּר טוֹבַת אַרְצָם שֶׁהִיא כְּגַן ה' יָבֹאוּ שָׁם רַבִּים, וְהֵם הָיוּ מוֹאֲסֵי הַצְּדָקָה. אֲבָל לוֹט בְּעָשְׂרוֹ וּמָמוֹנוֹ בָּא אֲלֵיהֶם, אוֹ שֶׁבִּקֵּשׁ מֵהֶם רְשׁוּת, אוֹ שֶׁקִּבְּלוּהוּ לִכְבוֹד אַבְרָהָם. וְהַכְּתוּב מֵעִיד שֶׁזֹּאת כַּוָּנָתָם, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל טז מט) "הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחוֹתֵךְ גְּאוֹן שִׂבְעַת לֶחֶם וְשַׁלְוַת הַשְׁקֵט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ וְיַד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה". וּמָה שֶׁאָמַר (בראשית י"ג:י"ג) "רָעִים וְחַטָּאִים לַה' מְאֹד", שֶׁהָיוּ מַכְעִיסִים וּמוֹרְדִים בְּשַׁלְוָתָם וּבְעָנוּי הָאֶבְיוֹנִים, וְהוּא שֶׁאָמַר (יחזקאל טז נ) "וַתִּגְבְּהֶינָה וַתַּעֲשֶׂינָה תוֹעֵבָה לְפָנָי וָאָסִיר אֶתְהֶן כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי". וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (עיין סנהדרין קט) הָיוּ בָּהֶם כָּל מִדּוֹת רָעוֹת, אֲבָל נִגְמַר דִּינָם עַל אוֹתוֹ הֶעָוֹן, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הֶחֱזִיקוּ יַד עָנִי וְאֶבְיוֹן, כִּי הָיוּ תְּדִירִים בְּאוֹתוֹ עָוֹן יוֹתֵר מִכֻּלָּם. וְגַם כִּי כָל הָעַמִּים עוֹשִׂים צְדָקוֹת עִם רֵעֵיהֶם וְעִם עֲנִיֵּיהֶם, לֹא הָיָה בְּכָל הַגּוֹיִם כְּסְדוֹם לְאַכְזָרִיּוּת. וְדַע כִּי מִשְׁפַּט סְדוֹם הָיָה לְמַעֲלַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כִּי הִיא מִכְּלַל נַחֲלַת ה' וְאֵינָהּ סוֹבֶלֶת אַנְשֵׁי תוֹעֵבוֹת, וְכַאֲשֶׁר תְּקִיא אֶת הַגּוֹי כֻּלּוֹ מִפְּנֵי תוֹעֲבוֹתָם הִקְדִּימָה וְקָאֲתָה אֶת הָעָם הַזֶּה שֶׁהָיוּ רָעִים מִכֻּלָּם לַשָּׁמַיִם וְלַבְּרִיּוֹת, וְשָׁמְמוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְהֶשְׁחֲתָה הָאָרֶץ בְּלֹא רְפוּאָה לְעוֹלָם, מִפְּנֵי שֶׁבַּעֲבוּר טוֹבָה נִתְגָּאוּ. וְרָאָה הקב"ה שֶׁיִּהְיֶה לְאוֹת לִבְנֵי מָרִי, לְיִשְׂרָאֵל הָעֲתִידִים לְיָרְשָׁהּ, כַּאֲשֶׁר הִתְרָה בָּהֶן "גָּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָל אַרְצָהּ כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה וּצְבוֹיִם אֲשֶׁר הָפַךְ ה' בְּאַפּוֹ וּבַחֲמָתוֹ" (דברים כט כב), כִּי יֵשׁ בָּאֻמּוֹת רָעִים וְחַטָּאִים מְאֹד וְלֹא עָשָׂה בָּהֶם כָּכָה, אֲבָל לְמַעֲלַת הָאָרֶץ הַזֹּאת הָיָה הַכֹּל, כִּי שָׁם הֵיכַל ה'. וְעוֹד אֲנִי עָתִיד לְבָאֵר זֶה בְּסֵדֶר אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח כד), אִם יְחַיֵּנִי הַמְּמִית וְהַמְּחַיֶּה:

פסוק ח

אוֹצִיאָה נָּא אֹתָהֶן אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ שִׁבְחוֹ שֶׁל הָאִישׁ הַזֶּה בָּאנוּ לִידֵי גְּנוּתוֹ, שֶׁהָיָה טוֹרֵחַ מְאֹד עַל אַכְסַנְיָא שֶׁלּוֹ לְהַצִּיל אוֹתָם מִפְּנֵי שֶׁבָּאוּ בְּצֵל קוֹרָתוֹ, אֲבָל שֶׁיִּפֵּס אַנְשֵׁי הָעִיר בְּהֶפְקֵר בְּנוֹתָיו – אֵין זֶה כִּי אִם רַע לֵב, שֶׁלֹּא הָיָה עִנְיַן הַזְּמָה בַּנָּשִׁים מֻרְחָק בְּעֵינָיו, וְלֹא הָיָה עוֹשֶׂה לִבְנוֹתָיו חָמָס גָּדוֹל כְּפִי דַּעְתּוֹ. לְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (תנחומא וירא יב), בְּנֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם

אָדָם מוֹסֵר עַצְמוֹ עַל בְּנוֹתָיו וְעַל אִשְׁתּוֹ, וְהוֹרֵג אוֹ נֶהֱרָג, וְזֶה מוֹסֵר בְּנוֹתָיו לְהִתְעוֹלֵל בָּהֶן. אָמַר לוֹ הקב"ה, לְעַצְמְךָ אַתָּה מְשַׁמְּרָן. וְהִנֵּה לוֹט הָיָה מִתְיָרֵא עֲלֵיהֶם כִּי הָיָה חוֹשֵׁב שֶׁהֵם אֲנָשִׁים, אֲבָל כַּאֲשֶׁר הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים אֶת אַנְשֵׁי הָעִיר וְאָמְרוּ לוֹ "כִּי מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּשַׁלְּחֵנוּ ה' לְשַׁחֲתָהּ", אָז הִכִּיר בָּהֶם וְהֶאֱמִין לַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר צִוּוּ. וְדַע וְהָבֵן כִּי עִנְיַן פִּילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה (שופטים יט) אַף עַל פִּי שֶׁהוּא נִדְמֶה לָעִנְיָן הַזֶּה אֵינֶנּוּ כָּמוֹהוּ לָרֹעַ, כִּי הָרְשָׁעִים הָהֵם לֹא הָיָה דַּעְתָּם לְכַלּוֹת הָרֶגֶל מִמְּקוֹמָם, אֲבָל הָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה וְרָצוּ גַּם בְּמִשְׁכַּב הָאִישׁ הָאוֹרֵחַ, וְכַאֲשֶׁר הוֹצִיאוּ אֲלֵיהֶם פִּילַגְשׁוֹ נִתְפַּיְּסוּ בָהּ. וְהָאִישׁ הַזָּקֵן שֶׁאָמַר לָהֶם "הִנֵּה בִתִּי הַבְּתוּלָה וּפִילַגְשֵׁהוּ אוֹצִיאָה נָּא אוֹתָם וַעֲשׂוּ לָהֶם הַטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם" (שם יט כד), יוֹדֵעַ הָיָה שֶׁלֹּא יֹחְפְּצוּ בְּבִתּוֹ וְלֹא יַעֲשׂוּ עִמָּהּ רָעָה, וְעַל כֵּן לֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ לוֹ, וְכַאֲשֶׁר הוֹצִיא אֶת פִּילַגְשׁוֹ לְבַדָּהּ שָׁתְקוּ מִמֶּנּוּ. וְהָאִישׁ בַּעַל הַבַּיִת גַּם הָאוֹרֵחַ כֻּלָּם הָיוּ חֲפֵצִים לְהַצִּיל אֶת הָאִישׁ בְּפִילַגְשׁוֹ, כִּי פִּילֶגֶשׁ הָיְתָה לֹא אֵשֶׁת אִישׁ, וּכְבָר זָנְתָה עָלָיו. וּבַפֶּרֶק הַהוּא עוֹד לֹא הָיוּ בּוֹ כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר כַּאֲשֶׁר בַּסְּדוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִנַּעַר וְעַד זָקֵן כָּל הָעָם מִקָּצֶה", אֲבָל בַּגִּבְעָה נֶאֱמַר וְהִנֵּה "אַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי בְנֵי בְלִיַּעַל" (שם יט כב) מִקְצָתָם שֶׁהָיוּ שָׁרִים וְתַקִּיפִים בָּעִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָאִישׁ (שם כ ה) "וַיָּקֻמוּ עָלַי בַּעֲלֵי הַגִּבְעָה", וְעַל כֵּן לֹא מָחוּ הָאֲחֵרִים בְּיָדָם. וְהִנֵּה פְּנוֹת כָּל הָעָם מִכָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל רָצוּ לַעֲשׂוֹת גְּדֵר גָּדוֹל בַּדָּבָר לְהָמִית אוֹתָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ יג) "וְעַתָּה תְּנוּ אֶת הָאֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל אֲשֶׁר בַּגִּבְעָה וּנְמִיתֵם". וְדָבָר בָּרוּר הוּא שֶׁלֹּא הָיוּ חַיָּבִין מִיתָה בְּדִין תּוֹרָה, שֶׁלֹּא עָשׂוּ מַעֲשֶׂה זוֹלְתִי עִנּוּי הַפִּילֶגֶשׁ הַזּוֹנָה, וְלֹא נִתְכַּוְּנוּ לַמִּיתָה שֶׁלָּהּ, וְגַם לֹא מֵתָה בְּיָדָם, וַיְשַׁלְּחוּהָ מֵאִתָּם כַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, וְהָלְכָה מֵאִתָּם לְבֵית אֲדוֹנֶיהָ וְאַחַר כָּךְ מֵתָה, אוּלַי נֶחְלְשָׁה מֵרֹב הַבִּיאוֹת וְנִתְקָרְרָה בַּפֶּתַח עַד הָאוֹר וּמֵתָה שָׁם. אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ חֲפֵצִים וְאוֹמְרִים לַעֲשׂוֹת נְבָלָה כְּאַנְשֵׁי סְדוֹם, רָאוּ הַשִּׁבְטִים לַעֲשׂוֹת סְיָג לַתּוֹרָה, שֶׁלֹּא יֵעָשֶׂה וְלֹא יֵאָמֵר כֵּן בְּיִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ "וּנְבַעֲרָה רָעָה מִיִּשְׂרָאֵל" (שם). וְזֶה הַדִּין הוּא מִמָּה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין מו), בֵּית דִּין מַכִּין וְעוֹנְשִׁין שֶׁלֹּא מִן הַתּוֹרָה, וְלֹא לַעֲבֹר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה אֶלָּא לַעֲשׂוֹת סְיָג לַתּוֹרָה. וְשֶׁבֶט בִּנְיָמִין לֹא הִסְכִּימוּ בְּדָבָר זֶה, שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם חִיּוּב מִיתָה בְּעִנּוּי הַפִּילֶגֶשׁ. וְאוּלַי הִקְפִּידוּ עוֹד בְּנֵי בִנְיָמִין עַל אֲשֶׁר לֹא שָׁלְחוּ לָהֶם מִתְּחִלָּה, וְעָשׂוּ הַהַסְכָּמָה שֶׁלֹּא מִדַּעְתָּם. וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁזֶּה עָנְשָׁם שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְהַנְגֵּף בַּתְּחִלָּה, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיְתָה הַמִּלְחָמָה נַעֲשֵׂית מִן הַדִּין, וְהַגְּדֵר עַצְמוֹ – עַל שֶׁבֶט בִּנְיָמִין הָיָה מוּטָל לַעֲשׂוֹתוֹ וְלֹא עֲלֵיהֶם, שֶׁמִּצְוָה עַל הַשֶּׁבֶט לְדוֹן אֶת שִׁבְטוֹ (ספרי קמד). וְהִנֵּה שְׁתֵּי הַכִּתּוֹת רְאוּיוֹת לְהֵעָנֵשׁ, כִּי בִּנְיָמִין מַרְשִׁיעַ, שֶׁאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְיַסֵּר הָרָעִים וְלֹא לִגְעֹר בָּהֶם כְּלָל, וְיִשְׂרָאֵל עוֹשִׂין מִלְחָמָה שֶׁלֹּא מִן הַדִּין, וְגַם אֶת פִּי ה' לֹא שָׁאָלוּ בָּזֶה, אֲבָל אָמְרוּ "מִי יַעֲלֶה לָנוּ בַתְּחִלָּה לַמִּלְחָמָה עַל בְּנֵי בִנְיָמִין" (שופטים

כ יח), כִּי מֵעַצְמָם הִסְכִּימוּ לַמִּלְחָמָה עַל כָּל פָּנִים. וְכֵן לֹא שָׁאֲלוּ בְּעִנְיַן הַנִּצּוּחַ "אִם תִּתֵּנֵם בְּיָדִי" כִּי בָּטְחוּ בִּזְרוֹעַ בָּשָׂר, שֶׁהָיוּ רַבִּים מְאֹד, כִּי עַתָּה כְּמוֹהֶם עֲשָׂרָה פְּעָמִים וְיוֹתֵר, וְלֹא שָׁאֲלוּ אֶלָּא "מִי יַעֲלֶה לָנוּ בַתְּחִלָּה", וְהוּא כְּמוֹ גּוֹרָל בֵּינֵיהֶם, אוּלַי הָיָה כָּל שֵׁבֶט אוֹמֵר "לֹא אֲנִי תְּחִלָּה", אוֹ אוֹמֵר "אֲנִי רִאשׁוֹן", וְהקב"ה הֵשִׁיב כְּפִי שְׁאֵלָתָם "יְהוּדָה בַּתְּחִלָּה", לֵאמֹר כִּי יְהוּדָה הוּא בָּרֹאשׁ לְעוֹלָם, "כִּי בִיהוּדָה בָּחַר ה' לְנָגִיד" (דהי"א כח ד), וּלְכָךְ לֹא אָמַר "יְהוּדָה יַעֲלֶה" כִּשְׁאָר הַמְּקוֹמוֹת (עיין שופטים א ב), כִּי לֹא הִרְשָׁה אוֹתָם, אֲבָל לֹא מָנַע וְלֹא אָמַר לָהֶם "לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלָּחֲמוּ" מִפְּנֵי עָנְשׁוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין. וְהִנֵּה הָלַךְ הַשֵּׁם עִם שְׁנֵיהֶם בְּקֶרֶי וְהִנִּיחָם לַמִּקְרִים, וּבְנֵי בִנְיָמִין הָיוּ גִּבּוֹרִים וְעָרֵיהֶם בְּצוּרוֹת, וְהִשְׁחִיתוּ בְּיִשְׂרָאֵל הַבּוֹטְחִים בִּזְרוֹעַ בָּשָׂר, וְהוֹסִיפוּ עֹנֶשׁ עַל עָנְשָׁם, כִּי דַּי הָיָה לָהֶם לְהַבְרִיחַ יִשְׂרָאֵל מִן הַגִּבְעָה, וְהֵם הִכּוּ בָּהֶם לְמַשְׁחִית אֵיבַת עוֹלָם וְהִפִּילוּ מֵהֶם עִם רַב וְעָצוּם כ"ב אֲלָפִים. וְהִנֵּה יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר הֵכּוּ מַכָּה רַבָּה נוֹדָעָה לָהֶם שִׁגְגָתָם כִּי עָשׂוּ מִלְחָמָה עִם אֲחֵיהֶם שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת גָּבוֹהַּ וְשֶׁלֹּא כְּדִין תּוֹרָה, וְעַל כֵּן שָׁאֲלוּ בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי "הַאוֹסִיף לָגֶשֶׁת לַמִּלְחָמָה עִם בְּנֵי בִנְיָמִן אָחִי" (שם כ כג), וְהִזְכִּירוּ עַתָּה הָאַחְוָה, לִשְׁאֹל אִם הוּא אוֹסֵר עֲלֵיהֶם הַמִּלְחָמָה. וְהַשֵּׁם הִרְשָׁה אוֹתָם עַתָּה בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, וְאָמַר "עֲלוּ אֵלָיו", כִּי עַתָּה מֻתָּר לָהֶם לִדְרֹשׁ דַּם אֲחֵיהֶם הַשְּׁפוּךְ. וְהֵם לֹא שָׁאֲלוּ הַנִּצּוּחַ, כִּי עֲדַיִן הָיוּ בּוֹטְחִים בְּרֻבָּם לְנַצֵּחַ עַל כָּל פָּנִים, וְהַשֵּׁם לֹא בֵּאֵר לָהֶם רַק כִּי הַמִּלְחָמָה מֻתֶּרֶת לָהֶם, וּמִפְּנֵי שֶׁעֲדַיִן לֹא נִתְכַּפֵּר עָנְשָׁם הָרִאשׁוֹן נִפְּלוּ מֵהֶם גַּם בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי י"ח אֲלָפִים. וּבַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי גָּזְרוּ תַּעֲנִית וַיָּצוּמוּ וַיִּבְכּוּ לִפְנֵי ה', וְהִקְרִיבוּ עוֹלוֹת לְכַפֵּר עַל הִרְהוּרֵי הַלֵּב אֲשֶׁר בָּטְחוּ בִּזְרוֹעָם, וְהִקְרִיבוּ שְׁלָמִים וְהֵם שַׁלְמֵי תּוֹדָה, כִּי רָאוּ עַצְמָם כְּאִלּוּ כֻּלָּם פְּלֵטִים מֵחֶרֶב בִּנְיָמִין, וְזֶה מִשְׁפַּט כָּל הַנִּמְלָטִים לְהַקְרִיב תּוֹדָה, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קז כב) "וְיִזְבְּחוּ זִבְחֵי תוֹדָה וִיסַפְּרוּ מַעֲשָׂיו בְּרִנָּה", וְכָתוּב (שם כז ו) "וְעַתָּה יָרוּם רֹאשִׁי עַל אֹיְבֵי סְבִיבוֹתַי וְאֶזְבְּחָה בְאָהֳלוֹ זִבְחֵי תְרוּעָה אָשִׁירָה וַאֲזַמְּרָה לַה'". וְהִנֵּה הָיוּ בִּשְׁנֵי הַיָּמִים הַמֵּתִים מִיִּשְׂרָאֵל אַרְבָּעִים אֶלֶף, וּמִבִּנְיָמִן נָפְלוּ בַּסּוֹף כ"ה אֲלָפִים אַנְשֵׁי חַיִל (שופטים כ לה), וּמֵעִיר מְתֹם עַד כָּל הַנִּמְצָא (שם כ מח) רַבִּים, וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ ט"ו אֲלָפִים בֵּין אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְהַטַּף, וְהָיָה עֹנֶשׁ שְׁתֵּי הַכִּתּוֹת בְּשָׁוֶה. וּמַה נִּכְבְּדוּ דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קג) שֶׁהָיָה הַקֶּצֶף בְּפִסְלוֹ שֶׁל מִיכָה, אָמַר הקב"ה בִּכְבוֹדִי לֹא מְחִיתֶם בִּכְבוֹד בָּשָׂר וָדָם מְחִיתֶם, לוֹמַר בִּכְבוֹדִי לֹא מְחִיתֶם, בְּמְחֵיבֵי מִיתָה וּפוֹשְׁטֵים יְדֵיהֶם בָּעֵקֶר, בִּכְבוֹד בָּשָׂר וָדָם מְחִיתֶם יוֹתֵר מִשּׁוּרַת הַדִּין. וְעַל כֵּן סִכֵּל עֲצַת שְׁתֵּי הַכִּתּוֹת וְאִמֵּץ אֶת לְבָבָם, וְלֹא זָכְרוּ בְּרִית אַחִים. וְאַחַר הַמַּעֲשֶׂה נִתְחָרְטוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים כא ב) "וַיָּבֹא הָעָם בֵּית אֵל וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הָעֶרֶב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַיִּבְכּוּ בְּכִי גָּדוֹל וַיֹּאמְרוּ

לָמָּה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הָיְתָה זֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל לְהַפְקֵד הַיּוֹם מִיִּשְׂרָאֵל שֵׁבֶט אֶחָד", כִּי הִכִּירוּ טָעוּתָם וְעָנְשָׁם. וְהִנֵּה בְּדָרְךְ גָּרָע פֵּרַשְׁנוּ עִנְיַן מַהוּתָם, וְאֵינוֹ מְבֹאָר, וְהִזְכַּרְנוּ סְבוֹתָיו:

פסוק ט

וַיִּפְצְרוּ בָּאִישׁ בְּלוֹט לֹא מָצָאתִי הַמִּלָּה הַזֹּאת רַק בִּדְבָרֵי הַפְּיוּסִים, אִם כֵּן נִפְרֵשׁ זֶה שֶׁפִּיְּסוּ מֶמֶּנּוּ הָרִבָּה שֶׁיִּפְתַּח לָהֶם הַדֶּלֶת, וְכַאֲשֶׁר לֹא רָצָה לַעֲשׂוֹת כֵּן נִגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר אוֹתוֹ. אוֹ שֶׁהָיָה עוֹמֵד בִּפְנֵי הַדֶּלֶת וְלֹא הָיָה מַנִּיחָם לְקָרְבָה אֵלָיו, וְהֵם פִּיְּסוּ מִמֶּנּוּ לְסוּר מִפְּנֵיהֶם כִּי לֹא הָיוּ רוֹצִים לִפְגֹּעַ בּוֹ, וְזֶה טַעַם "גֶּשׁ הָלְאָה", שֶׁיִּגַּשׁ לְמָקוֹם אַחֵר:

פסוק יב

חָתָן וּבָנֶיךָ וּבְנוֹתֶיךָ לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ט:י"ב) מִי מִשֶּׁלְךָ עוֹד בָּעִיר חוּץ מֵאִשְׁתְּךָ וּבְנוֹתֶיךָ שֶׁבַּבַּיִת, אִם יֵשׁ לְךָ חָתָן אוֹ בָּנִים וּבָנוֹת הוֹצֵא מִן הַמָּקוֹם. וְאִם כֵּן יִהְיֶה דִּבּוּרִם כְּדָרְךְ בְּנֵי אָדָם, שֶׁהוּא לֹא הָיָה לוֹ בָּנִים כִּי אִם בָּנוֹת. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית י"ט:י"ב) "חָתָן וּבָנֶיךָ", חֲתָנִים שֶׁהֵם כְּבָנֶיךָ. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים גְּדוֹלִים נְשׂוּאֵי נָשִׁים וְדִבֵּר עִם חֲתָנָיו תְּחִלָּה, כִּי הָיָה סָבוּר שֶׁבָּנָיו יִשְׁמְעוּ לוֹ, וְכַאֲשֶׁר צָחֲקוּ עָלָיו חֲתָנָיו וְאָרְכוּ הַדְּבָרִים בֵּינֵיהֶם, הִשְׁחַר עָלָה וְהַמַּלְאָכִים לֹא הִנִּיחוּהוּ לְקַחַת רַק הַנִּמְצָאִים אִתּוֹ בַּבַּיִת. וְהִנֵּה זְכוּתוֹ שֶׁל לוֹט הָיָה מַצִּיל בָּנִים וּבָנוֹת וַחֲתָנִים, לֹא כַּאֲשֶׁר חָשַׁב אַבְרָהָם שֶׁיְּמִית צַדִּיק עִם רָשָׁע. וּבָרוּר הוּא שֶׁהָיוּ הַמַּלְאָכִים יוֹדְעִים דַּעַת עֶלְיוֹן בָּזֶה, כִּי גַּם צוֹעַר בִּתְפִלָּתוֹ נִמְלְטָה. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה זֶה לִכְבוֹד הָאַכְסַנְיָא, כִּי דֶּרֶךְ מוֹסֶר לַשְּׁלוּחִים לְהַצִּיל בַּעַל בֵּיתָם וְכָל אֲשֶׁר לוֹ, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ שְׁלוּחֵי יְהוֹשֻׁעַ (יהושע ו כג) שֶׁהִצִּילוּ גַּם כָּל מִשְׁפַּחַת בַּעֲלַת בֵּיתָם (בראשית רבה נ':י"א), לוֹט עַל יְדֵי שֶׁכִּבֵּד אֶת הַמַּלְאָךְ נַעֲשָׂה לוֹ פָּנִים:

פסוק טז

וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י"ט:ט"ז) כִּי "וַיַּחֲזִיקוּ" יָבֹאר שֶׁפָּחַד וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לִבְרֹחַ. וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כְּמוֹ "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ" (שמות יב לג), אַף כָּאן הָיוּ מוֹשְׁכִים בָּהֶם בְּחָזְקָה לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם:

בְּחֶמְלַת ה' עָלָיו לֹא בִּזְכוּתוֹ רַק בְּחֶמְלַת הָאֵל וּבְרַחֲמָיו הָרַבִּים. אוֹ יֹאמַר שֶׁהֶחֱזִיקוּ בּוֹ לְמַהֵר לְהוֹצִיאָם בְּעוֹד הַחֶמְלָה עָלָיו, פֶּן יֵצֵא הַקֵּצֶף מִלִּפְנֵי ה' וְיִסָּפֶה:

פסוק יז

אַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל תַּעֲמֹד בְּכָל הַכִּכָּר שִׁעוּר הַכָּתוּב, אַל תַּעֲמֹד בְּכָל הַכִּכָּר וְאַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ שֶׁתִּנָּצֵל, כִּי עַד הֱיוֹת לוֹט בָּהָר לֹא תֵּרֵד עֲלֵיהֶם רָעָה. וּבַעֲבוּר כֵּן אָמַר **וְאָנֹכִי לֹא אוּכַל לְהִמָּלֵט הָהָרָה פֶּן תִּדְבָּקַנִי הָרָעָה** בְּהִיוֹתִי בַּכִּכָּר, כִּי אַתָּה לֹא תַּאֲרִיךְ לִי רַק מְעַט, כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ "מַהֵר הִמָּלֵט". וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י"ט:י"ז)

"אַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ" אַתָּה וְכָל אֲשֶׁר לְךָ. וְכֵן "לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ". וּמָה צֹּרֶךְ לָזֶה, וְאֵין הָעֹנֶשׁ בְּכָאן מִפְּנֵי שֶׁיַּעַבְרוּ עַל אַזְהָרַת הַמַּלְאָךְ, אֲבָל הוּא הַזְהִירָם מִדַּעְתּוֹ שֶׁיַּגִּיעַ לָהֶם עֹנֶשׁ בַּהַבָּטָה הַהִיא, וְהוּא הַזְהִיר אֶת לוֹט לִזְכוּתוֹ, וְכָל הַשּׁוֹמֵעַ וְנִזְהָר הוּא אֶת נַפְשׁוֹ הִצִּיל. וְעִנְיַן אִסּוּר הַהַבָּטָה אָמַר רַשְׁ"י אַתָּה הִרְשַׁעְתָּ עַמָּהֶם וּבִזְכוּת אַבְרָהָם אַתָּה נִצָּל, אֵינְךָ רַשַּׁאי לִרְאוֹת בְּפֻרְעָנוּתָן. וְעוֹד בּוֹ עִנְיָן, כִּי הָרְאוּת בָּאֲוִיר הַדָּבָר וּבְכָל הֶחָלְיִים הַנִּדְבָּקִים יַזִּיק מְאֹד וְיַדְבִּיקֵם, וְכֵן הַמַּחְשָׁבָה בָּהֶם. וְלָכֵן יִסָּגֵר הָאִישׁ הַמְצֹרָע וְיֵשֵׁב בָּדָד (ויקרא יג מו), וְכֵן נְשׁוּכֵי חַיּוֹת הַשּׁוֹטוֹת כַּכֶּלֶב הַשּׁוֹטֶה וְזוּלָתוֹ כַּאֲשֶׁר יִרְאוּ הַמַּיִם וְכָל מַרְאֶה יֶחֱזוּ בָּהֶם דְּמוּת הַמַּזִּיק וְיִשְׁתַּטּוּ וְיָמוּתוּ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא (יומא פ"ד), וְהַזְכִּירוּהוּ אַנְשֵׁי הַטֶּבַע. וְלָכֵן הָיְתָה אִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט נִצִּיב מֶלַח, כִּי בָּאתָה הַמַּכָּה בְּמַחְשַׁבְתָּהּ כַּאֲשֶׁר רָאֲתָה גָּפְרִית וָמֶלַח הִיוֹרֵד עֲלֵיהֶן מִן הַשָּׁמַיִם, וְדָבְקָה בָּהּ. וְקָרוֹב אֲנִי לוֹמַר כִּי בְּהַשְׁחִית ה' אֶת הֶעָרִים הָאֵלֶּה הָיָה הַמַּלְאָךְ הַמַּשְׁחִית עֹמֵד בֵּין הָאָרֶץ וּבֵין הַשָּׁמַיִם נִרְאֶה בְּלַהַב הָאֵשׁ, כְּעִנְיַן בַּמַּלְאָךְ הַמַּשְׁחִית אֲשֶׁר רָאָה דָּוִד (דהי"א כא טז), וְלָכֵן אָסַר לָהֶן הַהַבָּטָה. וּבְפִרְקֵי דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר (כה) כְּעִנְיַן הַזֶּה אָמְרוּ לָהֶם אַל תַּבִּיטוּ לַאֲחוֹרֵיכֶם, שֶׁהֲרֵי יָרְדָה שְׁכִינָתוֹ שֶׁל הקב"ה לְהַמְטִיר עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה גָּפְרִית וָאֵשׁ. עִירִית אִשְׁתּוֹ שֶׁל לוֹט נִכְמְרוּ רַחֲמֶיהָ עַל בְּנוֹתֶיהָ הַנִּשּׂוּאוֹת בִּסְדוֹם וְהִבִּיטָה לְאַחֲרֶיהָ לִרְאוֹת אִם הוֹלְכוֹת הֵן אַחֲרֶיהָ, וְרָאֲתָה אֲחוֹרֵי הַשְּׁכִינָה, וְנַעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח:

פסוק כד

וַה' הִמְטִיר עַל סְדֹם כָּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית י"ט:כ"ד) בְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" הוּא וּבֵית דִּינוֹ. "מֵאֵת ה'" וְלֹא כָּתַב מֵאִתּוֹ, דֶּרֶךְ מִקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, "נְשֵׂי לֶמֶךְ" (בראשית ד':כ"ג) וְלֹא אָמַר נָשַׁי, וְדָוִד אָמַר "קְחוּ עִמָּכֶם מַעַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם" (מלכים א א לג) וְלֹא אָמַר מֵעֲבָדַי, וַאֲחַשְׁוֵרוֹשׁ "כִּתְבוּ בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ" (אסתר ח ח) וְלֹא אָמַר בִּשְׁמִי. וַאֲנִי תְּמַהּ עַל הָרַב זַ"ל שֶׁכָּתַב מִן הַהַגָּדוֹת דֵּעוֹת חֲלוּקוֹת וּמַשְׁוֶה אוֹתָם, שָׁוְוֹה מַחְלֹקֶת הוּא בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"א:ב'), וְשָׁם עוֹד דַּעַת שְׁלִישִׁית: אַבָּא חִלְפִּי בְּרַבִּי סָמָקִי בְּשֵׁם רַבִּי יְהוּדָה ב"ר סִימוֹן, "וַה' הִמְטִיר עַל סְדֹם" זֶה גַּבְרִיאֵל, "מֵאֵת ה' מִן הַשָּׁמַיִם" זֶה הקב"ה. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" הוּא וּבֵית דִּינוֹ. אָמַר רַבִּי יִצְחָק, בַּתּוֹרָה בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים מָצִינוּ שֶׁהַהֶדְיוֹט מַזְכִּיר שְׁמוֹ שְׁנֵי פְּעָמִים, בַּתּוֹרָה "וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו" וְגוֹ'. הִנֵּה אֵלּוּ שָׁלֹשׁ מַחְלוֹקוֹת בַּדָּבָר, שֶׁרַבִּי יְהוּדָה ב"ר סִימוֹן יֵחֵס הַשֵּׁם הָרִאשׁוֹן לְגַבְרִיאֵל, שֶׁהוּא הַשָּׁלִיחַ לְשַׁחֵת, וְנִקְרָא הַשָּׁלִיחַ בְּשֵׁם הַשּׁוֹלֵחַ; וְרַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר כִּי הוּא וּבֵית דִּינוֹ הִסְכִּימוּ בַּמִּשְׁפָּט, וּמֵאִתּוֹ בָּא; וְרַבִּי יִצְחָק אָמַר שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן. וְאִם הֲבִינוֹתָ מָה שֶׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה תֵּדַע כַּוָּנָתָם בְּ"הוּא וּבֵית דִּינוֹ", וְיִהְיֶה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בָּרוּר לְפָנֶיךָ.

וְכֵן "וַה' אָמַר" (בראשית י"ח:י"ז) "וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לְמַעַן הָבִיא ה'", שֶׁלֹּא אָמַר שִׁמְרוּ דַּרְכֵי לְמַעַן אָבִיא, וְכֵן אָמַר "כִּי גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת פְּנֵי ה' וַיְשַׁלְּחֵנוּ ה'" וְכֵן "וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים" וְגוֹ' (בראשית י"ט:כ"ט):

פסוק כו

מֵאַחֲרָיו מֵאַחֲרֵי לוֹט, שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ אַחֲרֵיהֶם מְאַסֵּף לְכָל בֵּיתוֹ מְמַהֵר לְהִמָּלֵט:

פסוק כט

וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת לוֹט עִנְיַן הַכָּתוּב הַזֶּה כִּי לוֹט נִתְחַסֵּד עִם הַצַּדִּיק לְלֶכֶת עִמּוֹ לָשׁוּט בָּאָרֶץ בַּאֲשֶׁר יֵלֵךְ, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י"ב:ד') "וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט", כִּי לְצֶוֶת שֶׁלּוֹ הָלַךְ, וְלָכֵן הָיָה לוֹ זְכוּת לְהַצִּילוֹ בִּזְכוּת אַבְרָהָם, כִּי בַּעֲבוּרוֹ הוּא גָּר בְּסְדוֹם, וְלוּלֵי אַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ הָיָה בְּחָרָן עִם מוֹלַדְתּוֹ, וְלֹא יִתְכֵּן שֶׁתִּבְא אֵלָיו רָעָה בַּעֲבוּר אַבְרָהָם שֶׁיָּצָא בְּמִצְוֹת קוֹנוֹ. וְגַם זֶה הָיָה הָעִנְיָן שֶׁשָּׁם אַבְרָהָם נַפְשׁוֹ בְּכַפּוֹ לִרְדֹּף הַמְּלָכִים בַּעֲבוּרוֹ:

פסוק ל

כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת בְּצוֹעַר כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית י"ט:ל') לְפִי שֶׁהִיא קְרוֹבָה לִסְדוֹם. וְאֵינוֹ כֵן, אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהִיא מִן הַמְּקוֹמוֹת שֶׁנִּגְזְרָה עֲלֵיהֶם הַהַשְׁחָתָה, וּבִתְחִנָּתוֹ שֶׁל לוֹט הִנִּיחָהּ הַמַּלְאָךְ בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִמָּלֵט הָהָרָה בּוֹ בַּיּוֹם, חָשַׁב בְּלִבּוֹ כִּי לֹא יַאֲרִיךְ לוֹ עוֹד אַחֲרֵי שֶׁיֵּשׁ לוֹ זְמַן רַב לְהִמָּלֵט הָהָרָה. וּלְכָךְ אָמְרָה בִּתּוֹ "וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ", שֶׁחָשְׁבָה כִּי בְּצֵאת אָבִיהָ מִשָּׁם נִשְׁחָתָה צוֹעַר:

פסוק לא

וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית י"ט:ל"א) יִתְּכֵן שֶׁהָיְתָה לוֹ אִשָּׁה אַחֶרֶת וּמֵתָה בַּתְּחִלָּה. וְאֵין צָרֵךְ, כִּי "הַבְּכִירָה" הֵפֶךְ "צְעִירָה", כָּל גָּדוֹל בְּאַחְוָה יִקָּרֵא "בְּכוֹר", וְכָל קָטָן מִמֶּנּוּ צָעִיר לוֹ, וְהַפְּרִי הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה יִקָּרֵא "בִּכּוּרִים", וְכֵן "בְּכוֹרֵי דַלִּים" (ישעיהו יד ל), הַמְקֻדָּמִים בְּדַלּוּת שֶׁהֵם דַּלֵּי הַדַּלִּים, וְכֵן "בִּבְכֹרוֹ יְיַסְּדֶנָּה וּבִצְעִירוֹ יַצִּיב דְּלָתֶיהָ" (יהושע ו כו). וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית י"ט:ל"א) "רַבְּתָא":

פסוק לב

וְטַעַם **וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע** בְּאוּלַי כִּי אָמְרוּ נַעֲשֶׂה אֲנַחְנוּ הַמַּעֲשֶׂה הָרָאוּי לָנוּ, כִּי יְרַחֵם הָאֱלֹהִים וְנוֹלִיד זָכָר וּנְקֵבָה וְיִתְקַיֵּם הָעוֹלָם מֵהֶם כִּי "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה" (תהלים פט ג), וְלֹא לְחִנָּם הִצִּילָנוּ ה'. וְהִנֵּה הָיוּ צְנוּעוֹת וְלֹא רָצוּ לֵאמֹר לַאֲבִיהֶם שֶׁיִּשָּׁא אוֹתָן, כִּי בֶּן נֹחַ מֻתָּר בְּבִתּוֹ (סנהדרין נח), אוֹ שֶׁהָיָה הַדָּבָר מִכְעֵר מְאֹד בְּעֵינֵי הַדּוֹרוֹת הָהֵם וְלֹא נַעֲשָׂה כֵן מֵעוֹלָם. וְכֵן רַבּוֹתֵינוּ בַּהַגָּדוֹת מְגַנִּים אֶת לוֹט מְאֹד (נזיר כג):

פרק כ

פסוק ב

וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִיא לֹא הָיָה זֶה כְּמוֹ בְּמִצְרַיִם, כִּי שָׁם בְּבוֹאָם מִצְרַיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת הָאִשָּׁה כִּי יָפָה הִיא וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ אֶל הַשָּׂרִים וְאֶל הַמֶּלֶךְ, כִּי אַנְשֵׁי זְמָה הֵם, אֲבָל הַמֶּלֶךְ הַזֶּה תֹּם וְיָשָׁר, גַּם אֲנָשָׁיו טוֹבִים, רַק אַבְרָהָם חָשַׁד אוֹתָם וְהָיָה אוֹמֵר לַכֹּל אֲחוֹתִי הִיא:

וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ וַיִּקַּח וְגוֹ' הִנֵּה זֶה פֶּלֶא שֶׁהָיְתָה שָׂרָה אַחֲרֵי בְּלוֹתָהּ יָפָה עַד מְאֹד, יִקְחוּהָ הַמְּלָכִים, כִּי בְּהִלָּקְחָהּ אֶל פַּרְעֹה אִם הָיְתָה בַּת שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ אֶפְשָׁר שֶׁהָיָה עָלֶיהָ תְּאֵרָהּ, אֲבָל אַחֲרֵי בְּלוֹתָהּ וְחָדַל מִמֶּנָּה הָאֹרַח פֶּלֶא הוּא. וְאוּלַי חָזְרָה לְנַעֲרוּתֶיהָ כַּאֲשֶׁר בִּשְׂרָהּ הַמַּלְאָךְ כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"מ פז):

פסוק יב

וְגַם אָמְנָה אֲחֹתִי בַת אָבִי לֹא יָדַעְתִּי טַעַם לַהִתְנַצְּלוּת הַזֹּאת, כִּי גַּם אִם אֱמֶת הַדָּבָר שֶׁהָיְתָה אֲחוֹתוֹ וְאִשְׁתּוֹ וּבֵרְצוֹתָם בָּאִשָּׁה אָמַר לָהֶם אֲחוֹתִי הִיא לְהַטְעוֹתָם בַּדָּבָר, כְּבָר חָטָא בָּהֶם לְהָבִיא עֲלֵיהֶם חֲטָאָה גְּדוֹלָה, וְאֵין חִלּוּק וְהֶפְרֵשׁ כְּלָל בֵּין שֶׁהַדָּבָר אֱמֶת אוֹ שֶׁקֶר. וְאוּלַי מִפְּנֵי שֶׁאָמַר אֲבִימֶלֶךְ "מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה", לוֹמַר מָה רָאִיתָ בִּי חֵטְא אוֹ רֶשַׁע שֶׁפָּחַדְתָּ וְעָשִׂיתָ כֵּן, כִּי אֲנִי לֹא נִסִּיתִי לָקַחַת נָשִׁים מִבַּעֲלֵיהֶן, אָז עָנָה אַבְרָהָם אֲנִי לֹא יָדַעְתִּי אֶתְכֶם, אַךְ חָשַׁבְתִּי אוּלַי אֵין יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה, כִּי רֹב מְקוֹמוֹת הָעוֹלָם אֵין בָּהֶם יִרְאַת אֱלֹהִים, וְלָכֵן מֵעֵת צֵאתִי מֵאַרְצִי וְלָכְתִּי בָּעַמִּים כְּאִישׁ תּוֹעֶה וְלֹא יָדַעְתִּי אֶל אֵיזֶה מָקוֹם נָבוֹא, הִתְנֵיתִי עִמָּהּ לֵאמֹר כֵּן בְּכָל מָקוֹם, כִּי הַדָּבָר אֱמֶת וְחָשַׁבְתִּי לִי בּוֹ הַצָּלַת נֶפֶשׁ, וְלֹא הַחְלֹתִי בַּדָּבָר בְּבוֹאִי בְּאַרְצָכֶם כִּי לֹא רָאִיתִי בָּכֶם עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא. **וְגַם אָמְנָה אֲחֹתִי בַת אָבִי** טַעֲנָה אַחֶרֶת, אָמַר אֲנִי לְפִי דַּרְכִּי אֲמַרְתִּי כֵּן שֶׁהוּא אֱמֶת, וְחָשַׁבְתִּי אִם אוּלַי יַחְפְּצוּ בָּהּ יִשְׁאָלוּנִי אִם הִיא גַּם אִשְׁתִּי, כֵּיוָן שֶׁלִּקְחוּהָ עֲבָדֶיךָ וְלֹא שְׁאָלוּנִי דָּבָר, אָמַרְתִּי גַּם בַּמָּקוֹם הַזֶּה אֵין יִרְאַת אֱלֹהִים וְהֶחֱרַשְׁתִּי. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה הַתְּנַאי הַזֶּה דְּבָרוֹ עִמָּהּ בְּבוֹאָם בְּמִצְרַיִם, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר "כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי", אוֹ שֶׁחָזַר וְזֵרֵז אוֹתָהּ שָׁם בְּמִצְרַיִם בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית י"ב:י"א). וְדַעַת רַבִּי אַבְרָהָם כִּי כָל אֵלֶּה דְּבָרִים לִדְחוֹת אֶת אֲבִימֶלֶךְ:

פסוק טז

הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף לְאָחִיךְ הָיוּ הַצֹּאן וְהַבָּקָר וְהָעֲבָדִים שֶׁנָּתַן לוֹ שְׁוִים אֶלֶף כֶּסֶף, וְאָמַר לְשָׂרָה הִנֵּה נָתַתִּי מָמוֹן רַב לְאָחִיךְ, הִנֵּה הַכֶּסֶף לָךְ כְּסוּת עֵינַיִ כָּל הַמַּבִּיטִים בְּיָפְיֵךְ, כִּי אֶת

עֵינֵיהֶם וְאֶת רָאשֵׁיהֶם הַחוֹזִים יְכַסּוּ מֵהַבִּיט בָּךְ וּמֵהַבִּיט בְּכָל אֲשֶׁר אִתָּךְ, אֲפִילוּ בְּנַעֲרוֹתַיִךְ וְשִׁפְחוֹתַיִךְ, וְהִנֵּה לְטוֹבָתְךְ נִתְפַּשְׁתְּ בְּבֵיתִי, כִּי יִירְאוּ מִמֵּךְ וִיכַסּוּ עֵינֵיהֶם מֵרְאוֹת בָּךְ, בְּאָמְרָם הַמֶּלֶךְ פָּדָה נַפְשׁוֹ עַל שָׁלְחוֹ יָד בְּאֵשֶׁת הַנָּבִיא. וְהִגִּיד הַכָּתוּב שֶׁפִּיֵּס אֶת אַבְרָהָם בְּמָמוֹן וְאֶת שָׂרָה בִּדְבָרִים, שֶׁלֹּא יֵעָנֵשׁ בְּאֶחָד מֵהֶם, וְאָמַר כִּי שָׂרָה לֹא נִתְפַּיְּסָה לוֹ אֲבָל עִם כָּל זֶה הָיְתָה מִתְוַכַּחַת עִמּוֹ בְּטַעֲנוֹת לֵאמֹר שֶׁלֹּא תִּמְחֹל לוֹ, וּבְשִׁבְחָהּ דִּבֵּר הַכָּתוּב, וְאַבְרָהָם נִתְפַּיֵּס וַיִּתְפַּלֵּל עָלָיו, וְהוּא כִּלְשׁוֹן "וְעִם יִשְׂרָאֵל יִתְוַכָּח" (מיכה ו ב) "אַף דְּרָכַי אֶל פָּנָיו אוֹכִיחַ" (איוב יג טו) "שָׁם יָשָׂר נוֹכָח עִמּוֹ" (שם כג ז). וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "אֶלֶף כֶּסֶף" אַלְפֵי כֶּסֶף, מָמוֹן רַב כְּיַד הַמֶּלֶךְ. וְכֵן "הַקְטֹן יִהְיֶה לְאֶלֶף" (ישעיהו ס כב), לְעַם רַב. וְכֵן "הָשִׁיבוּ נָא לָהֶם כְּהַיּוֹם שְׁדֹתֵיהֶם כַּרְמֵיהֶם זֵיתֵיהֶם וּבָתֵּיהֶם וּמְאַת הַכֶּסֶף וְהַדָּגָן וְהַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר אֲשֶׁר אַתֶּם נֹשִׁים בָּהֶם" (נחמיה ה יא), מֵאוֹת רַבּוֹת, מָמוֹן גָּדוֹל:

פסוק יז

וַיִּלַּדוּ אִם הַלָּשׁוֹן כִּפְשׁוּטוֹ וְשָׁב לְאִשְׁתּוֹ וְאַמְהוֹתָיו כִּי עָצַר ה' בְּעַד רַחְמָם, תֵּמַהּ הוּא, כִּי נִרְאֶה כִּי גַּם בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר לֶקְחָה שָׂרָה לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ וְלֹא קָרַב אֵלֶיהָ עֲדַיִן בָּא אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם, וּבִבֹּקֶר הִשְׁכִּים וְקָרָא לַעֲבָדָיו גַּם לְאַבְרָהָם, וּמָתַי הָיָה לָהֶם עֹצֶר רֶחֶם, אוּלַי הָיוּ עַל פִּרְקָן וַאֲחָזוּם חֶבְלֵי יוֹלֵדָה וְלֹא יָכְלוּ לְהַמְלִיט, וְאוּלַי אַבְרָהָם אֹחֵר תְּפִלָּתוֹ יָמִים רַבִּים. וְהִנֵּה רְפוּאוֹת אֲבִימֶלֶךְ גַּם חָלְיוֹ לֹא נִתְפָּרְשׁוּ, וּלְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ:י"ז) "וַיִּלַּדוּ" – וְאִתְרַוְּחוּ, נִתְפַּתְּחוּ נִקְבֵיהֶם וְהוֹצִיאוּ, וְהוּא לֵדָה שֶׁלָּהֶן. "בְּעַד כָּל רֶחֶם", כְּנֶגֶד כָּל פֶּתַח, וְאֵין זֶה נָכוֹן, כִּי אִם נֹאמַר בְּ"וַיִּלַּדוּ" שֶׁהוּא יְצִיאַת הַחוּץ, שֶׁמָּצִינוּ לֵדָה בְּעֻנְיָנִים רַבִּים כְּגוֹן "הָרָה עָמָל וְיָלַד שֶׁקֶר" (תהלים ז טו), "לֵדֶת חֹק" (צפניה ב ב), "מַה יֻּלַּד יוֹם" (משלי כז א), מָה יוֹלִידוּ וְיִחַדְּשׁוּ הַיָּמִים, אֲבָל מִלַּת "רֶחֶם" לֹא תָּבֹא עַל פֶּתַח אַחֵר. וְאֵין טַעֲנָה מִן "בְּגִיחוֹ מֵרֶחֶם יָצָא" (איוב לח ח), שֶׁהוּא כְּנִוּי, כְּמוֹ "בֶּטֶן הָאֲדָמָה" (שם א כא). וְדַעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ:י"ז) אֵינֶנָּה כִּדְבָרֵי הָרַב, כִּי הוּא שֶׁתִּרְגֵּם "וְאִתְרַוְּחוּ" עֶשָׂה "רֶחֶם" כִּפְשׁוּטוֹ, "פֶּתַח וְלֹדָא", אֶלָּא שֶׁרָצָה לִכְלֹל גַּם אֲבִימֶלֶךְ בְּמִלַּת "וַיִּלַּדוּ". וּלְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ב:י"ג), "כִּי עָצֹר עָצַר ה'", עֲצִירָה בַּפֶּה, עֲצִירָה בַּגָּרוֹן, עֲצִירָה בָּעַיִן, עֲצִירָה בָּאֹזֶן, עֲצִירָה מִלְמַעְלָה, עֲצִירָה מִלְמַטָּה. וְהַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לָהֶם מִיתּוּר לְשׁוֹן הַכָּפֶל "עָצֹר עָצַר", לֹא שֶׁיְּפָרְשׁוּ כָּל רֶחֶם כָּל נָקֵב. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי מִיּוֹם אֲשֶׁר נִלְקְחָה שָׂרָה לָקָה אֲבִימֶלֶךְ בְּאֶבְרֵי הַתַּשְׁמִישׁ וְלֹא יוּכַל לְשַׁמֵּשׁ, וְזֶהוּ "לֹא נָתַתִּיךְ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ", כִּי הַנְּגִיעָה וְהַקְּרִיבָה בַּנָּשִׁים הוּא עַל הַתַּשְׁמִישׁ, כְּעִנְיַן "אַל תִּגַּשׁ אֶל אִשָּׁה" (שמות יט טו), "וָאֶקְרַב אֶל הַנְּבִיאָה" (ישעיהו ח ג), וְאִשְׁתּוֹ וְאַמְהוֹתָיו שֶׁהֵן מְעֻבָּרוֹת עָצַר בְּעַד רַחְמָן וְלֹא יָכְלוּ לְהַמְלִיט, כִּי "עֲצִירַת רֶחֶם" הוּא שֶׁלֹּא תַּהַר, כְּדֶרֶךְ "וַה'

סָגַר רַחְמָהּ" (שמואל א א ה), אֲבָל "עֲצִירָה בְּעַד הָרֶחֶם" הוּא שֶׁלֹּא תֵלֵד, כִּלְשׁוֹן "גָּדַר בַּעֲדִי וְלֹא אֵצֵא" (איכה ג ז), וְעָמְדָה שָׂרָה בְּבֵיתוֹ יָמִים וְלֹא שָׁב אֲבִימֶלֶךְ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה, כִּי לֹא הֵבִין עַד שֶׁבָּא אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם וְהוֹדִיעוֹ. וְלֹא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב חֹלִי אֲבִימֶלֶךְ וְהִזְכִּירוֹ בְּרֶמֶז, דֶּרֶךְ מוּסָר וְכָבוֹד לְשָׂרָה. וְאַחֲרֵי תְּפִלַּת אַבְרָהָם נִרְפָּא אֲבִימֶלֶךְ וְאִשְׁתּוֹ וְאַמְהוֹתָיו וְיָלְדוּ הַנָּשִׁים:

פרק כא

פסוק א

וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר בְּהֵרְיוֹן, "כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר" בְּלֵדָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"א:א'). וְאֵין "פְּקִידָה" אֶלָּא לְשׁוֹן זְכִירָה וְהַשְׁגָּחָה עַל הַנִּפְקָד, כְּגוֹן "פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם" (בראשית נ:כ"ה), "פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת הֶעָשׂוּי לָכֶם" (שמות ג טז), "וַיִּפְקֹד שִׁמְשׁוֹן אֶת אִשְׁתּוֹ בְּגִדְיֵי עִזִּים" (שופטים טו א), אַף כָּאן "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה" – זָכַר אֶת שָׂרָה וְעָשָׂה לָהּ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר. וְכֵן הַלָּשׁוֹן בְּכָל הָעֲקָרוֹת הַיּוֹלְדוֹת, בְּרָחֵל "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רָחֵל" (בראשית ל:כ"ב), וּבְחַנָּה "וַיִּזְכְּרֶהָ (אלהים) ה'" (שמואל א א יט). וְכָךְ אָמְרוּ פְּקִדּוֹנוֹת הֲרֵי הֵן כְּזִכְרוֹנוֹת (ר"ה לב):

פסוק ז

מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם לְשׁוֹן שֶׁבַח וְחֶשְׁיבוּת הוּא, רְאוּ מִי הוּא וְכַמָּה הוּא גָּדוֹל וְשׁוֹמֵר הַבְטָחָתוֹ וּמַבְטִיחַ וְעוֹשֶׂה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"א:ז'). וְלֹא מָצִינוּ מִלַּת "מִי" בְּעֵרֶךְ כָּזֶה לְמַעְלָה וְכָבוֹד רַק לְבִזָּיוֹן, "מִי אֲבִימֶלֶךְ וּמִי שְׁכֶם" (שופטים ט כח), "מִי דָוִד וּמִי בֶן יִשָׁי" (שמואל א כה י). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָמְרָה "צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי", לְמַלֹּאת פִּיו בְּרִנָּה וּשְׂחוֹק בַּפֶּלֶא הַנַּעֲשֶׂה לִי, כִּי מִי בְּכָל הַשּׁוֹמְעִים שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם מִתְּחִלָּה תָּנִיק בָּנִים שָׂרָה, אֵין בָּעוֹלָם שֶׁיֹּאמַר אֵלָיו כֵּן אֲפִילוּ לְנַחֲמוֹ, כִּי לֹא עָלָה זֶה עַל לֵב אִישׁ מֵעוֹלָם. וּלְשׁוֹן אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"א:ז') קְרוֹב לָזֶה, "מַאן מְהֵימָן דַּאֲמַר לְאַבְרָהָם וְקַיֵּים דְּתוֹנֵק בְּנִין שָׂרָה", כְּלוֹמַר כָּל הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק לִי כִּי אֵין אָדָם שֶׁיְּהֶיֶה נֶאֱמָן גַּם בְּעֵינֵי אַבְרָהָם אִם הִגִּיד לוֹ זֶה הַפֶּלֶא:

פסוק ט

מְצַחֵק לְשׁוֹן עֲבוֹדָה זָרָה, לְשׁוֹן רְצִיחָה, לְשׁוֹן גִּלּוּי עֲרָיוֹת. מֵרִיב עִם יִצְחָק עַל הַיְרֻשָּׁה וְאוֹמֵר אֲנִי בְּכוֹר וְיוֹרֵשׁ פִּי שְׁנַיִם, וְיוֹצְאִין לַשָּׂדֶה וְנוֹטֵל קַשְׁתּוֹ וְיוֹרֶה בּוֹ חִצִּים, כְּמָה דְּתֵימַר "כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת כֵּן אִישׁ רִמָּה אֶת רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא מְשַׂחֵק אָנִי" (משלי כו יח). וּמִתְּשׁוּבַת שָׂרָה אֵתָּה לָמֵד, "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת" וְגוֹ', כָּל זֶה

לְשׁוֹן רַשִׁ"י. וְאַף כָּאן הָרַב כּוֹתֵב הַמַּחְלוֹקוֹת כֻּלָּם, דְּתַנְיָא (תוספתא סוטה פ"ו ה"ג) אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר (אצלנו הגרסא בן יוחאי), ד' דְּבָרִים הָיָה רַבִּי עֲקִיבָא דּוֹרֵשׁ וְאֵינִי דּוֹרֵשׁ כְּמוֹתוֹ וְנִרְאִין דְּבָרַי מִדְּבָרָיו. דָּרַשׁ רַבִּי עֲקִיבָא, "וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק", אֵין צְחוֹק אֶלָּא לְשׁוֹן עֲבוֹדָה זָרָה וְכוּ', וַאֲנִי אוֹמֵר חַס וְשָׁלוֹם שֶׁיִּהֵא בְּבֵיתוֹ שֶׁל צַדִּיק כָּךְ, אֶפְשָׁר מִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ "כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ" וְגוֹ' (בראשית י"ח:י"ט), יִהֵא בְּבֵיתוֹ עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכַת דָּמִים, אֶלָּא אֵין צְחוֹק הָאָמוּר כָּאן אֶלָּא לְשׁוֹן יְרִשָׁה, שֶׁמִּשָּׁעָה שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק הָיוּ הַכֹּל שְׂמֵחִין. אָמַר לָהֶם יִשְׁמָעֵאל, שׁוֹטִים, אֲנִי בְּכוֹר וַאֲנִי נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם, שֶׁמִּתְּשׁוּבָה שֶׁאָמְרָה שָׂרָה אִמֵּנוּ לְאַבְרָהָם אַתָּה לְמֵד וְכוּ', וְנִרְאִין דְּבָרַי מִדְּבָרָיו. וְכֵן הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר הָרַב "מֵרִיב עִם יִצְחָק עַל הַיְרֻשָּׁה" אֵינוֹ נִרְאֶה נָכוֹן, שֶׁאִם כֵּן יִהְיֶה זֶה לְאַחַר יָמִים רַבִּים, וְיִהְיֶה יִשְׁמָעֵאל גָּדוֹל מְאֹד מִשֶּׁאֵת אוֹתוֹ אִמּוֹ עַל שִׁכְמָהּ, וְכֵן אָמְרוּ זַ"ל (ילק"ש רמז צה) שֶׁהָיָה בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, אִם כֵּן הָיָה בַּשָּׁנָה שֶׁנִּגְמַל יִצְחָק. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"א:ט') עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי "מְצַחֵק" – מִשְׁתַּעֲשֵׁעַ כְּדֶרֶךְ כָּל נַעַר, וּתְקַנֵּא בּוֹ בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ גָּדוֹל מִבְּנָהּ. וְהַנְּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהָיָה זֶה בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק, וְרָאֲתָה אוֹתוֹ מַלְעִיג עַל יִצְחָק אוֹ עַל הַמִּשְׁתֶּה הַגָּדוֹל. וּלְכָךְ אָמַר הַכָּתוּב "אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית" וְלֹא אָמַר "אֶת יִשְׁמָעֵאל" מְצַחֵק, וְכֵן אָמְרָה **גָּרֵשׁ אֶת הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ** כִּי אָמְרָה, הָעֶבֶד הַמַּלְעִיג עַל אֲדוֹנָיו חַיָּב הוּא לָמוּת אוֹ לְהַלְקוֹתוֹ, וְאֵינִי רוֹצָה רַק שֶׁתְּגָרֵשׁ אוֹתוֹ מֵאִתִּי וְלֹא יִירַשׁ בְּנָכְסֵיךְ כְּלָל עִם בְּנִי שֶׁהוּא בֶּן גְּבִירָה. וְאָמְרָה שֶׁיְּגָרֵשׁ גַּם אִמּוֹ כִּי לֹא יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת אִמּוֹ וְעָזַב אֶת אִמּוֹ וָמֵת:

פסוק יא

עַל אוֹדוֹת בְּנוֹ שֶׁיָּצָא לְתַרְבּוּת רָעָה. וּפְשׁוּטוֹ עַל שֶׁאוֹמֶרֶת לוֹ לְשַׁלְּחוֹ, זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"א:י"א). וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַכָּתוּב סִפֵּר בִּכְבוֹד אַבְרָהָם, וְאָמַר שֶׁלֹּא הָיָה הַדָּבָר רַע מְאֹד בְּעֵינָיו מִפְּנֵי חֶשְׁק פִּילֶגְשׁוֹ וְחֶפְצוֹ בָּהּ, וְאִלּוּ אָמְרָה לוֹ שֶׁתְּגָרֵשׁ הָאָמָה בְּלִבָּד הָיָה עוֹשֶׂה כִּרְצוֹן שָׂרָה, אֲבָל מִפְּנֵי בְּנוֹ חָרָה לוֹ מְאֹד וְלֹא רָצָה לִשְׁמֹעַ אֵלֶיהָ, וְהקב"ה אָמַר לוֹ שֶׁלֹּא יֵרַע בְּעֵינָיו עַל הַנַּעַר וְלֹא עַל הָאָמָה כְּלָל, וְיִשְׁמַע לְקוֹל שָׂרָה כִּי בְּיִצְחָק לְבַדּוֹ יִקָּרֵא לוֹ שֵׁמוֹ, וְיִשְׁמָעֵאל לֹא יִקָּרֵא לוֹ זֶרַע. וּמִפְּנֵי שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְפַחֵד עָלָיו שֶׁלֹּא יִקָּרְאֵנוּ אָסוֹן בְּשַׁלְּחוֹ אוֹתוֹ מִמֶּנּוּ, אָמַר כִּי יִשְׁמְנוּ לוֹ לְגוֹי וִיבָרְכֻנוּ מִפְּנֵי שֶׁהוּא זַרְעוֹ בֶּאֱמֶת:

פסוק יד

וְאֶת הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ נִמְשָׁךְ לְמַעְלָה, וַיִּתֵּן אֶל הָגָר וְאֶת הַיֶּלֶד, כִּי גַּם הַיֶּלֶד נָתַן לְהּ שֶׁיֵּלֵךְ עִמָּהּ בַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ:

פסוק טו

וַתַּשְׁלֵךְ אֶת הַיֶּלֶד גָּבְרָה עָלָיו הַצְּמָאָה וְלֹא יָכוֹל לְלֶכֶת, וְהִשְׁכִּיבַתּוּ אִמּוֹ תַּחַת הָאִילָן מֻשְׁלָךְ וְנֶעֱזָב, אוֹ כְּעִנְיַן "וַיַּשְׁלִכֵם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת" (דברים כט כז), "אַל תַּשְׁלִיכֵנִי מִלְּפָנֶיךָ" (תהלים נא יג), עִנְיַן שִׁלּוּחַ. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר, "וַתַּשְׁלֵךְ", כִּי לְקָחָתּוּ בְּחֵיקָהּ בְּעֵת שֶׁנֶּחְלַשׁ בַּצָּמָא. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר נג יג) שֶׁהָיָה חוֹלֶה בְּעֵת שֶׁשִּׁלְחוֹ, וְשָׁם עַל שִׁכְמָהּ אֶת הַיֶּלֶד, וְזֶה הַטַּעַם "וַתַּשְׁלֵךְ". וְהָיָה כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה לְאַבְרָהָם מִפְּנֵי שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר תֹּאמַר שָׂרָה, וְהִיא צִוָּתָה לְהוֹצִיאוֹ מְיֻד, וּבְמִצְוָתָהּ לֹא נָתַן לָהֶם כֶּסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִים וּגְמַלִּים נוֹשְׂאִים אוֹתָם:

פסוק יז

בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עוֹשֶׂה עַכְשָׁו הוּא נִדּוֹן, וְלֹא לְפִי מַעֲשִׂים שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲשׂוֹת, לְפִי שֶׁהָיוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת מְקַטְרְגִין וְכוּ', לְשׁוֹן רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ. וְהַנְּכוֹן בְּעֵינַי בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁיֹּאמַר כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנַּעַר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שָׁם, הוֹדִיעַ אוֹתָהּ שֶׁלֹּא תִּצְטָרֵךְ לָלֶכֶת מִשָּׁם אֶל מַעְיָן וּבוֹר כִּי בַּמָּקוֹם הַהוּא יִרְוֶה צְמָאוֹ מְיֻד, וְאָמַר לָהּ "קוּמִי שְׂאִי אֶת הַנַּעַר" אַחֲרֵי שְׁתוֹתוֹ, "כִּי לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ". וְכָמוֹהוּ "בַּאֲשֶׁר כָּרַע שָׁם נָפַל שָׁדוּד" (שופטים ה כז), "וּבַאֲשֶׁר חָלָלִים שָׁם הוּא" (איוב לט ל), יִרְמֹז לַמָּקוֹם:

פסוק כ

רֹבֶה קַשָּׁת בַּעֲבוּר הֱיוֹת קַשָּׁת תֹּאַר אָמְרוּ כִּי "רֹבֶה" הוּא הַמּוֹרֶה הַחִצִּים, מִלְּשׁוֹן "יְסֹבּוּ עָלַי רַבָּיו" (איוב טז יג), "וַיְמָרֲרֻהוּ וְרֹבּוּ" (בראשית מ"ט:כ"ג), וְ"קַשָּׁת" הוּא הָעֹשֶׂה הַקְּשָׁתוֹת. וְיוֹתֵר נָכוֹן שֶׁ"רֹבֶה" הוּא הַמּוֹרֶה, וְיֹאמַר עַל הַמּוֹרֶה הַחִצִּים וְעַל מַשְׁלִיךְ הָאֲבָנִים וְזוּלָתָם, כַּאֲשֶׁר יֹאמַר "אֲשֶׁר יָרִיתִי בֵּינֵי וּבֵינֶיךָ" (בראשית ל"א:נ"א), וְלָכֵן יְתָאֵר אוֹתוֹ פַּעַם אַחֶרֶת כִּי הוּא קַשָּׁת, וְכֵן "וַיִּמְצָאֵהוּ הַמּוֹרִים אַנְשֵׁי בַּקָּשֶׁת" (שמואל א לא ג):

פסוק כג

הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם תִּשְׁקֹר לִי מִלַּת "אִם" בְּכָל מָקוֹם מְסֻפֶּקֶת, אַל תַּחְשֹׁב בָּהּ בִּלְתִּי זֶה, וְהִיא בָּאָה בְּרוֹב מְקוֹמוֹת הַשְּׁבוּעָה, "אִם תִּשְׁקֹר לִי", "לָכֵן נִשְׁבַּעְתִּי לְבֵית עֵלִי אִם יִתְכַּפֵּר עָוֹן בֵּית עֵלִי" (שמואל א ג יד), "אַחַת נִשְׁבַּעְתִּי בְקָדְשִׁי אִם לְדָוִד אֲכַזֵּב" (תהלים פט לו), "אִם יְבוֹאוּן אֶל מְנוּחָתִי" (שם צה יא), "וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר אִם יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה" (דברים א לד לה). וְהָעִנְיָן כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת הַשְּׁבוּעוֹת בְּאָלָה יֹאמַר הִשָּׁבְעָה לִּי לֵאמֹר כֹּה יַעֲשֶׂה לִּי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִיף אִם תִּשְׁקֹר לִי, וְכֵן אָמַר (בראשית כ"ו:כ"ח) "תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ", וּבְעִנְיַן הַגְּבוֹהַּ "נִשְׁבַּעְתִּי בְקָדְשִׁי אִם לְדָוִד אֲכַזֵּב" (תהלים פט לו), וְ"אִם יִתְכַּפֵּר עָוֹן בֵּית עֵלִי" (שמואל א ג יד), כְּלוֹמַר אִם יִהְיֶה כֵּן אֵין דְּבָרִי אֱמֶת, וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה, שֶׁלֹּא יִרְצֶה לְפָרֵשׁ הַתְּנַאי, וְהַכָּתוּב יְכַנֶּה וִיקַצֵּר בָּהֶן. וּכְמוֹתָם בְּחֶסְרוֹן הַתְּנַאי (דהי"א ד י) "וַיִּקְרָא

יַעֲבֵץ לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִם בָּרֵךְ תְּבָרֲכֵנִי וְהִרְבִּיתָ אֶת גְּבוּלִי וְגוֹ' וְעָשִׂיתָ מַרְעָה לְבִלְתִּי עָצְבִּי וַיָּבֵא אֱלֹהִים אֵת אֲשֶׁר שָׁאָל", יֶחְסַר הַתְּנַאי כֻּלּוֹ, וְכֵן "אִם יִרְאוּ אֶת הָאָרֶץ" (במדבר יד כג) יַחְזֹר לְפָסוּק רִאשׁוֹן, "חַי אָנִי וְיִמָּלֵא כְבוֹד ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ", וְיִקָּצֵר הַשִּׁבּוּעָה. וּלְשׁוֹן "תִּשְׁקֹר לִי" בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ מֶלֶךְ וְהוּא גָּר בְּאַרְצוֹ, אוֹ שֶׁיִּהְיֶה מְשַׁקֵּר בְּאַהֲבָתוֹ, כִּי אוֹהֵב נֶאֱמָן הָיָה לוֹ לְכַבְּדוֹ וְלַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנוֹ, הֲלֹא תִּרְאֶה שֶׁלֹּא מָצָא בּוֹ דָּבָר זוּלָתִי בְּאֹר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עֲבָדָיו, וְהוּא אוֹמֵר לוֹ "כַּחֶסֶד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּךְ":

פסוק לב

וַיָּשֻׁבוּ אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים עִנְיָנוֹ וַיָּשׁוּבוּ אֶל עִירָם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הָיוּ, אֲבָל הֵם יוֹשְׁבִים בִּגְרָר שֶׁהִיא מְדִינַת הַמֶּלֶךְ וְהוּא יוֹשֵׁב בִּבְאֵר שֶׁבַע שֶׁהִיא בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים בְּנַחַל גְּרָר:

פסוק לג

וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם פי' הַכָּתוּב שֶׁקָּרָא בְּשֵׁם ה' הַמַּנְהִיג בְּכֹחוֹ הַזְּמַן, אוֹ שֶׁיִּקְרְאוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ "עוֹלָם" כַּלְשׁוֹן הַבָּא תָּמִיד בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ, וְהוֹדִיעַ בָּזֶה שֶׁקָּרָא אַבְרָהָם וְהוֹדִיעַ לַבְּרִיּוֹת סוֹד הַנְּהָגַת הָעוֹלָם בְּכֻלָּלוֹ, שֶׁהוּא בְּשֵׁם ה' הֶחָסִין בַּכֹּחַ, שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֱיָלוּת בְּכֻלָּם. וְהָרַב אָמַר בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים (ב יג) שֶׁהוּא רוֹמֵז לְקַדְמוּת הָאֵל, כִּי הוֹדִיעַ הֱיוֹתוֹ קֹדֶם לְזְּמַן. אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"א:ל"ג) אָמַר בְּ"וַיִּקְרָא" שֶׁהוּא תְּפִלָּה:

פרק כב

פסוק א

וְהָאֱלֹקִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם עִנְיַן הַנִּסָּיוֹן הוּא לְדַעְתִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת מַעֲשֵׂה הָאָדָם רְשׁוּת מֻחְלֶטֶת בְּיָדוֹ, אִם יִרְצֶה יַעֲשֶׂה וְאִם לֹא יִרְצֶה לֹא יַעֲשֶׂה, יִקָּרֵא "נִסָּיוֹן" מִצַּד הַמְנֻסֶּה, אֲבָל הַמְנַסֶּה יִתְבָּרַךְ יָצְוָה בּוֹ לְהוֹצִיא הַדָּבָר מִן הַכֹּחַ אֶל הַפֹּעַל, לִהְיוֹת לוֹ שְׂכַר מַעֲשֶׂה טוֹב, לֹא שְׂכַר לֵב טוֹב בִּלְבַד. דַּע כִּי הַשֵּׁם צַדִּיק יִבְחָן (תהלים י"א:ה'), כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ בְּצַדִּיק שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ וְחָפֵץ לְהַצְדִּיקוֹ יְצַוֶּה אוֹתוֹ בְּנִסָּיוֹן, וְלֹא יִבְחַן אֶת הָרְשָׁעִים אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ. וְהִנֵּה כָּל הַנִּסְיוֹנוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה לְטוֹבַת הַמְנֻסֶּה:

פסוק ב

קַח נָא אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ בֶּן הַגְּבִירָה וְהוּא לְבַדּוֹ אֲשֶׁר יִקָּרֵא לוֹ זֶרַע, קְרָאוֹ יְחִידוֹ, וּבָא הַלָּשׁוֹן לְהַגְדִּיל הַמִּצְוָה, אָמַר, קַח נָא אֶת בִּנְךָ הַיָּחִיד הָאָהוּב יִצְחָק וְהַעֲלֵהוּ עוֹלָה לְפָנַי:

הַמֹּרִיָּה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ב:ב') הִיא יְרוּשָׁלַיִם, וְכֵן בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (ב ג א) "לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה' בִּירוּשָׁלַם בְּהַר הַמֹּרִיָּה". וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (תענית טז) שֶׁמִּשָּׁם יָצְאָה הוֹרָאָה לָעוֹלָם. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ב:ב') תִּרְגְּמוֹ עַל שֵׁם הַקְּטֹרֶת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מוֹר וְסַמִּים, וְאִם כֵּן יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּהְיֶה מוֹרִיָּה אוֹ שֶׁנִּקְרֵאת כֵּן מֵעוֹלָם עַל שֵׁם הֶעָתִיד. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ה:ז') כָּךְ אָמְרוּ, רַבָּנִין אָמְרִין לְמָקוֹם שֶׁהַקְּטֹרֶת קְרֵבָה, כְּמָה דְתֵימַר "אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר" (שיר השירים ד ו). אֲבָל דַּעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁאָמַר "אַרְעָא פְּלְחָנָא" אֵינוֹ נִרְאֶה כֵּן עַל הַמּוֹר שֶׁבַּקְּטֹרֶת, שֶׁאֵין לְשׁוֹן "פְּלְחָנָא" עַל סַם אֶחָד מִסַּמֵּי אַסָּתַ הָעֲבוֹדוֹת, וְלָמָּה לֹא אָמַר "לְאַרְעָא דִּקְטֹרֶת בֻּסְמִין". אֲבָל דַּעְתּוֹ לוֹמַר בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעַבְדוּ שָׁם הָאֱלֹהִים, וְיִתְכַּוֵּן בָּזֶה לְמָה שֶׁדָּרְשׁוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (לא), אָמְרוּ, בְּאֶבֶץ הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם אָבִינוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ, אָמַר לוֹ, זֶהוּ הַמִּזְבֵּחַ הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן מַקְרִיב בּוֹ, הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ קַיִן וְהֶבֶל, הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ נֹחַ וּבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת הַמִּזְבֵּחַ", מִזְבֵּחַ אֵין כָּתוּב כָּאן אֶלָּא "הַמִּזְבֵּחַ", הוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיבוּ בּוֹ הָרִאשׁוֹנִים, עַד כָּאן. וְשֵׁם "מוֹרִיָּה" עֲשָׂאוֹ מִן מוֹרָא, שֶׁשָּׁם יִרְאוּ הָאֱלֹהִים וְעָבְדוּ לְפָנָיו. וְהַנְּכוֹן עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁהוּא כְּמוֹ "אֶל הַר הַמּוֹר וְאֶל גִּבְעַת הַלְּבוֹנָה", כִּי יִמָּצְאוּ שָׁם בְּהַר הַהוּא מוֹר וַאֲהָלִים וְקִנָּמוֹן, כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ (ירושלמי פאה ז ג) קִנָּמוֹן הָיָה גָּדֵל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ עִזִּים וּצְבָאִים אוֹכְלִים מִמֶּנּוּ. אוֹ שֶׁנִּקְרָא כֵּן לְשֶׁבַח יִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה בְּכָאן קוֹרֵא שֵׁם הָאָרֶץ "אֶרֶץ מוֹרִיָּה", וְשָׁם (דהי"ב ג א) נִרְאֶה כִּי הַר הַבַּיִת לְבַדּוֹ יִקָּרֵא "הַר הַמֹּרִיָּה", וְאוּלַי נִקְרֵאת הָעִיר עַל שֵׁם הָהָר הַהוּא אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ, הָאָרֶץ אֲשֶׁר בָּהּ הַמֹּרִיָּה, וְהָהָר לְבַדּוֹ הוּא נִקְרָא מוֹרִיָּה. וְאַבְרָהָם יָדַע אֶת הָאָרֶץ וְלֹא יָדַע אֶת הָהָר, וְלָכֵן אָמַר לוֹ שֶׁיֵּלֵךְ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהוּא יַרְאֶנּוּ אֶחָד הֶהָרִים שֶׁשָּׁם שֶׁנִּקְרָא כָּכָה. וְצִוָּהוּ לְהַעֲלוֹתוֹ בַּמָּקוֹם הַהוּא כִּי הוּא הָהָר חָמַד אֱלֹהִים לְשִׁבְתּוֹ, וְרָצָה שֶׁתִּהְיֶה זְכוּת הָעֲקֵדָה בַּקָּרְבָּנוֹת לְעוֹלָם, כַּאֲשֶׁר אָמַר אַבְרָהָם "ה' יִרְאֶה", וְעוֹד כִּי לְמַעַן צַדְּקוֹ הִגְדִּיל טָרְחוֹ וְרָצָה שֶׁיַּעֲשֶׂה זֶה אַחֲרֵי מַהֲלַךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים, כִּי אִלּוּ יַעֲשֶׂה כֵן בְּפֶתַע פִּתְאוֹם בְּמְקוֹמוֹ הָיְתָה פְּעֻלָּתוֹ בִּמְהִירוּת וּבְהָלָה, אֲבָל כְּשֶׁיִּהְיֶה אַחַר מַהֲלַךְ יָמִים כְּבָר נַעֲשָׂה בְּיִשּׁוּב דַּעַת וְעֵצָה. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ה:ו'), רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר נִסָּה אוֹתוֹ בְּוַדַּאי שֶׁלֹּא יִהְיוּ אוֹמְרִין הֲמָמוֹ וְעִרְבְּבוֹ וְלֹא הָיָה יוֹדֵעַ מָה לַעֲשׂוֹת:

פסוק ג

וַיְבַקַּע עֲצֵי עוֹלָה זְרִיזוּתוֹ בַּמִּצְוָה, אוּלַי לֹא יִמְצָא שָׁם בְּמָקוֹם הַהוּא עֵצִים, וְהוֹלִיכָם שְׁלֹשָׁה יָמִים, אוֹ שֶׁהָיָה אַבְרָהָם פּוֹסֵל לְקָרְבָּן עֵץ שֶׁנִּמְצָא בּוֹ תּוֹלַעַת כְּדִין הַתּוֹרָה (מדות ב ה), וְלָקַח מִבֵּיתוֹ עֵצִים טוֹבִים לְעוֹלָה, וְכֵן אָמַר "וַיְבַקַּע עֲצֵי עוֹלָה":

פסוק ד

וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק רָאָה עָנָן קָשׁוּר עַל הָהָר (ב"ר נו א), וְנִתְקַיֵּם בְּזֶה "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ". וְיִתָּכֵן עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק", שֶׁרָאָה אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה, כִּי כָל הָאָרֶץ הַהִיא הָיָה יוֹדֵעַ:

פסוק ט

וַיָּבֹאוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים עַתָּה, הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה, שֶׁאָמַר לוֹ "הִנֵּה זֶה הָהָר אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ":

פסוק יב

כִּי עַתָּה יָדַעְתִּי מִתְּחִלָּה הָיְתָה יִרְאָתוֹ בְּכֹחַ לֹא יָצָא לַפֹּעַל בַּמַּעֲשֶׂה הַגָּדוֹל הַזֶּה, וְעַתָּה נוֹדְעָה בְּמַעֲשֶׂה וְהָיָה זְכוּתוֹ שָׁלֵם, וּתְהִי מַשְׂכֻּרְתּוֹ שְׁלֵמָה מֵעִם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וְדַעַת הַפָּרָשָׁה שֶׁ"הָאֱלֹהִים" הוּא הַמְּנַסֶּה וּמְצַוֶּה בָּעֲקֵדָה, וּ"מַלְאַךְ ה'" הוּא הַמּוֹנֵעַ וְהַמַּבְטִיחַ, יִתְבָּרֵר בְּפָסוּק "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אוֹתִי" (בראשית מ"ח:ט"ז):

פסוק טז

יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה גַּם מִתְּחִלָּה (לעיל יג טז טו ה) הִבְטִיחוֹ כִּי יַרְבֶּה אֶת זַרְעוֹ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַעֲפַר הָאָרֶץ, אֲבָל עַתָּה הוֹסִיף לוֹ יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ הַמַּעֲשֶׂה הַגָּדוֹל הַזֶּה שֶׁנִּשְׁבַּע בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל, וְשֶׁיְּרַשׁ זַרְעוֹ אֵת שַׁעַר אוֹיְבָיו. וְהִנֵּה הֶבְטַח שֶׁלֹּא יִגְרֹם שׁוּם חֵטְא שֶׁיִּכְלֶה זַרְעוֹ אוֹ שֶׁיִּפֹּל בְּיַד אוֹיְבָיו וְלֹא יָקוּם. וְהִנֵּה זוֹ הַבְטָחָה שְׁלֵמָה בַּגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה לָנוּ:

פסוק כ

מִלְכָּה גַם הִיא בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ בַּת הָרָן אָחִיו הָיְתָה בְּשׂוֹרָה לְאַבְרָהָם שֶׁנִּפְקַד אָחִיו הַגָּדוֹל בְּבָנִים רַבִּים מִבַּת אָחִיו הַמֵּת. וּמִלְּשׁוֹן הַכָּתוּב נִרְאֶה שֶׁלֹּא יָדַע בְּאֶחָד מֵהֶם בִּלְתִּי הַיּוֹם, וְאִם הָיְתָה פְּקֻדָּתָם בִּימֵי בְּחוּרוֹתָם אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ עַד הַיּוֹם, כִּי אֵין הַמֶּרְחָק רַב בֵּין אֲרַם נַהֲרַיִם וּבֵין אֶרֶץ כְּנַעַן. וְהִנֵּה אַבְרָהָם בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן בֶּן ע"ה שָׁנָה, וְגַם נָחוֹר זָקֵן וְאִשְׁתּוֹ אֵינָנָּה בַּחוּרָה, אֲבָל עָשָׂה ה' לְהֶם נֵס שֶׁנִּפְקְדוּ בִּימֵי הַזִּקְנָה. וְזֶה טַעַם "מִלְכָּה גַם הִיא", וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ילקו"ש רמז תשסו) יֹאמַר שֶׁנִּפְקְדָה כַּאֲחוֹתָהּ:

פסוק כג

וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת רִבְקָה לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב לָבָן וְאִם הוּא גָּדוֹל מֵרִבְקָה, כִּי לֹא בָא לְהַזְכִּיר רַק הַשְּׁמוֹנָה שֶׁיָּלְדָה מִלְכָּה לְנָחוֹר. אֲבָל הִזְכִּיר רִבְקָה כִּי לְהוֹדִיעַ יִחוּסָהּ בָּאָה הַפָּרָשָׁה. וְטַעַם "אֲבִי אֲרָם" לֹא הִזְכִּיר אֲרָם רַק לְהוֹדִיעַ וּלְהַכִּיר קְמוּאֵל, כִּי אֲרָם הָיָה נִכְבָּד מֵאֲבִיו, וְאוּלַי קְמוּאֵל אַחֵר הָיָה בְּדוֹרָם, וְזֶה אֲבִי אֲרָם:

פסוק כד

וּפִילַגְשׁוֹ וּשְׁמָהּ רְאוּמָה יְסַפֵּר הַכָּתוּב כָּל הַבְּשׂוֹרָה שֶׁבִּשְּׂרוּ אֶת אַבְרָהָם בִּבְנֵי אָחִיו. וְיִתָּכֵן שֶׁנִּכְתַּב זֶה לְהוֹדִיעַ כָּל יִחוּס נָחוֹר, כִּי כֻּלָּם רְאוּיִים לְהִדָּבֵק בְּזַרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, וְעַל כֻּלָּם אָמַר "אִם לֹא אֶל בֵּית אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל מִשְׁפַּחְתִּי" (בראשית כ"ד:ל"ח):

פרק כג

פסוק א

מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ג:א'), לְכָךְ נִכְתַּב שָׁנָה בְּכָל כְּלָל וּכְלָל, לוֹמַר לְךָ שֶׁכָּל אֶחָד נִדְרָשׁ לְעַצְמוֹ, בַּת מֵאָה כְּבַת עֶשְׂרִים לְחֵטְא וּבַת עֶשְׂרִים כְּבַת שְׁבַע לְיוֹפִי. וְכֵן כָּתַב בִּשְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם (רש"י על בראשית כ"ה:ז'). וְאֵין מִדְרָשׁוֹ זֶה נָכוֹן, שֶׁהֲרֵי בִּשְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל (שם פסוק יז) נֶאֱמַר כִּשְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם בְּשָׁוֶה, וְלֹא הָיוּ שָׁוִים בְּטוֹבָה, אֲבָל הָיָה מִתְּחִלָּה רָשָׁע וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה בַּסּוֹף. וְעוֹד כִּי שָׁנָה שָׁנָה לְחַלֵּק מַשְׁמַע, וְאֵינֶנּוּ נִדְרָשׁ לְהַשְׁוָותָן. אֲבָל "שָׁנָה שָׁנָה וְשָׁנִים" דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן הוּא, וּמָה שֶׁאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ח:א') בַּת מֵאָה כְּבַת עֶשְׂרִים לְחֵטְא, לֹא דָּרְשׁוּ כֵּן אֶלָּא מִיתּוּר הַלָּשׁוֹן שֶׁחָזַר וְאָמַר "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה", שֶׁכְּלָלָן וְהִשְׁוָה אוֹתָן. וְלֹא יִדְרְשׁוּ כֵּן בְּאַבְרָהָם:

פסוק ב

וַיָּבֹא אַבְרָהָם לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ג:ב') מִבֹּאֵר שֶׁבַע, וְאֵין זֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה עוֹמֵד שָׁם מִמָּה שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ב:י"ט) "וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע", כִּי אֵיךְ תִּהְיֶה שָׂרָה בְּחֶבְרוֹן. אֲבָל הַכַּוָּנָה לוֹמַר שֶׁהָלַךְ שָׁם בַּיּוֹם לְצָרְכּוֹ, וְשָׁמַע בְּמִיתַת שָׂרָה, וּבָא מִשָּׁם לִסְפֹּד לָהּ וְלִבְכּוֹתָהּ. וּלְשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר נח ה) מֵהַר הַמֹּרִיָּה בָּא. וְכֵן הוּא לְפִי הַמִּדְרָשׁ שֶׁכְּתָבוֹ הָרַב (רש"י כאן), כִּי שָׁמְעָה בָּעֲקֵדָה וּפָרְחָה נִשְׁמָתָהּ. וְהַנִּרְאֶה בָּעֲקֵדָה שֶׁהָיְתָה הַצָּוָאָה בָּהּ בִּבְאֵר שָׁבַע, כִּי שָׁם הָיָה דָּר וְשָׁם חָזַר, כִּי כֵן כָּתוּב בַּתְּחִלָּה (בראשית כ"א:ל"ג) "וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא שָׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם", וְאָמַר (שם) "וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים", וְהוּא גֵּרוּתוֹ בִּבְאֵר שֶׁבַע שֶׁהוּא בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וְשָׁם נִצְטַוָּה בָּעֲקֵדָה, וְעַל כֵּן שָׁהָה בַּדֶּרֶךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים, שֶׁאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים רְחוֹקָה מִירוּשָׁלַיִם, שֶׁאִילּוּ חֶבְרוֹן בְּהַר יְהוּדָה הוּא, כִּי כֵן כָּתוּב (יהושע כ ז) וְקִרְוֹב לִירוּשָׁלַיִם. וּבְשׁוּבוֹ מִן הָעֲקֵדָה לְבִאֵר שֶׁבַע חָזַר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ב:י"ט) "וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע", לְהוֹרוֹת שֶׁנִּתְעַכֵּב שָׁם וְיָשַׁב בּוֹ שָׁנִים, וְאִם כֵּן לֹא מֵתָה שָׂרָה בְּאוֹתוֹ זְמַן, כִּי לֹא הָיָה אַבְרָהָם דָּר בִּבְאֵר שֶׁבַע וְשָׂרָה דָּרָה בְּחֶבְרוֹן. וְכֵן נִרְאֶה כִּי יִצְחָק נוֹלַד בִּבְאֵר שֶׁבַע, כִּי כָּתוּב תְּחִלָּה (בראשית כ':א') "וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב

וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגָר בִּגְרָר", וַאֲבִימֶלֶךְ אָמַר אֵלָיו "הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ בַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ שֵׁב" (שם טו), וְנִתְיַשֵּׁב שָׁם בָּאָרֶץ הַהִיא בִּבְאֵר שָׁבַע, שֶׁכֵּן כָּתוּב (בראשית כ"א:כ"ב) "וַיְהִי בָּעֵת הַהִיא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר צְבָאוֹ אֶל אַבְרָהָם לֵאמֹר", וְאֵין כָּתוּב שֶׁהָלְכוּ אֵלָיו מִגְּרָר וַיִּכְרְתוּ שָׁם הַבְּרִית בִּבְאֵר שָׁבַע. וְכֵן תִּרְאֶה כִּי הָגָר כַּאֲשֶׁר הוֹצִיאוּ אוֹתָהּ מִבֵּית אַבְרָהָם בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק הָלְכָה בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע (בראשית כ"א:י"ד), שָׁשָּׁם הָיוּ דָּרִים. אֲבָל אַחַר יָמִים רַבִּים נָסַע מֵאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים וּבָא לְחֶבְרוֹן, וְנִפְטְרָה שָׁם הַצַּדֶּקֶת. אֲבָל לְפִי הַמִּדְרָשׁ צְרִיכִין אָנוּ לוֹמַר כִּי אַבְרָהָם וְשָׂרָה בִּזְמַן הָעֲקֵדָה הָיוּ דָּרִים בְּחֶבְרוֹן, וְשָׁם נִצְטַוָּה, וּמָה שֶׁאָמַר "בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו" (בראשית כ"ב:ד'), כִּי לֹא נִגְלָה לוֹ הָהָר חָמֵד אֱלֹהִים עַד הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וְהָיָה בִּשְׁנֵי הַיָּמִים הוֹלֵךְ בִּסְבִיבֵי יְרוּשָׁלַיִם וְלֹא הָיָה הָרָצוֹן לְהַרְאוֹת לוֹ. וְאַבְרָהָם אַחַר הָעֲקֵדָה לֹא שָׁב לִמְקוֹמוֹ לְחֶבְרוֹן אֲבָל הָלַךְ תְּחִלָּה אֶל בְּאֵר שָׁבַע מְקוֹם הָאֵשֶׁל שֶׁלּוֹ, לָתֵת הוֹדָאָה עַל נִסּוֹ, וְשָׁם שָׁמַע בְּמִיתַת שָׂרָה וּבָא. וּמִי שֶׁאָמַר מֵהַר הַמֹּרִיָּה בָּא וּמִי שֶׁאָמַר מִבְּאֵר שָׁבַע בָּא הַכֹּל טַעַם אֶחָד. וּלְפִי זֶה מַה שֶּׁאָמַר הַכָּתוּב "וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע" (בראשית כ"ב:י"ט) יִהְיֶה עִנְיָנוֹ כִּי בְּשׁוּבוֹ מִן הָעֲקֵדָה שָׁב אֶל בְּאֵר שָׁבַע, וּמִשָּׁם הָלַךְ לִקְבֹּר אֶת שָׂרָה, וְאַחַר הַקְּבוּרָה מִיָּד חָזַר לִבְאֵר שָׁבַע וְנִתְיַשֵּׁב שָׁם שָׁנִים. וְהַשְּׁלִים הַכָּתוּב עִנְיַן בְּאֵר שָׁבַע כְּאֶחָד וְאַחֲרֵי כֵן סִפֵּר בַּקְּבוּרָה. וְשָׁם בִּבְאֵר שָׁבַע נָשָׂא יִצְחָק אֶת רִבְקָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב" (בראשית כ"ד:ס"ב). וְזֶה דַּעַת כָּל הַמְפָרְשִׁים (רש"י והראב"ע והרד"ק), כִּי אַבְרָהָם הָיָה בְּמָקוֹם אַחֵר וּבָא מִשָּׁם. וּלְפִי דַּיְעָתִי כִּי הָיָה לְשָׂרָה אֹהֶל שָׁם עוֹמֶדֶת וְאַמְהוֹתֶיהָ לְפָנֶיהָ, וְכֵן כָּתוּב (בראשית ל"א:ל"ג) "בְּאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת", וְהִנֵּה שָׂרָה מֵתָה בָּאֹהֶל אֲשֶׁר לָהּ וְנִכְנַס אַבְרָהָם בָּאֹהֶל עִם אֲחֻזַּת מֵרֵעָיו לִסְפֹּד אוֹתָהּ. אוֹ שֶׁיִּהְיֶה לְשׁוֹן "וַיָּבֹא" לֵאמֹר שֶׁנִּתְעוֹרֵר אַבְרָהָם בָּאֹהֶל עִם אֲחֻזַּת מֵרֵעָיו לִסְפֹּד אוֹתָהּ, כִּי כָל מִתְעוֹרֵר וּמַתְחִיל בְּמִלְאכָה יִקָּרֵא בָּא אֵלֶיהָ, וְזֶה לְשׁוֹן מַרְגֵּל בְּדִבְרֵי חֲכָמִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּתָמִיד (פ"ד מ"ג) בָּא לוֹ לַגָּרָה וְהִנִּיחַ בָּהּ שְׁתֵּי צְלָעוֹת מִכָּאן, בָּא לוֹ לַדֹּפֶן הַשְּׂמָאלִית, בָּא לוֹ לְעֹקֶץ, וְאָמְרִם (בכורות כ) אֲנִי לֹא בָּאתִי לִידֵי הַמִּדָּה הַזּוֹ, וְכֵן בַּכָּתוּב (שמות כב יד) "בָּא בִּשְׂכָרוֹ", שֶׁבָּא לַמְּלָאכָה הַהִיא וְעָשָׂה אוֹתָהּ בַּעֲבוּר שְׂכָרוֹ. וְלֹא יִתָּכֵן בְּעֵינַי שֶׁבָּא מֵעִיר אַחֶרֶת אֶל חֶבְרוֹן, שֶׁאִלּוּ הָיָה כֵּן הָיָה מַזְכִּיר אוֹתוֹ הַמָּקוֹם וְהָיָה הַכָּתוּב מְפָרֵשׁ "וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם וַיָּבֹא מִמְּקוֹם פְּלוֹנִי":

פסוק ד

גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם הָיָה הַמִּנְהָג לִהְיוֹת לָהֶם בָּתֵּי קְבָרוֹת אִישׁ לְבֵית אֲבוֹתָיו, וּשְׂדֵה קְבוּרָה אֶחָד יִקְבְּרוּ בּוֹ כָּל הַגֵּרִים. וְהִנֵּה אַבְרָהָם אָמַר אֶל בְּנֵי חֵת, אֲנִי גֵּר מֵאֶרֶץ אַחֶרֶת וְלֹא הָנְחֲלָתִי מֵאֲבוֹתַי בֵּית הַקְּבָרוֹת בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְהִנֵּה עַתָּה אֲנִי תּוֹשָׁב עִמָּכֶם כִּי חָפַצְתִּי

לְשֶׁבֶת בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְלָכֵן תְּנוּ קֶבֶר לִהְיוֹת לִי לַאֲחֻזַּת עוֹלָם כְּאֶחָד מִכֶּם. וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר "תְּנוּ" חָשְׁבוּ שֶׁבִּקֵּשׁ אוֹתָהּ מֵהֶם בְּמַתָּנָה, וְעָנוּ אוֹתוֹ, אֵינְךָ נֶחְשָׁב בְּעֵינֵינוּ כְּגֵר וְתוֹשָׁב, אֲבָל אַתָּה מֶלֶךְ, הַמְלִיכְךָ הָאֱלֹהִים עָלֵינוּ וַאֲנַחְנוּ וַאדֹנֵינוּ עֲבָדִים לְךָ, תִּקַּח כָּל בֵּית הַקְּבָרוֹת שֶׁתַּחְפֹּץ בּוֹ וּקְבֹר מֵתְךָ שָׁם, וְיִהְיֶה לְךָ לַאֲחֻזַּת קֶבֶר לְעוֹלָם, כִּי אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִמְנָעֵהוּ מִמְּךָ:

פסוק ח

אִם יֵשׁ אֶת נַפְשְׁכֶם לִקְבֹּר אֶת מֵתִי מִלְּפָנַי טַעְמוֹ אֲנִי לֹא אֶקְבֹּר מֵתִי בְּקֶבֶר אַחֵר, אֲבָל אִם רְצוֹנְכֶם שֶׁאֶקְבֹּר מֵתִי פִּגְעוּ לִי בְּעֶפְרוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְעָרָה בִּקְצֵה שָׂדֵהוּ, וְאֵינֶנָּה לוֹ בֵּית קְבָרוֹת אֲבוֹתָיו כִּי לְשָׂדֶה הִיא לָהֶם. וְטַעַם "מִלְּפָנַי", כִּי אִם לֹא תַּעֲשׂוּ כֵּן אֶקְבְּרֵנוּ בְּאָרוֹן. אוֹ יִהְיֶה טַעְמוֹ מֵתִי אֲשֶׁר הוּא לְפָנַי וַאֲנִי צָרִיךְ לְמַהֵר לְקָבְרוֹ. וְטַעַם "וּפִגְעוּ לִי", כִּי הָיָה עֶפְרוֹן עָשִׁיר וְנִכְבָּד, כַּאֲשֶׁר אָמַר "בֵּינִי וּבֵינֵךְ מַה הִיא", וְלֹא יִהְיֶה לוֹ לְכָבוֹד לִמְכֹּר נַחֲלַת אֲבוֹתָיו, כְּעִנְיַן נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי (עיין מלכים א כ"א:ו'), עַל כֵּן לֹא הָלַךְ אַבְרָהָם אֵלָיו לְהַרְבּוֹת לוֹ מְחִיר הַשָּׂדֶה, וּבִקֵּשׁ מֵאַנְשֵׁי הָעִיר שֶׁיִּפְגְּעוּ בַּעֲבוּרוֹ דֶּרֶךְ כָּבוֹד:

פסוק ט

וְטַעַם **וְיִתֶּן לִי וְיִתְּנֶנָּה לִי** שֶׁאֶחְשֹׁב אוֹתָהּ כְּמַתָּנָה אִם בְּכֶסֶף מָלֵא אֶקְחֶנָּה מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן מְכִירָה, וְכֵן "אֹכֶל בַּכֶּסֶף תַּשְׁבִּרֵנִי וּמַיִם בַּכֶּסֶף תִּתֶּן לִי" (דברים ב כח), שֶׁהַמַּיִם הַנִּתָּנִים בְּמַתָּנָה אֶתֵּן בָּהֶם כֶּסֶף. אוֹ שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן לְהַזְכִּיר כֵּן בִּמְכִירוֹת:

מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ג:ט') בַּיִת וַעֲלִיָּה עַל גַּבָּיו. דָּבָר אַחֵר שֶׁכְּפוּלָה בְּזוּגוֹת (עירובין נג). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי הַכָּתוּב אָמַר "שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה" (בראשית כ"ג:י"ז), וְהִנֵּה הוּא שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ הַשָּׂדֶה, וְאֵין צָרִךְ לְבַקֵּשׁ טַעַם לְשֵׁם הַמְּקוֹמוֹת. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ח:ח') אָמְרוּ שֶׁכְּפַל הקב"ה קוֹמָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן וּקְבָרוֹ בְּתוֹכָהּ. וְעַל דַּעְתָּם הָיָה כָּל הַמָּקוֹם הַהוּא נִקְרָא כֵּן מֵעוֹלָם, וְהֵם לֹא יָדְעוּ טַעְמוֹ, כִּי עֶפְרוֹן בְּדִמֵּי הַשָּׂדֶה מָכַר לוֹ הַכֹּל עַל דַּעְתּוֹ שֶׁאֵין שָׁם קֶבֶר. וְהִנֵּה אַבְרָהָם לֹא הָיָה מְבַקֵּשׁ רַק לִמְכֹּר לוֹ הַמְּעָרָה, כִּי הִיא בִּקְצֵה הַשָּׂדֶה, וְיִשָּׁאֵר הַשָּׂדֶה לְעֶפְרוֹן, וְהוּא אָמַר לוֹ דֶּרֶךְ מוּסָר אוֹ מִרְמָה שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ, כִּי לֹא יִתָּכֵן לְאָדָם נָכְבָּד כָּמוֹהוּ שֶׁתִּהְיֶה לוֹ הַמְּעָרָה לַאֲחֻזַּת קֶבֶר וְהַשָּׂדֶה יִהְיֶה לְאַחֵר, וְאַבְרָהָם שָׂמַח בְּכָךְ וְקָנָה הַכֹּל בַּדָּמִים שֶׁהִזְכִּיר לוֹ:

פסוק יא

וְטַעַם **לְעֵינֵי בְנֵי עַמִּי** לֵאמֹר הִנֵּה כָּל הָעָם הֵנָּה וְהֵם הַיּוֹדְעִים וְעֵדִים, וְאַל תָּחוּשׁ לְכְפִירָה אוֹ לַחֲזָרָה וּקְבֹר מֵתְךָ שָׁם מֵעַתָּה, כִּי שֶׁלְּךָ הִיא וְלֹא אוּכַל לְשׁוּב. וְאַבְרָהָם לֹא עָשָׂה כֵן,

כִּי גַּם אַחֲרֵי שֶׁפָּרַע הַכֶּסֶף מָלֵא הֶחֱזִיק תְּחִלָּה בַּשָּׂדֶה וּבַמְּעָרָה וֶהֱקִימָם בִּרְשׁוּתוֹ לְעֵינֵי בְּנֵי הָעִיר וְכָל בָּאֵי שַׁעַר הָעִיר, הַסּוֹחֲרִים וְהַגָּרִים הַנִּמְצָאִים שָׁם, וְאַחַר כֵּן קָבַר אוֹתָהּ:

פסוק יג

אִם אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי שִׁעוּרוֹ אִם אַתָּה אִם תִּשְׁמָעֵנִי, וְעִנְיָנוֹ כְּמוֹ אִם אַתָּה תִּשְׁמָעֵנִי. וּבָא הַכֹּפֶל לְנַחֵץ הָעִנְיָן, כְּמוֹ "סוּרָה אָדֹנִי סוּרָה אֵלָי" (שופטים ד יח) "הֲטוֹב טוֹב אַתָּה" (שם יא כה), וְכֵן "וְלֵאמֹר עָלָיו לֵאמֹר" (דהי"ב לב יז), וְכֵן "וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא" (בראשית ל"ז:ל'), "וּפָנֵיתִי אֲנִי" "וְרָאִיתִי אֲנִי" (קהלת ב יב יג), "כִּי כָל הָעֵדָה כֻּלָּם קְדֹשִׁים" (במדבר טז ג), כֻּלָּם רִדּוּף הָעִנְיָן. וְכֵן עַל דַּעְתִּי "אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל וְאִם אֶקַּח" (בראשית י"ד:כ"ג), שִׁעוּרוֹ אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל אֶקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לָךְ. אוֹ יֹאמַר אִם אַתָּה כַּאֲשֶׁר אָמַרְתָּ כְּלוֹמַר שֶׁפִּיךְ וְלִבְּךָ שָׁוִים בָּעִנְיָן וְאִם תִּשְׁמָעֵנִי, וְכֵן "וַיֹּאמְרוּ לָהֶם אֲחֵיהֶם מָה אַתֶּם" (שופטים יח ח), וְדוֹמֶה לַלָּשׁוֹן הַזֶּה עַל דַּעְתִּי "לָמָּה זֶּה אָנֹכִי" (בראשית כ"ה:כ"ב). אוּלַי זֶה דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ג:י"ג) שֶׁאָמַר "אִם אַתְּ עָבֵד לִי טֵיבוּ", שֶׁתַּעֲשֶׂה רְצוֹנִי כַּאֲשֶׁר אָמַרְתְּ:

פסוק טו

וְטַעַם **אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף** עַל דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ג:ט"ו) שֶׁהִיא שָׁוָה כֵּן, אוּלַי רָצָה לוֹמַר שֶׁהָיוּ דְּמֵיהָ קְצוּבִים כֵּן בַּמָּקוֹם הַהוּא, כִּי כֵן הַמִּנְהָג בְּרוֹב הָאֲרָצוֹת לִהְיוֹת מְחִיר שָׂדֶה קָצוּב לְפִי מִדָּתוֹ. וּכְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"מ פז) עֶפְרוֹן קָצַב דְּמִים כִּרְצוֹנוֹ בְּיֹקֶר גָּדוֹל, וְאַבְרָהָם בְּנִדְבַת לִבּוֹ שָׁמַע וְעָשָׂה כִּרְצוֹנוֹ וְהִגְדִּיל. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט "אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף", שֶׁקָּנָה אוֹתָהּ בְּכָךְ עֶפְרוֹן אוֹ אֲבוֹתָיו הַקַּדְמוֹנִים:

פסוק יט

וְטַעַם **וְאַחֲרֵי כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה וְגוֹ' הִיא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן** כִּי שָׁב לְבָאֵר הַשָּׂדֶה וְהַמָּקוֹם וְהָאָרֶץ, בַּעֲבוּר כִּי כָל הַפָּרָשָׁה הַזְּכִירָה בְּנֵי חֵת וְעֶפְרוֹן הַחִתִּי, לְפִיכָךְ הִזְכִּיר בַּסּוֹף כִּי הוּא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן אָמַר בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה "בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן", וְכָל זֶה לְבָאֵר כִּי הַצַּדֶּקֶת מֵתָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְשָׁם נִקְבְּרָה, כִּי הַחִתִּים מִמִּשְׁפְּחוֹת כְּנַעַן. וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי טַעַם הַכְּתוּבִים אֵינוֹ אֶלָּא לְהַזְכִּיר כִּי הִיא אֶרֶץ כְּנַעַן לֹא אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי מִפְּנֵי שֶׁאָמַר "וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים" (בראשית כ"א:ל"ד), וְכָל מְגוּרָיו בָּאָרֶץ הַהִיא בִּגְרָר וְנַחַל גְּרָר וּבְאֵר שָׁבַע, וּמִשָּׁם לְחֶבְרוֹן וּמֵחֶבְרוֹן לְשָׁם, עַל כֵּן הִזְכִּיר כִּי חֶבְרוֹן הוּא בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בָּהָר הַהוּא, לֹא בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים הַנִּזְכֶּרֶת לְאַבְרָהָם. וְהוֹסִיף בַּסּוֹף לְהוֹדִיעַ הַמְּעָרָה שֶׁהִיא בִּשְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל פְּנֵי מַמְרֵא, שֶׁזֶּה הַשֵּׁם הַנּוֹדָע אֵלֶיהָ. וְנִכְתְּבָה זֹאת הַפָּרָשָׁה לְהוֹדִיעַ חַסְדֵי

הַשֵּׁם עִם אַבְרָהָם, שֶׁהָיָה נִשְׂיא אֱלֹהִים בָּאָרֶץ אֲשֶׁר בָּא לָגוּר שָׁם, וְהַיְחִיד וְכָל הָעָם הָיוּ קוֹרְאִין לוֹ "אֲדוֹנִי", וְהוּא לֹא אָמַר לָהֶם כֵּן, שֶׁהָיָה שַׂר וְגָדוֹל, וְגַם בְּחַיָּיו קְיֵם לוֹ "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה", וְאִשְׁתּוֹ מֵתָה וְנִקְבְּרָה בְּנַחֲלַת ה'. וְעוֹד כִּי רָצָה לְהוֹדִיעֵנוּ מְקוֹם קְבוּרַת הָאָבוֹת, בַּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ חַיָּבִים לְכַבֵּד מְקוֹם קְבוּרַת אֲבוֹתֵינוּ הַקְּדוֹשִׁים. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ב טז) שֶׁגַּם זֶה מִן הַנִּסְיוֹנוֹת שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁבִּקֵּשׁ מָקוֹם לִקְבֹּר אֶת שָׂרָה וְלֹא מָצָא עַד שֶׁקָּנָה אוֹתוֹ. וְלֹא יָדַעְתִּי טַעַם לְדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם שֶׁאוֹמֵר, לְהוֹדִיעַ מַעֲלַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַחַיִּים וְלַמֵּתִים, וְעוֹד לְקַיֵּם לוֹ דְּבַר הַשֵּׁם לְהִיוֹת לוֹ נַחֲלָה, כִּי מָה מַּעֲלָה לָאָרֶץ בָּזֶה, כִּי לֹא יוֹלִיכֶנָּה אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת לְקָבְרָהּ, וּדְבַר הַשֵּׁם לְאַבְרָהָם עַל כָּל הָאָרֶץ הָיָה וְנִתְקַיֵּם רַק בְּזַרְעוֹ:

פרק כד

פסוק א

וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים חָזַר הַכָּתוּב לֵאמֹר כֵּן לְהוֹדִיעַ הַסִּבָּה שֶׁהַעֲבִירָהּ הִשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ, וְאָמַר כִּי רָאָה עַצְמוֹ זָקֵן מְאֹד וְחָשַׁב בְּלִבּוֹ שֶׁאִם יִשְׁלַח לְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ אוּלַי טֶרֶם יַחְזֹר הַשָּׁלִיחַ יֵלֵךְ לוֹ אֶל בֵּית עוֹלָמוֹ, וְלָכֵן הִשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ אֲשֶׁר יֵלֵךְ יִצְחָק אַחֲרֵי עֲצָתוֹ, כִּי הוּא הַמֹּשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ, שֶׁלֹּא יִקַּח לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (מ"ח:י"ט) אָמְרוּ כָּאן זְקֵנָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ לְכְלוּכִית וּלְהַלָּן זְקֵנָה שֶׁאֵין בָּהּ לְכְלוּכִית, יִרְצוּ לְפָרֵשׁ כִּי "בָּאִים בַּיָּמִים" מַתְחִילִים בִּימֵי הַזְּקֵנָה, כִּי "בָּאִים" מוֹרֶה עַל זְמַן עוֹמֵד, כְּמוֹ "הַבָּאִים בַּשְּׁעָרִים הָאֵלֶּה" (ירמיהו ז ב), וְכֵן אָמַר שֶׁהָיָה זָקֵן מְאֹד, שֶׁכְּבָר בָּא בַּיָּמִים, כְּמוֹ "בָּא אָחִיךָ בְּמִרְמָה" (בראשית כ"ז:ל"ה):

בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל בְּעֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד אֹרֶךְ יָמִים וּבָנִים, וְזֹאת כָּל חֶמְדַּת הָאָדָם (אבן עזרא). וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה לֵאמֹר כִּי הָיָה שָׁלֵם בַּכֹּל, לֹא חָסַר דָּבָר זוּלָתִי שֶׁיִּרְאֶה בָּנִים לְבָנוֹ שֶׁיִּנָּחֲלוּ מַעֲלָתוֹ וּכְבוֹדוֹ, וְלָכֵן הִתְאַוָּה לָזֶה. וּלְרַבּוֹתֵינוּ בָּזֶה עִנְיָן נִפְלָא, אָמְרוּ (ב"ב טז) "וַה' בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל", רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ בַּת; רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר בַּת הָיְתָה לוֹ; אֲחֵרִים אוֹמְרִים בַּת הָיְתָה לוֹ וּבַכֹּל שְׁמָהּ. דָּרַשׁ רַבִּי מֵאִיר שֶׁלֹּא הָיְתָה לוֹ בַּת לְאַבְרָהָם, וְזוֹ לוֹ לִבְרָכָה, כִּי לֹא הָיָה יָכוֹל לְהַשִּׂיאָהּ רַק לִבְנֵי כְּנַעַן הָאֲרוּרִים, וְאִם יִשְׁלְחֶנָּה לְאַרְצוֹ גַּם כֵּן תַּעֲבֹד שָׁם עֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹתָם, כִּי הָאִשָּׁה בִּרְשׁוּת בַּעְלָהּ, וְאַבְרָהָם לֹא יַחְפֹּץ שֶׁיֵּצֵא זַרְעוֹ הַכָּשֵׁר מִשָּׁרָה אִשְׁתּוֹ חוּצָה לָאָרֶץ, וְאַף כִּי יַעֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה. וְרַבִּי יְהוּדָה דָּרַשׁ כִּי בַּת הָיְתָה לוֹ, דַּאֲפִילּוּ בְּרַתָּא לָא חַסְרָה רַחֲמָנָא (שם קמא), וְהִיא הַבְּרָכָה בַּכֹּל, כִּי הָיָה לוֹ כָּל אֲשֶׁר יַחְמְדוּ הָאֲנָשִׁים, לֹא חָסַר דָּבָר. וּבָאוּ אֲחֵרִים וְהִזְכִּירוּ שֵׁם הַבַּת, וּבָאֱמֶת שֶׁאֵין הַכַּוָּנָה לַאֲחֵרִים וְהַמַּחְלֹקֶת לָהֶם עִם רַבִּי יְהוּדָה לְהוֹדִיעַ אוֹתָנוּ שֵׁם הַבַּת הַזֹּאת בִּלְבַד, וְחָלִילָה

לָהֶם שֶׁיּוֹצִיאוּ בִּרְכָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם שֶׁהִיא גְּדוֹלָה וּכְלָלִית לְעִנְיָן זֶה, שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב כִּי בֵּרַךְ אֹתוֹ הַשֵּׁם בְּבַת אַחַת שֶׁשְּׁמָהּ כָּךְ, אֲבָל אֲחֵרִים חִדְּשׁוּ בְּפֵרוּשׁ הַכָּתוּב הַזֶּה עִנְיָן עָמֹק מְאֹד, וְדָרְשׁוּ בָּזֶה סוֹד מִסּוֹדוֹת הַתּוֹרָה, וְאָמְרוּ כִּי "בַּכֹּל" תִּרְמֹז עַל עִנְיָן גָּדוֹל, וְהוּא שֶׁיֵּשׁ לְהקב"ה מִדָּה תִּקָּרֵא "כֹּל", מִפְּנֵי שֶׁהִיא יְסוֹד הַכֹּל, וּבָהּ נֶאֱמַר (ישעיהו מד כד) "אָנֹכִי ה' עֹשֶׂה כֹּל", וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ה ח) "וְיִתְרוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הוּא", יֹאמַר כִּי יִתְרוֹן הָאָרֶץ וְטוּבָהּ הַגָּדוֹל הַשּׁוֹפֵעַ עַל כָּל בָּאֵי עוֹלָם בַּעֲבוּר כִּי בַּכֹּל הִיא, וְהִיא הַמִּדָּה הַשְּׁמִינִית מי"ג מִדּוֹת, וּמִדָּה אַחֶרֶת תִּקָּרֵא "בַּת", נֶאֱצָלֶת מִמֶּנָּה, וּבָהּ הוּא מַנְהִיג אֶת הַכֹּל, וְהִיא בֵּית דִּינוֹ שֶׁל הקב"ה הַנִּרְמָז בְּמִלַּת "וַה'" בְּכָל מָקוֹם (ב"ר נא ב), וְהִיא שֶׁנִּקְרֵאת "כִּלָּה" בְּסֵפֶר שִׁיר הַשִּׁירִים, בַּעֲבוּר שֶׁהִיא כְּלוּלָה מִן הַכֹּל, וְהִיא שֶׁחָכְמִים מְכַנִּים שְׁמָהּ "כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל" בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים, בַּעֲבוּר שֶׁהִיא כְּנוּסַת הַכֹּל. וְהַמִּדָּה הַזֹּאת הָיְתָה לְאַבְרָהָם כְּבַת, כִּי הוּא אִישׁ הַחֶסֶד וְיִתְנַהֵג בָּזוֹ. וּלְכָךְ אָמְרוּ אֲחֵרִים כִּי אֵין הַבְּרָכָה הַזֹּאת שֶׁנִּתְבָּרֵךְ בַּכֹּל רוֹמֶזֶת עַל שֶׁהוֹלִיד בַּת מִשָּׂרָה אִשְׁתּוֹ אוֹ שֶׁלֹּא הוֹלִיד, אֲבָל הִיא רוֹמֶזֶת עִנְיָן גָּדוֹל, שֶׁבֵּרַךְ אוֹתוֹ בַּמִּדָּה שֶׁהִיא בְּתוֹךְ מִדַּת הַכֹּל, וְלָכֵן תִּקָּרֵא גַּם הִיא "כֹּל", כִּלְשׁוֹן "כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ" (שמות כג כא), וְהִנֵּה הוּא מְבֹרָךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, וּלְכָךְ אָמַר "בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ". וְהָעִנְיָן הַזֶּה נִמְצָא לְרַבּוֹתֵינוּ רָמוּז בַּהַגָּדוֹת בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים, כְּעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ בְּמִדְרַשׁ חָזִית (שיר השירים ג כא), שֶׁאַל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי אֶת רַבִּי אֶלִיעֶזֶר בְּרַבִּי יוֹסֵי, אֶפְשָׁר שֶׁשָּׁמַעְתָּ מֵאֲבִיךָ מַהוּ "בָּעֲטָרָה שֶׁעִטְּרָה לוֹ אִמּוֹ" (שיר השירים ג יא), אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ הֵיאַךְ, אָמַר לוֹ מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיְתָה לוֹ בַּת יְחִידָה וְהָיָה מְחַבְּבָהּ יוֹתֵר מִדַּאי וְהָיָה קוֹרֵא אוֹתָהּ בִּתִּי, לֹא זוֹ מֵחַבְּבָהּ עַד שֶׁקָּרָא אוֹתָהּ אֲחוֹתִי, וְלֹא זוֹ מֵחַבְּבָהּ עַד שֶׁקָּרָא אוֹתָהּ אִמִּי, כָּךְ בַּתְּחִלָּה חִבֵּב הקב"ה אֶת יִשְׂרָאֵל וּקְרָאָן בִּתִּי, הֲדָא הוּא דִכְתִיב (תהלים מה יא) "שִׁמְעִי בַת וּרְאִי", וְלֹא זוֹ מֵחַבְּבָן עַד שֶׁקָּרָאָן אֲחוֹתִי, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה ב) "פִּתְחִי לִי אֲחוֹתִי רַעְיָתִי", וְלֹא זוֹ מֵחַבְּבָן עַד שֶׁקָּרָאָן אִמִּי, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נא ד) "הַקְשִׁיבוּ אֵלַי עַמִּי וּלְאוּמִּי", לְאִמִּי כְּתִיב, עָמַד רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וּנְשָׁקוֹ עַל רֹאשׁוֹ, אָמַר לוֹ אִלּוּ לֹא בָּאתִי אֶלָּא לִשְׁמֹעַ זֶה הַדָּבָר מִפִּיךָ דַּי. וּמְבֹאָר זֶה בְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁל ר' נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ספר הבהיר כב), אָמְרוּ בַּפְּסוּק "אָנֹכִי ה' עֹשֶׂה כֹּל נֹטֶה שָׁמַיִם לְבַדִּי רֹקַע הָאָרֶץ מֵאִתִּי" (ישעיהו מד כד), אֲנִי כְּשֶׁנָּטַעְתִּי אֵילָן זֶה לְהִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בּוֹ כָּל הָעוֹלָם וְרִקַּעְתִּי בּוֹ הַכֹּל, וְקָרָאתִי שְׁמוֹ כֹּל, שֶׁהַכֹּל תְּלוּי בּוֹ וְהַכֹּל מִמֶּנּוּ יֹצֵא וְהַכֹּל צְרִיכִין לוֹ, וּבוֹ צוֹפִין וְלוֹ מְחַכִּים, וּמִשָּׁם פּוֹרְחִים נְשָׁמוֹת, לְבַדִּי הָיִיתִי כְּשֶׁעָשִׂיתִי אוֹתוֹ, וְלֹא יִגְדֹּל עָלָיו מַלְאָךְ לֵאמֹר אֲנִי קְדָמְתִּי לָךְ, גַּם בְּעֵת שֶׁרָקַעְתִּי אַרְצִי שֶׁבָּהּ נָטַעְתִּי וְשֵׁרַשְׁתִּי אִילָן זֶה, וְשִׂמַּחְתִּים בְּיַחַד וְשָׂמַחְתִּי בָהֶם, מִי אִתִּי, שֶׁגִּלִּיתִי לוֹ סוֹדִי זֶה, עַד כָּאן. וְעוֹד שָׁם מְבֹאָר מַאי "בְּרֹגֶז רַחֵם תִּזְכֹּר" (חבקוק ג ב), אָמַר בְּעֵת שֶׁחָטְאוּ

לְךָ בָּנֶיךָ וְתִכְעַס עֲלֵיהֶם, רַחֵם תִּזְכֹּר, וּמַאי "רַחֵם תִּזְכֹּר", זְכֹר אוֹתוֹ שֶׁאָמַר "אֶרְחָמְךָ ה' חִזְקִי" (תהלים יח ב) וְנָתַתָּ לוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת שֶׁהִיא שְׁכִינָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּזְכֹר בְּנוֹ שֶׁיִּרְשָׁהּ וְנָתַתָּ לוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת שֶׁהִיא שְׁכִינָתוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (מלכים א ה כו) "וַה' נָתַן חָכְמָה לִשְׁלֹמֹה", וּזְכֹר אֲבִיהֶם אַבְרָהָם, דִּכְתִיב "זֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבִי" (ישעיהו מא ח), וּ"בְקֶרֶב שָׁנִים תּוֹדִיעַ" (חבקוק ג ב). וּמֵהֵיכָן הָיְתָה בַּת לְאַבְרָהָם, הֵן, דִּכְתִיב "וַה' בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל", וּכְתִיב (ישעיהו מג ז) "כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו", הַהִיא בְּרָכָה הָיְתָה בְּתוֹ, אוֹ לֹא הָיְתָה אֶלָּא אִמּוֹ, הֵן, בְּתוֹ הָיְתָה, מָשָׁל לְאָדוֹן שֶׁהָיָה לוֹ עֶבֶד שָׁלֵם תָּמִים לְפָנָיו וְנִסָּהוּ בְּכַמָּה נִסְיוֹנוֹת וְעָמַד בְּכֻלָּן, אָמַר הָאָדוֹן מָה אֶתֵּן לְעֶבֶד זֶה אוֹ מַה אֶעֱשֶׂה לוֹ, אֶלָּא אֲצַוֵּנּוּ לְאָחִי הַגָּדוֹל לְיַעֲצוֹ וּלְשָׁמְרוֹ וּלְכַבְּדוֹ. חָזַר הָעֶבֶד עִם אָחִיו הַגָּדוֹל וְלָמַד מִדּוֹתָיו, אֲהֻבוֹ הָאָח וּקְרָאוֹ אוֹהֲבִי, דִּכְתִיב "זֶרַע אַבְרָהָם אֹהֲבִי", אָמַר מָה אֶתֵּן לוֹ אוֹ מָה אֶעֱשֶׂה לוֹ, הִנֵּה כְּלִי נָאֶה עָשִׂיתִי וּבוֹ מַרְגָּלִיּוֹת נָאוֹת וְאֵין כְּמוֹתָן, וְהֵם סְגֻלַּת מְלָכִים, אֶתְּנֶנָּה לוֹ וְיִזְכֶּה בְּמִקְומִי. הֲדָא הוּא דִכְתִיב "וַה' בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם בַּכֹּל", עַד כָּאן. וְאִם תִּבְיַן מָה שְׁכַתַבְתִּי תֵּדַע מַאֲמַר הַנָּשִׁים הָאֲרוּרוֹת שֶׁאָמְרוּ "וּמִן אָז חָדַלְנוּ לְקַטֵּר לְמֶלֶכֶת הַשָּׁמַיִם חָסַרְנוּ כֹל" (ירמיהו מד יח), וְלָמָּה נִכְתְּבָה הַמִּלָּה חִסְרַת הָאֶל"ף, וְתַשְׂכִּיל דְּבָרִים רַבִּים סְתוּמִים בַּתּוֹרָה וּמִקְרָא. וְאִלּוּ יָדַע זֶה הַמִּתְהַדֵּר בְּסוֹדוֹתֶיהָ תֹּאַלַּמְנָה שְׂפָתָיו מֵהַלְעִיג עַל דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ. וְלָכֵן כָּתַבְתִּי זֶה לְסִכּוֹר פִּי הַדּוֹבְרִים עַל הַצַּדִּיקִים עָתָק:

פסוק ג

וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה' הָיָה רָאוּי לְאַבְרָהָם שֶׁיְצַוֶּה אֶת יִצְחָק בְּנוֹ שֶׁלֹּא יִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, אֲבָל הָיָה רָצוֹנוֹ לִשְׁלֹחַ בְּחַיָּיו אֶל אַרְצוֹ וּמִשְׁפַּחְתּוֹ, וְהִשְׁבִּיעַ הָעֶבֶד לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּחַיָּיו אוֹ בְּמוֹתוֹ, וְלָכֵן הֶצְרִךְ עַל כָּל פָּנִים לְהַשְׁבִּיעַ לָעֶבֶד לְלֶכֶת שָׁם, וְהֶצְרִךְ לֵאמֹר אֲנִי מְצַוְּךָ שֶׁלֹּא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת כְּנַעַן וְשֶׁתֵּלֵךְ אֶל אַרְצִי וְתִקַּח לוֹ אִשָּׁה מִבֵּית אָבִי. וְכֵיוָן שֶׁהִשְׁבִּיעַ אֶת הָעֶבֶד עַל זֶה לֹא הֶצְרִךְ לְצַוּוֹת אֶת יִצְחָק דָּבָר, כִּי יוֹדֵעַ בּוֹ שֶׁלֹּא יַעֲבֹר עַל רְצוֹן אָבִיו וְעַל הַשְּׁבוּעָה שֶׁהִשְׁבִּיעַ אֶת עַבְדּוֹ, כִּי הָיָה הָעִנְיָן נוֹדָע לְיִצְחָק בֶּאֱמֶת. גַּם יִתָּכֵן שֶׁהָיָה הָעֶבֶד אַפּוֹטְרוֹפּוֹס עַל נְכָסָיו, וְצִוָּה אוֹתוֹ שֶׁיַּשִּׂיא יִצְחָק לִרְצוֹנוֹ וְיַנְחִיל אוֹתוֹ נְכָסָיו עַל מְנָת כֵּן. וְזֶה טַעַם "הַמֹּשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ":

אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ הקב"ה יִקָּרֵא אֱלֹהֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (מלכים ב יז כו) "לֹא יָדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ", וְכָתוּב (דהי"ב לב יט) "וַיְדַבְּרוּ אֶל אֱלֹהֵי יְרוּשָׁלַם כְּעַל אֱלֹהֵי עַמֵּי הָאָרֶץ", וְיֵשׁ בָּזֶה סוֹד עוֹד אֶכְתְּבֶנּוּ בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם (עיין ויקרא יח כה). אֲבָל בְּפָסוּק (ז) "לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" לֹא נֶאֱמַר בּוֹ אֱלֹהֵי הָאָרֶץ, כִּי הָיָה בְּחָרָן אוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים,

וְכֵן אָמְרוּ (כתובות קי) הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כו יט) "כִּי גֵרְשׁוּנִי הַיּוֹם מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה' לֵאמֹר לֵךְ עֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים":

פסוק ה

וְטַעַם **אוּלַי לֹא תֹאבֶה הָאִשָּׁה** הָאִשָּׁה אֲשֶׁר אֲדַבֵּר בָּהּ מִכָּל הַנָּשִׁים אֲשֶׁר שָׁם, אוֹ הָרְאוּיָה לְיִצְחָק:

פסוק ז

מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:ז'), מִבֵּית אָבִי מֵחָרָן, וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי מֵאוּר כַּשְׂדִּים. אִם כֵּן "אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ" יִהְיֶה אוּר כַּשְׂדִּים, וְחָלִילָה חָלִילָה שֶׁיִּתְעָרֵב זֶרַע הַקֹּדֶשׁ בִּבְנֵי חָם הַפּוּשִׁעַ. אוּלַי יֹאמַר שֶׁהָיָה לוֹ מִשְׁפָּחָה שָׁם מִזִּרְעוֹ שֶׁל שֵׁם, אֲבָל הָעֶבֶד לְחָרָן הָלַךְ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר אֲדֹנָיו. וְאוּלַי יַחְשֹׁב הָרַב כִּי אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ אוּר כַּשְׂדִּים, אֲבָל "מוֹלַדְתִּי" הִיא מִשְׁפַּחְתִּי, וְ"אַרְצִי" אֶרֶץ אֲשֶׁר גָּר בָּהּ. וְכָל אֵלֶּה דְּבָרִים בְּטֵלִים, כִּי בְּכָאן אָמַר "וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם", וְעוֹד כִּי יָמִים רַבִּים עָמַד בְּאֶרֶץ כְּנַעַן יוֹתֵר מֵחָרָן, וְלָמָּה תִּקָּרֵא חָרָן אַרְצוֹ בַּעֲבוּר שָׁגָר בָּהּ יָמִים. אֲבָל "אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי", אַרְצִי שֶׁשָּׁם מוֹלַדְתִּי, כִּי שָׁם עָמַד וּמִשָּׁם הָיוּ אֲבוֹתָיו מֵעוֹלָם, וּכְבָר נִתְבָּאֵר (לעיל יא כח יב א). וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ט:י'), מִבֵּית אָבִי זוֹ בֵּיתוֹ שֶׁל אָבִיו, וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי זוֹ שְׁכוּנָתִי. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה טַעַם "אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי" אַרְצִי וּמִשְׁפַּחְתִּי, כִּי גַּם בְּאַנְשֵׁי אַרְצוֹ לֹא יַחְפֹּץ רַק בְּמִשְׁפַּחְתּוֹ, וְכֵן "וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם" רֶמֶז אֶל "מִבֵּית אָבִי", וְכֵן יֹאמַר הָעֶבֶד (בראשית כ"ד:מ') "וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי", וְאָמַר (שם מא) "כִּי תָבֹא אֶל מִשְׁפַּחְתִּי", אוֹ שֶׁהָיָה הָעֶבֶד אוֹמֵר כֵּן לְכַבְּדָם שֶׁיִּשְׁמְעוּ לוֹ:

וַאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:ז') לְצָרְכִּי, כְּמוֹ עָלַי, וְכֵן כָּל לִי וְלוֹ וְלָהֶם הַסְּמוּכִים אֵצֶל דִּבּוּר מְפֹרָשִׁים בִּלְשׁוֹן עַל, שֶׁאֵין נוֹפֵל בִּלְשׁוֹן דִּבּוּר אֶלָּא אֵלַי אֵלָיו אֲלֵיהֶם, וְתַרְגּוּמָם עִמִּי עִמּיהּ עִמְּהוֹן, אֲבָל אֵצֶל אֲמִירָה נוֹפֵל לִי וְלוֹ וְלָהֶם. וּבְפָרָשַׁת וַיֵּצֵא יַעֲקֹב הֵבִיא רְאָיָה מִמָּה שֶׁכָּתוּב שָׁם (בראשית כ"ח:ט"ו) "אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ", שֶׁהֲרֵי עִם יַעֲקֹב לֹא דִבֶּר קֹדֶם לָכֵן. וְאֵין הַחִלּוּק הַזֶּה אֱמֶת, כִּי הִנֵּה מָצָאנוּ (שמות לב לד) "וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ", "וַיְדַבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לַמֶּלֶךְ אֲרָמִית" (דניאל ב ד), "וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ" (דברים ט ג), וְכֵן הָאֲמִירָה בִּשְׁנֵיהֶם (שמות ג יג), "וְאָמְרוּ לִי מַה שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵיהֶם". וְ"אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ" פִּרוּשׁוֹ שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ עַתָּה שֶׁאֶתֵּן לְךָ אֶת הָאָרֶץ וּלְזַרְעֲךָ וַאֲבָרֶכְךָ אוֹתָךְ:

פסוק ח

וְנִקֵּיתָ מִשְּׁבוּעָתִי זֹאת לֹא הִרְשָׁה אוֹתוֹ לָקַחַת לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, אֲבָל שֶׁיִּהְיֶה הוּא פָּטוּר וַה' הַטּוֹב בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה. וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית כ"ד:ח') וְקַח לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא. וְאִם כְּנַעֲנִים הֵם, חָלִילָה לוֹ. וּבֶאֱמֶת שֶׁהֵם מִזֶּרַע כְּנַעַן, שֶׁהַכָּתוּב אוֹמֵר (בראשית י"ד:י"ג) "מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר", וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ט:ח') אָמְרוּ "אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה" וְגוֹ', הִזְהִירוֹ בִּבְנוֹת כְּנַעַן עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא, כִּי עֲלֵיהֶם אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ", כִּי הוּא לֹא הָיָה יוֹשֵׁב בְּכָל הַכְּנַעֲנִי כִּי עַמִּים רַבִּים הָיוּ, אֲבָל הִזְהִיר עַל אֵלֶּה בַּעֲלֵי בְּרִיתוֹ וְכָל שֶׁכֵּן עַל הָאֲחֵרִים. אֲבָל "וְנִקֵּיתָ מִשְּׁבוּעָתִי", שֶׁיִּהְיֶה הוּא פָּטוּר, וְאַבְרָהָם הוּא הַיּוֹדֵעַ בְּיִצְחָק הַצַּדִּיק שֶׁיִּשְׁמַע לְאָבִיו וְשֶׁיִּזְהֵר בָּהֶם, וְיֵלֵךְ לוֹ אֶל יִשְׁמָעֵאל אוֹ לְלוֹט וְיֶתֶר הָעַמִּים. וְיִתָּכֵן כִּי "מִשְּׁבוּעָתִי זֹאת" רֶמֶז לְמָה שֶׁאָמַר "וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם", כִּי אוּלַי הָיְתָה הַשְּׁבוּעָה עַל הַכֹּל, וְלֹא יִרְמֹז לַאֲשֶׁר אָמַר לוֹ "לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי", וְזֶה טַעַם "זֹאת", וּלְכָךְ אָמַר הָעֶבֶד "וְאִפְנֶה עַל יָמִין אוֹ עַל שְׂמֹאל" (בראשית כ"ד:מ"ט), וְלֹא אָמַר "אֲשׁוּבָה לִי":

פסוק י

וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:י') שְׁטַר מַתָּנָה שֶׁכָּתַב לוֹ כָּל אֲשֶׁר לוֹ כְּדֵי שֶׁיִּקְפְּצוּ לִשְׁלֹחַ לוֹ בְּתָם. וְכֵן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ט:י"א), דְּיַתִּיקִי. וּלְדַעַת זוֹ מָה שֶׁכָּתוּב (בראשית כ"ה:ה') "וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק", לוֹמַר שֶׁהֶחֱזִיק אוֹתוֹ בַּנְּכָסִים בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ שֶׁלֹּא יְעַרְעֲרוּ בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיִּשְׁלְחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי", וְאִם כֵּן תִּהְיֶה מִלַּת הַלְּקִיחָה מוּשֶׁכֶת "וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ" לָקַח בְּיָדוֹ, אוֹ וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ וַיֵּלֶךְ. וַאֲחֵרִים מְפָרְשִׁים כִּי הָעֶבֶד כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע מִיָּד הָלַךְ מֵעַצְמוֹ וְלָקַח עֲשָׂרָה גְמַלִּים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו, כִּי כָל טוּב אֲדוֹנָיו הָיָה בְּיָדוֹ וְהוּא פָּקִיד וְנָגִיד עַל הַכֹּל לָקַחַת מִמֶּנּוּ כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית כ"ד:ב') "הַמּוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ". וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי טַעַם הַפָּסוּק הַזֶּה כְּטַעַם הַכָּתוּב בַּחֲזֹאל (מלכים ב ח ט) "וַיֵּלֶךְ חֲזָאֵל לִקְרָאתוֹ וַיִּקַּח מִנְחָה בְיָדוֹ וְכָל טוּב דַּמֶּשֶׂק מַשָּׂא אַרְבָּעִים גָּמָל", אַף כָּאן אָמַר כִּי לָקַח כָּל טוּב אֲדוֹנָיו בְּיָדוֹ מַשָּׂא עֲשָׂרָה גְמַלִּים. וְהָעִנְיָן כִּי כָל הַטּוֹב וְהַמְּעֻלֶּה בַּמִּינִים הֵהֵם, פֵּרוֹת וּמִגְדָּנוֹת מִכָּל הַנִּמְצָא בְּדַמֶּשֶׂק אוֹ בְּבֵית אֲדוֹנָיו, לָקְחוּ מַשָּׂא הַגְּמַלִּים וְהוֹלִיכוּ מִנְחָה בְּיָדָם. וְכֵן (בראשית מ"ה:כ"ג) "עֲשָׂרָה חֲמֹרִים נֹשְׂאִים מִטּוּב מִצְרָיִם", וְהַמִּקְרָאוֹת יְקַצְּרוּ לְשׁוֹנָם בַּמּוּבָן:

פסוק יד

אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:י"ד) רְאוּיָה הִיא לוֹ, שֶׁהִיא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים וּרְאוּיָה לִכָּנֵס בְּבֵיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, "וּבָהּ אֲדַע", לְשׁוֹן תְּחִנָּה, הוֹדִיעֵנִי בָּהּ שֶׁעָשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנִי. וְאִם כֵּן יֹאמַר יָדַעְתִּי כִּי בֶּאֱמֶת אֹתָהּ הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק, וְאֵינוֹ נִקְשָׁר יָפֶה. אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ הַקֶּרֶה נָא לְפָנַי הַיּוֹם הַזֶּה הַמִּקְרֶה שֶׁתִּהְיֶה הַנַּעֲרָה אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ אוֹתָהּ שֶׁהֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק, וַעֲשֵׂה בָּזֶה חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם כִּי בָהּ אֵדַע כִּי עָשִׂיתָ חֶסֶד עִמּוֹ, אִם תִּהְיֶה מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וְטוֹבַת שֵׂכֶל וִיפַת מַרְאֶה. וְכֵן אָמַר (בראשית כ"ד:מ"ג) "וְהָיָה הָעַלְמָה הִיא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר הֹכִיחַ ה'":

פסוק טו

אֲשֶׁר יֻלְּדָה לְבְתוּאֵל בֶּן מִלְכָּה בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה לְנָחוֹר בָּנִים מִפִּלַגְשׁוֹ רְאוּמָה, יְיַחֲסוֹ לְעוֹלָם "בְּתוּאֵל בֶּן מִלְכָּה". וּבַעֲבוּר שֶׁהַנַּעֲרָה הַזְּכִירָה אֵם אָבִיהָ תְּחִלָּה, "בַּת בְּתוּאֵל אָנֹכִי בֶּן מִלְכָּה", כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַנְּעָרוֹת, כְּדֶרֶךְ "וַתַּגֶּד לְבֵית אִמָּהּ" (בראשית כ"ד:כ"ח), לָכֵן יַזְכִּירֻנוּ הַכָּתוּב כִּי הוּא בֶּן מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר. אֲבָל הָעֶבֶד אָמַר "וַתֹּאמֶר בַּת בְּתוּאֵל בֶּן נָחוֹר" (שם מז), כִּי תִּקֵּן הַדָּבָר בְּדֶרֶךְ מוּסָר, אֲבָל אָמַר "אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ מִלְכָּה" לוֹמַר שֶׁהוּא בֶּן הַגְּבִירָה:

פסוק יז

וַיָּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:י"ז) לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁעָלוּ הַמַּיִם לִקְרָאתָהּ. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס':ה') "וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתַּעַל", כָּל הַנְּשִׁים יוֹרְדוֹת וּמְמַלְּאוֹת מִן הָעַיִן, וְזוֹ כֵּיוָן שֶׁרָאוּ אוֹתָהּ הַמַּיִם מִיָּד עָלוּ, אָמַר לָהּ הקב"ה, אַתְּ סִימָן בְּרָכָה לְבָנַיִךְ. נִרְאֶה שֶׁדִּקְדְּקוּ כֵּן מִלְּשׁוֹן "וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתַּעַל", שֶׁלֹּא אָמַר "וַתִּשְׁאַב וַתְּמַלֵּא" וְנַעֲשָׂה לָהּ הַנֵּס בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה, כִּי אַחֲרֵי כֵן כָּתוּב "וַתִּשְׁאַב", וְהָעֶבֶד כְּשֶׁסִּפֵּר לָהֶם אָמַר (בראשית כ"ד:מ"ה) "וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב", אוּלַי לֹא יַאֲמִינוּ:

פסוק כב

וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ הַכָּתוּב הַזֶּה יֶחְסַר הַמַּעֲשֶׂה, שֶׁהָיָה צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר "וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב וַיִּתֵּן עַל אַפָּהּ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ". וּלְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר כִּי פֵּרוּשׁוֹ וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב וּשְׁנֵי צְמִידִים שֶׂיִּהְיוּ עַל יָדֶיהָ, וַיֹּאמֶר לָהּ בַּת מִי אַתְּ, וְאַחֲרֵי שֶׁאָמְרָה אֵלָיו "בַּת בְּתוּאֵל אָנֹכִי" שָׂם הַנֶּזֶם עַל אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל יָדֶיהָ, כַּאֲשֶׁר אָמַר לָהֶם, אֲבָל חָסֵר כָּאן הַנִּתְּינָה, וְכֵן בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים:

פסוק לב

וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה אֱלִיעֶזֶר הוּא הָאִישׁ הַבָּא, "וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים" יַחְזֹר עַל לָבָן, שֶׁעָשָׂה עִם אוֹרְחָיו דֶּרֶךְ מוּסָר וַיְפַתַּח גְּמַלֵּיהֶם, וַיִּתֵּן לָהֶם תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא, וְנָתַן מַיִם לִרְחֹץ רַגְלֵי אֱלִיעֶזֶר

וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ, כִּי רָחוֹק הוּא שֶׁיִּהְיֶה אֱלִיעֶזֶר הוּא הַנּוֹתֵן מַיִם לְרַחֵץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי אֲנָשָׁיו. וְכֵן "וַיַּעַבְרוּ אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סֹחֲרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר" (בראשית ל"ז:כ"ח), כִּי "וַיִּמְשְׁכוּ" חוֹזֵר אֶל אֶחָיו הַנִּזְכָּרִים בַּפָּסוּק הָרִאשׁוֹן, וְכֵן "וַיֹּאמֶר צִיבָא אֶל הַמֶּלֶךְ כְּכֹל אֲשֶׁר יְצִוֶּה אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ אֶת עַבְדּוֹ כֵּן יַעֲשֶׂה עַבְדֶּךָ וּמְפִיבֹשֶׁת אֹכֵל עַל שֻׁלְחָנִי כְּאַחַד מִבְּנֵי הַמֶּלֶךְ" (שמואל ב ט יא), וְהֵם דִּבְרֵי דָּוִד, וְרִבִּים כֵּן. וְעִנְיַן "וַיִּפָּתַח הַגְּמַלִּים" שֶׁפָּתַח מוֹסְרֵי צַוָּארָם, כִּי הַמִּנְהָג לְהוֹלִיכָם קְשׁוּרִים, אוֹ שֶׁהָיוּ הוֹלְכִים חֲגֵרִים בְּמוֹשֵׁב הַמֶּרְכָּבָה אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם, כִּלְשׁוֹן "אַל יִתְהַלֵּל חֹגֵר כְּמְפַתֵּחַ" (מלכים א כ יא), "הִתְפַּתְּחִי מוֹסְרֵי צַוָּארֵךְ" (ישעיהו נב ב). וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית כ"ד:ל"ב) הִתִּיר זְמָם שֶׁלָּהֶם, שֶׁהָיָה סוֹתֵם פִּיהֶם שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים. וּלְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס':ח'), הִתִּיר זְמָמֵיהֶם, רַבִּי הוּנָא וְרַבִּי יִרְמְיָה שְׁאַל לְרַבִּי חִיָּא בְּרַבִּי אַבָּא, לֹא הָיוּ גְּמַלָּיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ דּוֹמִים לַחֲמוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר וְכוּ', וְזוֹ שְׁאֵלָה לִסְתֹּר פִּתּוּחַ הַזְּמָם, כִּי אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה הַחֲסִידוּת בְּבֵיתוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר גָּדוֹל יוֹתֵר מִבֵּיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, וְכַאֲשֶׁר חֲמוֹרוֹ שֶׁל רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר אֵינֶנּוּ צָרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּר מִן הַדְּבָרִים הָאֲסוּרִים לְבַעֲלָיו לְהַאֲכִילוֹ, כָּל שֶׁכֵּן גְּמַלָּיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, וְאֵין צָרִיךְ לְזָמְמָם כִּי לֹא יֹאֲנֶה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן:

פסוק מה

וְטַעַם **וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל שִׁכְמָהּ** כִּי בִּהְיוֹתוֹ בְּבֵיתָהּ שָׁמַע אֶת שְׁמָהּ, אוֹ מִתְּחִלָּה הִגִּידָה לוֹ שְׁמָהּ אע"פ שֶׁלֹּא נִזְכַּר:

פסוק סא

וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרוֹתֶיהָ סִפֵּר הַכָּתוּב כִּי אַחַר שֶׁנָּתְנוּ רְשׁוּת שֶׁתֵּלֵךְ רִבְקָה וּמֵינַקְתָּהּ וְעֶבֶד אַבְרָהָם וַאֲנָשָׁיו, קָמָה רִבְקָה וְקָרְאָה נַעֲרוֹתֶיהָ, וַתִּרְכַּבְנָה עַל הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ, כִּי הוּא מוֹרֶה הַדֶּרֶךְ לִפְנֵיהֶם.

וְטַעַם **וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה וַיֵּלֶךְ**, לְסַפֵּר בְּזְרִיזוּתוֹ, כִּי אַחֲרֵי צֵאתוֹ מִן הָעִיר וַתֵּלַכְנָה כָּל הַנָּשִׁים אַחֲרֵיו, לָקַח הָעֶבֶד אֶת רִבְקָה עִמּוֹ, לֹא יִפְרֵד מִמֶּנָּה לְשָׁמְרָהּ בַּדֶּרֶךְ מִכָּל מִכְשׁוֹל. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"ד:ס"א) כִּי טַעְמוֹ שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ עִם רִבְקָה, וְלֹא הִרְגִּישׁ עַד שֶׁבָּא יִצְחָק וּפָגַע בּוֹ:

פסוק סב

בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי יֹאמַר כִּי יִצְחָק בָּא עַתָּה מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי, שֶׁשָּׁב מִבְּאֵר לַחַי שֶׁבָּא שָׁמָּה, שֶׁאָלוּ אָמַר "בָּא מִבְּאֵר לַחַי רֹאִי" הָיָה נִרְאֶה שֶׁהָיָה דָּר שָׁם, וּלְכָךְ הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ כִּי הוּא שָׁב לְעִירוֹ מִבִּיאָתוֹ שֶׁבָּא אֶל בְּאֵר לַחַי רֹאִי לְפִי שָׁעָה, כִּי הוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב

וְחוֹזֵר לְעִירוֹ. וְיִתָּכֵן בַּעֲבוּר הֱיוֹת "מִבּוֹא" מָקוֹר, שֶׁהָיָה יִצְחָק הוֹלֵךְ תָּמִיד אֶל הַמָּקוֹם הַהוּא, כִּי הוּא לוֹ מָקוֹם תְּפִלָּה בַּעֲבוּר הֱרָאוֹת שָׁם הַמַּלְאָךְ, וְהוּא יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב קָרוֹב מִשָּׁם, וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ד:ס"ב) אֲתָא מִמֵּתוֹהִי, וְעַל דַּעְתּוֹ הוּא בְּאֵר שֶׁבַע, שֶׁתִּרְגֵּם "בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר" (בראשית כ':א') וּ"בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד" (בראשית ט"ז:י"ד) "רַקָּם וְחַגְרָא", וְאִם כֵּן הַמָּקוֹם הַהוּא מְקוֹם אֲשֶׁל אַבְרָהָם, רָאוּי לִתְפִלָּה. וְהִנֵּה יִצְחָק בָּא מִן הַבְּאֵר הַהִיא אֶל עִיר אַחֶרֶת אֲשֶׁר הָיְתָה בְּדֶרֶךְ עִירוֹ, וְיָצָא לִפְנוֹת עֶרֶב לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה עִם רֹעָיו וְאוֹהֲבָיו אֲשֶׁר שָׁם, וּמָצָא אֶת הָעֶבֶד וְרִבְקָה, וְהָלְכוּ כֻּלָּם יַחְדָּו אֶל עִירוֹ וַיְבִיאֶהָ הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ:

פסוק סד

וַתֵּרֶא אֶת יִצְחָק לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:ס"ד), רָאֲתָה אוֹתוֹ הָדוּר וְנִתְבַּיְּשָׁה מִמֶּנּוּ. וְרַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ כִּי הַפָּסוּק הָאַחֲרוֹן מֻקְדָּם, כִּי "וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד" – וּכְבָר אָמְרָה אֶל הָעֶבֶד, וְרַבִּים בַּתּוֹרָה כֵּן עַל דַּעְתּוֹ. וּבֶאֱמֶת שֶׁיִּמְצְאוּ מֵהֶם, אֲבָל בְּכָאן אֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְעָרֵב שְׁתֵּי הַמִּקְרָאוֹת, וַתִּשָּׂא רִבְקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא אֶת יִצְחָק, וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד מִי הָאִישׁ הַלָּזֶה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנִי, וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס. וּלְדַעְתִּי בִּרְאוֹת רִבְקָה אִישׁ הוֹלֵךְ לִקְרָאתָהּ בַּשָּׂדֶה, שָׂיְרַט הַדֶּרֶךְ וְהָלַךְ בַּשָּׂדֶה לְעֻמָּתָם, יָדְעָה כִּי הוּא בָּא לְרֹאוֹתָם וְלִקְרֹא לְשָׁלוֹם אוֹ לְהַכְנִיסָם אֶל בֵּיתוֹ לָלוּן, עָשְׂתָה כְּדֶרֶךְ מוּסַר הַנָּשִׁים לַעֲמֹד בְּהֶצְנֵעַ:

וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ד:ס"ד) הִשְׁמִיטָה עַצְמָהּ לָאָרֶץ, כְּתַרְגּוּמוֹ וְאִתְרְכִינַת, כְּמוֹ "הַטִּי נָא כַדֵּךְ" (בראשית כ"ד:י"ד) – אַרְכִינִי, "וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרֶד" (תהלים יח י) – וְאַרְכִּין, וְדוֹמֶה לוֹ "כִּי יִפֹּל לֹא יוּטָל" (שם לז כד), אִם יִטֶּה לָאָרֶץ לֹא יַגִּיעַ לַקַּרְקַע. וְאֵין דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ד:ס"ד) שֶׁהִשְׁמִיטָה עַצְמָהּ מִן הַגָּמָל לָאָרֶץ, שֶׁאִם כֵּן הִנֵּה הִיא נוֹפֶלֶת מֵעַל הַגָּמָל מַמָּשׁ, לֹא מֻטָּה מֵעָלָיו, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן "הִרְכִּינָה" הַטָּיָה לְצַד אֶחָד בִּלְבַד. אֲבָל כַּוָּנָתוֹ כִּי מֵעַל הַגָּמָל אֲשֶׁר הִיא רוֹכֶבֶת עָלָיו הִטַּת עַצְמָהּ לְצַד אֶחָד, לְהֵסֵב פָּנֶיהָ מִמֶּנּוּ. וְכָמוֹהוּ לְדַעְתִּי "וַיִּרְאֶה נַעֲמָן רָץ אַחֲרָיו וַיִּפֹּל מֵעַל הַמֶּרְכָּבָה לִקְרָאתוֹ וַיֹּאמֶר הֲשָׁלוֹם" (מלכים ב ה כא), שֶׁאֵין עִנְיָנוֹ רַק שֶׁהִשְׁפִּיל עַצְמוֹ בַּמֶּרְכָּבָה לִקְרַאת הָרָץ אֲשֶׁר הָיָה בָּאָרֶץ לִשְׁאֹל לוֹ בְּשָׁלוֹם. וְכֵן אָמַר (שם כו) "כַּאֲשֶׁר הָפַךְ אִישׁ מֵעַל מֶרְכַּבְתּוֹ לִקְרָאתֶךָ". אוֹ יִהְיֶה אֵצֶל אוּנְקְלוֹס "מֵעַל הַגָּמָל" כְּמוֹ "עַל הַגָּמָל", וְכֵן "מֵעַל שָׁמַיִם חַסְדֶּךָ" (תהלים קח ה), וּכְזוֹ הַמ"ם "לֹא יִהְיֶה מִשָּׁם עוֹד עוֹל יָמִים וְזֶקֶן" (ישעיהו סה כ), וְכֵן "הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל הַשָּׁמָיִם" (תהלים קמח ד). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הוּא כְּמוֹ "וְהִנֵּה עַם רַב הֹלְכִים מִדַּרְכּוֹ אַחֲרָיו" (שמואל ב יג לד), וְכֵן רַבִּים:

פסוק סז

וַיְבִאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ חָסֵר הַנִּסְמָךְ, וְכָמוֹהוּ רַבִּים. וְטַעַם הַכָּתוּב כִּי יְסַפֵּר בַּכָּבוֹד שֶׁנָּהַג יִצְחָק בְּאִמּוֹ, כִּי מֵעֵת שֶׁמֵּתָה שָׂרָה לֹא נָטוּ אָהֳלָהּ, כִּי אָמְרוּ לֹא תָּבֹא אִשָּׁה אַחֶרֶת אֶל אֹהֶל הַגְּבִירָה הַנִּכְבֶּדֶת, וְכַאֲשֶׁר רָאָה רִבְקָה הֱבִיאָהּ אֶל הָאֹהֶל הַהוּא לִכְבוֹדָהּ, וְשָׁם לְקָחָהּ. וְזֶה טַעַם "וַיֶּאֱהָבֶהָ וַיִּנָּחֵם", יִרְמֹז שֶׁהָיָה מִצְטַעֵר מְאֹד עַל אִמּוֹ וְרָחַק מִמֶּנּוּ מְנַחֵם, עַד שֶׁנִּחַם בְּאִשְׁתּוֹ בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָהּ, כִּי מָה טַעַם שֶׁיְּזַכִּיר הַכָּתוּב אַהֲבַת הָאִישׁ בְּאִשְׁתּוֹ. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ד:ס"ז) פֵּרֵשׁ, וְיַבִּיאֶהָ יִצְחָק הָאֹהֱלָה וְהִנֵּה הִיא שָׂרָה אִמּוֹ, וְלָכֵן הִזְכִּיר הָאַהֲבָה, כִּי מִפְּנֵי צִדְקָתָהּ וְכִשְׁרוֹן מַעֲשֶׂיהָ אֲהֵבָהּ וְנִחַם בָּהּ. וְכָךְ הִזְכִּירוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס':ט"ז), עַד שֶׁלֹּא מֵתָה שָׂרָה הָיְתָה בְּרָכָה מְצוּיָה בָּעִסָּה:

פרק כה

פסוק ג

אַשּׁוּרִים וּלְטוּשִׁים וּלְאֻמִּים לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:ג') שֶׁהֵם רָאשֵׁי אֻמּוֹת, וְתַרְגּוּמוֹ שֶׁל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ה:ג') אֵין לְיַשְּׁבוֹ עִם לְשׁוֹן הַמִּקְרָא. וְלִי נִרְאֶה שֶׁסָּבַר אוּנְקְלוֹס בְּ"אַשּׁוּרִים" שֶׁהֵם הַמַּחֲנוֹת שַׂיָּרוֹת הוֹלְכֵי דֶּרֶךְ מֵעִיר לְעִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "אֹרְחוֹת יִשְׁמְעֵאלִים" (בראשית ל"ז:כ"ה), עָשָׂאוּ מִלְּשׁוֹן "בַּאֲשֶׁרוֹ אָחֻזָה רַגְלִי" (איוב כג יא), "לֹא תִמְעַד אֲשׁוּרָיו" (תהלים לז לא), וְסָבַר בְּ"לְטוּשִׁים" שֶׁהֵם הַשּׁוֹכְנִים בְּאֹהָלִים שֶׁהֵם נְטֻשִׁים עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, הַיּוֹם יִשְׁכְּנוּ בַּמָּקוֹם הַהוּא וּלְמָחָר בְּמָקוֹם אַחֵר, כִּי הַלָּמֶ"ד וְהַנּוּ"ן יוּחְרוּ בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים, כְּמוֹ לִשְׁכָּה וְנִשְׁכָּה, "וַיִּפְקְדוּ בַיּוֹם הַהוּא אֲנָשִׁים עַל הַנִּשְׁכוֹת" (נחמיה יב מד), וּמִזֶּה "חֶרֶב נְטוּשָׁה" (ישעיהו כא טו), כְּמוֹ לְטוּשָׁה. וְאָמַר בְּ"לְאֻמִּים" "וְלִנְגָוִן", בִּלְשׁוֹן אִיִּים, וּמִלַּת "הָיוּ" עוֹרְרָה אוֹתוֹ בָּזֶה, שֶׁהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית י':י"ג) "וּמִצְרַיִם יָלַד אֶת לוּדִים וְאֶת עֲנָמִים וְאֶת לְהָבִים וְאֶת נַפְתֻּחִים". וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס"א:ה') רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר רַב נַחְמָן אָמַר, אַף עַל גַּב דַּאֲנַן מְתַרְגְּמִינַן וְאָמְרִין תַּגָּרִין וְלַפָּדִין וְרָאשֵׁי אֻמִּים, כֻּלָּם רָאשֵׁי אֻמּוֹת הֵן. וְהַעִנְיָן כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, כִּי הָיוּ הַמִּתְרַגְּמִין עוֹשִׂים אַשּׁוּרִים תַּגָּרִין הוֹלְכֵי דֶּרֶךְ, וְהָיוּ עוֹשִׂין מִן לְטוּשִׁים אַנְשֵׁי רֶשַׁע פְּנֵיהֶם פְּנֵי לְהָבִים בּוֹעֲרִים כַּלַּפִּידִים, מִן "לְלַטּוֹשׁ אֶת מַחֲרַשְׁתּוֹ וְאֶת אֵתוֹ" (שמואל א יג כ), "יִלְטֹשׁ עֵינָיו לִי" (איוב טז ט), וְאָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר רַב נַחְמָן שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנָּהֲגוּ לְתַרְגֵּם כֵּן, אֵינָם אֶלָּא רָאשֵׁי אֻמּוֹת, אֵין בָּהֶם שֵׁם תֹּאַר כְּלָל. וְכָךְ הַדָּבָר:

פסוק ו

וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט, בַּעֲבוּר שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית כ"א:י"ב) "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", לֹא בְּזֶרַע אַחֵר, הָיוּ כָּל נְשָׁיו אֲצִלוֹ פִּילַגְשִׁים, לֹא הָיוּ נֶחְשָׁבוֹת לְנָשִׁים, שֶׁאֵין זֶרַע בְּיוֹרְשָׁיו, כִּי הָגָר שִׁפְחַת שָׂרָה פִּילַגְשׁוֹ הָיְתָה, אֲבָל קְטוּרָה לְאִשָּׁה לָקַח לוֹ, וְאִם הָיְתָה שִׁפְחָה בְּבֵיתוֹ וּלְקָחָהּ לְפִילֶגֶשׁ לֹא הָיָה אוֹמֵר "וַיִּקַּח אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה", רַק תִּקְרֵא פִּילֶגֶשׁ בַּכָּתוּב, מִפְּנֵי הַטַּעַם שֶׁפֵּרַשְׁתִּי. וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים (א א לב) כָּתוּב "וּבְנֵי קְטוּרָה פִּילֶגֶשׁ אַבְרָהָם". וְהִנֵּה אַבְרָהָם לָקַח לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, וְאִם תֹּאמַר שֶׁהָיְתָה מִצְּרִית אוֹ מֵאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, הִנֵּה לֹא שָׁלַח אֶל אַרְצוֹ וְאֶל מוֹלַדְתּוֹ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בִּבְנוֹ, כִּי אֵינֶנּוּ שׁוֹמֵר רַק זֶרַע יִצְחָק כִּי עָלָיו נִכְרַת הַבְּרִית. וְעוֹד שֶׁלֹּא אָמַר הַכָּתוּב "וַיִּקַּח אִשָּׁה קְטוּרָה בַּת פְּלוֹנִי הַחִוִּי אוֹ הַפְּלִשְׁתִּי וְהַמִּצְרִי מֵאֶרֶץ פְּלוֹנִית" כַּאֲשֶׁר אָמַר בִּנְשֵׁי עֵשָׂו (בראשית כ"ו:ל"ד) וְזוּלָתָן, אֲבָל הִזְכִּיר שְׁמָהּ בִּלְבַד כִּי הִיא כְּנַעֲנִית, וְקִצֵּר בְּיִחוּסָהּ, וְכֵן יַעֲשֶׂה בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים כְּשֶׁלֹּא יַקְפִּיד בַּיִּחוּס שֶׁלָּהֶן. וְאוּלַי תִּקְרֵא פִּילֶגֶשׁ בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ שִׁפְחָה מִמִּשְׁפַּחַת הָעֲבָדִים, וְאִם הָיְתָה שִׁפְחָה בְּבֵיתוֹ וּבָא אֵלֶיהָ לֹא יַזְכִּיר יִחוּסָהּ, כִּי אֵין דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר בָּאִמָּהוֹת רַק שְׁמָן, כָּעִנְיָן בְּזִלְפָּה וּבִלְהָה. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית כ"ה:ו') נָשִׁים בִּכְתָבָה פִּילַגְשִׁים שֶׁלֹּא בִּכְתֻבָּה, כִּדְאָמַר בְּנָשִׁים וּפִילַגְשִׁים דְּדָוִד בְּסַנְהֶדְרִין (כא). וְאֵין הַדָּבָר כֵּן, כִּי לֹא תִּקְרֵא פִּילֶגֶשׁ בִּלֹּא כְתֻבָּה וְקִדּוּשִׁין. אֲבָל אֶפְשָׁר שֶׁגַּם בְּנֵי נֹחַ מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים. וְהַגִּרְסָא בְּסַנְהֶדְרִין פִּילֶגֶשׁ בִּלֹּא כְתֻבָּה וְקִדּוּשִׁין. אֲבָל אֶפְשָׁר שֶׁגַּם בְּנֵי נֹחַ כַּאֲשֶׁר יִשְׂאוּ לָהֶם נָשִׁים כְּמִשְׁפָּטָן בִּבְעִילָה הָיוּ נוֹהֲגִים לִכְתֹּב לָהֶן מֹהַר וּמַתָּן, וַאֲשֶׁר רְצוֹנָם שֶׁתִּהְיֶה לָהֶם פִּילֶגֶשׁ וְיִשְׁלַח אוֹתָהּ כַּאֲשֶׁר יִרְצֶה, וְלֹא יִהְיוּ בָּנֶיהָ בַּנּוֹחֲלִים אֶת שֶׁלּוֹ, לֹא הָיָה כּוֹתֵב לָהּ כְּלוּם. וְעַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר סא ד) שֶׁהִיא הָגָר הִנֵּה הִיא פִּילֶגֶשׁ וַדַּאי:

פסוק ח

זָקֵן וְשָׂבֵעַ שֶׁרָאָה כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ וְשָׂבַע כָּל טוּבָה, וְכֵן "וּשְׂבַע יָמִים" (בראשית ל"ה:כ"ט), שֶׁשָּׂבְעָה נַפְשׁוֹ בַּיָּמִים וְלֹא יִתְאַוֶּה שֶׁיִּחְדְּשׁוּ בּוֹ הַיָּמִים דָּבָר, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּדָוִד "וַיָּמָת בְּשֵׂיבָה טוֹבָה שְׂבַע יָמִים עֹשֶׁר וְכָבוֹד" (דהי"א כט כח), וְהוּא סִפּוּר חַסְדֵי הַשֵּׁם בַּצַּדִּיקִים וּמִדָּה טוֹבָה בָּהֶם שֶׁלֹּא יִתְאַוּוּ בַּמּוֹתְרוֹת, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם "תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתַתָּ לוֹ" (תהלים כא ג), וְלֹא כְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בִּשְׁאָר הָאֲנָשִׁים "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כָּסֶף" (קהלת ה ט) וְאָמְרוּ בּוֹ (קהלת רבה א יג), אֵין אָדָם יוֹצֵא מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה מָאתַיִם, הִשִּׂיגָהּ יָדוֹ לְמָאתַיִם מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת אַרְבַּע מֵאוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כָּסֶף" (בראשית רבה ס"ב:א'), אָמְרוּ הקב"ה מַרְאֶה לָהֶם לַצַּדִּיקִים מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁהוּא עָתִיד

לִתֵּן לָהֶם לְעוֹלָם הַבָּא, וְנַפְשָׁם שְׂבֵעָה וְהֵם יְשֵׁנִים. נִתְעוֹרְרוּ הַחֲכָמִים בָּזֶה וּפֵרְשׁוּ הַכָּתוּב שֶׁאוֹמֵר "וְשָׂבֵעַ" בַּמַּרְאָה הַזֹּאת:

פסוק ט

וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו לְשׁוֹן בְּרֵאשִׁית רַבָּה (ס"ב:ב') כָּאן בֶּן הָאָמָה חוֹלֵק כָּבוֹד לְבֶן הַגְּבִירָה:

פסוק יא

וַיְשֶׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לַחַי רֹאִי קָרוֹב אֶל הַמָּקוֹם הַהוּא, אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁאֵינֶנּוּ עִיר אָמַר כִּי נָטָה אָהֳלוֹ אֵצֶל הַבְּאֵר:

פסוק יז

וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל הַקָּרוֹב בְּדֶרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי הַכָּתוּב יְסַפֵּר בִּבְנֵי הַצַּדִּיקִים תּוֹלְדֹתָם וּמִסְפַּר חַיֵּיהֶם, לְהוֹדִיעַ כִּי זֶרַע צַדִּיקִים יְבֹרָךְ. וְלֹא סִפֵּר יְמֵי עֵשָׂו כִּי חָיָה יוֹתֵר מִיַּעֲקֹב, וּכְבָר נִשְׁלַם הַסִּפּוּר בְּמוֹת יַעֲקֹב, וְלֹא רָצָה לַחְזֹר אֵלָּה חַיֵּי עֵשָׂו שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר תּוֹלְדוֹתָיו בַּמָּקוֹם הָרָאוּי לָהֶם. וּבְמִדְרָשׁ רַבּוֹתֵינוּ בְּסִפּוּר יְמֵי יִשְׁמָעֵאל טְעָמִים רַבִּים (עיין מגילה יז), וְהַנָּכוֹן שֶׁבָּהֶם שֶׁהָיָה צַדִּיק בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְסִפֵּר בּוֹ כְּדֶרֶךְ הַצַּדִּיקִים:

וַיִּגְוַע לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:י"ז) לֹא נֶאֱמְרָה גְוִיעָה אֶלָּא בַּצַּדִּיקִים. וּבַגְּמָרָא (ב"ב טז) הִקְשׁוּ, וְהָא דּוֹר הַמַּבּוּל נֶאֱמַר בָּהֶם גְּוִיעָה, "וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ וְגוֹ' וְכֹל הָאָדָם" (בראשית ז':כ"א), "כֹּל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יִגְוָע" (בראשית ו':י"ז), וּמְתֻרָּץ גְּוִיעָה וַאֲסִיפָה קָאָמְרִינַן. כַּוָּנָתָם כִּי הַגְּוִיעָה – מִיתָה בְּלֹא חֹלִי מַכְאִיב וּבְלֹא יִסּוּרִין, וְאֵין זוֹכִין לָהּ אֶלָּא הַצַּדִּיקִים, וְאַנְשֵׁי דּוֹר הַמַּבּוּל הַהֲפוּכִים כְּמוֹ רָעַב וְלֹא חָלוּ בָּהֶם יָדִים, וְכֵן מֵתֵי מִדְבָּר, וְעַל כֵּן אָמַר בָּהֶם גְּוִיעָה, "בִּגְוַע אַחֵינוּ" (במדבר כ ג), וְכֵן "וְהוּא אִישׁ אֶחָד לֹא גָוַע בַּעֲוֹנוֹ" (יהושע כב כ), שֶׁלֹּא הֵמִית אוֹתוֹ עֲוֹנוֹ פִּתְאוֹם. אֲבָל כְּשֶׁיְּזַכִּיר הַכָּתוּב כֵּן עִם זְכִרוֹן הַמִּיתָה, כְּמִלַּת וַיֵּאָסֶף אוֹ וַיָּמָת תִּרְמֹז לְמִיתַת הַצַּדִּיקִים. וּלְשׁוֹן (בראשית רבה ס"ב:א') "וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם" (בראשית כ"ה:ח') אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בַּר אִלְעַי, הַחֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מִתְיַסְּרִין בְּחֹלִי מֵעַיִם בַּעֲשָׂרָה וּבְעֶשְׂרִים יוֹם, לוֹמַר שֶׁהַחֹלִי מְמָרֵק. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמְרָה בּוֹ גְּוִיעָה מֵת בְּחֹלִי מֵעַיִם. וְשָׁם (בראשית ו':י"ז) אָמְרוּ, בְּ"כֹל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ יִגְוָע" – יִצְמַק. וְיֵרָאֶה שֶׁמִּלַּת גְּוִיעָה אֶצְלָם "הֶמֵק בְּשָׂרוֹ וְהוּא עֹמֵד עַל רַגְלָיו" (זכריה יד יב), וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ה:י"ז) שֶׁתִּרְגֵּם בְּכָאן "וְאִתְנְגִיד", וְהוּא הָעִלּוּוּף, כְּלֹשׁוֹן אִתְנְגִיד וְאִתְפַּח (סנהדרין לט), יָכוֹל יְשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה נְגִידִים (ב"ק סז), וְנֶאֱמַר בֵּן בַּמַּבּוּל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ז':כ"ג) "וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיְקוּם", וְנֶאֱמַר "וַיִּגְוַע וַיָּמָת" כְּגֶבֶר יֶחֱלָשׁ וְיָמוּת, וְהִיא מִיתָה בַּצַּדִּיקִים:

פסוק יט

וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם עַל עֵשָׂו וְיַעֲקֹב בָּנָיו הָאֲמוּרִים לְמַטָּה, וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב אֵיךְ הָיְתָה יְלִידָתָם:

אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:י"ט), עַל יְדֵי שֶׁכָּתוּב יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם הֶזְקֵק לוֹמַר אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק, לְפִי שֶׁהָיוּ לֵיצָנֵי הַדּוֹר אוֹמְרִים מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה, לְכָךְ צָר הקב"ה קְלַסְתֵּר פָּנָיו דּוֹמֶה לְאַבְרָהָם שֶׁאָמְרוּ הַכֹּל אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"ה:י"ט) עוֹד, שֶׁמֵּעֵת הוֹלִיד – גָּדֵל וְרִבָּה, כְּמוֹ "יֻלְּדוּ עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף", כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיְשַׁלְּחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ". וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חָזַר עַתָּה וְהֵחֵל בְּאַב הַיַּחַס, כְּמִנְהַג הַכָּתוּב לַחְזֹר בָּאַנְשֵׁי הַמַּעֲלָה אֶל רֹאשׁ הַיַּחַס, וְכֵן בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א א יז יח) כָּתוּב "בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד וַאֲרָם וְאַרְפַּכְשַׁד יָלַד אֶת שָׁלַח", וְכַאֲשֶׁר הִשְׁלִים חָזַר וְאָמַר (שם כד) "שֵׁם אַרְפַּכְשָׁד שָׁלַח" עַד "אַבְרָם הוּא אַבְרָהָם", וְכֵן בְּיִחוּס בְּנֵימִין חָזַר לְמַפְרֵעַ וְהֵחֵל "וְנֵר הוֹלִיד אֶת קִישׁ וְקִישׁ הוֹלִיד אֶת שָׁאוּל" (שם ח לג ט לט), אַף כָּאן אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק וְיִצְחָק הוֹלִיד אֶת יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר יַזְכִּיר. וְחָזַר לְסַפֵּר זֶה בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר (בראשית רבה ס"ב:א') "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם", שֶׁאִם אָמַר גַּם כֵּן "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם" בִּלְבַד, הִנֵּה הִשְׁוָה שְׁנֵיהֶם בְּיִחוּס וּבְמַעֲלָה, וְאַף כִּי הִקְדִּים הַבְּכוֹר. וְעוֹד שֶׁהָיָה רָאוּי שֶׁיַּתְחִיל בְּאַבְרָהָם וְיֹאמַר "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אַבְרָהָם", אֲבָל לֹא רָצָה לַעֲשׂוֹת כֵּן שֶׁלֹּא יִמְנֶה יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה, וּלְכָךְ חָזַר וְהִשְׁלִים "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק" לוֹמַר כִּי הוּא לְבַדּוֹ תּוֹלְדוֹתָיו וּכְאִלּוּ לֹא הוֹלִיד אַחֵר יֵחָשֵׁב, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית כ"א:י"ב) "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע", וּלְכָךְ אָמַר לְמַעְלָה (כה יב) גַּם כֵּן "אֲשֶׁר יָלְדָה הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם" לְכָבוֹד יִצְחָק, לוֹמַר שֶׁאֵין אֵלּוּ תּוֹלְדוֹת הַיַּחַס לְאַבְרָהָם רַק הֵם בְּנֵי הָאָמָה, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית כ"א:י"ג) "וְגַם אֶת בֶּן הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ". וְכֵן עָשָׂה הַכָּתוּב אַף בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א א כח), כִּי אָמַר מִתְחִלָּה "בְּנֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹתָם בְּכוֹר יִשְׁמָעֵאל נְבָיוֹת", וְהִזְכִּיר "וּבְנֵי קְטוּרָה פִּילֶגֶשׁ אַבְרָהָם יָלְדָה אֶת זִמְרָן", וְהָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר "בְּנֵי יִצְחָק" וְחָזַר וְהֵחֵל "וַיּוֹלֶד אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנֵי יִצְחָק עֵשָׂו וְיִשְׂרָאֵל":

פסוק כב

וַתִּתְאֹמְמוּ אִם בֵּן לָמָּה זֶּה אָנֹכִי אִם כֵּן גָּדוֹל צַעַר הָעִבּוּר לָמָּה זֶּה אָנֹכִי מִתְפַּלֶּלֶת וּמִתְאַוָּה עַל הַהֵרָיוֹן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:כ"ב), וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"ה:כ"ב) כִּי שָׁאֲלָה אֶת הַנָּשִׁים אִם אֵרַע לָהֶם כָּכָה, וַתִּתְאַמְּרָנָה לֹא, וַתִּתְאֹמְמוּ אִם כֵּן הַדָּבָר וְהַמִּנְהָג לָמָּה זֶּה אָנֹכִי בְּהֵרָיוֹן מְשֻׁנֶּה. וְהִנֵּה הַכָּתוּב חָסֵר וְאֵינֶנּוּ שָׁלֵם

בַּפְּרוּשׁ הַזֶּה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָמְרָה אִם כֵּן יִהְיֶה לִי, לָמָּה זֶּה אָנֹכִי בָּעוֹלָם, הֲלְוַאי אֵינֶנִּי שֶׁאָמוּת אוֹ שֶׁלֹּא הָיִיתִי, כְּטַעַם "כַּאֲשֶׁר לֹא הָיִיתִי אֶהְיֶה" (איוב י יט):

וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה' לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:כ"ב) לְהַגִּיד מָה יִהְיֶה בְּסוֹפָהּ. וְלֹא מָצָאתִי דְּרִישָׁה אֵצֶל ה' רַק לְהִתְפַּלֵּל, כְּטַעַם "דָּרַשְׁתִּי אֶת ה' וְעָנָנִי" (תהלים לד ה), "דִּרְשׁוּנִי וִחְיוּ" (עמוס ה ד), "הַי אֲנִי אִם אִדָּרֵשׁ לָכֶם" (יחזקאל כ ג):

פסוק כג

וְטַעַם **שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ** הוֹדִיעַ לָהּ שֶׁלֹּא תְּפַחֵד, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁהָיְתָה מְעֻבֶּרֶת תְּאוֹמִים הוּא הָרִצּוּץ הַזֶּה בְּבִטְנָהּ, כִּי דֶּרֶךְ נָשִׁים לָהּ. וְיִתְּכֵן שֶׁיֹּאמַר עוֹד כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתָם שְׁנֵי גוֹיִם שׁוֹנְאִים וְנִלְחָמִים זֶה בָּזֶה, עָשׂוּ בִּתְחִלַּת יְצִירָתָם מְרִיבָה רָמָז לְמָה שֶׁיִּהְיֶה בֵּינֵיהֶם בַּסּוֹף, וְעַתָּה יָנוּחוּ וְתִמְצָא מָנוֹחַ וְהַשְׁקֵט לְנַפְשָׁהּ:

פסוק כח

כִּי צַיִד בְּפִיו אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים (הראב"ע והרד"ק) כִּי יִתֵּן צַיִד בְּפִיו שֶׁל יִצְחָק אוֹ יָבִיא, וְיֶחְסַר הַמַּעֲשֶׂה, וְכֵן "לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר שְׁמוּאֵל" (שמואל א יג ח), "וַה' אוֹתִי כְּגִבּוֹר עָרִיץ" (ירמיהו כ יא), נָתַן אוֹ שָׂם אוֹתִי. וְיִתְּכֵן לְפָרֵשׁ וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו בַּעֲבוּר כִּי בְּפִיו שֶׁל יִצְחָק צַיִד תָּמִיד כָּל הַיּוֹם יִתְאַוֶּה לֶאֱכֹל אֶת הַצַּיִד וְתָמִיד הוּא בְּפִיו, לֹא יֹאכַל דָּבָר אַחֵר, וְהוּא הַמֵּבִיא לוֹ, כַּאֲשֶׁר אָמַר "אִישׁ יוֹדֵעַ צַיִד". וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הִיא מְלִיצָה, כִּי עֵשָׂו צַיִד בְּפִי אָבִיו, יְכַנֶּה הָאִישׁ בַּמַּעֲשֶׂה לִתְדִירוּתוֹ, וְכָמוֹהוּ "שִׁבְתְּךָ בְּתוֹךְ מִרְמָה" (ירמיהו ט ה), וְכֵן "וַאֲנִי תְּפִלָּה" (תהלים קט ד), וְכֵן אָמְרוּ (בראשית רבה ס"ג:י') קַפְרָא טָבָא לְפַמֵּהּ כָּסָא טָבָא לְפַמֵּהּ:

פסוק ל

מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה הָיָה הַתַּבְשִׁיל מְאֻדָּם מִן הָעֲדָשִׁים שֶׁהָיוּ אֲדֻמּוֹת, אוֹ שֶׁרְקָחוֹ בִּדְבָרִים אֲדֻמִּים, וְעֵשָׂו לֹא יָדַע מָה הוּא וְקָרָא שְׁמוֹ אָדֹם, עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם, כִּי לָעֲגוּ עָלָיו שֶׁמָּכַר בְּכוֹרָה נִכְבֶּדֶת בַּעֲבוּר תַּבְשִׁיל מְעַט, "כִּי סֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ" (משלי כג כא):

פסוק לא

מִכְרָה כַּיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי כְּיוֹם דִּלְהֵן, כַּיּוֹם שֶׁהוּא בָרוּר כֵּן מְכֹר לִי מְכִירָה גְּמוּרָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ה:ל"א). וּפְשׁוּטוֹ כְּעֵת הַזֹּאת, וְכֵן "וְאַתָּה עֲמֹד כַּיּוֹם וְאַשְׁמִיעֲךָ אֶת דְּבַר אֱלֹהִים" (שמואל א ט כז), "אֹתוֹ כְּהַיּוֹם תִּמְצְאוּן אֹתוֹ" (שם יג), "קַשֵּׁר יַקְטִירוּן כַּיּוֹם אֶת הַחֵלֶב" (שם ב טז), "וְלָנוּ בּשֶׁת הַפָּנִים כְּהַיּוֹם הַזֶּה" (דניאל ט ז). וְהַנִּרְאֶה מִדַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ה:ל"א) כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת מְכִירַת הַבְּכוֹרָה לְאַחַר מִיתַת אֲבִיהֶם, אָמַר מִכְרָה לִי הַבְּכוֹרָה לְאֵיזֶה יוֹם שֶׁתִּפֹּל בּוֹ, וְזֶה שִׁמּוּשׁ "לְהֵן" בִּלְשׁוֹן

אֲרַמִּית, לְהֵן אַתְּ אָזֵל, לְאֵיזֶה מָקוֹם, מִן הֵן אַתְּ מוֹדַע לִי, וְכֵן בְּפָרָשַׁת וַיִּשְׁלַח (ב"ר עח א), וּלְהֵן אִינּוּן אָזְלִין, מִן הֵן דְּאִתְבְּרוּן, וְהוּא לָשׁוֹן מֵרְגָּל לָהֶם בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה. וּבְדָנִיֵּאל (ב יא) בְּפַתְחוּת הַלָּמֶד, כְּטַעַם אֱלָהֵן, "לְהֵן אֱלָהִין דִּי מְדָרְהוֹן עִם בִּשְׂרָא לָא אִיתוֹהִי", וְכֵן "לְהֵן מַלְכָּא מִלְכִּי יִשְׁפַּר עָלָךְ" (שם ד כד). וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם זוּלָתִי – "אֱלָהִין", אֶלָּא הֵן. וּבְנֻסְחָאוֹת בְּדוּקוֹת וּמְדֻקְדָּקוֹת מִן הַתַּרְגּוּם "כְּיוֹם דְּלְהֵי", וְהוּא כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, כִּי הֵי בִּלְשׁוֹנָם אֵיזֶה, כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר בַּתַּלְמוּד (ב"ק צט) הֵי רַבִּי מֵאִיר, הֵי רַבִּי יְהוּדָה (ב"ב קמא), וְזוּלָתָן. וְאֶפְשָׁר שֶׁעָשָׂה אוּנְקְלוֹס "כַּיּוֹם" כְּאִלּוּ הוּא "בַּיּוֹם", מִכָּרָה בַּיּוֹם שֶׁתִּבֹּא בּוֹ הַבְּכוֹרָה, כִּי כֵן מָצָאנוּ הַשְּׁמוּשׁ הַזֶּה לַכָּ"ף "כַּאֲשֶׁר יֵלְכוּ אֶפְרוֹשׁ עֲלֵיהֶם רִשְׁתִּי" (הושע ז יב), מִשְׁפָּטוֹ בַּאֲשֶׁר, "וְכִדְמֵי בְנַיִךְ אֲשֶׁר נָתַתְּ לָהֶם" (יחזקאל טז לו), "כִּי כְאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פֵּרַשְׂתִּי אֶתְכֶם" (זכריה ב י). וְיֵשׁ אוֹמְרִים (הרד"ק בשם אביו) כִּי אֵין מְחִיר הַבְּכוֹרָה הַנְּזִיד, רַק הַכָּתוּב יְסַפֵּר כִּי בְּבַקְּשׁוֹ לֶאֱכֹל וְהוּא עָיֵף אָמַר לוֹ יַעֲקֹב מְכֹר לִי בְּכוֹרָתְךָ בְּכֶסֶף וְאַחַר כָּךְ אֶכֹל, וְעָנָה לוֹ בְּפַחֲזוּתוֹ עַל הָאֲכִילָה, לָמָּה זֶּה לִי בְּכוֹרָה, הֲרֵי הִיא מְכוּרָה לְךָ, וְנִשְׁבַּע עָלֶיהָ, וַיִּשְׁבּוּ לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְהַכָּתוּב לֹא פֵּרֵשׁ הַמְּחִיר. וְאֵין זוֹ דַּעְתִּי:

פסוק לג

הִשָּׁבְעָה לִּי כַּיּוֹם כַּאֲשֶׁר אָמַר עֲשׂוֹ לָמָּה זֶּה לִי בְּכוֹרָה, אֵינֶנִּי חָפֵץ בָּהּ, אָמַר לוֹ יַעֲקֹב הִשָּׁבְעָה לִי כִּי לֹא תַחְפֹּץ בָּהּ וְלֹא תִּירָשֶׁנָּה לְעוֹלָם, וְנִשְׁבַּע לוֹ, וְאַחַר כֵּן מְכָרָהּ לוֹ וְנָתַן לוֹ הַמְּחִיר אוֹ הַנְּזִיד שֶׁבִּקֵּשׁ. וְיִתָּכֵן שֶׁאָמַר עֲשׂוֹ לָמָּה זֶּה לִי בְּכוֹרָה, הִנֵּה הִיא מְכוּרָה לְךָ, וַיֹּאמֶר הִשָּׁבְעָה לִי שֶׁלֹּא תִּעָרֵעַ עַל הַמְּכִירָה לְעוֹלָם, וְאָמַר הַכָּתוּב שֶׁנִּשְׁבַּע לוֹ וּמְכָרָהּ, כְּאִלּוּ אָמַר מְכָרָהּ וְנִשְׁבַּע לוֹ:

פסוק לד

וַיִּבְז עֵשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה "בְּז לְדָבָר יֵחָבֵל לוֹ" (משלי יג יג), אֲבָל כְּבָר אָמַר הַטַּעַם שֶׁבַּעֲבוּרוֹ נָאוֹת לַמְּכִירָה, מִפְּנֵי שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לָמוּת בְּצוּדוֹ הַחַיּוֹת וְקָרוֹב הוּא שֶׁיָּמוּת בְּחַיֵּי אָבִיו, וְאֵין לַבְּכוֹרָה שׁוּם מַעֲלָה רַק אַחֲרֵי הָאָב, וּמָה תּוֹעִיל לוֹ הַבְּכוֹרָה. וְאָמַר "וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ וַיִּבֶז", כִּי אַחַר שֶׁאָכַל וְשָׂתָה חָזַר הַשָּׂדֶה אֶל צֵידוֹ, וְזוֹ סִבַּת בִּזּוּי הַבְּכוֹרָה, כִּי אֵין חֵפֶץ בַּכְּסִילִים רַק שֶׁיֹּאכְלוּ וְיִשְׁתּוּ וְיַעֲשׂוּ חֻפְצָם בְּעִתָּם, וְלֹא יָחוּשׁוּ לְיוֹם מָחָר. וְרַבִּי אַבְרָהָם מִשְׁתַּבֵּשׁ בְּכָאן מְאֹד, שֶׁאָמַר כִּי בִּזָּה הַבְּכוֹרָה בַּעֲבוּר שֶׁרָאָה שֶׁאֵין מָמוֹן לְאָבִיו, וְרַבִּים יִתְמְהוּ כִּי עֵזָב לוֹ אַבְרָהָם מָמוֹן רָב, וּכְאִלּוּ לֹא רָאוּ בִּימֵיהֶם עָשִׁיר גָּדוֹל בִּנְעוּרָיו בָּא לִידֵי עֹנִי בִּזְקוּנָיו, וְהָעֵד שֶׁהָיָה יִצְחָק אוֹהֵב אֶת עֵשָׂו בַּעֲבוּר צֵידוֹ, וְאִלּוּ הָיָה לְחֶם רַב בְּבֵית אָבִיו וְהוּא נִכְבָּד בְּעֵינָיו, לֹא מָכַר אֶת בְּכוֹרָתוֹ בַּעֲבוּר נָזִיד, וְאִם הָיָה אָבִיו בְּכָל יוֹם אוֹכֵל מַטְעַמִּים, מָה טַעַם יֹאמַר אֵלָיו "הָבִיאָה לִּי צַיִד", וְלָמָּה לֹא הָיוּ לְיַעֲקֹב בְּגָדִים חֲמוּדוֹת,

וְלֹא נָתְנָה לוֹ אִמּוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לַדֶּרֶךְ, שֶׁאָמַר (בראשית כ"ח:כ') "וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ", לָמָּה לֹא שָׁלְחָה לוֹ הוֹן וְהִיא אוֹהֶבֶת אוֹתוֹ, כִּי הֻצְרַךְ לִשְׁמֹר הַצֹּאן. וְהַפָּסוּק שֶׁאָמַר (בראשית כ"ו:י"ג) "וַיִּגְדַּל הָאִישׁ", קֹדֶם זִקְנָתוֹ. וְעִוְּרֵי לֵב יַחְשְׁבוּ כִּי הָעֹשֶׁר מַעֲלָה גְּדוֹלָה לַצַּדִּיקִים, וְהִנֵּה אֱלִיָּהוּ יוֹכִיחַ. וְעוֹד יִשְׁאֲלוּ, לָמָּה חִסֵּר הַשֵּׁם מָמוֹן לְיִצְחָק, אוּלַי יוֹדִיעוּנוּ לָמָּה חִסֵּר מְאוֹר עֵינָיו. וְאַל יִדְחוּנוּ בְּקֻנֶּה שֶׁל דְּרָשׁ, כִּי יֵשׁ לוֹ סוֹד, וְאֵין לָנוּ לְחַפֵּשׂ כִּי עֶמְקוּ מַחְשְׁבוֹת הַשֵּׁם וְאֵין כֹּחַ בָּאָדָם לַהֲבִינָם, כָּל אֵלּוּ דְּבָרָיו. וַאֲנִי תְּמַהּ, מִי עִוֵּר עֵינֵי שִׂכְלוֹ בָּזֶה, כִּי הִנֵּה אַבְרָהָם הִנִּיחַ לוֹ הוֹן רַב, וְאָבַד הָעֹשֶׁר הַהוּא מִיָּד קֹדֶם הָעִנְיָן הַזֶּה, וּמִפְּנֵי זֶה בְּזֶה אֶת הַבְּכוֹרָה, כִּי הַדָּבָר הַזֶּה הָיָה בִּנְעוּרֵיהֶם קֹדֶם הֱיוֹת לְעֵשָׂו נָשִׁים, כַּאֲשֶׁר יִסַּפֵּר הַכָּתוּב, וְאַחֲרֵי כֵן חָזַר וְהֶעֱשִׁיר בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, עַד כִּי גָדַל מְאֹד וַיִּקְנְאוּ בּוֹ שָׂרֵי פְּלִשְׁתִּים, וְאַחֲרֵי כֵן חָזַר לְעָנְיוֹ וְהִתְאַוָּה לְצֵיד בְּנוֹ וְהַמַּטְעַמִּים, וְאֵין אֵלּוּ רַק דִּבְרֵי שְׂחוֹק. וְעוֹד כִּי הַכָּתוּב אָמַר (בראשית כ"ה:י"א) "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ", וְהַבְּרָכָה תּוֹסֶפֶת בְּעֹשֶׁר וּבִנְכָסִים וְכָבוֹד, וְאַיֵּה בִּרְכָתוֹ שֶׁאִבֵּד הוֹן אָבִיו וְהֶעָנִי, וְאַחֲרֵי כֵן (בראשית כ"ו:ג') "וְאֶהְיֶה עִמְּךָ וַאֲבָרְכֶךָּ" הֶעֱשִׁיר וְהֶעֱנִי אַחֲרֵי כֵן, וְאִם יֵשׁ צַדִּיקִים שֶׁמַּגִּיעַ אֲלֵיהֶם כְּמַעֲשֵׂה הָרְשָׁעִים בְּעִנְיַן הָעֹשֶׁר, אֵין זֶה בְּאוֹתָם שֶׁנִּתְבָּרְכוּ מִפִּי הקב"ה, כִּי "בִּרְכַּת ה' הִיא תַעֲשִׁיר וְלֹא יוֹסִף עֶצֶב עִמָּהּ" (משלי י כב). אֲבָל הָיוּ הָאָבוֹת כֻּלָּם כְּמַלָּכִים, וּמַלְכֵי גּוֹיִם בָּאִים לִפְנֵיהֶם וְכוֹרְתִים עִמָּהֶם בְּרִית, וְכָתוּב (בראשית כ"ו:ל"א) "וַיִּשָּׁבְעוּ אִישׁ לְאָחִיו", וְאִם הָיָה יִצְחָק רַע הַמַּזָּל מְאֹבָד נִכְסֵי אָבִיו, אֵיכָה אָמְרוּ "רָאוֹ רָאִינוּ כִּי הָיָה ה' עִמָּךְ" (שם כח) וּכְבָר הָיָה בְּעוֹכְרָיו. אֲבָל בִּזּוּי הַבְּכוֹרָה לְעֵשָׂו, לְאַכְזָרִיּוּת לִבּוֹ. וְיִתָּכֵן כִּי פִּי הַשְּׁנַיִם בַּבְּכוֹרָה מִמִּשְׁפְּטֵי הַתּוֹרָה לֹא הָיָה כֵן לְפָנִים, רַק לִנְחֹל מַעֲלַת הָאָב וּשְׁרָרָתוֹ שֶׁיִּהְיֶה לוֹ כָּבוֹד וּמַעֲלָה עַל צְעִירוֹ, וְלָכֵן הָיָה אוֹמֵר לְיִצְחָק "אֲנִי בְּנָךְ בְּכוֹרֶךָ" (בראשית כ"ז:ל"ב), לוֹמַר כִּי הוּא הַבְּכוֹר הָרָאוּי לְהִתְבָּרֵךְ, וְכֵן "כִּי זֶה הַבְּכֹר שִׂים יְמִינְךָ עַל רֹאשׁוֹ" (בראשית מ"ח:י"ח), לְהַקְדִּימוֹ בִּבְרָכָה, וְאוּלַי הָיָה נוֹטֶל גַּם בַּנַּחֲלָה יוֹתֵר מְעַט, כִּי דִּין פִּי שְׁנַיִם מֻחְדּוּשׁ מִשְׁפַּט הַתּוֹרָה. וְהַצַּיִד אֲשֶׁר הָיָה בְּפִיו, כֵּן יַעֲשׂוּ הַשָּׂרִים וְהַמְּלָכִים, בּוֹחֲרִים בַּצַּיִד מִכָּל מַאֲכָל, וְכָל הָעַמִּים יוֹבִילוּ מֵהֶם שַׁי לַמּוֹרָא. וְהָיָה עֹשֶׂה מַחֲנִיף אֶת אָבִיו לְהָבִיא כָּל צַיָּדוֹ אֶל פִּיו לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ כִּרְצוֹנוֹ תָּמִיד, וְאַהֲבַת הָאָב לְבָנוֹ הַבְּכוֹר קַלָּה לְהָבִיא. וּמָה שֶׁאָמַר לְבָרֵךְ אוֹתוֹ אַחַר עֲשׂוֹת לוֹ הַמַּטְעַמִּים אֵינֶנּוּ שָׂכַר הָאֲכִילָה וְשֹׂחַד בָּהֶם, אֲבָל רָצָה לְהָנוֹת מִמֶּנּוּ שֶׁתִּהְיֶה נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ בְּעֵת הַהֲנָאָה וִיבָרֵךְ אוֹתוֹ בְּחֵפֶץ מָלֵא וְרָצוֹן שָׁלֵם, אוֹ שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּנַפְשׁוֹ כִּי אַחַר הָאֲכִילָה הָיְתָה מִתְעַנֶּגֶת וּשְׂמֵחָה וְיָחוּל עָלֶיהָ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, כְּעִנְיָן "וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה'" (מלכים ב ג טו). וְלֹא נָתְנוּ בְּיַד יַעֲקֹב הוֹן כִּי בּוֹרַח הָיָה, וּבְלֹא יְדִיעַת אָחִיו יָצָא מִן הָאָרֶץ לְבַדּוֹ, וְאִלּוּ נָתְנוּ לוֹ הוֹן וַעֲבָדִים

וּגְמַלִּים הָיוּ מוֹסִיפִים בּוֹ קְנָאָה לֶאֱרֹב לוֹ וּלְהָרְגוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר סח ב) שְׁגָזְלוּהוּ מִמֶּנּוּ. וּמִי אָמַר לוֹ שֶׁלֹּא הָיוּ לְיַעֲקֹב בְּגָדִים חֲמוּדוֹת שֵׁשׁ וָמֶשִׁי וְרִקְמָה, אֲבָל הַכָּתוּב אָמַר כִּי עֵשָׂו בְּלֶכְתּוֹ הַשָּׂדֶה לָצוּד הָיָה מַחְלִיפָם בִּבְגָדֵי הַצַּיִד, וּמִפְּנֵי שֶׁיִּצְחָק מְמַשֵּׁשׁ תָּמִיד בִּבְנוֹ וּבִבְגָדָיו הִלְבִּישָׁה אוֹתָם אֶת יַעֲקֹב פֵּן יַכִּירֻנּוּ בָּהֶם. וַהֲלֹא אַתָּה רוֹאֶה שֶׁעָשָׂה כֵּן, "וַיָּרַח אֶת רֵיחַ בְּגָדָיו" (בראשית כ"ז:כ"ז), כִּי הָיָה מֵשִׂים אוֹתָם בְּתוֹךְ נַרְתִּיקוֹ וְכַרְכֹּם, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (תהלים מה ט) "מֹר וַאֲהָלוֹת קְצִיעוֹת כָּל בִּגְדֹתֶיךָ", וְהָיוּ הַבְּשָׂמִים צוֹמְחִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְעַל כֵּן אָמַר "כְּרֵיחַ שָׂדֶה", כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ אִישׁ שָׂדֶה הֵרִיחוּ בְּגָדָיו מֵהֶם, אוֹ רֵיחַ צִיצֵי הָאֵילָנוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (תענית כט) כְּרֵיחַ הַשָּׂדֶה שֶׁל תַּפּוּחִים. וְהַשְּׁאֵלָה עַל מְאוֹר עֵינָיו, שְׁאֵלַת עִוְרֵי לֵב, כִּי אִם הָיְתָה סִבָּה מֵאֵת הַשֵּׁם הִנֵּה הִיא כְּדֵי שֶׁיְּבָרֵךְ אֶת יַעֲקֹב, וְהוּא סִפּוּר הַכָּתוּב (בראשית כ"ז:א') "וַתִּכְהֶין עֵינָיו מֵרְאֹת וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו". וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵינֶנּוּ רַק עִנְיַן הַזִּקְנָה, וְטַעְמוֹ וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶינָה עֵינָיו בְּזִקְנָתוֹ, קָרָא אֶת עֵשָׂו. וְהִנֵּה בְּיַעֲקֹב (בראשית מ"ח:י') "וְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת", וְכָתוּב בַּאֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי (מלכים א יד ד) "כִּי קָמוּ עֵינָיו מִשֵּׁיבוֹ", וְיִסַּפֵּר בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ פֶּלֶא (דברים לד ז) "לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ":

פרק כו

פסוק א

מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם אוּלַי לֹא הָיָה רָעָב בָּעוֹלָם עַד יְמֵי אַבְרָהָם (פרקי דר"א כו), וְעַל כֵּן יִמְנֶה הַכָּתוּב מִמֶּנּוּ, כִּי מָה צָּרֵךְ לְהַזְכִּיר זֶה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי זֶה לְהַגִּיד כִּי הָיוּ זוֹכְרִים אוֹתוֹ הָרָעָב הָרִאשׁוֹן, וּמְסַפְּרִים עָלָיו שֶׁבַּעֲבוּרוֹ יָרַד אַבְרָהָם לְמִצְרַיִם, וְשָׁם עָשָׂה לוֹ הַשֵּׁם כָּבוֹד גָּדוֹל. וְלָכֵן הָיָה יִצְחָק חָפֵץ לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ אֲבוֹתָיו לָרֶדֶת שָׁם, עַד שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ "אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה". וְטַעַם הַמְנִיעָה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר סד ג), אַתָּה עוֹלָה תְּמִימָה וְאֵין חוּצָה לְאָרֶץ כְּדַי לְךָ. וּלְדַעְתִּי נִכְלַל עוֹד בָּעִנְיָן רְמִיזָה בָּעֲתִיד, כִּי גְּלוּת אַבְרָהָם אֶל מִצְרַיִם מִפְּנֵי הָרָעָב רֶמֶז שֶׁיִּגְלוּ בָּנָיו שָׁם, וְלָכְתּוֹ אֶל אֲבִימֶלֶךְ לֹא הָיָה גָּלוּת כִּי שָׁם הָיָה יוֹשֵׁב בִּרְצוֹנוֹ, אֲבָל יְרִידָתוֹ שֶׁל יִצְחָק שָׁם מִפְּנֵי הָרָעָב יְרֶמֶז לְגָלוּת, כִּי גָּלָה מִמְּקוֹמוֹ בְּעַל כָּרְחוֹ וְהָלַךְ אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת. וְהִנֵּה הָיָה גָּלוּתוֹ מִמְּקוֹמוֹ אֶל אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים שֶׁהִיא אֶרֶץ מְגוּרֵי אֲבִיו, וְיִרְמֹז לְגָלוּת בָּבֶל שֶׁהוּא מְקוֹם מְגוּרֵי אֲבוֹתָם שֶׁהָיוּ בְּאוּר כַּשְׂדִּים. וְדַע כִּי הַגָּלוּת הַנִּזְכָּר יְרֶמֶז לְמַעֲשֶׂה יִצְחָק, כַּאֲשֶׁר לֹא לָקְחוּ אִשְׁתּוֹ, וְלֹא הָיָה לוֹ שָׁם רַק הַגָּלוּת וְהַפַּחַד, וּמִתְּחִלָּה אָמַר "הַנֹּגֵעַ בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוּמָת", וּלְיָמִים חָזַר בּוֹ וְאָמַר "לֵךְ מֵעִמָּנוּ", וְאַחֲרֵי כֵן חָזְרוּ אֵלָיו בִּבְרִית. וְכֵן גָּלוּת בָּבֶל, גָּלוּ שָׁם מִפְּנֵי זְלָעָפוֹת רָעָב, וּמֵעֵת הֱיוֹתָם שָׁם

לֹא עֲבָדוּם וְלֹא עִנּוּ אוֹתָם, אֲבָל הָיוּ גְּדוֹלֵיהֶם שָׂרִים בַּמַּלְכוּת, וְאַחֲרֵי כֵן אָמְרוּ "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהָיו עִמּוֹ וְיַעַל" (עזרא א ג), וְהִזְהִירוּ עֲלֵיהֶם שָׂרֵי עֵבֶר הַנָּהָר וְהַפַּחוֹת, וְאַחֲרֵי כֵן בִּטְּלוּ הַבִּנְיָן, וַהֲוָת בָּטְלָא עַד זְמַן וְעִדָּן, אַחֲרֵי כֵן חָזְרוּ וְנָתְנוּ רְשׁוּת בַּבִּנְיָן, וְהִזְהִירוּ וְאָמְרוּ "דִּי לֶהֱוֹן מְהַקְרְבִין נִיחוֹחִין לֱאֱלָהּ שְׁמַיָּא וּמְצַלַּיִן לְחַיֵּי מַלְכָּא וּבְנוֹהִי" (שם ו י):

אֶל אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים לֹא נוֹדַע אִם הוּא אֲבִימֶלֶךְ אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם אוֹ שֶׁכָּל מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בָּעֵת הַהִיא יִקָּרֵא כֵן, כִּי גַּם בִּימֵי דָּוִד יִקָּרֵא אֲבִימֶלֶךְ. וְדַעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁהָיָה בְּנוֹ. וְטַעַם "וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל אֲבִימֶלֶךְ", כִּי הָיָה בְּדַעְתּוֹ לָרֶדֶת מִצְרַיְמָה, וְהָלַךְ אֶל אֲבִימֶלֶךְ בַּעַל בְּרִית אָבִיו, אוּלַי יֵיטִיב עִמּוֹ בִּימֵי הַבַּצֹּרֶת וְלֹא יִצְטָרֵךְ לָרֶדֶת לְמִצְרַיִם. וְהִנֵּה אֲבִימֶלֶךְ מִפְּנֵי בְּרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם לֹא נָגַע בּוֹ וְלֹא בְּבֵיתוֹ כְּלָל, אֲבָל אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם הֵמָּה בִּקְּשׁוּ מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ שְׁאֵלָה עַל אִשְׁתּוֹ, וְהוּא אָמַר "אֲחוֹתִי הִיא", וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נָגַע בָּהּ הַמֶּלֶךְ וְלֹא אִישׁ מֵאֲנָשָׁיו, כִּי הָיוּ נִזְכָּרִים בְּעִנְיַן אַבְרָהָם. וּלְכָךְ אָמַר "כִּמְעַט שָׁכַב אַחַד הָעָם", יֹאמַר אֲנִי לֹא נָגַעְתִּי בָּהּ וְנִשְׁמַרְתִּי מִמֶּנָּה, אֲבָל קָרוֹב הָיָה שֶׁיִּכָּשֵׁל בָּהּ אֶחָד מֵאַנְשֵׁי הָאָרֶץ, וְהָיִיתָ מֵבִיא עָלֵינוּ אָשָׁם כַּאֲשֶׁר הָיָה עָלֵינוּ חֵטְא בְּעִנְיַן אֲבִיךְ:

פסוק ב

שְׁכֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ אֵין טַעַם שֶׁיֹּאמַר בְּבַת אַחַת "שְׁכֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת", אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה וּשְׁכֹן כָּל יָמֶיךָ בָּאָרֶץ שֶׁאֹמַר אֵלֶיךָ בְּכָל פַּעַם וּפַעַם, עַל פִּי ה' תִּסַּע וְעַל פִּי ה' תַּחֲנֶה, וְגוּר עַתָּה בָּאָרֶץ הַזֹּאת בָּאָרֶץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אוֹתָהּ, כְּדִכְתִיב (יהושע יג ג) "לַכְּנַעֲנִי תֵּחָשֵׁב חֲמִשָּׁה סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים". וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "וַיֵּרֶא אֵלָיו" מֻקְדָּם, כִּי קֹדֶם צֵאתוֹ מִמְּקוֹמוֹ נֶאֱמַר לוֹ אַל תֵּרֵד מִצְרַיְמָה שְׁכֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ, בִּהְיוֹתְךָ שָׁם, וְגוּר עַתָּה בָּאָרֶץ הַזֹּאת, בְּאֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר תִּכְלֹל עַמִּים רַבִּים וַאֲרָצוֹת רַבּוֹת, כִּי אֲנִי מְצַוְּךָ עַתָּה שֶׁלֹּא תֵּצֵא מִמֶּנָּה לְעוֹלָם, כִּי כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל אֶתֵּן לְזַרְעֲךָ. וְהִנֵּה נָסַע מִמְּקוֹמוֹ מִפְּנֵי הָרָעָב לְלֶכֶת בְּכָל אַרְצוֹת כְּנַעַן לִשְׁכּוֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יֹאמַר אֵלָיו, וּבְבֹאוֹ לְגֶרַר אָמַר לוֹ כָּאן תֵּשֵׁב, וְלֹא הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ כִּי יָדוּעַ הוּא שֶׁלֹּא עָבַר עַל מִצְוַת הַשֵּׁם. וְכֵן "עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ" (בראשית כ"ב:ב') כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי (שם פסוק ט):

פסוק ג

וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבוּעָה אֵין צָרִיךְ שֶׁיַּבְטִיחַ הקב"ה אֶת יִצְחָק שֶׁלֹּא יַעֲבֹר הַשְּׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּע לְאָבִיו, כִּי לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחֵם (שמואל א טו כט), וְאַבְרָהָם אֵין לוֹ זֶרַע אַחֵר בַּעַל בְּרִית לֵאלֹהִים, וְהַשְּׁבוּעָה אֵינֶנָּה עַל תְּנַאי, כִּי בְיַעֲקֹב הֻצְרַךְ מִפְּנֵי עֵשָׂו אֲחִיו לוֹמַר שֶׁבּוֹ יִתְקַיֵּם הַבְּרִית וּבְזַרְעוֹ (בראשית ל"ה:י"ב), לֹא בְּעֵשָׂו. וְנִרְאֶה שֶׁזֶּה הַמַּאֲמָר "וַהֲקִמֹתִי אֶת

הַשְּׁבוּעָה" יֵחָשֵׁב שְׁבוּעָה, וּלְכָךְ תָּמִיד יֹאמַר בַּתּוֹרָה (שמות לג א) "הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב", "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ" (שם לב יג), כִּי לֹא מָצָאנוּ שְׁבוּעָה לְיִצְחָק בִּלְתִּי זֹאת. וְרָצָה הקב"ה לְהַשְׁבִּיעַ לְכָל אֶחָד מִן הָאָבוֹת, לְהוֹדִיעַ שֶׁרָאוּי כָּל אֶחָד לִכְרֹת עִמּוֹ בְּרִית, וְשֶׁתִּהְיֶה זְכוּת כָּל אֶחָד עוֹמֶדֶת לְפָנָיו עִם זַרְעָם, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָרְאשׁוֹנָה תַּסְפִּיק, תּוֹסֶפֶת זְכוּת וְכָבוֹד הוּא לָהֶם. וְלָכֵן אָמַר (ויקרא כו מב) "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאַף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאַף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֶזְכֹּר וְהָאָרֶץ אֶזְכֹּר", כִּי כֻּלָּם בַּעֲלֵי בְּרִית לֵאלֹהִים. וְיִתָּכֵן שֶׁהוֹסִיף לוֹ לְיִצְחָק בַּשְּׁבוּעָה הַזֹּאת שֶׁיִּקְיֵם בּוֹ בְּעַצְמוֹ הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם אָבִיו, שֶׁיִּהְיֶה הוּא בָּרְכָה בָּעַמִּים, כַּאֲשֶׁר אָמַר לְאַבְרָהָם אָבִיו "וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ", וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב וַהֲקִמֹתִי בְךָ אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ, כִּי אַתָּה בָּרְכָה בָּעַמִּים. וְכֵן אָמַר עוֹד בְּיַעֲקֹב (בראשית כ"ח:י"ד) "וְנִבְרְכוּ בְךָ כָּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזַרְעֶךָ":

פסוק ה

וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ו:ה') "בְּקוֹלִי" כְּשֶׁנִּסִּיתִי אוֹתוֹ, "מִשְׁמַרְתִּי" גְּזֵרוֹת לְהַרְחָקָה, כְּגוֹן שְׁנִיּוֹת לָעֲרָיוֹת, שְׁבוּת לְשַׁבָּת, "מִצְוֹתַי", מִצְוֹת שֶׁאִלּוּ לֹא נִכְתְּבוּ דִּין הוּא שֶׁיִּכָּתְבוּ, כְּגוֹן גָּזֵל וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, "חֻקּוֹתַי", דְּבָרִים שֶׁיֵּצֶר הָרַע וְאֻמּוֹת הָעוֹלָם מְשִׁיבִין עֲלֵיהֶם, כְּגוֹן אֲכִילַת חֲזִיר וּלְבִישַׁת שַׁעַטְנֵז, שֶׁאֵין טַעַם בַּדָּבָר אֶלָּא הַמֶּלֶךְ גָּזַר חֻקּוֹ עַל עֲבָדָיו, "וְתוֹרֹתָי", לְהָבִיא תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי. וְאִם כֵּן יִהְיֶה כָּל זֶה בָּנוּי עַל דַּעַת שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְקַיֵּם וּמְשַׁמֵּר אֶת הַתּוֹרָה עַד שֶׁלֹּא נִתְּנָה. וְכָךְ אָמְרוּ (ב"ר צד ג) בַּפְּסוּק "וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת" (בראשית מ"ה:כ"א), שֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, שֶׁהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כְּשֵׁם שֶׁהָיוּ אֲבוֹתָיו, וְעַד עַכְשָׁו לֹא נִתְּנָה תּוֹרָה, וַהֲרֵי כָּתוּב "וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי", וְשָׁם אָמְרוּ שֶׁהָיָה מְשַׁמֵּר אֲפִלּוּ דִּקְדּוּקֵי תּוֹרָה, וְהָיָה מְלַמֵּד לְבָנָיו וְכוּ'. וְיֵשׁ לִשְׁאֹל, אִם כֵּן אֵיךְ הֵקִים יַעֲקֹב מַצֵּבָה (בראשית כ"ח:י"ח), וְנָשָׂא שְׁתֵּי אֲחָיוֹת, וּכְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר עד יא) אַרְבַּע, וְעַמְרָם נָשָׂא דּוֹדָתוֹ (שמות ו כ), וּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ הֵקִים שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה (שם כד ד), וְהַאֵיךְ אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיוּ נוֹהֲגִים הֶתֵּר בַּתּוֹרָה בְּמַה שֶׁאָסַר אַבְרָהָם אֲבִיהֶם עַל עַצְמוֹ וְקִבֵּל עָלָיו הַשֵּׁם שָׂכָר עַל הַדָּבָר, וְהוּא יְצִוָּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו, וּבְיַעֲקֹב דָּרְשׁוּ (ב"ר עט ו) שֶׁשָּׁמַר אֶת הַשַּׁבָּת וְקִבֵּל תְּחוּמִין, וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה זֶה בַּשַּׁבָּת מִפְּנֵי שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה), שֶׁהִיא מְעִידָה עַל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית. וְאוּלַי נֹאמַר "מִשְׁמַרְתִּי", שְׁנִיּוֹת לָעֲרָיוֹת שֶׁל בְּנֵי נֹחַ, וּ"מִצְוֹתַי", גָּזֵל וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, "חֻקּוֹתַי", אֵבֶר מִן הַחַי וְכִלְאַיִם שֶׁל הַרְבָּעַת בְּהֵמָה וְהַרְכָּבַת אִילָן, "וְתוֹרֹתָי", דִּינִין וְאִסּוּרֵי עֲבוֹדָה זָרָה,

שֶׁאֵלּוּ כֻּלָּן נִצְטַוּוּ בָהֶן בְּנֵי נֹחַ, וְהוּא הַשּׁוֹמֵר וְהָעוֹשֶׂה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ וּמְשַׁמֵּר אֶפִלּוּ דִּקְדּוּקִין וְחֻמְרוֹת בַּמִּצְוֹת שֶׁלָּהֶן, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ, ע"ז שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ אַרְבַּע מְאָה פְּרָקֵי הֲוָת (ע"ז יד), וְדָרְשׁוּ בְּ"מֵאָה שְׁעָרִים" שֶׁמְּדָדוּהָ לַמַּעֲשְׂרוֹת (ב"ר סד ו), כִּי הָיוּ הָאָבוֹת נְדִיבֵי עַמִּים לָתֵת מַעֲשְׂרוֹת לָעֲנִיִּים אוֹ לְכֹהֲנֵי ה', כְּגוֹן שֵׁם וְעֵבֶר וְתַלְמִידֵיהֶם, כְּעִנְיָן "וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן" (בראשית י"ד:י"ח). וְהַנִּרְאֶה אֵלַי מִדַּעַת רַבּוֹתֵינוּ שֶׁלָּמַד אַבְרָהָם אָבִינוּ הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְעָסַק בָּהּ וּבְטַעֲמֵי מִצְוֹתֶיהָ וְסוֹדוֹתֶיהָ, וְשָׁמַר אוֹתָהּ כֻּלָּהּ כְּמִי שֶׁאֵינוֹ מְצֻוֶּה וְעוֹשֶׂה, וּשְׁמִירָתוֹ אוֹתָהּ הָיְתָה בְּאֶרֶץ בִּלְבַד, וְיַעֲקֹב בְּחוּצָה לָאָרֶץ נָשָׂא הָאֲחָיוֹת, וְכֵן עַמְרָם, כִּי הַמִּצְוֹת מְשֻׁפָּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ הֵן, אַף עַל פִּי שֶׁהֻזְהַרְנוּ בְּחוֹבַת הַגּוּף בְּכָל מָקוֹם (קדושין לו). וּכְבָר רָמְזוּ רַבּוֹתֵינוּ הַסּוֹד הַזֶּה (בספרי דברים פסקא מג), וַאֲנִי אֶעְיְרְךָ בּוֹ בְּעֻזְרַת הַשֵּׁם (ויקרא יח כה דברים יא יח). וְהַמַּצֵּבָה מִצְוָה שֶׁנִּתְחַדְּשָׁה בִּזְמַן יָדוּעַ הִיא, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ (בספרי) בְּ"אֲשֶׁר שָׂנֵא ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים טז כב), שֶׁשְּׂנָאָהּ אַחַר הֱיוֹתָהּ אֲהוּבָה בִּימֵי הָאָבוֹת. וּבְיוֹסֵף דָּרְשׁוּ (ב"ר צב ד) שֶׁהָיָה מְשַׁמֵּר אֶת הַשַּׁבָּת אֶפִלּוּ בְּמִצְרַיִם, מִפְּנֵי שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת, לְפִי שֶׁהִיא עֵדוּת עַל חִדּוּשׁ הָעוֹלָם, וְהָיָה עוֹשֶׂה כֵּן לְלַמֵּד אֶת בָּנָיו אֱמוּנַת בְּרִיאַת הָעוֹלָם, לְהוֹצִיא מִלִּבָּם כַּוָּנַת עֲבוֹדָה זָרָה וְדֵעוֹת הַמִּצְרִיִּים, וְזֹאת כַּוָּנָתָם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט נֹאמַר שֶׁיִּהְיֶה "מִשְׁמַרְתִּי" אֱמוּנַת הָאֱלֹהוּת, שֶׁהֶאֱמִין בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד וְשָׁמַר מִשְׁמֶרֶת זוֹ בְּלִבּוֹ, וְחָלַק בָּהּ עַל עוֹבְדֵי הָעֲבוֹדָה זָרָה, וְקָרָא בְּשֵׁם ה' לְהַשִּׁיב רַבִּים לַעֲבוֹדָתוֹ. "מִצְוֹתַי", כְּכָל אֲשֶׁר צִוּוּהוּ בְּלֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ, וְעוֹלַת בְּנוֹ, וּגְרִישַׁת הָאָמָה וְאֶת בְּנָהּ. "חֻקּוֹתַי", לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם, לִהְיוֹת חַנּוּן וְרַחוּם וְעֹשֶׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, וּלְצַוּוֹת אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ בָּהֶם. "וְתוֹרֹתָי", הַמִּילָה בְּעַצְמוֹ וּבָנָיו וַעֲבָדָיו, וּמִצְוֹת בְּנֵי נֹחַ כֻּלָּן שֶׁהֵן תּוֹרָה לָהֶם:

פסוק ז

וַיֹּאמֶר אֲחֹתִי הִיא וְעַל הַבָּנִים לֹא שְׁאָלוּהוּ, כִּי יֹאמַר בְּנֵי אִשָּׁה אַחֶרֶת הֵם לוֹ:

פסוק יד

וַיְהִי לוֹ מִקְנֵה צֹאן וּמִקְנֵה בָקָר וַעֲבֻדָּה רַבָּה אֲתוֹנוֹת וּגְמַלִּים וַחֲמוֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת. וְיִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה וְלֹא יַזְכִּיר כֶּסֶף וְזָהָב כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית י"ג:ב'), בַּעֲבוּר כִּי גְּדֻלָּתוֹ אֲשֶׁר נִתְגַּדֵּל בָּהּ בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים בַּמִּקְנֶה וּבָעֲבֻדָּה הָיְתָה, וַיִּקְנְאוּ אוֹתוֹ פְּלִשְׁתִּים בָּעִנְיָן הַהוּא. וְזֶה טַעַם "כִּי עָצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד", אָמַר לוֹ גַּם לִי שֶׁאֲנִי הַמֶּלֶךְ אֵין בְּבֵיתִי מִקְנֶה וַעֲבֻדָּה כָּמוֹךָ, וְחֶרְפָּה הִיא לָנוּ לִהְיוֹת בֵּיתְךָ גָּדוֹל מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

פסוק יז

בְּנַחַל גְּרָר רָחוֹק מִן הָעִיר. וַיָּשָׁב וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו, וּפְלִשְׁתִּים סְתָמוּם קֹדֶם שֶׁנָּסַע יִצְחָק מִגְּרָר חָזַר וַחֲפָרָן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית

כ"ו:י"ח). וְנִרְאֶה מִדְּבָרָיו שֶׁהֵם הַבְּאֵרוֹת הַנִּזְכָּרִים כָּאן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית כ"ו:ט"ו) "סִתְּמוּם פְּלִשְׁתִּים וַיְמַלְאוּם עָפָר". וְזֶה אֵינֶנּוּ כֵּן, כִּי הֵיאַךְ יִתְּנוּ לוֹ הֵם רְשׁוּת וְהֵם אָמְרוּ "תַּקָּלָה הֵם לָנוּ מִפְּנֵי הַגְּיָסוֹת", אֲבָל הֵם אֲחֵרִים בְּמָקוֹם אַחֵר, כִּי נַחַל גְּרָר שֵׁם מָקוֹם, אוֹ שֶׁהַנַּחַל נִמְשָׁךְ מִגְּרָר אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת, וְכַאֲשֶׁר קִנְּאוּ בּוֹ פְּלִשְׁתִּים, הֵם הַשָּׂרִים אֲשֶׁר בִּגְרָר מְדִינַת הַמֶּלֶךְ, סִתְּמוּ הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר לוֹ מֵיֶּרֶשֶׁת אֲבִיו בִּגְבוּל עִיר גְּרָר, וְהַמֶּלֶךְ שִׁלְּחוֹ מֵעִיר מוֹשַׁב כִּסְאוֹ וְהָלַךְ לוֹ לְעִיר אַחֶרֶת, וְאוּלַי אֵינֶנָּה מַמְלְכוּתוֹ אַף עַל פִּי שֶׁהִיא בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים, וְשָׁם בְּאֵרוֹת אֲחֵרִים שֶׁחָפַר אַבְרָהָם שֶׁגַּר בַּמָּקוֹם הַהוּא יָמִים רַבִּים, וּפְלִשְׁתִּים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר מֵת אַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא יָשַׁב שָׁם סִתְּמוּם, וְלֹא לְשִׂנְאָתוֹ רַק בִּימֵי אַבְרָהָם לֹא רָצוּ לְסַתְּמָם מִפְּנֵי כְּבוֹדוֹ, כִּי אָמְרוּ אוּלַי יָשׁוּב לָשֶׁבֶת בָּאָרֶץ, וְלָכֵן שָׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אוֹתָם בַּנַּחַל, וְרוֹעֵי נַחַל גְּרָר רָבוּ עִמּוֹ לֵאמֹר לָנוּ הַמָּיִם. וְהַטַּעַם "לֵאמֹר", הִנֵּה הַבְּאֵר בַּנַּחַל וּמֵימֵי הַנַּחַל הֵם אֲשֶׁר יִמְצוּ שָׁם, וּמִתַּמְצִיתָם יִמָּלֵא הַבּוֹר וְהַנַּחַל יִתְמַעֵט בָּהֶם, וְהִנֵּה הֵם שֶׁלָּנוּ. וְעַל כֵּן הִזְכִּיר הַכָּתוּב "וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים", לֵאמֹר כִּי הָיָה מָקוֹר נוֹבֵעַ מַיִם חַיִּים, אֵין מֵימָיו מִן הַנַּחַל כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ מְרִיבָיו:

פסוק כ

וַיִּקְרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק יְסַפֵּר הַכָּתוּב וַיַּאֲרִיךְ בְּעִנְיַן הַבְּאֵרוֹת, וְאֵין בִּפְשׁוּטֵי הַסִּפּוּר תּוֹעֶלֶת וְלֹא כְּבוֹד גָּדוֹל לְיִצְחָק, וְהוּא וְאָבִיו עָשׂוּ אוֹתָם בְּשָׁוֶה. אֲבָל יֵשׁ בַּדָּבָר עִנְיָן נִסְתָּר בְּתוֹכוֹ, כִּי בָּא לְהוֹדִיעַ דָּבָר עָתִיד, כִּי "בְּאֵר מַיִם חַיִּים" יִרְמֹז לְבֵית אֱלֹהִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ בָּנָיו שֶׁל יִצְחָק, וְלָכֵן הִזְכִּיר "בְּאֵר מַיִם חַיִּים", כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ירמיהו יז יג) "מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה'". וְקָרָא הָרִאשׁוֹן עֵשֶׂק, יִרְמֹז לַבַּיִת הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הִתְעַשְּׂקוּ עִמָּנוּ וְעָשׂוּ אוֹתָנוּ כַּמָּה מַחְלוֹקוֹת וְכַמָּה מִלְחָמוֹת עַד שֶׁהֶחְרִיבוּהוּ. וְהַשֵּׁנִי קָרָא שִׂטְנָה, שֵׁם קָשֶׁה מִן הָרִאשׁוֹן, וְהוּא הַבַּיִת הַשֵּׁנִי שֶׁקָּרָא אוֹתוֹ כִּשְׁמוֹ שֶׁכָּתוּב בּוֹ (עזרא ד ו) "וּבְמַלְכוּת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ בִּתְחִלַּת מַלְכוּתוֹ כָּתְבוּ שִׂטְנָה עַל יֹשְׁבֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלִָם", וְכָל יָמָיו הָיוּ לָנוּ לְשִׂטְנָה עַד שֶׁהֶחְרִיבוּהוּ וְגָלוּ מִמֶּנּוּ גָּלוּת רָעָה. וְהַשְּׁלִישִׁי קָרָא רְחוֹבוֹת, הוּא הַבַּיִת הָעָתִיד שֶׁיִּבָּנֶה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ, וְהוּא יֵעָשֶׂה בְּלֹא רִיב וּמַצָּה, וְהָאֵל יַרְחִיב אֶת גְּבוּלֵנוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יט ח) "וְאִם יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת גְּבוּלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר" וְגוֹ', שֶׁהוּא לֶעָתִיד, וּכְתִיב בַּבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי (יחזקאל מא ז) "וְרָחְבָה וְנָסְבָה לְמַעְלָה לְמַעְלָה", וּפֵרִינוּ בָּאָרֶץ, שֶׁכָּל הָעַמִּים יַעַבְדוּהוּ שְׁכֶם אֶחָד:

פסוק כד

אַל תִּירָא כִּי אִתְּךָ אָנֹכִי בַּעֲבוּר שֶׁהִבְרִיחוֹ אֲבִימֶלֶךְ מֵעָלָיו מִקִּנְאָתָם בּוֹ וְגַם רוֹעֵי גְּרָר רָבוּ עִמּוֹ, הָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יֵאָסְפוּ עָלָיו וְיַכּוּהוּ הוּא וּבֵיתוֹ, וְהִבְטִיחוֹ הקב"ה שֶׁלֹּא יִרָא מֵהֶם

וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ, וְאָז נָתַן בְּלִבָּם שֶׁהָלַךְ לְפָנָיו הַמֶּלֶךְ בְּכָבוֹד גָּדוֹל יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר עָשָׂה לְאָבִיו, כִּי בָא עִם פִּיכֹל שַׂר צְבָאוֹ וְעוֹד הוֹסִיף לְהָבִיא עִמּוֹ רַבִּים רֵעָיו:

פסוק כט

אִם תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה כַּאֲשֶׁר לֹא נְגַעֲנוּךָ יֹאמַר אִם תַּעֲשֶׂה עִמָּנוּ רָעָה כְּמוֹ שֶׁאֲנַחְנוּ לֹא נְגַעֲנוּךָ, אַתָּה עַתָּה בְּרוּךְ ה' וְאֵין לְאֵל יָדֵינוּ לַעֲשׂוֹת עִמְּךָ רָע, אֲבָל יִשְׁתַּנֶּה הָעֵת בַּעֲבוּר הֱיוֹתְךָ שֶׁאַתָּה עֹשֶׂה וְתִצְטָרֵךְ לְשׁוּב אֶל אַרְצֵנוּ וְנָשִׁיב לְךָ גְּמוּל. וְטַעַם "לֹא נְגַעֲנוּךָ", שֶׁלֹּא נָפְתָּה לְבֵנוּ עַל אִשְׁתְּךָ לִגַּע בְּאֶחָד מִכֶּם, כִּלְשׁוֹן "הַנֹּגֵעַ בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ", וְ"עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק טוֹב" לִשְׁמֹר אֶת כָּל אֲשֶׁר לְךָ, בְּצַוּוֹתֵנוּ אֶת הָעָם לְהִשָּׁמֵר מִכֶּם, "וַנְּשַׁלֵּחֲךָ בְּשָׁלוֹם", כִּי גַּם בְּקִנְאָתֵנוּ בְּךָ לֹא לָקַחְנוּ מִכָּל הָעֹשֶׁר אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּנוּ, וַנְּשַׁלֵּחֲךָ עִם כָּל אֲשֶׁר לְךָ בְּשָׁלוֹם. וְעִנְיַן הַיִּרְאָה הַזֹּאת אֲשֶׁר פָּחֲדוּ מִמֶּנּוּ אֵינוֹ נִרְאֶה שֶׁיִּרְא מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים שֶׁלֹּא יָבֹא עָלָיו יִצְחָק לְמִלְחָמָה, אֲבָל הִבְטִיחָם אַבְרָהָם לוֹ וּלְזַרְעוֹ וּלְנֶכְדּוֹ (בראשית כ"א:כ"ג), וְעַתָּה אָמְרוּ בְּלִבָּם בַּעֲבוּר שֶׁהֵפַרְנוּ אֲנַחְנוּ אֶת בְּרִיתֵנוּ עִם יִצְחָק וְשִׁלַּחְנוּהוּ מֵעָלֵינוּ, גַּם הוּא יָפֵר אֶת בְּרִיתוֹ עִמָּנוּ וְיִגָּרֵשׁ זַרְעוֹ אֶת זַרְעֵנוּ מִן הָאָרֶץ, וְלָכֵן עֲשׂוּ עִמּוֹ בְּרִית חֲדָשָׁה, וְהִתְנַצְּלוּ לֵאמֹר לוֹ שֶׁלֹּא הֵפְרוּ הַבְּרִית הָרִאשׁוֹנָה, שֶׁלֹּא עָשׂוּ עִמּוֹ רַק טוֹב, וְזֶה טַעַם "תְּהִי נָא אָלָה בֵּינוֹתֵינוּ", שֶׁנָּבֹא עַתָּה עִמְּךָ בְּאָלָה לְהַחֲרִים עַל כָּל מִי שֶׁיַּעֲבֹר עַל הַבְּרִית, כְּטַעַם "לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ" (דברים כט יא). וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה אַבְרָהָם גָּדוֹל מְאֹד וְרַב כֹּחַ, שֶׁהָיוּ בְּבֵיתוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ שֹׁלֵף חָרֶב, וְלוֹ בַּעֲלֵי בְּרִית רַבִּים, וְהוּא גַּם בֶּן חַיִל אֲשֶׁר לִבּוֹ כְּלֵב הָאֲרִיֵה, וְרַדַף אַרְבָּעָה מְלָכִים גִּבּוֹרִים מְאֹד וְנִצָּחָם, וְכַאֲשֶׁר רָאוּ הַצְּלָחָתוֹ כִּי הִיא מֵאֵת הָאֱלֹהִים פָּחַד מִמֶּנּוּ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים פֶּן יִכְבֹּשׁ מִמֶּנּוּ מַלְכוּתוֹ, וְנָקֵל זֹאת מִמִּלְחֶמֶת אַרְבַּעַת הַמְּלָכִים, אוּלַי שָׁמַע עוֹד דְּבַר הַשֵּׁם שֶׁנָּתַן לוֹ הָאָרֶץ, וְלָכֵן בָּא עִמּוֹ בִּבְרִית וְהִשְׁבִּיעוֹ אִם תִּשְׁקֹר לִי וּלְנֶכְדִּי, כִּי הָיָה שֶׁקֶר אִם יִמְרֹד עַל הַמֶּלֶךְ, וְחָשַׁב כִּי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה אַבְרָהָם עַד מְלֹךְ נֶכְדּוֹ, וּכְמַעֲשֶׂה אָבוֹת עָשׂוּ בָּנִים, כִּי הָיָה יִצְחָק גָּדוֹל כְּאָבִיו וּפָחַד הַמֶּלֶךְ פֶּן יִלָּחֵם בּוֹ בְּגָרְשׁוֹ אוֹתוֹ מֵאַרְצוֹ:

פסוק לב

וַיָּבֹאוּ עַבְדֵי יִצְחָק וַיַּגִּדוּ לוֹ עַל אֹדוֹת הַבְּאֵר אֲשֶׁר חָפָרוּ הוּא הָאָמוּר בּוֹ לְמַעְלָה (בראשית כ"ו:כ"ה) "וַיִּכְרוּ שָׁם עַבְדֵי יִצְחָק בְּאֵר", כִּי הֵחֵלּוּ לַחְפֹּר אוֹתוֹ וּבָא אֲבִימֶלֶךְ אֵלָיו בַּיָּמִים הָהֵם, וּבְיוֹם הַבְּרִית בְּלֶכְתָּם מִמֶּנּוּ בִּשְׂרוּהוּ כִּי מָצְאוּ מַיִם. וְקָרוֹב לִי שֶׁהוּא הַבְּאֵר שֶׁכָּרָה אַבְרָהָם וְנָתַן לוֹ שֶׁבַע כְּבָשׂוֹת לְעֵדָה (בראשית כ"א:ל'), כִּי סִתְּמוּהוּ פְּלִשְׁתִּים עִם הָאֲחֵרִים, וַיָּשָׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אוֹתוֹ, וַיִּקְרָא לוֹ גַּם הוּא שֵׁם כַּשֵּׁם אֲשֶׁר קָרָא לוֹ אָבִיו, וְעַל כֵּן שֵׁם הָעִיר בְּאֵר שֶׁבַע עַל שֵׁם הַבְּאֵר אֲשֶׁר קְרָאוּהוּ כֵּן הָאָב וְהַבֵּן, כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם. וְהַבְּאֵר הַזֹּאת

לָהֶם תִּרְמֹז עַל מִשְׁכַּן שִׁילֹה, וּפִלְשָׁתִּים סִתְּמוּהוּ בְּהִלָּקַח הָאָרוֹן (שמואל א ד יא), וְחָזַר וַחֲפָרוֹ כִּי כֵן הֵשִׁיבוּ הָאָרוֹן עִם הַדּוֹרוֹן לֵאלֹהִים (שם ו יא):

פרק כז

פסוק ד

בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי הָיָה בְּדַעְתּוֹ לְבָרֵךְ אוֹתוֹ שֶׁיִּזְכֶּה הוּא בְּבִרְכַּת אַבְרָהָם, לִנְחֹל אֶת הָאָרֶץ וְלִהְיוֹת הוּא בַּעַל הַבְּרִית לֵאלֹהִים, כִּי הוּא הַבְּכוֹר. וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא הִגִּידָה לוֹ רִבְקָה מֵעוֹלָם הַנְּבוּאָה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהּ "וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר", כִּי אֵיךְ הָיָה יִצְחָק עוֹבֵר אֶת פִּי ה' וְהִיא לֹא תִצְלַח. וְהִנֵּה מִתְּחִלָּה לֹא הִגִּידָה לוֹ דֶּרֶךְ מוּסָר וּצְנִיעוּת, כִּי "וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה'", שֶׁהָלְכָה בְּלֹא רְשׁוּת יִצְחָק, אוֹ שֶׁאָמְרָה אֵין אָנֹכִי צְרִיכָה לְהַגִּיד נְבוּאָה לַנָּבִיא כִּי הוּא גָּדוֹל מִן הַמַּגִּיד לִי, וְעַתָּה לֹא רָצְתָה לֵאמֹר לוֹ כָּךְ הֻגַּד לִי מֵאֵת ה' טֶרֶם לַדָּתִי, כִּי אָמְרָה בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתוֹ לֹא יְבָרֵךְ יַעֲקֹב וְיִנִּיחַ הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם, וְהִיא יָדְעָה כִּי בְּסִבַּת זֶה יִתְבָּרֵךְ יַעֲקֹב מִפִּיו בְּלֵב שָׁלֵם וְנֶפֶשׁ חֶפְצָה. אוֹ הֵם סִבּוֹת מֵאֵת ה' כְּדֵי שֶׁיִּתְבָּרֵךְ יַעֲקֹב וְגַם עֵשָׂו בִּבְרָכַת הַחֶרֶב, וְלוֹ לְבַדּוֹ נִתְכַּנּוּ עֲלִילוֹת:

פסוק ז

וַאֲבָרְכָכָה לִפְנֵי ה' לִפְנֵי מוֹתִי לֹא נִזְכַּר בְּכָל הַפָּרָשָׁה לִפְנֵי ה' רַק בַּמָּקוֹם הַזֶּה, כִּי אָמְרָה לוֹ אִמּוֹ הַבְּרָכָה לִפְנֵי ה' תִּהְיֶה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְאִם יִתְבָּרֵךְ בָּהּ עֵשָׂו אָחִיךְ תִּתְקַיֵּם בּוֹ בְּזַרְעוֹ לְעוֹלָם וְאֵין לְךָ עָמִידָה לְפָנָיו:

פסוק יב

אוּלַי יְמַשֵּׁנִי אָבִי אֵין הַטַּעַם שֶׁיְּמַשֵּׁשֵׁהוּ לְהַכִּיר אוֹתוֹ, אָבָל אָמַר אוּלַי יִקְרַב אוֹתִי אֶל עַצְמוֹ לְנַשֵּׁק לִי אוֹ לָשׂוּם יָדוֹ עַל פָּנַי כְּדֶרֶךְ חִבַּת הָאָב עַל בְּנוֹ, וְיִמְצָא בַּמִּשּׁוּשׁ שֶׁאֲנִי חָלָק. וַאֲנִי תְּמֵהַּ אֵיךְ לֹא פָּחַד מֵהֶבֶר הַקּוֹל, וְכָל בְּנֵי אָדָם נִבְרָים בְּקוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (גיטין כג) הֵיאַךְ סוֹמֵא מֻתָּר בְּאִשְׁתּוֹ וְהֵיאַךְ בְּנֵי אָדָם מֻתָּרִין בִּנְשׁוֹתֵיהֶן בַּלַּיְלָה, אֶלָּא בִּטְבִיעוּת עֵינָא דְּקָלָא, וְאִם סְתָם בְּנֵי אָדָם מַכִּירִין כֵּן, מָה יִהְיֶה בְּיִצְחָק הֶחָכָם וְהַבָּקִי לְהַכִּיר בֵּין בָּנָיו שֶׁתִּהְיֶה לוֹ בֶּאֱמֶת טְבִיעוּת בַּקּוֹל. אוּלַי הָיוּ הָאַחִים הָאֵלֶּה דּוֹמִים בְּקוֹלָם, וּלְכָךְ אָמְרוּ (ב"ר סה יט) כִּי "הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב", דְּבָרָיו שֶׁמְּדַבֵּר בְּלָשׁוֹן רַכָּה וּמַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם. אוֹ שֶׁהָיָה מְשַׁנֶּה קוֹלוֹ לְדַבֵּר כִּלְשׁוֹן אָחִיו, כִּי יֵשׁ בִּבְנֵי אָדָם יוֹדְעִים לַעֲשׂוֹת כֵּן:

פסוק טו

עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדוֹל וַיַּעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן לְהַפְלִיג בְּעִנְיַן הַצַּדֶּקֶת, כִּי הַמִּנְהָג בַּמּוֹלִידִים לְהַכִּיר אֶת הַבְּכוֹר בִּבְרָכָה וּבְכָבוֹד וּבְמַתָּן, וְהִיא מִדַּעְתָּהּ צִדְקַת הַקָּטָן וְרִשְׁעַת הַגָּדוֹל תִּשְׁתַּדֵּל

בְּכָל הַטַּרַח הַזֶּה לְהַעֲבִיר הַבְּרָכָה וְהַכָּבוֹד מִן הַגָּדוֹל אֶל הַקָּטָן. וְכֵן יֹאמַר לְמַטָּה (בראשית כ"ז:מ"ב) "וַיֵּגַד לְרִבְקָה אֶת דִּבְרֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן":

פסוק כא

גְּשָׁה נָּא וַאֲמֻשְׁךָ בְּנִי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ז:כ"א), אָמַר בְּלִבּוֹ אֵין דֶּרֶךְ עֵשָׂו לְהִיוֹת שָׁם שְׂמִים שִׂגּוּר בְּפִיו, וְכֵן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה. וַאֲנִי תְּמֵהַּ כִּי לֹא הָיָה עֵשָׂו רָשָׁע בְּעֵינֵי אָבִיו, וְאוּלַי הָיָה חוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ אִישׁ שָׂדֶה וְלִבּוֹ עַל הַצַּיִד אֵינֶנּוּ מַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם מִפַּחְדּוֹ שֶׁלֹּא יַזְכִּירֶנּוּ בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר וּמִבְּלִי כַּוָּנָה, וְנֶחְשַׁב לוֹ זֶה בְּעֵינֵי אָבִיו לְיִרְאַת שָׁמַיִם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִהְיֶה זֶה בַּעֲבוּר טְבִיעוּת הַקּוֹל:

פסוק כח

מִטַּל הַשָּׁמַיִם אֵין הַבְּרָכָה שֶׁיִּתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם, כִּי הַטַּל יֵרֵד בְּכָל מָקוֹם, וְאִלּוּ אָמַר שֶׁיִּתֵּן רִבּוּי טַל אוֹ שֶׁיֵּרֵד בְּעִתּוֹ, כְּעִנְיַן "וְנָתַתִּי גִּשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם" (ויקרא כו ד), הָיְתָה בְּרָכָה, אֲבָל פֵּרוּשׁוֹ כִּי הַזְכִּיר בּוֹ בִּרְכַּת ה' כְּרֵיחַ שְׂדֶה אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ ה', וְהַטַּעַם אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ ה' לְבָנָיו, כִּי הַשֵּׁם בָּרַךְ אוֹתוֹ בַּשָּׂדֶה, לוֹמַר שֶׁיַּצְלִיחֵנוּ שָׁם בְּצֵידוֹ וְלֹא יָמוּת וְלֹא תְּבוֹאֵהוּ בּוֹ רָעָה. וְאָמַר **וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ**, וְהַבְּרָכָה תּוֹסֶפֶת וְרִבּוּי, אוֹ שֶׁיִּהְיֶה "וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ" בְּתוֹסֶפֶת הַוּא"ו, וְשִׁעוּרוֹ וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ רֹב דָּגָן וְתִירוֹשׁ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי מַתַּת הָאֱלֹהִים תָּמִיד הוּא וְאֵין לוֹ הֶפְסֵק לְעוֹלָם, וְלָכֵן אָמַר וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים כָּל יָמֶיךָ עַל אַדְמָתֶךָ מִטַּל הַשָּׁמַיִם, וְיִתֵּן לְךָ מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, כְּלוֹמַר הַשְׁמֶנָה בְּכָל הָאֲרָצוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כ ו) "צְבִי הִיא לְכָל הָאֲרָצוֹת". וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית כ"ז:כ"ח) כִּי מֵ"ם מִטַּל מוֹשֵׁךְ עַצְמוֹ וְאַחַר עִמּוֹ, וּמִמִּשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, וּלְעִשּׂוֹ לֹא נִתְּנוּ בְּמַתַּת אֱלֹהִים וְלֹא בְּרִבּוּי, אֲבָל אָמַר גַּם לְךָ אַצִּלְתִּי אַחֲרָיו, וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם יִהְיֶה מוֹשָׁבֶיךָ, בְּעוֹד אֲשֶׁר תֵּשֵׁב שָׁם, יִרְמֹז כִּי יִכְלֶה וְיֹאבַד אַךְ בְּעוֹדוֹ יִהְיֶה חֶלְקוֹ טוֹב:

פסוק כט

אֹרְרֶיךָ אָרוּר וּמְבָרֲכֶיךָ בָּרוּךְ וּבִבְלְעָם הוּא אוֹמֵר (במדבר כד ט) "מְבָרֲכֶיךָ בָרוּךְ וְאֹרְרֶיךָ אָרוּר", הַצַּדִּיקִים תְּחִלָּתָן יִסּוּרִין וְסוֹפָן שַׁלְוָה וְאוֹרְרֵיהֶן קוֹדְמִין לִמְבָרְכֵיהֶן, וְהָרְשָׁעִים תְּחִלָּתָן שַׁלְוָה וְסוֹפָן יִסּוּרִין, לְפִיכָךְ הִקְדִּים בִּלְעָם בְּרָכָה לִקְלָלָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ז:כ"ט) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס"ו:ד'). וְאִם כֵּן, לָמָּה אָמַר הקב"ה לְאַבְרָהָם (בראשית י"ב:ג') "וַאֲבָרֲכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר", וְזֶה אֵינֶנּוּ קָשֶׁה, כִּי חָזַר שָׁם "וְנִבְרְכוּ בְךָ", וְהִנֵּה הַבְּרָכָה בָּרֹאשׁ וּבַסּוֹף. אוֹ בַּעֲבוּר מָה שֶׁפֵּרַשְׁנוּ שָׁם דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן יָחִיד וְרַבִּים, כִּי הַכֹּל יְבָרְכוּהוּ וְהַיָּחִיד אֲשֶׁר יְקַלֵּל אוֹתוֹ יוּאַר:

פסוק לב

מִי אַתָּה כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ "יְקוּם אָבִי" הָיָה חוֹשֵׁב שֶׁהוּא יַעֲקֹב, וְיָדַע שֶׁאָכַל מִצֵּיד עֵשָׂו וּבֵרַךְ אוֹתוֹ, וְעָשָׂה גַּם הוּא מַטְעַמִּים שֶׁיְּבָרֵךְ גַּם אוֹתוֹ, וְלָכֵן שְׁאָלוֹ מִי אַתָּה, לְדַעַת הָאֱמֶת:

פסוק לג

בְּטֶרֶם תָּבֹא וַאֲבָרֲכֵהוּ גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה אֵין דֶּרֶךְ הֶחָרֵד חֲרָדָה גְּדֹלָה עַד מְאֹד וְצוֹעֵק "מִי הוּא אֲשֶׁר רִמַּנִי לְבָרֵךְ אוֹתוֹ" שֶׁיַּשְׁלִים צַעֲקָתוֹ לֵאמֹר מִיָּד "גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה", אֲבָל הָיָה רָאוּי שֶׁיְּקַלְקְלֵהוּ. וְעוֹד כִּי הָיָה עֵשָׂו צוֹעֵק עָלָיו לֵאמֹר "וְלָמָּה תִּבָּרְכֵהוּ עַתָּה אָבִי", וְאֵיךְ יַאֲמִין עֵשָׂו כִּי בְּמִרְמָה הָיָה מִתְּחִלָּה בִּרְאוֹתוֹ כִּי עַתָּה יְבָרֵךְ אוֹתוֹ בְּרָצוֹנוֹ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהוּא לְשׁוֹן הִוָּוֶה, יֹאמַר מִי אֵפוֹא הוּא הַצָּד צַיִד אֲשֶׁר הָיָה יָכוֹל לְרַמּוֹתִי שֶׁאֲבָרְכֵהוּ וְגַם שֶׁיִּהְיֶה בָּרוּךְ עַל כָּל פָּנִים, כִּי יָדַעְתִּי כִּי בָּרוּךְ הוּא. אוֹ טַעְמוֹ וְגַם בָּרוּךְ יִהְיֶה עַל כָּרְחִי, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִי לְהַעֲבִיר הַבְּרָכָה מִמֶּנּוּ, כִּי מֵאָז שֶׁבֵּרַךְ אוֹתוֹ יָדַע בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁחָלָה בִּרְכָתוֹ עָלָיו. וְזֶהוּ טַעַם הַחֲרָדָה הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר חָרַד, כִּי יָדַע שֶׁאֹבֵד בְּנוֹ הָאָהוּב לוֹ בִּרְכָתוֹ לְעוֹלָם. וְזֶה טַעַם "בָּא אָחִיךָ בְּמִרְמָה", כִּי אַחַר שֶׁאָמַר "מִי אֵפוֹא", נָתַן דַּעְתּוֹ שֶׁהַבָּא אֵלָיו הָיָה יַעֲקֹב, שֶׁאִי אֶפְשָׁר שֶׁתֶּחוֹל הַבְּרָכָה רַק בְּזַרְעוֹ:

פסוק לז

וְאֶת כָּל אֶחָיו נָתַתִּי לוֹ לַעֲבָדִים אֵינֶנּוּ בִּרְכַּת "הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ", שֶׁכְּבָר אָמַר "הֵן גְּבִיר שַׂמְתִּיו לָךְ", אֲבָל יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה הוּא הַגְּבִיר וְלֹא יִהְיוּ הֵם עֲבָדִים, כְּעִנְיַן "כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו" (דהי"א ה ב), אֲבָל אָמַר "נָתַתִּי לוֹ לַעֲבָדִים" מִמַּאֲמָרוֹ "וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ בְּנֵי אִמֶּךָ", כִּי הוּא הִשְׁתַּחֲוָאַת הָעֶבֶד לַאֲדוֹנָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "יַעַבְדוּךָ עַמִּים" וְיִכְפֹּל "וְיִשְׁתַּחֲווּ לְךָ לְאֻמִּים". וְטַעַם "וְאֶת כָּל אֶחָיו" כְּטַעַם "אַחֶיךָ" וּ"בְּנֵי אִמֶּךָ", יְזַכִּירֵם בִּלְשׁוֹן רַבִּים לְרַמֵּז עַל כָּל זַרְעוֹ שֶׁל עֵשָׂו. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר, בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים:

פסוק לט

הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ טַעַם "הִנֵּה" לֵאמֹר הִנֵּה אוּכַל לְתֵת לְךָ מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם, כִּי לִשְׁנֵיכֶם יַסְפִּיק שֶׁיִּהְיֶה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְטַל הַשָּׁמַיִם, אֲבָל בְּעִנְיַן הַמֶּמְשָׁלָה, שֶׁלּוֹ תִּהְיֶה וְלוֹ תַּעֲבֹד. וְלֹא נָתַן לוֹ גַּם כֵּן רֹב דָּגָן וְתִירוֹשׁ כְּאָחִיו, כִּי רָצָה לְכַבֵּד הַמְּבָרֵךְ רֹאשׁוֹנָה עָלָיו. וְאַחֲרֵי כֵן אָמַר לְיַעֲקֹב "וְיִתֶּן לְךָ אֶת בִּרְכַת אַבְרָהָם לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ" (בראשית כ"ח:ד'), לְהְיוֹת לוֹ רֹב הַדָּגָן וְהַתִּירוֹשׁ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן מַתְּנַת אַבְרָהָם, וּלְעֵשָׂו יִהְיֶה הַטַּל וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ אַחֶרֶת:

פסוק מ

וְטַעַם **וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה** כְּמוֹ בְּחַרְבְּךָ, וְכֵן "כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם" (דברים ח ג) בַּלֶּחֶם. וְאֵין הַבְּרָכָה שֶׁתִּהְיֶה מִחְיָתוֹ מִשְּׁלַל הָאוֹיְבִים בְּחַרְבּוֹ, כִּי הִנֵּה נָתַן לוֹ מִשְּׁמַנֵּי הָאָרֶץ וּמִטַּל הַשָּׁמַיִם וּבָהּ יִחְיֶה, אֲבָל הָעִנְיָן לוֹמַר שֶׁיִּחְיֶה בְּמִלְחָמוֹתָיו, כִּי יְנַצַּח וְלֹא יִפּוֹל בְּחֶרֶב אוֹיֵב, וְעַל כֵּן אָמַר "וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד", שֶׁלֹּא תִתְגַּבֵּר עָלָיו וְהוּא יִגְבַּר עָלֶיךָ:

וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד בְּשִׂיחָךְ מִתּוֹרַת יְדוֹ, "וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ", יִרְמֹז לְיִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִתְגָּרוּ בָּם יוֹתֵר מִדַּאי לַעֲשׂוֹת עִמָּם רָעָה. וְהוּא מָה שֶׁצִּוָּה הַכָּתוּב (דברים ב ד-ה) "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד אַל תִּתְגָּרוּ בָם" וְגוֹ', וְכָךְ הִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (ירושלמי ר"ה א א) אָמְרוּ "כִּי שִׁשֶּׁת חֳדָשִׁים יָשַׁב שָׁם יוֹאָב וְכָל יִשְׂרָאֵל עַד הִכְרִית כָּל זָכָר בֶּאֱדוֹם" (מלכים א יא טז) אָמַר לוֹ הקב"ה, אֲנִי אָמַרְתִּי "אַל תִּתְגָּרוּ בָם", וְאַתָּה הִתְגַּרִיתָ בָּהֶם, חַייֶךָ שֶׁאֵין שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים הַלָּלוּ נִמְנִין לְךָ וּלְמַלְכוּתְךָ, מִדִּכְתִיב (שם ב יא) "וְהַיָּמִים אֲשֶׁר מָלַךְ דָּוִד עַל יִשְׂרָאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה" וְהוּא מָלַךְ שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים יוֹתֵר, דִּכְתִיב (ה ה) "בְּחֶבְרוֹן מָלַךְ עַל (ישראל) יְהוּדָה שֶׁבַע שָׁנִים וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים". וְעוֹד אָמְרוּ (דב"ר א טז), אָמַר לוֹ הקב"ה, דָּוִד יָדֶיךָ חֲדוּדוֹת וְחֲרוּצוֹת וַאֲנִי מְבַקֵּשׁ לְרַדּוֹת בָּהֶם אֶת עוֹלְמִי וְכוּ':

פסוק מא

וַיִּשְׂטֹם עֵשָׂו בְּיַעֲקֹב אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית כ"ז:מ"א) יִתָּכֵן שֶׁגָּלָה סוֹדוֹ לְאֶחָד מֵאוֹהֲבָיו. וְאֵין צָרֵךְ, כִּי הַהִסְכָּמָה בְּדָבָר אֲשֶׁר יִמָּלֵךְ אָדָם עִם לִבּוֹ תִּקָּרֵא אֲמִירָה עִם הַלֵּב, אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה בָּהּ דִּבּוּר בַּשְּׂפָתַיִם. וְכֵן "בְּלֵב וָלֵב יְדַבֵּרוּ" (תהלים יב ג), כִּי הָרְצוֹן יִקָּרֵא "לֵב", "וְכָל יִשְׂרָאֵל לֵב אֶחָד לְהַמְלִיךְ אֶת דָּוִד" (דהי"א יב לח), שֶׁהָיוּ כֻּלָּם עַל אוֹתָהּ הַהִסְכָּמָה וְהָיוּ מְדַבְּרִים בָּהּ. וְכֵן "וַיֹּאמֶר יָרָבְעָם בְּלִבּוֹ" (מלכים א יב כו), וְכֵן אָמַר אֱלִיעֶזֶר (בראשית כ"ד:מ"ה) "אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל לִבִּי", וְהָיְתָה שָׁם תְּפִלָּה בְּשִׂפָתָיו "וַיֹּאמַר ה' אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם" (שם יב), אֲבָל "טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל לִבִּי" – טֶרֶם הִשְׁלִימִי מָה שֶׁעָלָה בְּדַעְתִּי. וְיֹאמַר כָּאן כִּי כַּאֲשֶׁר בָּאָה מַשְׂטֵמָה גְּדוֹלָה בְּנֶפֶשׁ עֵשָׂו לִשְׂטֹם אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה, עָלָה בְּלִבּוֹ שֶׁיַּהֲרֹג אֶת אָחִיו וְהָיָה מִתְנַחֵם בָּזֶה מֵרֹעַ לִבּוֹ. וְזֶה טַעַם "וַיֹּאמֶר לְרִבְקָה אֶת דִּבְרֵי עֵשָׂו", וּלְכָךְ אָמְרָה "מִתְנַחֵם לְךָ". וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית כ"ז:מ"ב), בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ הָגַד לָהּ מָה עֵשָׂו מְהַרְהֵר בְּלִבּוֹ. וְכֵן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס"ז:ט'). וְאִם כֵּן יִהְיֶה "דִּבְרֵי עֵשָׂו", מֻחְשָׁבְתּוֹ עִם הַלֵּב, כְּמוֹ "דִּבַּרְתִּי אֲנִי עִם לִבִּי" (קהלת א טז). וְהִנֵּה עֵשָׂו הָיָה אוֹמֵר "יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי", כִּי בְּחַיָּיו לֹא יְצַעֲרֶנּוּ, אוֹ מִפַּחְדּוֹ שֶׁלֹּא יְקַלְקְלֶנּוּ וְתֵהָפֵךְ בְּרָכָתוֹ לִקְלָלָה. וְרִבְקָה פָּחֲדָה שֶׁמָּא יְמוּת הַזָּקֵן פִּתְאוֹם וְיִהַרְגֶנּוּ, אוֹ שֶׁמָּא יְזַדַּמֵּן לוֹ בְּחַיָּיו וְיַהַרְגֶנּוּ:

פסוק מב

וְטַעַם **וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב** כִּי הָיָה יַעֲקֹב בְּמָקוֹם אַחֵר, אֵינֶנּוּ בְּאֹהֶל אָבִיו וְאִמּוֹ, כִּי הָיָה מִתְחַבֵּא מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִיו שֶׁהָיָה צוֹעֵק עָלָיו, וְהָיָה מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ אוֹ מִתְפַּחֵד:

מִתְנַחֵם לְךָ לְהָרְגֶךָ מִתְנַחֵם הוּא עַל הַבְּרָכוֹת בַּהֲרִיגָתְךָ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ז:מ"ב). וּפְשׁוּטוֹ מִתְנַחֵם בְּךָ, וְכֵן "כִּי בֹחֵר אַתָּה לָבֶן יִשָׁי" (שמואל א כ ל), "וְהֶחֱזִיק לוֹ" (שם ב טו ה), וְרַבִּים כֵּן. אוֹ פֵּרוּשׁוֹ מִתְנַחֵם עָלֶיךָ, כְּמוֹ "כִּי כֵן צִוָּה לוֹ הַמֶּלֶךְ" (אסתר ג ב). אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ז:מ"ב) אָמַר "כְּמֵן לָךְ" – אוֹרֵב לְךָ. וְנִרְאֶה מִדַּעְתּוֹ כִּי טַעַם מִתְנַחֵם לְךָ, שֶׁמַּרְאֶה עַצְמוֹ לְךָ מְנֻחָם עַל עִנְיַן הַבְּרָכוֹת וּכְאִלּוּ אֵינוֹ מַקְפִּיד בָּהֶן, וְהוּא מְאֻרָב כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּשְׁתַּמֵּר מִמֶּנּוּ, וְתַרְגֵּם הָעִנְיָן לֹא הַלָּשׁוֹן:

פרק כח

פסוק ה

אֲחִי רִבְקָה אֵם יַעֲקֹב וְעֵשָׂו בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר שֶׁצִּוָּה יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב לְקַחַת לוֹ אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבָן אֲחִי אִמּוֹ, הִזְכִּיר הַכָּתוּב שֶׁהָיָה גַּם כֵּן אֲחִי אִמּוֹ שֶׁל עֵשָׂו, וְרָאוּי הָיָה שֶׁיְצַוֶּה גַּם כֵּן לְעֵשָׂו, אֲבָל מִדַּעְתּוֹ שֶׁבִּרְכַּת אַבְרָהָם תִּהְיֶה לְיַעֲקֹב וּלְזַרְעוֹ עָשָׂה כֵן. וְהִזְכִּיר כִּי עֵשָׂו שָׁמַע שֶׁצִּוָּה אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן וְשֶׁיֵּלֵךְ אֶל לָבָן אֲחִי אִמּוֹ, וְהוּא שָׁמַע לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיו שֶׁלֹּא לָקַחַת אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן, אַף לֹא עָשָׂה כָּרָאוּי שֶׁיִּקַּח מִבְּנוֹת לָבָן אַף עַל פִּי שֶׁהוּא אֲחִי אִמּוֹ, וְעוֹד הִזְכִּיר שֶׁלָּקַח אוֹתָהּ עַל נָשָׁיו וְלֹא גֵּרֵשׁ אֶת הָרָעוֹת, כִּי הָלַךְ עַל תַּאֲוַת נַפְשׁוֹ יוֹתֵר מֵרְצוֹן אָבִיו:

פסוק יב

וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ הֶרְאָהוּ בַּחֲלוֹם הַנִּבּוּאָה כִּי כָל הַנַּעֲשֶׂה בָּאָרֶץ נַעֲשֶׂה עַל יְדֵי הַמַּלְאָכִים, וְהַכֹּל בִּגְזֵרַת עֶלְיוֹן עֲלֵיהֶם, כִּי מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים אֲשֶׁר שָׁלַח ה' לְהִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לֹא יַעֲשׂוּ קְטַנָּה אוֹ גְּדוֹלָה עַד שׁוּבָם לְהִתְיַצֵּב עַל אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ לֵאמֹר לְפָנָיו, הִתְהַלַּכְנוּ בָּאָרֶץ וְהִנֵּה יוֹשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה אוֹ מִלְאָה חֶרֶב וָדָם, וְהוּא יְצַוֶּה עֲלֵיהֶם לָשׁוּב לֶרֶדֶת בָּאָרֶץ וְלַעֲשׂוֹת דְּבָרוֹ. וְהֶרְאָהוּ כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ נִצָּב עַל הַסֻּלָּם וּמַבְטִיחוֹ לְיַעֲקֹב בְּהַבְטָחָה גְּדוֹלָה לְהוֹדִיעַ שֶׁהוּא לֹא יִהְיֶה בְּיַד הַמַּלְאָכִים, אֲבָל יִהְיֶה חֵלֶק ה' וְיִהְיֶה עִמּוֹ תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", כִּי מַעֲלָתוֹ גְּדוֹלָה מִשְּׁאָר הַצַּדִּיקִים שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (תהלים צא יא) "כִּי מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לָךְ לִשְׁמָרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ". וְעַל דַּעַת רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל (פרקי דר"א לה) הָיְתָה זֹאת הַמַּרְאָה כְּעִנְיַן בֵּין הַבְּתָרִים לְאַבְרָם, כִּי הֶרְאָהוּ מֶמְשֶׁלֶת אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת וּמַעֲלָתָם

וירידתם, וְזֶה טַעַם "מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים", כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּדָנִיֵּאל (י כ יג) "שַׂר מַלְכוּת יָוָן" "וְשַׂר מַלְכוּת פָּרַס", וְהִבְטִיחוֹ כִּי הוּא יִתְעַלֶּה יִהְיֶה עִמּוֹ בְּכָל אֲשֶׁר יֵלֵךְ בֵּינֵיהֶם וְיִשְׁמְרֶנּוּ וְיַצִּילֶנּוּ מִיָּדָם. אָמְרוּ (שם בפדר"א), הֶרְאָה לוֹ הקב"ה אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת מָשְׁלָן וְאָבְדָן, הֶרְאָהוּ שַׂר מַלְכוּת בָּבֶל עוֹלֶה שִׁבְעִים עָוְקִים וְיוֹרֵד, וְהֶרְאָהוּ שַׂר מַלְכוּת מָדַי עוֹלֶה חֲמִשִּׁים וּשְׁנַיִם עָוְקִים וְיוֹרֵד, וְהֶרְאָהוּ שַׂר מַלְכוּת יָוָן עוֹלֶה מֵאָה וּשְׁמוֹנִים עָוְקִים וְיוֹרֵד, וְהֶרְאָהוּ שַׂר מַלְכוּת אֱדוֹם עוֹלֶה וְאֵינוֹ יוֹרֵד. אָמַר לוֹ יַעֲקֹב, "אַף אֶל שְׁאוֹל תּוּרַד" (ישעיהו יד טו), אָמַר לוֹ הקב"ה "אִם תַּגְבִּיהַּ כַּנֶּשֶׁר" וְגוֹ' (עובדיה א ד):

פסוק יז

כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם הוּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהוּא שַׁעַר לָעֲלוֹת מִשָּׁם הַתְּפִלּוֹת וְהַקְּרְבָּנוֹת לַשָּׁמַיִם. וְכָתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ח:י"ז), אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בְּשֵׁם ר' יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא (ב"ר סט ה), הַסֵּלָּם הַזֶּה עוֹמֵד בִּבְאֵר שֶׁבַע וְשִׁפּוּעוֹ מַגִּיעַ עַד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁבְּאֵר שֶׁבַע עוֹמֵד בְּדָרוֹמוֹ שֶׁל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בִּצְפוֹנוֹ, בִּגְבוּל שֶׁבֵּין יְהוּדָה וּבִנְיָמִין, וּבֵית אֵל הָיָה בַּצָּפוֹן שֶׁל נַחֲלַת בִּנְיָמִין, בִּגְבוּל שֶׁבֵּין בִּנְיָמִין וּבֵין בְּנֵי יוֹסֵף, נִמְצָא סֻלָּם רַגְלָיו בִּבְאֵר שֶׁבַע וְרֹאשׁוֹ בְּבֵית אֵל מַגִּיעַ שִׁפּוּעוֹ כְּנֶגֶד יְרוּשָׁלַם. וְשֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (חולין צא) צַדִּיק זֶה בָּא לְבֵית מְלוֹנִי, וְעוֹד אָמְרוּ (פסחים פח) יַעֲקֹב קָרָאוֹ בֵּית אֵל, וְזוֹ לוּז הִיא וְלֹא יְרוּשָׁלָם, וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר כֵּן, אֲנִי אוֹמֵר שֶׁנֶּעֱקַר הַר הַמּוֹרִיָּה וּבָא לְכָאן, וְזוֹ הִיא קְפִיצַת הָאֶרֶץ הָאֲמוּרָה בְּשִׁחִיטַת חֻלִּין (חולין צא), שֶׁבָּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לִקְרָאתוֹ עַד בֵּית אֵל, וְזֶהוּ "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם". וְאִם תֹּאמַר כְּשֶׁעָבַר יַעֲקֹב אָבִינוּ עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מַדּוּעַ לֹא עִכְּבוּהוּ שָׁם, אֵיהוּ לֹא יָהַב דַּעְתֵּהּ לְהִתְפַּלֵּל בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתָיו וּמִן הַשָּׁמַיִם יְעַכְּבוּהוּ, אֵיהוּ עַד חָרָן אָזַל כִּדְאָמְרִינַן בְּפֶרֶק גִּיד הַנָּשֶׁה (שם), וּקְרָא מְסַיַּע לָן, "וַיֵּלֶךְ חָרְנָה", כִּי מְטָא לְחָרָן אָמַר, אֶפְשָׁר עָבַרְתִּי עַל מָקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ בּוֹ אֲבוֹתַי וְלֹא הִתְפַּלַּלְתִּי בּוֹ, יָהַב דַּעְתֵּהּ לְמֶהֱדַר וְחָזַר עַד בֵּית אֵל, קְפָצָה לֵיהּ אַרְעָא עַד בֵּית אֵל. כָּל אֵלּוּ דִּבְרֵי הָרַב, וְלֹא נִרְאֶה לִי כְּלָל, שֶׁאֵין קְפִיצַת הָאָרֶץ שֶׁהִזְכִּירוּ בְּיַעֲקֹב אֶלָּא כְּאוֹתָהּ שֶׁאָמְרוּ בְּאֶלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם שֶׁבָּא בְּיוֹם אֶחָד לְחָרָן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּסַנְהֶדְרִין (צה), שְׁלֹשָׁה קְפָצָה לָהֶם הָאָרֶץ, אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם, וְיַעֲקֹב אָבִינוּ, וְאַבִישַׁי בֶּן צְרוּיָה, וּפְרִשׁוּ אֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם דִּכְתִיב (בראשית כ"ד:מ"ב) "וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל הָעַיִן", לְמֵימְרָא דְּהַהוּא יוֹמָא נָפַק, יַעֲקֹב דִּכְתִיב "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם", כִּי מְטָא לְחָרָן אָמַר, אֶפְשָׁר שֶׁעָבַרְתִּי עַל מָקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתַי וְלֹא הִתְפַּלַּלְתִּי בּוֹ, כֵּיוָן דְּהִרְהֵר בְּדַעְתֵּהּ לְמֶהְדַּר קְפָצָה לֵהּ אַרְעָא, מִיָּד "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם". הִנֵּה בְּפֵרוּשׁ אוֹמְרִים שֶׁכֵּיוָן שֶׁעָלָה בְּלִבּוֹ בְּחָרָן לַחְזוֹר קָפְצָה לוֹ הָאָרֶץ וּפָגַע בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ בּוֹ אֲבוֹתָיו, לֹא שֶׁחָזַר לְבֵית אֵל וְלֹא שֶׁקָּפַץ הַר הַמּוֹרִיָּה וּבָא לְשָׁם. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה נ"ט:י"א) עוֹד עָשׂוּ

שְׁנֵיהֶם שָׁוִים בַּקְּפִיצָה, אָמְרוּ "וַיִּקַּם וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרַם נַהֲרַיִם" (בראשית כ"ד:י'), בַּר יוֹמוֹ, "וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל הָעָיִן", הַיּוֹם יָצָאתִי וְהַיּוֹם בָּאתִי. וּבְיַעֲקֹב דָּרְשׁוּ (ב"ר סח ח) כֵּן, "וַיֵּלֶךְ חָרָנָה", רַבָּנִין אָמְרִין בַּר יוֹמוֹ. וּמָה טַעַם שֶׁיִּקְפֹּץ הַר הַמּוֹרִיָּה וְיָבֹא עַד בֵּית אֵל אַחַר שֶׁטָּרַח יַעֲקֹב לַחֲזֹר מֵחָרָן וְעַד בֵּית אֵל מַהֲלַךְ כַּמָּה יָמִים, וְעוֹד כִּי בֵּית אֵל אֵינֶנּוּ סוֹף גְּבוּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מִפְּאַת חָרָן, כִּי חָרָן אֶרֶץ קֶדֶם הוּא, וְעוֹד שֶׁאֵין הָאֶמְצָעוּת נִקְרָא שִׁפּוּעַ הַסֵּלַע, וְעוֹד מָה טַעַם לִהְיוֹתוֹ כְּנֶגֶד בֵּית אֵל וְהָאֶמְצַע אֵינֶנּוּ מוֹרֶה עַל דָּבָר יוֹתֵר מִכֻּלּוֹ. אֲבָל מִדְרָשִׁים הַלָּלּוּ עִנְיָן אַחֵר לָהֶם, אָמְרוּ שָׁם (בראשית רבה ס"ג:י'), אָמַר רַבִּי הוֹשַׁעְיָה, כְּבָר כְּתִיב (בראשית כ"ח:ז') "וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ וַיֵּלֶךְ פַּדֶּנָה אֲרָם", וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע", אֶלָּא אָמַר, אַבָּא בְּשָׁעָה שֶׁבִּקֵּשׁ לָצֵאת לְחוּצָה לָאָרֶץ מֵהֵיכָן הֶרְשָׁה לוֹ, לֹא מִבְּאֵר שָׁבַע, אַף אֲנִי הֲרֵינִי הוֹלֵךְ לִבְאֵר שָׁבַע, אִם נוֹתֵן לִי רְשׁוּת הֲרֵינִי יֹצֵא וְאִם לָאו אֵינִי יוֹצֵא. לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ הַכָּתוּב לוֹמַר "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע". וְכַוָּנַת הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה כִּי הֵם סְבוּרִים שֶׁיַּעֲקֹב בְּחֶבְרוֹן נִתְבָּרֵךְ, שֶׁהוּא אֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו, וּלְשָׁם חָזַר אֵלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ה:כ"ז) "וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מַמְרֵא קִרְיַת הָאַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק", וְאִם כֵּן הַכָּתוּב שֶׁאָמַר "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע", כִּי כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ אָבִיו לְלֶכֶת אֶל לָבָן, הָלַךְ שָׁם לִטֹּל רְשׁוּת, וְהוּא הַמָּקוֹם שֶׁלָּן בּוֹ וְרָאָה מַרְאוֹת אֱלֹהִים, וְנָתַן לוֹ הָרְשׁוּת לָצֵאת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת", וְהַסֵּלָם שֶׁרָאָה לְדַעַת רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא רָאָה שֶׁרַגְלָיו בִּבְאֵר שָׁבַע בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שׁוֹכֵב שָׁם, וְסוֹף שִׁפּוּעוֹ שֶׁהוּא רֹאשׁ הַסֵּלָם מַגִּיעַ עַד כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, נִסְמָךְ בַּשָּׁמַיִם בַּפֶּתַח שֶׁהַמַּלְאָכִים נִכְנָסִים וְיוֹצְאִים בּוֹ, וְהַשֵּׁם הַנִּכְבָּד נִצָּב עָלָיו, וְלָכֵן יָדַע שֶׁבְּאֵר שָׁבַע הוּא שַׁעַר הַשָּׁמַיִם טוֹב לְתִפְלָה, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בֵּית אֱלֹהִים. וּבַבֹּקֶר נָשָׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה בֶּן יוֹמוֹ, וְהִיא קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ שֶׁלּוֹ, זֶהוּ דַּעַת רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא שֶׁאָמַר בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס"ט:ז'), הַסֵּלָם הַזֶּה עוֹמֵד בִּבְאֵר שָׁבַע וְשִׁפּוּעוֹ מַגִּיעַ עַד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּירָא וַיֹּאמַר מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה". וְהָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׂם מַצֵּבָה, לֹא בְּמָקוֹם שְׁכִיבָתוֹ הֵקִים אוֹתָהּ, שֶׁהֲרֵי בְּאֵר שָׁבַע אֵינֶנּוּ בֵּית אֵל, וְהוּא בְּבֵית אֵל הֶעֱמִיד אוֹתָהּ וּלְשָׁם חָזַר בְּשׁוּבוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ה:א') "קוּם עֲלֵה בֵית אֵל וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הַנִּרְאֶה אֵלֶיךָ" וְגוֹ', אֲבָל הֵקִים אוֹתָהּ כְּנֶגֶד הַשִּׁפּוּעַ בְּמָקוֹם שֶׁרֹאשׁ הַסֵּלָם עוֹמֵד, שֶׁקָּרָאוֹ בֵּית אֱלֹהִים, וְהִיא עִיר לוּז. וּלְדַעְתּוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא לוּז הִיא יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁקָּרָאוֹ בֵּית אֵל. וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה כֵּן לְפִי הַמִּקְרָאוֹת שֶׁבְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ. וּבֶאֱמֶת שֶׁאֵינֶנּוּ בֵּית אֵל הַסָּמוּךְ לָעַי, כִּי כֵן שֵׁם הָעִיר הַהִיא לָרִאשׁוֹנָה בִּימֵי אַבְרָהָם וְקֹדֶם לָכֵן. וְרַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי סִימוֹן חָלַק שָׁם (בב"ר סט ז) עַל רַבִּי יוֹסֵי בֶּן זִמְרָא, וְאָמַר, הַסֵּלָם הַזֶּה עוֹמֵד

בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ וְשִׁפּוּעוֹ מַגִּיעַ עַד בֵּית אֵל, מַאי טַעְמָה, "וַיִּירָא וַיֹּאמַר מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה וְגוֹ' וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל". וְדַעַת רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי סִימוֹן כִּי "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" הוּא הַר הַמּוֹרִיָּה, "וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ" לוֹ בִּלְּא עִתּוֹ, שֶׁאָמְרוּ צַדִּיק זֶה בָּא לְבֵית מְלוֹנִי וְיִפָּטֵר בְּלֹא לִינָה, וְרָאָה הַסֵּלָם רַגְלָיו בַּמָּקוֹם הַהוּא וְשִׁפּוּעוֹ שֶׁהוּא רֹאשׁוֹ מַגִּיעַ עַד כְּנֶגֶד בֵּית אֵל זֶה, וְהִיא עִיר לוּז, וְאָמַר כִּי זֶה הַמָּקוֹם בֵּית אֱלֹהִים, וְשִׁפּוּעַ הַסֵּלָם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם. וְהִנֵּה הַר הַמּוֹרִיָּה טוֹב לְתִפְלָה, וְגַם בֵּית אֵל מָקוֹם רָאוּי לַעֲבֹד שָׁם הָאֱלֹהִים. וְהַקִּים הַמַּצֵּבָה בְּבֵית אֵל כִּי לְדַעַת כֻּלָּם כְּנֶגֶד הַשִּׁפּוּעַ הֵקִים אוֹתָהּ. וַיִּסְכִּים דַּעְתּוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי סִימוֹן עִם הַמִּדְרָשׁ שֶׁבַּגְּמָרָא בְּפֶרֶק גִּיד הַנָּשֶׁה (חולין צא) וּבְפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין צה), שֶׁיַּעֲקֹב יָצָא מִבְּאֵר שֶׁבַע וְהָלַךְ לְחָרָן, וּכְשֶׁנִּמְלַךְ לַחְזֹר וּלְהִתְפַּלֵּל בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתָיו בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אָז קָפְצָה לוֹ הָאָרֶץ וַיִּפְגַּע מִיָּד בְּהַר הַמּוֹרִיָּה. וְשָׁמָּא דַּיְתָם שֶׁקָּפְצָה לוֹ בַּהֲלִיכָה וּבַחֲזָרָה, כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר (בב"ר סח ח) "וַיֵּלֶךְ חָרָנָה" בֶּן יוֹמוֹ, "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" מִיָּד בְּפֶתַע פִּתְאוֹם. וּמְצָאתִי עוֹד מְפֹרָשׁ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל (פרק לה), אָמַר, בֶּן שִׁבְעִים וְשֶׁבַע שָׁנָה הָיָה יַעֲקֹב בְּצֵאתוֹ מִבֵּית אָבִיו, וְהָיְתָה הַבְּאֵר מְהַלֶּכֶת לְפָנָיו מִבְּאֵר שֶׁבַע וְעַד הַר הַמּוֹרִיָּה מַהֲלַךְ שְׁנֵי יָמִים, וְהִגִּיעַ לְשָׁם בַּחֲצִי הַיּוֹם וְכוּ', אָמַר לוֹ הקב"ה, יַעֲקֹב, הַלֶּחֶם בְּצִקְלוֹנְךָ וְהַבְּאֵר לְפָנֶיךָ לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַזֶּה. אָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹן כָּל הָעוֹלָמִים, עַד עַכְשָׁו יֵשׁ לַשֶּׁמֶשׁ יְרִידוֹת מַעֲלוֹת חֲמִשִּׁים, וַאֲנִי שׁוֹכֵב בַּמָּקוֹם הַזֶּה. וּבִלְּא עִתּוֹ בָּא הַשֶּׁמֶשׁ מִמַּעֲרָב, וְהִבִּיט יַעֲקֹב וְרָאָה אֶת הַשֶּׁמֶשׁ בָּא בַּמַּעֲרָב, "וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ", לָקַח יַעֲקֹב שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים מֵאַבְנֵי הַמִּזְבֵּחַ שֶׁנֶּעֱקַד עָלָיו יִצְחָק אָבִיו וְשָׂם אוֹתָם מְרֻאֲשׁוֹתָיו, לְהוֹדִיעוֹ שֶׁעֲתִידִין לַעֲמֹד מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, וְנַעֲשׂוּ כֻּלָּן אֶבֶן אַחַת לְהוֹדִיעוֹ שֶׁכֻּלָּן עֲתִידִים לִהְיוֹת גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב ז כג) "וּמִי כְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד". הִשְׁכִּים יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר בְּפַחַד גָּדוֹל, וְאָמַר, בֵּיתוֹ שֶׁל הקב"ה בַּמָּקוֹם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּירָא וַיֹּאמַר מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם", מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁכָּל הַמִּתְפַּלֵּל בִּירוּשָׁלַיִם כְּאִלּוּ מִתְפַּלֵּל לִפְנֵי כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁשַּׁעַר שָׁמַיִם הוּא פָּתוּחַ לִשְׁמֹעַ תְּפִלָּתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם". וְשָׁב יַעֲקֹב לְלֵקֵט הָאֲבָנִים וּמָצָא אוֹתָן כֻּלָּן אֶבֶן אַחַת, וְשָׂם אוֹתָהּ מַצֵּבָה בְּתוֹךְ הַמָּקוֹם, וְיָרַד לוֹ שֶׁמֶן מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצַק עָלֶיהָ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ". מָה עָשָׂה הקב"ה, נָטַל רֶגֶל יְמִינוֹ וְטָבַע אֶת הָאֶבֶן עַד עִמְקֵי תְּהוֹמוֹת, וְעָשָׂה אוֹתָהּ סְנִיף לָאָרֶץ כְּאָדָם שֶׁהוּא נוֹתֵן סְנִיף לְכִפָּה, לְפִיכָךְ נִקְרֵאת אֶבֶן שְׁתִיָּה, שֶׁשָּׁם הוּא טָבוּר הָאָרֶץ וּמִשָּׁם נִפְתְּחָה הָאָרֶץ וְעָלֶיהָ הֵיכַל ה' עוֹמֵד, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים". וּמִשָּׁם נִשְׂא רַגְלָיו וּכְהֶרֶף עַיִן בָּא לְחָרָן, עַד כָּאן. וְהִנֵּה הַמִּדְרָשִׁים כֻּלָּם, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בֵּינֵיהֶם חִלּוּף בְּמִקְצָת, אֲבָל כֻּלָּם מוֹדִים שֶׁקְּפִיצַת הָאָרֶץ הָיְתָה לְיַעֲקֹב שֶׁהָלַךְ מַהֲלַךְ כַּמָּה

יָמִים כְּהֶרֶף עַיִן. וְיִתָּכֵן שֶׁכֻּלָּם מוֹדִים זֶה לָזֶה, וּבְכָל הֲלִיכוֹתָיו קָפְצָה לוֹ, בְּלֶכְתּוֹ מִבְּאֵר שֶׁבַע לְחָרָן, וּבְרִצֹתוֹ לָשׁוּב לְהַר הַמּוֹרִיָּה, וּבְצֵאתוֹ מִשָּׁם לְחָרָן. וְאֵין אֶחָד מִכָּל הַמִּדְרָשִׁים שֶׁאָמַר כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י:

פסוק יח

וַיָּשֶׂם אוֹתָהּ מַצֵּבָה כְּבָר פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ע"ז נג) הַהֶפְרֵשׁ שֶׁבֵּין הַמַּצֵּבָה לַמִּזְבֵּחַ, שֶׁהַמַּצֵּבָה אֶבֶן אַחַת וְהַמִּזְבֵּחַ אֲבָנִים הַרְבֵּה. וְנִרְאֶה עוֹד שֶׁהַמַּצֵּבָה תֵּעָשֶׂה לְנַסֵּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ יַיִן וְלִיצוֹק עָלֶיהָ שֶׁמֶן, לֹא לְעוֹלָה וְלֹא לְזֶבַח, וְהַמִּזְבֵּחַ לְהַעֲלוֹת עָלָיו עוֹלוֹת וּשְׁלָמִים. וּבְבֹאָם לָאָרֶץ נֶאֶסְרָה עֲלֵיהֶם הַמַּצֵּבָה (דברים טז כב), מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמוּ אוֹתָהּ הַכְּנַעֲנִים לָהֶם לְחֹק יוֹתֵר מִן הַמִּזְבְּחוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב בָּהֶם (שמות לד יג) "אֶת מִזְבְּחוֹתָם תִּתֹּצוּן", אוֹ שֶׁלֹּא רָצָה לֶאֱסֹר הַכֹּל וְהִשְׁאִיר הַמִּזְבֵּחַ שֶׁרָאוּי לְנֶסֶךְ וּלְקָרְבָּנוֹת:

פסוק כ

אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ח:כ') אִם יִשְׁמֹר לִי הַבְטָחוֹת הַלָּלוּ שֶׁהִבְטִיחַנִי. וְטַעַם הַתְּנַאי, שֶׁלֹּא יִגְרֹם הַחֵטְא. וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ו:ב'), רַב הוּנָא בְּשֵׁם ר' אַחָא, כְּתִיב "הִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ" וּכְתִיב "אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי", אֶלָּא מִכָּאן שֶׁאֵין הַבְטָחָה לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְיִתָּכֵן עוֹד עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁאֵין הַסָּפֵק בַּדָּבָר, אֲבָל בְּכָל הֶעָתִיד יֹאמַר הַכָּתוּב כֵּן, כְּמוֹ "עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי", וְכֵן "וְאִם יִהְיֶה הַיֹּבֵל לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר לו ד), אִם יָבֹא הָעֵת שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי אָז יִתְקַיֵּם הַמַּעֲשֶׂה, כְּלוֹמַר בְּבוֹאוֹ:

פסוק כא

וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים אֵינֶנּוּ תְּנַאי כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ח:כ"א), אֲבָל הוּא נֶדֶר, וְעִנְיָנוֹ אִם אָשׁוּב אֶל בֵּית אָבִי אֲשֶׁר בַּשֵּׁם הַמְיֻחָד בָּאָרֶץ הַנִּבְחֶרֶת בְּמָקוֹם הָאֶבֶן הַזֹּאת שֶׁתִּהְיֶה לִי לְבֵית אֱלֹהִים, וְשָׁם אוֹצִיא אֶת הַמַּעֲשֵׂר. וְיֵשׁ בָּעִנְיָן סוֹד מִמָּה שֶׁאָמְרוּ (כתובות קי), כָּל הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ דּוֹמֶה כְּמִי שֶׁאֵין לוֹ אֱלוֹהַּ:

פרק כט

פסוק ב

וַיַּרְא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה וְהִנֵּה שָׁם שְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ יַאֲרִיךְ הַכָּתוּב בַּסִּפּוּר הַזֶּה לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי קוֹיֵ ה' יַחֲלִיפוּ כֹחַ וְיִרְאָתוֹ תִּתֵּן עוֹז. כִּי הִנֵּה יַעֲקֹב אָבִינוּ בָּא מִן הַדֶּרֶךְ וְהוּא עָיֵף, וְיָגֵל לְבָדוֹ הָאֶבֶן אֲשֶׁר הָיוּ צְרִיכִים אֵלֶיהָ כָּל הָרוֹעִים וּשְׁלֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן אֲשֶׁר לָהֶם רוֹעִים רַבִּים וְשׁוֹמְרִים כֻּלָּם רוֹבְצִים עָלֶיהָ אֵינָם יְכוֹלִים לַהֲנִיעָהּ כְּלָל. וּלְרִבּוֹתֵינוּ

בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע':ח') גַּם בָּזֶה לָהֶם סוֹד רֶמֶז לֶעָתִיד, כִּי נִזְדַּמֵּן לוֹ כָּכָה שֶׁנִּכְנַס בְּדֶרֶךְ הַבְּאֵר, וְלֹא נֶאֶסְפוּ כָּל הָעֲדָרִים רַק שְׁלֹשָׁה מֵהֶם, וּבָא בַּזְּמַן שֶׁהָאֶבֶן עַל פִּי הַבְּאֵר וְהָעֲדָרִים שׁוֹמְרִים לָהּ, וְכָל הָעִנְיָן הַמְסֻפָּר כָּאן, לְהוֹדִיעוֹ שֶׁיַּצְלִיחַ בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה וְיֵצֵא מִמֶּנּוּ זֶרַע זוֹכֶה לָרֶמֶז הַזֶּה, כִּי הַבְּאֵר יִרְמֹז לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְג' עֲדָרֵי צֹאן עוֹלֵי שְׁלֹשָׁה רְגָלִים, "כִּי מִן הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ הָעֲדָרִים", שֶׁמִּשָּׁם הָיוּ שׁוֹאֲבִין רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, אוֹ שְׁיִרְמֹז "כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה" (ישעיהו ב ג) שֶׁנִּמְשְׁלָה לְמַיִם (ב"ק יז), "וּדְבַר ה' מִירוּשָׁלָם". "וְנֶאֶסְפוּ שָׁמָּה כָּל הָעֲדָרִים", בָּאִים מִלְּבֹא חֲמַת עַד נַחַל מִצְרַיִם (מלכים א ח סה), "וְגָלְלוּ אֶת הָאֶבֶן וְהִשְׁקוּ", שֶׁמִּשָּׁם הָיוּ שׁוֹאֲבִין רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, "וְהֵשִׁיבוּ אֶת הָאֶבֶן", מָנַח לֶרֶגֶל הַבָּא:

פסוק ה

הַיְדַעְתֶּם אֶת לָבָן בֶּן נָחוֹר הָיָה נָכֶר וְיָדוּעַ בְּשֵׁם אֲבִי אָבִיו, כִּי הוּא נִכְבָּד מֵאָבִיו וְרֹאשׁ בֵּית אֲבוֹתָם, כְּדִכְתִיב (בראשית ל"א:נ"ג) "אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי נָחוֹר". וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה בְּתוֹאַל אָדָם פְּחוּת מַעֲלָה, וְלֹא יִרְצֶה לָבָן שֶׁיִּיָּחֵסוּ אוֹתוֹ הָאֲנָשִׁים רַק לַאֲבִי אָבִיו, כִּי כֵן מָצָאנוּ (בראשית כ"ד:נ') "וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל". אוּלַי הָיָה כָּל זֶה לְמַעֲלַת אַבְרָהָם, כִּי הָיוּ כָּל הַמִּשְׁפָּחָה מִתְיַחֲסִים לְנָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם:

פסוק ט

וְטַעַם **כִּי רוֹעָה הִיא** לְהַגִּיד כִּי אֵין לְצֹאן לָבָן רוֹעֶה אַחֵר זוּלָתָהּ, כִּי לָהּ לְבַדָּהּ מָסַר אָבִיהָ הָעֶדֶר וְהִיא לְבַדָּהּ רוֹעָה אוֹתָם כָּל הַיָּמִים, לֹא תֵּלֵךְ בָּהֶם לֵאָה אֲחוֹתָהּ כְּלָל, וְלֹא הָיָה עִנְיָנָהּ כִּבְנוֹת יִתְרוֹ שֶׁהָיוּ שֶׁבַע בְּנוֹתָיו כֻּלָּן רוֹעוֹת כְּאַחַת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַתִּבֹאנָה וַתְּדַלֶּנָה" (שמות ב טז). וְאוּלַי בַּעֲבוּר כִּי עֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת הָיָה הַשֵּׁמֶשׁ מַזִּיק לָהּ, אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהָיְתָה לֵאָה גְּדוֹלָה רְאוּיָה לְאִישׁ וְחָשַׁשׁ לָהּ אָבִיהָ, אֲבָל יִתְרוֹ נִכְבָּד בִּמְקוֹמוֹ וְכֹהֵן הָאָרֶץ וְיִרְאוּ מִגַּשֶׁת אֶל בְּנוֹתָיו. אוֹ שֶׁהָיָה לָבָן צָנוּעַ מִמֶּנּוּ, כִּי מִשְׁפַּחַת אַבְרָהָם כְּשֵׂרָה וּצְנוּעָה, וְרָחֵל הָיְתָה קְטַנָּה וְאֵין לְחוּשׁ לָהּ. וְזֶה עִנְיַן "וַיִּשַּׁק יַעֲקֹב לְרָחֵל", אוֹ הוּא כְּדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית כ"ז:כ"ז), כִּי נְשִׁיקָה בְּלָמ"ד אֵיננָה בַּפֶּה רַק נָשַׁק אוֹתָהּ עַל רֹאשָׁהּ אוֹ עַל כְּתֵפָהּ:

פסוק יב

וַתַּגֶּד לְאָבִיהָ לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ט:י"ב) אִמָּהּ מֵתָה. וְכָךְ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע':י"ג). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ לְבַשְּׂרוֹ בִּיאַת קְרוֹבוֹ וְשֶׁיֵּצֵא אֵלָיו וְיִכְבְּדֵהוּ, כִּי אִמָּהּ מָה לָהּ וּמָה תַּעֲשֶׂה לוֹ, אֲבָל רִבְקָה הֵרְאַת אֶת אִמָּהּ הַתַּכְשִׁיטִין אֲשֶׁר נָתְנוּ לָהּ כְּמִנְהַג הַנְּעָרוֹת:

פסוק טו

הֲכִי אָחִי אַתָּה וַעֲבַדְתַּנִי חִנָּם לֹא סִפֵּר הַכָּתוּב שֶׁהָיָה יַעֲקֹב עוֹבֵד אוֹתוֹ. וְיִתָּכֵן כִּי מֵעֵת שֶׁאָמַר "וַיִּשַּׁק אֶת צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ" לֹא יָצָא הַצֹּאן מִיָּדוֹ, כִּי בִּרְאוֹתוֹ אֶת רָחֵל כִּי רוֹעָה הִיא חָמַל עָלֶיהָ שֶׁלֹּא תְּשׁוּב לִרְעוֹת צֹאן עוֹד, וְהָיָה הוּא רוֹעֶה אוֹתָן בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָהּ. וְאֶפְשָׁר עוֹד לוֹמַר כִּי לָבָן דִּבֵּר בְּעָרְמָה, אָמַר לוֹ מִתְּחִלָּה כִּי עַצְמוֹ וּבְשָׂרוֹ הוּא, וַיַּחְמֹל עָלָיו כַּאֲשֶׁר יַחְמֹל הָאָדָם עַל עַצְמוֹ וְעַל בְּשָׂרוֹ, וְכַאֲשֶׁר רָאָה שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מִתְעַכֵּב שָׁם מִתְפַּרְנֵס מֵאֶשֶׁר לְלָבָן, אָמַר לוֹ, הֲכִי אָחִי אַתָּה וְתַעֲבָדֵנִי חִנָּם, כִּי יָדַעְתִּי כִּי מֵעַתָּה תַּעֲבֹד אוֹתִי, כִּי אִישׁ מוּסָר אַתָּה וְלֹא תִּתְפַּרְנֵס מִשֶּׁל אֲחֵרִים, וְגַם אֲנִי אֵינִי רוֹצֶה שֶׁתִּהְיֶה הֲעֲבוֹדָה שֶׁתַּעַבְדֵנִי בְּחִנָּם בְּלֹא מַשְׂכֹּרֶת שְׁלֵמָה, וְהַגִּידָה לִי מָה תִּבַּקֵּשׁ אַתָּה בְּמַשְׂכֻּרְתֶּךָ וְאֶתֵּן. אָז הִכִּיר יַעֲקֹב דַּיְעָתּוֹ, וְאָמַר לוֹ שֶׁיַּעֲבֹד אוֹתוֹ ז' שָׁנִים בְּרָחֵל. וְהֲעֲבוֹדָה מִן הַסְּתָם הִיא מֹרְעָה הַצֹּאן, כִּי לָהּ הָיוּ צְרִיכִים וּבָהּ הָיוּ מְדַבְּרִים:

פסוק כא

כִּי מָלְאוּ יָמָי שֶׁאָמְרָה לִי אִמִּי, וְעוֹד "כִּי מָלְאוּ יָמָי", הֲרֵינִי בֶּן פ"ד שָׁנָה וְאֵימָתַי אַעֲמִיד י"ב שְׁבָטִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ט:כ"א):

פסוק כז

מַלֵּא שְׁבוּעַ זֹאת דָּבֵק הוּא בַּחֲטָף, שְׁבוּעַ שֶׁל זֹאת, וְהֵן ז' יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה, גַּם זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית כ"ט:כ"ז). וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא פֵּרַשׁ הָרַב מָלְאוּ יָמַי עַל שְׁנֵי הָעֲבוֹדָה וְהַתְּנַאי שֶׁשָּׁלְמוּ כְּדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ט:כ"ז), וְהוּא מַשְׁמָעוּת הַכָּתוּב בֶּאֱמֶת, וּבִשְׁבִיל הַיָּמִים שֶׁאָמְרָה לוֹ אִמּוֹ גַּם מִפְּנֵי זְקֻנָתוֹ לֹא יִתֵּן לוֹ לָבָן בִּתּוֹ קֹדֶם זְמַנּוֹ אֲשֶׁר הִתְנוּ שְׁנֵיהֶם, וְדַי שְׁיִקַּיֵּם תְּנָאוֹ. וּכְדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס הוּא שֶׁנִּצְטָרַךְ לְפָרֵשׁ "מַלֵּא שְׁבוּעַ זֹאת" עַל יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה, כִּי יְמֵי הֲעֲבוֹדָה שְׁלֵמִים הָיוּ כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ יַעֲקֹב, וְכֵן פֵּרַשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית כ"ט:כ"ז). וַאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי כִּי שִׁבְעַת יְמֵי הַמִּשְׁתֶּה תַּקָּנַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ לְיִשְׂרָאֵל (ירושלמי כתובות פ"א ה"א). וְאוּלַי נֹאמַר שֶׁנָּהֲגוּ בָּהֶם מִתְּחִלָּה נִכְבְּדֵי הָאֻמּוֹת, כָּעִנְיָן בָּאֲבֵלוּת, דִּכְתִיב (בראשית נ':י') "וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֵבֶל שִׁבְעַת יָמִים". וּמָה שֶּׁלְּמִדּוּ כָּאן בַּיְרוּשַׁלְמִי (מו"ק פ"א ה"ז) וּבְבָרַאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע':י"ט) שֶׁאֵין מְעָרְבִין שִׂמְחָה בְּשִׂמְחָה, סָמְךְ בְּעָלְמָא מִמְּנָהֲגֵי הַקְּדְמוֹנִים קֹדֶם הַתּוֹרָה. אֲבָל בַּגְּמָרָא שֶׁלָּנוּ (מו"ק ט) לֹא לְמָדוּהָ מִכָּאן, וּדְרָשׁוּהָ מ"וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה אֶת הֶחָג" (מלכים א ח סה). וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי הָיָה זֶה מֵחִלּוּף מַשְׂכֻּרְתּוֹ עֲשֶׂרֶת מוֹנִים (בראשית ל"א:מ"א), כִּי יַעֲקֹב אָמַר לוֹ מִתְּחִלָּה כִּי מָלְאוּ הַיָּמִים, וְלָבָן שָׂתַק וְנָתַן לוֹ לֵאָה, וְאַחַר כֵּן אָמַר לוֹ לָבָן "מַלֵּא שְׁבוּעַ זֹאת" כִּי עֲדַיִן לֹא מָלְאוּ יְמֵי עֲבוֹדַת לֵאָה וְקֹדֶם זְמַנִּי נְתַתִּיהָ לָךְ, וְיַעֲקֹב שָׁמַע אֵלָיו וַיְמַלֵּא אוֹתָם

כְּדִבְרֵי לָבָן, כִּי מָה יוּכַל לַעֲשׂוֹת וְהוּא בְּרֶחֶל יַחְפֹּץ, וְלָכֵן לֹא אָמַר הַכָּתוּב בַּתְּחִלָּה "וַיְהִי בִּמְלֹאת הַיָּמִים וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב וְגוֹ'". וְעוֹד יִתָּכֵן לוֹמַר כִּי כַּאֲשֶׁר הָיָה בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית אָמַר יַעֲקֹב לְלָבָן "הָבָה אֶת אִשְׁתִּי כִּי מָלְאוּ יָמָי", שֶׁזּוֹ שָׁנַת מִלֹּאת הַיָּמִים, וְכֵן "זְקֵן עִם מְלֹא יָמִים" (ירמיהו ו יא) הוּא אֲשֶׁר הִגִּיעַ לִשְׁנַת סוֹפוֹ, וְכֵן "עַד יוֹם מְלֹאת יְמֵי מִלֻּאֵיכֶם" (ויקרא ח לג), עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי שֶׁבּוֹ יִמְלְאוּ יְמֵי הַמִּלּוּאִים. אוֹ שֶׁאָמַר "מָלְאוּ" בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים לְהִמָּלֵא וַחֲשׁוּבִים כִּמְלֵאִים, וְכָמוֹהוּ רַבִּים, וְכֵן בַּסֵּדֶר הָאַחֵר (בראשית ל"ה:י"ח) "בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מֵתָה", בִּהְיוֹתָהּ קְרוֹבָה לָכָךְ וַחֲשׁוּבָה כְּאִלּוּ מֵתָה. וְזֶה טַעַם "וְאִבוֹאָה אֵלֶיהָ", כְּלוֹמַר לֹא שֶׁתִּתֵּן אוֹתָהּ וְאֵלְכָה אֲבָל שֶׁאֶשָּׂאֶנָּה וְאַשְׁלִים מְעַט הַיָּמִים אֲשֶׁר עָלַי, כִּי מַעֲתָּה לֹא תִּירָא מִמֶּנִּי שֶׁאֶעֱזָבְךָ. וְרִבּוֹתֵינוּ עָשׂוּ מִדְרָשׁ (ב"ר ע יח) בִּלְשׁוֹן "וְאָבוֹאָה אֵלֶיהָ", בַּעֲבוּר שֶׁאֵינֶנּוּ דֶּרֶךְ מוּסָר לְהַזְכִּיר כֵּן אַף כִּי בַּצַּדִּיקִים, אֲבָל הַכַּוָּנָה הִיא מַה שֶּׁאָמַרְתִּי. וְאַחֲרֵי כֵן אָמַר לוֹ לָבָן מַלֵּא שְׁבוּעַ הַשָּׁנִים שֶׁל לֵאָה זֹאת, כִּי אוּלַי בַּעֲבוּר שֶׁעָבַרְתִּי עַל דַּעְתְּךָ לֹא תַּשְׁלִים אוֹתָן, אוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה יָדוּעַ מָתַי הִתְחִילוּ יְמֵי עֲבוֹדַת רָחֵל וְאָז אֶתֵּן לְךָ הָאַחֶרֶת בַּעֲבֹדָה אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עִמָּדִי לְאַחַר הַנִּשּׂוּאִין:

וְנִתְּנָה לְךָ לְשׁוֹן רַבִּים, "נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם" (בראשית י"א:ז'), "וְנִשְׁרְפָה" (שם פסוק ג), אַף זֶה לְשׁוֹן וְנִתַּן, זֶה פירש"י (רש"י על בראשית כ"ט:כ"ז). וְלֹא אָמַר לָמָּה יִתְפֹּס הַיְחִיד לְשׁוֹן הָרַבִּים, אוּלַי יַחְשֹׁב שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַנִּכְבָּדִים בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, כְּמַאֲמַר אֲחֵרִים (ראה ראב"ע לעיל א כו). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר בְּכָאן (שם) שֶׁהוּא בִּנְיַן נִפְעַל, וְהַוָּ"ו הֻשְׁיְבוּ לְעָתִיד, וּפֵרוּשׁוֹ וְתִנָּתֵן לְךָ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי דִּבְרֵי לָבָן בְּעַרְמָה, אָמַר לְיַעֲקֹב לֹא יֵעָשֶׂה כֵן בִּמְקוֹמֵנוּ, כִּי לֹא יַנִּיחוּנִי אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי נְבֵלָה הוּא אֶצְלָם, אֲבָל תְּמַלֵּא שְׁבוּעַ זֹאת וְנִתֵּן לְךָ אֲנִי וְכָל אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם גַּם אֶת זֹאת, שֶׁכֻּלָּנוּ נַסְכִּים בַּדָּבָר, וְנַעֲשֶׂה לְךָ כָּבוֹד וּמִשְׁתֶּה כַּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ בָּרִאשׁוֹנָה:

פסוק ל

וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל הִזְכִּיר הַכָּתוּב שֶׁגַּם אָהַב רָחֵל יוֹתֵר מִלֵּאָה, וְהַטַּעַם בַּעֲבוּר כִּי הַטֶּבַע לֶאֱהֹב יוֹתֵר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר יָדַע הָאָדָם בָּרִאשׁוֹנָה, כְּעִנְיָן שֶׁהִזְכִּירוּ חֲכָמִים בַּנָּשִׁים (סנהדרין כב), וְאֵינָהּ כּוֹרֶתֶת בְּרִית אֶלָּא לְמִי שֶׁעָשָׂאָהּ כְּלִי, וְהִנֵּה יַעֲקֹב אָהַב רָחֵל מִלֵּאָה שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָאָרֶץ, וְזֶה טַעַם "גַּם":

פסוק לא

כִּי שְׂנוּאָה לֵאָה הִנֵּה לֵאָה רִמָּתָה בַּאֲחוֹתָהּ גַּם בְּיַעֲקֹב, כִּי אִם נֹאמַר שֶׁנֶּהֱגָה כָּבוֹד בְּאָבִיהָ שֶׁאָחַז בָּהּ וְהִכְנִיסָהּ אֵלָיו וְאַל תַּמֵּר בּוֹ, הָיָה לָהּ לְהַגִּיד אוֹ לִרְמֹז כִּי הִיא לֵאָה, אַף כִּי הָיְתָה מִתְנַכֶּרֶת כָּל הַלַּיְלָה וּלְפִיכָךְ לֹא הִכִּירָהּ עַד שֶׁרָאָה אוֹתָהּ בַּבֹּקֶר, וְלָכֵן שְׂנֵאָהּ יַעֲקֹב.

וְהָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ כִּי לְהַנְשֵׂא אֶל הַצַּדִּיק עָשְׂתָה כֵן, וְרִחֵם עָלֶיהָ. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"א:ב'), כֵּיוָן שֶׁרָאָה יַעֲקֹב מַעֲשִׂים שֶׁרִמָּתָה לֵאָה בַּאֲחוֹתָהּ נָתַן דַּעְתּוֹ לְגָרְשָׁהּ, וְכֵיוָן שֶׁפִּקְדָהּ הקב"ה בְּבָנִים, אָמַר, לְאִמָּן שֶׁל אֵלּוּ אֲנִי מְגָרֵשׁ. וְזֶה טַעַם "וַיַּרְא אֱלֹהִים", כִּי חָמַל עָלֶיהָ שֶׁלֹּא יַעַזְבֶנָּה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים (הרד"ק) כִּי שְׁתַּיִם נָשִׁים שֶׁהָאַחַת אֲהוּבָה מְאֹד תִּקְרֶא הַשִּׁנְיָה שְׂנוּאָה כְּנֶגְדָּהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה", לֹא שֶׁשְּׂנָאָהּ, וְהָיְתָה בּוֹשָׁה בַּדָּבָר, וְרָאָה אֱלֹהִים אֶת עָנְיָהּ:

פרק ל

פסוק א

הָבָה לִּי בָנִים אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים (רש"י וראב"ע), שֶׁתִּתְפַּלֵּל עָלַי, "וְאִם אַיִן מֵתָה אָנֹכִי", לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל':א'), שֶׁמִּי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים חָשׁוּב כְּמֵת, וְהוּא מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר עא ו). וַאֲנִי תְּמֵהַּ, אִם כֵּן לָמָּה חָרָה אַפּוֹ, וְלָמָּה אָמַר "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי", וְשׁוֹמֵעַ אֶל צַדִּיקִים ה', וּמָה שֶׁאָמַר אַבָּא לֹא הָיוּ לוֹ בָּנִים אֲנִי יֵשׁ לִי בָּנִים, מִמֶּךָּ מָנַע מִמֶּנִּי לֹא מָנַע, וְכִי הַצַּדִּיקִים אֵינָן מִתְפַּלְּלִים בְּעַד אֲחֵרִים, וְהִנֵּה אֱלִיָּהוּ וֶאֱלִישָׁע הִתְפַּלְּלוּ בְּעַד נָשִׁים נָכְרִיּוֹת (מ"א יז כא ושם ב ד טז). וְנִרְאֶה שֶׁבִּשְׁבִיל זֶה תִּפְסוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ, אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"א:ז'), אָמַר לוֹ הקב"ה, כָּךְ עוֹנִין אֶת הַמְּעִיקוֹת, חַיֶּיךָ שֶׁבָּנֶיךָ עֲתִידִין לַעֲמֹד לִפְנֵי בְּנָהּ. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אָמְרָה רָחֵל לְיַעֲקֹב שֶׁיִּתֵּן לָהּ בָּנִים, וּבָאֱמֶת דַּעְתָּהּ לֵאמֹר שֶׁיִּתְפַּלֵּל עָלֶיהָ, אֲבָל שֶׁיִּתְפַּלֵּל עָלֶיהָ עַד שֶׁיִּתֵּן לָהּ בָּנִים עַל כָּל פָּנִים, וְאִם אַיִן שֶׁתָּמִית עַצְמָהּ בְּצַעַר. דִּבְּרָה שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן בְּקִנְאָתָהּ, וְחָשְׁבָה כִּי בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָהּ יִתְעַנֶּה יַעֲקֹב וְיִלְבַּשׁ שַׂק וְאֵפֶר וְיִתְפַּלֵּל עַד שֶׁיִּהְיוּ לָהּ בָּנִים שֶׁלֹּא תָּמוּת בְּצַעֲרָהּ:

פסוק ב

וַיִּחַר אַף יַעֲקֹב שֶׁאֵין תְּפִלַּת הַצַּדִּיקִים בְּיָדָם שֶׁתִּשְׁמַע וְתַעֲנֶה עַל כָּל פָּנִים, וּבַעֲבוּר שֶׁדִּבְּרָה דֶּרֶךְ גַּעֲנוּעֵי הַנָּשִׁים הָאֲהוּבוֹת לְהַפְחִידוֹ בְּמִיתָתָהּ, חָרָה אַפּוֹ, וּלְכָךְ אָמַר לָהּ שֶׁאֵינוֹ בִּמְקוֹם אֱלֹהִים שֶׁיִּפְקֹד הָעֲקָרוֹת עַל כָּל פָּנִים, וְאֵינֶנּוּ חוֹשֵׂשׂ בַּדָּבָר כִּי מִמֶּנּוּ נִמְנַע פְּרִי הַבֶּטֶן וְלֹא מִמֶּנִּי, וְזֶה לְיִסּוּר אוֹתָהּ וּלְהַכְלִימָהּ. וְהִנֵּה הַצַּדֶּקֶת בִּרְאוֹתָהּ שֶׁלֹּא תוּכַל לְהִסָּמֵךְ עַל תְּפִלַּת יַעֲקֹב, שָׂבָה לְהִתְפַּלֵּל עַל עַצְמָהּ אֶל שׁוֹמֵעַ צְעָקָה, וְזֶהוּ "וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים" (בראשית ל':כ"ב). וְאוּלַי נְתַקֵּן עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ כִּי יַעֲקֹב אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא נִתְפַּלֵּל עַל אִשְׁתּוֹ הָאֲהוּבָה כִּי עֲקָרָה הִיא, אֶלָּא שֶׁלֹּא נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ, וּבָאָה עַתָּה רָחֵל לְהִתְעוֹלֵל עָלָיו לֵאמֹר שֶׁיִּתֵּן לָהּ בָּנִים עַל כָּל פָּנִים בִּתְפִלָּתוֹ כִּי לֹא נוֹפֵל הוּא מֵאֲבִיו שֶׁעָשָׂה כֵן, וַיִּחַר אַפּוֹ וְאָמַר לָהּ

כִּי הַדָּבָר בְּיַד אֱלֹהִים וְלֹא בְּיָדוֹ, וְאָבִיו נִשְׁמְעָה תְּפִלָּתוֹ שֶׁהוּא צַדִּיק וְעָתִיד לִהְיוֹת לוֹ זֶרַע, אֲבָל הִיא נִמְנַע מִמֶּנָּה פְּרִי בֶּטֶן. וְנָכוֹן הוּא:

פסוק ה

וַתֹּלֶד לְיַעֲקֹב בֵּן הִזְכִּיר בְּכָל הַשְׁפָּחוֹת "לְיַעֲקֹב" לְהַגִּיד כִּי הוּא חָפֵץ וּמוֹדֶה בָּהֶם, וְאֵינָנּוּ נִקְרָא לוֹ בֶּן הָאָמָה רַק בֵּן לְיַעֲקֹב כִּבְנֵי הַגְּבִירוֹת הַמִּתְיַחֲסִים אֵלָיו. וְאָמַר בִּלְאָה בֵּן חֲמִישִׁי וּבֵן שִׁשִּׁי לְיַעֲקֹב, בַּעֲבוּר רִבּוּי הַבָּנִים, לוֹמַר כִּי בְּכֻלָּן יַחְפֹּץ וְאֶת כֻּלָּם יְקָרֵב, וְלֹא הִזְכִּיר בָּרִאשׁוֹנִים כֵּן:

פסוק ט

וַתֵּרֶא לֵאָה כִּי עָמְדָה מִלֶּדֶת לֹא יָדַעְתִּי מָה הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לְלֵאָה, וְלָמָּה נָתְנָה שִׁפְחָתָהּ לְבַעְלָהּ וְהִיא לֹא הָיְתָה עֲקָרָה שֶׁתִּבָּנֶה מִמֶּנָּה, וְאֵין דֶּרֶךְ הַנָּשִׁים לְהַרְבּוֹת נָשִׁים לְבַעֲלֵיהֶן. אֲבָל נִצְטָרֵךְ לוֹמַר כִּי הָיוּ נְבִיאוֹת (ב"ר עב ו), יוֹדְעוֹת שֶׁעָתִיד יַעֲקֹב לְהַעֲמִיד י"ב שְׁבָטִים, וְרָצְתָה שֶׁיִּהְיוּ לוֹ רֹב הַבָּנִים מִמֶּנָּה אוֹ מִשִּׁפְחָתָהּ שֶׁהִיא בִּרְשׁוּתָהּ, וְלֹא תִּתְגַּבֵּר אֲחוֹתָהּ עָלֶיהָ בְּבָנִים. וּלְכָךְ אָמְרָה "נָתַן אֱלֹהִים שְׂכָרִי אֲשֶׁר נָתַתִּי שִׁפְחָתִי לְאִישִׁי" (ראה זוהר ויצא קנז), וְכֵן יַעֲקֹב בַּעֲבוּר זֶה שָׁמַע אֵלֶיהָ שֶׁיַּעֲמִיד בָּנִים רַבִּים, כִּי יָדַע כֵּן כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר סח יא). וְיִתָּכֵן כִּי מִדַּעְתָּם שֶׁנִּתְּנָה הָאָרֶץ לְזַרְעָם, וְאַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא הִרְבּוּ בָּנִים, הָיָה חָפֵץ יַעֲקֹב בְּנָשִׁים רַבּוֹת לְהַרְבּוֹת זַרְעוֹ לִנְחֹל אֶת הָאָרֶץ, כִּי דּוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה. וְלָכֵן רָצְתָה לִתֵּן לוֹ שִׁפְחָתָהּ שֶׁלֹּא יִשָּׂא נָכְרִית:

פסוק יד

דּוּדָאִים סִיגְלֵי (סנהדרין צט) וּבְלָשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל יַאסְמִין, כָּךְ מָצָאתִי בְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל':י"ד). וְאֵינוֹ כֵן, כִּי יַאסְמִין בִּלְשׁוֹן עַרְבִי כָּךְ שְׁמוֹ בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ, כִּדְאָמְרִינַן בְּפֶרֶק בַּמֶּה טוֹמְנִין (שבת נ) הַאי כֻּסְפָּא דְּיַאסְמִין שָׁרֵי. וְסִגְלֵי אוֹמְרִים שֶׁהֵם "כְּנִפְסָנָא" שֶׁאָמְרוּ בָּהֶן (ברכות מג) מְבָרְכִין עֲלֵיהֶם בּוֹרֵא עִשְׂבֵי בְּשָׂמִים. אֲבָל אֵין זְמַנָּם בִּימֵי קְצִיר חִטִּים, אוּלַי מְצָאָם שָׁם בְּמִקְרֶה. וְהָרָאוּי לְקַבֵּל בַּדּוּדָאִים דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל':י"ד) שֶׁתִּרְגֵּם בָּהֶן "יַבְרוּחִין". וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ב:ב') גַּם כֵּן ר' חִיָּא ב"ר אַבָּא אָמַר יַבְרוּחִין, וְהֵן יַבְרוּחַ בִּלְשׁוֹן עַרְבִי. וְכָתַב רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ל':י"ד) דּוּדָאִים אָמַר הַמְתַרְגֵּם יַבְרוּחִין, וְכָךְ יִקְרְאוּ בִּלְשׁוֹן יִשְׁמָעֵאל, וְיֵשׁ לָהֶן רֵיחַ טוֹב, וְכֵן כָּתוּב (שיר השירים ז יד) "הַדּוּדָאִים נָתְנוּ רֵיחַ", וְהֵם עַל צוּרַת בֶּן אָדָם כִּי יֵשׁ לָהֶן דְּמוּת רֹאשׁ וְיָדַיִם, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי יוֹעִילוּ לְהֵרָיוֹן, וְאָנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי בַּעֲבוּר שֶׁתּוֹלַדְתָּם קָרָה, אֵלּוּ דְּבָרָיו. וְהַנָּכוֹן כִּי רָצְתָה בָּהֶן לְהִשְׁתַּעֲשֵׁעַ וּלְהִתְעַנֵּג בְּרֵיחָן, כִּי בַּתְּפִלָּה נִפְקְדָה רָחֵל לֹא בְּדֶרֶךְ הָרְפוּאוֹת, וּרְאוּבֵן הֵבִיא עַנְפֵי הַדּוּדָאִים אוֹ הַפְּרִי וְהוּא כִּדְמוּת תַּפּוּחִים וְלָהֶם רֵיחַ

טוֹב, אֲבָל הַשֹּׂרֶשׁ וְהוּא הֶעָשׂוּי בְּצוּרַת רֹאשׁ וְיָדַיִם לֹא הֵבִיא, וְהַשֹּׂרֶשׁ הוּא שֶׁאוֹמְרִים עָלָיו הָאֲנָשִׁים שֶׁיּוֹעִיל לְהֶרָיוֹן, וְאִם הַדָּבָר אֱמֶת הוּא בִּסְגֻלָּה בָּהֶם, לֹא בְּטִבְעָם, אֲבָל לֹא רָאִיתִי כֵן בְּאֶחָד מִסִּפְרֵי הָרְפוּאוֹת הַמְדַבְּרִים בָּהֶם:

פסוק טו

הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת אִישִׁי הַטַּעַם הַמְעַט מִמֵּךְ שֶׁתִּקְחִי לָךְ אֶת אִישִׁי כְּאִלּוּ אַתְּ אִשְׁתּוֹ וַאֲנִי הָאָמָה, אַף כִּי תַּעֲשִׂי עִצְמֵךְ גְּבֶרֶת לְקַחַת הַדּוּדָאִים אֲשֶׁר אֲנִי מִתְעַנֶּגֶת בְּרֵיחָן. וְיִתָּכֵן שֶׁרָצְתָה בָּהֶן לְכִבּוּד יַעֲקֹב לְבַשֵּׂם בָּהֶם יְצוּעָיו כִּי דֶּרֶךְ נָשִׁים לָהּ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (משלי ז יז) "נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי מֹר אֲהָלִים וְקִנָּמוֹן", וְלָכֵן אָמְרָה לֵאָה הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת אִישִׁי מִמֶּנִּי אַף כִּי תִּקְחִי דּוּדָאֵי בְּנִי לְפִתּוּתוֹ בָּהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים הַדּוּדָאִים עֲשָׂבִים יוֹסִיפוּ הַתַּאֲוָה לַנָּשִׁים, נִגְזַר מִלְּשׁוֹן "עֵת דּוֹדִים" (יחזקאל טז ח), וְלָכֵן אָמְרָה לֵאָה הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת אִישִׁי כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי:

פסוק כ

זְבָדַנִי אֱלֹהִים אֹתִי זֵבֶד טוֹב לֹא מָצְאוּ לַמִּלָּה הַזֹּאת מוֹצָא בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְיִתָּכֵן שֶׁנֹּאמַר שֶׁהִיא מִלָּה מֻרְכֶּבֶת "זֶה בַּד", כְּמִלַּת מַדּוּעַ וּמִלַּת בָּגָד (בראשית ל׳:י״א) בַּכְּתִיבָה, וְהַסָּגוֹל וְהַפַּתָּח מוּמָרִים בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים, וְכָל שֶׁכֵּן בַּמִּלּוֹת הַמֻּרְכָּבוֹת. וְכֵן מִלַּת צַלְמָוֶת וּמִלַּת בִּלְעָדַי. וְיָצְאָה מִלְּשׁוֹן בַּדִּים, "בַּדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים" (שמות כה יג), "וַתַּעַשׂ בַּדִּים וַתְּשַׂלַּח פֹּאֲרוֹת" (יחזקאל יז ו), כִּי עַנְפֵי הָאִילָן הַגַּסִּים נִקְרָאִים כֵּן. וְהִשְׁאִילוּהָ לְבָנִים, "יֹאכַל בַּדָּיו בְּכוֹר מָוֶת" (איוב יח יג) "לֹא כֵן בַּדָּיו" (ישעיהו טז ו). וְלָכֵן אָמְרָה לֵאָה כִּי עָשָׂה לָהּ הָאֱלֹהִים זֶה הַבֵּן בַּד טוֹב לִהְיוֹת בַּעְלָהּ מִתְלוֹנֵן בְּצִלָּהּ, כִּי יִזְבְּלֵנִי בְּצִלִּי, וְכֵן "בָּנֹה בָנִיתִי בֵּית זְבֻל לָךְ" (מלכים א ח יג) לְהִתְלוֹנֵן בְּצִלּוֹ, וְלִכְבוֹד עֶלְיוֹן יֹאמַר כֵּן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם בפסוק כז) "הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְכְּלוּךְ אַף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי". וְכֵן "שֶׁמָּשׁ יֵרֵחַ עָמַד זְבֻלָה" (חבקוק ג יא), עָמַד בְּמָקוֹם שֶׁיִּתְלוֹנֵן בּוֹ. כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לַשֶּׁמֶשׁ שָׂם אֹהֶל בָּהֶם" (תהלים יט ה) וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל׳:כ') תִּרְגֵּם זֶבֶד טוֹב "חֻלַּק טָב", וְלֹא הֲבִינוֹתִי סְבָרָתוֹ עַד שֶׁרָאִיתִי (בתרגום הירושלמי) בְּתַרְגּוּם יוֹנָתָן "זַוֵּד יָתִי מֵימְרָא דַּה' זְוָדִין טָבִין", וְלָמַדְתִּי שֶׁעָשׂוּ הַמִּלָּה כְּאִלּוּ כְּתוּבָה בְּוָ"ו, וְטָפְלוּ אוֹתָהּ אֶל לְשׁוֹן הָאֲרָמִית שֶׁמְּתַרְגְּמִין צֵדָה "זְוָדִין" (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ב:כ"ה). אָמְרָה שֶׁהַבֵּן הַזֶּה עָשָׂאוֹ הַשֵּׁם לָהּ צֵדָה טוֹבָה וְחֵלֶק טוֹב, כִּי בַּעְלָהּ יִהְיֶה עִקַּר דִּירָתוֹ עִמָּהּ לְרֹב בָּנֶיהָ, תִּתְפָּרְנֵס עִמּוֹ בְּטוּב לוֹ. וְהַוּ"ו וְהַבֵּי"ת יִשְׁתַּוּוּ בִּלְשׁוֹנֵנוּ בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים, כְּמוֹ תַּאֲוָה וְתַאֲבָה (תהלים קיט כ), "גַּוִּי נָתַתִּי לְמַכִּים" (ישעיהו נ ו), "עַל גַּבֵּי חָרְשׁוּ חוֹרְשִׁים" (תהלים קכט ג), וְכֵן "לְקִצְבֵי הָרִים יָרַדְתִּי" (יונה ב ז), כְּמוֹ לְקַצְוֵי, וְכֵן "לַפְּרִבָּר לַמַּעֲרָב אַרְבָּעָה" (דברי

הימים א כו יח), יֹאמְרוּ מִמֶּנּוּ פָּרְוָר, דִּכְתִיב (מלכים ב כג יא) "אֶל לִשְׁכַּת נְתַן מֶלֶךְ הַסָּרִיס אֲשֶׁר בַּפַּרְוָרִים" וּפֵרוּשׁ שְׁנֵיהֶם מָה שֶּׁהוּא מִקְּיר הַחוּמָה לַחוּצָה, "וּמִגְרָשׁ לֶעָרִים" (במדבר לה ב) תַּרְגּוּם יְרוּשַׁלְמִי "וּפַרְוָר", וְכֵן תַּרְגּוּם יוֹנָתָן "מִגְרָשׁוֹת" (יחזקאל כז כח), וּבַמִּשְׁנָה מְלֹא תַּרְוָד, תַּרְבָּד (נזיר מט אהלות פ"ב מ"א), בְּטַבְלָא שֶׁאֵין לָהּ לְבַזְבֵּז (פסחים מח), בְּמָקוֹמוֹת שׁוֹנִין מִמֶּנּוּ "לְזַבֵּז" (כלים פ"ב מ"ג מקואות פ"ד מ"ב), וּבְמָקוֹמוֹת שׁוֹנִין מִמֶּנּוּ "לְזַוֵּיז", אִצְטַבָּא (פסחים יא), "אִיצְטְוָא" (עירובין עז ויומא מט לפי גירסת הערוך), וְכֵן כֵּיוֹצֵא בָּהֶן הַרְבֵּה. וְנָהֲגוּ בַּיְרוּשַׁלְמִי (כלאים פ"ה הכ"ט יבמות פ"ז ה"ח ועוד) "אֲבִיר" בְּבֵי"ת בְּמָקוֹם וָ"ו, שֶׁאֵינָם מַקְפִּידִים בְּכָךְ:

פסוק כג

אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי הִכְנִיסָהּ בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא תֵרָאֶה, וְכֵן "וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיְתָה" (שמות ט יט), "וְכוֹכָבִים אָסְפוּ נְגָהָם" (יואל ב י), "וְיִרְחֵךְ לֹא יֵאָסֵף" (ישעיהו ס כ), לֹא יִטָּמֵן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל׳:כ"ג). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל׳:כ"ג) כְּטַעַם כָּרַת, "וְנֶאֱסָפָה שִׂמְחָה וְגִיל". וְהַנְּכוֹן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל׳:כ"ג) שֶׁעָשָׂאן כֶּלֶן לְשׁוֹן קִבּוּץ וְכִנּוּס כִּפְשׁוּטָם, מִלְּשׁוֹן "וַיֶּאֱסֹפוּ אֶת הַשָּׁלָו" (במדבר יא לב), "כִּי מְאַסָּפְיו יֹאכְלוּהוּ" (ישעיהו סב ט), וְנִקְרֵאת הַמִּיתָה אֲסִיפָה בִּהְיוֹתוֹ נִקְבָּץ אֶל אֲבוֹתָיו הַמֵּתִים, "וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיְתָה" לְהִקָּבֵץ לְאַנְשֵׁי בֵיתוֹ, וְ"אָסְפוּ נָגְהָם", שֶׁקִּבְּצוּ הָאוֹר בְּתוֹכָם וְלֹא הוֹצִיאוּ אוֹרָם לַחוּץ, אוֹ שֶׁנֶּאֱסְפוּ אֶל הָאֹהֶל אֲשֶׁר לָהֶם בְּרִקִּיעַ הַשָּׁמַיִם. וְיֹאמְרוּ אֲסִיפָה בַּחֲרָפָה, שֶׁתִּתְקַבֵּץ וְלֹא תִּתְפַּזֵּר בֵּין בְּנֵי אָדָם לִהְיוֹת נִדְבָּרִים בָּהּ עוֹד בַּחוּצוֹת:

פסוק כז

נִחַשְׁתִּי וַיְבָרַכֵנִי ה' בִּגְלָלֶךָ בַּעֲבוּרְךָ וּבִזְכוּתְךָ כִּי אִישׁ צַדִּיק אַתָּה. וּלְשׁוֹן "נִחַשְׁתִּי" – נִסִּיתִי, וְכָל נַחַשׁ נִסָּיוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים (ראב"ע) שֶׁהָיָה מְנַחֵשׁ בִּתְרָפִים. וַיַּעֲקֹב אָמַר "וַיְבָרֶךְ ה' אֹתְךָ לְרַגְלִי", לֹא רָצָה לוֹמַר "בִּגְלָלִי" דֶּרֶךְ עֲנָוָה, וְאָמַר לְרַגְלִי כִּי מֵעֵת שֶׁבָּא רַגְלִי בְּבֵיתְךָ הָיִיתָ מְתְבָּרֵךְ:

פסוק כט

וְאֵת אֲשֶׁר הָיָה מִקְנְךָ אִתִּי אֶת חֶשְׁבּוֹן מִעוּט מִקְנְךָ שֶׁבָּא לְיָדִי כַּמָּה הָיָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל׳:כ"ט). כְּלוֹמַר אַתָּה יָדַעְתָּ כַּמָּה הָיָה מִקְנְךָ כְּשֶׁבָּאוּ אִתִּי. וְיוֹתֵר רָאוּי שֶׁיֹּאמַר וְאֶת מִקְנְךָ אֲשֶׁר הָיָה אִתִּי יָדַעְתָּ, כִּי מְעַט אֲשֶׁר הָיָה לְךָ טֶרֶם בּוֹאִי וַיִּפְרֹץ לָרֹב. אוֹ נְפָרֵשׁ אַתָּה יָדַעְתָּ אֵת אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ, כִּי בְּכָל כֹּחִי עָשִׂיתִי, וְיָדַעְתָּ אֵת אֲשֶׁר הָיָה מִקְנְךָ אִתִּי, כִּי יָמִים רַבִּים הֵם, וְיָדַעְתָּ כִּי מְעַט אֲשֶׁר הָיָה לְךָ לְפָנַי וַיִּפְרֹץ לָרֹב שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ, רַק בִּרְכַת ה' הִיא אֲשֶׁר בָּאָה מֵעֵת בֹּא רַגְלִי בְּבֵיתְךָ, וְהוּא הַנָּכוֹן:

פסוק ל

אֶעֱשֶׂה גַּם אָנֹכִי לְבֵיתִי עַכְשָׁו אֵין עוֹשִׂין לְצָרְכִי אֶלָּא בָּנַי וְצָרִיךְ אֲנִי לִהְיוֹת עוֹשֶׂה עִמָּהֶם לְסָמְכָן, וְזֶהוּ גַּם לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל׳:ל׳). וְלֹא מָצָאנוּ שֶׁיִּהְיֶה לְיַעֲקֹב צֹאן, וְלֹא שֶׁיִּרְעוּ אוֹתָן בָּנָיו הַקְּטַנִּים, וְהַגָּדוֹל שֶׁבָּהֶם בֶּן שֵׁשׁ שָׁנִים אוֹ פָּחוֹת, כִּי לָבָן יִתְּכֵן שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים קְטַנִּים מֵרָחֵל בְּטֶרֶם בֹּא יַעֲקֹב, וְעַתָּה הֵם רְאוּיִים לִרְעוֹת הַצֹּאן. וְאוּלַי עַל נָשָׁיו וְעַל עֲבָדָיו אָמַר שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים לוֹ בַּמְּלָאכָה. וְאֵין כָּל זֶה נָכוֹן, אֲבָל פֵּרוּשׁ "מָתַי אֶעֱשֶׂה גַּם אָנֹכִי לְבֵיתִי", מָתַי אֶעֱשֶׂה אָנֹכִי גַּם לְבֵיתִי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי גַּם לְבֵיתְךָ. וְכֵן "וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה" (בראשית כ"ט:ל׳), וְגַם אָהַב אֶת רָחֵל מִלֵּאָה, וְכֵן "גַּם אֹתְכָה הָרַגְתִּי" (במדבר כב לג), גַּם הָרַגְתִּי אוֹתָךְ, וְרַבִּים כֵּן:

פסוק לב

וְטַעַם **נָקֹד וְטָלוּא** נָקֹד אוֹ טָלוּא. "וְכָל שֶׂה חוּם", פֵּרְשׁוּ בּוֹ (הראב"ע והרד"ק) שְׁחוֹר, כִּי הַשַּׁחֲרוּת מִפְּנֵי הַחֹם. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי רֹב הַכְּשָׂבִים שְׁחוֹרִים, אַף כִּי בְּאֶרֶץ קֶדֶם שֶׁהִיא חַמָּה, וְאִם כֵּן יִהְיוּ כֻּלָּם לְיַעֲקֹב. וְהַנָּכוֹן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל׳:ל"ב) "שְׁחוֹם", וְהוּא קָרוֹב לְאָדֹם, וְקוֹרִין אוֹתוֹ רו"ש, וְכֵן פרש"י, וְיִהְיֶה חוּם מִגְזֶרֶת "וְאוֹר הַחַמָּה" (ישעיהו ל כו) שֶׁהוּא דּוֹמֶה לַשֶּׁמֶשׁ אֲשֶׁר יִתְאַדֵּם קְצָת:

וְהָיָה שְׂכָרִי לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל׳:ל"ב), אוֹתָן שֶׁיִּלְּדוּ מִכָּאן וּלְהַבָּא נְקֻדִּים וּטְלוּאִים בָּעִזִּים וּשְׁחוּמִים בַּכְּשָׂבִים יִהְיוּ שֶׁלִּי. וְכֵן דַּעַת רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ל׳:ל"ה). וּפֵרוּשׁ "כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא" – תַּיִשׁ, "וְטָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים" – הַנְּקֵבוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם) "וַיָּסַר בַּיּוֹם הַהוּא אֶת הַתְּיָשִׁים וְאֶת כָּל הָעִזִּים" וּפֵרוּשׁ "כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ" – בַּנִּזְכָּרִים "וְכָל חוּם בַּכְּשָׂבִים", וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי כָּל נָקֹד וְטָלוּא בַּכְּשָׂבִים וְכָל חוּם בָּהֶם הָיָה שְׂכָרוֹ, שֶׁהֲרֵי לֹא עָשָׂה בַּמַּקְלוֹת מַרְאֶה חוּם וְהָיָה מַפְסִיד שְׂכָרוֹ מִן הַכְּשָׂבִים שֶׁהֵם מֵיטַב הַצֹּאן. וְכֵן בַּחֲלוֹמוֹ הֶרְאוּהוּ הָעֲלִים עַל הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים אֵין בָּהֶם חוּם. וּפֵרוּשׁ הַכָּתוּב הֶסֵּר מִשָּׁם כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא וְכָל חוּם בַּכְּשָׂבִים וְהֶסֵּר טָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים, וְהָיָה שְׂכָרִי שְׁלֹשֶׁת הַמַּרְאוֹת בַּכְּשָׂבִים וְהַשְּׁנַיִם בָּעִזִּים. וְאָמַר **וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי בְּיוֹם מָחָר** כִּי כֹּל אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ נָקֹד וְטָלוּא בָּעִזִּים וְגַם חוּם בַּכְּשָׂבִים גָּנוּב הוּא אִתִּי:

פסוק לה

וְטַעַם **וַיָּסַר בַּיּוֹם הַהוּא אֶת הַתְּיָשִׁים** סִפֵּר הַכָּתוּב כִּי יַעֲקֹב אָמַר סְתָם הֶסֵּר מִשָּׁם טָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים, וְלָבָן חָשַׁשׁ לְזֶרַע הָאָב וְהִפְרִישׁ הַזְּכָרִים וְהַנְּקֵבוֹת, וְהִפְרִישׁ אֲפִילּוּ הָעֲקֻדִּים אֲשֶׁר לָהֶם לְבָן מְעַט בְּרַגְלֵיהֶם בִּמְקוֹם הָעֲקֵדָה, וְהִפְרִישׁ בַּכְּשָׂבִים כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ וְכָל חוּם. וְאִם יִהְיֶה "כֹּל אֲשֶׁר לָבָן בּוֹ" לוֹמַר שֶׁהִפְרִישׁ בַּתְּיָשִׁים וּבָעִזִּים כָּל אֲשֶׁר בּוֹ מַרְאֶה

לָבָן בֵּין עָקוּד בֵּין בָּרוּד, יִהְיֶה וְכָל חוּם מוּסָף עַל הַמְּרֻאוֹת הַנִּזְכָּרוֹת. וְטַעַם הוֹסִיפוּ בִּשְׂכָר הַכְּשָׂבִים חוּם, מִפְּנֵי שֶׁאֵין בְּתוֹלְדָתָם לִהְיוֹתָם בַּעֲלֵי גְּוָנִין כַּתְּיָשִׁים וְהָעִזִּים, וְאֵין בְּתוֹלֶדֶת הָעִזִּים לִהְיוֹת בָּהֶן חוּם:

פסוק לז

וַיִּקַּח לוֹ יַעֲקֹב מַקַּל לִבְנֶה כֵּיוָן שֶׁהִסְכִּימוּ לִהְיוֹת שְׂכָרוֹ בְּאֵלֶּה הָיָה רַשַּׁאי לַעֲשׂוֹת כָּל מַה שֶּׁיּוּכַל לְהוֹלִידָם כֵּן. וְאוּלַי הִתְנָה יַעֲקֹב שֶׁיַּעֲשֶׂה בָּהֶן כָּל מָה שֶּׁיִּרְצֶה, כִּי לָבָן לֹא הָיָה יוֹדֵעַ בַּתּוֹלָדָה הַזּוֹ, וְהָרוֹעִים לֹא הָיוּ מַרְגִּישִׁים בַּדָּבָר בִּרְאוֹתָם הַמַּקְלוֹת בָּרְהָטִים פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה בִּימֵי נִיסָן, כִּי בְּהַעֲטִיף הַצֹּאן בִּימֵי תִּשְׁרֵי לֹא יָשִׁים, שֶׁלֹּא יִשָּׁאֵר לְלָבָן עַד פַּרְסָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים (הרד"ק) כִּי הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה נוֹלְדוּ לְיַעֲקֹב נְקֻדִּים וּטְלוּאִים רַבִּים בְּבִרְכַּת הַשֵּׁם אֲשֶׁר הֶרְאָה לוֹ הַמַּלְאָךְ, וְשָׁם הַמַּקְלוֹת בִּפְנֵי אֵלּוּ שֶׁהָיוּ שֶׁלּוֹ שֶׁיּוֹלִידוּ בִּדְמוּתָם, שֶׁלֹּא יֹאמַר לָבָן כַּאֲשֶׁר יִוָּלְדוּ כִּי גָּנוֹב הוּא אִתּוֹ. וְזֶה פֵּרוּשׁ "בְּכָל יַחֵם הַצֹּאן הַמְקֻשָּׁרוֹת", שֶׁהֵם הַנּוֹלָדִים לוֹ, "וּבְהַעֲטִיף הַצֹּאן" שֶׁל לָבָן, "לֹא יָשִׂים, וְהָיָה הָעֲטֻפִים לְלָבָן" אֲשֶׁר לֹא יִוָּלְדוּ נְקֻדִּים "וְהַקְּשׁוּרִים" כֻּלָּם "לְיַעֲקֹב" כִּי יִוָּלְדוּ נְקֻדִּים:

פסוק מ

וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד יַעֲקֹב פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל׳:מ׳) הַנּוֹלָדִים עֲקֻדִּים נְקֻדִּים הִבְדִּילָם לְעַצְמָם וְעָשָׂה אוֹתָן עֵדֶר לְבַד, וְהוֹלִיךְ אוֹתוֹ הָעֵדֶר הֶעָקוּד לִפְנֵי הַצֹּאן, וּפְנֵי הַצֹּאן הַהוֹלְכוֹת אַחֲרֵיהֶן צוֹפוֹת בְּאֵלּוּ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּתֵּן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד", שֶׁהָיוּ פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד וְאֶל כָּל חוּם שֶׁנִּמְצָא בְּצֹאן לָבָן, "וַיָּשֶׁת לוֹ עֲדָרִים לְבַדּוֹ וְלֹא שָׁתָם עַל צֹאן לָבָן", כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, זֶה לְשׁוֹן הָרַב. וְאֵין דְּבָרָיו בְּכָאן נְכוֹנִים, כִּי לָמָּה הִפְרִיד הַכְּשָׂבִים וְלֹא נִשְׁאַר בְּעֵדֶר לָבָן נָקֹד אוֹ חוּם, לֹא בַּכְּשָׂבִים וְלֹא בָּעִזִּים, וְאִם הָיוּ הַנִּפְרָדִים אוֹתָם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּטְלָאִים שֶׁהָיוּ שֶׁלּוֹ, וּמֵהֶם עָשָׂה הָעֵדֶר הַזֶּה הֶעָקוּד, לָמָּה הִפְרִיד הַכְּשָׂבִים לְבַדָּם וְלֹא לְקַח גַּם הַתְּיָשִׁים וְהָעִזִּים שֶׁנּוֹלְדוּ לוֹ כֵּן, וַיַּעֲשֶׂה מִכֻּלָּם הָעֵדֶר הֶעָקוּד הַזֶּה אֲשֶׁר הוֹלִיךְ לִפְנֵי הַצֹּאן. וְעוֹד שֶׁלֹּא אָמַר שֶׁנּוֹלַד שָׁם חוּם. וְעוֹד כִּי לְפִי דַּעַת הָרַב אֵין בַּכְּשָׂבִים עָקֹד וְטָלוּא שֶׁאֵינָם שְׂכָרוֹ, וְלֹא עָשָׂה לָהֶם מַקְלוֹת. אֲבָל פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב שֶׁהִפְרִיד הַכְּשָׂבִים מִן הָעִזִּים וְעָשָׂה מֵהֶן עֵדֶר מְיֻחָד, וְהִנֵּה הָיוּ לוֹ עֵדֶר כְּשָׂבִים וְעֵדֶר עִזִּים, וְנָתַן פְּנֵי כָל הַצֹּאן עֵדֶר הַכְּשָׂבִים וְעֵדֶר הָעִזִּים אֶל הָעֲקֻדִּים וְאֶל כָּל חוּם אֲשֶׁר בְּכָל צֹאן לָבָן, שֶׁשָּׁם הָעֲקוּדִים לִפְנֵי הָעִזִּים וְכָל חוּם לִפְנֵי הַכְּשָׂבִים עַל דַּעַת הָרִאשׁוֹנִים, אוֹ הָעֲקֻדִּים וְכָל חוּם לִפְנֵי הַכְּשָׂבִים עַל דַּעְתֵּנוּ, כִּי צֹרֶךְ הַהַפְרָדָה מִפְּנֵי הַחוּם אֲשֶׁר הָיָה שְׂכָרוֹ בַּכְּשָׂבִים לְבַדָּן. וְהַנְּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיֹּאמַר כִּי הַכְּשָׂבִים הִפְרִיד יַעֲקֹב, וְנָתַן פְּנֵי הַצֹּאן הַנִּזְכָּר שֶׁהֵם הַכְּשָׂבִים אֶל עָקֹד וְאֶל כָּל חוּם, וַיָּשֶׁת לוֹ עֲדָרִים לְבַדּוֹ מִן הֶעָקוּד וְהַחוּם וְהוֹלִיכָם לִפְנֵי הַכְּשָׂבִים, וְלֹא

שָׁתָם עַל צֹאן לָבָן כִּי הָיוּ שִׂכָרוֹ. וְטַעַם "בְּצֹאן לָבָן", שֶׁעָשָׂה כֵן בְּכָל צֹאן לָבָן. וְהִנֵּה הָעָקוּד בַּכְּשָׂבִים הָיוּ שֶׁלּוֹ. וְאַל תִּשְׁאַל לָמָּה אָמַר "הַכְּשָׂבִים" וְאָמַר "פְּנֵי הַצֹּאן", כִּי דֶּרֶךְ מִקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן וּבְפָרָשָׁה הַזֹּאת בְּדוֹמֶה לוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד (בראשית ל"א:כ"א). וְטַעַם עֲשׂוֹתוֹ כֵּן בַּכְּשָׂבִים, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הָיָה בַּמַּקְלוֹת חוּם, אוֹ שֶׁיָּדַע בְּתוֹלֶדֶת הַכְּשָׂבִים שֶׁצְּרִיכִים לְסִימָנִים רַבִּים בְּכִבֵּדוּתָם יוֹתֵר מִן הַתְּיָשִׁים לְקַלּוּתָם:

פסוק מא

הַצֹּאן הַמְקֻשָּׁרוֹת הַנָּכוֹן בְּעֵינַי בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה שֶׁהֵם הַצֹּאן אֲשֶׁר הַזְּכָרִים מֵהֶם הוֹלְכִים אַחַר הַנְּקֵבוֹת בְּכָל עֵת, לֹא יִתְפָּרְדוּ מֵהֶם לְרֹב תַּאֲוָתָם, מִלְּשׁוֹן "וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְנַפְשׁוֹ" (בראשית מ"ד:ל'). וּלְשׁוֹן חֲכָמִים כֵּן הוּא (בכורות כד), חֲזִיר כָּרוּךְ אַחַר רָחֵל, בִּכְרוּכִין אַחֲרֶיהָ (קדושין עט). וְיִקְרְאוּ הַנּוֹלָדִים בָּעֵת הַהִיא "הַקְּשׁוּרִים" עַל שֵׁם אֲבִיהֶם. וְרַבִּים אָמְרוּ כִּי קְשׁוּרִים הֵם הַחֲזָקִים, אֲשֶׁר אֵיבְרֵיהֶם קְשׁוּרִים זֶה בָּזֶה קֶשֶׁר אַמִּיץ, כִּי זֶה סִבַּת הַבְּרִיאוּת, וְהָעֲטוּפִים הֵם הַחֲלוּשִׁים אֲשֶׁר נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטָּף וְאֵין לָהֶם תַּאֲוָה, מִלְּשׁוֹן "הָעֲטוּפִים בְּרָעָב" (איכה ב יט). וְהַתַּרְגּוּם אָמַר "בַּכִּירַיָּא וְלַקִּישַׁיָּא", כִּי כֵן הַדָּבָר:

פרק לא

פסוק ו

כִּי בְּכָל כֹּחִי עָבַדְתִּי אֶת אֲבִיכֶן מִתְּחִלָּה, וְנִתְבָּרֵךְ לְרַגְלַי. וְיִתְּכֵן שֶׁהָיָה לְלָבָן צֹאן רַבּוֹת, כִּי נִתְבָּרְכוּ גַּם הָעֲטוּפִים לְרֶגֶל יַעֲקֹב. כִּי לֹא צָעֲקוּ בָּנָיו רַק בְּקִנְאָתָם לְיַעֲקֹב שֶׁעָשָׂה כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה:

פסוק ז

וַאֲבִיכֶן הֵתֶל בִּי וְהֶחֱלֵף אֶת מַשְׂכֻּרְתִּי זֶה הָיָה אֱמֶת וְאִם לֹא סִפְּרוֹ הַכָּתוּב מִתְּחִלָּה, וְכֵן אָמַר לוֹ "וַתַּחֲלֵף אֶת מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים" (בראשית ל"א:מ"א). וְכָזֶה בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים בַּתּוֹרָה, וּבַפָּרָשָׁה הַזֹּאת לְמַעְלָה לֹא סִפֵּר שֶׁנָּתְנָה לֵאָה אֶת הַדּוּדָאִים לְרָחֵל:

פסוק ח

וְטַעַם **אִם כֹּה יֹאמַר נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ** כִּי מִתְּחִלָּה נָתַן לוֹ שְׁנֵי הַמִּרְאוֹת, נְקֻדִּים וּטְלוּאִים, גַּם הַחוּם בַּכְּשָׂבִים, וְחָזַר בּוֹ לָתֵת מַרְאֶה אַחֵר, וְהָיָה מַחֲלִיף אוֹתוֹ בְּכָל שָׁנָה, וְהָיוּ הַצֹּאן יוֹלְדוֹת כֵּן. וְלֹא הָיָה זֶה בַּמַּקְלוֹת, כִּי הוּא מְסַפֵּר לָהֶם מַעֲשֵׂה הַשֵּׂם הַגָּדוֹל שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ לְהַפְלִיא מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי". גַּם יִתְּכֵן שֶׁהָיָה מַחֲלִיף אֶת מַשְׂכֻּרְתּוֹ אַחֲרֵי שֶׁהָיוּ הַצֹּאן מְעֻבָּרוֹת, וְהָיוּ יוֹלְדוֹת כִּרְצוֹן יַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר יָשָׂר בְּעֵינֵי הַיּוֹצֵר לְעָשׂוֹת. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ד:ג'), צָפָה הקב"ה מָה שֶׁלָּבָן

עָתִיד לַעֲשׂוֹת לְיַעֲקֹב אָבִינוּ, וְהוּא צַר צוּרָה כַּיּוֹצֵא בָּהּ, "אִם כֹּה אָמַר" אֵין כָּתוּב כָּאן אֶלָּא "אִם כֹּה יֹאמַר":

פסוק י

וַיְהִי בְּעֵת יַחֵם הַצֹּאן זֶה הָיָה אַחַר שֶׁהֶחֱלִיף אֶת מַשְׂכֻּרְתּוֹ, וּלְכָךְ אָמַר "כִּי רָאִיתִי אֵת כָּל אֲשֶׁר לְבָן עֹשֶׂה לָךְ":

וְטַעַם **וְהִנֵּה הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל הַצֹּאן** הֶרְאָה לוֹ בַּחֲלוֹם כִּי יַעֲלוּ עַל הַצֹּאן הָעַתּוּדִים וְכֻלָּם עֲקֻדִּים, וְאַחֲרֵי כֵן הָיוּ כֻּלָּם נְקֻדִּים, וְשׁוּב הָיוּ כֻּלָּם בְּרֻדִּים, וְהִגִּיד כִּי הוּא רוֹאֶה הֶחָמָס שֶׁעוֹשֶׂה לוֹ לָבָן לְהַחֲלִיף אֶת מַשְׂכֻּרְתּוֹ, וַיַּעֲשֶׂה הַנּוֹלָדִים כַּמַּרְאֶה אֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ אֵלָיו יַעֲקֹב, וּמִכָּאן וְאֵילָךְ לֹא יַעֲשֶׂה יַעֲקֹב מַקְלוֹת כִּי בּוֹטֵחַ בַּה' יְשֻׂגָּב (משלי כט כה):

וְהִנֵּה הָעַתּוּדִים הָעֹלִים עַל הַצֹּאן הַתְּיָשִׁים וְהָאֵילִים יִקָּרְאוּ עַתּוּדִים, כִּי כָל גָּדוֹל בַּצֹּאן יִקָּרֵא כֵּן, אַף בִּגְדוֹלֵי הָאֲנָשִׁים "כָּל עַתּוּדֵי אָרֶץ" (ישעיהו יד ט). וְכָתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:י') אַף עַל פִּי שֶׁהִבְדִּילָם לָבָן כֻּלָּם שֶׁלֹּא יִתְעַבְּרוּ הַצֹּאן דֻּגְמָתָן, הָיוּ הַמַּלְאָכִים מְבִיאִים אוֹתָן מֵעֶדֶר הַמָּסוּר לִבְנֵי לָבָן לָעֶדֶר שֶׁבְּיַד יַעֲקֹב. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט הָיָה זֶה מַרְאֶה לְהַבְטִיחוֹ כִּי יוֹלִידוּ כָּהֵם. וְהָעֵד מִלַּת "וְהִנֵּה", כִּי בְּכָל הַחֲלוֹם יֹאמַר כֵּן (לעיל כח יב יג להלן מ ט טז), כְּטַעַם כְּאִלּוּ הַדָּבָר לְפָנָיו. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ד:ג') לֹא הִזְכִּירוּ הַמַּלְאָכִים אֶלָּא מִמִּדְרָשׁ, אָמְרוּ, "עוֹלִים" אֵין כָּתוּב כָּאן אֶלָּא "הָעוֹלִים", כִּי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ:

פסוק יג

אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל יְסַפֵּר יַעֲקֹב לְנָשָׁיו כָּל מָה שֶׁאָמַר לוֹ מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם, כִּי הַכֹּל פָּיוּס לָהֶם שֶׁתִּלַּכְנָה עִמּוֹ, אָבָל מָה שֶׁיְּסַפֵּר לֹא חֲלוֹם אֶחָד הוּא, כִּי מֵאָמַר "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל הָעַתֻּדִים" הָיָה בְּהֵיוֹתוֹ עוֹבֵד אֶת לָבָן בְּצֹאנוֹ בְּעֵת יַחֵם הַצֹּאן בְּאַחַת מֵהַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנוֹת, וּמֵאָמַר "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל" הָיָה אַחַר כֵּן בְּעֵת הַנְּסִיעָה, כִּי אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ "קוּם צֵא מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת" לֹא נִתְעַכֵּב עוֹד בְּחָרָן לִרְעוֹת עוֹד צֹאן לָבָן וַיַּעֲלוּ הַתְּיָשִׁים עַל הַצֹּאן וְתַלְדָנָה נְקֻדִּים וּטְלוּאִים, רַק מִמַּחֲרֶת הַחֲלוֹם שָׁלַח לְרָחֵל וּלְלֵאָה וַיְסַפֵּר לָהֶם חֲלוֹמוֹ, וְהָלְכוּ לָהֶם. וְטַעַם "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל" פירש"י (רש"י על בראשית ל"א:י"ג) הֵ"א יְתֵרָה, וְהוּא כְּמוֹ אָנֹכִי אֵל בֵּית אֵל, וְכָמוֹהוּ (במדבר לד ב) "אֶל הָאָרֶץ כְּנָעַן". וּבַעֲלֵי הַלָּשׁוֹן (הראב"ע והרד"ק) תִּקְּנוּ אָנֹכִי הָאֵל אֵל בֵּית אֵל, וְכֵן "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע" (בראשית ב':ט'), "הָעֲבוֹתוֹת הַזָּהָב" (שמות לט יז), וְהַמַּלְאָךְ יְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן שׁוֹלְחוֹ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יֹאמַר הַמַּלְאָךְ הַזֶּה "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל", וְכֵן "וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל" (בראשית ל"ה:ז'), כְּמוֹ שֶׁאָמַר "צִיּוֹן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (ישעיהו ס יד). וְיוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל אָמַר (שם ו ג) "קַדִּישׁ

בְּשִׂמֵי מְרוֹמָא עִלָּאָה בֵּית שְׁכִינְתֵּהּ", וְהוּא הַמַּלְאָךְ הַגּוֹאֵל (בראשית מ"ח:ט"ז), וְכֵן "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא" (במדבר יב ז), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

וְטַעַם **אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָּׁם מַצֵּבָה אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נֶדֶר** כִּי אַתָּה נָדַרְתָּ לִהְיוֹת עוֹבֵד לַשֵּׁם הַמְיֻחָד בָּאָרֶץ הַנִּבְחֶרֶת, וְלִהְיוֹת לְךָ הָאֵבֶן בֵּית אֱלֹהִים וּלְהוֹצִיא שָׁם מַעֲשְׂרוֹתֶיךָ, וְאִם תְּאַחֵר נִדְרֶיךָ עוֹד יִקְצֹף הָאֱלֹהִים עַל קוֹלֶךָ:

פסוק יט

וַתִּגְנֹב רָחֵל אֶת הַתְּרָפִים לֹא נִתְכַּוְּנָה אֶלָּא לְהַפְרִישׁ אֲבִיהָ מֵעֲבוֹדָה זָרָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:י"ט). וְאֶפְשָׁר כִּי הָיוּ לְלָבָן לַעֲבוֹדָה זָרָה, כַּאֲשֶׁר אָמַר "לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת אֱלֹהָי", אֲבָל לֹא הָיוּ כָּל הַתְּרָפִים נֶעֱבָדִים, כִּי אֵיךְ תִּמְצָא עֲבוֹדָה זָרָה בְּבֵית אֲדוֹנֵינוּ דָּוִד (עיין שמואל א יט יג). וְהַקָּרוֹב מָה שֶׁאוֹמְרִים שֶׁהֵם כֵּלִים לְקַבֵּל הַשָּׁעוֹת, וְיִקְסְמוּ בָּהֶם לָדַעַת עֲתִידוֹת, וְהַמִּלָּה נִגְזֶרֶת מִלְּשׁוֹן "רְפֵה יָדַיִם" (שם ב יז ב) "נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים" (שמות ה יז), יִקְרָאוּ אוֹתָם "תְּרָפִים" לְרָמְזֹ בְּשִׁמָּם כִּי דִּבּוּרָם כְּמוֹ נְבוּאָה רָפָה, תָּבֹא בָּרֹב וּתְכַזֵּב לְעִתִּים רְחוֹקוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (זכריה י ב) "כִּי הַתְּרָפִים דִּבְּרוּ אָוֶן". וְהִנֵּה יַעֲשׂוּ אוֹתָם קְטַנֵּי אֻמָּנָה לָהֶם לֵאלֹהִים, לֹא יִשְׁאֲלוּ בַּשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְלֹא יִתְפַּלְּלוּ אֵלָיו, רַק כָּל מַעֲשֵׂיהֶם בַּקְּסָמִים אֲשֶׁר יַגִּידוּ לָהֶם הַתְּרָפִים. וְכָתוּב (שופטים יז ה) "וְהָאִישׁ מִיכָה לוֹ בֵּית אֱלֹהִים וַיַּעַשׂ אֵפוֹד וּתְרָפִים", וְשָׁם כָּתוּב (יח ה) "שְׁאַל נָא בֵאלֹהִים וְנֵדְעָה הֲתַצְלִיחַ דַּרְכֵּינוּ", כִּי בִּתְרָפִים הָיוּ שׁוֹאֲלִים. וְכֵן הָיָה הָעִנְיָן בְּיִשְׂרָאֵל בָּאֵפוֹד, כִּי אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻרְגְּלוּ בְּאֵפוֹד הַקֹּדֶשׁ עָשׂוּ כִּדְמוּתוֹ וְהָיוּ שׁוֹאֲלִים בּוֹ וּמַאֲמִינִים בִּדְבָרָיו וְתוֹעִים אַחֲרָיו, גַּם בָּחָלִים לֹא יִדְרְשׁוּ אֶת ה' כִּי אִם בָּהֶם. וְזֶה טַעַם "וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גִדְעוֹן לְאֵפוֹד וַיַּצֵּג אוֹתוֹ בְעִירוֹ בָּעָפְרָה וַיִּזְנוּ כָל יִשְׂרָאֵל אַחֲרָיו שָׁם וַיְהִי לְגִדְעוֹן וּלְבֵיתוֹ לְמוֹקֵשׁ" (שופטים ח כז), כִּי סָרוּ מֵאַחֲרֵי ה'. וְהִנֵּה לָבָן הָיָה קוֹסֵם וּמְנַחֵשׁ, כַּאֲשֶׁר אָמַר (בראשית ל':כ"ז) "נִחַשְׁתִּי", וְאַרְצוֹ אֶרֶץ קוֹסְמִים מֵעוֹלָם, כְּדִכְתִיב (ישעיהו ב ו) "כִּי מָלְאוּ מִקֶּדֶם וְעֹנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים", וּבִלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם הָיָה מֵעִירוֹ, וְזֶה טַעַם "לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת אֱלֹהָי":

פסוק כב

בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁהֲרֵי דֶּרֶךְ ג' יָמִים הָיָה בֵּינֵיהֶם. "דֶּרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים", כָּל אוֹתָן ג' יָמִים הָלַךְ הַמַּגִּיד לְהַגִּיד אֶת לָבָן שֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב לְדַרְכּוֹ, נִמְצָא רָחוֹק מִלָּבָן שִׁשָּׁה יָמִים וּבַשְּׁבִיעִי הִשִּׂיגוֹ, וְלָמַדְנוּ שֶׁכָּל מָה שֶׁהָלַךְ יַעֲקֹב בְּשִׁשָּׁה יָמִים הָלַךְ לָבָן בְּיוֹם אֶחָד, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:כ"ג) מִבְּרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ד:ו'). וְנָכוֹן הוּא שֶׁיֵּלֵךְ לָבָן כְּגִבּוֹר לָרוּץ אֹרַח, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הָרוֹדְפִים, אֲבָל לָבָן דֶּרֶךְ שִׁלְשָׁה יָמִים שָׁם בֵּין צֹאנוֹ וּבֵין הַצֹּאן אֲשֶׁר בְּיַד יַעֲקֹב, לֹא בֵּין הָעִיר וּבֵין צֹאנוֹ, כְּאִלּוּ לָבָן רוֹעֶה צֹאנוֹ לְמִזְרָח הָעִיר וְיַעֲקֹב לְמַעֲרָבָהּ

וּבֵינֵיהֶם דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים. וְהִנֵּה יַעֲקֹב מִן הָעִיר נָסַע, כִּי שָׁם בֵּיתוֹ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו וְכָל אֲשֶׁר לוֹ מִלְּבַד הַצֹּאן, וְהָגַד לְלָבָן בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כִּי לֹא הִרְגִּישׁוּ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, וְשָׁב לָבָן לְעִירוֹ וְלָקַח אֶת אֶחָיו מִשָּׁם וְרָדַף אַחֲרָיו מֵעִירוֹ שִׁבְעָה יָמִים וְהִשִּׂיגוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. אֲבָל נֹאמַר עַל דַּעַת בְּרֵאשִׁית רַבָּה כִּי מִן הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר שָׁם הַצֹּאן נָסַע יַעֲקֹב, וְלָבָן לָקַח אֶת אֶחָיו עִמּוֹ מִגּוֹזְזֵי צֹאנוֹ. וּבְפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (פרק לו) נִרְאֶה כִּי לָבָן שָׁב לְעִירוֹ, וּמִשָּׁם לָקַח כָּל גִּבּוֹר וְכָל בֶּן חַיִל וְרָדַף אַחֲרָיו מִשָּׁם:

פסוק כג

וַיִּדְבַּק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד כִּי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי בָּעֶרֶב הִגִּיעַ לָבָן אַל תַּחַת הָהָר וְרָאָה אֶת יַעֲקֹב חוֹנֶה עָלָיו מֵרָחוֹק, וְלָן בַּלַּיְלָה הַהוּא לְמַטָּה, וַיָּבֹא אֵלָיו הַחֲלוֹם:

פסוק כד

וְטַעַם **אֶל לָבָן הָאֲרַמִּי** לְהַגִּיד כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא אֲרַמִּי וְאַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ אַנְשֵׁי תִּרְפִּים וְעֹנְנִים כַּפִּלְשְׁתִּים (ישעיהו ב ו), בָּא אֵלָיו חֲלוֹם הַנְּבוּאָה לְכָבוֹד הַצַּדִּיק. וְכֵן "וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת לֵב לָבָן הָאֲרַמִּי", אַף עַל פִּי שֶׁהוּא הָאֲרַמִּי הַקּוֹסֵם בַּעַל הַתְּרָפִים:

מִטּוֹב עַד רָע כָּל טוֹבָתָן שֶׁל רְשָׁעִים רָעָה הִיא אֵצֶל הַצַּדִּיקִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:כ"ד). וּפְשׁוּטוֹ, הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תְּדַבֵּר עִמּוֹ לַעֲשׂוֹת לוֹ טוֹבָה אִם יָשׁוּב עִמְּךָ מִדַּרְכּוֹ, אוֹ פֶּן תַּפְחִידֶנּוּ לַעֲשׂוֹת לוֹ רָעָה אִם לֹא יָבֹא עִמָּךְ, כִּי אֲנִי צִוִּיתִיו לָשׁוּב אֶל אַרְצוֹ:

פסוק לג

בְּאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:ל"ג) בְּאֹהֶל יַעֲקֹב הוּא אֹהֶל רָחֵל, שֶׁהָיְתָה תְּדִיר אֶצְלָהּ. וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב", וּבְכֻלָּן לֹא נֶאֱמַר אֵשֶׁת יַעֲקֹב. "וַיָּבֹא בְּאֹהֶל רָחֵל", כְּשֶׁיָּצָא מֵאֹהֶל לֵאָה חָזַר לוֹ לְאֹהֶל רָחֵל קֹדֶם שֶׁיְּחַפֵּשׂ בְּאֹהֶל הָאֲמָהוֹת, וְכָל כָּךְ לָמָּה, שֶׁהָיְתָה מַכִּיר בָּהּ שֶׁהִיא מְמַשְׁמֶשֶׁת. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁיִּקְרָאֵנוּ בְּפָסוּק אֶחָד בִּשְׁנֵי שֵׁמוֹת. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"א:ל"ג) שֶׁבָּא בְּאֹהֶל יַעֲקֹב וּבְאֹהֶל לֵאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהוֹת, כִּי אֹהֶל אֶחָד לִשְׁתֵּיהֶן, וְאַחַר כָּךְ שָׁב שֵׁנִית אֶל אֹהֶל לֵאָה וְאַחֲרֵי כֵן אֶל אֹהֶל רָחֵל. וְגַם זֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן. וְעוֹד כָּתַב, וְהַקָּרוֹב אֲלַי שֶׁהַכָּתוּב אָחַז דֶּרֶךְ קְצָרָה וְאַחַר לְהַזְכִּיר אֹהֶל רָחֵל, לְהַזְכִּיר בְּכֻלָּן "וְלֹא מָצָא" כִּי לֹא הָיוּ שָׁם, וְחָזַר וּפֵרֵשׁ כִּי בְּעֵת צֵאתוֹ מֵאֹהֶל לֵאָה בָּא בְּאֹהֶל רָחֵל אֲשֶׁר שָׁם הַתְּרָפִים. וְהוּא הַנָּכוֹן, אֲבָל כִּי אֹהָלִים הָיוּ לְכֻלָּם כִּי הָיָה זֶה מִצְּנִיעוּת הַצַּדִּיק, כִּי לְכָל אַחַת מֵאַרְבַּע הַנָּשִׁים הָיָה אֹהֶל מְיֻחָד בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא תֵּדַע הָאַחֶרֶת בְּבֹאוֹ אֶל רְעוּתָהּ. גַּם אָסוּר הוּא בְּדִין תּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ חֲכָמִים בְּמַסֶּכֶת נְדָה (נדה י"ז), וּלְיַעֲקֹב אֹהֶל מְיֻחָד וְשָׁם תֹּאכַלְנָה עַל שֻׁלְחָנוֹ עִם בָּנָיו וְעִם בְּנֵי בֵיתוֹ. וְטַעַם "אֵשֶׁת יַעֲקֹב" שֶׁהִזְכִּיר בְּרָחֵל עַל דַּעְתִּי כְּפִשׁוּטוֹ, בַּעֲבוּר שֶׁהִיא

מֻזְכֶּרֶת בֵּין הַפִּילַגְשִׁים בַּפָּרָשָׁה הַהִיא (בראשית מ"ו:י"ט), וְלָכֵן לֹא אָמַר כֵּן בְּסֵדֶר וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב (לה כד) שֶׁיִּמְנֶה לֵאָה וְרָחֵל וְאַחֲרֵי כֵן הַשְּׁפָחוֹת:

פסוק לה

אַל יִחַר בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנִי כִּי לֹא אוּכַל לָקוּם מִפָּנֶיךָ לֹא הֲבִינוֹתִי מָה הִתְנַצְּלוּת זֶה, וְכִי הַנָּשִׁים אֲשֶׁר לְהֶן הָאֹרַח לֹא יָקוּמוּ וְלֹא יַעַמְדוּ. אוּלַי אָמְרָה כִּי רֹאשָׁהּ וְאֵיבָרֶיהָ כְּבֵדִים עָלֶיהָ וְהִיא חוֹלָה בְּבֹא הָאֹרַח, כִּי כֵן דַּרְכָּן, וְכָל שֶׁכֵּן בְּמַעֲטוֹת הַלֵּדָה כְּרֶחֶל שֶׁדְּמֵיהֶן מוּעָטִין וְהָאֹרַח יִכְבַּד עֲלֵיהֶם מְאֹד. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הָיוּ הַנִּדּוֹת בִּימֵי הַקַּדְמוֹנִים מְרֻחָקוֹת מְאֹד, כִּי כֵן שָׁמָן מֵעוֹלָם "נִדּוֹת" לְרָחוֹק, כִּי לֹא יִתְקָרְבוּ אֶל אָדָם וְלֹא יְדַבְּרוּ בּוֹ, כִּי יָדְעוּ הַקַּדְמוֹנִים בְּחָכְמָתָם שֶׁהֶבֶל מַזִּיק, גַּם מַבָּטָן מוֹלִיד גְּנַאי וְעֹשֶׁה רֹשֶׁם רַע, כַּאֲשֶׁר בֵּאֲרוּ הַפִּילוֹסוֹפִים, עוֹד אֲנִי עָתִיד לְהַזְכִּיר נִסְיוֹנָם בָּזֶה (ויקרא יח יט). וְהָיוּ יוֹשְׁבוֹת בָּדָד בְּאֹהֶל לֹא יִכָּנֵס בּוֹ אָדָם, וּכְמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ בַּבָּרַיְתָא שֶׁל מַסֶּכֶת נִדָּה, תַּלְמִיד אָסוּר לִשְׁאֹל בִּשְׁלוֹמָהּ שֶׁל נִדָּה, רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר, אֲפִלּוּ הַדְּבוּר הַיֹּצֵא מִפִּיהָ הוּא טָמֵא, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אָסוּר לְאָדָם לְהַלֵּךְ אַחַר הַנִּדָּה וְלִדְרֹס אֶת עָפְרָהּ, שֶׁהוּא טָמֵא כַּמֵּת כְּדִּ עָפְרָהּ שֶׁל נִדָּה טָמֵא, וְאָסוּר לֵהָנוֹת מִמַּעֲשֶׂה יָדֶיהָ. וּלְכָךְ אָמְרָה רָחֵל, רְאוּיָה הָיִיתִי לָקוּם מִפְּנֵי אֲדוֹנִי לְנַשֵּׁק יָדָיו, אֲבָל דֶּרֶךְ נָשִׁים לִי וְלֹא אוּכַל לְהִתְקָרֵב אֵלֶיךָ וְגַם לֹא לֶלֶכֶת בָּאֹהֶל כְּלָל, שֶׁלֹּא תִּדְרֹךְ אַתָּה עָפָר רַגְלַי. וְהוּא הֶחֱרִישׁ מִמֶּנָּה וְלֹא עָנָה אוֹתָהּ, כִּי לֹא הָיוּ מְסַפְּרִים עִמָּהֶן כְּלָל מִפְּנֵי שֶׁדִּבּוּרָהּ טָמֵא:

פסוק לו

וַיִּחַר לְיַעֲקֹב וַיָּרֶב בְּלָבָן מִתְּחִלָּה נָתַן לוֹ רְשׁוּת לְחַפֵּשׂ, כִּי אָמַר "עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ", וְאָמַר "נֶגֶד אַחֵינוּ הַכֶּר לְךָ מָה עִמָּדִי", וְאֵיךְ יִמְצָא אִם לֹא יְחַפֵּשׂ וימשש. אֲבָל מִתְּחִלָּה הָיָה חוֹשֵׁשׁ אוּלַי אַחַת הַנָּשִׁים אוֹ הָעֲבָדִים גָּנְבוּ אֶת אֱלֹהָיו, וְעַתָּה בִּרְאוֹתוֹ כִּי אֵינָם עִמָּהֶם חָרָה אַפּוֹ, כִּי אָמַר לֹא אֹבַד אֶת אֱלֹהָיו רַק תּוֹאֲנָה הוּא מְבַקֵּשׁ מִמֶּנִּי. אָמַר לוֹ, לָמָּה דְּלַקְתָּ אַחֲרַי כַּאֲשֶׁר יְרַדֹּף הָאָדָם אַחֲרֵי הַגַּנָּב, הִנֵּה לֹא מָצָאתָ עִמִּי מִכָּל כְּלֵי בֵיתֶךָ דָּבָר, וְהָיָה רָאוּי לִי לְקַחַת מִמְּךָ כָּל מָה שֶׁאּוּכַל, כִּי אַתָּה הֶחֱלַפְתָּ אֶת מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים וְהָיִיתָ תּוֹבֵעַ מִמֶּנִּי הַטְּרֵפוֹת וְשׁלַמְתִּי לְךָ שֶׁלֹּא כַּדִּין:

פסוק מב

וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי לֹא רָצָה לוֹמַר אֱלֹהֵי יִצְחָק לְפִי שֶׁאֵין הַקְּבָ"ה מְיַחֵד שְׁמוֹ עַל הַצַּדִּיקִים בְּחַיֵּיהֶם, וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ בְּצֵאתוֹ (בראשית כ"ח:י"ג) "אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק" בִּשְׁבִיל שֶׁכָּהוּ עֵינָיו וַהֲרֵי הוּא כַּמֵּת, נִתְיָרֵא יַעֲקֹב לוֹמַר לְשׁוֹן רַשַׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:מ"ב). וְכֵן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"א:מ"ב), כִּי פַּחַד יִצְחָק – אֱלָהֵיו, "דְּדָחֵל לֵיהּ יִצְחָק". וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"א:מ"ב)

יִרְאַת יִצְחָק אֶת הַשֵּׁם הוֹעִילַתְנִי, כִּי זְכוּת הָאָב תּוֹעִיל לַבֵּן, "וַיִּשָּׁבַע יַעֲקֹב בְּפַחַד אָבִיו יִצְחָק" (בראשית ל"א:נ"ג), בְּמִי שֶׁיִּצְחָק מִתְפַּחֵד מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה אֵין פֵּרוּשׁוֹ שָׁוֶה. עוֹד כָּתַב (שם), וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי זֶה הַפַּחַד רָמַז לְיוֹם הָעֲקֵדָה, וְאֵינֶנּוּ רָחוֹק. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת יָבֹא הַלָּשׁוֹן כִּפְשׁוּטוֹ וּמַשְׁמָעוֹ, וְהוּא מִדַּת הַדִּין שֶׁל מַעְלָה, וּמִמֶּנּוּ אָמַר הַכָּתוּב (הושע ג ה) "אַחַר יָשֻׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מַלְכָּם וּפָחֲדוּ אֶל ה' וְאֶל טוּבוֹ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים", יֹאמַר כִּי יְבַקְּשׁוּ הָרַחֲמִים וּמִדַּת הַדִּין שֶׁל מַטָּה, וְיָבִיאוּ פַּחַד יִצְחָק אֶל הַשֵּׁם וְאֶל טוּבוֹ הַנִּזְכָּרִים:

וַיּוֹכַח אָמֶשׁ לְשׁוֹן תּוֹכָחָה וְלֹא לְשׁוֹן הוֹכָחָה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:מ"ב). וְיוֹתֵר נָכוֹן לְשׁוֹן הוֹכָחָה, כִּי אָמַר לְמַעְלָה "וְיוֹכִיחוּ בֵּין שְׁנֵינוּ", וְאָמַר עַתָּה כִּי הָאֱלֹהִים הֵיוֹדֵעַ הַנִּסְתָּרוֹת הוּא הוֹכִיחַ בֵּין שְׁנֵיהֶם, וּלְכָךְ לֹא אָמַר "וַיּוֹכַח אוֹתְךָ אָמֶשׁ":

פסוק מג

וְלִבְנֹתַי מָה אֶעֱשֶׂה לָאֵלֶּה הַיּוֹם אָמְרוּ (הראב"ע והרד"ק) שֶׁהוּא כְּמוֹ וְלִבְנוֹתַי מָה אֶעֱשֶׂה לָהֶן הַיּוֹם, וְהִיא תּוֹסֶפֶת בֵּאוּר. וְכֵן "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְנוּ שְׁנֵינוּ אֲנַחְנוּ" (שמואל א כ מב), "בָּנֵינוּ וּבְנֹתֵינוּ אֲנַחְנוּ" (נחמיה ה ב). וְיוֹתֵר נָכוֹן נִרְאֶה שֶׁהוּא דֶּרֶךְ חֶמְלָה, וְלִבְנֹתַי מָה אֶעֱשֶׂה לֵאֵלֶּה אֲשֶׁר לְפָנַי כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמַי עֲלֵיהֶן, אוֹ לִבְנֵיהֶן הַנּוֹלָדִים בְּבֵיתִי וְהֵם לִי כְּבָנַי, וְזֶה טַעַם "אֲשֶׁר יָלְדוּ". וְאָמַר זֶה כְּמִתְנַצֵּל עַל דִּבְרֵי יַעֲקֹב, כִּי בָּאתִי אַחֲרֶיךָ לִרְאוֹת בְּנוֹתַי וּמָה אוּכַל לַעֲשׂוֹת לָהֶם טוֹבָה אוֹ לִבְנֵיהֶם, וְעַתָּה אֵיטִיב לָהֶן שֶׁתִּכְרֹת לִי בְּרִית שֶׁלֹּא תְעַנֶּה אוֹתָן וְלֹא תִקַּח עֲלֵיהֶן נָשִׁים:

פסוק מד

וְהָיָה לְעֵד הקב"ה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:מ"ד). וְאֵינֶנּוּ כְּמַשְׁמָעוֹ, אֲבָל יֹאמַר וְהָיָה הַבְּרִית לְעֵד בֵּינוֹתֵינוּ, כִּי הָעוֹבֵר עָלָיו יִקָּלֵל בְּכָל אָלוֹת הַבְּרִית, כְּטַעַם "וְהָיוּ בְךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת" (דברים כח מו). אוֹ טַעְמוֹ נִכְרְתָה בְּרִית בְּדָבָר קַיָּם שֶׁיִּהְיֶה לְעֵד בֵּינוֹתֵינוּ, עַל כֵּן הֵרִים יַעֲקֹב אֶבֶן, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר "עֵד הַגַּל הַזֶּה וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה", כְּטַעַם "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ הִנֵּה הָאֶבֶן הַזֹּאת תִּהְיֶה בָּנוּ לְעֵדָה" (יהושע כד כז):

פסוק מו

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו לַאֲחֵי לָבָן הַנִּזְכָּר אֲשֶׁר בָּאוּ עִמּוֹ, כִּי לֹא רָצָה לֵאמֹר כֵּן לְחָמָיו, שֶׁהָיָה נוֹהֵג בּוֹ כָּבוֹד. וְכֵן "וַיִּקְרָא לְאֶחָיו לֶאֱכָל לֶחֶם", לַאֲחֵי לָבָן, וְלֹא קָרָא לְלָבָן דֶּרֶךְ כָּבוֹד, כְּאִלּוּ הַכֹּל בִּרְשׁוּתוֹ וְהַכֹּל שֶׁלּוֹ. וְדוֹמֶה לָהֶם וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה לְאֶחָיו מָה מַעֲשֵׂיכֶם (בראשית מ"ז:ג'). וְרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ לְאֶחָיו שֶׁל יַעֲקֹב, כִּי הַבָּאִים עִם לָבָן אוֹהֲבָיו וְרֵעָיו הֵם. וְיִתָּכֵן כִּי מָה שֶׁאָמַר בְּלָבָן "וַיַּקֵּח אֶת אֶחָיו עִמּוֹ" (בראשית ל"א:כ"ג), הֵם קְרוֹבָיו בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ מִזֶּרַע נָחוֹר

אֲחִי אַבְרָהָם, וְעָשָׂה כֵן בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא יִרְצֶה לְהָבִיא עַל יַעֲקֹב אֲנָשִׁים נָכְרִים, שֶׁלֹּא יָרִיבוּ עִמּוֹ בְּכֹחַ אוֹ יַחְמְדוּ וְיִגְזְלוּ וְיִגְנְבוּ מֵאֲשֶׁר לוֹ. וְהִנֵּה אֵלֶּה קְרוֹבִים לְיַעֲקֹב כְּמוֹ לְלָבָן, עַל כֵּן יִקָּרְאוּ אַחִים לִשְׁנֵיהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים (פסיקתא זוטרתא לעיל כט ד) שֶׁאָמַר לָהֶם אַחַי דֶּרֶךְ מוּסָר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָרוֹעִים (שם) "אַחַי מֵאַיִן אַתֶּם". וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ד:י"ג) אָמְרוּ, "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו", אֵלּוּ בָּנָיו, שֶׁהָיָה קוֹרֵא אוֹתָן בְּלָשׁוֹן כָּבוֹד אֶחָיו. אֲבָל בְּ"וַיִּקְרָא לְאֶחָיו לֶאֱכָל לָחֶם" לֹא פֵּרֵשׁ. וְהַנְּכוֹן מָה שֶּׁכָּתַבְתִּי תְּחִלָּה:

וַיֹּאכְלוּ שָׁם עַל הַגָּל אָכְלוּ שָׁם מְעַט לִזְכָּרוֹן, אוֹ שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַבָּאִים בִּבְרִית לֶאֱכֹל שְׁנֵיהֶם מִלֶּחֶם אֶחָד לְאַהֲבָה וּלְחֶבְרָה, וְאַחֲרֵי בּוֹאָם בַּשְּׁבוּעָה וּבַבְּרִית זָבַח לָהֶם זֶבַח וְעָשָׂה לָהֶם כֶּרֶה גְּדוֹלָה. וְיִתָּכֵן כִּי טַעַם "וַיֹּאכְלוּ שָׁם עַל הַגָּל", הַזֶּבַח הַנִּזְכָּר לְמַטָּה, כִּי אָמַר לָהֶם לִקְטוּ אֲבָנִים וְנַעֲשֶׂה גַּל לֶאֱכֹל עָלָיו, וְיִהְיֶה עֵד בְּבוֹאֵנוּ בַּבְּרִית, וְאַחֲרֵי כֵן אָכְלוּ עָלָיו זֶבַח. וְטַעַם "וַיֹּאכְלוּ לֶחֶם", שֶׁעָשָׂה לָהֶם סְעוּדָה גְּדוֹלָה לָלוּן עִמּוֹ, לֹא מִשְׁתֶּה בִּלְבַד:

פסוק מח

וַיֹּאמֶר לָבָן הַגַּל הַזֶּה עֵד אֲחֵרֵי שֶׁקָּרָאוֹ יַעֲקֹב גַּלְעֵד דִּבֵּר לָבָן בִּלְשׁוֹן יַעֲקֹב, הַגַּל הַזֶּה עֵד, וְעַל כֵּן נִקְרָא שְׁמוֹ גַּלְעֵד, כִּי בַּשֵּׁם הַזֶּה הִסְכִּימוּ שְׁנֵיהֶם. אוֹ שֶׁדִּבְּרֵי לָבָן מְתֻרְגָּמִין לִלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

פסוק מט

וְטַעַם **וְהַמִּצְפָּה** כְּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"א:מ"ט) וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר בְּהַר גִּלְעָד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שופטים יא כט) "וַיַּעֲבֹר אֶת מִצְפֵּה גִלְעָד", לָמָּה נִקְרֵאת מִצְפָּה, אֲשֶׁר אָמַר כָּל אֶחָד מֵהֶם לַחֲבֵרוֹ יִצֶף ה'. וְאִם כֵּן הוּא שֵׁם מָקוֹם גָּבוֹהַּ בְּרֹאשׁ הָהָר. וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁהִיא הָאֶבֶן שֶׁהֵקִים יַעֲקֹב מַצֵּבָה, וְהוּא נִמְשָׁךְ עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ גַּלְעֵד, וְהַמִּצְפָּה קָרָא כִּי אָמַר יִצֶף ה', וְאֶפְשָׁר שֶׁהוּא "מִצְפֵּה גִלְעָד" (עיין שופטים יא כט), שֶׁהַמָּקוֹם יִקָּרֵא עַל שֵׁם הָאֶבֶן הַזֹּאת לְעוֹלָם:

פרק לב

פסוק ב

וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ב:ב') מַלְאֲכֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָצְאוּ לִקְרָאתוֹ. "מַחֲנַיִם", שְׁתֵּי מַחֲנוֹת, שֶׁל חוּצָה לָאָרֶץ בָּאוּ עִמּוֹ עַד כָּאן וְשֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יָצְאוּ לִקְרָאתוֹ. וַאֲנִי תְּמֵהַּ בָּזֶה, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן לֹא הִגִּיעַ יַעֲקֹב לָאָרֶץ וְרָחוֹק הָיָה מִשָּׁם, וְשָׁלַח מַלְאָכִים אֶל עֵשָׂו מֵרָחוֹק, וְשָׁם (בראשית ל"ב:כ"ג) נֶאֱמַר "וַיַּעֲבֹר אֵת מַעֲבַר יַבֹּק", שֶׁהוּא "יַבֹּק הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן" (דברים ג טז), שֶׁהוּא דְּרוֹמִית מִזְרָחִית לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וַעֲדַיִן יֵשׁ לוֹ לַעֲבֹר גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן וּמוֹאָב וְאַחֲרֵי כָּךְ אֶרֶץ אֱדוֹם, וּתְחִלַּת בִּיאָתוֹ בָּאָרֶץ בִּשְׁכֶם הָיָה,

שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל"ג:י"ח) "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן". אֲבָל הָיְתָה הַמַּרְאָה הַזֹּאת לְיַעֲקֹב כַּאֲשֶׁר בָּא בִּגְבוּל אוֹיְבָיו, לְהוֹדִיעוֹ כִּי רַבִּים אֲשֶׁר אִתּוֹ מֵאֲשֶׁר אִתָּם, וְנִקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מַחֲנָיִם כִּי כֵן הַדֶּרֶךְ בַּשֵּׁמוֹת, אוֹ מַחֲנָיִם – מַחֲנֵהוּ וּמַחֲנֵה הָעֶלְיוֹנִים, לוֹמַר כִּי מַחֲנֵהוּ בָּאָרֶץ כְּמַחֲנֵה הַמַּלְאָכִים, כֻּלָּם מַחֲנוֹת אֱלֹהִים מְבָרְכִים לוֹ וּמוֹדִים בְּיִחוּדוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ לְעוֹלָמִים:

חסלת פרשת ויצא

פסוק ד

נִכְתְּבָה הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת לְהוֹדִיעַ כִּי הִצִּיל הקב"ה אֶת עַבְדּוֹ וּגְאָלוֹ מִיַּד חָזָק מִמֶּנּוּ, וַיִּשְׁלַח מַלְאָךְ וַיַצִּילֵהוּ. וּלְלַמְּדֵנוּ עוֹד שֶׁהוּא לֹא בָטַח בְּצִדְקָתוֹ, וְהִשְׁתַּדֵּל בַּהַצָּלָה בְּכָל יְכָלְתּוֹ. וְיֵשׁ בָּהּ עוֹד רֶמֶז לְדוֹרוֹת, כִּי כָּל אֲשֶׁר אֵרַע לְאָבִינוּ עִם עֵשָׂו אָחִיו יֵאֵרַע לָנוּ תָּמִיד עִם בְּנֵי עֵשָׂו, וְרָאוּי לָנוּ לֶאֱחֹז בְּדַרְכּוֹ שֶׁל צַדִּיק, שֶׁנִּזְמִין עַצְמֵנוּ לִשְׁלֹשֶׁת הַדְּבָרִים שֶׁהִזְמִין הוּא אֶת עַצְמוֹ, לִתְפִלָּה וּלְדוֹרוֹן וּלְהַצָּלָה בְּדֶרֶךְ מִלְחָמָה לִבְרֹחַ וּלְהִנָּצֵל. וּכְבָר רָאוּ רַבּוֹתֵינוּ הָרֶמֶז הַזֶּה מִן הַפָּרָשָׁה הַזֹּאת כַּאֲשֶׁר אַזְכִּיר (להלן לב ט לג טו):

אֶל עֵשָׂו אָחִיו אַרְצָה שֵׂעִיר בַּעֲבוּר הֱיוֹת נֶגֶב אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי אֱדוֹם וְאָבִיו יוֹשֵׁב בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב, יֵשׁ לוֹ לַעֲבֹר דֶּרֶךְ אֱדוֹם אוֹ קְרוֹב מִשָּׁם, עַל כֵּן פָּחַד אוּלַי יִשְׁמַע עֵשָׂו וְהִקְדִּים לִשְׁלֹחַ אֵלָיו מַלְאָכִים לְאַרְצוֹ. וּכְבָר תִּפְסוּהוּ הַחֲכָמִים עַל זֶה, אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ה:ג'), "מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי כֶלֶב" וְגוֹ' (משלי כו יז), אָמַר לוֹ הקב"ה, לְדַרְכּוֹ הָיָה מְהַלֵּךְ וְהָיִיתָ מְשַׁלֵּחַ אֶצְלוֹ וְאוֹמֵר לוֹ "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב". וְעַל דַּעְתִּי גַּם זֶה יִרְמֹז כִּי אֲנַחְנוּ הִתְחַלְנוּ נְפִילָתֵנוּ בְּיַד אֱדוֹם, כִּי מַלְכֵי בֵּית שֵׁנִי בָּאוּ בִּבְרִית עִם הָרוֹמָיִים (ספר החשמונאים א ח), וּמֵהֶם שָׁבְאוּ בְּרוֹמָה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז), וְהִיא הָיְתָה סִבַּת נְפִילָתָם בְּיָדָם. וְזֶה מֻזְכָּר בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ וּמְפֹרָשׁ בַּסְּפָרִים (יוסיפון פרק סה):

פסוק ה

כֹּה תֹאמְרוּן לַאדֹנִי לְעֵשָׂו כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב צִוָּה אוֹתָם שֶׁיֹּאמְרוּ לַאֲדֹנִי לְעֵשָׂו אֲנַחְנוּ, כְּלוֹמַר אֲנַחְנוּ שֶׁלּוֹ אוֹ שְׁלוּחִים אֵלָיו, וְלֶאֱמֹר לוֹ "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב עִם לָבָן גַּרְתִּי", וְדוֹמֶה לוֹ בַּפָּרָשָׁה (בראשית ל"ב:י"ח) "לְמִי אַתָּה", אוֹ שֶׁקְּרָאוֹ יַעֲקֹב בִּפְנֵיהֶם "אֲדֹנִי עֵשָׂו", לְהַזְהִירָם שֶׁלֹּא יַזְכִּירוּהוּ אֶפִלּוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו רַק דֶּרֶךְ כָּבוֹד, בְּרֹאותָם כִּי אֲדוֹנָם קוֹרֵא אוֹתוֹ "אֲדֹנִי". וְדַע כִּי הַכָּבוֹד הַזֶּה שֶׁהָיָה יַעֲקֹב עוֹשֶׂה לְאָחִיו בְּפַחְדָּתוֹ לֵאמֹר אֲדֹנִי וְעַבְדְּךָ, בַּעֲבוּר כִּי הַמִּנְהָג בַּצָּעִיר לָתֵת מַעֲלָה וְכָבוֹד אֶל הַבְּכוֹר כְּאִלּוּ הוּא אָבִיו, כַּאֲשֶׁר רָמְזָה לָנוּ גַּם הַתּוֹרָה, לְרַבּוֹת אָחִיךָ הַגָּדוֹל. וְהִנֵּה יַעֲקֹב לָקַח בְּכוֹרָתוֹ וְאֶת בִּרְכָתוֹ, וְעֵשָׂו שׂוֹטֵם אוֹתוֹ

עֲלֵיהֶם, וְעַתָּה הָיָה מֻרְאֶה לוֹ כְּאִלּוּ אֵין הַמְכִירָה הַהִיא אֶצְלוֹ כְּלוּם, וְכִי הוּא נוֹהֵג בּוֹ כְּבָכוֹר וְאָב, לְהוֹצִיא אֶת הַמַּשְׁטֵמָה מִלִּבּוֹ:

פסוק ו

וַאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לְהוֹדִיעַ שֶׁאֲנִי בָּא אֵלֶיךָ לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ, שֶׁאֲנִי שָׁלֵם עִמְּךָ וּמְבַקֵּשׁ אַהֲבָתְךָ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ב:ו'). רָצָה לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ מוֹסֵב לְמַעְלָה, אֲבָל יֹאמַר וַאֲשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי כִּי אֲנִי בָּא לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֲדֹנִי. וְיוֹתֵר נָכוֹן שֶׁיּוּסַב לְמַעְלָה, וַאֲשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי שֶׁיֵּשׁ לִי עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד לַעֲשׂוֹת בּוֹ חֶפְצְךָ וּרְצוֹנְךָ, יִרְמֹז שֶׁיִּשְׁלַח לוֹ דּוֹרוֹן מֵהֶם אוֹ שֶׁיְּקַוֵּם הוּא מִשֶּׁלּוֹ מָה שֶׁיַּחְפֹּץ. וְכֵן אָמַר (בראשית ל"ג:ח') "מִי לְךָ כָּל הַמַּחֲנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגָשְׁתִּי וַיֹּאמֶר לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי":

פסוק ז

וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל יַעֲקֹב לֵאמֹר הַשְּׁלוּחִים הָאֵלֶּה עָשׂוּ שְׁלִיחוּתָם אֲבָל לֹא סִפֵּר הַכָּתוּב זֶה, כִּי אֵין צֹרֶךְ. וְטַעַם "וְגַם הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ" לֵאמֹר כַּאֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ לִקְרָאתוֹ כֵּן הוּא הוֹלֵךְ לִקְרָאתֶךָ, וּמַהֵר תִּפְגְּשׁוּ זֶה בָּזֶה:

פסוק ח

וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד בַּעֲבוּר שֶׁאָמְרוּ לוֹ כִּי יָצָא עֵשָׂו מֵעִירוֹ וְהוּא בָּא לִקְרַאת יַעֲקֹב, וְעוֹד שֶׁלָּקַח עִמּוֹ אֲנָשִׁים רַבִּים אַרְבַּע מֵאוֹת הָיָה יָרֵא לְנַפְשׁוֹ מְאֹד, כִּי אָמַר לֹא לָקַח כָּל אֵלֶּה רַק לְהִלָּחֵם בִּי. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי בָּעִנְיָן הַזֶּה כִּי עֵשָׂו לֹא קִבֵּל הַשְּׁלוּחִים כַּהֹגֶן וְלֹא הִשְׁגִּיחַ עֲלֵיהֶם, וְאוּלַי לֹא הָיוּ לְפָנָיו כִּי לֹא נָתַן רְשׁוּת שֶׁיָּבֹאוּ לְפָנָיו וְיַדַּבְּרוּ עִמּוֹ כְּלָל, כִּי הָיָה הַכָּתוּב מְסַפֵּר שֶׁשָּׁאַל לָהֶם מָה שְׁלוֹם אָחִי וּמָה עִנְיָנוֹ וְעִנְיְנֵי בֵּיתוֹ וּבָנָיו, וְקָרְאוּ לוֹ בִּשְׁלוֹמִי וְאָמְרוּ לוֹ כִּי אֲנִי הוֹלֵךְ לִקְרָאתוֹ לִרְאוֹתוֹ, וְהֵם הָיוּ מַגִּידִים כֵּן לְיַעֲקֹב. וְהַכָּתוּב לֹא סִפֵּר שֶׁיֹּאמְרוּ הַשְּׁלִיחִים דָּבָר בְּשֵׁם עֵשָׂו, אֲבָל עֶבְרָתוֹ שְׁמוּרָה בְּלִבּוֹ וְלַעֲשׂוֹת לוֹ רָעָה הָיָה הוֹלֵךְ בַּחַיִל הַזֶּה, וְהִנֵּה הַשְּׁלוּחִים חָקְרוּ בַּמַּחֲנֶה וְיָדְעוּ כִּי הוּא הוֹלֵךְ לִקְרַאת יַעֲקֹב, וְזֶה טַעַם "וְגַם", כִּי אָמְרוּ בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו וְלֹא עָנָה אוֹתָנוּ דָּבָר וְלֹא שָׁלַח לְךָ דִּבְרֵי שָׁלוֹם, וְגַם הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ בְּזַרוֹעַ וְחַיִל, וּלְכָךְ הוֹסִיף לוֹ פַּחַד עַל פַּחְדּוֹ, "וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ". וְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר עה ז) כִּי הַשְּׁלוּחִים הִכִּירוּ בּוֹ שִׂנְאָה, אָמְרוּ, "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו", אַתָּה נוֹהֵג בּוֹ כְּאָח וְהוּא נוֹהֵג עִמְּךָ כְּעֶשָׂו. אֲבָל בַּסּוֹף כַּאֲשֶׁר רָאָה הַכָּבוֹד הַגָּדוֹל שֶׁעָשָׂה לוֹ יַעֲקֹב, וַאֲשֶׁר הִשְׁפִּיל עַצְמוֹ לְפָנָיו שֶׁהִשְׁתַּחֲוָה אַרְצָה שֶׁבַע פְּעָמִים מֵרָחוֹק עַד גִּשְׁתּוֹ אֵלָיו, נִכְמְרוּ רַחֲמָיו וְחָשַׁב כִּי הוּא מוֹדֶה בִּכְבוֹרְתּוֹ וּבִגְדֻלָּתוֹ עָלָיו כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית ל"ב:ה'), וְהִתְנַחֵם בָּזֶה, כִּי הַלְּבָבוֹת לַה' הֵמָּה, לְכָל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַטֶּה אוֹתָם:

פסוק ט

וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אָמַר זֶה בְּאוּלַי, כִּי אָמַר אוּלַי יִנָּצֵל הַמַּחֲנֶה הָאֶחָד כִּי בְּהַכּוֹתוֹ הָאֶחָד יִבְרְחוּ הָאֲחֵרִים, אוֹ תְּשׁוּב חֲמָתוֹ, אוֹ תָּבֹא לָהֶם הַצָּלָה מֵאֵת הַשֵּׁם. וְכֵן אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ו:ג'), לִמְדַתְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, לֹא יַנִּיחַ אָדָם כָּל מָמוֹנוֹ בְּזָוִית אַחַת. וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ל"ב:ט'), "וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה", עַל כָּרְחוֹ, כִּי אֱלֹהִים עִמּוֹ, הִתְקִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים, לִתְפִלָּה וּלְדוֹרוֹן וּלְמִלְחָמָה. וְרָאִיתִי בַּמִּדְרָשׁ (קה"ר ט יח), מֶה עָשָׂה, זִיְּנָם מִבִּפְנִים וְהִלְבִּישָׁם בְּגָדִים לְבָנִים מִבַּחוּץ, וְהִתְקִין עַצְמוֹ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים. וְכֵן עִקֵּר. וְהַכַּוָּנָה בָּזֶה כִּי יַעֲקֹב יוֹדֵעַ שֶׁאֵין זַרְעוֹ כֻּלּוֹ נוֹפֵל בְּיַד עֵשָׂו, אִם כֵּן יִנָּצֵל הַמַּחֲנֶה הָאֶחָד עַל כָּל פָּנִים. וְגַם זֶה יִרְמֹז שֶׁלֹּא יִגְזְרוּ עָלֵינוּ בְּנֵי עֵשָׂו לִמְחוֹת אֶת שְׁמֵנוּ, אָבָל יַעֲשׂוּ רָעוֹת עִם קְצָתֵנוּ בִּקְצַת הָאֲרָצוֹת שֶׁלָּהֶם, מֶלֶךְ אֶחָד מֵהֶם גּוֹזֵר בְּאַרְצוֹ עַל מָמוֹנֵנוּ אוֹ עַל גּוּפֵנוּ, וּמֶלֶךְ אַחֵר מִרַחֵם בִּמְקוֹמוֹ וּמַצִּיל הַפְּלֵטִים. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ו:ג'), "אִם יָבֹא עֵשָׂו אֶל הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכָּהוּ", אֵלּוּ אַחֵינוּ שֶׁבַּדָּרוֹם, "וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנִּשְׁאָר לִפְלֵטָה", אֵלּוּ אַחֵינוּ שֶׁבַּגּוֹלָה. רְאוּ כִּי גַּם לְדוֹרוֹת תִּרְמֹז זֹאת הַפָּרָשָׁה:

פסוק יא

קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת נִתְמַעֲטוּ זְכֻיּוֹתַי עַל יְדֵי חֲסָדִים וֶאֱמֶת שֶׁעָשִׂיתָ עִמִּי, לְכָךְ אֲנִי יָרֵא שֶׁמָּא מִשֶּׁהִבְטַחְתַּנִי נִתְקַלְקְלוּ בְּחֵטְא וְיִגְרֹם לִי לְהַמְּסֵר בְּיַד עֵשָׂו, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ב:י"א). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בִּלְשׁוֹן הַכָּתוּב. וְעוֹד כִּי אָמַר אַחֲרֵי כֵן "וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם", וּמָה יוֹעִיל הַבִּטָּחוֹן הַהוּא אִם גָּרַם הַחֵטְא אַחַר כָּךְ. וְעוֹד כִּי יַעֲקֹב הִזְכִּיר שְׁתֵּי הַבְטָחוֹת שֶׁהִבְטִיחוֹ הקב"ה בְּבֵית אֵל וּבְחָרָן, וְאָמַר תְּחִלָּה מָה שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּחָרָן, "ה' הָאֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמוֹלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ", וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּצֵאתוֹ מִבֵּית לָבָן (בראשית ל"א:ג') "שׁוּב אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ וּלְמוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ", וְהִנֵּה אַחֲרֵי כֵן לֹא הֵיטִיב לוֹ בְּכָל הַחֲסָדִים וּבְכָל הָאֱמֶת הָאֵלֶּה שֶׁיִּתְמַעֲטוּ זְכֻיּוֹתָיו עַל יְדֵיהֶם. אֲבָל "קָטֹנְתִּי" לוֹמַר כִּי קָטֹן הוּא מֵהֱיוֹתוֹ רָאוּי לְכָל הַחֲסָדִים שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ, וְכֵן "מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטֹן הוּא" (עמוס ז ב) מֵהֱיוֹתוֹ יָכוֹל לְסִבֹּל כָּל הַנִּגְזָר עָלָיו. וְכֵן אָמְרוּ (בראשית רבה ע"ו:ה'), "קָטֹנְתִּי", רַבִּי אַבָּא אָמַר, אֵינִי כְּדַאי. וְהַחֲסָדִים הֵם הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ בְּלֹא נֶדֶר, וְהָאֱמֶת הַטּוֹבָה אֲשֶׁר הִבְטִיחוֹ וְאָמַת לוֹ הַבְטָחָתוֹ. יֹאמַר שֶׁאֵינֶנּוּ רָאוּי שֶׁיַּבְטִיחֵנוּ וְיַעֲשֶׂה לוֹ אוֹתָן טוֹבוֹת שֶׁהִבְטִיחוֹ בָּהֶן, וְלֹא לְטוֹבוֹת אֲחֵרוֹת רַבּוֹת שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ. וְלֹא הֲבִינוֹתִי דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ב:י"א) שֶׁתִּרְגֵּם "מִכֹּל חִסְדֵּין וּמִכֹּל טָבָוָן", וְהוּא רָגִיל לְתַרְגֵּם חֶסֶד וֶאֱמֶת "טֵיבוּ וּקְשׁט" (לעיל כד מט להלן מז

כט). וְאוּלַי עוֹשֶׂה חֲסָדִים – הַצָּלָתוֹ אֲשֶׁר הִצִּילוֹ פְּעָמִים רַבּוֹת מִכָּל צָרוֹתָיו, וְעָשָׂה אֱמֶת – כָּל הַטּוֹב הַזֶּה שֶׁהָיָה לוֹ, כִּי נָתַן לוֹ בָּנִים וּבָנוֹת וְעֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַחֲסָדִים הַקַּיָּמִים יִקָּרְאוּ אֱמֶת, כִּי הִיא מִגְזֶרֶת אֲמָנָה, כְּטַעַם "וְנֶאֱמַן בֵּיתְךָ וּמַמְלַכְתְּךָ עַד עוֹלָם" (שמואל ב ז טז) עִנְיַן קִיּוּם, "לַחְמוֹ נִתַּן מֵימָיו נֶאֱמָנִים" (ישעיהו לג טז), כַּאֲשֶׁר אָמַר "הֲיוֹ תִּהְיֶה לִי כְּמוֹ אַכְזָב מַיִם לֹא נֶאֱמָנוּ" (ירמיהו טו יח):

פסוק יב

וְהַכֵּנִי אֵם עַל בָּנִים פֵּרְשׁוּ בּוֹ (הראב"ע) וְהַכֵּנִי וְהִכָּה אֵם עַל בָּנִים. וְכֵן רַבִּים:

פסוק יג

וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ אַף עַל פִּי שֶׁהָיְתָה פַּחְדָּתוֹ פֶּן יִגְרֹם הַחֵטְא, אָמַר עָשִׂיתָ עִמְּדִי חֲסָדִים גְּדוֹלִים שֶׁלֹּא הָיִיתִי רָאוּי לָהֶם, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת עִמִּי חִנָּם הַחֶסֶד הַזֶּה אֲשֶׁר הִבְטַחְתַּנִי עָלָיו שֶׁתֵּיטִיב לִי וְתַרְבֶּה אֶת זַרְעִי, וְאֵין חֶטְאִי רָאוּי לִמְנֹעַ מִמֶּנִּי הַטּוֹבָה אֲשֶׁר הִבְטַחְתַּנִי בָּהּ כִּי גַּם מִתְּחִלָּה לֹא הָיִיתִי רָאוּי לָהּ אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמֹר לִי, וְלֹא הִבְטַחְתַּנִי עָלֶיהָ בַּעֲבוּר מַעֲשַׂי רַק בַּחֲסָדֶיךָ הָרַבִּים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי יַעֲקֹב הָיָה חוֹמֵל עַל בָּנָיו וְעַל בֵּיתוֹ פֶּן יַכֶּה אוֹתָם עֵשָׂו, כִּי לֹא הָיָה יוֹדֵעַ בְּהַבְטָחַת "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ" אִם עַל אֵלֶּה אוֹ עַל אֲחֵרִים, כִּי יִתָּכֵן שֶׁיִּמָּלֵט הוּא לְבַדּוֹ וְיִרְבֶּה עוֹד זַרְעוֹ. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי, כִּי אִם הָיְתָה זֹאת מַחֲשַׁבְתּוֹ אֵיךְ אָמַר בִּתְפִלָּתוֹ "וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ", וְעוֹד כִּי שָׁם נֶאֱמַר לוֹ "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ", וְאִם יִהְיוּ בָּנָיו נוֹפְלִים בְּחֶרֶב אֶחָיו אֵין הַהַבְטָחָה הַזֹּאת קַיֶּמֶת. וְלָזֶה יִרְמֹז בְּאָמְרוֹ "הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ" וְכֵן "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ", כִּי כָל זֶה מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית ל"א:ג') "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ". אֲבָל הַכֹּל מִירְאַת חֵטְא, כִּי דֶּרֶךְ הַצַּדִּיקִים לִירֹא תָּמִיד, וְהָיָה מִתְיָרֵא אוּלַי אֲפִלּוּ מִשֶּׁיְּצָא מִשָּׁם חֵטְא בְּבוֹאוֹ בַּבְּרִית עִם לָבָן עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה אוֹ בְּדָבָר אַחֵר, וּשְׁגִיאוֹת מִי יָבִין:

פסוק יד

מִן הַבָּא בְיָדוֹ מִנְחָה יֹאמַר כִּי עָשָׂה מִנְחָה מֵאֲשֶׁר עִמּוֹ, כִּי עָשְׁרוֹ הָיָה צֹאן וּבָקָר וּמֵהֶם שָׁלַח, כִּי בַּדֶּרֶךְ הָיָה וְאֵינֶנּוּ מָקוֹם לִשְׁלֹחַ לוֹ כְּלֵי כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּמַגְדְּנוֹת:

פסוק יז

וְרֻוחַ תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעַ עֵינוֹ שֶׁל אוֹתוֹ הָרָשָׁע וּלְתַוְּהוֹ עַל הַדּוֹרוֹן. וְסָבְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ה:י"ג) שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה רֶמֶז, אָמַר יַעֲקֹב לִפְנֵי הקב"ה, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אִם יִהְיוּ צָרוֹת בָּאוֹת עַל בָּנַי לֹא תָּבִיא אוֹתָן זוֹ אַחַר זוֹ אֶלָּא הַרְוַח לָהֶם מִצָּרוֹתֵיהֶם. עָשָׂה רֶמֶז שֶׁיִּהְיוּ הַמִּסִּים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת שֶׁיִּגְבּוּ בְּנֵי עֵשָׂו מִזַּרְעוֹ בְּרֶוַח וְהֶפְרֵשׁ בֵּין זוֹ לָזוֹ:

פסוק כא

אֲכַפְּרָה פָנָיו בַּמִּנְחָה אֲבַטֵּל רֻגְזוֹ, וְכֵן "וְכֻפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת מָוֶת" (ישעיהו כח יח), "לֹא תוּכְלִי כַּפְּרָהּ" (שם מז יא). וְנִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁכָּל כַּפָּרָה שֶׁאֵצֶל חֵטְא וְעָוֹן וְאֵצֶל פָּנִים כֻּלָּם לְשׁוֹן קִנּוּחַ וְהַעֲבָרָה הֵן, וְלָשׁוֹן אֲרָמִית הוּא בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת, בְּעֵי לְכַפּוֹרֵי יְדֵיהּ (גיטין נו), וְגַם בִּלְשׁוֹן מִקְרָא נִקְרָאִים הַמִּזְרָקִים "כְּפוֹרֵי זָהָב" (עזרא א י), עַל שֵׁם שֶׁבָּהֶם מְקַנְּחַ יָדָיו בִּשְׂפַת הַמִּזְרָק, לְשׁוֹן רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה. וְכֵן אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ב:כ"א) "אֲנַחֲנֵהּ לְרֻגְזֵהּ". וְאִם כֵּן יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ כִּי חָשַׁב יַעֲקֹב בְּלִבּוֹ אֲכַפְּרָה פָנָיו, וְהַכָּתוּב מַגִּיד לָנוּ זֶה כִּי אֵינֶנּוּ רָאוּי שֶׁיֹּאמְרוּ הַשְּׁלוּחִים לַעֲשׂוֹת כָּכָה, וְכָךְ פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם. וְאֵינֶנּוּ יָשָׁר בְּעֵינַי שֶׁיִּצְטָרֵךְ הַכָּתוּב לְהַגִּיד לָנוּ עַתָּה מַחְשַׁבְתּוֹ זֹאת וְהִיא יְדוּעָה בְּכָל שׁוֹלְחֵי מִנְחָה. וְעוֹד שֶׁאִם כֵּן הָיָה רָאוּי שֶׁיַּזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה בַּתְּחִלָּה, וְהִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ כִּי חָשַׁב אֲכַפְּרָה פָנָיו, כִּי עַתָּה לֹא הוֹסִיף עַל הַצַּוָּאָה הַהִיא. אֲבָל הַנָּכוֹן כִּי עַתָּה הוֹסִיף לְפָרֵשׁ לָהֶם שֶׁיֹּאמְרוּ הִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ בִּלְשׁוֹן כָּבוֹד, כִּלְשׁוֹן זֶה, גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ. וְהִקְדִּים אוֹתָנוּ לְפָנָיו לָתֵת כֹּפֶר נַפְשׁוֹ עַל רְאוֹתוֹ פְּנֵי כְבוֹדְךָ בַּמִּנְחָה הַזֹּאת, כַּאֲשֶׁר יִתְּנוּ הָעֲבָדִים כָּפְרָם בְּתֵת לָהֶם רְשׁוּת לִרְאוֹת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ, וְאַחֲרֵי כֵן אֶרְאֶה פָנָיו כִּי אוּלַי יִשָּׂא פָּנַי וִיכַבְּדֵנִי לֶהֱיוֹתִי מֵרוֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. וְזֶה דֶּרֶךְ מַעֲלָה מִיִּרְאָתוֹ מִמֶּנּוּ, וּבָא "אֲכַפְּרָה פָנָיו" כְּדֶרֶךְ "וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה" (משלי טז יד), יִתֵּן כֹּפֶר עַל הַחֲמָה. וּלְשׁוֹן קִנּוּחַ בְּכִפּוּר אֵינֶנּוּ לְשׁוֹן קֹדֶשׁ רַק לְשׁוֹן אֲרָמִית. וְכֵן "כְּפוֹרֵי זָהָב" שֵׁם הַמִּזְרָקִים בְּבָבֶל, כִּי לְעוֹלָם לֹא תִּבְא כַּפָּרָה בְּחֵטְא, אֲבָל יֹאמַר "לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם" (שמות ל טו), "לְכַפֵּר עָלָיו וְנִסְלַח לוֹ" (במדבר טו כח), עַל נַפְשׁוֹ, וְיֹאמַר "אֲכַפְּרָה בְעַד חַטַּאתְכֶם" (שמות לב ל), וְכֶלְן מִלְשׁוֹן "וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ" (שם ל יב) שֶׁהוּא פִּדְיוֹן:

פסוק כב

וְהוּא לָן בַּלַּיְלָה הַהוּא בַּמַּחֲנֶה יֹאמַר שֶׁלֹּא בָא בְּאֶהֱלוֹ בַּלַּיְלָה הַהוּא אֲבָל לָן בַּמַּחֲנֶה עִם עֲבָדָיו וְעִם הָרוֹעִים בַּצֹּאן עָרוּךְ כְּאִישׁ מִלְחָמָה, פֶּן יָבֹא אָחִיו בַּלַּיְלָה וְיַכֶּה בּוֹ:

פסוק כג

וַיִּקַּח אֶת שְׁתֵּי נָשָׁיו וְאֶת שְׁתֵּי שִׁפְחֹתָיו אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּפָּסוּק הַזֶּה לַהַצָּלָה, אֲבָל אָמַר שֶׁאָסַף נָשָׁיו וְשִׁפְחוֹתָיו וִילָדָיו אֶל שִׂפַת הַנַּחַל, וְעָבַר הוּא לְבַדּוֹ אֶת מַעֲבַר יַבּוֹק לִרְאוֹת אִם גָּבְהוּ הַמַּיִם, וְשָׁב וּלְקָחָם עִמּוֹ כֻּלָּם כְּאֶחָד וַיַּעֲבִירֵם אֶת הַנַּחַל, וְאַחֲרֵי כֵן וַיַּעֲבֵר אֶת אֲשֶׁר לוֹ מִקְנֵהוּ וּרְכֻשׁוֹ:

פסוק כה

וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ שֶׁשָּׁכַח פַּכִּים קְטַנִּים וְחָזַר עֲלֵיהֶן, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ב:כ"ה). וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט וַיִּקָּחֵם וַיַּעֲבִרֵם אֶת הַנָּחַל, הֶעֱבִירָם עִמּוֹ, וַיַּעֲבֵר אֶת אֲשֶׁר לוֹ, בְּצִוּוּי, כִּי חָזַר וְצִוָּה שֶׁיַּעַבְרוּ לְפָנָיו וְנִשְׁאַר הוּא אַחֲרֵיהֶם:

וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ וַיִּתְעַפֵּר, כְּדִּ פֵּרְשׁוֹ מְנַחֵם, לְשׁוֹן אָבָק, שֶׁמַּעֲלִין אָבָק בְּרַגְלֵיהֶם. וְלִי נִרְאֶה לְשׁוֹן וַיִּתְקַשֵּׁר, וְלָשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, בָּתַר דַּאֲבִיקוּ בֵּיהּ (סנהדרין סג), וַאֲבִיקוּ לֵיהּ מֵיבַק (מנחות מב), זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ב:כ"ה). וַאֲבִיקָה בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים חֲבִיקָה שִׁמְשׁוּ בָּהּ הַרְבֵּה, אֲבַקְתָּא אִית בָּהּ (מכות כג), דַּרְגָּשׁ עִיּוּלֵי וְאַפּוֹקֵי בַּאֲבַקְתָּא (נדרים נו), וְכֵן אֲבוּקָה בִּלְשׁוֹנָם בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ מֵעֵצִים דַּקִּים חֲגֻרִים וּקְשׁוּרִים יַחַד, כִּי הַחֵי"ת תְּכִבַּד בִּלְשׁוֹנָם וְהֵקֵלוּ אוֹתָהּ לְאָלֶ"ף, וּפְעָמִים רַבִּים יַבְלִיעוּ הַחֵי"ת, תּוּתָךְ (חולין ז) בְּמָקוֹם תְּחוֹתָךְ (זבחים נד), מַסּוּתָא (ב"מ ו) בְּמָקוֹם מַסְחוּתָא (קדושין לג), אֲסִיתָא חֲסִיתָא (שבת עז). וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה וַיֵּאָבֵק – וַיִּחָבֵק, כְּמוֹ "וַיִּחַבְּקֵהוּ" (בראשית ל"ג:ד'), כִּי אוּלַי בֶּן הַלָּשׁוֹן. וּמָצִינוּ "בְּרָדִים אֲמָצִים" (זכריה ו ג) כְּמוֹ חֲמוּצִים, מִלְּשׁוֹן "חָמוּץ בְּגָדִים" (ישעיהו סג א), וְאָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים (הרד"ק) כִּי "וַאֲרָזִים בְּמַרְכַּלְתֵּךְ" (יחזקאל כז כד) כְּמוֹ וַחֲרוּזִים, מִן "צַוָּארֵךְ בַּחֲרוּזִים" (שיר השירים א י), וְכֵן אָמְרוּ בְּמִלַּת "וַתְּאַלֲצֵהוּ" (שופטים טז טז) שֶׁהוּא כְּמוֹ וַתְּחַלְּצֵהוּ, מֵהֵפֶךְ מִן וַתִּלְחָצֵהוּ, וְשָׁמָּא הוּא דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ב:כ"ה) שֶׁאָמַר "וְאִשְׁתַּדַּל", וְכָךְ תִּרְגֵּם "וְכִי יְפַתֶּה" (שמות כב טו) "אֲרֵי יְשַׁדֵּל", יְחַבֵּק וִינַשֵּׁק שֶׁהוּא דֶּרֶךְ הַפִּתּוּי, אוֹ שֶׁלֹּא נִזְדַּמֵּן לוֹ לְשׁוֹן וַעֲשָׂאוֹ עִנְיָן תַּחְבּוּלָה, כִּי כָל הִשְׁתַּדְּלוּת תַּחְבּוּלָה וְצִדּוּד עִנְיָן. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ז:ג') מִי נִתְמַלֵּא אָבָק, הָאִישׁ שֶׁהָיָה עִמּוֹ, כְּדִבְרֵי מְנַחֵם, וְהוּא הַנָּכוֹן:

פסוק כו

וַיַּרְא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ מַלְאָכָיו גִּבֹּרֵי כֹּחַ עֹשֵׂי דְבָרוֹ, וְעַל כֵּן לֹא יָכוֹל לוֹ הַמַּלְאָךְ לְהַזִּיקוֹ, כִּי לֹא הֶרְשָׁה רַק בַּמֶּה שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ לְהָקֵל כַּף יֵרֵכוֹ. וְאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ז:ג'), נָגַע בְּכָל הַצַּדִּיקִים שֶׁעֲתִידִין לִהְיוֹת מִמֶּנּוּ, זֶה דּוֹרוֹ שֶׁל שְׁמָד. וְהָעִנְיָן כִּי הַמְּאֹרָע כֻּלּוֹ רֶמֶז לְדוֹרוֹתָיו, שֶׁיִּהְיֶה דּוֹר בְּזִרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב יִתְגַּבֵּר עֵשָׂו עֲלֵיהֶם עַד שֶׁיִּהְיֶה קָרוֹב לְקַעְקֵעַ בֵּיצָתָן, וְהָיָה זֶה דּוֹר אֶחָד בִּימֵי חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה, כַּדּוֹר שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בָּבָא וַחֲבֵרָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (שיר השירים רבה ב ז), אָמַר רַבִּי חִיָּא בַּר אַבָּא, אִם יֹאמַר לִי אָדָם תֵּן נַפְשְׁךָ עַל קִדֻּשַׁת שְׁמוֹ שֶׁל הקב"ה, אֲנִי נוֹתֵן, וּבִלְבַד שֶׁיַּהַרְגוּנִי מְיֻד, אֲבָל בְּדוֹרוֹ שֶׁל שְׁמָד אֵינִי יָכוֹל לִסְבֹּל. וּמָה הָיוּ עוֹשִׂים בְּדוֹרוֹ שֶׁל שְׁמָד, הָיוּ מְבִיאִין כַּדּוּרְיוֹת שֶׁל בַּרְזֶל וּמְלַבְּנִין אוֹתָן בָּאוּר

וְנוֹתְנִין אוֹתָן תַּחַת שְׁחִיֵּיהֶן וּמַשִּׁיאִין נַפְשׁוֹתֵיהֶן מֵהֶן. וְיֵשׁ דּוֹרוֹת אֲחֵרִים שֶׁעָשׂוּ עִמָּנוּ כְּזֶה וְיוֹתֵר רַע מִזֶּה, וְהַכֹּל סָבַלְנוּ וְעָבַר עָלֵינוּ, כְּמוֹ שֶׁרָמַז וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם:

פסוק ל

לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי אָמַר אֵין לְךָ בִּידִיעַת שְׁמִי תּוֹעֶלֶת, כִּי אֵין הַכֹּחַ וְהַיְכֹלֶת בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ, אִם תִּקְרָאֵנִי לֹא אֶעֱנְךָ וְגַם מִצַּרְתְּךָ לֹא אוֹשִׁיעֲךָ, אֲבָל עַתָּה אֲבָרֵךְ אוֹתְךָ כִּי כֵן צִוַּיתִי. וְלֹא פֵּרֵשׁ הַכָּתוּב הַבְּרָכָה, וְהַקָּרוֹב מָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (במדרש אגדה ובזוה"ק תולדות קמד), שֶׁהוֹדָה לוֹ עַל כָּל הַבְּרָכוֹת שָׁם בַּמָּקוֹם הַהוּא עַל כָּרְחוֹ, כִּי לֹא רָצָה יַעֲקֹב לְהַמְתִּין לוֹ עַד בֵּית אֵל:

פרק לג

פסוק ה

מִי אֵלֶּה לָךְ שְׁאַל עַל הַנָּשִׁים וְעַל הַיְלָדִים, וְעָנָה "הַיְלָדִים אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדֶּךָ" דֶּרֶךְ מוּסָר, כִּי לֹא רָצָה לוֹמַר שֶׁהֵם נָשִׁיו, וְהֵבִין עֵשָׂו שֶׁהֵן אִמּוֹת הַיְלָדִים:

פסוק ח

מִי לְךָ כָּל הַמַּחֲנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגָשְׁתִּי הִנֵּה עַבְדֵי יַעֲקֹב עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה אוֹתָם, וְלֹא רָצָה לְקַבֵּל מֵהֶם, אוֹ שֶׁהוּא בְּגַאֲוָתוֹ וְעֶבְרָתוֹ לֹא דִּבֵּר עִמָּם וְלֹא שְׁאָלָם לְמִי אַתָּה וְאָנָה תֵּלֵךְ, וְהֵם יָרְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו. וְאָמַר עַתָּה "מִי לְךָ כָּל הַמַּחֲנֶה הַזֶּה", כִּי חָשַׁב שֶׁהֵם לְיַעֲקֹב מִדִּבְרֵי הַמַּלְאָכִים הָרִאשׁוֹנִים, אוֹ שֶׁאֵלֶּה הַשְּׁלוּחִים הִגִּידוּ כֵּן בְּמַחֲנֶה עֵשָׂו, אוֹ שֶׁאֵין אָדָם אֶחָד בַּדֶּרֶךְ הַהוּא לִהְיוֹת לוֹ כֵּן. וְטַעַם "מִי לְךָ כָּל הַמַּחֲנֶה הַזֶּה", כְּלוֹמַר מִי זֶה לְךָ שֶׁתִּשְׁתַּלַּח לוֹ כָּל אֵלֶּה, כְּלוֹמַר מִי הוּא הַגָּדוֹל אֲצָלְךָ שֶׁתִּשְׁתַּלַּח לוֹ כָּל אֵלֶּה, וְהוּא עָנָהוּ "לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנִי", כִּי אַתָּה הַגָּדוֹל וְהָאָדוֹן בְּעֵינַי:

פסוק י

כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ אָמַר לוֹ תִּקַּח מִנְחָתִי מִיָּדִי בַּעֲבוּר שֶׁרָאִיתִי פָּנֶיךָ שֶׁהֵם לִי כִּרְאוֹת פְּנֵי אֱלֹהִים, וְתִרְצֵנִי בְּקַבָּלַת הַמִּנְחָה כַּאֲשֶׁר הָאֱלֹהִים רוֹצֶה אֶת יִרְאָיו בְּקַבָּלַת מִנְחָתָם וְקָרְבָּנָם, כְּעִנְיַן "וְנִרְצָה לוֹ" (ויקרא א ד), "עוֹלוֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם לְרָצוֹן עַל מִזְבְּחִי" (ישעיהו נו ז), מִלְּשׁוֹן "יְהִי רְצוּי אֲחָיו" (דברים לג כד), "וְאוֹר פָּנֶיךָ כִּי רְצִיתָם" (תהלים מד ד), "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבָנֶיהָ" (שם קב טו), כֻּלָּם עִנְיַן חֵפֶץ וְחֶשֶׁק בְּדָבָר. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ל"ג:י'), עַל שֶׁנִּתְרַצֵּיתָ לְמָחֹל לִי עַל סָרְחָנִי, "וְתִרְצַנִי", נִתְפַּיַּסְתָּ לִי. וּכְבָר אָמַרְתִּי (רמב"ן על בראשית ל"ב:כ"א) שֶׁאֵינֶנּוּ טוֹב שֶׁיִּהְיֶה לוֹ מַזְכִּיר עָוֹן:

פסוק יא

קַח נָא **אֶת בִּרְכָתִי** הַמִּנְחָה וְכֵן עָשׂוּ אִתִּי בְּרָכָה (מלכים ב יח לא) הָשִׁיבוּ לִי מִנְחָה וְכֵן קַח נָא בְּרָכָה מֵאֵת עַבְדֶּךָ (שם ה טו) וְיִקְרְאוּ הַמִּנְחָה שֶׁיִּשְׁלַח הָאָדָם לְרְצוֹנוֹ בְּרָכָה כִּי הוּא שׁוֹלֵחַ מֵאֲשֶׁר בֵּרַךְ אוֹתוֹ הַשֵּׁם כְּעִנְיַן אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן לוֹ (דברים טו יד) כַּאֲשֶׁר אָמַר לְמַעְלָה (לב יד) מִן הַבָּא בְּיָדוֹ וְהַמִּנְחָה אֲשֶׁר הִתְנוּ בָּהּ לַמֶּלֶךְ בְּדָבָר יָדוּעַ תִּקְרָא מַס:

פסוק יג

וַמֵּתוּ כָּל הַצֹּאן דֶּרֶךְ חֻמְלָה, שֶׁהָיָה לוֹ לוֹמַר "וּמֵתוּ כֻּלָּם", אֲבָל לֹא יֹאמַר כֵּן עַל הַיְלָדִים, וְגַם לֹא רָצָה לוֹמַר "וָמֵתוּ" סְתָם עַל הַבָּקָר וְעַל הַצֹּאן, כִּי יַחְמֹל עַל הַיְלָדִים שֶׁלֹּא יִהְיוּ בַּמַּשְׁמָע, וְלֹא רָצָה לְהַאֲרִיךְ "וָמֵתוּ כָּל הַצֹּאן וְהַבָּקָר". אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ כִּי הַיְלָדִים רַכִּים, וְיִעָפוּ נְעָרִים וְיֵיגְעוּ וְלֹא יִרְצוּ לָלֶכֶת, וְהַצֹּאן וְהַבָּקָר עֲלוּת, וְאִם יִדְחָקוּם יָמוּתוּ הַצֹּאן שֶׁהֵם בְּהֵמָה דַּקָּה, כִּי הַבָּקָר לֹא יָמוּת אֲבָל יַזִּיק לָהֶם:

פסוק יד

עַד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנִי שֵׂעִירָה הָיָה לְיַעֲקֹב בְּשׁוּבוֹ אֶל אַרְצוֹ דֶּרֶךְ בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר, וְהִנֵּה אָמַר לוֹ עֵשָׂו "וְאֵלְכָה לְנֶגְדֶּךָ", שֶׁלֹּא יִפְרֹד מִמֶּנּוּ עַד שׁוּבוֹ אֶל אָבִיו, לַעֲשׂוֹת לוֹ כָּבוֹד בְּבוֹאוֹ אֶל אַרְצוֹ, וְיַעֲקֹב אָמַר אֲנִי אֵלֵךְ לְאִטִּי וַאֲדֹנִי יָשׁוּב אֶל עִיר מָמְשַׁלְתּוֹ, וְאִם אָשׁוּב דֶּרֶךְ עִירוֹ יְכַבְּדֵנִי וְיִלֵּךְ עִמִּי כַּאֲשֶׁר יַחְפֹּץ. וְלֹא הָיָה זֶה נֶדֶר מִמֶּנּוּ שֶׁיָּבֹא אֵלָיו, שֶׁאֵין עֵשָׂו צָרִיךְ לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ע"ז כה) עוֹד, שֶׁלֹּא הָיָה בְּדַעַת יַעֲקֹב לָשׁוּב דֶּרֶךְ שֵׂעִיר, וּרְצוֹנוֹ הָיָה לְהִתְרַחֵק מִמֶּנּוּ כַּאֲשֶׁר יוּכַל, אֲבָל הִרְחִיב לוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ, וְגַם זוֹ עֲצַת חָכְמָה. וְעוֹד לָהֶם מִדְרָשׁ אַחֵר (ב"ר עח יד), שֶׁיְּקַיֵּם דְּבָרוֹ לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א כא) "וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו", יֹאמַר כִּי הַמּוֹשִׁיעִים אֲשֶׁר בְּהַר צִיּוֹן יַעֲלוּ לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו:

פסוק טו

לָמָּה זֶּה אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי לָמָּה זֶּה תַּעֲשֶׂה לִי טוֹבָה שֶׁאֵינִי צָרִיךְ לָהּ, אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלֹא תְּשַׁלֵּם עַתָּה שׁוּם גְּמוּל, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ג:ט"ו). וְהַכַּוָּנָה בְּיַעֲקֹב כִּי לֹא הָיָה חָפֵץ בָּהֶם וּבַחֲבוּרָתָם כְּלָל, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיָה בְּדַעְתּוֹ לָלֶכֶת דֶּרֶךְ אַחֶרֶת. וְרַבּוֹתֵינוּ רָאוּ עוֹד בָּזֶה עֵצָה, אָמְרוּ (ב"ר עח טו), רַבִּי יַנַּאי כַּד הֲוָה סָלִיק לְמַלְכוּתָא הֲוָה מִסְתַּכֵּל בַּהֲדָא פָּרַשְׁתָּא וְלָא הֲוָה נָסֵב עִמֵּהּ רוֹמָאִין. חַד זְמַן לָא אִסְתַּכַּל בָּהּ וּנְסִיב עִמֵּהּ רוֹמָאִין, וְלֹא הִגִּיעוּ לְעֵכוֹ עַד שֶׁמָּכַר פַּנַס שֶׁלּוֹ. מִפְּנֵי שֶׁהָיְתָה קַבָּלָה בְּיָדָם שֶׁזּוֹ פָּרָשַׁת גְּלוּת, כְּשֶׁהָיָה בָּא בְּרוֹמָה בַּחֲצַר מַלְכֵי אֱדוֹם עַל עִסְקֵי הַצְּבוּר הָיָה מִסְתַּכֵּל בְּפָרָשָׁה זוֹ לְלֶכֶת אַחֲרֵי עֲצַת

הַזָּקֵן הֶחָכָם, כִּי מִמֶּנּוּ יִרְאוּ הַדּוֹרוֹת וְכֵן יַעֲשׂוּ, וְלֹא הָיָה מְקַבֵּל חֶבְרַת אַנְשֵׁי רוֹמִי לְלַוּוֹתוֹ, שֶׁאֵין מְקָרְבִין אֶלָּא לַהֲנָאַת עַצְמָן וּמַפְקִירִין מָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם:

פסוק יז

וַיִּבֶן לוֹ בָּיִת יִתְּכַן כִּי הָיָה הַמָּקוֹם מָקוֹם אֵין שָׁם עִיר, וְהֶצְרַךְ לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת וְלַעֲשׂוֹת סֻכּוֹת, אוֹ "וַיִּבֶן לוֹ בַּיִת", שֶׁבָּנָה לוֹ בַּיִת גָּדוֹל וּבוֹ מִגְדָּל עֹז לְהִשְׁגֵּב מִפְּנֵי עֵשָׂו:

פסוק יח

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם מִפַּדַּן אֲרָם כְּאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי מִבֵּין שְׁנֵי אֲרָיוֹת וּבָא שָׁלֵם, אַף כָּאן וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם מִלְּבָן וּמֵעֵשָׂו, זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ג:י"ח). אֲבָל רַבִּי אַבְרָהָם פֵּרֵשׁ שֶׁבָּא בְּשָׁלוֹם וְלֹא אֲרַע לוֹ שׁוּם מְאוֹרָע, כִּי עַתָּה יַחֵל לְסַפֵּר מְאוֹרַע דִּינָהּ. וּלְפִי דַּעְתִּי אָמַר הַכָּתוּב כֵּן כִּי בְּסֻכּוֹת הָיָה מִתְפַּחֵד מֵעֵשָׂו, כִּי סֻכּוֹת בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזֶּרַח בְּמַלְכוּת סִיחוֹן, אִם הוּא הַמַּזְכִּיר בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ (יג כז), וְאִם הוּא אַחֵר הִנֵּה הוּא יוֹתֵר קָרוֹב לְשֵׂעִיר, וְעַד הֵיוֹתוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן לֹא שָׁקַט לִבּוֹ, כִּי אֵז יָדַע שֶׁלֹּא יִגַּע בּוֹ, כִּי אָבִיו קָרוֹב מִשָּׁם, אוֹ שֶׁיַּעַזְרוּהוּ אַנְשֵׁי הָאָרֶץ כִּי אָבִיו נָשִׂיא אֱלֹהִים בְּתוֹכָם, אוֹ שֶׁזְּכוּת הָאָרֶץ תַּצִּילֵהוּ. וְלָכֵן אָמַר עַתָּה שֶׁבָּא שָׁלֵם אֶל אֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו, כִּי הִצִּילוֹ אֱלֹהִים בַּדֶּרֶךְ מִכַּף כָּל אוֹיְבָיו. וְאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ח:ט"ז), כָּל אוֹתָן הֶחָדָשִׁים שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב אָבִינוּ בְּסֻכּוֹת הָיָה מְכַבֵּד אֶת עֵשָׂו בְּאוֹתוֹ הַדּוֹרוֹן, כִּי הָיָה מִתְיָרֵא מִמֶּנּוּ שָׁם, וּמְשַׁלֵּחַ לוֹ כְּאוֹתוֹ הַדּוֹרוֹן בְּכָל חֹדֶשׁ וְחֹדֶשׁ אוֹ פַּעַם אַחַת בַּשָּׁנָה:

וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר לֹא רָצָה לִהְיוֹת אַכְסְנַאי בָּעִיר אֲבָל רָצָה שֶׁתִּהְיֶה תְּחִלַּת בִּיאָתוֹ בָּאָרֶץ בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ, וְלָכֵן חָנָה בַּשָּׂדֶה וְקָנָה הַמָּקוֹם, וְזֶה לְהַחֲזִיק בָּאָרֶץ. וְהַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה הָיָה רֶמֶז כִּי הַמָּקוֹם הַהוּא יִכְבֹּשׁ לְפָנָיו תְּחִלָּה טֶרֶם הוֹרִישׁוֹ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ מִפְּנֵי זַרְעוֹ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי בְּאַבְרָהָם (רמב"ן על בראשית י"ב:ו'). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר עט ו) נִכְנַס עִם דִּמְדּוּמֵי חַמָּה וְקָבַע לוֹ תְּחוּמִין. וְעַל דַּעְתָּם לֹא הָיָה בְּכַוָּנָה מִמֶּנּוּ, אֲבָל עַל כָּל פָּנִים הָיָה הַמְּאוֹרָע לְרֶמֶז עַל הֶעָתִיד שֶׁאָמַרְנוּ. אֲבָל רַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ג:י"ט), כִּי הִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה לְהוֹדִיעַ כִּי מַעֲלָה גְּדוֹלָה לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֵלֶק בָּהּ חָשׁוּב הוּא כְּחֵלֶק הָעוֹלָם הַבָּא:

פסוק כ

וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שֶׁהַמִּזְבֵּחַ קְרוּי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶלָּא עַל שֵׁם שֶׁהָיָה הַקָּב"ה עִמּוֹ לְהַצִּילוֹ קָרָא שֵׁם הַמִּזְבֵּחַ עַל שֵׁם הַנֵּס, לִהְיוֹת שִׁבְחוֹ שֶׁל הקב"ה נִזְכָּר בְּקִרְיַאת הַמִּזְבֵּחַ, כְּלוֹמַר מִי שֶׁהוּא אֵל הוּא אֱלֹהִים לִי שֶׁשְּׁמִי יִשְׂרָאֵל. וְכֵן מָצִינוּ בְּמֹשֶׁה "וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נִסִּי" (שמות יז טו), לֹא שֶׁהַמִּזְבֵּחַ קְרוּי ה' אֶלָּא עַל שֵׁם הַנֵּס קָרָא שֵׁם הַמִּזְבֵּחַ לְהַזְכִּיר

שִׁבְחוֹ שֶׁל הקב"ה, ה' הוּא נִסִּי. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (מגילה יח) שֶׁהַקָּבָּ"ה קָרָאוֹ לְיִעֲקֹב אֵל. וְדִבְרֵי תּוֹרָה כְּפַטִּישׁ יְפֹצֵץ סָלַע, מִתְחַלְּקִין לְכַמָּה טְעָמִים, וַאֲנִי לְיַשֵּׁב פְּשׁוּטוֹ בָּאתִי. כָּל זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ג:כ'). וְהִנֵּה צָדְקוּ דִּבְרֵי הָרַב בִּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, וְיִהְיֶה טַעַם "לוֹ" כְּטַעַם "קָרָא לוֹ בִנְיָמִין" (בראשית ל"ה:י"ח), "וְקֹרָא לְךָ גֹּדֶר פֶּרֶץ" (ישעיהו נח יב). וְדַע כִּי הַמִּנְהָג הַזֶּה בְּיִשְׂרָאֵל כֵּן שֶׁיִּקְרְאוּ הַשֵּׁמוֹת בְּשִׁבְחֵי הָאֵל, כְּמוֹ צוּרִיאֵל (במדבר ג לה), צוּרִישַׁדָּי (שם א ו), כִּי יַגִּיד הַקּוֹרֵא שֶׁהָאֵל הוּא צוּרוֹ וְשַׁדַּי הוּא צוּרוֹ, וְכֵן עַמְּנוּ אֵל (ישעיהו ז יד), וְכֵן שֵׁם הַמְּשִׁיחַ ה' צִדְקֵנוּ (ירמיהו לג טז), וְשֵׁם יְרוּשָׁלַיִם ה' שָׁמָּה (יחזקאל מח לה), וְכֵן יַעֲשׂוּ בִּשְׁמוֹת מַלְאָכִים, גַּבְרִיאֵל (דניאל ח טז), מִיכָאֵל (שם ו כא), כִּי בַּעֲבוּר גְּדֻלַּת כֹּחָם יַגִּידוּ בִּשְׁמָם כִּי הַגְּבוּרָה לָאֵל וּמִי כָמוֹהוּ. אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ג:כ') אָמַר "וּפְלַח עֲלוֹהִי קֻדָּם אֵל אֱלָהָא דְּיִשְׂרָאֵל", וְיִהְיֶה טַעַם "לוֹ" כְּטַעַם בּוֹ, כְּדֶרֶךְ "כִּי בֹּחֶר אַתָּה לְבֶן יִשַׁי" (שמואל א כ ל), "וְהֶחֱזִיק לוֹ" (שמואל ב טו ה), "לְמִי מְרִיבָה" (במדבר כ כד). אוֹ יֹאמַר, וַיִּקְרָא אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְטַעַם "לוֹ" כְּטַעַם "אֲלֵכָה לִּי אֶל הַגְּדֹלִים" (ירמיהו ה ה), "לֵךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ" (בראשית י"ב:א'). וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הוּא כְּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (יח), מִנַּיִן שֶׁקָּרָאוֹ הקב"ה לְיַעֲקֹב אֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", וְיֵשׁ בָּעִנְיָן הַזֶּה סוֹד גָּדוֹל, הִזְכִּירוּהוּ עוֹד בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ט:ח') בְּלָשׁוֹן אַחֵר, אָמַר לוֹ, אַתָּה אֱלוֹהַּ בָּעֶלְיוֹנִים וַאֲנִי אֱלוֹהַּ בַּתַּחְתּוֹנִים. יִרְמְזוּ לָמָּה שֶׁהֵם אוֹמְרִים תָּמִיד שֶׁאֵיקוֹנִין שֶׁל יַעֲקֹב חֲקוּקָה בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, וְהַכַּוָּנָה שֶׁהַשְׁכִּינָה שׁוֹרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פרק לד

פסוק א

וְטַעַם **בַּת לַאֲה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב** לוֹמַר שֶׁהִיא אֲחוֹת שִׁמְעוֹן וְלֵוִי הַמְּקַנְּאִים וְנוֹקְמִים נְקָמָתָהּ. וְהִזְכִּיר "אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב", כִּי כָל הָאַחִים קִנְאוּ בָהּ:

פסוק ב

וַיִּשָּׂכֶב אוֹתָהּ וַיְעַנֶּהָ "וַיִּשְׁכַּב" – כְּדַרְכָּהּ, "וַיְעַנֶּהָ" – שֶׁלֹּא כְּדַרְכָּהּ (ב"ר פ ה) לְשׁוֹן רַשִׁ"י. אֲבָל רַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ד:ב') "וַיְעַנֶּהָ", בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ בְּתוּלָה. וְאֵין צֹרֶךְ, כִּי כָּל בִּיאָה בְּאָנְסָהּ תִּקָּרֵא עִנּוּי. וְכֵן "לֹא תִתְעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עִנִּיתָהּ" (דברים כא יד), וְכֵן "וְאֶת פִּילַגְשִׁי עִנּוּ וַתָּמֹת" (שופטים כ ה). וְיַגִּיד הַכָּתוּב כִּי הָיְתָה אֲנוּסָה וְלֹא נִתְרַצִּית לְנִשֵּׂיא הָאָרֶץ, לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ:

פסוק ז

וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה לְעַנּוֹת הַבְּתוּלוֹת, שֶׁהָאֻמּוֹת גָּדְרוּ עַצְמָן מִן הָעֲרָיוֹת מִפְּנֵי הַמַּבּוּל, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ד:ז'). וְלֹא יָדַעְתִּי זֶה, כִּי הַכְּנַעֲנִים שְׁטוּפִים בָּעֲרָיוֹת וּבִבְהֵמָה וּבַזְּכוּר, דִּכְתִיב (ויקרא יח כז) "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ אַנְשֵׁי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לִפְנֵיכֶם", וְלֹא הִתְחִילוּ בָּהֶן בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר, וּבִימֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק הָיוּ יְרֵאִים פֶּן יַהַרְגוּ אוֹתָן לָקַחַת נְשֵׁיהֶם. אֲבָל "וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה" נִמְשָׁךְ עִם "בְּיִשְׂרָאֵל", כִּי נְבָלָה עָשָׂה בְיִשְׂרָאֵל וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה בָּהֶם, עַל כֵּן אָמַר "בְּיִשְׂרָאֵל", כִּי אֵיננָּה נְבָלָה בֵּין הַכְּנַעֲנִים. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ד:ז') אָמַר, "לֹא כְשַׁר לְאִתְעַבְדָא", לוֹמַר שֶׁהוּא אָסוּר, וּלְכָךְ הִיא נְבָלָה בְּיִשְׂרָאֵל:

פסוק יב

מֹהַר וּמַתָּן – מֹהַר, כְּתָבָה, שֶׁהוּא הַדָּבָר הַנִּתָּן לִבְתוּלָה, כְּדִכְתִיב (שמות כב טז) "כְּמֹהַר הַבְּתוּלֹת", וְהֵם סִבְלוֹנוֹת שֶׁהַבַּחוּרִים שׁוֹלְחִים לַבְּתוּלוֹת כַּאֲשֶׁר יִשְׂאוּ אוֹתָן. וּמַתָּן, מִגְדָּנוֹת אוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לְאָבִיהָ וּלְאֶחֶיהָ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (פ ז) אָמְרוּ **מֹהַר** – פְּרָאנוּן, "מַתָּן" – פְּרָא פְּרָנוּן, וְהֵם כְּתָבָה וְנִכְסֵי מְלוֹג בִּלְשׁוֹן יְרוּשַׁלְמִי. כְּלוֹמַר, שֶׁיִּתֵּן לָהּ הוּא מִשֶּׁלּוֹ נְכָסִים שֶׁיִּהְיוּ שֶׁלָּהּ כִּנְכְסֵי בֵּית אָבִיהָ, וְיִהְיוּ אֲצָלוֹ כִּנְכְסֵי מְלוֹג. וְטַעַם הַפִּיּוּט הַזֶּה כְּדֵי שֶׁיִּתְּנוּ אוֹתָהּ לוֹ לְאִשָּׁה בְּרָצוֹן, כִּי הַנַּעֲרָה לֹא הָיְתָה מִתְרַצָּה אֵלָיו וְצוֹעֶקֶת וּבוֹכָה תָּמִיד, וְזֶה טַעַם "וַיְדַבֵּר עַל לֵב הַנַּעֲרָה". וּלְכָךְ אָמַר "קַח לִי אֶת הַיַּלְדָּה הַזֹּאת לְאִשָּׁה", שֶׁכְּבָר הִיא בְּבֵיתוֹ וּבְיָדוֹ, וְלֹא יִירָא מֵאֶחֶיהָ כִּי הוּא נָשִׂיא הָאָרֶץ, וְאֵיךְ יִגְזְלוּהָ מִמֶּנּוּ לְהוֹצִיאָהּ מִבֵּיתוֹ. וְהַחֵשֶׁק הַגָּדוֹל לִשְׁכֶם כִּי הָיְתָה הַנַּעֲרָה יְפַת תֹּאַר מְאֹד, אֲבָל לֹא סִפֵּר הַכָּתוּב בְּיָפְיָהּ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בְּשָׂרָהּ וּבְרִבְקָה וּבְרָחֵל, כִּי לֹא יִרְצֶה לְהַזְכִּיר יָפְיָהּ בִּהְיוֹתוֹ אֵלֶיהָ לְמִכְשׁוֹל עָוֹן, וּבִשְׁבַח הַצַּדִּיקוֹת דִּבֵּר הַכָּתוּב וְלֹא בָּזוֹ. וְכֵן לֹא הִזְכִּיר מָה נַּעֲשָׂה בָּהּ אַחֲרֵי כֵן. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט עָמְדָה עִם אֶחֶיהָ צְרוּרָה בְּאַלְמְנוּת חַיּוּת, כִּי הָיְתָה טְמֵאָה בְּעֵינֵיהֶם, כְּדִכְתִיב **אֲשֶׁר טִמֵּא אֵת דִּינָה אֲחוֹתָם**. וְרִבּוֹתֵינוּ נָחְלְקוּ בָּהּ (ב"ר פ יא), וְהַקָּרוֹב דִּבְרֵי הָאוֹמֵר, נִטְלָהּ שִׁמְעוֹן וּקְבָרָהּ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן. וְהוּא כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ, כִּי הָיְתָה עִמּוֹ בְּבֵיתוֹ כְּאַלְמָנָה וְיָרְדָה עִמָּהֶם לְמִצְרַיִם וְשָׁם מֵתָה, וְנִקְבְּרָה בָּאָרֶץ וּקְבוּרָתָהּ יְדוּעָה עַד הַיּוֹם בְּקַבָּלָה וְהִיא בְּעִיר אַרְבֵּאל עִם קֶבֶר נַתַּאי הָאַרְבֵּלִי. וְיִתָּכֵן כִּי הֶעֱלָה שִׁמְעוֹן עַצְמוֹתֶיהָ בְּחָמְלוֹ עָלֶיהָ, אוֹ שֶׁהֶעֱלוּ אוֹתָם יִשְׂרָאֵל עִם עַצְמוֹת אַחֶיהָ כָּל הַשְּׁבָטִים, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר ק יא):

פסוק יג

וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׁכֶם וְאֶת חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה הִנֵּה חֲמוֹר וּשְׁכֶם אֶל אָבִיהָ וְאֶל אַחֶיהָ דִּבְּרוּ, אֲבָל הַזָּקֵן לֹא עָנָה אוֹתָם דָּבָר, כִּי בָּנָיו יְדַבְּרוּ בִּמְקוֹמוֹ בָּעִנְיָן הַזֶּה לִכְבוֹדוֹ, כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת הַדָּבָר לָהֶם לְקָלוֹן לֹא יִרְצוּ שֶׁיִּפְתַּח פִּיו לְדַבֵּר בּוֹ כְּלָל. וְיֵשׁ כָּאן שְׁאֵלָה, שֶׁהַדָּבָר נִרְאֶה

כִּי בִּרְצוֹן אֲבִיהֶ֫ם וּבַעֲצָתוֹ עָנוּ, כִּי לְפָנָיו הָיוּ, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ מַעֲנָם כִּי בְּמִרְמָה יְדַבְּרוּ, וְאִם כֵּן לָמָּה כָּעַס. וְעוֹד שֶׁלֹּא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה רְצוֹנוֹ לְהַשִּׂיא בִּתּוֹ לִכְנַעֲנִי אֲשֶׁר טִמֵּא אוֹתָהּ, וְהִנֵּה כָּל הָאַחִים עָנוּ הַמַּעֲנֶה הַזֶּה בְּמִרְמָה, וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי לְבַדָּם עָשׂוּ הַמַּעֲשֶׂה, וְהָאָב אֵרֵר אַפָּם לָהֶם לְבַדָּם. וְהַתְּשׁוּבָה כִּי הַמִּרְמָה הָיְתָה בְּאָמְרָם לְהִמּוֹל לָהֶם כָּל זָכָר, כִּי חָשְׁבוּ שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי הָעִיר, וְאִם אוּלַי יִשְׁמְעוּ לִנְשׂוֹאֵם וְיִהְיוּ כֻּלָּם נִמּוֹלִים, יָבוֹאוּ בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְּהְיוֹתָם כּוֹאֲבִים וְיִקְחוּ אֶת בִּתָּם מִבֵּית שְׁכֶם. וְזֹאת עָצַת כָּל הָאַחִים, וּבְרִשׁוּת אֲבִיהֶם, וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי רָצוּ לְהַנְקֵם מֵהֶם, וְהָרְגוּ כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה הַכַּעַס לְיַעֲקֹב שֶׁאֵרַר אַפָּם עַל שֶׁהָרְגוּ אַנְשֵׁי הָעִיר אֲשֶׁר לֹא חָטְאוּ לוֹ, וְהָרְאוּי לָהֶם שֶׁיַּהַרְגוּ שְׁכֶם לְבַדּוֹ, וְזֶהוּ מָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "וַיֹּאמְרוּ בְנֵי יַעֲקֹב אֶת שְׁכֶם וְאֶת חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה וַיְדַבֵּרוּ אֲשֶׁר טִמֵּא אֵת דִּינָה אֲחֹתָם", כִּי כֻּלָּם הִסְכִּימוּ לְדַבֵּר לוֹ בְּמִרְמָה בַּעֲבוּר הַנְּבָלָה שֶׁעָשָׂה לָהֶם. וְרַבִּים יִשְׁאָלוּ, וְאֵיךְ עָשׂוּ בְּנֵי יַעֲקֹב הַצַּדִּיקִים הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי. וְהָרַב הֵשִׁיב בְּסֵפֶר שׁוֹפְטִים (רמב"ם הלכות מלכים פ"ט הי"ד) וְאָמַר, שֶׁבְּנֵי נֹחַ מְצֻוִּים עַל הַדִּינִים, וְהוּא לְהוֹשִׁיב דַּיָּנִין בְּכָל פֶּלֶךְ וּפֶלֶךְ לְדוֹן בְּשֵׁשׁ מִצְוֹת שֶׁלָּהֶן, וּבֶן נֹחַ שֶׁעָבַר עַל אַחַת מֵהֶן נֶהֱרָג בְּסַיִף, רָאָה אֶחָד שֶׁעָבַר עַל אַחַת מֵהֶן וְלֹא דְּנוּהוּ לְהָרְגוֹ, הֲרֵי זֶה הֲרוֹאֶה יֵהָרֵג בְּסַיִף, וּמִפְּנֵי זֶה נִתְחַיְּבוּ כָּל בַּעֲלֵי שְׁכֶם הֲרִיגָה, שֶׁהֲרֵי שְׁכֶם גָּזַל וְהֵם רָאוּ וְיָדְעוּ וְלֹא דְּנוּהוּ. וְאֵין דְּבָרִים הַלָּלוּ נְכוֹנִים בְּעֵינַי, שֶׁאִם כֵּן הָיָה יַעֲקֹב אָבִינוּ חַיָּב לְהֵיוֹת קוֹדֵם וְזוֹכֶה בְּמִיתָתָם. וְאִם פְּחַד מֵהֶם, לָמָּה כָּעַס עַל בָּנָיו וְאֵרַר אַפָּם אַחַר כַּמָּה זְמַנִּים, וְעָנַשׁ אוֹתָם וְחִלְּקָם וֲהֵפִיצָם, וַהֲלֹא הֵם זָכוּ וְעָשׂוּ מִצְוָה וּבָטְחוּ בֵּאלֹהִים וְהִצִּילָם. וְעַל דַּעְתִּי הַדִּינִין שֶׁמָּנוּ לִבְנֵי נֹחַ בְּשֶׁבַע מִצְוֹת שֶׁלָּהֶם אֵינָם לְהוֹשִׁיב דַּיָּנִין בְּכָל פֶּלֶךְ וּפֶלֶךְ בִּלְבַד, אֲבָל צִוּוּ אוֹתָם בְּדִינֵי גְּנֵבָה וְאוֹנָאָה וְעֹשֶׁק וּשְׂכַר שָׂכִיר וְדִינֵי הַשּׁוֹמְרִים וְאוֹנֵס וּמְפַתֶּה וַאֲבוֹת נְזִיקִין וְחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ וְדִינֵי מַלְוֶה וְלוֶה וְדִינֵי מֹקֵח וּמִמְכָּר וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן, כְּעִנְיַן הַדִּינִין שֶׁנִּצְטַוּוּ יִשְׂרָאֵל, וְנֶהֱרָג עֲלֵיהֶן אִם גָּנַב וְעָשַׂק אוֹ אָנַס וּפִתָּה בִּתּוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אוֹ שֶׁהִדְלִיק גְּדִישׁוֹ וְחָבַל בּוֹ וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן. וּמִכְּלַל הַמִּצְוָה הַזֹּאת שֶׁיּוֹשִׁיבוּ דַּיָּנִין גַּם בְּכָל עִיר וְעִיר כְּיִשְׂרָאֵל, וְאִם לֹא עָשׂוּ כֵּן אֵינָן נֶהֱרָגִין, שֶׁזּוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה בָּהֶם, וְלֹא אָמְרוּ (סנהדרין נז) אֶלָּא אַזְהָרָה שֶׁלָּהֶן זוֹ הִיא מִיתָתָן, וְלֹא תִּקְרָא אַזְהָרָה אֶלָּא הַמְנִיעָה בְּלָאו. וְכֵן דֶּרֶךְ הַגְּמָרָא בְּסַנְהֶדְרִין (נט) וּבַיְרוּשַׁלְמִי, אָמְרוּ בְּדִינִין שֶׁל נֹחַ, הִטָּה דִּינוֹ – נֶהֱרָג, לָקַח שׁוֹחַד – נֶהֱרָג, בְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל כָּל דִּין שֶׁאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאַתָּה שָׁלֵם מִמֶּנּוּ אִי אַתָּה רַשַּׁאי לִבְרֹחַ מִמֶּנּוּ, וְכָל שֶׁאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאִי אַתָּה שָׁלֵם מִמֶּנּוּ אַתָּה רַשַּׁאי לִבְרֹחַ מִמֶּנּוּ, אֲבָל בְּדִינֵיהֶם אַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאַתָּה שָׁלֵם מִמֶּנּוּ אַתָּה רַשַּׁאי לִבְרֹחַ מִמֶּנּוּ. נִרְאֶה מִכָּאן שֶׁרַשַּׁאי הַגּוֹי לֵאמֹר לְבַעֲלֵי הַדִּין, אֵינִי נִזְקָק לָכֶם, כִּי תּוֹסֶפֶת הִיא בְּיִשְׂרָאֵל "לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ" (דברים א יז), אַל תַּכְנִיס דְּבָרֶיךָ מִפְּנֵי אִישׁ (סנהדרין ו). וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יֵהָרֵג כְּשֶׁלֹּא

יַעֲשֶׂה עַצְמוֹ קָצִין שׁוֹטֵר וּמוֹשֵׁל לִשְׁפֹּט אֶת אֲדוֹנָיו. וּמָה יְבַקֵּשׁ בָּהֶן הָרַב חִיּוּב, וְכִי אַנְשֵׁי שְׁכֶם וְכָל שִׁבְעָה עָמְמִין לֹא עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה וּמְגַלֵּי עֲרָיוֹת וְעוֹשִׂים כָּל תּוֹעֲבוֹת הַשֵּׁם הָיוּ, וְהַכָּתוּב צוַוֵּחַ עֲלֵיהֶן בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת (דברים יב ב) "עַל הֶהָרִים הָרָמִים וְעַל הַגְּבָעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן" וְגוֹ', "לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת" וְכוּ' (שם יח ט), וּבְגִלּוּי עֲרָיוֹת "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ" וְכוּ' (ויקרא יח כז), אֶלָּא שֶׁאֵין הַדָּבָר מָסוּר לְיַעֲקֹב וּבָנָיו לַעֲשׂוֹת בָּהֶם הַדִּין. אֲבָל עִנְיַן שְׁכֶם, כִּי בְּנֵי יַעֲקֹב בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ אַנְשֵׁי שְׁכֶם רְשָׁעִים וְדָמָם חָשׁוּב לָהֶם כַּמַּיִם, רָצוּ לְהִנָּקֵם מֵהֶם בְּחֶרֶב נֹקֶמֶת, וְהָרְגוּ הַמֶּלֶךְ וְכָל אַנְשֵׁי עִירוֹ כִּי עֲבָדָיו הֵם וְסָרִים אֶל מִשְׁמַעְתּוֹ. וְאֵין הַבְּרִית אֲשֶׁר נִמּוֹלוּ נֶחְשָׁב בְּעֵינֵיהֶם לִמְאוּמָה, כִּי הָיָה לְהַחֲנִיף לַאֲדוֹנֵיהֶם. וְיַעֲקֹב אָמַר לָהֶם בְּכָאן כִּי הֶבִיאוּהוּ בְּסַכָּנָה, שֶׁנֶּאֱמַר "עֲכַרְתֶּם אוֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי", וְשֵׁם אֵרֵר אַפָּם כִּי עָשׂוּ חָמָס לְאַנְשֵׁי הָעִיר, שֶׁאָמְרוּ לָהֶם בְּמַעֲמָדוֹ "וְיָשַׁבְנוּ אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לְעַם אֶחָד", וְהֵם הָיוּ בּוֹחֲרִים בָּהֶם וּבָעֲטוּ בְּדִבּוּרָם, וְאוּלַי יָשׁוּבוּ אֶל ה', וְהָרְגוּ אוֹתָם חִנָּם, כִּי לֹא הֵרִעוּ לָהֶם כְּלָל. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "כְּלִי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם" (בראשית מ"ט:ה'). וְאִם נַאֲמִין בְּסֵפֶר "מִלְחֲמוֹת בְּנֵי יַעֲקֹב" (הוא ספר הישר), בָּא לָהֶם פַּחַד אֲבִיהֶם כִּי נֶאֶסְפוּ שְׁכֶנֵי שְׁכֶם וְעָשׂוּ עִמָּהֶם שָׁלֹשׁ מִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת, וּלוּלֵי אֲבִיהֶם שֶׁחָגַר גַּם הוּא כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ וְנִלְחַם בָּם הָיוּ בְּסַכָּנָה, כַּאֲשֶׁר יְסַפֵּר בַּסֵּפֶר הַהוּא. וְרַבּוֹתֵינוּ (ב"ר פ י) הִזְכִּירוּ מִזֶּה בַּפָּסוּק "אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי" (בראשית מ"ח:כ"ב), אָמְרוּ, נִתְכַּנְּסוּ כָּל סְבִיבוֹתֵיהֶם לְהִזְדַּוֵּג לָהֶם, חָגַר יַעֲקֹב כְּלֵי מִלְחָמָה כְּנֶגְדָּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַשִׁ"י שָׁם. אֲבָל הַכָּתוּב יְקַצֵּר בָּזֶה, כִּי הָיָה נֵס נִסְתָּר, כִּי אֲנָשִׁים גִּבּוֹרִים הָיוּ וּכְאִלּוּ זְרֹעַם הוֹשִׁיעָה לָמוֹ, כַּאֲשֶׁר קִצֵּר הַכָּתוּב בְּעִנְיַן אַבְרָהָם בְּאוּר כַּשְׂדִּים, וְלֹא הִזְכִּיר מִלְחֶמֶת עֵשָׂו עִם הַחוֹרִי כְּלָל. אֲבָל הִזְכִּיר בְּכָאן כִּי הָיָה חִתַּת אֱלֹהִים עַל הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיהֶם, וְלֹא נֶאֶסְפוּ כֻּלָּם לִרְדֹּף אַחֲרֵי בְּנֵי יַעֲקֹב, כִּי הָיוּ נוֹפְלִים עֲלֵיהֶם כַּחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם לָרֹב. וְזֶה טַעַם "חִתַּת אֱלֹהִים", כִּי נָפְלָה עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וַפַּחַד מִן הַגְּבוּרָה אֲשֶׁר רָאוּ בַּמִּלְחָמָה. וּלְכָךְ אָמַר (בראשית ל"ה:ו') "וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ", לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא נִפְקַד מֵהֶם וְלֹא מֵעַבְדֵיהֶם אִישׁ בַּמִּלְחָמָה:

פסוק כא

שְׁלֵמִים הֵם אִתָּנוּ הָיוּ אַנְשֵׁי הָעִיר חוֹשְׁבִים שֶׁהָיוּ שׁוֹנְאִים אוֹתָם כִּי רָאוּ אוֹתָם עֲצֻבִים וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד, וְאוּלַי הָיוּ נִשְׁמָרִים מֵהֶם וְנוֹתְנִים בְּעֵירָם בְּרִיחַ וּדְלָתַיִם כִּי גִּבּוֹרִים הֵמָּה וְאַנְשֵׁי חַיִל לַמִּלְחָמָה, וְעַתָּה אָמְרוּ לָהֶם אַל תִּפְחֲדוּ וְאַל תִּתְרַחֲקוּ מֵהֶם כִּי בְּלֵב שָׁלֵם הֵם אִתָּנוּ:

פסוק כג

וְטַעַם **מִקְנֵיהֶם וְקִנְיָנָם וְכָל בְּהֶמְתָּם** כִּי הַבְּהֵמוֹת אֲשֶׁר בַּעֲדָרִים בַּשָּׂדֶה הֵם יִקָּרְאוּ מִקְנֶה בַּעֲבוּר שֶׁהֵם עִקַּר קִנְיַן הָאָדָם, בֵּין טְמֵאוֹת בֵּין טְהוֹרוֹת, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (שמות ט ג) "הִנֵּה

יַד ה' הוֹלָה בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוּסִים בַּחֲמֹרִים בַּגְּמַלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן", וַאֲשֶׁר אֵינָם עֵדֶר כְּגוֹן בְּהֵמוֹת יְחִידוֹת בַּבַּיִת, אֵין שָׁמָּם מִקְנֶה, וְיִכְּנְסוּ בִּכְלַל "וְכָל בְּהֶמְתָּם". אוֹ הוּא כֶּפֶל הַלָּשׁוֹן לְחִזּוּק, כְּלוֹמַר וְכָל בְּהֶמְתָּם אֲשֶׁר הִנָּם רַבּוֹת מְאֹד:

פרק לה

פסוק א

וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לֹא יָדַעְתִּי מַהוּ "וְשָׁב שָׁם". וְיִתָּכֵן שֶׁצִּוָּהוּ לָשֶׁבֶת שָׁם תְּחִלָּה וְאַחַר כֵּן יַעֲשֶׂה הַמִּזְבֵּחַ, לְהִטָּהֵר מֵעֲבוֹדָה זָרָה אוֹ מִן הַחֲלָלִים שֶׁהָרְגוּ, כְּעִנְיַן "וְאַתֶּם חֲנוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים" (במדבר לא יט), כִּי לֹא צִוּוּ עֲדַיִן בְּמֵי חַטָּאת, וְיַעֲקֹב נִזְדָּרֵז בַּמִּצְוָה לְהִטָּהֵר טֶרֶם בּוֹאוֹ שָׁם. אוֹ שֶׁיִּהְיֶה "וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל" מֻקְדָּם בְּמַעֲשֶׂה, וְאוּלַי צִוָּה "וְשָׁב שָׁם" לְפַנּוֹת מַחְשַׁבְתּוֹ לְדָבְקָה בָּאֵל:

פסוק ד

וַיִּטְמֹן אֹתָם יַעֲקֹב עֲבוֹדָה זָרָה וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ אֵינָן מִן הַנִּקְבָּרִים, אֲבָל צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה מְפֻרָּר וְזוֹרֶה לָרוּחַ אוֹ מַטִּיל לַיָּם (ע"ז מג). וְהַנִּרְאֶה אֵלַי כִּי בְּנֵי יַעֲקֹב לֹא לָקְחוּ עֲבוֹדָה זָרָה וּמְשַׁמְּשֶׁיהָ מִשָּׁכֶם עַד שֶׁנִּתְבַּטְּלָה וְהָתְרָה לָהֶם, שֶׁהַגּוֹי מְבַטֵּל עֲבוֹדָה זָרָה בְּעַל כָּרְחוֹ (שם מג), וְהִנֵּה הִיא מֻתֶּרֶת לָהֶם, אֲבָל יַעֲקֹב צִוָּה לְהָסִיר אוֹתָהּ לְטַהֲרַת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִים לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם וּלְהַקְרִיב לְפָנָיו קָרְבָּן, כַּאֲשֶׁר צִוָּה לָהֶם בְּטְבִילָה וְחִלּוּף הַבְּגָדִים, וְהָיָה דַּי לָהֶם בְּקִבּוּרָה, וְלָכֵן טָמַן אוֹתָם תַּחַת הָאֵלָה בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזָּרַע:

פסוק ח

וַתָּמָת דְּבֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה לֹא יָדַעְתִּי לָמָּה נִכְנַס הַפָּסוּק הַזֶּה בֵּין "וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל" וּבֵין "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד", וְהִפְסִיק בְּעִנְיַן אַחֵר שֶׁהָיָה בְּבֵית אַחַת וּבְמָקוֹם אֶחָד, כִּי יַעֲקֹב בְּבֹאוֹ לוּזָה הִיא בֵּית אֵל בָּנָה מִזְבֵּחַ וְקָרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל, וְנִרְאָה לוֹ הָאֱלֹהִים שָׁם וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ, וְלָמָּה הוּשַׁם הַכָּתוּב הַזֶּה בְּתוֹךְ עִנְיָן אֶחָד. וְהַקָּרוֹב מָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר פא ה) שֶׁיִּרְמֹז לְמִיתַת רִבְקָה, וְלָכֵן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא אַלּוֹן בָּכוּת, כִּי אֵין בְּכִי וַאֲנָקָה עַל הַמֵּינֶקֶת הַזְּקֵנָה שֶׁיִּקָּרֵא שֵׁם הַמָּקוֹם עָלֶיהָ, אֲבָל יַעֲקֹב בָּכָה וְהִתְאַבֵּל עַל אִמּוֹ הַצַּדֶּקֶת אֲשֶׁר אֲהֵבַתְהוּ וְשָׁלְחָה אוֹתוֹ שָׁם וְלֹא זָכְתָה לִרְאוֹתוֹ בְּשׁוּבוֹ, וְלָכֵן נִגְלָה אֵלָיו הָאֱלֹהִים וּבֵרַךְ אוֹתוֹ לְנַחֲמוֹ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְיִצְחָק אָבִיו אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם (בראשית כ"ה:י"א). וּבִשְׁנֵיהֶם אָמְרוּ חֲכָמִים (סוטה יד), בְּרִכַת אֲבֵלִים בֵּרְכוֹ. וְסִיּוּעַ לָזֶה מַה שֶּׁאָמוּר לְמַטָּה (בראשית ל"ה:כ"ז) "וַיָּבֹא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מַמְרֵא קִרְיַת הָאַרְבַּע", וְאִלּוּ הָיְתָה רִבְקָה שָׁם הָיָה מַזְכִּיר "אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ", כִּי הִיא הַשּׁוֹלַחַת אוֹתוֹ שָׁם וְהַגּוֹרֶמֶת לוֹ כָּל

הַטּוֹבָה, וְיִצְחָק בַּעֲצָתָהּ צִוָּה אוֹתוֹ לָלֶכֶת שָׁם. וְכָתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ה:ח'), וּלְפִי שֶׁהֶעֱלִימוּ אֶת יוֹם מוֹתָהּ שֶׁלֹּא יְקַלְּלוּ אוֹתָהּ הַבְּרִיוֹת, כָּרַס שֶׁיָּצָא מִמֶּנָּה עֵשָׂו, אַף הַכָּתוּב לֹא פִּרְסְמָהּ. וּמִדְרַשׁ חֲכָמִים הוּא (פסדר"כ זכור ד). וְהִנֵּה גַּם מִיתַת לֵאָה לֹא יַזְכִּיר, אֲבָל הַכָּוָנָה לָהֶם מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּיר הַמִּיתָה בְּרָמָז וְתָלָה הַדָּבָר בְּמֵנַקְתָּהּ, וְכֵיוָן שֶׁדִּבֵּר בָּהּ לָמָּה הִסְתִּיר הָעִנְיָן וְלֹא גִלָּהוּ. וְטַעַם הַקְּלָלָה אֵינוֹ מְחֻוָּר, שֶׁהֲרֵי הִזְכִּירוֹ בְּמִיתַת יִצְחָק (בראשית ל"ה:כ"ט), "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֵשָׂו וְיַעֲקֹב בָּנָיו". אֲבָל יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיָה לָהּ כָּבוֹד בְּמִיתָתָהּ, כִּי יַעֲקֹב אֵיֶנּוּ שָׁם, וְעֵשָׂו שׂוֹנֵא אוֹתָהּ וְלֹא יָבֹא שָׁמָּה, וְיִצְחָק כֵּהוּ עֵינָיו וְאֵינֶנּוּ יוֹצֵא מִבֵּיתוֹ, וְלָכֵן לֹא רָצָה הַכָּתוּב לְהַזְכִּיר שֶׁיִּקְבְּרוּהָ בְּנֵי חֵת. וְכָעִנְיָן הַזֶּה מָצָאתִי בְּאֵלֶּה הַדְּבָרִים רַבָּה בְּפָרָשַׁת כִּי תֵצֵא לַמִּלְחָמָה [תנחומא תצא ד] אָמְרוּ, אַתָּה מוֹצֵא כְּשֶׁמֵּתָה רִבְקָה אָמְרִין מַאן יִפּוֹק קַמֵּהּ, אַבְרָהָם מֵת, יִצְחָק יוֹשֵׁב בַּבַּיִת וְעֵינָיו כֵּהוֹת, יַעֲקֹב הָלַךְ לוֹ לְפַדַּן אֲרָם, יִפּוֹק עֵשָׂו רַשִׁיעָא קַמֵּהּ, וְיִמְרוֹן בְּרִיָּתָא לִיטִין בַּזָּיָא דְּהָא כְּדֵין יָנְקִין. מָה עָשׂוּ, הוֹצִיאוּ מִטָּתָהּ בַּלַּיְלָה. אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר חֲנִינָה, לְפִי שֶׁהוֹצִיאוּ מִטָּתָהּ בַּלַּיְלָה לֹא פֵּרְשׁוּ הַכְּתוּבִים מִיתָתָהּ אֶלָּא מִן הַצַּד, הֲדָא הוּא דִכְתִיב "וַיִּקָּרֵא שְׁמוֹ אַלּוֹן בָּכוּת", שְׁתֵּי בְּכִיּוֹת, הֲדָא הוּא דִכְתִיב "וַיֵּרֶא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ", מָה בֵּרְכוֹ, בִּרְכַּת אֲבֵלִים בֵּרְכוֹ, עַד כָּאן. וְהִנֵּה בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה עֵשָׂו יְחִידִי בִּקְבוּרָתָהּ פָּחֲדוּ מִן הַקְּלָלָה וְלֹא רָאוּ שֶׁיִּהְיֶה לָהּ לְכָבוֹד, וְזֶה עִנְיַן הָרֶמֶז. וְהָיְתָה דְּבוֹרָה עִם יַעֲקֹב כִּי אַחֲרֵי שֶׁבָּאָה עִם רִבְקָה שָׁבָה לְאַרְצָה, וְעַתָּה תָּבֹא עִם יַעֲקֹב לִרְאוֹת גְּבֶרְתָּהּ, אוֹ נִתְעַסְּקָה בְּגִדּוּל בְּנֵי יַעֲקֹב לִכְבוֹד רִבְקָה וּלְאַהֲבָתָהּ וְהָיְתָה בְּבֵיתוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁאֵינָהּ הִיא הַמְּיֻנֶּקֶת שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ (בראשית כ"ד:נ"ט) "וַיְשַׁלְּחוּ אֶת רִבְקָה אֲחֹתָם וְאֶת מֵנִקְתָּהּ", אֲבָל הָיְתָה מֵיֻנֶּקֶת אַחֶרֶת שֶׁנִּשְׁאֲרָה בְּבֵית לָבָן וּבְתוּאֵל, וְעַתָּה יָבִיא אוֹתָהּ יַעֲקֹב עִמּוֹ לְכַלְכֵּל אֶת שֵׁיבָתָהּ לִכְבוֹד אִמּוֹ, כִּי כֵן דֶּרֶךְ הַנִּכְבָּדִים לִהְיוֹת לָהֶם מְיֻנִיקוֹת רַבּוֹת, כִּי רָחוֹק הוּא שֶׁתִּהְיֶה הַזְּקֵנָה הַשְּׁלִיחַ שֶׁתִּשְׁלַח אִמּוֹ לְיַעֲקֹב כִּדְבְרֵי רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן:

פסוק י

שִׁמְךָ יַעֲקֹב יֹאמַר כִּי עַתָּה עוֹדְךָ אַתָּה נִקְרָא יַעֲקֹב אַף עַל פִּי שֶׁהֶחְלִיף שִׁמְךָ שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, כִּי הוּא לֹא נִשְׁתַּלַּח לְךָ לְהַחֲלִיף אֶת שִׁמְךָ, אֲבָל מֵעַתָּה לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ. וְזֶה טַעַם "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל". אוֹ יִרְמֹז שֶׁקָּרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל מוּסָף עַל יַעֲקֹב, לֹא שֶׁיֵּאָסֵר לְהִקָּרֵא יַעֲקֹב:

פסוק יב

וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק לְךָ אֶתְּנֶנָּה כַּאֲשֶׁר נְתַתִּיהָ לָהֶם כֵּן אֶתְּנֶנָּה לְךָ, יִרְמֹז זֶה לַשִּׁבּוּעָה, כִּי לָהֶם נִתְּנָה בִּשְׁבוּעָה שֶׁלֹּא יִגְרֹם הַחֵטְא אֲבָל לוֹ נִתְּנָה מִתְּחִלָּה בְּלֹא

שְׁבוּעָה, וְזֶהוּ שֶׁאוֹמֵר בְּכָל מָקוֹם (שמות לג א ועוד) "אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב". אוֹ שֶׁיִּהְיֶה הִכָּפֵל הַנִּבּוּאָה לוֹ לִשְׁבוּעָה, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי כְּבָר:

פסוק יג

וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית י"ז:כ"ב) "וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם", וּבִשְׁנֵיהֶם לְהוֹדִיעַ כִּי לֹא הָיָה זֶה מַרְאֶה וַחֲלוֹם נִבּוּאָה בִּלְבַד, אוֹ כְּעִנְיַן "וַתָּבֵא אֹתִי יְרוּשָׁלַ͏ִם בְּמַרְאוֹת אֱלֹהִים" (יחזקאל ח ג), אֲבָל שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, עָלָה מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַמְדֻבָּר עִמּוֹ, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר "בָּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ" (שם ג יב), וְיֹאמַר מָה שֶׁהִזְכִּירוּ הַחֲכָמִים, הָאָבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה (ב"ר פב ו):

פסוק יד

וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם, וּכְבָר הִצִּיב בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה מַצֵּבָה וְנִסַּךְ עָלֶיהָ עַתָּה נֶסֶךְ וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָׁמֶן. וְנָכוֹן הוּא:

פסוק טו

וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם בֵּית אֵל יִקְרָאֻנוּ כֵּן פַּעַם אַחַר פַּעַם לְהוֹדִיעַ כִּי הַדָּבָר אֱמֶת וְנָכוֹן, כִּי הוּא בֵּית אֱלֹהִים וְשָׁם הַשְּׁכִינָה תָּמִיד, וְכֵן עִנְיַן שֵׁם בְּאֵר שֶׁבַע:

פסוק טז

כִּבְרַת אֶרֶץ מְנַחֵם פֵּרֵשׁ לְשׁוֹן "כַּבִּיר", מַהֲלַךְ רַב, וְאַגָּדָה (ב"ר פב ז), בְּזֶמַן שֶׁהָאָרֶץ חֲלוּלָה כִּכְבָרָה, שֶׁהַנִּיר מְצוּי וְהַסְּתָו עָבֵר וַעֲדַיִן הַשָּׁרָב לֹא בָּא. וְאֵין זֶה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, שֶׁהֲרֵי בְּנַעֲמָן מָצִינוּ (מלכים ב ה יט) "וַיֵּלֶךְ מֵאִתּוֹ כִּבְרַת אָרֶץ". וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא שֵׁם מִדַּת קַרְקַע, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ה:ט"ז). וְהַנָּכוֹן מָה שֶׁחָשַׁב בּוֹ ר' דָּוִד קִמְחִי, כִּי הַכָּ"ף לְדִמְיוֹן וְאֵינֶנָּה שָׁרְשִׁית, וּמוֹצָא הַמִּלָּה "הָיוּ לְבָרוֹת לָמוֹ" (איכה ד י), "וְתַבְרֵנִי לֶחֶם" (שמואל ב יג ה), עִנְיָן אֲכִילָה מוּעֶטֶת בַּבֹּקֶר, וּפֵרוּשָׁהּ שִׁעוּר מַהֲלַךְ אֶרֶץ מִן הַבֹּקֶר עַד לְעֵת הָאֹכֶל, כִּי כֵן יִשַּׁעֲרוּ כָּל הוֹלְכֵי דֶּרֶךְ. זֶה כָּתַבְתִּי תְּחִלָּה, וְעַכְשָׁו שֶׁזָּכִיתִי וּבָאתִי אֲנִי לְירוּשָׁלַ͏ִם, שֶׁבַח לָאֵל הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב, רָאִיתִי בְּעֵינַי שֶׁאֵין מִן קִבּוּרַת רָחֵל לְבֵית לֶחֶם אֲפִלּוּ מִיל, וְהִנֵּה הֶכְחֵשׁ הַפֵּרוּשׁ הַזֶּה וְגַם דִּבְרֵי מְנַחֵם. אֲבָל הוּא שֵׁם מִדַּת הָאָרֶץ כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י, וְאֵין בּוֹ תֹּאַר רַק הַסְּכָמָה כְּרֹב הַשֵּׁמוֹת, וְהַכָּ"ף לְשֹׁמּוּשׁ, שֶׁלֹּא נִמְדַּד בְּכִוּוּן. וְאִם יִהְיֶה הַשֵּׁם הַזֶּה מִתֹּאַר יִתְכֵּן שֶׁיִּהְיֶה "בְּרֹת" כְּמוֹ "בַּת", מִלְּשׁוֹן "מַה בְּרִי וּמַה בַּר בְּטָנִי" (משלי לא ב), וְהוּא שֵׁם לַמִּדָּה הַקְּטַנָּה שֶׁיְּמַדְּדוּ הוֹלְכֵי אֲרְחוֹת כְּמוֹ לַמִּיל הַיּוֹם, וְיֵאָמֵר לָהּ "בַּת אֶרֶץ" כִּי הַמִּדָּה כְּמוֹ בַּת לַפְּרָסָה אוֹ לְמִדָּה אַחֶרֶת יְדוּעָה בַּיָּמִים הָהֵם. וְכֵן רָאִיתִי שֶׁאֵין קִבּוּרָה בָּרָמָה וְלֹא קָרוֹב לָהּ, אֲבָל הָרָמָה אֲשֶׁר לְבִנְיָמִן רָחוֹק מִמֶּנָּה כְּאַרְבַּע פַּרְסָאוֹת, וְהָרָמָה אֲשֶׁר

בְּהַר אֶפְרַיִם (שמואל א א א) רָחוֹק מִמֶּנּוּ יוֹתֵר מִשְּׁנֵי יָמִים. עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהַכָּתוּב שֶׁאוֹמֵר "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע" (ירמיהו לא יד) – מְלִיצָה כְּדֶרֶךְ מָשָׁל, לֵאמֹר כִּי הָיְתָה רָחֵל צוֹעֶקֶת בְּקוֹל גָּדוֹל וּמַסְפֵּד מַר, עַד שֶׁנִּשְׁמַע הַקּוֹל לְמֵרָחוֹק בָּרָמָה שֶׁהִיא בְּרֹאשׁ הָהָר לְבָנָה בִּנְיָמִן כִּי אֵינֶנּוּ שָׁם וְהִיא חֲרֵבָה מֵהֶם. לֹא נֶאֱמַר בַּכָּתוּב "בְּרָמָה רָחֵל מְבַכָּה עַל בָּנֶיהָ" אֲבָל אָמַר כִּי שָׁם נִשְׁמַע הַקּוֹל. וְנִרְאֶה בְּעֵינַי כִּי קִבְרַת יַעֲקֹב בַּדֶּרֶךְ וְלֹא הִכְנִיסָהּ לְעִיר בֵּית לֶחֶם יְהוּדָה הַקְּרוֹבָה שָׁם, לְפִי שֶׁצָּפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה יִהְיֶה לִיהוּדָה, וְלֹא רָצָה לְקָבְרָהּ רַק בִּגְבוּל בְּנָהּ בִּנְיָמִן, וְהַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הַמְּצֻבָה בָּהּ קְרוֹבָה לְבֵית אֵל בִּגְבוּל בִּנְיָמִין. וְכָךְ אָמְרוּ בְּסִפְרֵי (זאת הברכה לג יא), בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין מֵתָה, כִּדְאִיתָא בְּפָרָשַׁת וְזֹאת הַבְּרָכָה. וְרָאִיתִי לְיוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל שֶׁהוּא מַרְגִּישׁ בָּזֶה וְאָמַר, "קַל בְּרוּם עָלְמָא אִשְׁתְּמַע" וְתִרְגֵּם כָּל הַכָּתוּב עַל כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל:

פסוק יח

בֶּן אוֹנִי בֶּן צַעֲרִי. "בִּנְיָמִין", נִרְאֶה בְּעֵינַי לְפִי שֶׁהוּא לְבַדּוֹ נוֹלַד בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שֶׁהוּא בַּנֶּגֶב כְּשֶׁאָדָם בָּא מֵאֲרַם נַהֲרַיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בַּנֶּגֶב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן" (במדבר לג מ), "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה" (בראשית י"ב:ט'), בִּנְיָמִין – בֶּן יָמִין, לְשׁוֹן "צָפוֹן וְיָמִין אַתָּה בְרָאתָם" (תהלים פט יג) וּלְפִיכָךְ הוּא מָלֵא, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ה:י"ח). וְלֹא הֲבִינוֹתִי זֶה שֶׁתְּהֵא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל דְּרוֹמִית לַאֲרַם נַהֲרַיִם, שֶׁהֲרֵי אֲרַם מִזְרְחִית לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (בראשית כ"ט:א') "וַיֵּלֶךְ אַרְצָה בְּנֵי קֶדֶם", וּכְתִיב (במדבר כג ז) "מִן אֲרָם יַנְחֵנִי בָלָק מֶלֶךְ מוֹאָב מֵהַרְרֵי קֶדֶם", וְיַעֲקֹב עָבַר הַיַּרְדֵּן שֶׁהוּא לְמִזְרָחָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהָיָה חוֹזֵר דֶּרֶךְ אֱדוֹם שֶׁהוּא בִּדְרוֹם אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, נִמְצָא אֲרַם מִזְרְחִית דְּרוֹמִית לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לִצְפוֹנָהּ. אֲבָל אִם נוֹלַד בִּתְחוּם בֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה שֶׁהוּא בְּאֶרֶץ יְהוּדָה, כְּדִכְתִיב (שופטים יט ב) "בֵּית לֶחֶם יְהוּדָה", וּכְתִיב (מיכה ה א) "וְאַתָּה בֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה צָעִיר לִהְיוֹת בְּאַלְפֵי יְהוּדָה" הִנֵּה הוּא בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהִנֵּה בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין בֵּית לֶחֶם אֶפְרַת נוֹלַד. וְאִם הַמָּקוֹם בְּהַר אֶפְרַיִם, הֲרֵי הוּא בִּצְפוֹנָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (יהושע יח ה) "יְהוּדָה יַעֲמֹד עַל גְּבוּלוֹ מִנֶּגֶב וּבֵית יוֹסֵף יַעַמְדוּ עַל גְּבוּלָם מִצָּפוֹן". וְאִם בְּחֶלְקוֹ שֶׁל בִּנְיָמִין גַּם כֵּן אֵינָהּ בַּדְּרוֹם, דִּכְתִיב "וַיְהִי לָהֶם גְּבוּל לִפְאַת צָפוֹנָה". וּמִכָּל מָקוֹם אֵין טַעַם לִקְרוֹתוֹ בֶּן דָּרוֹם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אִמּוֹ קְרָאַתּוּ בֶּן אוֹנִי, וְרָצְתָה לוֹמַר בֶּן אֶבְלִי, מ"לֶחֶם אוֹנִים" (הושע ט ד), "לֹא אָכַלְתִּי בְאוֹנִי" (דברים כו יד), וְאָבִיו עָשָׂה מִן אוֹנִי – כֹּחִי, מִלְּשׁוֹן "רֵאשִׁית אוֹנִי" (בראשית מ"ט:ג'), "וּלְאֵין אוֹנִים" (ישעיהו מ כט), וְלָכֵן קָרָא אוֹתוֹ בִּנְיָמִין – בֶּן הַכֹּחַ אוֹ בֶּן הַחֹזֶק, כִּי הַיָּמִין בּוֹ הַגְּבוּרָה וְהַהַצְלָחָה, כְּעִנְיַן שֶׁכָּתוּב (קהלת י ב) "לֵב חָכָם לִימִינוֹ", "יְמִינְךָ תִּמְצָא שׂנְאֶיךָ" (תהלים כא ט) "יְמִין ה' רוֹמֵמָה" (שם קיח טז), רָצָה

לִהְיוֹת קוֹרֵא אוֹתוֹ בַּשֵּׁם שֶׁקְּרָאתוּ אִמּוֹ, כִּי כֵן כָּל בָּנָיו בַּשֵּׁם שֶׁקְּרָאוּ אוֹתָם אִמּוֹתָם יִקְרָאוּ, וְהִנֵּה תִּרְגֵּם אוֹתוֹ לְטוֹבָה וְלִגְבוּרָה. וְרָאִיתִי בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פ"ב:ט'), "בֶּן אוֹנִי" – בֶּן צַעֲרִי, "וְאָבִיו קָרָא לוֹ בִנְיָמִין" – בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְלֹא יָדַעְתִּי מַהוּ, כִּי הַכֹּל לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְכֵן שֵׁם כָּל בָּנָיו לְשׁוֹן קֹדֶשׁ הוּא. אֲבָל רָמְזוּ לְמָה שֶׁאָמַרְתִּי שֶׁתִּרְגֵּם הַלָּשׁוֹן לְטוֹבָה:

פסוק כב

וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל סִפֵּר הַכָּתוּב עַנְוָתָנוּתוֹ, כִּי שָׁמַע בְּחַלֵּל בְּנוֹ יְצוּעָיו וְלֹא צִוָּה שֶׁיּוֹצִיאוּהוּ מִבֵּיתוֹ מִכְּלַל בָּנָיו וְלֹא יִנְחַל עִמָּהֶם, אֲבָל יִמָּנֶה עִמָּהֶם וְיִהְיוּ שְׁנֵים עָשָׂר, וְהוּא יִמָּנֶה רִאשׁוֹן. וּלְכָךְ עָשָׂה מִשְׁתֵּי הַפָּרָשִׁיּוֹת פָּסוּק אֶחָד, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא תְּחִלַּת עִנְיָן, שֶׁבָּא לִמְנוֹת הַשְּׁבָטִים מִשֶּׁנּוֹלְדוּ כֻּלָּם, רָמַז כִּי רְאוּבֵן לֹא נִדְחָה בְּמַעֲשֵׂהוּ. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִתָּכֵן שֶׁבִּלְבֵּל רְאוּבֵן יְצוּעֵי בִּלְהָה מִפַּחְדּוֹ שֶׁלֹּא תֵּלֵד לְיַעֲקֹב עוֹד, כִּי הוּא הַבְּכוֹר וְחָשַׁב לְקַחַת שְׁנֵי חֲלָקִים וַיַּפְסִיד יוֹתֵר מִכָּל הָאַחִים, וְלֹא פָּחַד מֵאִמּוֹ כִּי זְקֵנָה הָיְתָה, וְאוּלַי מֵתָה זִלְפָּה, אוֹ חָשַׁשׁ לְכְבוֹד אִמּוֹ בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ שִׁפְחָתָהּ, וְלָכֵן נִטְלָה מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְזֶהוּ טַעַם "וַיִּהְיוּ בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר", כִּי לֹא הוֹלִיד אַחֲרֵי כֵן:

פסוק כח

וַיִּהְיוּ יְמֵי יִצְחָק אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה, מְכִירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף קָדְמָה לְמִיתָתוֹ שֶׁל יִצְחָק, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ה:כ"ט). וּכְבָר כָּתַבְתִּי (רמב"ן על בראשית י"א:ל"ב) שֶׁזֶּה מִנְהַג הַכָּתוּב בְּכָל הַדּוֹרוֹת, יְסַפֵּר עִנְיַן הָאָדָם וְתוֹלְדוֹתָיו וּמִיתָתוֹ, וְיַתְחִיל בְּתוֹלְדוֹת הַדּוֹר הָאַחֵר. וְרָאוּי הָיָה לְהַקְדִּים מִיתַת יִצְחָק לְתוֹלְדוֹת יַעֲקֹב, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בְּאַבְרָהָם וּבְכָל דּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים, אֲבָל יִתְכַּוֵּן הַכָּתוּב לְהַגִּיד כִּי יִצְחָק מֵת בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים אַחֲרֵי שֶׁשָּׁב אֵלָיו בְּנוֹ הַמְּבֹרָךְ הַנּוֹחֵל מַעֲלָתוֹ, וּקְבָרוּהוּ בְּכָבוֹד עֵשָׂו וְיַעֲקֹב בָּנָיו גְּדוֹלֵי הָעוֹלָם. וְלֹא הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר כִּי קְבָרוּהוּ בִּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, בַּעֲבוּר שֶׁהִזְכִּיר כִּי הָיָה בָּעִיר הַהִיא, וְאָנָה יִקְבְּרוּהוּ, רַק בְּקֶבֶר אָבִיו:

פרק לו

פסוק ב

עָדָה בַּת אֵילוֹן הִיא בָּשְׂמַת בַּת אֵילוֹן, וְנִקְרֵאת בָּשְׂמַת (בראשית כ"ו:ל"ד) עַל שֵׁם שֶׁהָיְתָה מְקַטֶּרֶת בְּשָׂמִים לַעֲבוֹדָה זָרָה. וְאָהֳלִיבָמָה הִיא יְהוּדִית, אוֹתוֹ רָשָׁע כִּנָּה שְׁמָהּ יְהוּדִית לוֹמַר שֶׁהִיא כּוֹפֶרֶת בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּדֵי לְהַטְעוֹת אֶת אָבִיו:

פסוק ג

בָּשְׂמַת בַּת יִשְׁמָעֵאל וּלְהַלָּן הוּא קוֹרֵא לָהּ מָחֲלַת (בראשית כ"ח:ט'). מָצָאתִי בְּהַגָּדַת מִדְרָשׁ סֵפֶר שְׁמוּאֵל (פרק יז), שִׁלְשָׁה מוֹחֲלִין לָהֶם עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵיהֶם, גֵּר שֶׁנִּתְגַּיֵּר וְהָעוֹלֶה לְגְדֻלָּה וְהַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה, וְלָמַד הַטַּעַם מִכָּאן, לְכָךְ נִקְרֵאת מָחֲלַת, שֶׁנִּמְחֲלוּ לוֹ עֲוֹנוֹתָיו, כָּל זֶה לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ו:ג'). וְהִנֵּה לֹא נָתַן טַעַם בַּאֲבִי אֲהֳלִיבָמָה שֶׁנִּקְרָא שָׁם בְּאֵרִי וְכָאן עֲנָה, וּבָשְׂמַת בַּת יִשְׁמָעֵאל יִהְיֶה שֵׁם הָעֶצֶם וְהוּא שֵׁם תֹּאַר לְקִטּוּר הַבְּשָׂמִים. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס"ז:י"ג) אָמְרוּ, נָתַן עֵשָׂו דַּעְתּוֹ לְהִתְגַּיֵּר, מָחֲלַת שֶׁמָּחַל לוֹ הקב"ה עַל עֲוֹנָתָיו, בָּשְׂמַת שֶׁנִּתְבַּשְּׂמָה דַּעְתּוֹ עָלָיו. וְהִנֵּה שְׁנֵיהֶם תֹּאַר, אֵין שֵׁם הָעֶצֶם נוֹדַע בָּם. וּלְכָךְ אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם כִּי הָיוּ לָהּ שְׁנֵי שֵׁמוֹת וְגַם לְאָבִיהָ. וְיִתָּכֵן לוֹמַר כִּי הַשְּׁתֵּים נָשִׁים הָהֵם מֵתוּ בְּלֹא בָנִים, אוּלַי נֶעֱנְשׁוּ בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ מִרַּת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה, וְנָשָׂא אֲחוֹת אִשְׁתּוֹ בַּת אֵלוֹן וְאַחֶרֶת אָהֳלִיבָמָה בַּת עֲנָה. אֲבָל בַּת יִשְׁמָעֵאל אֲחוֹת נְבָיוֹת בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה לָהּ שֵׁם כָּעוּר בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, מָחֲלַת, קָרָא אֶת שְׁמָהּ בַּשֵּׁם הַנִּכְבָּד אֲשֶׁר הָיָה לְאִשְׁתּוֹ הָרִאשׁוֹנָה, מִלְּשׁוֹן בְּשָׂמִים, כִּי הָיְתָה חֲבִיבָה עָלָיו בַּעֲבוּר שֶׁהָיְתָה מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ וְאֵיעֶנָּה רָעָה בְּעֵינֵי יִצְחָק אָבִיו:

פסוק ו

וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת נָשָׁיו וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנֹתָיו זֶה הַמַּסָּע הָיָה אַחֲרֵי שׁוּב אָחִיו מֵחָרָן וְהֵאָחְזוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן כְּמוֹ שֶׁאָמַר כָּאן, וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה גַּם אַחֲרֵי מוֹת אֲבִיהֶם. וְהִנֵּה בְּעוֹד אָחִיו בְּחָרָן הָיָה עֵשָׂו בְּשֵׂעִיר כַּכָּתוּב לְמַעְלָה (לב ד), אֲבָל הָעִנְיָן כִּי עֵשָׂו הָלַךְ לְשֵׂעִיר בִּימֵי אֲבוֹתֵינוּ הַחֹרִי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, וַיְהִי לְשֹׁר הוֹלֵךְ עִם ד' מֵאוֹת אִישׁ, וּבָנָיו וּבֵיתוֹ הָיוּ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיְתָה לוֹ שָׁם אֲחֻזָּה בְּמָקוֹם אֶחָד בַּמִּישׁוֹר, לֹא בָּהָר שֵׂעִיר, עַל כֵּן יִחֵס לוֹ "אַרְצָה שֵׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם". וְאַחֵרֵי שֶׁחָזַר אָחִיו לְאֶרֶץ כְּנַעַן פָּנָה לוֹ מִפָּנָיו, כִּי יָדַע שֶׁאֶרֶץ כְּנַעַן נַחֲלַת אָחִיו אֲשֶׁר נָתַן לוֹ אָבִיו בִּבְרָכָתוֹ, וְלָקַח בָּנָיו וְכָל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ עִם רַב, וְהָלַךְ לְשֵׂעִיר לְהִתְיַשֵּׁב שָׁם, וְאָז נִלְחַם בִּבְנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כִּי אוּלַי פָּחֲדוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא הָיוּ נוֹתְנִים אוֹתוֹ לָבֹא בִּגְבוּלָם בָּהָר שֵׂעִיר שֶׁהָיוּ שָׁם הַמִּבְצָרִים, אֶלָּא שֶׁיֵּשֵׁב בִּשְׂדֵה אֱדוֹם בִּמְקוֹמוֹ הָרִאשׁוֹן, "וַיַּשְׁמִידֵם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם", כְּאָמוּר בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה (דברים ב כא). וּלְכָךְ יֹאמַר שָׁם (ב ה) "כִּי יְרֻשָּׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת הַר שֵׂעִיר":

וְטַעַם **וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ** אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ו:ו'), אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת. וְרַשְׁ"י פֵּרֵשׁ (רש"י על בראשית ל"ו:ו'), לְגוּר בַּאֲשֶׁר יִמְצָא, כִּי הָלַךְ אֶל אֶרֶץ אֲשֶׁר יִמְצָא לוֹ מָקוֹם לַחֲנוֹתוֹ, עַד שֶׁבָּא אֶל הַר שֵׂעִיר וְיָשַׁב שָׁם. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁאֹמַר וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ שֵׂעִיר, וְחִסְרוֹ הַכְּנוּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ מוּבָן, שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר (בראשית ל"ב:ד') שֶׁהָיָה עוֹמֵד

בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר, וְהַיְדוּעַ כִּי לְשָׁם יוֹלִיךְ בֵּיתוֹ, וְיַזְכִּיר בְּסָמוּךְ (בראשית ל"ו:ח') "וַיֵּשֶׁב עֵשָׂו בְּהַר שֵׂעִיר". וְנִמְצָא כָּזֶה (מלכים א טז יח) "וַיָּבֹא אֶל אַרְמוֹן בֵּית הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׂרֹף עָלָיו אֶת בֵּית מֶלֶךְ", וְשִׁעוּרוֹ בֵּית הַמֶּלֶךְ הַזֶּה שֶׁהָיָה בּוֹ, וְכֵן "וַיִּשְׂרֹף אֶת הַבָּמָה הַדַּק לְעָפָר וְשָׂרַף אֲשֵׁרָה" (מלכים ב כג טו), כְּלוֹמַר אֲשֶׁר לְיָרְבָעָם הַנִּזְכֶּרֶת בַּמָּקוֹם הַהוּא, וְכֵן "וַיֹּאמֶר יוֹאָב לְכוּשִׁי לְךָ הַגֵּד לַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁתַּחוּ כוּשִׁי לְיוֹאָב" (שמואל ב יח כא) "וַחֲמוֹר וְהָאֲרִיֵה" (מלכים א יג כח), וְכֵן "כִּי נִשְׁבְּרוּ אֳנִיּוֹת בְּעֶצְיוֹן גָּבֶר" (שם כב מט), הָאֳנִיּוֹת, וְכֵן רַבִּים. אַף כָּאן וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ, כְּמוֹ אֶל הָאָרֶץ, אֶרֶץ שֵׂעִיר הַנִּזְכֶּרֶת:

פסוק ז

וְלֹא יָכְלָה אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם טַעְמוֹ עִיר מְגוּרֵיהֶם, הִיא חֶבְרוֹן אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק, כִּי אֶרֶץ כְּנַעַן תִּשָּׂא כֻּלָּה וְכָזֶה אֶלֶף פְּעָמִים, אֲבָל עֵשָׂו בִּרְאוֹתוֹ כִּי לֹא יוּכַל לַעֲמֹד בְּעִירוֹ וּבְמָקוֹמוֹ, עָזַב אֶת כָּל הָאָרֶץ לְאָחִיו וְהָלַךְ לוֹ:

פסוק ט

וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו אֲבִי אֱדוֹם בָּא לְהַזְכִּיר הַתּוֹלְדוֹת אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בָּנָיו אַחֲרֵי שֶׁהָלְכוּ עִמּוֹ לְשֵׂעִיר, כִּי הוּא לֹא הוֹלִיד שָׁם. וְהִנֵּה הֵחֵל מִמֶּנּוּ, לוֹמַר הוּא הוֹלִיד אֶת אֱלִיפַז וּרְעוּאֵל, וְהֵם הוֹלִידוּ בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר תּוֹלְדוֹת הַלָּלוּ. וְיַזְכִּיר עִמָּהֶם בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה הַנּוֹלָדִים בְּאֶרֶץ כְּנַעַן אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר לָהֶם תּוֹלָדוֹת בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר, כְּדֵי שֶׁיִּמָּנוּ עִם אֲחֵיהֶם בְּנֵי עֵשָׂו הַנִּזְכָּרִים בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה, וְעוֹד בַּעֲבוּר הֱיוֹתָם בְּשֵׂעִיר אַלּוּפִים, כִּי כָל אַלּוּפֵיהֶם יַזְכִּיר:

פסוק יב

וְתִמְנַע הָיְתָה פִילֶגֶשׁ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִקְפִּיד בְּכָל הָאֲחֵרִים לְהוֹדִיעַ שֵׁם הָאֵם דְּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר פב יד) כִּי זֶה לְהוֹדִיעַ גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, כַּמָּה הָיוּ תְּאֵבִים לְהִדָּבֵק בְּזַרְעוֹ, שֶׁהֲרֵי תִּמְנַע זוֹ בַּת אַלּוּפִים הָיְתָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע", אָמְרָה אֵינִי זוֹכָה לְהִנָּשֵׂא לְךָ, הַלְוַאי וְאֶהְיֶה פִּילֶגֶשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ו:י"ב). וְיִתָּכֵן כִּי בְּנֵי אֱלִיפַז הַחֲמִשָּׁה הָיוּ יְדוּעִים לוֹ כִּי הוֹלִידָם מִנָּשָׁיו, וַעֲמָלֵק בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ בֶּן פִּלֶגֶשׁ לֹא הָיָה לוֹ שֵׁם בְּאֶחָיו, וְהָיָה נִכְלָל עִם בְּנֵי עֵשָׂו בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ מִזַּרְעוֹ. וְהֻצְרַךְ הַכָּתוּב לוֹמַר כִּי אִמּוֹ פִּלֹנִית אֲשֶׁר הוּא נוֹדַע לָהּ יְלָדַתּוּ לֶאֱלִיפַז, אֲבָל אֵינֶנּוּ בִּכְלַל בְּנֵי עֵשָׂו וְלֹא יוּשַׁב עִמָּהֶם בְּהַר שֵׂעִיר, כִּי בִּבְנֵי הַגְּבִירוֹת יִקָּרֵא לוֹ זֶרַע וְלֹא בִּבֶן הַפִּילֶגֶשׁ, כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן אָמָה עִם בָּנָיו, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה אָבִיו. וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ נִצְטַוִּינוּ בִּבְנֵי עֵשָׂו שֶׁלֹּא נִתְעַב אוֹתָם (דברים כג ח) וְלֹא נִקֹּט אֶת אַרְצָם (שם ב ה), וְהֵם כָּל בָּנָיו הַיְדוּעִים לוֹ הַיּוֹשְׁבִים בְּשֵׂעִיר כִּי הֵם הַנִּקְרָאִים אֱדוֹם עַל שְׁמוֹ, אֲבָל בֶּן הַפִּילֶגֶשׁ אֵינוֹ בִּכְלַל בְּנֵי עֵשָׂו וְלֹא עִמָּהֶם בְּאַרְצָם, וְנִצְטַוִּינוּ בּוֹ בְּהֶפֶךְ, לְתַעֵב אוֹתוֹ וְלִמְחוֹת אֶת שְׁמוֹ. וְכָתַב רַשִׁ"י עוֹד, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים (א א לו) מוֹנֶה

תִּמְנַע בְּבָנָיו שֶׁל אֱלִיפַז, מְלַמֵּד שֶׁבָּא עַל אִשְׁתּוֹ שֶׁל שֵׂעִיר הַחוֹרִי וְיָצְאָה תִּמְנַע מִבֵּינֵיהֶם, וּכְשֶׁגָּדְלָה הָיְתָה פִּילַגְשׁוֹ, וְזֶהוּ "וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע" (בראשית ל"ו:כ"ב), וְלֹא מָנָאָהּ מִבְּנֵי שֵׂעִיר, שֶׁהָיְתָה אֲחוֹתוֹ מִן הָאֵם וְלֹא מִן הָאָב. וְאֵין דַּעְתִּי סוֹבֶלֶת זֶה, כִּי הָיָה רָאוּי לוֹמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים "וְתִמְנַע בִּתּוֹ", וְלָמָּה יִמְנֶה הָאִשָּׁה בַּבָּנִים, אוּלַי לֹא יַקְפִּיד הַכָּתוּב בְּכָךְ בַּדָּבָר הַיָּדוּעַ, כִּי מָצִינוּ שָׁם בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א ה כט) "וּבְנֵי עַמְרָם אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה וּמִרְיָם וּבְנֵי אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא" וְגוֹמֵר, וְאִם כֵּן רָאוּי שֶׁנֹּאמַר כִּי תִּמְנַע זֹאת הִיא בַּת אֱלִיפַז אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ אִשֶּׁת שֵׂעִיר הַחוֹרִי אַחֲרֵי מוֹת אִישָׁהּ, וְהָיְתָה אֲחוֹת לוֹטָן מִן הָאֵם, וּנְשֹׁאָהּ אֱלִיפַז לְפִילֶגֶשׁ, שֶׁהַגּוֹי מֻתָּר בְּבִתּוֹ. אוֹ נֹאמַר עַל דַּעַת רַבּוֹתֵינוּ כִּי תִּמְנַע הַנִּזְכָּר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים הוּא תִּמְנַע הָאַלּוּף הַנִּזְכָּר לְמַטָּה (בראשית ל"ו:מ') שֶׁנִּמְנָה שָׁם מִבְּנֵי אֱלִיפַז, כַּאֲשֶׁר נִמְנָה קֹרַח וְהוּא בֶּן אֲהָלִיבָמָה, כִּי שְׁנֵיהֶם הָיוּ מַמְזֵרִים, נוֹלְדוּ מֵאֶחָד וְנִמְנִים עִם בְּנֵי הָאַחֵר, כִּי רָחוֹק שֶׁיִּמָּנֶה הָאִשָּׁה בֵּין הַבָּנִים בְּתוֹכָם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵשׁ לַחְשֹׁב בּוֹ כִּי תִּמְנַע פִּילֶגֶשׁ אֱלִיפַז אַחֲרֵי לִדְתָּהּ אֶת עָמָלֵק יָלְדָה בֵּן וַתִּקַּשׁ בְּלִדְתָּהּ וַתָּמָת, וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ תִּמְנַע בַּעֲבוּר הַזְכִּיר שְׁמָהּ, וְאָבִיו אֱלִיפַז קָרָא לוֹ קֹרַח, וְלֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַבֵּן הַזֶּה לְתִמְנַע אִמּוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יַאֲרִיךְ, כִּי הַכַּוָּנָה הָיְתָה לְמִנּוֹת עָמָלֵק בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אֲבָל בְּנֵי אֱלִיפַז שִׁבְעָה הָיוּ, וּמְנָה הַכָּתוּב הָאַלּוּפִים דֶּרֶךְ מַעֲלָתָם, עַל כֵּן הִקְדִּים קְנַז וְקֹרַח לְגַעְתָּם. וַאֲנִי עוֹד סוֹבֵר בַּכָּתוּב הַזֶּה מָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ בִּשְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם מִדּוֹת (מדה יא) שֶׁהָאַגָּדָה נִדְרֶשֶׁת, אָמְרוּ, סָדוּר הָיָה רָאוּי לִהְיוֹת אֶלָּא שֶׁנֶּאֱמַר (דהי"ב ל יח) "כִּי מַרְבִּית הָעָם" וְכוּ', וְגַם רוֹדְפֵי הַפְּשָׁט יֹאמְרוּ כֵּן בִּפְסוּקִים אֲחֵרִים, וְכֵן זֶה יֹאמַר "בְּנֵי אֱלִיפַז תֵּימָן אוֹמָר צְפוֹ וְנַעֲתָם וּקְנַז וְתִמְנַע", וְחָזַר וְאָמַר "הָיְתָה פִילֶגֶשׁ לֶאֱלִיפַז בֶּן עָשָׂו וַתֵּלֶד לֶאֱלִיפַז אֶת עָמָלֵק", וְלֹא הִזְכִּיר שֵׁם הַפִּילֶגֶשׁ, וְהָאֱמֶת שֶׁהִיא אֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע, וְהִיא הַסִּבָּה שֶׁלֹּא הִזְכִּיר שְׁמָהּ, כִּי לֹא רָצָה לֵאמֹר שְׁנֵי פְּעָמִים "וְתִמְנַע" לַזֹּאת וְלַנְּקֵבָה. וְהִנֵּה בְּנֵי אֱלִיפַז שִׁבְעָה וְהֵם הָאַלּוּפִים הַנִּזְכָּרִים לוֹ, אֲבָל הֶחֱלִיפוּ שֵׁם זֶה הַקָּטָן בַּעֲבוּר הֱיוֹת שְׁמוֹ כְּשֵׁם הַפִּילֶגֶשׁ שֶׁלֹּא יֵחָשֵׁב כִּבְנָהּ, וּקְרָאוּהוּ קֹרַח בַּעֲלוֹתוֹ לְמַעֲלַת אַלּוּף. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ו:ב'), כִּי קֹרַח בֶּן אֲהָלִיבָמָה אֵשֶׁת עֵשָׂו הוּא נִמְנָה פַּעֲמַיִם, כִּי הוּא הַקָּטָן מִבְּנֵי אֲהָלִיבָמָה, וְגִדֵּלְתּוֹ עָדָה, וְכֵן בְּנֵי מִיכַל בַּת שָׁאוּל כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין יט). וְעַל דַּעַת הַזֹּו יִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב בְּדִבְרֵי הַיָּמִים כִּי תִּמְנַע יָלְדָה עָמָלֵק, שֶׁיִּהְיֶה שִׁעוּרוֹ וּלְתִמְנַע עָמָלֵק, וְחִסְּרוֹ הַלָּמֶ"ד כְּדֶרֶךְ "וּשְׁנֵי שָׂרֵי גְדוּדִים הָיוּ בֶן שָׁאוּל" (שמואל ב ד ב), לְבֶן שָׁאוּל. וְהַנָּכוֹן מָה שֶׁחָשַׁבְתִּי בּוֹ, וְטַעַם "אֵלֶּה בְּנֵי עֵדָה" עַל הָרֹב, כִּי עָמָלֵק אֵינֶנּוּ בְּנָהּ, וְכֵן "אֵלֶּה בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר יֻלַּד לוֹ בְּפַדַּן אָרָם" (בראשית ל"ה:כ"ו), אֵינוֹ עַל בִּנְיָמִין:

פסוק כ

אֵלֶּה בְּנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי הַחֹרִי שֵׁם אִישׁ הָיָה אֲבִי אֻמָּה קַדְמוֹנִית תִּקָּרֵא עַל שְׁמוֹ כְּמוֹ הָאֱמוֹרִי וְהַפְּרִזִּי, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ב כב) "אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם", וְנִקְרָא שֵׂעִיר עַל שֵׁם הָאָרֶץ שֶׁנִּקְרֵאת שֵׂעִיר, וְהַשֵּׁם הַזֶּה הָיָה לָאָרֶץ מִן עֲשָׂו שֶׁהוּא אִישׁ שֵׂעִיר מִיּוֹם שֶׁהָלַךְ שָׁם וְאֵילָךְ, וְכֵן שֵׁם אֱדוֹם מִמֶּנּוּ הָיָה, אֲבָל הַכָּתוּב הִפְרִישׁ בֵּינֵיהֶם, כִּי אֵלֶּה הֵם בְּנֵי שֵׂעִיר הַחֹרִי שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְמַבְּרַאשׁוֹנָה, לֹא בְּנֵי שֵׂעִיר הָאֲדוֹמִי אֲשֶׁר בָּא שָׁם, וְעוֹד אֲפָרֵשׁ יְחוּס הַחֹרִי בְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה (דברים ב י) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וְכָתַב רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ל"ו:כ'), הִזְכִּיר הַכָּתוּב זֶה לְהַפְרִישׁ יְחוּסֵי שֵׂעִיר וְעֵשָׂו, כִּי יִשְׂרָאֵל יְצַוּוּ עַל בְּנֵי עֵשָׂו. וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ל"ו:כ"ד), לֹא הֶזִּקִּק לִכְתֹּב מִשְׁפְּחוֹת הַחֹרִי אֶלָּא מִפְּנֵי תִּמְנַע לְהוֹדִיעַ גְּדֻלַּת אַבְרָהָם:

פסוק כב

וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע כְּמוֹ "וַאֲחוֹת תּוּבַל קַיִן נַעֲמָה" (בראשית ד':כ"ב), "וְאַחְיוֹתֵיהֶם צְרוּיָה וַאֲבִיגַיִל" (דהי"א ב טז), "וְתָמָר אֲחוֹתָם" (שם ג ט), "וְסָרַח אֲחוֹתָם" (בראשית מ"ו:י"ז), כִּי הַמִּנְהָג לְיַחֵס הַבַּת אֶל הָאַחִים. וְהָיָה רָאוּי שֶׁתִּתְמַנֶּה לְמַעְלָה עִם בְּנֵי שֵׂעִיר וְדִישׁוֹן וְאֵצֶר וְדִישָׁן וְתִמְנַע אֲחוֹתָם, אֲבָל הָיְתָה אֲחוֹת לוֹטָן בַּת אָבִיו וּבַת אִמּוֹ, לֹא אֲחוֹת שְׁאָר הָאַחִים, וְלָכֵן רָצָה לְיַחֵס אוֹתָהּ אֵלָיו, אוֹ שֶׁהָיְתָה אֲחוֹתוֹ מִן הָאֵם וְלֹא מִן הָאָב, וְאֵינֶנָּה בַּת שֵׂעִיר הַחֹרִי:

פסוק כד

וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה הַוּי"ו יִתֵּרָה, וְכֵן "עֶבֶד אָבִיךָ וַאֲנִי מֵאָז וְעַתָּה וַאֲנִי עַבְדֶּךָ" (שמו"ב ט טו לד) דִּין שְׁנֵיהֶם אֲנִי, "וְאֵלֶּה רָאשֵׁי בֵית אֲבוֹתָם וְעֵפֶר וְיִשְׁעִי" (דהי"א ה כד), וּכְמוֹהֶם רַבִּים. וְהִנֵּה צִבְעוֹן זֶה הוּא הַבֵּן הַשְּׁלִישִׁי לְשֵׂעִיר הַחֹרִי, וְהוֹלִיד שְׁנֵי בָּנִים אֵלּוּ, אַיָּה וַעֲנָה, וְסִפֵּר הַכָּתוּב כִּי עֲנָה זֶה בֶּן צִבְעוֹן הוּא אוֹתוֹ עֲנָה שֶׁמָּצָא הַיְמִם בַּמִּדְבָּר בִּרְעוֹתוֹ הַחֲמוֹרִים שֶׁל צִבְעוֹן אָבִיו, לְהַבְדִּיל בֵּינוֹ וּבֵין עֲנָה דּוֹדוֹ אֲחִי צִבְעוֹן אָבִיו, וְזֶה עֲנָה בֶּן צִבְעוֹן הוּא חֲמִיו שֶׁל עֵשָׂו:

אֲשֶׁר מָצָא אֶת הַיֵּמִם כְּדַעַת מִקְצָת רַבּוֹתֵינוּ בַּתַּלְמוּד (פסחים נד) הֵם הַפְּרָדִים, וְזֶה הָאִישׁ מָצָא כִּי יוֹלִידוּ מִין שֶׁלֹּא בְּמִינוֹ, וְאֵין כֵּן בִּשְׁאָר מִינֵי הַכִּלְאַיִם. וְאָמַר "בַּמִּדְבָּר בִּרְעוֹתוֹ הַחֲמוֹרִים", כִּי הָיוּ לוֹ שָׁם בַּמִּדְבָּר חֲמוֹרִים רַבִּים תּוֹבְעִים אֲתוֹנוֹת, וְהִרְבִּיעָם עִם הַסּוּסִיּוֹת וְהוֹלִידוּ. וְנִרְאֶה שֶׁנֶּחְשַׁב לוֹ בְּדוֹרוֹ לְחָכְמָה, כִּי הִכִּיר בְּמִינֵיהֶם שֶׁהֵם קְרוֹבִים בַּטֶּבַע וְיוֹלִידוּ, וְהָיָה נוֹדָע בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא, וְעַל כֵּן יִתָּאֲרֵהוּ בּוֹ. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ו:כ"ד) תִּרְגֵּם "גִּבָּרַיָּא", וְהַנִּרְאֶה מִסְּבָרָתוֹ כִּי עֲנָה זֶה בָּאוּ עָלָיו מִן הָאֻמָּה

הַנִּקְרֵאת אֵימִים לְפָנִים עַם גָּדוֹל וָרָם כַּעֲנָקִים (דברים ב י), וְרָצוּ לִגְזֹל מִמֶּנּוּ הַחֲמוֹרִים שֶׁל צִבְעוֹן אֲבִיו, וְהוּא הָיָה בַּמִּדְבָּר וְאֵין עוֹזֵר לוֹ, וַתִּמְצָא יָדוֹ לָהֶם וְהִצִּיל מִיָּדָם, וְהוּא מִלְּשׁוֹן "תִּמְצָא יָדְךָ לְכָל אֹיְבֶיךָ" (תהלים כא ט), "וְלֹא הִמְצִיתְךָ בְּיַד (שאול) דָּוִד" (שמואל ב ג ח). אוֹ יֹאמַר שֶׁמָּצָא אוֹתָם וְנִצַּל וְהָיָה נוֹדָע בַּגְּבוּרָה הַזֹּאת, וְנָכוֹן הוּא:

פסוק כה

וְאֵלֶּה בְּנֵי עֲנָה דִּשֹׁן וְאָהֳלִיבָמָה בַּת עֲנָה דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לֵאמֹר בַּבָּנוֹת כֵּן, כְּמוֹ "וְאֵת דִּינָה בִתּוֹ" (בראשית מ"ו:ט"ו), וְזֶה עֲנָה הוּא הַבֵּן הָרְבִיעִי לְשֵׂעִיר הַחוֹרִי אֲחִי צִבְעוֹן הַנִּמְנֶה אַחֲרָיו לְמַעְלָה (בראשית ל"ו:כ'), כִּי הַפָּרָשָׁה תִּמְנֶה שִׁבְעָה בְּנֵי שֵׂעִיר הַחוֹרִי כְּתוֹלְדֹתָם, וְהָיָה לָזֶה עֲנָה בֵּן אֶחָד יִקָּרֵא גַּם כֵּן דִּישׁוֹן כְּשֵׁם דּוֹדוֹ, וְלוֹ בַּת תִּקָּרֵא אָהֳלִיבָמָה כְּשֵׁם קְרוֹבָתָהּ בַּת עֲנָה בֶּן צִבְעוֹן, וּלְכָךְ יֹאמַר הַכָּתוּב בְּאֵשֶׁת עֵשָׂו (בראשית ל"ו:ב') אָהֳלִיבָמָה בַת עֲנָה בַּת צִבְעוֹן, לְהַגִּיד כִּי הִיא בַּת עֲנָה שֶׁמָּצָא הַיְמִים נֶכְדַּת צִבְעוֹן, לֹא אָהֳלִיבָמָה בַּת עֲנָה בֶּן שֵׂעִיר הַחוֹרִי אֲחִי צִבְעוֹן. וְעַל דַּעַת קְצָת רַבּוֹתֵינוּ (פסחים נד) אֵין בַּפָּרָשָׁה רַק אִישׁ אֶחָד הַנִּקְרָא עֲנָה, וְהוּא בֶּן צִבְעוֹן שֶׁבָּא בִּזְנוּת עַל אִמּוֹ אֵשֶׁת שֵׂעִיר הַחוֹרִי, וְיִמְנֶה אוֹתוֹ הַכָּתוּב (בראשית ל"ו:כ') בִּבְנֵי שֵׂעִיר הַחוֹרִי כִּי יַחְשְׁבוּהוּ הָאֲנָשִׁים כִּבְנוֹ וְיִקְרְאוּהוּ עֲנָה בֶּן שֵׂעִיר, וְגִדְּלוֹ בֵּין בָּנָיו בְּחֶשְׁבּוֹ שֶׁהוּא בְּנוֹ, וְיִמְנֶה אוֹתוֹ הַכָּתוּב פַּעַם אַחֶרֶת (בראשית ל"ו:כ"ד) עַל פִּי הָאֱמֶת בֵּן לְצִבְעוֹן. וְזֶה מִדְרָשָׁם שֶׁל דּוֹרְשֵׁי חוּמְרוֹת כְּמוֹ שֶׁמָּזְכָּר בְּמַסֶּכֶת פְּסָחִים (שם), וְאֵינֶנּוּ דִּבְרֵי הַכֹּל בַּגְּמָרָא וְלֹא מַשְׁמָעוֹ שֶׁל מִקְרָא כְּלָל:

פסוק כו

וְאֵלֶּה בְּנֵי דִישָׁן חֶמְדָּן וְאֶשְׁבָּן הוּא דִּישׁוֹן הַבֵּן הַחֲמִישִׁי לְשֵׂעִיר, כִּי אֵין קְפִידָא שֶׁיִּקָּרֵאנּוּ דִּישָׁן אוֹ דִּישׁוֹן רַק כְּשֶׁהֵם בְּפָסוּק אֶחָד לְהַבְדִּיל בֵּין שְׁנֵיהֶם. וְכֵן "וַיַּעַשׂ חִירוֹם אֶת הַכִּיֹּרוֹת וַיְכַל חִירָם" (מלכים א ז מ) וְהַצָּרְךָ הַכָּתוּב בְּכָאן לְקָרְאוֹ דִּישָׁן שֶׁלֹּא יֵחָשֵׁב שֶׁהוּא דִּישׁוֹן בֶּן עֲנָה הַנִּזְכָּר בְּסָמוּךְ לְיַחֵס לוֹ תּוֹלְדוֹת כִּי כֵן יִהְיֶה בַּמַּשְׁמָע:

פסוק לא

וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם נִכְתַּב זֶה לְהַגִּיד כִּי נִתְקַיְּמָה בּוֹ בִּרְכַּת יִצְחָק שֶׁאָמַר לוֹ "וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה" (בראשית כ"ז:מ'), כִּי גָּבְרוּ עַל בְּנֵי שֵׂעִיר הַחוֹרִי וּמָלְכוּ עֲלֵיהֶם בְּאַרְצָם, וְאֵלֶּה הֶעָרִים מְדִינוֹת בְּאֶרֶץ אֱדוֹם, כִּי בָּצְרָה לֶאֱדוֹם הִיא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו לד ו) "כִּי זֶבַח לַה' בְּבָצְרָה וְטֶבַח גָּדוֹל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם", וְכֵן אֶרֶץ הַתֵּימָנִי מֵאֱדוֹם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (עובדיה א ט) "וְחַתּוּ גִבּוֹרַיִךְ תֵּימָן לְמַעַן יִכָּרֵת אִישׁ מֵהַר עֵשָׂו", וְכֻלָּם כָּךְ הַמָּה. אֲבָל סִפֵּר הַכָּתוּב כִּי לֹא הָיוּ מֶלֶךְ בֶּן מֶלֶךְ כַּאֲשֶׁר הָיוּ בְּיִשְׂרָאֵל. **וְלִפְנֵי מְלֹךְ מֶלֶךְ**, יָמִים רַבִּים קֹדֶם, וְאֵין טַעַם "לִפְנֵי מְלֹךְ מֶלֶךְ" שֶׁנִּמְשְׁכָה מַלְכוּת אֱלֹה עַד מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל (ראה רש"י

ורד"ק), אֲבָל לֵאמֹר כִּי אָז לֹא תִּהְיֶה לָהֶם מַלְכוּת, לְקַיֵּם "וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד" (בראשית כ"ז:מ'). וְיִתָּכֵן שֶׁאֵלּוּ כֻּלָּם בִּימֵי מֹשֶׁה כְּבָר עָבְרוּ, כִּי הָיוּ זְקֵנִים בְּעֵת שֶׁהִמְלִיכוּ אוֹתָם וְלֹא הֶאֱרִיכוּ יָמִים:

פסוק לה

וְטַעַם **הַמַּכָּה אֶת מִדְיָן בִּשְׂדֵה מוֹאָב** לְהַגִּיד גְּבוּרָתוֹ, שֶׁבָּאוּ הַמִּדְיָנִים בִּשְׂדֵה מוֹאָב לְהִשָּׁגֵב עִמָּם וְנִצַּח אֶת כֻּלָּם. **וּבַעַל חָנָן בֶּן עַכְבּוֹר** הָיָה מִמְּקוֹם שָׁאוּל, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר לוֹ עִיר אַחֶרֶת. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה חָנָן – מָקוֹם, וְהוּא בַּעַל עָלָיו, וְאַחֲרֵי כֵן מָלַךְ:

פסוק מ

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו מִתְּחִלָּה (בראשית ל"ו:ט"ו-י"ט) מָנָה בְּנֵי בָּנָיו שֶׁהָיוּ אַלּוּפִים בַּדּוֹר הַהוּא, וְאַחַר כֵּן הִצְלִיחוּ מִזַּרְעוֹ לְמַלּוֹכָה, וְאַחֲרֵי כֵן פָּסְקָה מַלְכוּתָם וְחָזְרוּ וְנָתְנוּ אֶת אֵלּוּ אַלּוּפִים לְרֹאשׁ, וְכָךְ נֶאֱמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א א נא) "וַיָּמָת הֲדַד וַיִּהְיוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אַלּוּף תִּמְנָע", כְּךָ פֵּרֵשׁ רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ו:מ'). וּמָה שֶׁאָמַר "לְמִשְׁפְּחוֹתָם לִמְקֹמֹתָם בְּשִׁמוֹתָם לְמוֹשְׁבוֹתָם בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם" (בראשית ל"ו:מ"ג), כִּי הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ כָּל הָאַחִים אַלּוּפִים יוֹשְׁבִים כֻּלָּם בְּעִיר אַחַת מוֹשְׁלִים בָּעָם כְּאֶחָד, אוֹ כְּעֻנְיַן נְשִׂיאֵי שֵׁבֶט וְרָאשֵׁי בָּתֵּי אָבוֹת, אֲבָל אֵלּוּ אַחֲרוֹנִים הָיוּ אַלּוּפִים לְמִשְׁפְּחוֹתָם, כִּי כָל אֶחָד הָיָה אַלּוּף לְכָל מִשְׁפָּחוֹת בְּנֵי עֵשָׂו וּבְכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם, וְהוּא לְבַדּוֹ נִקְרָא בַּדּוֹר אַלּוּף, אֵין אַחֵר נִקְרָא כֵּן בְּכָל אֶרֶץ אֲחֻזָּתָם, כִּי הָיוּ כְּמֶלֶכִים לְאַרְצָם אֲבָל לֹא יָשְׁבוּ לְכִסֵּא לָהֶם וְלֹא נָתְנוּ עֲלֵיהֶם הוֹד מַלְכוּת. וְנִכְתְּבָה הַפָּרָשָׁה בְּדֶרֶךְ הַנְּבוּאָה לְדַעַת רַבִּים (רש"י ואב"ע והרד"ק). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי הַנְּבוּאָה לָמָּה תַזְכִּיר אֶת אֵלֶּה, וְעַד אֵיזֶה זְמַן תִּמְנֶה וְתַפְסִיק בָּהֶם. אֲבָל הַנָּכוֹן שֶׁכָּל אֵלֶּה לִפְנֵי הַתּוֹרָה, וְנֹאמַר שֶׁמָּשְׁלוּ כְּאֶחָד, וְיִהְיֶה פֵּרוּשׁ לִמְקֹמֹתָם שֶׁמָּשַׁל כָּל אֶחָד בִּמְקוֹמוֹ, אוֹ שֶׁהָיָה מֶמְשַׁלְתָּם זְמַן מוּעָט, וּשְׁנוֹת רִשְׁעִים תִּקְצֹרְנָה (משלי י כז):

פסוק מג

מַגְדִּיאֵל זוֹ רוֹמִי, לְשׁוֹן רַשְׁ"י. וְלֹא הֲבִינוֹתִי זֶה, כִּי אִם נֹאמַר שֶׁיִּהְיֶה נְבוּאָה לְיָמִים רַבִּים וּלְעִתִּים רְחוֹקוֹת, הִנֵּה מְלָכִים רַבִּים מָלְכוּ לֶאֱדוֹם עַל מַלְכוּת רוֹמִי וְאֵין רוֹמִי אַלּוּף, אֲבָל הִיא מַלְכוּת גְּדוֹלָה וְאֶמְתָּנִי וְתַקִּיפָא יַתִּירָא, לֹא הָיָה כָּמוֹהָ בַּמַּמְלָכוֹת. אֲבָל מָה שֶׁאָמְרוּ בְּפִרְקֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (לח), בְּשָׁכַר שֶׁפִּנָּה אֶת כֵּלָיו מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו נָתַן לוֹ מֵאָה מְדִינוֹת מִשֵּׂעִיר וְעַד מַגְדִּיאֵל, וּמַגְדִּיאֵל זוֹ רוֹמִי, שֶׁנֶּאֱמַר "אַלּוּף מַגְדִּיאֵל אַלּוּף עִירָם", כַּוָּנָתָם בָּזֶה מָה שֶׁהוֹדַעְתִּיךָ כַּמָּה פְּעָמִים, כִּי הָיוּ הַמִּקְרִים בָּרִאשׁוֹנִים רָמֶז לְזַרְעָם, וְהִנֵּה אֵלֶּה הָאַלּוּפִים הָאַחֲרוֹנִים עֻשָּׂרָה עִם מַגְדִּיאֵל רָמַז שֶׁיִּהְיוּ מַלְכֵי אֱדוֹם בְּמֶמְשַׁלְתָּם בַּמַּלְכוּת הָרְבִיעִית, עֲשָׂרָה יִמְלְכוּ עַל אֶרֶץ אֱדוֹם וְהָעֲשִׂירִי מֵהֶם יִמְלֹךְ עַל רוֹמִי, וּמִשָּׁם תִּתְפַּשֵּׁט אַחֲרֵי כֵן

מַלְכוּתָם עַל כָּל הָעוֹלָם. וְלָזֶה יִרְמֹז שֵׁם מַגְדִּיאֵל, שֶׁיִּתְגַּדֵּל עַל כָּל אֵל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בּוֹ (דניאל יא לו) "וְעָשָׂה כִרְצוֹנוֹ הַמֶּלֶךְ וְיִתְרוֹמֵם וְיִתְגַּדֵּל עַל כָּל אֵל", וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שם ז כד) "וְקַרְנַיָּא עֲשַׂר מִנַּהּ מַלְכוּתָא עַשְׂרָה מַלְכִין יְקוּמוּן וְאָחֳרָן יְקוּם אַחֲרֵיהוֹן וְהוּא יִשְׁנֵא מִן קַדְמָיֵא", וְאָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ע"ו:ו'), כֻּלָּם בְּיוֹצְאֵי יְרֵכוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַכָּתוּב מְדַבֵּר, וְדָרְשׁוּ (שם פג ד) "אַלּוּף עִירָם", שֶׁהוּא עָתִיד לַעֲרֹם תִּסּוּרִיּוֹת לַמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, בְּמַהֵרָה יִגָּלֶה:

פרק לז

פסוק א

וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו כִּי אָמַר שֶׁאַלּוּפֵי עֵשָׂו יָשְׁבוּ בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם, כְּלוֹמַר הָאָרֶץ שֶׁלָּקְחוּ לָהֶם לַאֲחֻזַּת עוֹלָם, אֲבָל יַעֲקֹב יָשַׁב גֵּר כְּאָבִיו בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם אֶלָּא לִכְנַעַן, וְהַכַּוָּנָה לְהַגִּיד כִּי הֵם בּוֹחָרִים לָגוּר בָּאָרֶץ הַנִּבְחֶרֶת וְשֶׁנִּתְקַיֵּם בָּהֶם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" (בראשית ט"ו:י"ג) וְלֹא בְּעֵשָׂו, כִּי בְּיַעֲקֹב לְבַדּוֹ יִקָּרֵא לָהֶם זָרַע:

פסוק ב

אֵלֶּה תֹּלְדוֹת יַעֲקֹב וְאֵלֶּה שֶׁל תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב, אֵלֶּה יִשּׁוּבֵיהֶן וְגִלְגּוּלֵיהֶן עַד שֶׁבָּאוּ לִכְלַל יִשּׁוּב, סִבָּה רִאשׁוֹנָה – "יוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה", עַל יְדֵי זֶה נִתְגַּלְגְּלוּ וְיָרְדוּ. זֶהוּ יִשּׁוּב פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא לִהְיוֹת דָּבָר דָּבוּר עַל אָפְנָיו. לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:ב'). וְאֵין לְשׁוֹן לְתוֹלְדוֹת שֶׁיִּהְיֶה עַל הַיִּשּׁוּב. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ז:א'), אֵלֶּה הַמְאֹרָעוֹת שֶׁאֵרְעוּ לוֹ וְהַקּוֹרוֹת שֶׁבָּאוּ עָלָיו, כְּטַעַם "מַה יֵּלֶד יוֹם". וְאֵין אָדָם מוֹלִיד קוֹרוֹתָיו, רַק לְיָמִים מְיֻחָסִים שֶׁיּוֹלִידוּם. וְאוּלַי יֹאמַר אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַיָּמִים שֶׁל יַעֲקֹב. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אֵלֶּה תֹּלְדוֹת יַעֲקֹב – יוֹסֵף וְאֶחָיו אֲשֶׁר יַזְכִּיר, וְאָחַז הַכָּתוּב דֶּרֶךְ קְצָרָה בִּשְׁמוֹתָם, שֶׁכְּבָר הִזְכִּירָם לְמַעְלָה, אֲבָל אָמַר אֵלֶּה תֹּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף וְאֶחָיו אֲשֶׁר אֵרַע לָהֶם כָּכָה. וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן שֶׁיִּרְמֹז "אֵלֶּה" אֶת כָּל הַנִּזְכָּרִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה, שִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבוֹתֶיךָ מִצְרַיְמָה, כִּי כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר בְּ"אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת עֵשָׂו" בָּנִים וּבְנֵי בָנִים מְלָכִים וְאַלּוּפִים כָּל אֲשֶׁר הָיוּ בָּהֶם עַד זְמַן הַתּוֹרָה, כֵּן יִמְנֶה בְּתוֹלְדוֹת יַעֲקֹב בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו וְכָל זַרְעוֹ, רַק יַזְכִּיר בָּהֶם הַפְּרָטִים בְּתוֹלְדוֹתָם:

וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה נַעֲרוּת, מְמַשְׁמֵשׁ בְּעֵינָיו וּמְתַקֵּן בִּשְׂעָרוֹ. "אֶת בְּנֵי בִלְהָה", כְּלוֹמַר וְרָגִיל אֶת בְּנֵי בִלְהָה, לְפִי שֶׁהָיוּ אֶחָיו מְבַזִּין אוֹתָן וְהוּא מְקָרְבָן. "אֶת דִּבָּתָם רָעָה", כָּל רָעָה שֶׁהָיָה רוֹאֶה בְּאֶחָיו בְּנֵי לֵאָה הָיָה מַגִּיד לְאָבִיו, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:ב'). וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא הִצִּילוּהוּ בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת וְהוּא אוֹהֵב אוֹתָם וּמְקָרְבָן וּמַגִּיד לְאָבִיו עַל הָאַחִים בְּבִזְיוֹנָם, וְאִם נֹאמַר שֶׁיִּרְאוּ מִן הָאַחִים, וְהִנֵּה הֵם ד' וּרְאוּבֵן עִמָּהֶם

וְיוֹסֵף עַצְמוֹ, וְתִגְבַּר יָדָם עֲלֵיהֶם, וְאַף כִּי לֹא יָבֹאוּ עִמָּהֶם בְּמִלְחָמָה. וְעוֹד כִּי נִרְאֶה בַּכָּתוּב כִּי כֻּלָּם הִסְכִּימוּ בְּמִכְירָתוֹ. אֲבָל לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פ"ד:ז') עַל כֻּלָּם הָיָה מוֹצִיא הַדִּבָּה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי זֶה הַכָּתוּב שָׁב לְבָאֵר מָה שֶּׁהִזְכִּיר, וְשִׁעְבּוּדוֹ יוֹסֵף וְהוּא נַעַר בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רֹעֶה בַּצֹּאן אֶת אֶחָיו, אֶת בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו, וְדוֹמֶה לוֹ בַּסֵּדֶר הַזֶּה (בראשית מ':ה') "וַיַּחַלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם אִישׁ חֲלֹמוֹ בְּלַיְלָה אֶחָד אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ הַמַּשְׁקֶה וְהָאֹפֶה אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר אֲסוּרִים בְּבֵית הַסֹּהַר", שָׁב לְפָרֵשׁ מִלַּת "שְׁנֵיהֶם" אֲשֶׁר הִזְכִּיר, וְשִׁעְבּוּדוֹ וַיַּחַלְמוּ חֲלוֹם שְׁנֵיהֶם הַמַּשְׁקֶה וְהָאֹפֶה אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר אֲסוּרִים בְּבֵית הַסֹּהַר אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלוֹמוֹ, וְכֵן רַבִּים. אוֹ שֶׁיִּהְיֶה "וְהוּא" מוֹשֵׁךְ אַחַר עִמּוֹ, וּמִשְׁפָּטוֹ וְהוּא נַעַר וְהוּא אֶת בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו, יֹאמַר כִּי הוּא נַעַר וְהוּא עִם בְּנֵי בִלְהָה וְעִם בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו תָּמִיד, לֹא יִפָּרֵד מֵהֶם בַּעֲבוּר נַעֲרוּתוֹ, כִּי לָהֶם צִוָּה אֲבִיהֶם שֶׁיִּשְׁמְרוּהוּ וְיִשָּׁרְתוּהוּ, לֹא לִבְנֵי הַגְּבִירוֹת, וְהוּא מֵביא מֵהֶם דִּבָּה רָעָה אֶל אֲבִיהֶם, וְלָכֵן יִשְׁנָאוּהוּ אֵלֶּה הָאַרְבָּעָה הָאַחִים. וְאַחַר כֵּן אָמַר כִּי אָבִיו אֲהֵבוֹ, וַיִּרְאוּ אֶחָיו הָאֲחֵרִים כִּי אֹתוֹ אָהַב אֲבִיהֶם יוֹתֵר מִכֻּלָּם וַיִּקְנְאוּ בּוֹ וַיִּשְׂנְאוּהוּ, נִמְצָא שָׂנוּא מִכֻּלָּם, בְּנֵי הַגְּבִירוֹת יִקְנְאוּ בּוֹ לְמָה יֹאהַב אוֹתוֹ מֵהֶם וְהֵם בְּנֵי גְּבִירָה כָּמוֹהוּ, וּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת אֲשֶׁר לֹא יִקְנְאוּ בָּזֶה לְמַעֲלָתוֹ עֲלֵיהֶם יִשְׂנְאוּ בּוֹ בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ מֵביא דִּבָּתָם אֶל אֲבִיהֶם. וְטַעַם "דִּבָּתָם רָעָה", לְהַפְלִיג, כִּי כָל דִּבָּה רָעָה הִיא. וְעַל דַּעַת רַשְׁ"י (במדבר יד לו) יִתָּכֵן שֶׁתִּהְיֶה דִּבָּה טוֹבָה, וּ"מֵביא דִּבָּה" הוּא אֲשֶׁר יִרְאֶה יַגִּיד, אֲבָל "מוֹצִיא דִּבָּה הוּא כְּסִיל" הָאוֹמֵר שֶׁקֶר. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵינֶנּוּ קָשֶׁה שֶׁיִּקְרָאֻנוּ נַעַר וְהוּא בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ קָטָן מִכֻּלָּם יִקְרָאֻנוּ כֵן, לוֹמַר כִּי לֹא הָיָה מִתְחַזֵּק כְּאֶחָיו וְיִצְטָרֵךְ לִהְיוֹתוֹ עִם בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה מִפְּנֵי נַעֲרוּתוֹ. וּכְתִיב בִּרְחַבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה (דהי"ב יג ז) "וּרְחַבְעָם הָיָה נַעַר וְרַךְ לֵבָב וְלֹא הִתְחַזַּק לִפְנֵיהֶם" וְהוּא בֶּן אַרְבָּעִים וְאַחַת שָׁנָה בְּמָלְכוֹ, וְכֵן "הֲשָׁלוֹם לַנַּעַר לְאַבְשָׁלוֹם" (שמואל ב יח לב), וּבְנְיָמִן בְּרִדְתּוֹ לְמִצְרַיִם גָּדוֹל מִמֶּנּוּ וְיִקְרָאֻנוּ נַעַר פְּעָמִים רַבִּים. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:ב') תִּרְגֵּם "וְהוּא נַעַר" – "וְהוּא מְרַבֵּי עִם בְּנֵי בִלְהָה", יֹאמַר כִּי מִיּוֹם הֱיוֹתוֹ נַעַר הוּא עִמָּהֶם, הֵם גִּדְּלוּהוּ כְּאָב וְהֵם יְשָׁרְתוּהוּ, גַּם נָכוֹן הוּא, וְעַל הַדֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי כִּי הַכָּתוּב יְסַפֵּר כִּי מֵאֵלֶּה יָבִיא הַדִּבָּה וְלִבְנֵי הַגְּבִירוֹת בְּקָנְאָתָם. וְטַעַם "נְשֵׁי אָבִיו", כִּי נָשָׂיו הָיוּ שֻׁלְקָחָם לְנָשִׁים, וְלֹא יִקְרָא אוֹתָם הַכָּתוּב שְׁפָחוֹת רַק בִּהְיוֹתָן עִם רָחֵל וְלֵאָה שֶׁהֵן גְּבִירוֹת לָהֶן, וְכֵן "וַיָּשֶׂם אֶת הַשְּׁפָחוֹת וְאֶת יַלְדֵיהֶן" (בראשית ל"ג:ב'), לוֹמַר כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתָן שְׁפָחוֹת לְרָחֵל וּלְלֵאָה שָׁם אוֹתָן לִפְנֵיהֶן. וְכֵן "וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּלֶגֶשׁ אָבִיו" (בראשית ל"ה:כ"ב), שֶׁאִלּוּ הָיְתָה

גְּבֶרֶת לֹא יֵעָשֶׂה כֵן. וְיִתָּכֵן כִּי בְּחַיֵּי רָחֵל וְלֵאָה יִקְרָא אוֹתָן שְׁפָחוֹת וּפִילַגְשִׁים, וְעַתָּה מֵתוּ וּלְקָחָן לְנָשִׁים:

פסוק ג

כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ שֶׁנּוֹלַד לוֹ בְּעֵת זִקְנָתוֹ. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:ג') תִּרְגֵּם "אֲרֵי בַר חַכִּים הוּא לֵהּ", שֶׁכָּל מָה שֶׁלָּמַד מִשֵּׁם וְעֵבֶר מָסַר לוֹ. דָּבָר אַחֵר שֶׁהָיָה זִיו אִיקוֹנִין שֶׁלּוֹ דּוֹמֶה לוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:ג'). וְכֵן אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ל"ז:ג'), כִּי בֶן זְקוּנִים, שֶׁהוֹלִידוֹ לִזְקוּנָיו וְהוּא בֶּן תִּשְׁעִים וְאַחַת שָׁנָה, וְגַם אָחָיו בְּנֵימִין קָרְאוּ יֶלֶד זְקוּנִים קָטָן. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן בְּעֵינַי כִּי הַכָּתוּב אָמַר שֶׁאָהַב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו בַּעֲבוּר שֶׁהוּא בֶּן זְקוּנִים וְגַם כָּל בָּנָיו נוֹלְדוּ לוֹ בִּזְקוּנָיו, וְהִנֵּה יִשְׂשכָר וּזְבוּלוּן אֵינָם גְּדוֹלִים מִיּוֹסֵף רַק כְּשָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם. וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי כִּי מִנְהַג הַזְּקֵנִים שֶׁיְּקִחוּ אֶחָד מִבְּנֵיהֶם הַקְּטַנִּים לִהְיוֹת עִמּוֹ לְשָׁרְתוֹ, וְהוּא נִשְׂעָן עַל יָדוֹ תָּמִיד לֹא יִפָּרֵד מִמֶּנּוּ, וְהוּא נִקְרָא לוֹ בֶּן זְקוּנָיו בַּעֲבוּר שֶׁיִּשְׁרְתוֹ לִזְקוּנָיו. וְהִנֵּה לָקַח יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף לַדָּבָר הַזֶּה וְהָיָה עִמּוֹ תָּמִיד, וְעַל כֵּן לֹא יָלַךְ עִם הַצֹּאן בִּרְעוֹתָם בְּמָקוֹם רָחוֹק. וְאוּנְקְלוֹס שֶׁאָמַר "בַּר חַכִּים" יִרְצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה בֶּן דַּעַת וְחָכָם בְּעֵינֵי אָבִיו, וְטַעְמוֹ כְּטַעַם זְקֵנִים, וְתִרְגֵּם בְּיֶלֶד זְקוּנִים "בַּר סֵבְתִּין" כִּי לֹא אָמַר הַכָּתוּב בְּכָאן "כִּי בֶן זְקוּנִים הָיָה" אֲבָל אָמַר "הוּא לוֹ", שֶׁהָיָה כֵּן בְּעֵינָיו, וְזֹאת כַּוָּנָתָם בְּאָמְרָם (ב"ר פד ח), כָּל מָה שֶׁלָּמַד מֹשֶׁה וְעֵבֶר מָסַר לוֹ, לוֹמַר שֶׁמָּסַר לוֹ חָכְמוֹת וְסִתְרֵי תּוֹרָה וּמְצָאוֹ מַשְׂכִּיל וּבַעַל סוֹד בָּהֶם כְּאִלּוּ הָיָה זָקֵן וְרַב יָמִים:

פסוק ז

קָמָה אֲלֻמָּתִי וְגַם נִצָּבָה וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם עִנְיַן הַחֲלוֹם בַּאֲלֻמּוֹת כִּי הֶרְאוּהוּ שֶׁעַל יְדֵי אֲלֻמּוֹת וּתְבוּאָה יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ. וְעִנְיַן "תְּסֻבֶּינָה", כִּי יַקִּיפוּ אוֹתוֹ כְּמֶלֶךְ עָתִיד לַכִּידוֹר אֲשֶׁר עֲבָדָיו יַחֲנוּ סָבִיב לוֹ:

פסוק ח

הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית ל"ז:ח'), אֲנַחְנוּ נִשְׁתַּמֵּךְ מֶלֶךְ עָלֵינוּ אוֹ אַתָּה תִּמְשֹׁל בָּנוּ בְּחָזְקָה. וְיוֹתֵר נָכוֹן דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:ח'), הַתְּהֶיֶה מֶלֶךְ עָלֵינוּ אוֹ שָׁלְטוֹן מוֹשֵׁל בָּנוּ, כִּי לִשְׁנֵיהֶם אָדָם מִשְׁתַּחֲוֶה, לֹא תִּהְיֶה עָלֵינוּ לְעוֹלָם לֹא מֶלֶךְ וְלֹא מוֹשֵׁל. וְטַעַם "עַל חֲלֹמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו", שֶׁהָיוּ שׂוֹנְאִים אוֹתוֹ עַל הַחֲלוֹמוֹת וְגַם עַל הַסִּפּוּר שֶׁהוּא מְסַפֵּר אוֹתוֹ לָהֶם כְּמִתְהַלֵּל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "שִׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתִּי":

פסוק י

וַיְסַפֵּר אֶל אָבִיו סִפֵּר הַחֲלוֹם הַזֶּה לְאָבִיו וְלֹא הָרִאשׁוֹן, כִּי הוּא עַצְמוֹ הַמַּכִּיר בְּפִתְרוֹנוֹ כִּי הַשֵּׁמֶשׁ יִרְמֹז לְאָבִיו, וְהוּא גָּעַר בּוֹ. וְטַעַם "וְאֶל אֶחָיו" פַּעַם שֵׁנִית, כִּי יְסַפֵּר אוֹתוֹ לְאָבִיו בְּפְנֵי אֶחָיו, וְהוּא גָּעַר אוֹתוֹ לְשַׁכֵּךְ חֲמָתָם מֵעָלָיו. וְטַעַם "מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתָּ", כְּמוֹ "מָה אָדָם וַתֵּדָעֵהוּ" (תהלים קמד ג), כְּלוֹמַר מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֵינוֹ כְּלוּם שֶׁתַּגִּידֵנוּ כִּי אֵינָם אֶלָּא דְּבָרִים בְּטֵלִים. אוֹ טַעַם הַגְּעָרָה לוֹמַר, אֵיךְ נְשָׂאֲךָ לִבְּךָ לַחְלֹם הַחֲלוֹם הַזֶּה, אֵין זֶה כִּי אִם גֹּבַהּ לֵב וְנַעֲרוּת שֶׁיַּעֲלוּ דְּבָרִים כְּאֵלּוּ עַל לִבָּבְךָ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בַּחֲלוֹמוֹת (דניאל ב כט) "רַעְיוֹנְךָ עַל מִשְׁכָּבְךָ סְלִקוּ" וְכָתוּב (שם ד ב) "וְהַרְהֹרִין עַל מִשְׁכְּבִי":

הֲבוֹא נָבוֹא אֲנִי וְאִמְּךָ וַהֲלֹא אִמּוֹ כְּבָר מֵתָה, וְהוּא לֹא הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהַדְּבָרִים מַגִּיעִים לְבִלְהָה שֶׁגִּדַּלַתּוּ כְּאִמּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ (ברכות נה) לָמְדוּ מִכָּאן שֶׁאֵין חֲלוֹם בְּלֹא דְּבָרִים בְּטֵלִים. וְיַעֲקֹב נִתְכַּוֵּן לְהוֹצִיא הַדָּבָר מִלֵּב בָּנָיו שֶׁלֹּא יְקַנְאוּהוּ בְּכָךְ, אָמַר לוֹ, כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּאִמְּךָ כָּךְ הַכֹּל בָּטֵל, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:י'). וּלְפִי דַּעְתִּי כִּי בְּעֵת שֶׁיָּרַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם כְּבָר מֵתָה בִּלְהָה גַּם זִלְפָּה, כִּי הַכָּתוּב אָמַר בְּסִפּוּר שִׁבְעִים נֶפֶשׁ (בראשית מ"ו:כ"ו) "מִלְּבַד נְשֵׁי בְנֵי יַעֲקֹב", וְלֹא הִזְכִּיר "מִלְּבַד נָשָׁיו וּנְשֵׁי בָּנָיו". וְאִם תֹּאמַר כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹתָם פִּילַגְשִׁים לֹא רָצָה לוֹמַר "לְבַד מִנְּשֵׁי בְנֵי יַעֲקֹב וּפִילַגְשָׁיו", הִנֵּה כָּתוּב "נְשֵׁי אֲבִיו". וְרָחוֹק הוּא שֶׁיִּהְיֶה הַיֶּרַח רֶמֶז לְפִילַגְשׁוֹ. אֲבָל עִנְיַן הַחֲלוֹם כִּי הַשֶּׁמֶשׁ רֶמֶז לְיַעֲקֹב וְהַיֶּרַח רֶמֶז לִבְנֵי בֵּיתוֹ וְכָל נָשָׁיו שֶׁבָּהֶן הָיוּ תּוֹלְדוֹתָיו, וְיִרְמֹז כִּי כָּל תּוֹלְדוֹתָיו יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ וְהֵם כָּל שִׁבְעִים נֶפֶשׁ יוֹצְאֵי יְרֵכוֹ, כִּי כֻּלָּם הִשְׁתַּחֲווּ בְּבוֹאָם אֵלָיו, וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים אֵלּוּ אֶחָיו אֲשֶׁר הִשְׁתַּחֲווּ לוֹ בְּפְנֵי עַצְמָן טֶרֶם בֹּא אֲבִיהֶם, כְּדִכְתִיב (בראשית מ"ג:כ"ו) "וַיָּבֹא יוֹסֵף הַבַּיְתָה וַיָּבִיאוּ לוֹ אֶת הַמִּנְחָה אֲשֶׁר בְּיָדָם הַבַּיְתָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ לוֹ אַפַּיִם אָרְצָה":

פסוק יד

וַיִּשְׁלָחֵהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן יַזְכִּיר הַכָּתוּב הַמָּקוֹם אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ מִשָּׁם לוֹמַר כִּי הָיָה מֻרְחָק רַב בֵּינֵיהֶם וְלָכֵן עָשׂוּ עִמּוֹ רָעָה, כִּי רְחוֹקִים הָיוּ מֵאֲבִיהֶם, וּלְהַגִּיד כִּי יוֹסֵף לִכְבוֹד אָבִיו נִתְאַמֵּץ לָלֶכֶת אַחֲרֵיהֶם אֶל מָקוֹם רָחוֹק, וְלֹא אָמַר אֵיךְ אֵלֵךְ וְהֵם שׂוֹנְאִים אוֹתִי. וּלְרַבּוֹתֵינוּ עוֹד בָּזֶה מִדְרָשׁ (ב"ר פד יג), לְהַשְׁלִים עֵצָה עֲמֻקָּה שֶׁל חֶבֶר הַנָּאָה הַקְּבוּר בְּחֶבְרוֹן:

פסוק טו

וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תֹעֶה בַּשָּׂדֶה יֹאמַר כִּי הוּא תּוֹעֶה מִן הַדֶּרֶךְ וְלֹא הָיָה יוֹדֵעַ אָנָה יֵלֵךְ, וְנִכְנַס בַּשָּׂדֶה כִּי בְּמָקוֹם הַמִּרְעֶה הָיָה מְבַקֵּשׁ אוֹתָם. וְיֵאָרִיךְ הַכָּתוּב בָּזֶה לְהַגִּיד כִּי סִבּוֹת רַבּוֹת בָּאוּ אֵלָיו שֶׁהָיָה רָאוּי לַחֲזֹר לוֹ, אֲבָל הַכֹּל סָבַל לִכְבוֹד אָבִיו, וּלְהוֹדִיעֵנוּ עוֹד כִּי הַגְּזֵרָה אֱמֶת וְהַחֲרִיצוּת שֶׁקֶר, כִּי זִמֵּן לוֹ הקב"ה מוֹרֵה דֶּרֶךְ שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ לַהֲבִיאוֹ בְּיָדָם.

וְלָזֶה נִתְכַּוְּנוּ רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר פד יד) בְּאָמְרָם כִּי הָאִישִׁים הָאֵלֶּה הֵם מַלְאָכִים, שֶׁלֹּא עַל חִנָּם הָיָה כָּל הַסִּפּוּר הַזֶּה, לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי עֲצַת ה' הִיא תָּקוּם:

פסוק יז

נָסְעוּ מִזֶּה הִסִּיעוּ עַצְמָן מִן הָאַחְוָה. "נֵלְכָה דֹתָיְנָה", לְבַקֵּשׁ לְךָ נִכְלֵי דָתוֹת שֶׁיְּמִיתוּךָ בָהֶם. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ שָׁם מָקוֹם הוּא, וְאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, לְשׁוֹן ר' שְׁלֹמֹה. וְאֵין הַכַּוָּנָה לְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁיְּפָרֵשׁ לוֹ הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה מִן הָאַחְוָה וְהָלְכוּ לְעוֹרֵר עָלֶיךָ דִּינִין וְתַרְעוֹמוֹת, שֶׁאִם כֵּן הָיָה נִמְנָע לְלֶכֶת וְלֹא הָיָה מְסַכֵּן בְּעַצְמוֹ. אֲבָל הַכַּוָּנָה לָהֶם כִּי הָאִישׁ גַּבְרִיאֵל אֲשֶׁר הִגִּיד לוֹ הִגִּיד אֱמֶת, וְאָמַר לָשׁוֹן מְשַׁמֵּשׁ לִשְׁנֵי פָּנִים וּשְׁנֵיהֶם אֱמֶת, וְהוּא לֹא הֵבִין הַנִּסְתָּר בּוֹ וְהָלַךְ אַחַר הַנִּגְלֶה מִמֶּנּוּ, וַיֵּלֶךְ אַחַר אֶחָיו וַיִּמְצָאֵם בְּדֹתָן כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ. וְדָרְשׁוּ זֶה מִפְּנֵי שֶׁהָאִישׁ הַזֶּה הוּא מַלְאָךְ, וְאִם כֵּן יוֹדֵעַ הוּא אָנָה הֵם, וְלָמָּה לֹא אָמַר הִנָּם בְּדוֹתָן וְאָמַר כְּמִסְתַּפֵּק שֶׁשָּׁמַע מֵהֶם שֶׁיֵּלְכוּ שָׁם וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ אָנָה הֵם עַתָּה, וְלָכֵן יַעֲשׂוּ מִדְרָשׁ בְּמַאֲמָרוֹ: **כִּי שָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים** שֶׁמַּעְתִּי אוֹתָם שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים נֵלְכָה דֹתָיְנָה, וְכֵן "וְרִבְקָה שׁוֹמַעַת" (בראשית כ"ז:ה') הָיְתָה שׁוֹמַעַת. וְיִתָּכֵן שֶׁיֹּאמַר נָסְעוּ הָרוֹעִים מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי אֲנָשִׁים אוֹמְרִים נֵלְכָה דֹתָיְנָה, אוּלַי הֵם אַחֶיךָ, דַּבֵּר עִמּוֹ כְּמַסְתִּיר פָּנִים מִן הָעִנְיָן:

פסוק יח

וַיִּתְנַכְּלוּ אוֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ הָיוּ חוֹשְׁבִים לְהָמִית אוֹתוֹ בְּנִכְלֵיהֶם אֲשֶׁר יִתְנַכְּלוּ בְּטֶרֶם יִקָּרֵב אֲלֵיהֶם וְלֹא יִצְטָרְכוּ לִשְׁפֹּךְ דָּמוֹ בִּידֵיהֶם. וְכָךְ אָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פ"ד:י"ד), נְשֹׂאָה בּוֹ אֶת הַכְּלָבִים. וְאוּלַי עָשׂוּ כֵן וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָם, וְכַאֲשֶׁר רָאוּ כִּי קָרֵב אֲלֵיהֶם וְלֹא יָכְלוּ לַהֲמִיתוֹ בְּנִכְלֵיהֶם, אָמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו, הִנֵּה בָּא אֵלֵינוּ וְעַתָּה נַהַרְגֵהוּ אֲנַחְנוּ:

פסוק כ

וְנִרְאֶה מַה יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו מְלִיצָה דֶּרֶךְ לַעַג, נִרְאֶה אַחֲרֵי מוֹתוֹ אִם נִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָמְרוּ עַתָּה נִרְאֶה מָה יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו, כִּי אִם יַצִּילוּהוּ מְיַדֵּינוּ מָלֹךְ יִמְלֹךְ עָלֵינוּ. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (שם), רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת, נִרְאֶה מַה יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו, כְּלוֹמַר דְּבַר מִי יָקוּם מִמֶּנִּי וּמֵהֶם:

פסוק כב

אַל תִּשְׁפְּכוּ דָם אָמַר לָהֶם, הִנֵּה הָיִיתִי סוֹבֵל לָכֶם כַּאֲשֶׁר חֲשַׁבְתֶּם לְהָמִית אוֹתוֹ בְּנִכְלֵיכֶם, כִּי גַּם אֲנִי שְׂנֵאתִיו וְרָצִיתִי שֶׁיּוּמַת עַל יְדֵי אֲחֵרִים, אֲבָל אַתֶּם אַל תִּהְיוּ שׁוֹפְכִים דָּם בִּידֵיכֶם, חָלִילָה לָכֶם. וְהַכַּוָּנָה לְרָאוּבֵן בְּכָל זֶה הָיְתָה לְהַצִּילוֹ לַהֲשִׁיבוֹ אֶל אָבִיו. וְהַכָּתוּב סִפֵּר מָה שֶׁאָמַר לָהֶם רְאוּבֵן וְשָׁמְעוּ אֵלָיו, אֲבָל דְּבָרִים אֲחֵרִים אָמַר לָהֶם מִתְּחִלָּה שֶׁלֹּא קִבְּלוּ מִמֶּנּוּ,

כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהֶם (בראשית מ"ב:כ"ב) "הֲלֹא דִבַּרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אַל תֶּחֱטְאוּ בַיֶּלֶד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם", וְכַאֲשֶׁר רָאָה שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ לְעָזְבוֹ, אָמַר לָהֶם, אִם כֵּן אַל תִּשְׁפְּכוּ דָם בֵּידֵיכֶם, וְלֹא אָמַר "דָּמוֹ" כִּי הֶרְאָה עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יֹאמַר כֵּן לְאַהֲבָתוֹ רַק שֶׁלֹּא יִהְיוּ שׁוֹפְכִים דָּם, לְמֵד אוֹתָם שֶׁאֵין עֹנֶשׁ הַגּוֹרֵם כְּעֹנֶשׁ הַשׁוֹפֵךְ דָּם בְּיָדָיו. וְטַעַם "אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר", לֵאמֹר הִנֵּה הַבּוֹר הַזֶּה עָמֹק וְלֹא יוּכַל לָצֵאת הֵימֶנּוּ, וְהוּא בַּמִּדְבָּר וְאִם יִצְעַק אֵין מוֹשִׁיעַ לוֹ כִּי אֵין עוֹבֵר עָלָיו. וְסִפֵּר הַכָּתוּב כִּי הָיָה רֵיק וְאֵין בּוֹ מָיִם, שֶׁאִם הָיָה בּוֹ מַיִם לֹא יַטְבִּיעוּ אוֹתוֹ, שֶׁכְּבָר נִמְנְעוּ מִשְׁפֹּךְ דָּמוֹ. וְכָתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:כ"ד), מִמַּשְׁמַע שֶׁנֶּאֱמַר "וְהַבּוֹר רֵק", אֵינֶנִּי יוֹדֵעַ שֶׁאֵין בּוֹ מַיִם, מַה תַּלְמוּד לוֹמַר "אֵין בּוֹ מָיִם" – מַיִם אֵין בּוֹ אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ, לְשׁוֹן רַשְׁ"י מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (שבת כב). וְאִם כֵּן הָיוּ נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים בְּחוֹרֵי הַבּוֹר, אוֹ שֶׁהָיָה עָמֹק וְלֹא יָדְעוּ בָּהֶם, שֶׁאִלּוּ הָיוּ רוֹאִים אוֹתָם וְלֹא יַזִּיקוּ לְיוֹסֵף הָיָה הַדָּבָר בָּרוּר לָהֶם שֶׁנַּעֲשָׂה לוֹ נֵס גָּדוֹל וְשֶׁהוּא צַדִּיק גָּמוּר, וְיָדְעוּ כִּי זְכוּתוֹ תַּצִּילֶנּוּ מִכָּל רַע, וְאֵיךְ יִגְּעוּ בְּמִשִׁיחַ הַשֵּׁם אֲשֶׁר הוּא חָפֵץ בּוֹ וּמַצִּילוֹ, וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ו כג) "אֱלָהִי שְׁלַח מַלְאֲכֵהּ וּסְגַר פֶּם אַרְיָוָתָא וְלָא חַבָּלוּנִי כָּל קֳבֵל דִּי קֳדָמוֹהִי זְכוּ הִשְׁתְּכַחַת לִי", אֲבָל הֵם לֹא יָדְעוּ בַּדָּבָר. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֹאמַר "וְהַבּוֹר רֵק אֵין בּוֹ מָיִם" כְּלָל, שֶׁגַּם אִם הָיוּ בּוֹ מַיִם מְעַט יִקָּרֵא רֵק, וְכֵן "כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה" (מלכים ב כ א), כְּלָל בְּשׁוּם פָּנִים, וְהַכֹּל בֵּאוּר וְחָזוּק:

פסוק כה

וְהִנֵּה אֹרַחַת יִשְׁמְעֵאלִים בָּאָה מִגִּלְעָד כַּאֲשֶׁר נָשְׂאוּ עֵינֵיהֶם וְרָאוּ מֵרָחוֹק אֲנָשִׁים בָּאִים מִדֶּרֶךְ גִּלְעָד הִכִּירוּ כִּי אֹרַחַת יִשְׁמְעֵאלִים הִיא בַּגְּמַלִּים, וְיָדְעוּ כִּי לְמִצְרַיִם יֵלְכוּ, כִּי מִגִּלְעָד יוּבָא הַצֳּרִי וְהַנְּכֹאת, וּלְמִצְרַיִם הָיָה דַּרְכָּם לְהוֹלִיךְ אוֹתוֹ. וְלָכֵן אָמַר לָהֶם יְהוּדָה, הִנֵּה הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה מֵאֶרֶץ מֶרְחָק וְהוֹלְכִים אֶל אֶרֶץ רְחוֹקָה, נִמְכְּרֶנּוּ לָהֶם כִּי לֹא יוֹדֵעַ הַדָּבָר. וְכַאֲשֶׁר קָרְבוּ לָהֶם מָצְאוּ כִּי הָיוּ בַּעֲלֵי סְחוֹרָה אֲשֶׁר לָהֶם הַנְּכֹאת וְהַצֳּרִי אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סוֹחֲרִים, שֶׁשָּׁכְרוּ הַגְּמַלִּים מֵהַיִּשְׁמְעֵאלִים, וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לַמִּדְיָנִים שֶׁקָּנוּ אוֹתוֹ לִסְחוֹר בּוֹ לִסְחוֹרָה, כִּי אֹרַחַת הַיִּשְׁמְעֵאלִים מַשְׁכִּירֵי הַגְּמַלִּים לֹא יִקְנוּ הֵם סְחוֹרָה לְעַצְמָם, וְאָמַר (בפסוק כח) "וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לַיִּשְׁמְעֵאלִים", כִּי לָהֶם מָסְרוּ אוֹתוֹ, שֶׁהֵם מוֹלִיכִים הַסְּחוֹרָה לְמִצְרַיִם. וְזֶה טַעַם "מִיַּד הַיִּשְׁמְעֵאלִים אֲשֶׁר הוֹרְדֻהוּ שָׁמָּה" (בראשית ל"ט:א'), כִּי הָיָה בְּיָדָם, אֲבָל הַמִּדְיָנִים הָיוּ בְּעָלָיו וְהֵם סָחֲרוּ בּוֹ, וְהוּא שֶׁאָמַר "וְהַמְּדָנִים מָכְרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרָיִם". וְכָל מַעֲשֶׂה בַּכָּתוּב פַּעַם יִסַּפֵּר אוֹתוֹ בַּמּוּשָׁל הַמְצֻוֶּה בּוֹ וּפַעַם בַּשֶּׁלִּיחַ שֶׁיַּעֲשֶׂנּוּ בְּיָדוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יא ז) "אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה", וְכָתוּב אַחֵר (שם לד יב) "אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל", וְכֵן אָמַר (מלכים א ז נא) "וַתִּשְׁלַם כָּל

הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר עָשָׂה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה", וְחִירָם עָשָׂאהּ, כְּדִכְתִיב (שם ז יד) "וַיָּבֹא אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה וַיַּעַשׂ אֶת כָּל מְלַאכְתּוֹ", וּבְיוֹסֵף עַצְמוֹ אָמַר (בראשית ל"ט:כ"ב) "אֶת כָּל אֲשֶׁר עֹשִׂים שָׁם הוּא הָיָה עֹשֶׂה", נוֹתֵן הַמַּעֲשֶׂה לַמְצַוֶּה בּוֹ וְלָעוֹשֶׂה אוֹתוֹ. וְרִבִּי אַבְרָהָם אָמַר (בפסוק כח) כִּי הַמִּדְיָנִים יִקָּרְאוּ יִשְׁמְעֵאלִים, כַּאֲשֶׁר אָמַר הַכָּתוּב עַל מַלְכֵי מִדְיָן "כִּי יִשְׁמְעֵאלִים הֵם" (שופטים ח כד). וְאֵינָנּוּ כַּאֲשֶׁר חָשַׁב, כִּי הַכָּתוּב שָׁאָמַר (שם) "כִּי נִזְמֵי זָהָב לָהֶם כִּי יִשְׁמְעֵאלִים הֵם" יִרְמֹז עַל בְּנֵי קֶדֶם, שֶׁהַמִּלְחָמָה הַהִיא לָהֶם הָיְתָה, דִּכְתִיב (שם ו לג) "וְכָל מִדְיָן וַעֲמָלֵק וּבְנֵי קֶדֶם נֶאֶסְפוּ יַחְדָּו", וּבְנֵי קֶדֶם הֵם יִשְׁמְעֵאלִים, כִּי עַל כָּל בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם אָמַר (בראשית כ"ה:ו') "וַיְשַׁלְּחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי קֵדְמָה אֶל אֶרֶץ קֶדֶם". גַּם יִתָּכֵן שֶׁהָיוּ הַמַּלְכִים יִשְׁמְעֵאלִים, וְהֵם מָלְכוּ עַל מִדְיָן, כִּי לָמָּה יִקָּרְאוּ מִדְיָן עַל שֵׁם יִשְׁמָעֵאל אֲחִיהֶם. וְהַנָּכוֹן בְּפֹשַׁט הַכָּתוּב בְּיוֹסֵף מָה שֶּׁאָמְרוּ בּוֹ, אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר פד כ) שֶׁנִּמְכַּר פְּעָמִים רַבּוֹת:

פסוק כו

וְכִסּוּ אֶת דָּמוֹ וְנַעֲלִים אֶת מִיתָתוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:כ"ו). וְכֵן אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:כ"ו) "וּנְכַסֵּי עַל דְּמֵהּ". וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כִּפְשׁוּטוֹ, כִּי מִנְהַג רוֹצְחֵי מִסְתָּרִים לְהָרֹג הַנִּרְצָח וּלְקָבְרוֹ וּלְכַסּוֹת דָּמוֹ בֶּעָפָר, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב יב) "וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל", וּלְכָךְ אָמַר לָהֶם הִנֵּה אֲנַחְנוּ הוֹרְגִים אֶת אָחִינוּ וּמְכַסִּים אֶת דָּמוֹ בֶּעָפָר, כִּי כֵן יֵחָשֵׁב לָנוּ, וְהִנֵּה רְאוּבֵן לִמֵּד לָהֶם שֶׁלֹּא יִשְׁפְּכוּ דָם בְּיָדָם אֲבָל יַשְׁלִיכוּהוּ בַּבּוֹר וְיָמוּת שָׁם, שֶׁאֵין עֹנֶשׁ הַגּוֹרֵם כְּעֹנֶשׁ הַשּׁוֹפֵךְ דָּם, וּבָא יְהוּדָה עַתָּה וְאָמַר, גַּם זֶה יֵחָשֵׁב לָנוּ לְרִצּיָחָה כְּאִלּוּ אֲנַחְנוּ הֲרַגְנוּהוּ, וְכֵן הַדָּבָר בֶּאֱמֶת, וּכְעִנְיַן שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמואל ב יב ט) "וְאֹתוֹ הָרַגְתָּ בְּחֶרֶב בְּנֵי עַמּוֹן", וְדִינָא רַבָּא וְדִינָא זוּטָא אִכָּא בֵּינַיְהוּ, וּשְׁנֵיהֶם אָמְרוּ אֱמֶת:

פסוק לב

וַיְשַׁלְּחוּ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים וַיָּבִיאוּ אֶל אֲבִיהֶם בְּצִוּוּי, אוֹ וַיָּבִיאוּ הַשִּׁלּוּחִים הַמְּבִיאִים, כִּי שָׁלְחוּ אוֹתָהּ וְעוֹדָם בְּדוֹתָן, וְאָמְרוּ "זֹאת מָצָאנוּ הַכֶּר נָא", אוֹ שֶׁשָּׁלְחוּהָ אֶל חֲבֵרוֹן לְבֵית הָאֶחָד מֵהֶן וּבְבוֹאָם הִכְנִיסוּהָ לִפְנֵי אֲבִיהֶם וְאָמְרוּ לוֹ זֹאת מָצָאנוּ. וְכָל זֶה לְהִתְנַכֵּר בָּעִנְיָן, כִּי אִם שָׁתְקוּ הָיָה חוֹשֵׁד אוֹתָם לֵאמֹר אַתֶּם הֲרַגְתֶּם אוֹתוֹ, כִּי יָדַע קִנְאָתָם בּוֹ. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים "וַיְשַׁלְּחוּ" – שֶׁתָּקְעוּ בָּהּ הַשֶּׁלַח לְקָרְעָהּ בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים כִּדְמוּת שְׁנֵי חַיּוֹת, מִלְּשׁוֹן "בְּשֶׁלַח יַעֲבֹרוּ" (איוב לו יב). וְטַעַם "הַפַּסִּים", כִּי שָׁלְחוּ אוֹתָהּ שֶׁיַּכִּירֶנָּה בַּפַּסִּים אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ:

פסוק לה

וְכָל בְּנוֹתָיו בִּתּוֹ וּבַת בְּנוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּכָּנֵס בַּכְּלָל הַזֶּה גַּם כַּלּוֹתָיו עִמָּהֶן, כִּי בִּכְלַל הַבָּנוֹת יִקָּרְאוּ גַּם הַכַּלּוֹת כֵּן, אוֹ כְּמַאֲמַר חֲכָמִים (ב"ר פד יט), אֵין אָדָם נִמְנָע מִלִּקְרֹא לְכַלּוֹתָיו

בְּנוֹתָיו, וְכֵן אָמְרָה נָעֳמִי לְכַלּוֹתֶיהָ, "לֵכְנָה" (רות א ח) "שׁוּבְנָה בְנֹתַי" (רות א יב), "אַל בְּנֹתַי" (רות א יג), "לְכִי בִתִּי" (שם ב ב), וְאֵינֶנּוּ רַק דֶּרֶךְ חִבָּה בִּלְבַד, כְּמוֹ "הֲלֹא שָׁמַעַתְּ בִּתִּי" (שם ב ח):

פסוק לו

שַׂר הַטַּבָּחִים שׁוֹחֲטֵי בְּהֵמוֹת הַמֶּלֶךְ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ז:ל"ו). וְכֵן "וַיֶּרֶם הַטַּבָּח" (שמואל א ט כד), "לְרַקָּחוֹת וּלְטַבָּחוֹת" (שם ח יג). אֲבָל יוֹתֵר קָרוֹב דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:ל"ו), בַּעֲבוּר הֱיוֹת בֵּית הַסֹּהַר בְּבֵיתוֹ, וּמְצִינוּ טְבִיחָה לַהֲרִיגַת הָאֲנָשִׁים, "הָכִינוּ לְבָנָיו מַטְבֵּחַ" (ישעיהו יד כא) "טַבַּחְתָּ וְלֹא חָמָלְתָּ" (איכה ב כא), וּרְאָיָה לַדָּבָר הַכָּתוּב בְּדָנִיֵּאל (ב יד) "לְאַרְיוֹךְ רַב טַבָּחַיָּא דִּי מַלְכָּא דִּי נְפַק לְקַטָּלָא לְחַכִּימֵי בָּבֶל":

פרק לח

פסוק ב

בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ח:ב') "תַּגָּרָא", כְּלוֹמַר אִישׁ סוֹחֵר שֶׁבָּא לָגוּר בָּאָרֶץ בְּסִחוֹרָתוֹ. וְדַעְתּוֹ לוֹמַר כִּי בְּנֵי יַעֲקֹב יִשְׁתַּמְּרוּ מִלִּשָּׂא כְּנַעֲנִיּוֹת כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֲבִיהֶם יִצְחָק גַּם אַבְרָהָם, וְכֵן הִזְכִּירוּ בַּגְּמָרָא בְּמַסֶּכֶת פְּסָחִים (פסחים נ'). וְהָיוּ נְשֵׁיהֶם מִצְרִיּוֹת עַמּוֹנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת וּמְיֻחָסֵי בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה. וּלְכָךְ יְחֻד הַכָּתוּב עַל שָׁאוּל בֶּן שִׁמְעוֹן (להלן מו י) "וְשָׁאוּל בֶּן הַכְּנַעֲנִית", כִּי הוּא לְבַדּוֹ בָּהֶם, וְגַם שָׁם דָּרְשׁוּ (ב"ר פ יא) שֶׁהִיא דִּינָהּ שֶׁנִּבְעֲלָה לִכְנַעֲנִי. וְרַבּוֹתֵינוּ (שם פד יט) נָחְלְקוּ בַּדָּבָר, אָמְרוּ, רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר תְּאוֹמוֹת נוֹלְדוּ עִם הַשָּׁבָטִים וְנִשָּׂאוּם. רַבִּי נְחֶמְיָה אוֹמֵר, כְּנַעֲנִיּוֹת הָיוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁלֹּא הִקְפִּיד רַבִּי נְחֶמְיָה בְּיִחוּסָן, שֶׁלֹּא נִתְכַּוְּנוּ אֶלָּא לוֹמַר שֶׁנִּשְׂאוּ מִנְּשֵׁי אֶרֶץ כְּנַעַן, אֲבָל הָיוּ מִן הַגֵּרִים וְהַתּוֹשָׁבִים הַבָּאִים מִכָּל הָאֲרָצוֹת, אוֹ עַמּוֹנִיּוֹת וּמוֹאֲבִיּוֹת וּמִיֶּתֶר הָעַמִּים, כִּי לֹא נִתְכַּוְּנוּ רַק לְחָלֵק עַל רַבִּי יְהוּדָה שֶׁלֹּא נָשְׂאוּ אַחְיוֹתֵיהֶם, שֶׁאֲחוֹתוֹ מִן הָאֵם אֲסוּרָה לְבְנֵי נֹחַ (סנהדרין נח). וּלְדַעַת רַבִּי יְהוּדָה יִצְטָרְכוּ בְּנֵי לֵאָה לְשֵׁאת תְּאוֹמוֹת שִׁשָּׁה הָאֲחֵרִים, וְהֵם יִשְׂאוּ שֶׁלָּהֶם, אוֹ שֶׁלֹּא יוֹדֶה ר' נְחֶמְיָה בַּתְּאוֹמוֹת כְּלָל, וְלֹא הָיְתָה לוֹ בַּת זוּלָתִי דִּינָה, כְּמַשְׁמָעוּת הַכָּתוּב. וְעַל דֶּרֶךְ סְבָרָא אֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁיִּשְׂאוּ כֻּלָּם כְּנַעֲנִיּוֹת, שֶׁיִּהְיֶה בְּנוֹחֲלֵי הָאָרֶץ מִזֶּרַע כְּנַעַן הָעֶבֶד הָאָרוּר כְּמוֹ מִזַּרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, וְהַכָּתוּב צִוָּה לְהַחֲרִימוֹ וְלֹא תִּהְיֶה לוֹ שְׁאֵרִית וּפְלֵיטָה, וְעַל כָּל פָּנִים זֶה הָאִישׁ תַּגָּר, כִּי לָמָּה יִצְטָרֵךְ הַכָּתוּב לֵאמֹר כִּי הוּא כְּנַעֲנִי בְּיִחוּסוֹ וְכָל אַנְשֵׁי הָאָרֶץ הַהִיא כְּנַעֲנִים הֵם מִן הַפְּרִזִּי וּמִן הַיְבוּסִי וַאֲחֵיהֶם, כִּי לִכְנַעַן יִתְיַחֲסוּ כֻּלָּם, וַעֲדֵלָם בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִיא, וְהָרָאוּי הָיָה שֶׁיֹּאמַר וַיִּקַּח שָׁם יְהוּדָה

אִשָּׁה וּשְׁמָהּ כָּךְ, כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר שְׁמוֹת הַנָּשִׁים בְּתָמָר וּנְשֵׁי עֵשָׂו וְזוּלָתָן (לעיל ד יט יא כט כה א). אֲבָל פֵּרֵשׁ בּוֹ שֶׁהוּא תַּגָּר, שֶׁאֵינֶנּוּ מִן הָאָרֶץ שֶׁהָיְתָה לַחִוִּי אוֹ לָאֱמֹרִי. וְזֶה טַעַם "וַיַּרְא שָׁם יְהוּדָה בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי", כִּי בַּעֲבוּר אֲבִיהָ נִשְׂאָהּ. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר "בְּנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וְשֵׁלָה שְׁלֹשָׁה נוֹלְדוּ לוֹ מִבַּת שׁוּעַ הַכְּנַעֲנִית" (דהי"א ב ג), בַּעֲבוּר הֱיוֹתָהּ בַּת אִישׁ הַכְּנַעֲנִי תִּקְרָא כֵּן, כִּי הָאִישׁ הַהוּא יִקָּרֵא לָהֶם הַסּוֹחֵר, כִּי הוּא יָדוּעַ וּמֻבְהָק בְּסִחוֹרָתוֹ אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָהּ גָּר שָׁם. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (להלן מו י), כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת הָאִשָּׁה הַזֹּאת כְּנַעֲנִית וְעָבַר עַל דַּעַת אֲבוֹתָיו, הָיוּ בָּנֶיהָ רָעִים וּמֵתוּ, וְלָכֵן הִזְכִּירוֹ הַכָּתוּב, וְשָׁאוּל לְבַדּוֹ הִזְכִּיר שֶׁהָיָה בֶּן הַכְּנַעֲנִית כִּי לֹא הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר כֵּן בְּשֵׁלָה. וְאִם כֵּן יִהְיֶה טַעַם "וַיַּרְא שָׁם יְהוּדָה", כְּלוֹמַר שָׁרָאָה אוֹתָהּ וְחָשַׁק בָּהּ, כְּעִנְיַן "וַיַּרְא אִשָּׁה בְּתִמְנָתָה" דִּשְׁמְשׁוֹן (שופטים יד א), וּבְפָרָשַׁת וַיִּחִי יַעֲקֹב (רש"י על בראשית נ':י"ג) כָּתַב רַשִׁ"י זַ"ל, "וַיְשָׂאוּ אוֹתוֹ בָּנָיו" וְלֹא בְּנֵי בָנָיו, שֶׁכָּךְ צִוָּם, אַל יִטְעֲנוּ בְּמִטָּתִי אֶחָד מִבְּנֵיכֶם לְפִי שֶׁהֵם מִבְּנוֹת כְּנַעַן (במדב"ר ב ח). וְיִהְיֶה זֶה לְפִי שֶׁשָּׁאוּל בֶּן שִׁמְעוֹן וְשֵׁלָה בֶּן יְהוּדָה הָיוּ מִבְּנוֹת כְּנַעַן, וְלָכֵן יוֹצִיא אֶת כֻּלָּם. אֲבָל בַּנְּסָחְאוֹת שֶׁלָּנוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה מָצִינוּ בְּכֻלָּן, אֶחָד מִבְּנֵי בְּנֵיכֶם, שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם מִבְּנוֹת כְּנַעַן. וְכֵן תָּמַר הָיְתָה בַּת אַחַת מִן הַגֵּרִים בָּאָרֶץ, לֹא בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי בְּיִחוּסוֹ, כִּי חָלִילָה שֶׁיִּהְיֶה אָדוֹנֵנוּ דָּוִד וּמְשִׁיחַ צִדְקֵנוּ שֶׁיִּגָּלֶה לָנוּ בְּמְהֵרָה מִזֶּרַע כְּנַעַן הָעֶבֶד הַמְקֻלָּל. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ב"ר פה י) בְּתָמָר שֶׁהָיְתָה בִּתּוֹ שֶׁל שֵׁם, וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן:

פסוק ג

וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ עֵר יְהוּדָה קָרָא לִבְנוֹ עֵר, מִלְּשׁוֹן "עוֹרְרָה אֶת גְּבוּרָתֶךָ" (תהלים פ ג), וְאִשְׁתּוֹ קָרְאָה שֵׁם הַשֵּׁנִי אוֹנָן, וְלֹא סִפֵּר הַכָּתוּב לָמָּה. וְיִתָּכֵן שֶׁתִּקֵּשׁ בִּלְדָתָהּ, כִּי דֶּרֶךְ נָשִׁים לִקְרֹא שֵׁם בְּנֵיהֶם עַל זֶה, כְּאֵם יַעְבֵּץ (דהי"א ד ט) שֶׁקָּרְאָה שְׁמוֹ יַעְבֵּץ "לֵאמֹר כִּי יָלַדְתִּי בְּעֹצֶב", וְגַם כֵּן עָשְׂתָה עָטָרָה אֵם אוֹנָם (שם ב כו), וְהוּא מִלְּשׁוֹן "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאוֹנְנִים" (במדבר יא א), "מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חָי" (איכה ג לט), כְּמוֹ בֶּן אוֹנִי דְּרַחֵל (בראשית ל"ה:י"ח), וִיהוּדָה לֹא הִקְפִּיד לְשַׁנּוֹת שְׁמוֹ כְּיַעֲקֹב אָבִיו. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פ"ה:ד') אָמְרוּ, עֵר שֶׁהוּעַר מִן הָעוֹלָם, וְלֹא שֶׁהָיְתָה זוֹ כַּוָּנַת יְהוּדָה, אֲבָל דָּרְשׁוּ כִּי הַשֵּׁמוֹת יוֹרוּ עַל הֶעָתִיד:

פסוק ה

וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁלָה וְהָיָה בְכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ כָּתַב רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:ה') אוֹמֵר אֲנִי עַל שֶׁפִּסְקָה מִלֶּדֶת נִקְרָא כְזִיב, לְשׁוֹן "הָיֹה תִהְיֶה לִי כְּמוֹ אַכְזָב" (ירמיהו טו יח), שֶׁאִם כֵּן מָה בָּא לְלַמְּדֵנוּ. וְלֹא יָדַעְתִּי לָמָּה יִקָּרֵא שֵׁם הַמָּקוֹם עַל זֶה, וְאֵין בַּמִּקְרָא הַהוּא כָּל חִדּוּשׁ, כִּי דֵּי לָהּ שֶׁתֵּלַד שְׁלֹשָׁה בָּנִים, וּבְעֵת לִדְתָּהּ לֹא נוֹדַע אִם פָּסְקָה אוֹ תּוֹלִיד אַחֲרֵי כֵן, רַק בְּעֵת מוֹתָהּ נוֹדַע הַדָּבָר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים (הרד"ק ומהר"ם מרוטנבורג), כִּי הָיָה

דַּרְכָּם שֶׁיִּקְרָא הָאָב שֵׁם הַבְּכוֹר וְתִקְרָא הָאֵם שֵׁם הַשֵּׁנִי, עַל כֵּן הָרִאשׁוֹן "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ" וְהַשֵּׁנִי "וַתִּקְרָא", וְאָמַר בַּשְּׁלִישִׁי "וַתִּקְרָא", כִּי יְהוּדָה הָיָה בִּכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אוֹתוֹ, וְאֵינֶנּוּ שָׁם שֶׁיִּקְרָא לוֹ שֵׁם. וְאֵין בָּזֶה טַעַם אוֹ רֵיחַ. וְדַעַת רַבִּי אַבְרָהָם, שֶׁסִּפֵּר הַכָּתוּב אָנָה נוֹלְדוּ, וְאָמַר "בְּלִדְתָּהּ אוֹתוֹ", כְּאִלּוּ אָמַר בְּלִדְתָּהּ אוֹתָם, כִּי בְּמָקוֹם אֶחָד נוֹלְדוּ כֻּלָּם. וְעַל דַּעְתִּי שֵׁלָה לְשׁוֹן דֶּבֶר הַפּוֹסֵק וְהַכּוֹזֵב, וְכֵן "לֹא תַשְׁלֶה אוֹתִי" (מלכים ב ד כח), אָמַר בּוֹ הַתַּרְגּוּם "לָא תְכַדֵּב פִּתְגָמָךְ בְּאַמְתָּךְ", וְאוּלַי יִתְיַחֵס לִלְשׁוֹן שְׁגָגָה "שָׁלוּ", כִּי הַשּׁוֹגֵג כּוֹזֵב בְּמַחְשַׁבְתּוֹ. וְאָמַר הַכָּתוּב כִּי קָרְאוּ שֵׁלָה עַל שֵׁם הַמָּקוֹם, כִּי הָיָה בִּכְזִיב בְּלִדְתָּהּ אוֹתוֹ, כְּדָרְךְ "וְהָיָה הַנַּעֲרָה" (בראשית כ"ד:י"ד). וְזֶה מַאֲמָרָם בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה, פְּסַקַת:

פסוק ז

וַיְהִי עֵר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי ה' לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב פִּשְׁעוֹ כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בְּאָחִיו, אֲבָל אָמַר כִּי בְּחֶטְאוֹ מֵת, לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא הָיָה זֶה בְּעֹנֶשׁ יְהוּדָה עַל מְכִירַת יוֹסֵף, כִּי הַהַצָּלָה עָמְדָה עַל הַמְּכִירָה, וְלֹא הָיָה בְּבֵית הָאָבוֹת שִׁכּוֹל זוּלָתִי זֶה שֶׁהָיָה רַע בְּעֵינֵי הַשֵּׁם, כִּי זֶרַע צַדִּיקִים יְבֹרָךְ. וְעַל כֵּן הָיָה יַעֲקֹב מִתְאַבֵּל עַל בְּנוֹ יָמִים רַבִּים וַיְמַאֵן לְהִתְנַחֵם, שֶׁהָיָה הַדָּבָר בְּעֵינָיו עֹנֶשׁ גָּדוֹל לוֹ מִלְּבַד אֲהֲבָתוֹ אוֹתוֹ:

פסוק ח

וַיַּבֵּם אֹתָהּ וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ הַבֵּן יִקָּרֵא עַל שֵׁם הַמֵּת, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:ח'). וְאֵין זֶה אֱמֶת, כִּי בְּמִצְוֹת הַתּוֹרָה נֶאֱמַר גַּם כֵּן (דברים כה ו) "יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל", וְאֵין הַיָּבָם מְצֻוֶּה לִקְרֹא לִבְנוֹ כְּשֵׁם אָחִיו הַמֵּת. וְאָמַר בְּבֹעַז "וְגַם אֶת רוּת הַמֹּאֲבִיָּה אֵשֶׁת מַחְלוֹן קָנִיתִי לִי לְאִשָּׁה לְהָקִים שֵׁם הַמֵּת עַל נַחֲלָתוֹ וְלֹא יִכָּרֵת שֵׁם הַמֵּת מֵעִם אֶחָיו וּמִשַּׁעַר מְקוֹמוֹ" וַתִּקְרֶאנָה אוֹתוֹ עוֹבֵד, לֹא מַחְלוֹן (רות ד י). וְעוֹד שֶׁאָמַר "וַיֵּדַע אוֹנָן כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה הַזָּרַע", וּמָה הָרָעָה אֲשֶׁר תָּבֹא עָלָיו עַד כִּי הִשְׁחִית זַרְעוֹ מִפָּנֶיהָ אִם יִקָּרֵא שֵׁם בְּנוֹ כְּשֵׁם אָחִיו הַמֵּת, וְרֹב בְּנֵי הָאָדָם מִתְאַוִּים לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְלֹא אָמַר הַכָּתוּב "וַיֹּאמֶר אוֹנָן" אֲבָל אָמַר "וַיֵּדַע אוֹנָן כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה הַזָּרַע", כִּי יְדִיעָה בְּרוּרָה הָיְתָה לוֹ בָּזֶה שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹ הַזָּרַע. אֲבָל הָעִנְיָן סוֹד גָּדוֹל מִסּוֹדוֹת הַתּוֹרָה בְּתוֹלֶדֶת הָאָדָם, וְנִכָּר הוּא לְעֵינֵי רוֹאִים אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם הַשֵּׁם עֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמוֹעַ, וְהָיוּ הַחֲכָמִים הַקַּדְמוֹנִים קֹדֶם הַתּוֹרָה יוֹדְעִים כִּי יֵשׁ תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה בְּיִבּוּם הָאָח, וְהוּא הָרְאוּי לִהְיוֹת קוֹדֵם בּוֹ וְאַחֲרָיו הַקָּרוֹב בַּמִּשְׁפָּחָה, כִּי כָל שְׁאֵרוֹ הַקָּרוֹב אֵלָיו מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ אֲשֶׁר הוּא יוֹרֵשׁ נַחֲלָה יַגִּיעַ מִמֶּנּוּ תּוֹעֶלֶת, וְהָיוּ נוֹהֲגִים לִשְׁא אֵשֶׁת הַמֵּת הָאָח אוֹ הָאָב אוֹ הַקָּרוֹב מִן הַמִּשְׁפָּחָה, וְלֹא יָדַעְנוּ אִם הָיָה הַמִּנְהָג קָדְמוֹן לִפְנֵי יְהוּדָה. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה פ"ה:ה') אָמְרוּ, כִּי יְהוּדָה הִתְחִיל בְּמִצְוַת יִבּוּם תְּחִלָּה, כִּי כַּאֲשֶׁר קִבֵּל הַסּוֹד מֵאֲבוֹתָיו נִזְדָּרֵז לְהָקִים

אוֹתוֹ, וְכַאֲשֶׁר בָּאָתָה הַתּוֹרָה וְאָסְרָה אֵשֶׁת קָצָת הַקְּרוֹבִים, רָצָה הקב"ה לְהַתִּיר אִסּוּר אֵשֶׁת הָאָח מִפְּנֵי הַיִּבּוּם, וְלֹא רָצָה שֶׁיִּדָּחֶה מִפָּנָיו אִסּוּר אֵשֶׁת אָחִי הָאָב וְהַבֵּן וְזוּלָתָם, כִּי בָּאָח הֶרְגֵּל הַדָּבָר וְתוֹעֶלֶת קְרוֹבָה וְלֹא בָהֶם, כְּמוֹ שֶׁהִזְכַּרְתִּי. וְהִנֵּה נֶחְשָׁב לְאַכְזָרִיּוּת גְּדוֹלָה בָּאָח כַּאֲשֶׁר לֹא יַחְפֹּץ לְיַבֵּם, וְקוֹרְאִים אוֹתוֹ "בֵּית חֲלוּץ הַנָּעַל" (דברים כה י), כִּי עַתָּה חָלַץ מֵהֶם, וְרָאוּי הוּא שֶׁתֵּעָשֶׂה הַמִּצְוָה זֹאת בַּחֲלִיצַת הַנָּעַל. וְחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַקְּדְמוֹנִים מִדַּעְתָּם הָעִנְיָן הַנִּכְבָּד הַזֶּה הִנְהִיגוּ לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה בְּכָל יוֹרְשֵׁי הַנַּחֲלָה, בְּאוֹתָם שֶׁלֹּא יִהְיֶה בָּהֶם אִסּוּר הַשְּׁאֵר, וְקָרְאוּ אוֹתוֹ גְּאֻלָּה, וְזֶהוּ עִנְיַן בֹּעַז וְטַעַם נָעֳמִי וְהַשְּׁכֵנוֹת. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק יא

וְטַעַם **שְׁבִי אַלְמָנָה בֵּית אָבִיךְ** שֶׁתִּתְנַהֲגִי אַלְמְנוּתֵךְ שָׁם, "עַד יִגְדַּל שֵׁלָה", רָמַז לָהּ הִתְאַבְּלִי וְלִבְשִׁי בִּגְדֵי אֵבֶל וְאַל תְּסוּכִי שֶׁמֶן, כְּאִשָּׁה חֲגֻרַת שַׂק עַל בַּעַל נְעוּרֶיהָ, עַד שֶׁיִּגְדַּל שֵׁלָה וְיַיבֵּם אוֹתָךְ, כִּי כֵן הַמִּנְהָג בַּמִּתְיַבֶּמֶת, כִּי הַיּוֹצֵאת וְחֻפְצָה לְהִנָּשֵׂא לְאִישׁ זָר לוֹבֶשֶׁת בִּגְדֵי אֵבֶל יָמִים מְעַט כְּפִי הַמִּנְהָג, וּמִתְנַחֶמֶת וְלוֹבֶשֶׁת שְׁנִים וּתְכַס בַּצָּעִיף וְתִתְעַלָּף עַד שֶׁתִּנָּשֵׂא לְאִישׁ:

כִּי אָמַר כְּלוֹמַר הָיָה דּוֹחֶה אוֹתָהּ בְּקֹשׁ, שֶׁלֹּא הָיָה בְּדַעְתּוֹ לְהַשִּׂיאָהּ לוֹ, "כִּי אָמַר פֶּן יָמוּת גַּם הוּא כְּאֶחָיו", כִּי מֻחְזֶקֶת הִיא זוֹ שֶׁיְּמוּתוּ אֲנָשֶׁיהָ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:י"א). וְלֹא יָדַעְתִּי לָמָּה יִתְבַּיֵּשׁ יְהוּדָה הַמּוֹשֵׁל בְּדוֹרוֹ מִן הָאִשָּׁה הַזֹּאת וְלֹא יֹאמַר אֵלֶיהָ לְכִי לְשָׁלוֹם מִבֵּיתִי, וְלָמָּה יַטְעֶה אוֹתָהּ וְהִיא אֲסוּרָה לְשֵׁלָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (יבמות סד) בְּנְשׂוּאִים בִּתְרֵי זִמְנֵי הָוְיָא חֲזָקָה. וְעוֹד כִּי בְּהֵיוֹתוֹ מַקְפִּיד עַל זְנוּנֶיהָ לְחַיֵּב אוֹתָהּ שְׂרֵפָה, נִרְאֶה שֶׁהָיָה חָפֵץ בָּהּ לִהְיוֹתָהּ בְּבֵיתוֹ. וְרָחוֹק הוּא שֶׁלֹּא שָׁמַע יְהוּדָה כִּי בָּנָיו חָטְאוּ וַיִּשְׁלְחֵם בְּיַד פִּשְׁעָם וְאֵין לְתָמֵר בָּהֶם חֵטְא. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהָיָה שֵׁלָה רָאוּי לְיַבֵּם, אֲבָל לֹא רָצָה אָבִיו שֶׁיְּיַבֵּם אוֹתָהּ וְעוֹדֶנּוּ נַעַר פֶּן יֶחֱטָא בָּהּ כְּאֶחָיו אֲשֶׁר מֵתוּ בִּנְעוּרֵיהֶם, כִּי נְעָרִים הָיוּ אֵין לְאֶחָד מֵהֶם שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְכַאֲשֶׁר יִגְדַּל וְיִשְׁמַע לְמוּסַר אָבִיו אֹ יִתְּנֶנָּה לוֹ לְאִשָּׁה. וְכַאֲשֶׁר הִמְתִּינָה יָמִים רַבִּים וְרָאֲתָה כִּי גָדַל שֵׁלָה בְּעֵינֶיהָ, וְהוּא עוֹדֶנּוּ נַעַר לְאָבִיו כִּי אֵין לוֹ עֶשֶׂר שָׁנִים, וְהָיָה מַמְתִּין לוֹ עוֹד, אָז מִהֲרָה תָּמָר בְּרוֹב תַּאֲוָתָהּ לְהוֹלִיד מִזֶּרַע הַקֹּדֶשׁ וְעָשְׂתָה הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה:

פסוק יב

וַיַּעַל עַל גֹּזְזֵי צֹאנוֹ הָיָה עוֹלֶה שָׁם תָּמִיד לְהִתְנַחֵם, שֶׁיָּשִׂים לִבּוֹ בַּצֹּאן וְיִשְׁכַּח רֵישׁוֹ, וְהֻגַּד לְתָמָר כִּי הוּא עוֹלֶה שָׁם בְּכָל יוֹם תָּמִיד, וְאָרְבָה לוֹ בְּאַחַד הַיָּמִים. אוֹ שֶׁהָיָה יְהוּדָה גָּדוֹל בָּאָרֶץ וְהָיוּ מִתְקַבְּצִים לוֹ שָׁם לַעֲשׂוֹת מִשְׁתֶּה בְּעֵת הַגִּזָּה כְּמִשְׁתֶּה הַמֶּלֶךְ, וְהָיוּ הָעֲנִיִּים הוֹלְכִים שָׁם, וְהֻגַּד לְהּ טֶרֶם עֲלוֹתוֹ:

פסוק טו

וַיַּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה לְפִי שֶׁיּוֹשֶׁבֶת בְּפָרְשַׁת דְּרָכִים. "כִּי כִסְּתָה פָנֶיהָ" וְלֹא יָכוֹל לִרְאוֹתָהּ. וּמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ "כִּי כִסְּתָה פָנֶיהָ", כְּשֶׁהָיְתָה בְּבֵיתוֹ הָיְתָה צְנוּעָה, לְפִיכָךְ לֹא חָשְׁדָהּ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:ט"ו). וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל הָרַב יִתְּכֵן, כִּי דֶּרֶךְ הַזּוֹנָה לָשֶׁבֶת בְּפֶתַח עֵינַיִם, כְּדִכְתִיב (משלי ט יד טו) "וְיָשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ עַל כִּסֵּא מְרֹמֵי קָרֶת לִקְרֹא לְעוֹבְרֵי דָרֶךְ" וְגוֹ', וְאָמַר "כִּי כִסְּתָה פָנֶיהָ" וְלֹא הִכִּירָהּ, אֲבָל מִדֶּרֶשׁ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁכִּסְּתָה פָּנֶיהָ בְּבֵית חָמִיהָ, לוֹמַר שֶׁהִצְנִיעָה עַצְמָהּ מִמֶּנּוּ בְּבֵיתוֹ וְלֹא רָאָה פָּנֶיהָ מֵעוֹלָם, וְאֵיךְ יַכִּירֶנָּה. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי עוֹד לְפִי הַפְּשָׁט שֶׁיֹּאמַר שֶׁחָשְׁבָהּ לְזוֹנָה בַּעֲבוּר שֶׁתְּכַסֶּה הַפָּנִים, כִּי אַחֲרֵי כֵן אָמַר "כִּי לֹא יָדַע כִּי כַלָּתוֹ הִיא", וְהַטַּעַם כִּי דֶּרֶךְ הַזּוֹנָה לָשֶׁבֶת בְּפֶתַח עֵינַיִם מְעֻלֶּפֶת הַצָּעִיף מְכַסֶּה קְצָת הַשֵּׂעָר וּקְצָת הַפָּנִים וּמְשַׁקֶּרֶת בְּעֵינַיִם וּשְׂפָתַיִם וּמְגַלָּה הַגָּרוֹן וְהַצַּוָּאר, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁתֵּעָז פָּנֶיהָ וְתֹאמַר לוֹ וְתַחֲזֵק בּוֹ וְנִשָּׁקֵהוּ לוֹ תְּכַסֶּה קְצָת הַפָּנִים. וְעוֹד כִּי הַקְּדֵשׁוֹת הַיּוֹשְׁבוֹת עַל דֶּרֶךְ בַּעֲבוּר שֶׁתִּזָּנֶנָּה גַּם עִם הַקְּרוֹבִים יְכַסּוּ פְּנֵיהֶן, וְכֵן יַעֲשׂוּ הַקְּדֵשִׁים גַּם הַיּוֹם בְּאַרְצֹתָם, וּבְשׁוּבָם לְעִיר לֹא נוֹדְעוּ. וְשָׁנִינוּ (כלים כד טז) שְׁלֹשׁ שְׂבָכוֹת הֵן, שֶׁל יַלְדָּה טְמֵאָה מִדָּרָס וְשֶׁל זְקֵנָה טְמֵאָה טְמֵא מֵת וְשֶׁל יוֹצֵאת חוּץ טְהוֹרָה מִכְּלוּם, "יוֹצֵאת חוּץ" הִיא הַזּוֹנָה, "נִפְקַת בָּרָא", וְנוֹתֶנֶת שְׂבָכָה עַל קְצָת הָרֹאשׁ, לֹא שֶׁתִּשְׁכַּב עָלֶיהָ וְתִהְיֶה טְמֵאָה מִדָּרָס, וְלֹא לְכַסּוֹת בָּהּ רֹאשָׁהּ וְתִטַּמֵּא טְמֵא מֵת, אֲבָל לְקִשּׁוּט קְוֻצּוֹתֶיהָ וְלִהְיוֹתָן מִתַּחַת הַשְּׂבָכָה נִרְאִין וְאֵינָן נִרְאִין, וּלְכָךְ טְהוֹרָה מִכְּלוּם:

פסוק יח

חוֹתָמְךָ וּפְתִילֶךָ "עִזְקָתְךָ וְשׁוֹשִׁיפְךָ", טַבַּעַת שֶׁאַתָּה חוֹתֵם בָּהּ וְשִׁמְלָתְךָ שֶׁאַתָּה מִתְכַּסֶּה בָהּ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:י"ח). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁיִּתֵּן שִׁמְלָתוֹ וְיֵלֵךְ עָרֹם מֻמָּנָה, וְאֵיךְ תִּקְרֵא הַשִּׁמְלָה פְּתִיל, וְאֵיךְ יֹאמַר הַכָּתוּב (בראשית ל"ח:כ"ה) "וְהַפְּתִילִים" בְּלִשׁוֹן רַבִּים, וְאִם תֹּאמַר כִּי עַל שֵׁם פְּתִילֵי הַצִּיצִית תִּקְרֵא הַשִּׁמְלָה פְּתִיל, חָלִילָה שֶׁיִּקַּיֵּם יְהוּדָה מִצְוַת צִיצִית וְיִזָּלֵזֵל בּוֹ לָתֵת אוֹתוֹ בְּזִמָּה. וְאוּלַי הָיָה בְּיָדוֹ סוּדָר קָטָן אֲשֶׁר יַעֲטֹף בּוֹ קְצָת הָרֹאשׁ לִפְעָמִים, וְיִקְרָא פְּתִיל בַּעֲבוּר שֶׁהוּא קְצָר כִּפְתִיל, וְהוּא תַּרְגּוּם "שׁוֹשִׁיפָא", וְלֹא תִּמְצָא לְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ח:י"ח) בְּכָל שִׁמְלָה שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁיְּתַרְגֵּם אוֹתָהּ "שׁוֹשִׁיפָא", אֲבָל לְשׁוֹן כְּסוּת וּמַלְבּוּשׁ תִּרְגֵּם בְּכֻלָּם, מִלְּבַד "וּפָרְשׂוּ הַשִּׁמְלָה" (דברים כב יז) שֶׁאוֹמֵר בּוֹ "וְיִפְרְשׂוּן שׁוֹשִׁיפָא", לְפִי שֶׁהוּא הַסּוּדָר הַיָּדוּעַ בַּתַּלְמוּד (כתובות י) שֶׁיְּוַדְּעוּ בּוֹ הַבְּתוּלִים. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל (ישעיהו ג כב) "הַמַּעֲטָפוֹת" – "שׁוֹשִׁיפָא", שֶׁהֵם סוּדָרִים קְטַנִּים יַעֲטְפוּ בָהֶם רֹאשׁ וְיִפְרְשׂוּ אוֹתָם הַנִּכְבָּדִים עַל הַמִּגְבָּעוֹת וְהַפְּאֵרִים אֲשֶׁר עַל רֹאשָׁם. וְזֶה הַמִּנְהָג עוֹדֶנּוּ הַיּוֹם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. וְיִתָּכֵן עוֹד כִּי הָיָה לִיהוּדָה חוֹתָם

כְּצוּרַת אַרְיֵה אוֹ צוּרָה אַחֶרֶת יְדוּעָה כַּמּוֹשְׁלִים, וְהָיוּ בְּיָדוֹ פְּתִילִים שֶׁבָּהֶם כַּצּוּרָה הַהִיא לְתַיֵּר בָּהּ, וְהַמַּטֶּה הָיָה בְּיָדוֹ כְּמִשְׁפַּט שַׁלִּיט וְנוֹגֵשׂ, כְּעִנְיָן שֶׁכָּתוּב (יחזקאל יט יד) "מַטֵּה עֹז שֵׁבֶט לִמְשׁוֹל", וּכְתִיב (בראשית מ"ט:י') "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה", וְאֱלֹה נָתַן בְּיָדָהּ:

פסוק כד

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף אָמַר אֶפְרִים מְקֻשְׁאָה תַּלְמִידוֹ שֶׁל רַבִּי מֵאִיר מְשׁוּם רַבִּי מֵאִיר, תָּמָר בִּתּוֹ שֶׁל שֵׁם הָיְתָה שֶׁהוּא כֹּהֵן, לְפִיכָךְ דָּנוּהָ בִּשְׂרֵפָה (ב"ר פה י), וְזֶה כָּתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:כ"ד) וְלֹא פֵּרְשׁוֹ. וַאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי הַדִּין הַזֶּה, שֶׁבַּת כֹּהֵן אֵינָהּ חַיֶּבֶת שְׂרֵפָה אֶלָּא בְּזִנּוּת עִם זִיקַת הַבַּעַל, אֲרוּסָה אוֹ נְשׂוּאָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בַּגְּמָרָא בְּסַנְהֶדְרִין (נא), אֲבָל בַּת כֹּהֵן שׁוֹמֶרֶת יָבָם שֶׁזְּנָתָה אֵינָהּ בְּמִיתָה כְּלָל, וּבֵין בַּת יִשְׂרְאֵל וּבֵין בַּת כֹּהֵן אֵינָהּ אֶלָּא בְּלָאו גְּרִידָא. וְאִם תֹּאמַר שֶׁהָיָה הַיִּבּוּם נוֹהֵג בִּבְנֵי נֹחַ וְהִיא לָהֶם בִּכְלַל אֵשֶׁת אִישׁ, וְאַזְהָרָה שֶׁלָּהֶם זוֹ הִיא מִיתָתָם (שם נח), וַהֲלֹא הֵם אוֹמְרִים (ב"ר פה ה) שֶׁיְּהוּדָה הִתְחִיל בְּמִצְוֹת יְבוּם תְּחִלָּה. וְכֵן בַּגְּמָרָא סַנְהֶדְרִין (נז) מוֹכִיחַ שֶׁאֵין יְבָמָה בִּבְנֵי נֹחַ חַיֶּבֶת כָּרֵת. וְנִרְאֶה לִי שֶׁהָיָה יְהוּדָה קָצִין שׁוֹטֵר וּמוֹשֵׁל בָּאָרֶץ, וְהַכַּלָּה אֲשֶׁר תִּזְנֶה עָלָיו אֵינֶנָּה נִדּוֹנֶת כְּמִשְׁפַּט שְׁאָר הָאֲנָשִׁים אַף כְּמַבּוּאָה אֶת הַמַּלְכוּת, וְעַל כֵּן כָּתוּב "וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף", כִּי בָּאוּ לְפָנָיו לַעֲשׂוֹת בָּהּ כְּכָל אֲשֶׁר יְצַוֶּה, וְהוּא חִיֵּב אוֹתָהּ מִיתָה לְמַעֲלַת הַמַּלְכוּת, וְשִׂפַּט אוֹתָהּ כְּמַחֲלֶלֶת אֶת אֲבִיהָ לִכְבוֹד כְּהֻנָּתוֹ, לֹא שֶׁיִּהְיֶה דִּין הֻדְיוֹטוֹת כֵּן. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִתָּכֵן שֶׁהָיָה מִשְׁפָּטָם כַּנָּהוּג הַיּוֹם בְּמִקְצָת אַרְצוֹת סְפָרַד, שֶׁהָאִשָּׁה אֲשֶׁר תִּזְנֶה תַּחַת אִישָׁהּ מוֹסְרִין אוֹתָהּ לְבַעֲלָהּ וְהוּא דָּן אוֹתָהּ לְמִיתָה אוֹ לְחַיִּים כִּרְצוֹנוֹ. וְהִנֵּה הָיְתָה מְיֻעֶדֶת לְשֵׁלָה בְּנוֹ, וְהִיא לָהֶם כְּאֵשֶׁת אִישׁ בִּנִימוּסֵיהֶם:

פסוק כו

צָדְקָה מִמֶּנִּי צָדְקָה בִּדְבָרֶיהָ, מִמֶּנִּי הִיא מְעֻבֶּרֶת. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סוטה י) שֶׁיָּצְאָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה, מִמֶּנִּי וּמֵאִתִּי יָצְאוּ הַדְּבָרִים, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:כ"ו). וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא כְּמוֹ "צַדִּיקִים וְטוֹבִים מִמֶּנּוּ" (מלכים א ב לב), "וַיֹּאמֶר אֶל דָּוִד צַדִּיק אַתָּה מִמֶּנִּי כִּי אַתָּה גְּמַלְתַּנִי הַטּוֹבָה וַאֲנִי גְּמַלְתִּיךָ הָרָעָה" (שמואל א כד יז), צָדְקָה בְּמַעֲשֶׂיהָ יוֹתֵר מִמֶּנִּי, כִּי הִיא הַצַּדֶּקֶת וַאֲנִי הַחוֹטֵא אֵלֶיהָ שֶׁלֹּא נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְנִי. וְהַטַּעַם כִּי שֵׁלָה הוּא הַיָּבָם, וְאִם לֹא יַחְפֹּץ לָקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ אָבִיו הוּא הַגּוֹאֵל אַחֲרָיו, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה (רמב"ן על בראשית ל"ח:ח') בְּדִין הַיִּבּוּם:

וְלֹא יָסַף עוֹד לְדַעְתָּהּ אַחֲרֵי שֶׁהֵקִים זֶרַע לְבָנָיו לֹא רָצָה לִהְיוֹת עִמָּהּ עוֹד, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בִּרְצוֹנוֹ, כִּי אֵינֶנָּה אֲסוּרָה עָלָיו וְהָיְתָה אִשְׁתּוֹ כְּמִשְׁפַּט הַיְבָמִים. וְזֶה טַעַם הָאוֹמֵר (סוטה י) לֹא פָּסַק, כְּתִיב הָכָא "וְלֹא יָסַף", וּכְתִיב הָתָם (דברים ה יט) "קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסָף":

פסוק כט

מַה פָּרַצְתָּ עָלֶיךָ פָּרֶץ חָזָק, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ח:כ"ט). וְעִנְיַן פֶּרֶץ בְּכָל מָקוֹם נְתִיצַת הַגָּדֵר וְעָבְרוֹ, מִן "פֹּרוּץ גְּדֵרוֹ" (ישעיהו ה ה), "לָמָּה פָּרַצְתָּ גְדֵרֶיהָ" (תהלים פ יג) וּבִלְשׁוֹנָם (סוכה כו) פִּרְצָה קוֹרְאָה לַגַּנָּב. אֲבָל יֵאָמֵר בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ עַל כָּל עוֹבֵר גְּבוּל הַדָּבָר, "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה" (בראשית כ"ח:י"ד), "וַיִּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד" (בראשית ל':מ"ג), וְלָכֵן אָמַר בְּכָאן בִּהְיוֹת הָרִאשׁוֹן כְּמֵשִׁיב יָדוֹ וְהוּא מִהֵר לָצֵאת, מָה פָּרַצְתָּ פֶּרֶץ גָּדוֹל בַּגָּדֵר לְמַהֵר לָצֵאת מִמֶּנּוּ. וְאָמַר "עָלֶיךָ", כִּי הָיָה הַגָּדֵר עָלָיו וְהוּא כָּלוּא בְּתוֹכוֹ, כְּלוֹמַר מַה פָּרַצְתָּ עָלֶיךָ פֶּרֶץ גָּדוֹל בַּגָּדֵר וְיָצָאת מִמֶּנּוּ. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ח:כ"ט), "מַה פָּרַצְתָּ" כְּאָדָם הַפּוֹרֵץ גָּדֵר וְיֵצֵא מִמֶּנּוּ, וְהִנֵּה יֵשׁ עָלֶיךָ מִשְׁפָּט זֶה הַפֶּרֶץ. וְאֵין בָּזֶה טַעַם. וּבְמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ספר הבהיר קצו) יַזְכִּיר סוֹד בְּשֵׁם אֵלֶּה הַיְלוּדִים, אָמְרוּ, אִקְרִי זֶרַח עַל שֵׁם הַחַמָּה שֶׁהִיא זוֹרַחַת תָּמִיד, וּפֶרֶץ עַל שֵׁם הַלְּבָנָה הַנִּפְרֶצֶת לְעִתִּים וְנִבְנֵית לְעִתִּים. וַהֲרֵי פֶּרֶץ הוּא הַבְּכוֹר וְחַמָּה גְּדוֹלָה מִן הַלְּבָנָה, לֹא קַשְׁיָא, דְּהָא כְּתִיב "וַיִּתֶּן יָד", וּכְתִיב "וְאַחַר יָצָא אָחִיו". וְהִנֵּה לְדַעְתָּם הָיָה שֵׁם הַלְּבָנָה לְפֶרֶץ מִפְּנֵי מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, וְהָיוּ תְּאוֹמִים כִּי הַלְּבָנָה מַתְאֶמֶת בַּחַמָּה, וְהִנֵּה פֶּרֶץ תְּאוֹם לְזֶרַח הַנּוֹתֵן יָד, וְהוּא בְּכוֹר בְּכֹחַ עֶלְיוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים פט כח) "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ", וְזֶהוּ מַאֲמָרָם (ר"ה כה) בְּקִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ, דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל חַי וְקַיָּם. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פרק לט

פסוק ג

כִּי ה' אִתּוֹ שֵׁם שָׁמַיִם שְׁגוּר בְּפִיו, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ט:ג'). וְאֵינוֹ נִרְאֶה, אֲבָל "וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ", כִּי יַצְלִיחוּ מַעֲשָׂיו בְּכָל עֵת יוֹתֵר מִכָּל אָדָם, וְיָדַע כִּי מֵאֵת אֱלֹהִים הוּא לוֹ, וְכֵן (בראשית כ"ו:כ"ח) "רָאֹה רָאִינוּ כִּי הָיָה ה' עִמָּךְ", וַיִּמְצָא חֵן בְּעֵינָיו וְשָׁמוֹ מְשָׁרֵת לְעַצְמוֹ וּפָקִיד עַל בֵּיתוֹ:

פסוק ד

וְכָל יֶשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ לִהְיוֹת פָּקִיד וְנָגִיד עַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה. וּלְרַבּוֹתֵינוּ בּוֹ מִדְרָשׁ (ב"ר פו ה), אָמְרוּ, מְלַחֵשׁ וְנִכְנָס מְלַחֵשׁ וְיוֹצֵא, אָמַר לוֹ מְזֹג רוֹתְחִין – וְהֵא רוֹתְחִין, מְזֹג פּוֹשְׁרִין – וְהֵא פּוֹשְׁרִין, מָה יוֹסֵף, תֶּבֶן בְּעַפְרַיִים, חָרְשִׁין בְּמִצְרַיִים, עַד הֵיכָן, עַד שֶׁרָאָה שְׁכִינָה עוֹמֶדֶת עַל גַּבָּיו, הֲדָא הוּא דִכְתִיב "וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ". וְהָעִנְיָן כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת אֲדֹנָיו מִצְרִי לֹא יָדַע אֶת ה', אָמְרוּ כִּי בִּרְאוֹתוֹ הַצְלָחָתוֹ הַגְּדוֹלָה הָיָה חוֹשֵׁשׁ כִּי דֶּרֶךְ

כְּשֶׁפִּים הוּא, כַּאֲשֶׁר בִּבְנֵי אַרְצוֹ, עַד שֶׁרָאָה שֶׁהָיָה מֵאֵת עֶלְיוֹן בְּמַרְאֵה שֶׁנִּרְאֵית לוֹ בַּחֲלוֹם אוֹ בְּהָקִיץ בְּעַמּוּד עָנָן וְכֵיוֹצֵא בוֹ לְכָבוֹד הַצַּדִּיק:

פסוק ו

כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל לְשׁוֹן נְקֵיָה, כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (ב"ר פו ו). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית ל"ט:ו'), כִּי כָל אֲשֶׁר לוֹ הָיָה בְּיַד יוֹסֵף חוּץ מִן הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל, שֶׁלֹּא הָיָה אֲפִלּוּ נוֹגֵעַ בּוֹ בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ עִבְרִי, כִּי כֵן הָיָה מִשְׁפַּט הַמִּצְרִים אֶת הָעִבְרִים שֶׁלֹּא יִגְּעוּ בְּמַאֲכָלָם כִּי תּוֹעֵבָה הִיא לְמִצְרַיִם. וְאֶפְשָׁר שֶׁהוּא כֵּן, אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ הַכָּתוּב כִּי לֹא יָדַע אֲדוֹנָיו אֶת יוֹסֵף מְאוּמָה שֶׁיִּקַּח מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ, רַק אֶת הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ אֲשֶׁר יֹאכַל יוֹסֵף, לֹא לִשְׁאָר הֲנָאוֹת כַּאֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הַבַּחוּרִים, וְלֹא לֶאֱסֹף לוֹ עֹשֶׁר וּנְכָסִים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א כט ג) "וְלֹא מָצָאתִי בּוֹ מְאוּמָה מִיּוֹם נָפְלוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה", וְ"לֹא יָדַע אִתִּי מַה בַּבָּיִת" (בראשית ל"ט:ח') עִנְיָן אַחֵר, שֶׁלֹּא יַשְׁגִּיחַ לָדַעַת מָה אִתּוֹ בַּבַּיִת, כִּי "לֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה" לְשׁוֹן שׁוֹלֵל וּ"מַה בַּבָּיִת" יְקַיֵּם:

וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה הִזְכִּיר זֶה בְּכָאן לוֹמַר כִּי בַּעֲבוּר יָפְיוֹ נָשְׂאָה אֵשֶׁת אֲדוֹנָיו אֵלָיו אֶת עֵינֶיהָ. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית ל"ט:ו') כִּי בַּעֲבוּר שֶׁרָאָה עַצְמוֹ מוּשָׁל הִתְחִיל אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה וּמְסַלְסֵל בְּשִׂעָרוֹ וְכוּ':

פסוק ח

וַיְמָאֵן וַיֹּאמֶר אֶל אֵשֶׁת אֲדֹנָיו סִפֵּר הַכָּתוּב כִּי מֵאֵן לַעֲשׂוֹת כִּרְצוֹנָהּ אַף עַל פִּי שֶׁהִיא גְּבִרְתּוֹ אֵשֶׁת אֲדוֹנָיו וְהוּא יָרֵא מִמֶּנָּה, כִּי הָיָה יָרֵא אֶת הַשֵּׁם יוֹתֵר, וְזֶה טַעַם "אֶל אֵשֶׁת אֲדֹנָיו":

פסוק ט

וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים בְּנֵי נֹחַ נִצְטַוּוּ עַל הָעֲרָיוֹת, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ט:ט'). וְנָכוֹן הוּא, רַק בַּעֲבוּר חֶסְרוֹן דַּעַת הַנָּשִׁים הִקְדִּים אֱלֹהָּ כִּי הַדָּבָר בְּגִידָה בַּאֲדוֹנָיו אֲשֶׁר בּוֹטֵחַ בּוֹ, וְאַחֲרֵי כֵּן אָמַר כִּי יֵשׁ בָּעִנְיָן עוֹד חֵטְא לֵאלֹהִים. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד "וְחָטָאתִי לֵאלֹהִים", בַּבְּגִידָה הַזֹּאת, כִּי רָעָה גְדוֹלָה הִיא שֶׁיִּהְיֶה בָּהּ לִי חֵטְא לִפְנֵי הָאֱלֹהִים, כִּי עֵינָיו בְּנֶאֱמָנֵי אֶרֶץ (תהלים קא ו) וְלֹא לְפָנָיו בּוֹגֵד יָבֹא, וּדְבָרוֹ אֱמֶת, רַק לֹא הִזְכִּיר אִסּוּר הָעֶרְוָה כִּי דִּבֵּר עִמָּהּ כְּדֶרֶךְ הַנָּשִׁים:

פסוק י

וְטַעַם **לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ** כְּדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם אֲפִלּוּ שֶׁיִּשְׁכַּב אֶצְלָהּ בְּסָמוּךְ, הִיא בִּבְגָדֶהָ וְהוּא בִּבְגָדָיו, אוֹ לִהְיוֹת עִמָּהּ לְדַבֵּר שִׂיחוֹת, כִּי לֹא מָצָאנוּ "אֶצְלָהּ" עַל הַמִּשְׁגָּל, רַק עִמָּהּ אוֹ אוֹתָהּ, "שִׁכְבָה עִמִּי", "אִם שָׁכֹב יִשְׁכַּב אִישׁ אֹתָהּ" (ויקרא טו כד), "וְהַנָּשִׁים תִּשָּׁכַבְנָה" (זכריה יד ב):

פסוק יב

וַיַּעֲזֹב בִּגְדוֹ בְּיָדָהּ לִכְבוֹד גְּבִרְתּוֹ לֹא רָצָה לְהוֹצִיאוֹ מִיָּדָהּ בְּכֹחוֹ הַגָּדוֹל מִמֶּנָּה, וְהֵסִיר אוֹתוֹ מֵעָלָיו כִּי הָיָה בֶּגֶד שֶׁיִּתְעַטֵּף בּוֹ כְּמֹעִיל וְצָנִיף, וְהִיא בִּרְאוֹתָהּ כִּי הִנִּיחַ בִּגְדּוֹ בְּיָדָהּ פָּחֲדָה פֶּן יִגְלֶה עָלֶיהָ לִבְנֵי הַבַּיִת אוֹ לַאֲדוֹנָיו, וְהִקְדִּימַתּוּ אֲלֵיהֶם לֵאמֹר כִּי הִפְשִׁיט בִּגְדּוֹ לִשְׁכַּב עִמָּהּ, וּבִרְאוֹתוֹ כִּי הֲרִימוֹתִי קוֹלִי נִבְהַל לִבְרֹחַ. וְזֶה טַעַם "וַיְהִי כִּרְאוֹתָהּ כִּי עָזַב בִּגְדּוֹ", וְלָכֵן לֹא הִגִּידָה הִיא וַיַּעֲזֹב בִּגְדּוֹ בְּיָדִי, רַק אָמְרָה לְאַנְשֵׁי בֵיתָהּ וּלְבַעְלָהּ "וַיַּעֲזֹב בִּגְדּוֹ אֶצְלִי":

פסוק יד

וְטַעַם **רְאוּ הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עִבְרִי** כִּי הָעִבְרִים שְׁנוּאֵי הַמִּצְרִים הֵמָּה, וְלֹא יוּכְלוּ לֶאֱכֹל אִתָּם לֶחֶם כִּי תּוֹעֲבָה הִיא לָהֶם (בראשית מ"ג:ל"ב), וְלֹא יִקְנוּ מֵהֶם רַק לְכוֹרְמִים וּלְיוֹגְבִים, וְלֹא יָבֹאוּ בְּבֵיתָם. וְלָכֵן אָמְרָה הִנֵּה עָשָׂה עִמָּנוּ רָעָה לְהָבִיא בְּבֵיתֵנוּ עִבְרִי וַעֲשָׂאוֹ פְּקִיד וְנָגִיד, וְרָאוּי לוֹ שֶׁיְצַחֵק בָּנוּ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כט כא) "מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ" וְגוֹ', וְזֶה טַעַם "אֲשֶׁר הֵבֵאתָ לָנוּ", כִּי הֲבָאתוֹ בְּבֵיתָם הָיְתָה קָשָׁה בְּעֵינֵיהֶם. וְאָמְרָה "הֵבִיא לָנוּ" עַל בַּעְלָהּ, לֹא הִזְכִּירַתּוּ לְכְבוֹדוֹ, אוֹ בְּדֶרֶךְ מוּסָר לַנָּשִׁים, אוֹ בַּעֲבוּר שֶׁהַמֵּבִיא יָדוּעַ. וְכֵן בְּסֵפֶר אִיּוֹב בִּמְקוֹמוֹת רַבִּים יְדַבֵּר עַל הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד בִּסְתָם, בַּעֲבוּר דַּעְתָּם שֶׁעָלָיו יְדַבְּרוּ. וְכֵן "וַיֹּאמֶר אֶל אַבְנֵר מַדּוּעַ בָּאתָ אֶל פִּילֶגֶשׁ אָבִי" (שמואל ב ג ז), לֹא יַזְכִּיר הָאוֹמֵר וְלֹא דִּבֵּר בּוֹ כְּלָל בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ יָדוּעַ שֶׁהוּא אִישׁ בֹּשֶׁת:

פסוק יט

וַיְהִי כִּשְׁמֹעַ אֲדֹנָיו בְּשִׁעַת תַּשְׁמִישׁ אָמְרָה לוֹ "כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה עָשְׂה לִי עַבְדֶּךָ", עִנְיְנֵי תַּשְׁמִישׁ כָּאֵלֶּה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית ל"ט:י"ט). וְכָךְ אָמְרוּ (בראשית רבה פ"ז:ט'), רַבִּי אַבָּהוּ אָמַר בִּשְׁעַת תַּשְׁמִישׁ. וַאֲנִי תָּמֵהַּ כִּי אֲדוֹנֵי יוֹסֵף סָרִיס הָיָה, וְאִשְׁתּוֹ בְּנְעוּרֶיהָ נָשָׂאָהּ, וְהֵם דָּרְשׁוּ (שם פו ג) "סָרִיס פַּרְעֹה", מְלַמֵּד שֶׁלֹּא לְקָחוֹ אֶלָּא לְתַשְׁמִישׁ וְסֵרְסוֹ הקב"ה בְּגוּפוֹ. וְעוֹד כִּי אֵיךְ תִּפְגֹּם אֶת עַצְמָהּ וְתִמָּאֵם בְּעֵינֵי בַּעְלָהּ לֵאמֹר לוֹ כִּי זָנְתָה בְּאִישׁ אוֹ בְּרָצוֹן, וְרָאוּי הָיָה שֶׁיַּהַרְגֶנָּה, כִּי לָמָּה לֹא צָעֲקָה מִתְּחִלָּה וְיִבְרַח כַּאֲשֶׁר עָשְׂתָה בַּסּוֹף. וְהִנֵּה לְאַנְשֵׁי בֵיתָהּ אָמְרָה "בָּא אֵלַי לִשְׁכַּב עִמִּי", לֹא שֶׁשָּׁכַב אֶלָּא שֶׁבָּא לַעֲשׂוֹת כֵּן וְצָעַקְתִּי וּבָרַח, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁתַּסְתִּיר הַדָּבָר מִבַּעְלָהּ. וְאִם תֹּאמַר כְּדֵי שֶׁיִּחַר אַפּוֹ וְיַהַרְגֶנּוּ, וְדַי חִיּוּב מִיתָה לְעֶבֶד שֶׁיָּבוֹא לֶאֱנֹס אֵשֶׁת הַשַּׂר אֲדוֹנָיו. וְאֶפְשָׁר שֶׁרָצוּ לְפָרֵשׁ "כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה" עִנְיְנֵי תַּשְׁמִישׁ, בְּגִלּוּי עֶרְוָה וּמִשְׁמוּשׁ יָדַיִם, לֹא תַּשְׁמִישׁ מַמָּשׁ, שֶׁהָיָה אֲדוֹנָיו סָרִיס בְּגוּפוֹ שֶׁבָּא אֵלָיו חֹלִי שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה, כְּעִנְיַן הַשַּׁחוּף. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט אֵין צָרֵךְ, כִּי אֵין הַכָּ"ף לְדִמְיוֹן בְּדָבָר אַחֵר, וּפִתְרוֹנוֹ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְכָמוֹהוּ (בראשית כ"ד:כ"ח) "וַתָּגֶד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה", וְכֵן "וּבְדַבְּרוֹ עִמִּי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה נָתַתִּי פָנַי אַרְצָה" (דניאל י טו), וְכֵן

רַבִּים. אוֹ יֹאמַר כִּי בִּשְׁמֹעַ אֲדֹנָיו אֶת דִּבְרֵי אִשְׁתּוֹ שֶׁאָמְרָה לוֹ עָשָׂה לִי עַבְדְּךָ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה שֶׁהִגִּדְתִּי מִיָּד לְאַנְשֵׁי הַבַּיִת, חָרָה אַפּוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁשִּׁמּוּשׁ הַכָּ"ף בָּזֶה לְהַפְלָגָה, וְכֵן (בראשית מ"ד:ז') "לָמָּה יְדַבֵּר אֲדֹנִי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה", "וַתִּקְרָאנָה אוֹתִי כָּאֵלֶּה" (ויקרא י יט). וְהִנֵּה מֵאַהֲבַת אֲדוֹנָיו אֶת יוֹסֵף לֹא הָרָגוֹ, אוֹ שֶׁהָיָה נֵס מֵאֵת הַשֵּׁם, אוֹ שֶׁנִּסְתַּפֵּק בִּדְבָרֶיהָ מִדַּעְתּוֹ צַדִּקַת יוֹסֵף, וְכֵן אָמְרוּ (בראשית רבה פ"ז:ט'), אָמַר לוֹ, יָדַע אָנָא דְּלֵית הוּא מִנָּךְ אֶלָּא שְׁלֹא לְעָרֵב פִּסְלֵת בְּבָנַי:

פסוק כ

וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם כִּי הַכָּתוּב יְפָרֵשׁ שֶׁבֵּית הַסֹּהַר הוּא מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים שָׁם, וּלְכָךְ אָמַר כִּי הוּא שֵׁם מִצְרִי, כִּי דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לְפָרֵשׁ לָשׁוֹן נָכְרִיָּה, כְּמוֹ "הִפִּיל פּוּר הוּא הַגּוֹרָל". וְלֹא אָמַר כְּלוּם, אֲבָל "וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר" הַיָּדוּעַ לַמֶּלֶךְ, שֶׁהוּא מָקוֹם אֲשֶׁר יֵאָסְרוּ שָׁם אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ, לוֹמַר כִּי הָיָה זֶה סִבָּה שֶׁיִּכְנְסוּ עִמּוֹ הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה. וְיִתָּכֵן כִּי טַעַם "אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ" עֲבָדָיו וּמְשָׁרְתָיו הַחוֹטְאִים לוֹ בְּמִשְׁפַּט הַמְּלוּכָה, כִּי שְׁאָר הָאֲסוּרִים לָעָם בְּיַד הַשּׁוֹפְטִים וְהַשּׁוֹטְרִים, בְּבֵית סֹהַר אַחֵר יִנָּתְנוּ. וְסִפֵּר הַכָּתוּב שֶׁשָּׁמוּ שָׁם יוֹסֵף מֵאַהֲבַת אֲדוֹנָיו אֹתוֹ, וְהַכֹּל סִבָּה מֵאֵת ה'. וּבַעֲלֵי הַלָּשׁוֹן (רד"ק בספר השרשים שורש סהר) יְפָרְשׁוּ "סֹהַר" כִּפָּה עֲגֻלָּה, מִלְּשׁוֹן "אַגַּן הַסֹּהַר" (שיר השירים ז ג). וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁהוּא הַבּוֹר (רמב"ן על בראשית מ':ב'), בַּיִת בָּנוּי תַּחַת הַקַּרְקַע וְלוֹ פֶּתַח קָטָן מִלְמַעְלָה יַכְנִיסוּ בּוֹ הָאֲסוּרִים וּמְמֻנִּו לָהֶם אוֹרֶה, וְהוּא מִלְּשׁוֹן סִיהֲרָא בַּאֲרָמִית, כַּאֲשֶׁר אָמַר (בראשית ו':ט"ז) "צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה", מִלְּשׁוֹן צָהֳרַיִם, וְשִׁנּוּ בָּהֶם זֶה לְרֹב אוֹרוֹ וְזֶה לְמִעוּטוֹ:

פרק מ

פסוק ב

עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו הָיוּ אֵלֶּה הַשָּׂרִים שְׁנֵיהֶם סָרִיסִים, כִּי הָיוּ שָׂרֵי הַמַּשְׁקִים וְהָאוֹפִים גַּם בְּבֵית הַנָּשִׂים אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ, וְהַמְּלָכִים יְסָרְסוּ אוֹתָם. וְדַעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ':ב') כִּי סָרִיסִים – שָׂרִים וּגְדוֹלִים, אָמַר בְּפוֹטִיפַר (תרגום אונקלוס על בראשית ל"ז:ל"ו) "רַבָּא דְּפַרְעֹה" וְ"עַל תְּרֵין רַבְרְבָנוֹהִי", וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן (מלכים ב כ יח) "וְהָיוּ סָרִיסִים בְּהֵיכַל מֶלֶךְ בָּבֶל":

פסוק ה

אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלוֹמוֹ לְשׁוֹן "פִּתְרוֹן חֲלוֹמוֹת" הוּא הַמִּקְרֶה אֲשֶׁר יִקְרֶנּוּ לֶעָתִיד, וְיִקְרָא הַמּוֹדִיעַ אוֹתוֹ הֶעָתִיד פּוֹתֵר. וְעַל דַּעַת רַבִּים (הראב"ע והרד"ק) כִּי פִּתְרוֹן הוּא פֵּרוּשׁ, וְטַעַם

"אִישׁ כִּפְתְרוֹן חֲלוֹמוֹ", כָּל אֶחָד וְאֶחָד חָלַם חֲלוֹם שֶׁדּוֹמֶה לַפִּתְרוֹן הֶעָתִיד לָבֹא אֵלָיו, זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ':ה'). וּמָה טַעַם שֶׁיֹּאמַר שַׂר הַמַּשְׁקִים לְפַרְעֹה (בראשית מ"א:י"א) חָלַמְנוּ חֲלוֹם הַדּוֹמֶה לַפִּתְרוֹן, שֶׁיִּמְעֵט בָּזֶה חָכְמַת הַפּוֹתֵר, וְאוּלַי לֹא יִהְיֶה כֵּן חֲלוֹם פַּרְעֹה וְלֹא יֵדָעֶנּוּ יוֹסֵף. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית מ':ה') שֶׁרָאָה כָּל אֶחָד בַּחֲלוֹמוֹ מָה שֶׁהָיָה פִּתְרוֹן חֲלוֹמוֹ כָּל מָה שֶׁאֵרַע לוֹ בֶּעָתִיד, לוֹמַר שֶׁהָיָה חֲלוֹם אֱמֶת, לֹא בָּא בְּרֹב עִנְיָן שֶׁלֹּא יִתְקַיֵּם רַק הַמִּקְצָת, וְהוּא הַנָּכוֹן:

פסוק ז

וַיִּשְׁאַל אֶת סְרִיסֵי פַּרְעֹה אֲשֶׁר אִתּוֹ בְּמִשְׁמַר בֵּית אֲדֹנָיו הָיָה רָאוּי שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב וַיִּשְׁאַל אוֹתָם לֵאמֹר, אֲבָל הֶאֱרִיךְ כִּי רָצָה לְסַפֵּר בִּשְׁבַח יוֹסֵף, שֶׁהָיָה נַעַר עֶבֶד וְשָׁאַל לִשְׁנֵי שָׂרִים גְּדוֹלִים וְהֵם בְּבֵית אֲדוֹנָיו אֲשֶׁר שָׂנֵא אוֹתוֹ, וְהָיָה כָּל אֶחָד יָכוֹל לְצַוּוֹת לָשֵׂאת אֶת רֹאשׁוֹ מֵעָלָיו, וְלֹא פָּחַד מֵהֶם מִלִּשְׁאוֹל אוֹתָם וְלֵאמֹר לָהֶם דַּעְתּוֹ בַּפִּתְרוֹן כִּי בָּטַח בְּחָכְמָתוֹ, שֶׁאִלּוּ נִמְלַט שַׂר הָאוֹפִים הָיָה תּוֹלֶה אוֹתוֹ:

פסוק ח

וְטַעַם **וּפוֹתֵר אֵין אוֹתוֹ** אֵין מוֹדִיעַ הֶעָתִיד מִמֶּנּוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁשָּׁלְחוּ לִקְצָת הַחַרְטֻמִּים בַּבֹּקֶר, אוֹ שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים עִמָּהֶם בְּבֵית הַסֹּהַר וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתוֹ, אוֹ שֶׁאָמְרוּ וְאֵין בָּעוֹלָם פּוֹתֵר אוֹתוֹ כְּפִי דַּעְתֵּנוּ, כִּי נֶעֱלָם הוּא מְאֹד:

הֲלוֹא לֵאלֹהִים פִּתְרֹנִים פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ':ח') כִּי יֹאמַר כִּי הַמִּקְרִים הֶעָתִידִים לָבֹא בַּחֲלוֹמוֹת לֵאלֹהִים הֵם, כִּי הוּא לְבַדּוֹ הַמַּחֲלִים וְהַמּוֹדִיעַ הֶעָתִיד וְהוּא הֶעוֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע, וְאֵין בְּדַבּוּרִי לָכֶם תּוֹעֶלֶת אוֹ הֶפְסֵד. וְזֶה אָמַר שֶׁלֹּא יַעֲנִישׁוּהוּ אִם תִּבָּא לָהֶם רָעָה, אוֹ כְּדֵי שֶׁיְּסַפְּרוּ אוֹתָם אֵלָיו וְלֹא יְבַזּוּהוּ. וְאִם כֵּן אֵין לְמִלַּת "הֲלֹא" בָּזֶה טַעַם. וְאוּלַי יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ "הִנֵּה", יֹאמַר הִנֵּה לֵאלֹהִים לְבַדּוֹ הַפִּתְרוֹנִים וְלֹא לָאָדָם הַפּוֹתֵר. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי אָמַר הֲלֹא לֵאלֹהִים פִּתְרוֹנִים בְּכָל הַחֲלוֹמוֹת הַנַּעֲלָמִים וְהַסְּתוּמִים, וְהוּא יָכוֹל לְהוֹדִיעַ פִּתְרוֹן חֲלוֹמְכֶם, וְאִם הוּא נֶעֱלָם בְּעֵינֵיכֶם, סַפְּרוּ נָא לִי, אוּלַי יִישַׁר בְּעֵינָיו לְגַלּוֹת סוֹדוֹ אֵלַי:

פסוק י

וְהוּא כְּפַרַחַת עָלְתָה נִצָּהּ דּוֹמֶה לְפוֹרַחַת, "וְהִיא כְּפוֹרַחַת", נִדְמֶה לִי בַּחֲלוֹמִי כְּאִלּוּ הִיא פּוֹרַחַת, וְאַחַר הַפֶּרַח "עָלְתָה נִצָּהּ", נַעֲשׂוּ סְמָדַר, וְאַחַר כָּךְ "הִבְשִׁילוּ", "וְהִיא כַּד אַפְרַחַת אַפֵּקַת לַבְלַבִּין", עַד כָּאן תַּרְגּוּם שֶׁל פּוֹרַחַת, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ':י'). וְאֵינוֹ נָכוֹן, שֶׁאִם הָיָה מְדַבֵּר כִּמְדַמֶּה מִפְּנֵי שֶׁהֵם דִּבְרֵי חֲלוֹם, הָיָה אוֹמַר וְהִנֵּה כְּגֶפֶן לְפָנַי וּבַגֶּפֶן כִּשְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים, וְהַכְּ"ף הַזּוֹ אֵינָהּ בַּחֲלוֹם שַׂר הָאוֹפִים וְלֹא בַּחֲלוֹם פַּרְעֹה, וְלָמָּה יְדַמֶּה בָּזֶה

יוֹתֵר מִכָּל הָאֲחֵרִים. אֲבָל יֹאמַר בְּכֻלָּם "וְהִנֵּה", וְהוּא הַדִּמְיוֹן, שֶׁטַּעְמוֹ "כְּאִלּוּ". אֲבָל פֵּרוּשׁ "וְהִיא כְּפִרְחַת עֻלְתָה נִצָּהּ", שֶׁרָאָה בַּחֲלוֹמוֹ הַגֶּפֶן כִּי מִיָּד שֶׁפּוֹרַחַת עֻלְתָה נִצָּהּ וְהִבְשִׁילוּ אַשְׁכְּלֹתֶיהָ עֲנָבִים, וְזֶה לְהוֹרוֹת כִּי מִמַּהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ, וּבְזֶה הִכִּיר יוֹסֵף כִּי שְׁלֹשֶׁת הַשָּׂרִגִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם וְלֹא חֳדָשִׁים אוֹ שָׁנִים, וְחָשַׁב בְּדַעְתּוֹ כִּי בְּיוֹם אֶחָד יִשָּׂא רֹאשׁ שְׁנֵיהֶם, אוֹ בַּעֲבוּר כִּי בְּלֵילָה אֶחָד חָלְמוּ. וְאֵין צָרִיךְ לְדִבְרֵי רַבִּי אַבְרָהָם שֶׁאָמַר שֶׁהָיָה יוֹסֵף יוֹדֵעַ יוֹם הֻלֶּדֶת אֶת פַּרְעֹה. וּכְזֹאת הַכָּ"ף בְּמָקוֹמוֹת רַבִּים, "וַיְהִי כְּמִשְׁיב יָדוֹ" (בראשית ל"ח:כ"ט), "כְּבֹא אַבְרָם" (בראשית י"ב:י"ד), "וּכְעֵת מוּתָהּ וַתְּדַבֵּרְנָה הַנְּצָבוֹת" (שמואל א ד כ), וְכֵן רַבִּים. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ׳:י׳) שָׁאַמַר "וְהִיא כַּד אַפְרַחַת אַפֵּקַת לַבְלַבִּין" תִּרְגֵּם עֻלְתָה – שֶׁהֶעֱלָתָה לוּלְבֵי גְּפָנִים הוֹצִיאָה פֶּרַח וְהֶעֱלָתָה לוּלְבִין גְּדוֹלִים וְהֵנֵצוּ וְהִבְשִׁילוּ אַשְׁכְּלֹתֶיהָ עֲנָבִים, כִּי לֹא יָבוֹא לְשׁוֹן עֻלָּתָה בַּנִּין כִּי אֵינֶנּוּ עוֹלֶה:

פסוק יד

כִּי אִם זְכַרְתַּנִי אִתְּךָ אִם תִּזְכְּרֵנִי כַּאֲשֶׁר יִיטַב לְךָ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת וְתַזְכְּרֵנִי אֶל פַּרְעֹה. וְאִם יִהְיֶה נָא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, כִּי אִם זְכַרְתַּנִי וְעָשִׂיתָ כְּחַסְדְּךָ חֶסֶד עִמָּדִי תִּזְכְּרֵנִי אֶל פַּרְעֹה. וְטַעַם "אִתְּךָ" שֶׁתִּזְכְּרֵנִי לַעֲשׂוֹת עִמִּי בַּטּוֹב אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ שֶׁיְּצִאתָ מִבֵּית הַסֹּהַר, אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁוֹ שֶׁתִּזְכְּרֵנִי בְּלִבְּךָ כְּאִלּוּ אֲנִי עִמְּךָ. וְהַזְכִּירֵהוּ אֶל פַּרְעֹה, שֶׁיְּהַלֵּל אוֹתוֹ אֵלָיו לֵאמֹר הִנֵּה בְּבֵית שַׂר הַטַּבָּחִים עֶבֶד יָפֶה, לְפָנַי מְלָכִים יִתְיַצָּב. וְהַנָּכוֹן עוֹד בְּעֵינַי שֶׁיֹּאמַר, אִם תִּזְכְּרֵנִי לִהְיוֹת אִתְּךָ כַּאֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וְתַשּׂוּב לְמַעֲלָתְךָ וְתַחְפֹּץ לַעֲשׂוֹת עִמִּי הַחֶסֶד הַזֶּה, תִּזְכְּרֵנִי אֶל פַּרְעֹה לֵאמֹר בְּפָנָיו, זָכַרְתִּי נַעַר שֶׁהָיָה מְשֹׁרֵת לִי בְּבֵית הַסֹּהַר, תְּנֵהוּ אֵלַי לִהְיוֹת לִי מְשָׁרֵת, וְהוֹצִאתַנִי מִן הַבַּיִת הַזֶּה, כִּי חֵטְא גָּדוֹל הוּא עַל הַמַּעֲמִידִים אוֹתִי בְּכָאן. אוֹ יִהְיֶה טַעַם "וְהִזְכַּרְתַּנִי אֶל פַּרְעֹה", כִּי רָאָה אוֹתִי פַּרְעֹה בִּהְיוֹתִי עֶבֶד לַשַּׂר שֶׁלּוֹ וּפָקִיד עַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ, מְשֹׁרֵת לְפָנָיו, וְאִם תִּזְכְּרֵנִי לְפָנָיו תּוֹצִיאֵנִי מִכָּאן, כִּי אֵין בִּי עָוֹן אֲשֶׁר חֵטְא, וְרָאוּי לַמֶּלֶךְ שֶׁיּוֹצִיאֵנִי וְיַצִּילֵנִי מִיַּד עוֹשְׁקִי, כִּי כָּל דָּבָר לֹא יִכָּחֵד מִן הַמֶּלֶךְ אִם יַחְפֹּץ:

פסוק טו

וְטַעַם **מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים** מֵאֶרֶץ חֶבְרוֹן אֲשֶׁר גָּרוּ שָׁם אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, כִּי אַבְרָהָם שֶׁהָיָה רֹאשׁ הַיַּחַס נִקְרָא אַבְרָהָם הָעִבְרִי (בראשית י"ד:י"ג), כִּי הָיָה מֵעֵבֶר הַנָּהָר וְגָדוֹל שְׁמוֹ בַּגּוֹיִם, כִּי נִתְקַיֵּם בּוֹ "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ" (בראשית י"ב:ב'), וְעַל כֵּן נִקְרְאוּ כָּל זַרְעוֹ הָעִבְרִים, וְהֵם עַצְמָם יַחֲזִיקוּ אֶת שְׁמָם כֵּן, שֶׁלֹּא יִתְעָרְבוּ בְּעַמֵּי הָאֲרָצוֹת הַכְּנַעֲנִים, וְהֶחְזַק הַשֵּׁם הַזֶּה בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם. וְזֶה טַעַם "הֵבִיא לָנוּ אִישׁ עִבְרִי" (בראשית ל"ט:י"ד), כִּי יוֹסֵף אָמַר לָהֶם עִבְרִי אָנֹכִי, וְלֹא רָצָה שֶׁיַּחֲזִיקוּהוּ בִּכְנַעֲנִי. וְהִנֵּה אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם קְרָאָהּ "אֶרֶץ הָעִבְרִים", כְּלוֹמַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר הָעִבְרִים שָׁם, אוֹ שֶׁנִּקְרָא שְׁמָהּ כֵּן כִּי הֵם גְּדוֹלֵי הָאָרֶץ וַאֲצִילֶיהָ, כְּמוֹ

שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כ"ג:ו') "נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ", וּכְתִיב (תהלים קה טו) "אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי":

פסוק טז

כִּי טוֹב פָּתָר אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ':ט"ז) כִּי יָפֶה פִּתָּר, וְכֵן "טוּב טַעַם וְדַעַת לַמְּדֵנִי" (תהלים קיט סו), וְכֵן "כִּי טוֹבוֹת הֵנָּה" (בראשית ו':ב'), יָפוֹת. וְהַטַּעַם לֵאמֹר כֵּן, כִּי הָאִישׁ הַזֶּה מְבֻזֶּה עַל יוֹסֵף, חוֹשֵׁב בּוֹ שֶׁלֹּא יֵדַע לִפְתֹּר אוֹתוֹ לְעוֹלָם, וְלֹא יַגִּיד לוֹ הַחֲלוֹם אִם לֹא בְּרָאוֹתוֹ כִּי פָּתַר לַחֲבֵרוֹ יָפֶה וְכַהֹגֶן. אוֹ יֹאמַר, וַיַּרְא שַׂר הָאֹפִים כִּי לְטוֹבָה פָּתַר לוֹ, וְשָׂמַח וְהִגִּיד חֲלוֹמוֹ שֶׁהָיָה מִצְטַעֵר בּוֹ יוֹתֵר מֵחֲבֵרוֹ:

סַלֵּי חֹרִי סַלִּים שֶׁל נְצָרִים קְלוּפִים עֲשׂוּיִים חוֹרִים חוֹרִים, זֶה לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ':ט"ז). וְהַגָּאוֹן רַב סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ, סַלֵּי לֶחֶם לָבָן כְּלֶחֶם הַמֶּלֶךְ, מִלְּשׁוֹן "וְלֹא עַתָּה פָּנָיו יֶחֱוָרוּ" (ישעיהו כט כב), מִן הָאֲרָמִית שֶׁתִּאמַר לְלָבָן – חִוָּר. וְהוּא הַנָּכוֹן, כִּי הָיָה בְּכָל הַסַּלִּים מִלֶּחֶם הַמֶּלֶךְ, וּבַסַּל הָעֶלְיוֹן מִכֹּל מִינֵי מַאֲכַל פַּרְעֹה שֶׁהָיָה מַעֲשֵׂה אוֹפֶה. וּלְשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ בַּמִּשְׁנָה (ביצה ב ו), פִּתִּין גְּרִיצִים וְחִוָּרֵי. וְאָמְרוּ בַּיְרוּשַׁלְמִי (שם), רַבָּנִין שְׁמְעִין לְהּ מִן הָדָא, "וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה סַלֵּי חֹרִי עַל רֹאשִׁי":

פרק מא

פסוק א

עַל הַיְאוֹר כָּל שְׁאָר נְהָרוֹת אֵינָם קְרוּיִים יְאוֹרִים חוּץ מִנִּילוּס, מִפְּנֵי שֶׁכָּל הָאָרֶץ עֲשׂוּיָה יְאוֹרִים יְאוֹרִים בִּידֵי אָדָם וְנִילוּס עוֹלֶה בְּתוֹכָם, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:א'). אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"א:א') תִּרְגֵּם יְאוֹר – "נַהֲרָא", רַק תִּרְגֵּם "עַל יְאוֹרֵיהֶם" (שמות ז יט) עַל "אֲרִיתֵיהוֹן" כִּי הֶצְרֵךְ שָׁם לְהַבְדִּיל בֵּינֵיהֶם מִפְּנֵי שֶׁהַזִּכְּיר "עַל נַהֲרוֹתָם וְעַל יְאוֹרֵיהֶם", וְהִנֵּה כֻּלָּם יִקָּרְאוּ לְדַעְתּוֹ יְאוֹרִים, הַגְּדוֹלִים נִקְרָאִים נְהָרוֹת וְיאוֹרִים, וְאֵלּוּ הָעֲשׂוּיִים חֲפִירוֹת אֲרֻכּוֹת בִּידֵי אָדָם גַּם הֵם יִקָּרְאוּ יְאוֹרִים. וּמָצִינוּ כִּי חִדֶּקֶל נִקְרָא יְאוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דניאל י ד) "וַאֲנִי הָיִיתִי עַל יַד הַנָּהָר הַגָּדוֹל הוּא חִדֶּקֶל וְהִנֵּה אִישׁ אֶחָד לָבוּשׁ הַבַּדִּים", וּכְתִיב (שם יב ה) "וְהִנֵּה שְׁנַיִם אֲחֵרִים עֹמְדִים אֶחָד הֵנָּה לִשְׂפַת הַיְאֹר וְאֶחָד הֵנָּה לִשְׂפַת הַיְאֹר וַיֹּאמֶר לְאִישׁ לְבוּשׁ הַבַּדִּים אֲשֶׁר מִמַּעַל לְמֵימֵי הַיְאֹר". וּלְדַעְתִּי כְּדִבְרֵי אוּנְקְלוֹס כֵּן הוּא, כִּי יְאוֹר וְנָהָר לְשׁוֹן אֶחָד וּשְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן אוֹרָה, וְכֵן הַגֶּשֶׁם נִקְרָא אוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לו ל) "הֵן פָּרַשׂ עָלָיו אוֹרוֹ יָפִיץ עֶנֶן אוֹרוֹ" (שם לז יא), וּכְמוֹ שֶׁאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן (ב"ר כו ז), כָּל אוֹרָה הָאֲמוּרָה בֶּאֱלִיהוּא בִּירִידַת גְּשָׁמִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר. וְאוּלַי בַּעֲבוּר שֶׁהַגְּשָׁמִים בְּסִבַּת הַמְּאוֹרוֹת, וְהַנְּהָרוֹת יֵעָשׂוּ מֵהֶם, יִתְיַחֲסוּ אֶל הָאֲבוֹת:

פסוק ב

וְהִנֵּה מִן הַיְאֹר עֹלֹת בַּעֲבוּר כִּי אֶרֶץ מִצְרַיִם תִּשְׁתֶּה מִן הַיְאוֹר וּמִמֶּנּוּ בָּא לָהֶם הַשֹּׂבַע וְהָרָעָב, רָאָה אוֹתָן עוֹלוֹת מִן הַיְאוֹר. וְהַפְּרוֹת סִימָן לַחֲרִישָׁה, וְהַשִּׁבֳּלִים סִימָן לַקְּצִיר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית מ"ה:ו') "אֲשֶׁר אֵין חָרִישׁ וְקָצִיר", רָאָה כִּי הַיְאוֹר לֹא עָלָה רַק מְעַט, וְאֵין חָרִישׁ, וַאֲשֶׁר יִזְרְעוּ מְעַט בַּמְּקוֹמוֹת הַלַּחִים יָבֹא קָדִים רוּחַ ה' וְיִשְׁרֹף אוֹתָם, כַּאֲשֶׁר רָאָה אוֹתָם שְׁדוּפוֹת קָדִים. וְהַנִּרְאֶה מִמַּשְׁמַע הַכְּתוּבִים כִּי הָיָה הַשָּׂבָע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ, כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר (בראשית מ"א:כ"ט) "שָׂבָע גָּדוֹל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם", וְכֵן (בראשית מ"א:מ"ח) "אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", אֲבָל הָרָעָב הָיָה בְּכָל הָאֲרָצוֹת (בראשית מ"א:נ"ד), וְכֵן פָּתַר יוֹסֵף, "וְקָמוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב", וְלֹא הִזְכִּיר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְעַל כֵּן לֹא יָכְלוּ בִּשְׁאָר הָאֲרָצוֹת לְקַבֵּץ אֹכֶל, וַאֲפִלּוּ אִם שָׁמְעוּ הָעִנְיָן כִּי הָיָה מְפֻרְסָם מְאֹד. וְאוּלַי הָיָה בַּחֲלוֹם רֶמֶז מִזֶּה בַּמֶּה שֶׁהִזְכִּיר "וַתִּרְעֶינָה בְּאָחוּ", כִּי שָׁם הָיָה מַרְעִיהֶן וּמַעֲמָדָן, אֲבָל הָרְעוֹת אַחֲרֵי אָכְלָן אֶת הַטּוֹבוֹת תִּתְהַלַּכְנָה בָּאָרֶץ, וְלֹא יֵדַע פַּרְעֹה עַד אָנָה הָלְכוּ:

בָּאָחוּ אָגַם, כְּמוֹ "יִשְׂגֶּא אָחוּ" (איוב ח יא), לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:ב'). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי אָחוּ – שֵׂם הָעֵשֶׂב הַגָּדֵל, כְּמוֹ "הֲיִגְאֶה גֹּמֶא בְּלֹא בִצָּה יִשְׂגֶּא אָחוּ בְּלִי מָיִם עֲדֶנּוּ בְּאִבּוֹ לֹא יִקָּטֵף" (איוב ח יא-יב), וְהִנֵּה אֵינֶנּוּ הָאָגַם. וְאוּלַי יִרְצֶה לוֹמַר שֶׁיִּקָּרֵא הָעֵשֶׂב הַנַּעֲשֶׂה בָּאֲגַמִּים עַל שֵׁם הָאָגַם. וְהַנָּכוֹן שֶׁיִּהְיֶה אָחוּ שֵׁם כּוֹלֵל הַדֶּשֶׁא וְהָעֵשֶׂב הַנַּעֲשֶׂה עַל שְׂפַת הַנְּהָרוֹת וְהָאֲגַמִּים, וְיִהְיֶה בֵּי"ת בָּאָחוּ כְּמוֹ בֵּי"ת "לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי" (משלי ט ה), כִּי עַל שְׂפַת הַיְאוֹר הָיוּ רוֹעוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית מ"א:ג') "אֵצֶל הַפְּרוֹת עַל שְׂפַת הַיְאוֹר". וְאוּלַי הוּא מִלְּשׁוֹן אַחְוָה, בַּעֲבוּר הֱיוֹת מִינֵי הָעֲשָׂבִים רַבִּים גְּדֵלִים יַחַד:

פסוק ג

וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת בְּצִדָּן וְקָרוֹב לָהֶן, וְהוּא סִימָן שֶׁלֹּא יְהֵא הֶפְסֵק בֵּין שְׁנֵי הַשָּׂבָע וּשְׁנֵי הָרָעָב, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא סִפֵּר זֶה לְיוֹסֵף. וְאוּלַי הַמַּרְאָה וְהַסִּפּוּר הָיוּ שָׁוִים, וְהַכָּתוּב לֹא יָחוּשׁ כַּאֲשֶׁר הוֹסִיף בַּסִּפּוּר "וְלֹא נוֹדַע כִּי בָאוּ אֶל קִרְבֶּנָה", וְכֵן "עוֹלוֹת בְּקֶנֶה אֶחָד", סִימָן שֶׁתִּהְיֶינָה שֶׁבַע שָׁנִים רְצוּפוֹת:

פסוק ד

וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת עַל דַּעְתִּי הוּא סִימָן שֶׁיֹּאכְלוּ שְׁנֵי הָרָעָב אֶת שְׁנוֹת הַשָּׂבָע, וּמִזֶּה לָמַד יוֹסֵף לֵאמֹר לְפַרְעֹה "וְיִקְבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֶל הַשָּׁנִים הַטֹּבֹת" "וְהָיָה הָאֹכֶל לְפִקָּדוֹן לָאָרֶץ לְשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב", כִּי רָאָה שֶׁהַפְּרוֹת וְהַשִּׁבֳּלִים הַטּוֹבוֹת תְּבוֹאנָה אֶל קֶרֶב הָרָעוֹת, וְאֵינֶנָּה עֹצָה, כִּי הַלְיוּעַץ לְמֶלֶךְ נְתָנוּהוּ, רַק בְּפִתְרוֹן הַחֲלוֹם אָמַר כֵּן "וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע", "וְלֹא יִוָּדַע הַשָּׂבָע",

פִּתְרוֹן "וְלֹא נוֹדַע כִּי בָאוּ אֶל קִרְבָּנָה וּמַרְאֵיהֶן רַע", כִּי רָאָה שֶׁלֹּא הָיוּ בַּאֲכִילָתָן בְּרִיאוֹת וְטוֹבוֹת רַק הָיוּ לָהֶן לְמִחְיָה, אִלּוּ לֹא אָכְלוּ אוֹתָן הָיוּ מֵתוֹת בְּכַחֲשֵׁיהֶן. וְלֹא כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י שֶׁאָמַר "וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע" הוּא פִּתְרוֹן הַבְּלִיעָה:

פסוק ו

צֹמְחוֹת אַחֲרֵיהֶן לֹא שֶׁרָאָה אוֹתָן צוֹמְחוֹת, שֶׁלֹּא רָאָה אֶלָּא שִׁבֳּלִים עֲשׂוּיוֹת, אֲבָל הוּא כְּאִלּוּ אָמַר צֹמְחוּ אַחֲרֵיהֶן, וְאָחַז זֶה הַלָּשׁוֹן לְהוֹדִיעַ שֶׁמִּיָּד שֶׁרָאָה הַטּוֹבוֹת רָאָה הָרָעוֹת שֶׁעָלוּ אַחֲרֵיהֶן, כִּי סִימָן הַתְּכִיפָה רָאָה בְּכֻלָּן:

פסוק ז

וְטַעַם **וַיִּקַץ פַּרְעֹה וְגוֹ'** הִנֵּה חֲלוֹם שָׁלֵם, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:ז'). וּלְפִי דַּעְתִּי יִרְמֹז כִּי עָמַד עַל מִטָּתוֹ מֵקִיץ מְחַשֵּׁב בַּחֲלוֹמוֹ, אוּלַי יִרְאֶה עוֹד דָּבָר פַּעַם שְׁלִישִׁית, וְכַאֲשֶׁר עָמַד בַּבֹּקֶר וְלֹא חָלַם עוֹד נִפְעַם רוּחוֹ, וְזֶה טַעַם "וַיְהִי בַבֹּקֶר וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ". אֲבָל בְּנְבוּכַדְנֶצַּר אָמַר "וַתִּתְפָּעֶם רוּחוֹ וּשְׁנָתוֹ נִהְיְתָה עָלָיו" (דניאל ב א), כִּי גַּם בַּלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ. וְהִזְכִּיר "וַיִּקַץ פַּרְעֹה" מִן הָעִנְיָן הַנִּזְכָּר בְּסֵפֶר הַשָּׁנָה, כִּי חֲלוֹם שֶׁיִּחֲלֹם אַחֲרָיו חֲלוֹם אַחֵר מֵעִנְיָן אַחֵר בִּשְׁנָתוֹ אֵינֶנּוּ מִתְקַיֵּם, עַל כֵּן אָמַר כִּי כַּאֲשֶׁר הֵקִיץ נִהְיָה הַחֲלוֹם וְחָשַׁב בּוֹ עַד הַבֹּקֶר, אוּלַי יִשְׁתַּלֵּשׁ חֲלוֹמוֹ כַּאֲשֶׁר נִשְׁנָה. וְהִנֵּה פַּרְעֹה עַצְמוֹ הִכִּיר כִּי עִנְיָן אֶחָד הוּא, וּלְכָךְ הִזְכִּיר "וְהִנֵּה חֲלוֹם", וְכָךְ אָמַר "חֲלוֹם חָלַמְתִּי וּפֹתֵר אֵין אֹתוֹ" וְלֹא הִזְכִּיר חֲלוֹמוֹת, וְזֶה טַעַם "וָאֶרְא בַּחֲלֹמִי", אֲבָל הַכָּתוּב הִזְכִּיר "וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה", לוֹמַר שֶׁאֵין פּוֹתֵר אֲפִלּוּ הָאֶחָד מֵהֶם:

פסוק יב

אִישׁ כַּחֲלוֹמוֹ לְפִי הַחֲלוֹם וְקִרּוֹב לְעִנְיָנוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:י"ב). וְיוֹתֵר נָכוֹן שֶׁיֹּאמַר כִּי לְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ פָּתַר כַּאֲשֶׁר הָיָה אֱמִתַּת חֲלוֹמוֹ הֶעָתִיד לָבֹא לוֹ, כִּי כַּאֲשֶׁר פָּתַר כֵּן הָיָה לָנוּ, וְכֵן (בראשית מ"ט:כ"ח) "אִישׁ אֲשֶׁר כִּבְרָכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם", כַּבְּרָכָה הַבָּאָה אֲלֵיו. וְעַל דַּעְתִּי אֵין צָרֵךְ, אֲבָל אָמַר אִישׁ אֶת חֲלוֹמוֹ פָּתַר לָנוּ וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פָּתַר לְכָל אֶחָד כֵּן בָּא וְהִגִּיעַ אֵלֵינוּ, הִגִּיד כִּי הָיוּ חֲלוֹמוֹת שׁוֹנִים וְלָהֶם פִּתְרוֹנִים שׁוֹנִים כַּאֲשֶׁר יִפָּרֵשׁ, שֶׁלֹּא יַחְשֹׁב שֶׁחֲלוֹם אֶחָד חָלְמוּ שְׁנֵיהֶם וּפִתְרוֹן אֶחָד לָהֶם. וְכֵן לְדַעְתִּי אִישׁ כִּבְרָכָתוֹ בֵּרַךְ, שֶׁלֹּא בֵּרַךְ אוֹתָם בְּרָכָה שָׁוֶה לְכֻלָּם אֶלָּא בְּרָכָה מְיֻחֶדֶת לְכָל אֶחָד כַּאֲשֶׁר פֵּרֵשׁ וְאָמַר לוֹ:

פסוק כג

צְנֻמוֹת דַּקּוֹת צוּנְמָא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי סֶלַע, הֲרֵי הֵן כְּעֵץ בְּלֹא לְחְלוּחַ וְקָשׁוֹת כְּסֶלַע, וְתַרְגּוּמוֹ "נָצָן לָקְנִין", נָצָן – אֵין בָּהֶן אֶלָּא הַנֵּץ לְפִי שֶׁנִּתְרוֹקְנוּ מִן הַזֶּרַע, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:כ"ג). וְהַשִּׁבֳּלִים בְּעֵת שֶׁנִּתְרוֹקְנוּ מִן הַזֶּרַע אֵין בָּהֶן נֵץ, וְכֵן פַּרְעֹה לֹא רָאָה

אוֹתָן בְּעֵת הֱנֵצָן כִּי מְלֵאוֹת וְטוֹבוֹת וְדַקּוֹת וּשְׁדוּפוֹת קָדִים רָאָה אוֹתָן, וְכֵן צְנוּמוֹת שֶׁיִּהְיֶה כְּמוֹ סְלוּעוֹת מִלְּשׁוֹן צוּנְמָא אֵינוֹ נָכוֹן, וְהַשִּׁבֳּלִים הַדַּקּוֹת אֵינָם קָשׁוֹת כַּסֶּלַע, אֲבָל פֵּרוּשׁ צְנוּמוֹת – פְּרוּדוֹת לַחֲתִיכוֹת הָרְבֵּה, וְהוּא לְשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ (ברכות לט), פַּת הַצְּנוּמָה בַּקְּעָרָה מְבָרְכִין עָלֶיהָ הַמּוֹצִיא, פַּת הַחֲתוּכָה, וְהוּא הַפַּת שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה מִמְּנוּ חֲתִיכוֹת וְנוֹתֵן הַמָּרָק עָלֶיו בַּקְּעָרָה וְאוֹכְלוֹ חֲתִיכָה חֲתִיכָה בְּלֹא בְּצִיעָה אַחֶרֶת, וְהוּא לְשׁוֹן הַתַּרְגּוּם גַּם כֵּן שֶׁאָמַר "נָצַן" לְשׁוֹן חִתּוּךְ וְחֶסְרוֹן, מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ הֵם ז"ל (ב"ב נד), מָלְיָא בְּמָלְיָא נָצָא בְּנָצָא לָא הָוְיָא חֲזָקָה, שְׁקַל מָלְיָא וּשְׁדָא בְּנָצָא הָוְיָא חֲזָקָה. הַמָּקוֹם שֶׁהוּא גָּבוֹהַּ שְׁלֵם הֶעָפָר נִקְרָא מָלְיָא, וְשֶׁהוּא חֶסֶר הֶעָפָר וּבוֹ חֶסְרוֹן נִקְרָא נָצָא, אַף כָּאן הַפֶּךְ מְלֵאוֹת – צְנוּמוֹת, וְנָצַן הֵפֶךְ מָלֵאן. וְהָעִנְיָן כִּי לֹא הָיוּ הַשִּׁבֳּלִים מְלֵאוֹת הַגַּרְגְּרִים, אֲבָל הָיָה בָּהֶם מְקוֹמוֹת חֲסֵרִים אֵין בָּהֶם גַּרְגְּרִים, וּמָקוֹם אֶחָד גָּבוֹהַּ שֶׁבּוֹ הַגַּרְגְּרִים שְׁלֵקוּ וְהֵם רַקּוֹת, וּלְכָךְ אָמַר יוֹסֵף בִּמְקוֹם צְנוּמוֹת רַקּוֹת, כִּי הָיוּ בָּהֶן מְקוֹמוֹת רֵקִים אֵין בָּהֶם גַּרְגְּרִים כְּלָל:

פסוק כז

יִהְיוּ שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב בַּעֲבוּר שֶׁהַשָּׂבָע בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֵינֶנּוּ חִדּוּשׁ גָּדוֹל כִּי הוּא כְּגַן ה' (בראשית י"ג:י'), הַזְכִּיר תְּחִלָּה פִּתְרוֹן הָרָעוֹת, כִּי הוּא הַחִדּוּשׁ וְתוֹעֶלֶת הַחֲלוֹם, כִּי הָאֱלֹהִים בְּרַחֲמִים הֶרְאָה לְפַרְעֹה הָרָעָב לְהַחֲיוֹת לְפְלֵיטָה גְּדוֹלָה. וְזֶה טַעַם "וַתִּחְיֶלְנָה שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לְבוֹא כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף" (בראשית מ"א:נ"ד), כִּי לֹא נוֹדַע דְּבָרוֹ רַק בִּשְׁנוֹת הָרָעָב:

פסוק לב

וְעַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם אֶל פַּרְעֹה פַּעֲמָיִם טַעַם הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם שֶׁנִּשְׁנָה שְׁנֵי פְּעָמִים בְּלַיְלָה אֶחָד, כִּי הָיָה אֶפְשָׁר שֶׁיִּרְאֶה בַּחֲלוֹם אֶחָד הַפְּרוֹת וְהַשִּׁבֳּלִים לְהוֹדִיעוֹ כִּי אֵין חָרִישׁ וְקָצִיר, וְעָשָׂה מִמֶּנּוּ שְׁנֵי חֲלוֹמוֹת בָּאִים זֶה אַחַר זֶה בְּלַיְלָה אֶחָד, וְאֵין דֶּרֶךְ הַחוֹלְמִים כֵּן, לְהוֹדִיעוֹ כִּי הַדָּבָר מְזֻמָּן וּמְמֻהָר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ. וְזֶה טַעַם "פַּעֲמָיִם", כִּי לֹא נִשְׁנָה בְּפַעַם אַחַת. וְרַבִּי אַבְרָהָם מְפָרֵשׁ כִּי הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם בְּפָרוֹת וּבְשִׁבֳּלִים לְעֵד כִּי הַדָּבָר נָכוֹן וְקָיִם, אֲבָל בַּעֲבוּר כִּי הָיָה פַּעֲמַיִם בְּלַיְלָה אֶחָד לְעֵד כִּי מְמֻהָר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ. וְאִם כֵּן נֹאמַר שֶׁהָיָה דַּי בַּשִּׁבֳּלִים כִּי הוּא הַמּוֹדִיעַ הָרָעָב:

פסוק לג

יֵרֶא פַּרְעֹה אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם אָמַר לוֹ שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְאִישׁ נָבוֹן וְחָכָם שֶׁיִּהְיֶה מְמֻנֶּה עַל כָּל הָאָרֶץ, וַיְפַקֵּד עוֹד פְּקִידִים תַּחְתָּיו שֶׁיֵּלְכוּ בָּאָרֶץ וְיִקְבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֶל, כִּי לֹא יוּכַל הַשַּׂלִּיט לְלֶכֶת בְּכָל הָאָרֶץ. וְאָמַר לוֹ שֶׁיִּהְיֶה נָבוֹן וְחָכָם, נָבוֹן שֶׁיֵּדַע לְנַהֵל עִם אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלֶחֶם לְפִי הַטָּף מִיָּדוֹ וְלָתֵת לָהֶם כְּדֵי חַיּוּתָם, וְיִמְכֹּר הַמּוֹתָר לָאֲרָצוֹת הָאֲחֵרוֹת לֶאֱסֹף עֹשֶׁר וּמָמוֹן לְפַרְעֹה;

וְחָכָם שֶׁיֵּדַע לְקַיֵּם הַתְּבוּאָה שֶׁלֹּא תֵּרָקֵב, שֶׁיְּעָרֵב עִם כָּל מִין דָּבָר הַמְקַיֵּם אוֹתוֹ בְּטִבְעוֹ, כְּגוֹן חוּמְטִין שֶׁהַזְּכִירוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת לא), וְהַכֶּסֶף הַחַי הַמַּמִית הַכְּנִימָה, וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן. וְאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ':ה'), עֵרֶב בָּהֶן עָפָר וְקִיסוֹמִיּוֹת, דְּבָרִים שֶׁמְּקַיְּמִין אֶת הַתְּבוּאָה. וְאָמַר יוֹסֵף כָּל זֶה בַּעֲבוּר שֶׁיִּבְחֲרוּ אוֹתוֹ, כִּי הֶחְכָּם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ:

פסוק לו

וְהָיָה הָאֹכֶל לְפִקָּדוֹן לָאָרֶץ אָמַר שֶׁיִּהְיֶה הָאֹכֶל פִּקָּדוֹן בְּיַד פְּקִידֵי פַּרְעֹה לְצֹרֶךְ הָאָרֶץ לְשֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב, וְלֹא יוֹצִיאוּ מִמֶּנּוּ לְדָבָר אַחֵר, שֶׁלֹּא תִּכָּרֵת הָאָרֶץ בָּרָעָב, כַּאֲשֶׁר לֹא מֵתוּ הַפֵּרוֹת בְּכַחֲשֵׁיהֶן:

פסוק לח

וְטַעַם **הֲנִמְצָא כָזֶה** בַּעֲבוּר שֶׁהָיָה עִבְרִי וְהֵם שְׁנוֹאֵי נֶפֶשׁ הַמִּצְרִיִּים לֹא יֹאכְלוּ מַגָּעָם וְלֹא יִתְחַבְּרוּ עִמָּהֶם כִּי טְמֵאִים הֵם אֶצְלָם, עַל כֵּן לֹא רָצָה לְמַנּוֹתוֹ מִשְׁנֶה בְּלֹא רְשׁוּתָם, וּלְכָךְ אָמַר לָהֶם שֶׁלֹּא יִמְצְאוּ מִצְרִי כָּמוֹהוּ כִּי רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ. וְאַחֲרֵי שֶׁהוֹדוּ אָמַר לְיוֹסֵף, "אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֶת כָּל זֹאת", כִּי מֵאֲשֶׁר הָיָה הַפִּתָּרוֹן טוֹב וְנָכוֹן בְּעֵינֵי פַּרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו הָיָה בְּעֵינֵיהֶם כְּאִלּוּ כְּבָר בָּא הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁפָּתַר לָהֶם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּרְמֹז "אֶת כָּל זֹאת" גַּם לְמָה שֶׁסִּפֵּר לוֹ שַׂר הַמַּשְׁקִים, וְכָמוֹהוּ (בראשית כ"ט:י"ג) "וַיְסַפֵּר לְלָבָן אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה", הַבְּרָכוֹת הַנִּזְכָּרוֹת קֹדֶם לָכֵן. אָמַר אַחֲרֵי שֶׁהוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתְךָ הַחָכְמָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת לִפְתֹּר כָּל הַחֲלוֹמוֹת הַנֶּעֱלָמִים וְהַסְּתוּמִים, וְלֹא יִפֹּל דָּבָר מִכָּל דְּבָרֶיךָ, אֵין נָבוֹן וְחָכָם בְּכָל עִנְיָן כָּמוֹךָ, וְרָאוּי אַתָּה לִנְהֹג שְׂרָרָה וּמַלְכוּת וְלִהְיוֹת לִי לְמִשְׁנֶה:

פסוק מב

וַיָּסַר פַּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ נִתְּנַת טַבַּעַת הַמֶּלֶךְ הִיא אוֹת לְמִי שֶׁנּוֹתְנָהּ לִהְיוֹת שֵׁנִי לוֹ לִגְדֻלָּה, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:מ"ב). וְהַנָּכוֹן שֶׁטַּבַּעַת הַמֶּלֶךְ הִיא חוֹתָמוֹ, כְּעִנְיַן "וְחִתְמוּ בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ" (אסתר ח ח). וְהִנֵּה נָתַן לוֹ הַחוֹתָם לִהְיוֹת נָגִיד וּמְצַוֶּה בְּכָל הַמַּלְכוּת, וְיַחְתֹּם בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ:

פסוק מג

בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה הַשְּׁנִיָּה לְמֶרְכַּבְתּוֹ, הַמְהֻלֶּכֶת אֵצֶל שֶׁלּוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:מ"ג). וְהִנֵּה הוּא שָׁם, וְכֵן "כֹּהֲנֵי הַמִּשְׁנֶה" (מלכים ב כג ד), "אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (דברים יז יח). וְהַנָּכוֹן כִּי מִשְׁנֶה – תֹּאַר, כְּמוֹ "וְאָנֹכִי אֶהְיֶה לְךָ לְמִשְׁנֶה" (שמואל א כג יז), "כִּי מָרְדֳּכַי הַיְּהוּדִי מִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ" (אסתר י ג), וְכֵן "כֶּסֶף מִשְׁנֶה" (בראשית מ"ג:י"ב) תֹּאַר, כְּמוֹ כֶּסֶף שֵׁנִי, וּכְבָר הֵבִיאוּ הַמְדַקְדְּקִים (רד"ק בספר השרשים שורש שנה) רְאָיָה בִּהְיוֹת אֵלֶּה כֻּלָּם בְּסֶגוֹל, וּ"מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה" וְכָל הַשֵּׁמוֹת בְּצֵירֵי,

כְּמִשְׁפַּט הַסְּמִיכוּת. וְהָעִנְיָן כִּי יֵשׁ לַמֶּלֶךְ מִרְכֶּבֶת יְדוּעָה לוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ו ח) "וְסוּס אֲשֶׁר רָכַב עָלָיו הַמֶּלֶךְ", וְאַחֶרֶת יְדוּעָה לְמִשְׁנֵהוּ, וְאַחֲרָיו לַשָּׁלִישׁ:

פסוק מה

צָפְנַת פַּעְנֵחַ אָמַר ר' אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ"א:מ"ה) אִם הִיא מִלָּה מִצְרִית לֹא יָדַעְנוּ פֵּרוּשָׁהּ, וְאִם מִתַּרְגֶּמֶת לֹא יָדַעְנוּ שֵׁם יוֹסֵף. וְעַל דַּעַת הָרִאשׁוֹנִים שֶׁאוֹמְרִים "הַמְפַעְנֵחַ נֶעֱלָמִים", יִתָּכֵן שֶׁקָּרָא לוֹ שֵׁם נִכְבָּד כִּלְשׁוֹן אַרְצוֹ, כִּי שְׁאַל לוֹ אוֹ שֶׁהָיָה הַמֶּלֶךְ יוֹדֵעַ שִׂפַת אֶרֶץ כְּנַעַן הַקְּרוֹבָה אֵלָיו, וְעִנְיָנוֹ צָפוּנָה מְגֻלֶּה, וְכֵן בְּתוֹ קָרְאָה שֵׁם מֹשֶׁה רַבֵּינוּ כִּלְשׁוֹן עַמּוֹ, "מִן הַמַּיִם מְשִׁיתִיהוּ" (שמות ב י). וְאַל תִּשְׁתּוֹמֵם בַּעֲבוּר שֶׁקְּרָאוּהוּ סוֹפְרֵי הַמִּצְרִיִּים מוֹנְיוּס, כִּי יְשַׁנּוּ הַשֵּׁמוֹת לְלָשׁוֹן מוּבָן אוֹ מֻרְגָּל לָהֶם, כַּאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הַתַּרְגּוּם בְּקָצָתָם, כְּגוֹן "בֵּין קֹדֶשׁ וּבֵין שׁוּר" (בראשית כ':א') – "בֵּין רַקָּם וּבֵין חַגְרָא", וְכֵן בְּהַרְבֵּה מִן הַשֵּׁמוֹת, וּבְקָצָתָם לֹא יְשַׁנֶּה דָּבָר, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בְּסִיחוֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן וּבְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן וְזוּלָתָם הַרְבֵּה. וְזֶה לְפִי מַה שֶּׁהָיוּ נִקְרָאִים בְּלָשׁוֹן אֲרָמִית בְּדוֹרוֹ. וְכֵן עָשׂוּ הַנּוֹצְרִים הַמַּעְתִּיקִים:

בַּת פּוֹטִיפֶרַע כֹּהֵן אוֹן הוּא פּוֹטִיפַר, וְנִקְרָא פּוֹטִיפֶרַע עַל שֵׁם שֶׁנִּסְתָּרַס מֵאֵלָיו לְפִי שֶׁלָּקַח יוֹסֵף לְמִשְׁכָּב, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:מ"ה), וְהוּא מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ (סוטה יג). וְהַצָּרָךְ מִמֶּנּוּ רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ז:כ"ב) לוֹמַר כִּי כָּל "כֹּהֵן" מְשֻׁרֶת לֶאֱלֹהוּת חוּץ מִזֶּה שֶׁהוּא לְשׁוֹן גְּדֻלָּה, שֶׁהֲרֵי שַׂר הַטַּבָּחִים הָיָה, וְכֵן "כֹּהֲנֵי מִדְיָן" (שמות ב טז). וַאֲנִי אוֹמֵר כִּי לְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ הָיָה פּוֹטִיפַר שַׂר לְפַרְעֹה, וְכַאֲשֶׁר נִסְתָּרַס בְּגוּפוֹ וְהִכִּירוּ בּוֹ וּקְרָאוּהוּ פּוֹטִיפֶרַע, נִתְבַּיֵּשׁ בַּדָּבָר וּפֵרֵשׁ מִשָּׂרָתוֹ וְהִכְנִיס עַצְמוֹ בְּבֵית עֲבוֹדָה זָרָה וְנַעֲשָׂה כֹּמֶר לַעֲבוֹדָה זָרָה, כִּי כֵן מִנְהָג הַנִּכְבָּדִים. וְאֶפְשָׁר שֶׁהָיָה אוֹן שֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה שָׁלוֹ, וְכֵן "כֹּהֵן מִדְיָן" כֹּמֶר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (סנהדרין פב) בְּיִתְרוֹ שֶׁהָיָה מְפַשֵּׁם עֲגָלִים לַעֲבוֹדָה זָרָה. וְהָאֱמֶת כִּי לְשׁוֹן כְּהֻנָּה – שֵׂרוּת, אֲבָל לֹא לֶאֱלֹהוּת בִּלְבַד, כִּי הִנֵּה "וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים הָיוּ" (שמואל ב ח יח), וּבְמָקוֹמוֹ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (א יח יז) "וּבְנֵי דָוִד הָרִאשׁוֹנִים לְיַד הַמֶּלֶךְ", וְכֵן "מוֹלִיךְ כֹּהֲנִים שׁוֹלָל" (איוב יב יט), שֶׁהֵם מְשָׁרְתֵי הַמֶּלֶךְ, וְכֵן "יְכֹהֵן פְּאֵר" (ישעיהו סא י), יִתְלַבֵּשׁ פְּאֵר כְּכֹהֵן הָעוֹבֵד שֶׁיַּעֲשׂוּ לוֹ בְּגָדִים שֶׁלֹּא כִּשְׁאָר הָעָם לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת, וְכֵן "וּמְיַדֵּעַיו וְכֹהֲנָיו" (מלכים ב י יא), רָאשֵׁי מְשָׁרְתָיו:

פסוק מז

לְקֹמָצִים קֹמֶץ עַל קֹמֶץ יָד עַל יָד הָיוּ אוֹצְרִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"א:מ"ז). וְתַרְגּוּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"א:מ"ז) "לְאוֹצָרִין", כִּי הַחֻפִּירוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ לְאוֹצָר אוֹ לִדְבָרִים אֲחֵרִים יִקָּרְאוּ קְמָצִים, "בְּאַחַת הַפִּחָתִים" (שמואל ב יז ט) תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "בַּחֲדָא מִן קַמְצַיָּא", וְכֵן כָּל פַּחַת (ישעיה כד יז יח) תִּרְגֵּם "קַמְצָא",

וְהוּא קָרוֹב מִן "חוֹפֵר גּוּמָּץ" (קהלת י ח), כִּי הַגִּימֶ"ל תְּשַׁמֵּשׁ בְּכָאן כְּמוֹ קו"ף כַּאֲשֶׁר תְּשַׁמֵּשׁ כְּמוֹ כָּ"ף בְּ"אַל יֶחְסַר הַמָּזֶג" (שיר השירים ז ג) מִן "מָסְכָה יֵינָהּ" (משלי ט ב), "וְכַנָּה אֲשֶׁר נָטָעָה יְמִינֶךָ" (תהלים פ טז) שֶׁהוּא כְּמוֹ "גַּנָּה" (ישעיהו א ל), "וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנֹת תְּהוֹם" (בראשית ח׳:ב׳) כְּטַעַם וַיִּסָּגְרוּ, "עַל אֶרֶץ מְכוּרָתָם" (יחזקאל כט יד), "מְכֹרֹתַיִךְ וּמוֹלְדוֹתַיִךְ" (שם טז ג), "וְסִכַּרְתִּי אֶת מִצְרַיִם" (ישעיהו יט ד) – הַכָּ"ף וְהַגִּימֶ"ל בָּהֶם שָׁוִים, וְיִשְׁתַּוּוּ הַקּו"ף וְהַכָּ"ף תָּמִיד, כְּמוֹ "קוֹבַע" (שמואל א יז לח) "וְכוֹבַע" (יחזקאל כז י), "תִּקֵּן מִשְׁלִים הַרְבֵּה" (קהלת יב ט) כְּמוֹ "מִי תְכַן אֶת רוּחַ ה'" (ישעיהו מ יג), וְרַבּוֹתֵינוּ יֹאמְרוּ מִלְּשׁוֹן קִשּׁוּט – תַּכְשִׁיטִים (שבת סג), וּתְקַשֵּׁט (ירושלמי כתובות פ"ו ה"ג), וְכֵן "וַיַּצִּקוּ אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים וַיַּעַל אֶבְיָתָר עַד תֹּם כָּל הָעָם לַעֲבֹר מִן הָעִיר" (שמואל ב טו כד), אָמַר בּוֹ הַתַּרְגּוּם "וַאֲקִימוּ יָת אֲרוֹנָא", עָשָׂאוּ כְּמוֹ "וַיַּצִּיגוּ", וּכְעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמואל ב ו יז) "וַיָּבִאוּ אֶת אֲרוֹן ה' וַיַּצִּגוּ אֹתוֹ בִּמְקוֹמוֹ" מִלְּשׁוֹן "אַצִּיגָה נָּא עִמְּךָ" (בראשית ל"ג:ט"ו), "וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ" (בראשית מ"ג:ט'):

פסוק מח

וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל אֹכֶל יוֹסֵף הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה, וְגַם אַחֲרֵי כֵן "וַיִּצְבֹּר יוֹסֵף בָּר" וְכֵן "כִּי חָדַל לִסְפֹּר" – יוֹסֵף הַנִּזְכָּר. וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ"א:מ"ח) כִּי אֵין פֵּרוּשׁוֹ "כָּל", כִּי בְּרָעָב הָיוּ מֵתִים, וְכֵן "וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה", רַק טַעְמוֹ שֶׁקִּבֵּץ כָּל אֲשֶׁר יָכוֹל. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁקִּבֵּץ אֶת הַכֹּל אֶל תַּחַת יָדוֹ, וְהוּא נָתַן לָהֶם מִמֶּנּוּ בְּכָל שָׁנָה כְּדֵי פַּרְנָסָתָם, שֶׁלֹּא יְבַזְבְּזוּהוּ. וְהוּא שֶׁאָמַר "וְיִקְבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֶל הַשָּׁנִים הַטֹּבֹת וְיִצְבְּרוּ בָר תַּחַת יַד פַּרְעֹה אֹכֶל בֶּעָרִים וְשָׁמָרוּ". וּמִפְּנֵי שֶׁאָמַר "וְיִקְבְּצוּ אֶת כָּל אֹכֶל" וְאָמַר "וְיִצְבְּרוּ בָר" וְכֵן "וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל אֹכֶל" "וַיִּצְבֹּר יוֹסֵף בָּר" יוֹרֶה שֶׁקִּבְּצוּ כָּל הַנֶּאֱכָל לָאָדָם, בָּר וְלֶחֶם וּמָזוֹן, אֲפִלּוּ תְּאֵנִים וְצִמּוּקִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, וַיִּצְבְּרוּ מֵהֶם הַבָּר אֶל תַּחַת יַד פַּרְעֹה, וְהוּא הַתְּבוּאָה שֶׁהוּבְאָה בָּרַחַת וּבַמַּזְרֶה לִזְרוֹת וּלְהָבֵר, וַיִּתֵּן בֶּעָרִים כְּדֵי אָכְלָם מִכָּל הַפֵּרוֹת, וְהָיָה כָּל הָאֹכֶל לְמִשְׁמֶרֶת לְצֹרֶךְ שְׁנֵי הָרָעָב, שֶׁיִּקְחוּ מִמֶּנּוּ כְּדֵי חַיָּתָם וְהַנִּשְׁאָר בַּבָּר קַיָּם בָּאוֹצָרוֹת. וְיִתְּכֵן שֶׁנָּתַן לָהֶם דָּמִים כְּשַׁעַר הַזּוֹל מִגִּנְזֵי הַמֶּלֶךְ, וְלָכֵן הָיָה הַבָּר לְפַרְעֹה, וּמְכָרוֹ לָהֶם בִּשְׁנֵי הָרָעָב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מ"ז:י"ד) "וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם", אוֹ שֶׁלִּקְחוֹ הַמֶּלֶךְ בְּחָזְקָה, כִּי אָמַר אֲנִי שְׁמַרְתִּיו. אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"א:מ"ח) תִּרְגֵּם אֹכֶל וּבָר בְּשָׁוֶה:

פסוק נד

וַיְהִי רָעָב בְּכָל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר סְבִיב אֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי מָה יַּעֲשׂוּ הָרְחוֹקוֹת אִם הָיָה בָּהֶן רָעָב כְּזֶה, וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ':ו'), בְּשָׁלֹשׁ אֲרָצוֹת, בְּפִינְקְיָא וּבְעַרְבְיָא וּבְפָלִישְׁטָנֵי:

פסוק נו

וַיִּשְׁבֹּר לְמִצְרַיִם וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם יֹאמַר כִּי לֹא פָּתַח יוֹסֵף אֲשֶׁר בָּהֶם עַד שֶׁחָזַק הָרָעָב בָּאָרֶץ, לֹא כַּאֲשֶׁר צָעֲקוּ אֶל פַּרְעֹה מִיָּד, כִּי הָעָם צוֹעֲקִים כְּשֶׁיֵּשׁ לָהֶם מִחְיָה מְעַט, וְהוּא רָצָה שֶׁלֹּא יִשְׁאֲר לָהֶם כְּלוּם. זֶה טַעַם "וְהָרָעָב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ", כִּי טֶרֶם פָּתְחוּ אוֹצְרוֹתָיו הָיָה הָרָעָב עַל כָּל פְּנֵי הָאָרֶץ, וְעוֹד חָזַר לְבָאֵר שֶׁלֹּא מָכַר לָהֶם עַד שֶׁחָזַק עֲלֵיהֶם מְאֹד, אוֹ שֶׁיַּפְלִיג הַכָּתוּב לוֹמַר שֶׁהָיָה רָעָב שֶׁל מְהוּמָה:

פרק מב

פסוק א

לָמָּה תִּתְרָאוּ אַל תַּרְאוּ עַצְמְכֶם שְׂבֵעִים לִפְנֵי בְּנֵי עֵשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל (תענית י), בְּאוֹתָהּ שָׁעָה עֲדַיִן הָיְתָה לָהֶם תְּבוּאָה. וּמִפִּי אֲחֵרִים שָׁמַעְתִּי שֶׁהוּא לְשׁוֹן כְּחִישָׁה, לָמָּה תִּהְיוּ כְּחוּשִׁים בָּרָעָב, וְדוֹמֶה לוֹ "וּמַרְוֶה גַּם הוּא יוֹרֶה", לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ב:א'). וְדִבְרֵי אֲחֵרִים אֵין בָּהֶם מַמָּשׁ. וּמָה שֶׁאוֹמֵר אַל תַּרְאוּ עַצְמְכֶם שְׂבֵעִים בִּפְנֵי בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי עֵשָׂו, לֹא הֶבִינוֹתִי, שֶׁאֵין בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי עֵשָׂו עַתָּה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְלָמָּה לֹא יֹאמַר שֶׁלֹּא יַרְאוּ אֶת עַצְמָן שְׂבֵעִים בִּפְנֵי בְּנֵי אֶרֶץ כְּנַעַן. וְאוּלַי הָיוּ בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי עֵשָׂו בָּאִים מֵאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם אֶל יוֹסֵף לִשְׁבֹּר, וְהָיוּ בָּאִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ כְּנַעַן עוֹבְרִים עָלָיו, וְאָמַר לָהֶם שֶׁלֹּא יַרְאוּ עַצְמָן שְׂבֵעִים בִּפְנֵיהֶם כִּי יַחְשְׁדוּהוּ שֶׁיֵּשׁ לְיַעֲקֹב תְּבוּאָה וְיָבוֹאוּ אֵלָיו לֶאֱכֹל עִמּוֹ לֶחֶם בְּבֵיתוֹ. וְאִם כֵּן מָה שֶׁאָמַר "וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת" טַעַם אַחֵר הוּא, הַזְהִירָם לִהְיוֹת נִשְׁמָרִים בַּמַּעַט אֲשֶׁר בְּיָדָם, וְשֶׁיֵּלְכוּ לִקְנוֹת מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא יָמוּתוּ כַּאֲשֶׁר יִתֹּם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בְּיָדָם. וְהַנָּכוֹן "לָמָּה תִּתְרָאוּ" בַּמָּקוֹם הַזֶּה, כִּי הָיָה לָכֶם לִסַּע מִיָּד כַּאֲשֶׁר שְׁמַעְתֶּם שֶׁיֵּשׁ שֶׁבֶר בְּמִצְרַיִם, כִּי כְּבָר בְּסַכָּנָה הָיוּ אִם לֹא יְמַהֲרוּ לַדָּבָר, וְזֶה טַעַם "וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת":

פסוק ו

הוּא הַמַּשְׁבִּיר לְכָל עַם הָאָרֶץ אֵינֶנּוּ רָאוּי שֶׁיִּהְיֶה הַשַּׁלִּיט עַל הָאָרֶץ מִשְׁנֶה לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם מוֹכֵר לְכָל אֶחָד סְאָה אוֹ תַּרְקַב מִן הַתְּבוּאָה. וְלָכֵן נִתְעוֹרְרוּ בָּזֶה רַבּוֹתֵינוּ וְאָמְרוּ (ב"ר צא ו) שֶׁצִּוָּה לְסָתֹם כָּל הָאוֹצָרוֹת חוּץ מֵאֶחָד בָּעֵת הַהִיא. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יִתָּכֵן שֶׁהָיוּ בָּאִים לְפָנָיו מִכָּל הָאֲרָצוֹת, וְהוּא שׁוֹאֵל וְחוֹקֵר עֲלֵיהֶם וּמְצַוֶּה לַפְּקִידִים, תִּמְכְּרוּ לְאַנְשֵׁי עִיר פְּלוֹנִית כָּךְ

וְכָךְ תְּבוּאָה מִמִּין פְּלוֹנִי, וְהֻצְרְכוּ בְּנֵי יַעֲקֹב לָבֹא לְפָנָיו בְּתוֹךְ הַבָּאִים מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לְצַוּוֹת עֲלֵיהֶם כַּמָּה יִמְכְּרוּ לְאַרְצָם, כִּי הֵם רִאשׁוֹנִים לַאֲשֶׁר בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, וְהֵם בָּאוּ לְפָנָיו בַּעֲבוּר כֻּלָּם:

פסוק ז

וַיַּרְא יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וַיַּכִּרֵם מִיָּד שֶׁרָאָה אוֹתָם הִכִּירָם וּפָחַד אוּלַי יַכִּירוּהוּ, "וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם", שֶׁשָּׂם הַמִּצְנָפֶת עַל מִצְחוֹ וּקְצַת הַפָּנִים וְשִׁנָּה עַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאֵשֶׁת יָרָבְעָם (מלכים א יד ב) "קוּמִי נָא וְהִשְׁתַּנִּית וְלֹא יֵדְעוּ כִּי אַתְּ אֵשֶׁת יָרָבְעָם", וּכְתִיב (שם פסוק ה) "וַיְהִי כְבֹאָהּ וְהִיא מִתְנַכֶּרֶת". אוֹ יִהְיֶה "וַיִּתְנַכֵּר" בְּכָאן שֶׁהִתְנַכֵּר לָהֶם בִּדְבָרָיו, שֶׁדִּבֵּר לָהֶם קָשׁוֹת וְאָמַר לָהֶם בְּכַעַס, כְּאִלּוּ לֹא יָבֹא אָדָם לְפָנָיו לִשְׁבֹּר, מֵאַיִן בָּאתֶם לְפָנַי, וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לִשְׁבָּר אֹכֶל, וְכַאֲשֶׁר הִזְכִּירוּ לוֹ זֶה אָז נִתְבָּרֵר לוֹ שֶׁהֵם אֶחָיו בֶּאֱמֶת, וְזֶה טַעַם "וַיַּכֵּר יוֹסֵף" פַּעַם שֵׁנִית, כִּי נִתּוֹסַף לוֹ בָּהֶם הֶכֵּר וִידִיעַת אֱמֶת. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית מ"ב:ז') נַעֲשָׂה לָהֶם כְּנָכְרִי בִּדְבָרִים לְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת. וְעַל דַּעְתּוֹ יִהְיֶה "וַיִּתְנַכֵּר" לוֹמַר שֶׁדִּבֵּר כְּאִישׁ נָכְרִי. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן:

פסוק ח

וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ כְּלָל, וְלֹא הֻצְרַךְ עוֹד לְהִתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (יבמות פח) בְּטַעַם הַהֶכָּרָה, לְפִי שֶׁהִנִּיחָם חֲתוּמֵי זָקָן, וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ שֶׁיָּצָא מֵאֶצְלָם בְּלֹא חֲתִימַת זָקָן וְעַכְשָׁו מְצָאוּהוּ בַּחֲתִימַת זָקָן. וְהִנֵּה יִשְׁשָׂכָר וּזְבוּלוּן אֵינָם גְּדוֹלִים מִיּוֹסֵף רַק מְעַט, אֲבָל כֵּיוָן שֶׁהִכִּיר אֶת הַגְּדוֹלִים הִכִּיר אֶת כֻּלָּם. וְעוֹד הָיָה מַכִּירָם מִדַּעְתּוֹ שֶׁיָּבְאוּ שָׁם, וְהֵם לֹא הִכִּירוּהוּ שֶׁלֹּא נָתְנוּ לִבָּם שֶׁיִּהְיֶה הָעֶבֶד אֲשֶׁר מָכְרוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים, הוּא הַשַּׁלִּיט עַל הָאָרֶץ. וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ"ב:ז'), "וַיַּכִּרֵם" – בַּתְּחִלָּה הִכִּיר שֶׁהֵם אֶחָיו, וְאַחֲרֵי כֵן הִסְתַּכֵּל בְּכָל אֶחָד וְהִכִּירוֹ:

פסוק ט

וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם עֲלֵיהֶם וְיָדַע שֶׁנִּתְקַיְּמוּ, שֶׁהֲרֵי הִשְׁתַּחֲווּ לוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ב:ט'). וּלְפִי דַּעְתִּי שֶׁהַדָּבָר בְּהֵפֶךְ, כִּי יֹאמַר הַכָּתוּב כִּי בִּרְאוֹת יוֹסֵף אֶת אֶחָיו מִשְׁתַּחֲוִים לוֹ, זָכַר כָּל הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם, וְיָדַע שֶׁלֹּא נִתְקַיֵּם אֶחָד מֵהֶם בַּפַּעַם הַזֹּאת, כִּי יוֹדֵעַ בְּפִתְרוֹנָם כִּי כָל אֶחָיו יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ בַּתְּחִלָּה מִן הַחֲלוֹם הָרִאשׁוֹן "וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאַלְּמִים אֲלֻמִּים", כִּי "אֲנַחְנוּ" יִרְמֹז לְכָל אֶחָיו אֶחָד עָשָׂר, וּפַעַם שֵׁנִית יִשְׁתַּחֲווּ לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים מִן הַחֲלוֹם הַשֵּׁנִי. וְכֵיוָן שֶׁלֹּא רָאָה בְּנֵימָן עִמָּהֶם, חָשַׁב זֹאת הַתַּחְבּוּלָה שֶׁיַּעֲלִיל עֲלֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיְּבִיאוּ גַּם בְּנֵימִין אֲחִיו אֵלָיו, לְקַיֵּם הַחֲלוֹם הָרִאשׁוֹן תְּחִלָּה, וְעַל כֵּן לֹא רָצָה לְהַגִּיד לָהֶם אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם וְלֵאמֹר מַהֲרוּ

וַעֲלוּ אֶל אֲבִי וְיִשְׁלַח הָעֲגָלוֹת כַּאֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּהֶם בַּפַּעַם הַשֵּׁנִיָּה, כִּי הָיָה אֲבִיו בָּא מִיָּד בְּלֹא סָפֵק. וְאַחֲרֵי שֶׁנִּתְקַיְּמוּ הַחֲלוֹם הָרִאשׁוֹן, הִגִּיד לָהֶם, לְקַיֵּם הַחֲלוֹם הַשֵּׁנִי. וְלוּלֵי כֵן הָיָה יוֹסֵף חוֹטֵא חֵטְא גָּדוֹל לְצַעֵר אֶת אָבִיו וּלְהַעֲמִידוֹ יָמִים רַבִּים בְּשִׁכּוֹל וְאֵבֶל עַל שִׁמְעוֹן וְעָלָיו. וְאַף אִם הָיָה רָצוֹנוֹ לְצַעֵר אֶת אֶחָיו קְצָת, אֵיךְ לֹא יַחְמֹל עַל שֵׂיבַת אָבִיו. אֲבָל אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְּעִתּוֹ לְקַיֵּם הַחֲלוֹמוֹת, כִּי יָדַע שֶׁיִּתְקַיְּמוּ בֶּאֱמֶת. גַּם הָעִנְיָן הַשֵּׁנִי שֶׁעָשָׂה לָהֶם בַּגְּבִיעַ, לֹא שֶׁתִּהְיֶה כַּוָּנָתוֹ לְצַעֲרָם, אֲבָל חָשַׁד אוּלַי יֵשׁ לָהֶם שִׂנְאָה בְּבִנְיָמִין, שֶׁיְּקַנְאוּ אוֹתוֹ בְּאַהֲבַת אֲבִיהֶם כְּקִנְאָתָם בּוֹ, אוֹ שֶׁמָּא הִרְגִּישׁ בְּנְיָמִין שֶׁהָיָה יָדָם בְּיוֹסֵף וְנוֹלְדָה בֵּינֵיהֶם קְטָטָה וְשִׂנְאָה, וְעַל כֵּן לֹא רָצָה שֶׁיֵּלֵךְ עִמָּהֶם בְּנְיָמִן אוּלַי יִשְׁלְחוּ בוֹ יָדָם עַד בָּדְקוֹ אוֹתָם בְּאַהֲבָתוֹ. וְלָזֶה נִתְכַּוְּנוּ בוֹ רַבּוֹתֵינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ג:ט'), אָמַר רַבִּי חִיָּא בר' אַבָּא, כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה קוֹרֵא שֶׁדִּבֵּר יְהוּדָה בִּפְנֵי אֶחָיו עַד שֶׁאַתָּה מַגִּיעַ "וְלֹא יָכֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק", הָיָה בּוֹ פִּיּוּט לְיוֹסֵף, פִּיּוּט לְאֶחָיו, פִּיּוּט לְבִנְיָמִין, פִּיּוּט לְיוֹסֵף – רְאֵה הֵיאַךְ נוֹתֵן נַפְשׁוֹ עַל בָּנָיו שֶׁל רָחֵל וְכוּ'. וְכֵן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁכָּל הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה הָיוּ בְּיוֹסֵף, מֵחָכְמָתוֹ בְּפִתְרוֹן הַחֲלוֹמוֹת, כִּי יֵשׁ לְתִמְהַּ, אַחַר שֶׁעָמַד יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים וְהָיָה פָּקִיד וְנָגִיד בְּבֵית שַׂר גָּדוֹל בְּמִצְרַיִם, אֵיךְ לֹא שָׁלַח כָּתַב אֶחָד לְאָבִיו לְהוֹדִיעוֹ וּלְנַחֲמוֹ, כִּי מִצְרַיִם קָרוֹב לְחֶבְרוֹן כְּשִׁשָּׁה יָמִים, וְאִלּוּ הָיָה מַהֲלַךְ שָׁנָה הָיָה רָאוּי לְהוֹדִיעוֹ לִכְבוֹד אָבִיו, וְיֵקַר פִּדְיוֹן נַפְשׁוֹ וְיִפְדֶּנּוּ בְּרוֹב מָמוֹן. אֲבָל הָיָה רוֹאֶה כִּי הִשְׁתַּחֲוַיַת אֶחָיו לוֹ וְגַם אָבִיו וְכָל זַרְעוֹ אוֹתוֹ אִי אֶפְשָׁר לִהְיוֹת בָּאָרְצָם, וְהָיָה מְקֻוֶּה לִהְיוֹתוֹ שָׁם בְּמִצְרַיִם בִּרְאוֹתוֹ הַצְלָחָתוֹ הַגְּדוֹלָה שָׁם, וְכָל שֶׁכֵּן אַחֲרֵי שֶׁשָּׁמַע חֲלוֹם פַּרְעֹה, שֶׁנִּתְבָּרֵר לוֹ כִּי יָבֹאוּ כֻּלָּם שָׁמָּה וְיִתְקַיְּמוּ כָּל חֲלֹמֹתָיו:

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מְרַגְּלִים אַתֶּם הָעֲלִילָה הַזֹּאת יִצְטָרֵךְ לִהְיוֹת בָּהּ טַעַם אוֹ אֲמַתְלָא, כִּי מָה עָשׂוּ לִהְיוֹת אוֹמֵר לָהֶם כָּכָה, וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ אֵלָיו וְהֵם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "לִשְׁבֹּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". וְאוּלַי רָאָה אוֹתָם אַנְשֵׁי תֹּאַר וְנִכְבָּדִים לִבּוּשֵׁי מִכְלוֹל כֻּלָּם, וְאָמַר לָהֶם, אֵין דֶּרֶךְ אֲנָשִׁים נִכְבָּדִים כָּכֶם לָבֹא לִשְׁבֹּר אֹכֶל, כִּי עֲבָדִים רַבִּים לָכֶם. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיוּ בִּתְחִלַּת הַבָּאִים מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, וְהוּא טַעַם "וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לִשְׁבֹּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן", כִּי עַתָּה בָּאוּ מִשָּׁם הָרִאשׁוֹנִים, "וַיֹּאמֶר לָהֶם יוֹסֵף מְרַגְּלִים אַתֶּם", כִּי מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לֹא בָּא אֵלַי אָדָם לִשְׁבֹּר אֹכֶל. וְזֶה טַעַם "מֵאַיִן בָּאתֶם" שֶׁאָמַר לָהֶם בַּתְּחִלָּה:

פסוק יא

כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ הַטַּעֲנָה הַזֹּאת, כִּי אָמְרוּ מִפְּנֵי הֱיוֹתֵנוּ אַחִים בְּנֵי אִישׁ אֶחָד וְלֹא נִפְרֶד זֶה מִזֶּה, כִּי כֵן רְצוֹן אֲבִינוּ, בָּאנוּ כֻּלָּנוּ כְּאֶחָד לִשְׁבֹּר אֹכֶל וְלֹא שִׁלַּחְנוּ אֶחָד

מִמֶּנּוּ עִם עֲבָדָיו. וְכֵן הָיָה הַדָּבָר, כִּי לָמָּה יְשַׁלְּחֵם כֻּלָּם, אֶלָּא שֶׁאֵין רְצוֹנָם לְהִפָּרֵד זֶה מִזֶּה. גַּם יִתָּכֵן שֶׁעָשׂוּ כֵן בַּעֲבוּר כֹּבֶד הָרָעָב, שֶׁלֹּא יִגְזְלוּ מֵעַבְדֵיהֶם בַּדֶּרֶךְ אֶת הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר יָבִיאוּ. וְיִתָּכֵן שֶׁאָמְרוּ לוֹ, "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ", תּוֹכַל לַחְקֹר עָלָיו כִּי הוּא נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בִּכְבוֹד עָשְׁרוֹ וְרֹב בָּנָיו, וְאִם תִּשְׁאַל וְתַחְקֹר תֵּדַע כִּי כֵנִים אֲנַחְנוּ וַאֲנָשִׁים צַדִּיקִים בְּנֵי צַדִּיק, וְלֹא מְרַגְּלִים:

וְטַעַם **לֹא הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים** כִּי כֵנִים אֲנַחְנוּ מִנְּעוּרֵינוּ בְּכָל דְּבָרֵינוּ, לֹא הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים מֵאָז וְעַד עָתָּה. וְכֵן (בראשית מ"ב:ל"א) "לֹא הָיֵינוּ מְרַגְּלִים" מֵעוֹלָם. וְרַבּוֹתֵינוּ נִתְעוֹרְרוּ כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ, וְדָרְשׁוּ (ב"ר צא ו) שְׁנִכְנְסוּ בַּעֲשָׂרָה פְּתָחִים כְּדֶרֶךְ מְרַגְּלִים, וּלְכָךְ הֶעֱלִיל עֲלֵיהֶם. וְטַעֲנָה נְכוֹנָה הִיא, אֲבָל לֹא הִזְכִּיר אוֹתָהּ הַכָּתוּב. וְעוֹד שֶׁאָמְרוּ לוֹ בַּתְּחִלָּה, "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ", וְהִיא שֶׁמְּחַיֶּבֶת אוֹתָם. וְיִתָּכֵן שֶׁמִּתְּחִלָּה אָמַר לָהֶם, נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה פְּתָחִים וְעַכְשָׁו אַתֶּם נוֹעָדִים בְּמָקוֹם אֶחָד וְנִקְשָׁרִים יַחְדָּיו, אֵין זֶה רַק דֶּרֶךְ מְרַגְּלִים. וְאָמְרוּ לוֹ, בַּעֲבוּר הֱיוֹתֵנוּ אַחִים נֶאֱסַפְנוּ יַחַד. וְאָמַר לָהֶם, "לֹא כִּי עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת", כִּי אִם אַתֶּם אַחִים הָיָה לָכֶם לִכָּנֵס בְּפֶתַח אֶחָד כַּאֲשֶׁר אַתֶּם עַתָּה יַחְדָּיו. אָז אָמְרוּ, כִּי הָאֶחָד אֵינֶנּוּ וְהֶלְכוּ לְבַקְּשׁוֹ. וְהַכָּתוּב לֹא יָחוּשׁ לְהַאֲרִיךְ בְּטַעַם הַטָּעָנוֹת:

פסוק יז

וַיֶּאֱסֹף אֹתָם אֶל מִשְׁמָר שְׁלֹשֶׁת יָמִים עָשָׂה כֵן לְהַפְחִידָם, וְשֶׁיַּאֲמִינוּ בּוֹ כִּי אֶת הָאֱלֹהִים הוּא יָרֵא, וּמִפְּנֵי מוֹרָאוֹ מוֹצִיא אוֹתָם שֶׁלֹּא יָמוּתוּ אַנְשֵׁי בֵיתָם בָּרָעָב. וְזֶה טַעַם "וְאַתֶּם לְכוּ הָבִיאוּ שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם". וְעוֹד, כִּי לֹא יִשְׁמְעוּ לְהַנִּיחַ הָאֶחָד רַק לְהַצָּלַת כֻּלָּם:

פסוק כא

אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְנוֹ אֵלֵינוּ חָשְׁבוּ לָהֶם הָאַכְזָרִיּוּת לְעֹנֶשׁ גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הַמְּכִירָה, כִּי הָיָה אֲחִיהֶם בְּשָׂרָם מִתְחַנֵּן וּמִתְנַפֵּל לִפְנֵיהֶם וְלֹא יְרַחֲמוּ. וְהַכָּתוּב לֹא סִפֵּר זֶה שָׁם, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהַדָּבָר יָדוּעַ בְּטֶבַע כִּי יִתְחַנֵּן אָדָם לְאֶחָיו בְּבוֹאוֹ לְיָדָם לְהָרַע לוֹ, וַיִּשְׁבִּיעֵם בְּחַיֵּי אֲבִיהֶם, וַיַּעֲשֶׂה כָּל אֲשֶׁר יוּכַל לְהַצִּיל נַפְשׁוֹ מִמָּוֶת, אוֹ שֶׁיִּרְצֶה הַכָּתוּב לְקַצֵּר בְּסִרְחָנָם, אוֹ מִדֶּרֶךְ הַכָּתוּבִים שֶׁמְּקַצְּרִים בְּמָקוֹם אֶחָד וּמַאֲרִיכִים בּוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר. וְהִנֵּה רְאוּבֵן עָנָה לָהֶם שֶׁכְּבָר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא תֶחֱטְאוּ בּוֹ, כִּי יֶלֶד הוּא וּמִפְּנֵי נַעֲרוּתוֹ חָטָא לָכֶם וְרָאוּי לָכֶם לְהַעֲבִיר עַל חַטֹּאות נְעוּרָיו, וְעַתָּה גַּם דָּמוֹ עִם הָאַכְזָרִיּוּת אֲשֶׁר אַתֶּם אוֹמְרִים הִנֵּה נִדְרָשׁ. אוֹ יִהְיֶה פֵּרוּשׁ "גַּם דָּמוֹ" אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הֲרַגְתֶּם אוֹתוֹ יִדָּרֵשׁ הַשֵּׁם מִכֶּם דָּמוֹ, וְנֶחְשַׁב לָכֶם כְּאִלּוּ שְׁפַכְתֶּם דָּמוֹ, בִּהְיוֹתוֹ נִמְכָּר לְעֶבֶד עוֹלָם, כִּי יִתָּכֵן שֶׁמֵּת בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ יֶלֶד שֹׁעֲשׁוּעִים וְלֹא נִסָּה לַעֲבֹד. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (ב"ר צא ח), דָּמוֹ וְדַם הַזָּקֵן:

פסוק כה

וְטַעַם **וְלָתֵת לָהֶם צֵדָה לַדָּרֶךְ** כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאכְלוּ בַּדֶּרֶךְ מָה שֶׁקָּנוּ. וְהִנֵּה הוֹדִיעַ לָהֶם זֶה כִּי בְּיָדָם נָתַן הַצֵּדָה דֶּרֶךְ חֶסֶד, כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָבִיא אֶת הָאָח, כִּי אָמַר אֵין דַּעְתִּי לְהָרַע לָכֶם אִם יֵאָמְנוּ דִּבְרֵיכֶם:

פסוק כז

וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת שַׂקּוֹ אֶחָד מֵהֶם פָּתַח אֶת שַׂקּוֹ בַּמָּלוֹן לָתֵת מִמֶּנּוּ מִסְפּוֹא לַחֲמֹרוֹ, וְהָאֲחֵרִים לֹא פָּתְחוּ אֶת שַׂקֵּיהֶם עַד הֱיוֹתָם עִם אֲבִיהֶם, כַּאֲשֶׁר אָמַר "וַיְהִי הֵם מְרִיקִים", כִּי אוּלַי הָיוּ הָאֲחֵרִים לוֹקְחִים לַחֲמוֹרֵיהֶם תֶּבֶן, כִּי לֹא יֹאכְלוּ כָּל מַשָּׂאָם בַּדֶּרֶךְ, וְזֶה הָאֶחָד לֹא הָיָה חֲמוֹרוֹ חָזָק וְהָצָרִךְ לְמִסְפּוֹא, וּמָצָא כַּסְפּוֹ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ. וְכָתַב רַשְׁ"י (רש"י על בראשית מ"ב:כ"ז) כִּי אַמְתַּחַת הוּא הַשַּׂק. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ב:כ"ז) תִּרְגֵּם "טוּעְנָא", וְהַנִּרְאֶה מִדַּעְתּוֹ שֶׁהָיוּ לְכָל אֶחָד שַׂק גָּדוֹל וְשַׂקִּים קְטַנִּים לְהַשְׁווֹת מַשָּׂאָם, וּכְלַל הַמַּשָּׂא יִקָּרֵא אַמְתַּחַת, וְהִנֵּה אֵרַע לְאֶחָד שֶׁמָּצָא כַּסְפּוֹ בְּפִי אוֹתוֹ הַשַּׂק שֶׁפָּתַח, וְלֹא קָרָה לַאֲחֵרִים כֵּן עַד הֱיוֹתָם מְרִיקִים אֶת כֻּלָּם. וְהַקָּרוֹב אֵלַי כִּי אַמְתַּחַת שַׂק גָּדוֹל יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי צְדָדִים, הַנִּקְרָא בִּלְשׁוֹן תַּלְמוּד (כתובות קי) "מַטְרָאתָא", וּבְפִי אֶחָד מִן הַצְּדָדִין הוּשַׂם הַכֶּסֶף לְכֻלָּם, וְאֵרַע לְאֶחָד שֶׁפָּתַח הַצַּד הַהוּא שֶׁהָיָה בּוֹ הַכֶּסֶף וְלֹא לַאֲחֵרִים, וְנִקְרָא אַמְתַּחַת בַּעֲבוּר שֶׁיִּמְתַּח לַצְּדָדִין:

פסוק לד

וְאֶת הָאָרֶץ תִּסְחָרוּ שִׁנּוּ לוֹ בַּדָּבָר מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם, כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמַע אֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּחַ אִתָּם בִּנְיָמִין, כִּי בְּרִצּוֹנָם מְיֻד הָיוּ חוֹזְרִים, לוּלֵי שֶׁאָמַר "לֹא יֵלֵךְ בְּנִי עִמָּכֶם", וְכֵן אָמְרוּ לוֹ "אֲחִיכֶם הָאֶחָד הַנִּיחוּ אִתִּי", וְלֹא הִגִּידוּ לוֹ מַאֲסָרָם וְלֹא מַאֲסַר שִׁמְעוֹן. וְיִתָּכֵן שֶׁאָמַר לָהֶם יוֹסֵף "וְאֶת הָאָרֶץ תִּסְחָרוּ" וְלֹא סִפְּרוּ הַכָּתוּב, וְטַעְמוֹ שֶׁתָּבִיאוּ סְחוֹרָה כִּרְצוֹנְכֶם לִקְנוֹת הַתְּבוּאָה, וְלֹא אֶקַח מֻכֶס סְחוֹרַתְכֶם, כִּי אֵיטִיב לָכֶם תַּחַת בָּשְׁתְּכֶם. וְכֵן "שְׁאוֹל שָׁאַל הָאִישׁ לָנוּ וּלְמוֹלַדְתֵּנוּ" (בראשית מ"ג:ז') הִתְנַצְּלוּת לַאֲבִיהֶם, אוֹ כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ לוֹ "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ", אָמַר לָהֶם, לֹא כִּי בֶּאֱמֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת, וְהִגִּידוּ לִי אִם אֲבִיכֶם חַי וְאִם יֵשׁ לָכֶם עוֹד אָח, כִּי אֶחְקֹר עֲלֵיכֶם וְאֵדַע מָה אַתֶּם. וְאָז עָנוּ, שְׁנֵים עָשָׂר אַחִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד וְהוּא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הַיּוֹם, כִּי עוֹדֶנּוּ חַי, וְהַקָּטָן עִמּוֹ וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ. וְהוּא מָה שֶׁאָמַר יְהוּדָה (בראשית מ"ד:י"ט) "אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח", וְכֵן בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים יְקַצֵּר בַּמַּעֲשֶׂה אוֹ בַּסִּפּוּר, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי (לעיל כד כב לא ז). וְרַשְׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית מ"ב:ל"ד) "תִּסְחָרוּ" – תְּסַבְּבוּ, וְכָל לְשׁוֹן סְחוֹרָה וְסוֹחֲרִים עַל שֵׁם שֶׁמְּסַבְּבִים אַחַר פְּרַקְמַטְיָא. נִרְאֶה שֶׁרָצָה הָרַב לְהַזְהִיר מִזֶּה שֶׁלֹּא אָמְרוּ אֶלָּא שֶׁיִּהְיוּ רַשָּׁאִים

לִסְבֹּב הָאָרֶץ וְלִשְׁבֹּר בָּר כִּרְצוֹנָם תָּמִיד, וְלֹא פֵּרֵשׁ כֵּן (בראשית ל"ד:י') "שְׁבוּ וּסְחָרוּהָ", "וְיִסְחֲרוּ אוֹתָהּ" (שם פסוק כא):

פסוק לז

אֶת שְׁנֵי בָּנַי תָּמִית קִבֵּל עָלָיו בְּאָלָה לַהֲבִיאוֹ אֶל אָבִיו, כִּי אָמַר לוֹ אֶת שְׁנֵי בָנַי תָּמִית בְּהָיוֹת עָנְשְׁךָ עָלַי אִם לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיךָ, וְהוּא כְּעִנְיַן מָה שֶׁאָמַר יְהוּדָה (בראשית מ"ג:ט') "וְחָטָאתִי לְךָ כָּל הַיָּמִים". וְאָמַר "אֶת שְׁנֵי בָנַי" וְהֵם הָיוּ אַרְבָּעָה, לֵאמֹר תַּחַת הָאֶחָד מִבָּנֶיךָ יִהְיֶה הַכֶּפֶל בְּבָנַי. וְהִנֵּה יַעֲקֹב לֹא בָּטַח בִּרְאוּבֵן כַּאֲשֶׁר בָּטַח בִּיהוּדָה, כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאֶחָיו, וְעוֹד כִּי רְאוּבֵן כְּבָר פָּשַׁע בְּאָבִיו וְלֹא יִבְטַח בּוֹ, וְהַכְּלָל כִּי הָיְתָה עֲצַת יְהוּדָה טוֹבָה, לְהַנִּיחוֹ לַזָּקֵן עַד שֶׁיִּכְלֶה פַּת מִן הַבַּיִת (עיין תנחומא מקץ ח), כִּי אָז יִשְׁמַע, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר לוֹ "וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת גַּם אֲנַחְנוּ גַם טַפֵּנוּ":

פרק מג

פסוק יד

וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם אַחֵר וְאֶת בִּנְיָמִין נִרְאֶה עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט כִּי לֹא הָיָה שִׁמְעוֹן רָצוּי אֲבִיו בַּעֲבוּר דְּבַר שְׁכֶם, וּלְכָךְ לֹא אָמַר אֶת שִׁמְעוֹן בְּנִי וְאֶת בִּנְיָמִין, כִּי לֹא יִזְכְּרֻנוּ בִּשְׁמוֹ, כַּאֲשֶׁר עָזְבוֹ בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים, וְאִלּוּ הָיָה בְּבֵיתוֹ לֶחֶם לֹא שָׁלַח עֲדַיִן אֶת בִּנְיָמִין וְיַנְחֵהוּ בְּמִצְרַיִם. וְרַשִׁ"י כָּתַב (רש"י על בראשית מ"ג:י"ד), רוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִצְנְצָה בּוֹ, לְרַבּוֹת אֶת יוֹסֵף. וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ב:ג') גַּם כֵּן אָמְרוּ, "וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם" – זֶה יוֹסֵף, "אַחֵר" – זֶה שִׁמְעוֹן. וְנָכוֹן הוּא, כִּי נָתַן דַּעְתּוֹ בְּעֵת הַתְּפִלָּה לְהִתְפַּלֵּל סְתָם גַּם עַל הָאַחֵר אוּלַי עוֹדֶנּוּ חַי. וְלָשׁוֹן אַחֵר דָּרְשׁוּ שָׁם בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה, אָמְרוּ, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי פָּתַר קְרָיָא בַּגַּלְיוֹנוֹת, "וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ", זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טו ג) "ה' אִישׁ מִלְחָמָה", וּכְתִיב (תהלים קו מו) "וַיִּתֵּן אוֹתָם לְרַחֲמִים"; "וְשַׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחִיכֶם", אֵלּוּ הַשְּׁבָטִים; "אַחֵר וְאֶת בִּנְיָמִין", זֶה יְהוּדָה וּבִנְיָמִין; "וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי" בְּחֻרְבָּן רִאשׁוֹן, "שָׁכֹלְתִּי" בְּחֻרְבַּן שֵׁנִי, לֹא אֶשְׁכַּל עוֹד, זֶה לְשׁוֹנָם ז"ל. וְהַכַּוָּנָה כִּי יְרִידַת יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם יִרְמֹז לְגָלוּתֵנוּ בְּיַד אֱדוֹם, כְּמוֹ שֶׁאָפֵרַשׁ (ריש פרשת ויחי), וְרֹאֶה הַנָּבִיא הָעִנְיָן מִתְּחִלָּתוֹ וְהִתְפַּלֵּל סְתָם לְשָׁעָה וּלְדוֹרוֹת. וְהַכָּתוּב זֶה כְּפִי מִדְרָשָׁם יֵשׁ לוֹ סוֹד גָּדוֹל, כִּי אָמַר "וְאֵל שַׁדַּי" בְּמִדַּת הַדִּין "יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים" שֶׁלְּפָנָיו, יַעֲלֶה אֶתְכֶם מִמִּדַּת הַדִּין לְמִדַּת רַחֲמִים. וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי וַאֲנִי עַד שׁוּבְכֶם אֶהְיֶה שַׁכּוּל מְסֻפָּק, כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי מִיּוֹסֵף וְשִׁמְעוֹן, שָׁכֹלְתִּי מִבִּנְיָמִין, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ג:י"ד). וְהַנָּכוֹן שֶׁהוּא אוֹמֵר

לֹא תּוּכְלוּ לְהוֹסִיף עָלַי שִׂכּוּל כִּי כְּבָר שָׁכָלְתִּי, יִתְנַחֵם מִכָּל הַבָּא עָלָיו בְּיִתְרוֹן כְּאֵבוֹ עַל יוֹסֵף, וְכָמוֹהוּ "וְכַאֲשֶׁר אָבַדְתִּי אָבָדְתִּי" (אסתר ד טז), כְּלוֹמַר כְּבָר אֲנִי אֲבוּדָה, וְאִם יְמִיתֵנִי לֹא יוֹסִיף עָלַי אֲבַדּוֹן:

פסוק יח

לְהִתְגוֹלֵל עָלֵינוּ מִן "וַעֲמָשָׂא מִתְגּוֹלֵל בַּדָּם" (שמואל ב כ יב), "וְשִׂמְלָה מְגוֹלָלָה בְּדָמִים" (ישעיהו ט ד), כְּאָדָם שֶׁיַּהֲפֹךְ מִצַּד אֶל צַד עַל חֲבֵרוֹ:

וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ כְּאָדָם שֶׁיִּתְנַפֵּל בְּרִצּוֹנוֹ עַל חֲבֵרוֹ מִלּוֹא קוֹמָתוֹ. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ג:י"ח) תִּרְגֵּם "לְהִתְגּוֹלֵל" – "לְאִתְרַבְרָבָא עֲלָנָא", שֶׁיִּנָּשֵׂא עָלֵינוּ כְּשׁוֹא הַיָּם לְגַלָּיו, "וּלְהִתְנַפֵּל" – "לְאִסְתַּקָּפָא", לְשׁוֹם עָלֵינוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא הָיוּ, כִּי הַדָּבָר שֶׁאֵינוֹ יִקָּרֵא נוֹפֵל, כְּמוֹ "לֹא נָפַל דָּבָר אֶחָד" (יהושע כג יד). וְתַרְגּוּם "עֲלִילוֹת דְּבָרִים" (דברים כב יד) "תַּסְקוּפֵי מִלִּין", וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "תּוֹאֲנָה" (שופטים יד ד) "תּוּסְקָפָא":

וְטַעַם **וְלָקַחַת אֹתָנוּ לַעֲבָדִים וְאֶת חֲמֹרֵינוּ** כִּי יִדְאֲגוּ עַל חֲמוֹרֵיהֶם לֵאמֹר, הִנֵּה יִקְחוּ גַּם אֶת חֲמוֹרֵינוּ עִם אַמְתְּחוֹתֵיהֶם וְלֹא נוּכַל לִשְׁלֹחַ לְבֵיתֵנוּ בָּר, וְיָמוּתוּ כֻּלָּם בָּרָעָב:

פסוק כ

בִּי אֲדֹנִי לְשׁוֹן בַּעְיָא וְתַחֲנוּנִים הוּא, וּבִלְשׁוֹן אֲרַמִּית בְּיָיא בְּיָיא, לְשׁוֹן רַשְׁ"י (רש"י על בראשית מ"ג:כ'). וְזֶה דָּבָר זָר מְאֹד לְסָמְכוֹ אֶל מִלַּת לְשׁוֹן טוּרְסִי, וְאֵינָהּ דּוֹמָה אֵלֶיהָ, כִּי בְּיָיא כֻּלָּהּ מִלָּה לֹא תִּשְׁתַּנֶּה, וְלֹא יֵאָמֵר מִמֶּנָּה "בִּי", וְעוֹד שֶׁהַמִּלָּה הַהִיא אֵינָהּ לְשׁוֹן בַּעְיָא וְתַחֲנוּנִים כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָרַב, אֲבָל הִיא לְשׁוֹן צְעָקָה וְתִרְעֹמֶת עַל שֶׁבֶר וְעַל עִוּוּת דָּבָר, כְּגוֹן מִלַּת "אֲבוֹי" בִּלְשׁוֹן קֹדֶשׁ, וְהִיא יְדוּעָה בִּלְשׁוֹן עֶרֶב, יַרְגִּילוּ אוֹתָהּ בְּקִינוֹתֵיהֶם, כֵּן בְּפַתְחוּת הַבֵּי"ת, וּבִלְשׁוֹן יָוָן "בְּיָיא", הַבֵּי"ת רָפָא בְּשִׁוְא, יֹאמְרוּ אוֹתָהּ עַל הַדֹּחַק וְהַצַּעַר. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה סֵדֶר בְּרֵאשִׁית (יב ו), מַהוּ "סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ" (תהלים סח ה), אֵין לְךָ כָּל מָקוֹם וּמָקוֹם שֶׁאֵין לוֹ מְמֻנֶּה עַל בְּיָיא שֶׁלּוֹ, אַגְרִקּוּס בִּמְדִינָה מְמֻנֶּה עַל בְּיָיא שֶׁלּוֹ, אַגְרִטּוּס בִּמְדִינָה מְמֻנֶּה עַל בְּיָיא שֶׁלּוֹ, כָּךְ מִי מְמֻנֶּה עַל בְּיָיא שֶׁל עוֹלָמוֹ – הקב"ה. רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁבְּכָל מָקוֹם יֵשׁ אִישׁ מְמֻנֶּה עַל הַצְּעָקָה וְעַל הָעִוּוּת, וְהקב"ה מְמֻנֶּה עַל צְעָקַת הָעֲשׁוּקִים בָּעוֹלָם הַצּוֹעֲקִים בְּיָיא. וְעוֹד לְפָנֵינוּ בְּפָרָשַׁת וַיִּגַּשׁ אֵלָיו (ב"ר צג ו), אָמַר לוֹ יְהוּדָה, בְּיָיא אַתָּה מַעֲבִיר עָלֵינוּ, שֶׁכָּךְ אָמַרְתָּ לָנוּ "וְאִשְׁתִּמָּה עֵינִי עָלָיו", זוֹ הִיא הֶשְׁמֵת עַיִן. וּבְפָרָשַׁת וַיְהִי בְּשַׁלַּח (כ י), שְׁמָא אֲנִי מַעֲבִיר בְּיָיא עַל בְּרִיָּה. וּבְפָרָשַׁת וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ (כז ט), נִתְמַנָּה אָדָם וְנָטַל טַלִּית, כָּל טֶרַח צִבּוּר עָלָיו, אִם רָאָה אָדָם מַעֲבִיר בְּיָיא עַל חֲבֵרוֹ אוֹ עוֹבֵר עֲבֵרָה וְלֹא מִחָה בּוֹ, הוּא נֶעֱנָשׁ עָלָיו. וּבְפָרָשַׁת אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ (עיין ערוך ערך ביאה), צָוַח אֲנָא בְּיָיא עֲלֵיכוֹן. וְכֵן בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה. וְאוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על

בראשית מ"ג:כ') שֶׁתִּרְגֵּם "בִּי אֲדֹנִי" – "בְּבָעוּ רִבּוֹנִי", לֹא שֶׁהוֹצִיא מִלַּת "בִּי" מִן "בָּעוּ", אֲבָל רָדַף הָעִנְיָן, שֶׁהוּא בָּא בְּכָל מָקוֹם בְּעִנְיַן הַבַּקָּשָׁה. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר, כִּי "בִּי אֲדֹנִי" דֶּרֶךְ קְצָרָה בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְהוּא כְּמוֹ "בִּי אֲנִי אֲדֹנִי הֶעָוֹן" (שמואל א כה כד), וְהַטַּעַם, עֲשֵׂה בִּי מָה שֶּׁתִּרְצֶה וְתִשְׁמָעֵנִי. וְאִם כֵּן נָכוֹן הוּא שֶׁיֹּאמַר אָדָם "בִּי אָחִי", אוֹ "בִּי שְׁמָעֵנִי", וְלֹא מָצָאתִי שֶׁתָּבֹא מִלַּת בִּי רַק עִם אֲדֹנִי אוֹ עִם הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד הַנִּכְתָּב בְּאָלֶ"ף דָּלֶ"ת, שֶׁגַּם הוּא לְשׁוֹן אָדוֹן. וְלָכֵן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁפֵּרוּשׁוֹ בִּי בְּעַצְמִי אַתָּה אָדוֹן וּמוֹשֵׁל, וּבָאוּ שְׁנֵי כִּנּוּיִים לְחִזּוּק, כְּמוֹ "וְלִי אֲנִי עַבְדֶּךָ" (מלכים א א כו), "בִּי אֲנִי אֲדֹנִי", וְדוֹמֶה לָזֶה "כִּי בִי בְעֶזְרֶךָ" (הושע יג ט), בִּי עֶזְרֶךָ, בְּעֶזְרֶךָ אֲנִי:

פסוק כג

נָתַן לָכֶם מַטְמוֹן בְּאַמְתְּחֹתֵיכֶם אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ"ג:כ"ג) יִתָּכֵן שֶׁהָיָה לְאָדָם מַטְמוֹן בְּבֵיתוֹ וּשְׁכָחוֹ וְיָצָא בְּגוֹרָלְכֶם, כִּי כַסְפְּכֶם בָּא אֵלַי. וְהִנֵּה הֵם דִּבְרֵי נִחוּמִים, כִּי אֵיךְ יֵצֵא לְכָל אֶחָד כַּסְפּוֹ בְּמִשְׁקָלוֹ. אֲבָל כָּל דָּבָר מְכֻסֶּה יִקָּרֵא מַטְמוֹן, "טְמַן עָצַל יָדוֹ בַּצַּלַּחַת" (משלי יט כד), "יֵשׁ לָנוּ מַטְמֹנִים בַּשָּׂדֶה" (ירמיהו מא ח), וְהִנֵּה אָמַר לָהֶם כִּי דֶּרֶךְ הַחַמָּרִים לוֹקְחֵי הַתְּבוּאָה לְשׁוּם כָּל אֶחָד כַּסְפּוֹ בְּשַׂקּוֹ, וְהִנֵּה הַמַּשְׁבִּיר לָקַח מִן הַבָּאִים שַׂקֵּיהֶם וּמִלֵּא עֲשָׂרָה שַׂקִּים שֶׁבָּר וְהַכֶּסֶף טָמוּן תַּחַת הַתְּבוּאָה, וּבָא אֲדֹנָיו וְצִוָּה אֵלָיו לְשַׁפְּכָם אֶל כְּלֵי בְּנֵי יַעֲקֹב, כִּי רָצָה לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא בָּא הַכֶּסֶף אֵלָיו, וְהִנֵּה לְכָל אֶחָד בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ כַּסְפּוֹ בְּמִשְׁקָלוֹ, כִּי כָל אִישׁ יָבִיא בְּדָמָיו כֶּסֶף שָׁוֶה חֲמוֹר לֶחֶם. וְזֶה יִקָּרֶה תָּמִיד בַּשְּׁוָקִים וּבָאוֹצָרוֹת הַנִּמְכָּרִים בְּרֹב מְהוּמוֹת הָעָם:

פרק מד

פסוק א

כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת יוֹתֵר מִן הַמַּגִּיעַ לָהֶם בַּכֶּסֶף אֲשֶׁר הֵבִיאוּ לוֹ:

וְשִׂים כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ לְדַעְתָּם, כִּי אָמַר לָהֶם, יָדַע אֲדֹנִי כִּי עָשָׂה לָכֶם חָמָס וַיְבַקֵּשׁ לְהֵטִיב לָכֶם, שֶׁאִם עָשָׂה זֶה כַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁלֹּא לְדַעְתָּם, הָיָה לָהֶם הִתְנַצְּלוּת בַּגְּבִיעַ, שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ כַּאֲשֶׁר נַעֲשָׂה בַּכֶּסֶף, אֲבָל הָיָה לְדַעְתָּם, וְיָדְעוּ בַּכֶּסֶף כַּאֲשֶׁר יָדְעוּ בַּמַּשְׁא, כִּי הִכִּירוּ כִּי נָתַן לָהֶם כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת. וְאִם הָיָה שֶׁלֹּא לְדַעְתָּם, אוּלַי טָעַן עֲלֵיהֶם כִּי הָיָה הַכֶּסֶף גַּם בַּפַּעַם הַזֹּאת מַטְמוֹן, וְלֹא יִתָּכֵן כֵּן בַּגְּבִיעַ, וּמִי יוּכַל לָדוּן עִם שֶׁתַּקִּיף מִמֶּנּוּ. וְדַע כִּי בַּעֲבוּר הֱיוֹת הַשּׁוֹבְרִים רַבִּים מְאֹד מִכָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם, וּמְהוּמוֹת רַבּוֹת בְּתוֹכָהּ, הָיוּ הַבָּאִים נוֹתְנִין שַׂקֵּיהֶם וְכַסְפֵּיהֶם לַמַּשְׁבִּיר, וְהוּא מוֹדֵד לָהֶם לְפִי הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בָּהֶם, וְהֵם

לוֹקְחִים הַנִּתָּן לָהֶם, בַּאֲשֶׁר דִּבֵּר מֶלֶךְ שִׁלְטוֹן, וְעוֹד כִּי בֶּאֱמוּנָה הוּא עוֹשֶׂה. וְעַל כֵּן לָקְחוּ בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה שַׂקֵּיהֶם סְגוּרִים וְלֹא יָדְעוּ מָה בְּתוֹכָם גַּם בַּשֵּׁנִית:

פסוק ה

הֲלוֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ לֹא הִזְכִּיר לָהֶם הַגְּבִיעַ, אֶבָל דִּבֵּר עִמָּהֶם כְּאִלּוּ בְּיָדוּעַ שֶׁהֵם לָקְחוּ הַגְּבִיעַ, וּלְכָךְ אָמַר, הֲלֹא זֶה שֶׁלְּקַחְתֶּם הוּא אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ. גַּם הֵם עָנוּ כְּאִלּוּ אֵינָם יוֹדְעִים מָה מְבַקֵּשׁ, "וְאֵיךְ נְגַנֵּב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ כֶּסֶף אוֹ זָהָב", וְאָמְרוּ "אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ מֵעֲבָדֶיךָ" כֶּסֶף אוֹ זָהָב גְּנוּב "וָמֵת":

וְטַעַם **אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ** עָלֶיהָ, לְהַגְדִּיל עֲלֵיהֶם הָאָשָׁם, כִּי הַגּוֹנֵב כּוֹס הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה בּוֹ בּוֹזֶה הַמַּלְכוּת, וְלֹא יוֹעִיל כִּי יַרְבֶּה שֹׂחַד וְתַשְׁלוּמִין:

וְהוּא נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ כִּי אֵינֶנּוּ רוֹצֶה שֶׁיִּהְיֶה הַכּוֹס שָׁלוֹ לַאֲחֵרִים, וַיִּשְׁאַל לַמְנַחֲשִׁים עָלָיו, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אִישׁ אֲשֶׁר כָּמוֹנִי", וְכַוָּנָתוֹ לוֹמַר כִּי עַל פִּי הַמְנַחֲשִׁים יָדַע שֶׁהֵם גְּנָבוּהוּ, וּלְכָךְ רָדַף אַחֲרֵיהֶם יוֹתֵר מִכָּל הַבָּאִים בְּבֵיתוֹ. וְכָל זֶה לְהִתְנַכֵּר בָּעִנְיָן, כַּאֲשֶׁר הִתְנַכֵּר בְּחַפְּשׂוֹ שֶׁהֵחֵל בַּגָּדוֹל וּבַקָּטֹן כְּלָה:

פסוק י

גַּם עַתָּה כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא אַף זוֹ מִן הַדִּין אֱמֶת כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא, שֶׁכֻּלְּכֶם חַיָּבִין בַּדָּבָר, עֲשָׂרָה שֶׁנִּמְצֵאת גְּנֵבָה בְּיַד אֶחָד מֵהֶן כֻּלָּן נִתְפָּשִׂין, אֲבָל אֲנִי אֶעֱשֶׂה לָכֶם לִפְנִים מִן הַשּׁוּרָה, אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ בִּלְבַד יִהְיֶה לִי עָבֶד, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ד:י"). וְאֵין לְשׁוֹן "גַּם עַתָּה" נוֹפֵל יָפֶה עַל הַפֵּרוּשׁ הַזֶּה. וְאוּלַי יֹאמַר גַּם עַתָּה שֶׁכְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא הַמִּשְׁפָּט, אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד בִּלְבַד. אֲבָל יוֹסֵף אָמַר, "חָלִילָה לִי מֵעֲשׂוֹת זֹאת", וְיוֹרֶה כִּי אֵין מִשְׁפָּטָם שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם נִתְפָּשִׂין בַּגְּנֵבָה, וְלָכֵן אָמַר "חָלִילָה לִי", כִּי שׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ אָנִי, וְחָלִילָה לִי מֵעֲשׂוֹת לָכֶם חָמָס, כִּי אֵין חִיּוּב בָּעֲשָׂרָה בְּהִמָּצֵא גְּנֵבָה בְּיַד אֶחָד מֵהֶם בִּלְתִּי אִם נוֹעֲדוּ, כִּי בְּהוָסְדָם יַחַד לָלֶכֶת לִגְנֹב וְלָקַח אֶחָד מֵהֶם אֶת הַגְּנֵבָה לְדַעַת כֻּלָּם, אָז יִתְחַיְּבוּ. וְהַנְּכוֹן כִּי מִתְּחִלָּה הָיָה מַאֲשִׁים אֶת כֻּלָּם "לָמָּה שִׁלַּמְתֶּם רָעָה תַּחַת טוֹבָה", "הֲרֵעוֹתֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם", וְהֵם פָּטְרוּ עַצְמָם בְּאָמְרָם "אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ וָמֵת", כִּי הוּא הַגַּנָּב, וְגַם אֲנַחְנוּ הַנְּקִיִּים מִן הַגְּנֵבָה נִהְיֶה לַעֲבָדִים, הִנֵּה דַּעְתָּם לוֹמַר שֶׁהַגַּנָּב אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ הוּא לְבַדּוֹ הַיּוֹדֵעַ בַּגְּנֵבָה, כִּי אִם הָיוּ כֻּלָּם בַּגְּנֵבָה לָמָּה יָמוּת זֶה וְיִחְיוּ הֵם, רָאוּי שֶׁיְּמוּתוּ כֻּלָּם אוֹ יִהְיוּ כֻּלָּם עֲבָדִים, כִּי הַדִּין בָּהֶם שָׁוֶה, אֲבָל הֵם טוֹעָנִים שֶׁלֹּא יָדְעוּ הָאֲחֵרִים בַּגְּנֵבָה, רַק קָנְסוּ אֶת עַצְמָם שֶׁיִּהְיוּ גַּם הֵם לַעֲבָדִים, וְלָכֵן אָמַר לָהֶם, גַּם עַתָּה שֶׁאַתֶּם נוֹעֲדִים וְנִמְצָאִים יַחְדָּיו, כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא, אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ הוּא הַגַּנָּב וְהוּא לְבַדּוֹ הָרָאוּי לְהֵעָנֵשׁ וִיהִי לִי עָבֶד, כִּי בְּתַשְׁלוּמָיו אֲנִי חָפֵץ יוֹתֵר מִמִּיתָתוֹ, וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּים, כִּי אוּלַי לֹא יְדַעְתֶּם בְּגְנֵבָה

כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם. אוֹ טַעַם "כֵּן הוּא" – כֵּן יִהְיֶה, גַּם עַתָּה שֶׁאֵין כֵּן הַמִּשְׁפָּט כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן יִהְיֶה, וְכָמוֹהוּ "וַתֹּאמֶר כְּדִבְרֵיכֶם כֵּן הוּא וַתְּשַׁלְּחֵם וַיֵּלֵכוּ" (יהושע ב כא), טַעְמוֹ כֵּן יִהְיֶה, וְהוּא הַנָּכוֹן בְּעֵינַי, וְהוּא דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ב:ח') שֶׁאָמְרוּ, עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּמְצְאוּ בְּגִנֵּבָה אֵין כֻּלָּם בְּסִירָה אֲנִי אֵינִי עוֹשֶׂה כֵּן וְכוּ'. נִתְכַּוְּנוּ לְמָה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, לֹא כְּדִבְרֵי רַשִׁ"י. וְנוּכַל לְתַקֵּן לְדַעַת הָרַב, שֶׁאָמַר יוֹסֵף חָלִילָה לִי מֵעֲשׂוֹת זֹאת, שֶׁאֱהֶיֶה לָכֶם אֲנִי רַע מֵאֲשֶׁר עַל בֵּיתִי שֶׁפָּטַר אֶתְכֶם מִתְּחִלָּה וְאָמַר לָכֶם וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּים, כִּי אֲנִי אֹקִים דְּבַר עַבְדִּי וַעֲצַת מַלְאָכַי אַשְׁלִים:

פסוק יח

יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָבָר לֵאמֹר כִּי דְבָרִים מוּעָטִים יְדַבֵּר, לֹא יִהְיוּ עָלָיו לָטֹרַח. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי "דָּבָר" הוּא הַתְּמוּרָה אֲשֶׁר יְחַלֶּה פָּנָיו לְהַחְלִיף בִּנְיָמִין אָחִיו בּוֹ, כִּי לֹא יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ דָּבָר אַחֵר, וּשְׁאָר דְּבָרָיו פִּיּוּס וּבַקָּשָׁה לָזֶה:

וְאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ יֹאמַר אַל יִחַר אַפְּךָ בִּי עַל דְּבָרַי לְפָנֶיךָ:

כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה וּבְמוֹרָא גְּדוֹל אֲנִי מְדַבֵּר לְפָנֶיךָ כְּאִלּוּ אֲנִי מְדַבֵּר לִפְנֵי פַּרְעֹה:

פסוק יט

אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֹא יָדַעְתִּי טַעַם לַאֲרִיכוּת דִּבְרֵי יְהוּדָה בְּסִפּוּר מָה שֶׁהָיָה כְּבָר בֵּינֵיהֶם. וּמָה שֶׁאָמְרוּ רז"ל (ב"ר צג ו), וְכִי זוֹ הִיא שִׁימַת עַיִן שֶׁאָמַרְתָּ לָשׂוּם עֵינְךָ עָלָיו, אֵינָהּ טַעֲנָה, כִּי הַמּוֹשֵׁל שֶׁיְצַוֶּה לְהָבִיא אָדָם לְפָנָיו לֹא יַעֲשֶׂה עַל מְנָת לִפְטֹר אוֹתוֹ מִן הָרָעוֹת שֶׁיַּעֲשֶׂה, וְכָל שֶׁכֵּן עַל הַגְּנֵבָה שֶׁיִּגְנֹב מִבֵּית הַמֶּלֶךְ הַגָּבִיעַ אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה בּוֹ. וּמִתְּחִלָּה כְּבָר שָׂם עֵינוֹ עָלָיו לְטוֹבָה וְקָרָא לוֹ שָׁלוֹם בִּדְבַר "אֱלֹהִים יְחָנְךָ בְּנִי" (בראשית מ"ג:כ"ט), וְעָשָׂה לְכֻלָּם לְכָבוֹדוֹ מִשְׁתֶּה לְפָנָיו בְּבֵית הַמַּלְכוּת, וְהִרְבָּה מַשְׂאוֹת לָהֶם, וְנָתַן לָהֶם בָּר כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת יוֹתֵר מִן הַכֶּסֶף שֶׁהֵבִיאוּ לוֹ, כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי (רמב"ן על בראשית מ"ד:א'), וּמָה לַעֲשׂוֹת לוֹ. וַאֲשֶׁר יֵרָאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁאֵינָם רַק תַּחֲנוּנִים לְהָעִיר רַחֲמָיו, כִּי חָשַׁב יְהוּדָה כִּי הָאֱלֹהִים הוּא יָרֵא כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ, וְכַאֲשֶׁר נָהַג עִמָּהֶם חֶמְלָה כִּירֵא חֵטְא לְנַחֵם אוֹתָם עַל הַצַּעַר שֶׁעָשָׂה לָהֶם (בראשית מ"ג:כ"ג), וְזֶה עִנְיַן הַסִּפּוּר, אָמַר לוֹ, אֲנַחְנוּ בְּאֹנֶס הִגַּדְנוּ בְּאָחִינוּ זֶה מִפְּנֵי שְׁאֵלַת אֲדֹנִי, וְלֹא הוֹדַעְנוּ גַּם כֵּן לְהוֹרִידוֹ לְפָנֶיךָ כְּמִצְוָתְךָ הָרִאשׁוֹנָה רַק אָמַרְנוּ כִּי לֹא יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת אָבִיו, אֲבָל בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא אוֹתוֹ מִפְּנֵי זַלְעָפוֹת רָעָב, כִּי אָמַרְתָּ לֹא תִסְפוּן לִרְאוֹת פָּנָי, לֹא רָצָה אָבִינוּ לִשְׁמֹעַ עַד הֱיוֹתֵנוּ כֻּלָּנוּ בְּסַכָּנָה לָשׁוּב לִשְׁבֹּר מְעַט אֹכֶל, וְאָז הוֹדָה בְּפַחַד וּבִדְאָגָה, וְעַתָּה כְּרָאוֹתוֹ כִּי אֵין הַנַּעַר יָמוּת בְּנֶפֶשׁ מָרָה, וְלָכֵן תִּפֹּל נָא תְחִנָּתִי לְפָנֶיךָ לְרַחֵם עָלֵינוּ וְעַל הַזָּקֵן, וְקַח אוֹתִי תַּחַת הַנַּעַר לְעֶבֶד עוֹלָם, כִּי טוֹב אֲנִי מִמֶּנּוּ, וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה. וְזֶה טַעַם כָּל הַפָּרָשָׁה. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "וְהוֹרִידוּ עֲבָדֶיךָ

אֶת שֵׁיבַת עַבְדְּךָ אָבִינוּ" כִּנּוּי לְכָבוֹד, "וְהוֹרַדְתָּ אֶת שֵׁיבַת עַבְדְּךָ אָבִינוּ", וְכֵן "וְחָטָאת עַמֶּךָ" (שמות ה טז). וְיֵשׁ לוֹמַר עוֹד עַל דֶּרֶךְ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמְרוּ, זוֹ הִיא הַשָּׂמַת עַיִן, יֹאמַר "כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה", רְאוּי שֶׁתַּעֲמֹד בְּדִבּוּרְךָ וּבְתִיּוּרְךָ כִּי עַל פִּיךָ, הֵבֵאנוּ אוֹתוֹ בְּאֹנֶס גָּדוֹל כַּאֲשֶׁר יַזְכִּיר, וּפְחַד לְפָרֵשׁ לוֹ יוֹתֵר אֲבָל יֵשׁ בְּסֵתֶר דְּבָרָיו שֶׁהָיָה מַעֲשֶׂה הַגְּבִיעַ תַּחְבּוּלָה מֵאִתּוֹ לְהַעֲלִילָם, כִּי לָמָּה יְבַקֵּשׁ לִרְאוֹתוֹ עַל כָּרְחָם, וְכָךְ אָמְרוּ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ג:ח'), אָמַר לוֹ יְהוּדָה, תֵּדַע לְךָ שֶׁבַּעֲלִילָה בָּאתָ עָלֵינוּ, כַּמָּה מְדִינוֹת יָרְדוּ לְקַח אֹכֶל, כְּלוּם שְׁאַלְתָּ אוֹתָם כְּמוֹ שֶׁשְּׁאַלְתָּ לָנוּ, שֶׁמָּא בְּתוֹךְ אָנוּ מְבַקְּשִׁים אוֹ אֲחוֹתֵנוּ אַתָּה מְבַקֵּשׁ. יֹאמְרוּ כִּי זֶה הָיָה נִרְמָז בִּדְבָרָיו:

פסוק כא

וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו אָמַר רַבִּי אַבְרָהָם, הַטַּעַם שֶׁאֶרְאֶה אוֹתוֹ. וְלֹא מָצָאתִי בַּכָּתוּב שִׂימַת עַיִן עַל הָרְאִיָּה בִּלְבַד, "וְשַׂמְתִּי עֵינִי עֲלֵיהֶם לְטוֹבָה" (ירמיהו כד ו), "קָחֲנוּ וְעֵינֶיךָ שִׂים עָלָיו וְאַל תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה רָע" (שם לט יב), כִּי לֹא צִוָּה אוֹתוֹ שֶׁיִּרְאֶנּוּ אַחַר שֶׁיְּקֻחֶנּוּ, אֶלָּא שֶׁיִּשְׁמֹר אוֹתוֹ וְייֵטִיב לוֹ. אֲבָל נָדַר לָהֶם יוֹסֵף לַחְמֹל עָלָיו וּלְשָׁמְרוֹ, וְאִם לֹא נִזְכַּר בְּפֵרוּשׁ, כַּאֲשֶׁר יְקַצֵּר שָׁם בְּכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר סִפֵּר יְהוּדָה בְּפָנָיו, וְלֹא הִזְכִּיר מַאֲסַר שִׁמְעוֹן וַעֲלִילַת מְרַגְּלִים אַתֶּם, דֶּרֶךְ מוּסָר אוֹ אֵימַת מַלְכוּת:

פסוק כב

וַיֹּאמֶר אֶת אָבִיו וָמֵת פֵּרֵשׁ רַבִּי אַבְרָהָם, וּמֵת אָבִיו. וְאִם כֵּן הָיָה אוֹמֵר לֹא יוּכַל אָבִינוּ לַעֲזֹב אֶת בְּנוֹ, וְעָזַב אֶת בְּנוֹ וּמֵת, אוֹ לֹא נוּכַל שֶׁיַּעֲזֹב הַנַּעַר אֶת אָבִיו, כִּי לֹא יִתְלוּ הַחֶמְלָה עַל אֲבִיהֶם בַּנַּעַר, כִּי הֵם יַחְזִיקוּהוּ כְּיֶלֶד לֹא יֵדַע בֵּין טוֹב לְרַע. אֲבָל פֵּרוּשׁ "לֹא יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת אָבִיו" – מִפְּנֵי נַעֲרוּתוֹ וֶהְיוֹתוֹ יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעִים בְּחֵיק אָבִיו אֲשֶׁר אֲהֵבוֹ, וְאִם יַעַזְבֶנּוּ וְיָבֹא בַּדֶּרֶךְ יָמוּת הַנַּעַר:

פסוק כד

כִּי עָלֵינוּ אֶל עַבְדְּךָ אָבִי וַנַּגֶּד לוֹ אֵת דִּבְרֵי אֲדֹנִי אָמַר כִּי בְּבוֹאָם אֵלָיו מִיָּד הִגִּידוּ לוֹ שֶׁלֹּא יוֹסִיפוּ לִרְאוֹת פָּנָיו בְּלֹא אֲחֵיהֶם הַקָּטָן, וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחוֹ, וְהָיָה מַנִּיחַ לוֹ שִׁמְעוֹן בְּמַאֲסָרוֹ, וְזֶה טַעַם "וַיֹּאמֶר אֲבִינוּ שֻׁבוּ שִׁבְרוּ לָנוּ מְעַט אֹכֶל", כִּי לֹא רָצָה לְהוֹדוֹת לְשַׁלְּחוֹ בְּכָל אֲשֶׁר אָמַרְנוּ עַד שֶׁדְּחָקוֹ הָרָעָב:

פסוק כז

אַתֶּם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם יָלְדָה לִי אִשְׁתִּי אִם יֹאמַר שֶׁהוּא יָחִיד לְאִמּוֹ, מָה טַעַם בָּזֶה שֶׁתֵּרֵד שֵׁיבָתוֹ בְּרָעָה שְׁאוֹלָה אַחֲרֵי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כַּמָּה בָּנִים רַבִּים וּבְנֵי בָּנִים, וְאִמּוֹ כְּבָר מֵתָה לֹא תִּבְכֶּה עָלָיו בְּפָנָיו. אֲבָל הַטַּעַם כִּי יַעֲקֹב לֹא לָקַח אִשָּׁה מִדַּעְתּוֹ רַק רָחֵל, וְזֶה טַעַם "יָלְדָה לִי

אִשְׁתִּי", כִּי לֹא נוֹלְדוּ לִי מֵאִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא אִשְׁתִּי בִּרְצוֹנִי רַק שְׁנַיִם, וְשַׁמְתִּי אַהֲבָתִי בָּהֶם כְּאִלּוּ הֵם יְחִידִים לִי, וְהַשְּׁאָר כִּבְנֵי פִּילַגְשִׁים הֵם אֲלַי, "וְאָחְיו מֵת", וְזֶה לְבַדּוֹ בְּנֵי יְחִידִי אֲשֶׁר אֲהַבְתִּי. וְלָכֵן יַקְדִּים הַכָּתוּב רָחֵל לְלֵאָה, "כְּרָחֵל וּכְלֵאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל" (רות ד יא), "וַיִּקְרָא לְרָחֵל וּלְלֵאָה הַשָּׂדֶה" (בראשית ל"א:ד'), כִּי הִיא הַקְּוֻדֶּמֶת בְּמַחְשַׁבְתּוֹ. וְאָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים כִּי לָכֵן יֹאמַר בַּסֵּדֶר הַזֶּה (בראשית מ"ו:י"ט) "בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב", כִּי הִיא תִּקָּרֵא אִשְׁתּוֹ בֶּאֱמֶת בְּלֹא מִרְמָה. וּלְדַעְתִּי הָיָה זֶה מִפְּנֵי שֶׁהִזְכִּירָה שָׁם בֵּין הַשִּׁפָּחוֹת, וּכְבָר הִזְכַּרְתִּי כֵּן (רמב"ן על בראשית ל"א:ל"ג):

פסוק כט

וְקָרְאוּ אָסוֹן וְהוֹרַדְתֶּם אֶת שֵׂיבָתִי אִם יִקְרָאֵהוּ אָסוֹן כְּאָחִיו תּוֹרִידוּ אֶת שֵׂיבָתִי בְּרָעָה שְׁאֹלָה, אוֹ "וְקָרְאוּ אָסוֹן", שֶׁיִּקְרָנוּ כֵּן מִפְּנֵי הֱיוֹתוֹ נַעַר וָרָךְ וְלֹא נִסָּה לָלֶכֶת בַּדֶּרֶךְ, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה (מב ד) "פֶּן יִקְרָאֶנּוּ אָסוֹן", כִּי פֶּרוּשׁ אָסוֹן – מָוֶת מִקְרִית, כְּמִתִּים בִּידֵי אָדָם וְחַיָּה רָעָה אוֹ בְּשִׁנּוּי הָאֲוִיר בַּדֶּרֶךְ:

פסוק לב

כִּי עַבְדְּךָ עָרַב אֶת הַנַּעַר יֹאמַר כִּי יֵרֵד בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה עָלָיו, כִּי גַּם בְּכָל זֶה שֶׁאָמַרְנוּ לוֹ לֹא רָצָה הַזָּקֵן לְשַׁלְּחוֹ עַד שֶׁנַּעֲשֵׂיתִי לוֹ עָרֵב עָלָיו וּבָטַח בִּי, וְעַל כֵּן יֵשֵׁב נָא עַבְדְּךָ תַּחְתָּיו. וְאִם יִהְיֶה פֵּרוּשׁ "וְהוֹרִידוּ עַבְדֶיךָ" כְּפִשׁוּטוֹ, יֹאמַר אֲנַחְנוּ הַגּוֹרְמִים מִיתַת הַזָּקֵן בְּרָעָה, כִּי אֲנִי עָרַבְתִּי בּוֹ.

פסוק לד

וְאָמַר **כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי** לְהוֹדִיעוֹ כִּי יִבְחַר לִהְיוֹת עֶבֶד עוֹלָם מֵעֲלוֹתוֹ אֶל אָבִיו בִּלְתִּי הַנַּעַר, שֶׁלֹּא יוּכַל לִרְאוֹת בְּרָעָתוֹ כִּי יִבְכֶּה תָּמִיד וְיִתְאוֹנֵן עָלָיו כָּל הַיּוֹם. וְהִזְכִּיר זֶה שֶׁלֹּא יַחְשֹׁד אוֹתוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה מִרְמָה בַּעֲבוּר שֶׁהוּא יֵדַע לִבְרֹחַ יוֹתֵר מִן הַנַּעַר:

פרק מה

פסוק א

וְלֹא יָכֹל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכֹל הַנִּצָּבִים עָלָיו לֹא יָכוֹל לִסְבֹּל שֶׁיִּהְיוּ הַמִּצְרִיִּים נִצָּבִים עָלָיו וְשׁוֹמְעִין שֶׁאָחִיו מִתְבַּיְּשִׁין בְּהַוְדָּעוֹ לָהֶם, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ה:א'). וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר (אבן עזרא על בראשית מ"ה:א'), "לְהִתְאַפֵּק" – לִסְבֹּל. "לְכָל הַנִּצָּבִים עָלָיו" – טַעְמוֹ עַד שֶׁיֵּצְאוּ כָּל הַנִּצָּבִים עָלָיו, וְהֻצְרַךְ לִקְרֹא לְהוֹצִיאָם. אֲבָל אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ה:א') תִּרְגֵּם "לְאִתְחַסָּנָא" – לְהִתְחַזֵּק, וְכֵן "וְאֶתְאַפַּק וַאֲעֶלֶה הָעוֹלָה" (שמואל א יג יב), וְכֵן כָּל לְשׁוֹן הִתְאַפְּקוּת בְּכָל מָקוֹם חִזּוּק. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי

שֶׁהָיוּ שָׁם מִבֵּית פַּרְעֹה וּמִן הַמִּצְרִים אֲנָשִׁים רַבִּים יְחַלּוּ פָּנָיו לִמְחֹל לְבִנְיָמִין, כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמֵיהֶם עַל תַּחֲנוּנֵי יְהוּדָה, וְלֹא יָכוֹל יוֹסֵף לְהִתְחַזֵּק לְכֻלָּם, וַיִּקְרָא לַעֲבָדָיו הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ נָכְרִי מֵעָלַי, כִּי אֲדַבֵּר עִמָּהֶם, וַיֵּצְאוּ מֵעָלָיו, וּבְצֵאתָם מֵעָלָיו נָתַן אֶת קֹלוֹ בִּבְכִי וַיִּשְׁמְעוּ מִצְרַיִם וְאַנְשֵׁי בֵּית פַּרְעֹה הַמּוּצָאִים מֵעָלָיו, כִּי עוֹדָם בֶּחָצֵר הַחִיצוֹנָה. וְיִתָּכֵן כִּי פֵּרוּשׁ "הַנִּצָּבִים עָלָיו", מְשָׁרְתָיו הָעוֹמְדִים לְפָנָיו, כְּמוֹ "הַנַּעַר הַנִּצָּב עַל הַקּוֹצְרִים" (רות ב ו), "שָׂרֵי הַנִּצָּבִים" (מלכים א ה ל), "לְהִתְיַצֵּב עַל ה'" (איוב א ו). וְטַעַם "וַיִּקְרָא", שֶׁהֵרִים קוֹלוֹ בְּכַעַס וְאָמַר לְמְשָׁרְתָיו, הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ מֵעָלַי בִּלְתִּי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה. וְטַעַם בַּהוֹצִיאָה שֶׁהוֹצִיאָם מִשָּׁם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ בְּהַזְכִּירוֹ לָהֶם הַמְּכִירָה, כִּי תִהְיֶה לָהֶם גַּם אֵלֶּיו לְמִכְשׁוֹל, שֶׁיֹּאמְרוּ עַבְדֵי פַּרְעֹה וּמִצְרִים עֲלֵיהֶם, אֵלּוּ אַנְשֵׁי בוֹגְדוֹת, לֹא יָגוּרוּ בְּאַרְצֵנוּ וְלֹא יִדְרְכוּ בְּאַרְמְנוֹתֵינוּ, בָּגְדוּ בַּאֲחֵיהֶם גַּם בַּאֲבִיהֶם בָּגְדוּ, מָה יַּעֲשׂוּ בַּמֶּלֶךְ וּבְעַמּוֹ, וְגַם בְּיוֹסֵף לֹא יַאֲמִינוּ עוֹד:

פסוק ו

כִּי זֶה שְׁנָתַיִם הָרָעָב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ הִזְכִּיר לָהֶם מָה שֶּׁעָבַר, וְיָדְעוּ גַּם הֵם לוֹמַר כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרוּ עָלֶיהָ שְׁתֵּי שָׁנִים בָּרָעָב וְאָכְלוּ כָּל מָה שֶׁהָיָה בְּיָדָם וְנִתְיַקֵּר הַשַּׁעַר מְאֹד, וְעוֹד יַעַבְרוּ עֲלֵיהֶם חָמֵשׁ שָׁנִים, לֹא תִהְיֶה לָכֶם בָּהּ מְחִיָּה כְּלָל אִם לֹא שְׁלָחַנִי הַשֵּׁם לִפְנֵיכֶם:

פסוק י

וְיָשַׁבְתָּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן הָיָה יוֹסֵף יוֹדֵעַ בְּאָבִיו שֶׁלֹּא יִרְצֶה לַעֲמֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר שָׁם הַבִּירָה לַמַּלְכוּת, עַל כֵּן שָׁלַח לוֹ מֵעַתָּה כִּי בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן יוֹשִׁיבֻנּוּ. וְטַעַם "אַתָּה וּבָנֶיךָ" מְחֻבָּר בַּפָּסוּק הָעֶלְיוֹן, רְדָה אֵלַי אַתָּה וּבָנֶיךָ וּבְנֵי בָנֶיךָ וְצֹאנְךָ וּבְקָרְךָ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ:

פסוק יא

וְאָמַר פֶּן תִּוָּרֵשׁ אַתָּה וּבֵיתְךָ דֶּרֶךְ כְּבוֹד, כִּי לְאָחִיו אָמַר "כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם" וְ"לָשׂוּם לָכֶם שְׁאֵרִית", שֶׁהָיוּ מֵתִים וְלֹא יִשָּׁאֵר לָהֶם שְׁאֵרִית, אֲבָל לְאָבִיו לֹא רָצָה לֵאמֹר כֵּן. וְאָמַר שָׁאִם תִּתְעַכֵּב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן – תִּוָּרֵשׁ, כִּי אֲנִי לֹא אוּכַל לִשְׁלֹחַ לְךָ לְאֶרֶץ כְּנַעַן לָחֶם רַב מִגִּנְזֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי יַחְשְׁדוּ אוֹתִי שֶׁאֲנִי מוֹכְרוֹ שָׁם לַעֲשׂוֹת לִי שָׁם אוֹצָרוֹת כֶּסֶף וְלָשׂוּב אֶל אַרְצִי וְאֶל מוֹלַדְתִּי, וּבְבוֹאָכֶם וְיֵדְעוּ כִּי אַתֶּם אָבִי וְאַחַי, יִתֵּן לִי הַמֶּלֶךְ רְשׁוּת:

פסוק יב

כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּלֹא מֵלִיץ, זֶה דַּעַת הַמְפָרְשִׁים (רש"י הראב"ע והרד"ק), וְהוּא תִּרְגּוּם אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ה:י"ב). וְיִתָּכֵן שֶׁאָמַר לָהֶם כָּךְ לַאֲמַתְלָא וּלְפִיּוּס, כִּי אֵינֶנָּה רְאָיָה שֶׁיְּדַבֵּר אָדָם אֶחָד בְּמִצְרַיִם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, כִּי עַל דַּעְתִּי הוּא שִׂפַת כְּנַעַן, כִּי אַבְרָהָם לֹא הֵבִיאוֹ מֵאוּר כַּשְׂדִּים וּמֵחָרָן, כִּי אֶרַמִּית הִיא, וְהַגַּל הַזֶּה עֵד, וְאֵינֶנּוּ לָשׁוֹן לְאִישׁ אֶחָד לְבַד אֲבָל הוּא לְשׁוֹן כְּנַעַן, וְרַבִּים בְּמִצְרַיִם יוֹדְעִים

אוֹתוֹ כִּי קָרוֹב הוּא, וְאַף כִּי הַמּוֹשֵׁל, שֶׁדֶּרֶךְ הַמְּלָכִים וְהַמּוֹשְׁלִים לָדַעַת הַלְּשׁוֹנוֹת, וּכְמוֹ שֶׁתִּרְאֶה בִּנְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁאָמַר בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (דניאל ב ג) "חֲלוֹם חָלַמְתִּי וַתִּפָּעֶם רוּחִי לָדַעַת אֶת הַחֲלוֹם", בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ שָׁם חַרְטֻמִּים וְאַשָּׁפִים וּמְכַשְּׁפִים וְכַשְׂדִּים מִלְּשׁוֹנוֹת רַבִּים וּמִיִּשְׂרָאֵל, וְכֻלָּם יָבִינוּ אוֹתוֹ, וְהֵם עָנוּ לוֹ בַּאֲרָמִית "וַיְדַבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לַמֶּלֶךְ אֲרָמִית", כִּי הֵם הָיוּ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה בַּמַּלְכוּת, וְלָהֶם הָיָה הָרְשׁוּת לְדַבֵּר אֶל הַמֶּלֶךְ. וְעוֹד כִּי כַּאֲשֶׁר בָּא יוֹסֵף מִשָּׁם לְמִצְרַיִם יָבְאוּ רַבִּים. וְיוֹתֵר הָיָה לָהֶם רְאָיָה בְּהַזְכִּירוֹ שְׁמוֹ וְעִנְיַן הַמְּכִירָה, "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיְמָה". וְהַנְּכוֹן בְּעֵינַי כִּי יֹאמַר, וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רוֹאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בִנְיָמִן כִּי אֲנִי הַמּוֹשֵׁל וְהָאָדוֹן לְכָל מִצְרַיִם, הַמַּגִּיד לָכֶם מִפִּי כִּי אֲנִי אֲחִיכֶם, וּמְצַוֶּה לְהוֹרִיד אָבִי אֵלַי לְכַלְכְּלוֹ, אִם כֵּן תַּגִּידוּ לְאָבִי אֶת כָּל הַכָּבוֹד וְאֵת כָּל אֲשֶׁר רְאִיתֶם בְּעֵינֵיכֶם, וּתְמַהֲרוּ לְהוֹרִידוֹ אֵלַי, כִּי הַדְּבָרִים אֱמֶת וְיֵשׁ בִּי כֹּחַ לְהַצִּילוֹ וּלְהַחֲיוֹתוֹ בָּרָעָב, וְהוּא כְּמוֹ כִּי פִי אֲנִי דִּבַּרְתִּי, וּבִגְמָרָא בְּמַסֶּכֶת מְגִלָּה (מגילה ט"ז) אָמְרוּ, כְּפִי כֵּן לִבִּי:

פסוק טז

וְטַעַם **בָּאוּ אֲחֵי יוֹסֵף** כִּי הָיָה יוֹסֵף מַגִּיד לְבֵית פַּרְעֹה כִּי יֵשׁ לוֹ אַחִים נִכְבָּדִים בְּאֶרֶץ הָעִבְרִים, כִּי גֻּנַּב גֻּנַּב מִשָּׁם, וְעַתָּה שָׁמְעוּ כִּי בָּאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כַּאֲשֶׁר אָמַר:

וַייטַב בְּעֵינֵי פַּרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו כִּי הָיָה הַדָּבָר לָהֶם לְחֶרְפָּה שֶׁיִּמְשֹׁל בָּהֶם אִישׁ נָכְרִי, עֶבֶד מִבֵּית הָאֲסוּרִים יָצָא לִמְלֹךְ, וְעַתָּה בְּבוֹא אֵלָיו אַחִים נִכְבָּדִים וְנוֹדַע כִּי הוּא הָגוּן לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי מְלָכִים, שָׁמְחוּ כֻּלָּם בַּדָּבָר:

פסוק יט

וְאַתָּה צֻוֵּיתָה זֹאת עֲשׂוּ אָמַר הַדָּבָר בְּצַוָּאָה לוֹ מִדַּעְתּוֹ מוּסָר יוֹסֵף, כִּי אֵינֶנּוּ שׁוֹלֵחַ יָד בְּהוֹן הַמֶּלֶךְ וְלֹא יֵדַע אִתּוֹ מְאוּמָה, עַל כֵּן חָשַׁב פַּרְעֹה אוּלַי לֹא יִרְצֶה לִשְׁלֹחַ לְאָבִיו דָּבָר, עַל כֵּן אָמַר לוֹ אֲנִי מְצַוֶּה אוֹתְךָ שֶׁתַּעֲשֶׂה זֹאת עַל כָּל פָּנִים:

פסוק כג

וּלְאָבִיו שָׁלַח כְּזֹאת כַּחֻשְׁבּוֹן הַזֶּה, וּמַהוּ הַחֻשְׁבּוֹן, עֲשָׂרָה חֲמוֹרִים וְגוֹ', לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ה:כ"ג). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן שֶׁיִּרְמֹז עַל הַחֻשְׁבּוֹן, אֲבָל יִתָּכֵן שֶׁיֹּאמַר כְּזֹאת הַמִּנְחָה, וִיהִי שִׁעוּרוֹ וּלְאָבִיו שָׁלַח זֹאת הַמִּנְחָה עֲשָׂרָה חֲמוֹרִים וְגוֹ', וְהַכָּ"ף כְּאִלּוּ יִתֵּרָה, רַק דֶּרֶךְ הַלָּשׁוֹן לְדַבֵּר כֵּן, כְּמוֹ "וּתְדַבֵּר אֵלָיו כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה עָשָׂה לִי עַבְדֶּךָ" (בראשית ל"ט:י"ט), אוֹ יֹאמַר וּלְאָבִיו שָׁלַח צֵידָה כְּצֵידָה הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לְאֶחָיו, וְלֹא לְהַשְׁווֹתָן, רַק כַּאֲשֶׁר נָתַן לָהֶם צֵידָה לַדֶּרֶךְ בְּלָכְתָּם כֵּן שָׁלַח לְאָבִיו בָּר וְלֶחֶם וּמָזוֹן לַדֶּרֶךְ בְּבוֹאוֹ, וְהוּא הַנָּכוֹן. וְהִזְכִּיר

חֲמוֹרִים וַאֲתֹנֹת, כִּי הַמַּשָּׂא וְנוֹשֵׂא הַמַּשָּׂא הַכֹּל שָׁלַח לוֹ, וְהַמִּנְהָג לִשְׁלֹחַ זְכָרִים וּנְקֵבוֹת כַּאֲשֶׁר עָשָׂה אָבִיו (בראשית ל"ב:ט"ז):

פסוק כד

אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ עִנְיַן רֹגֶז לְשׁוֹן רִתֵּת וּתְנוּעָה, וְיֵאָמֵר בְּבֹאוֹ מִן הַפַּחַד עַל הָרֹב, "לֵב רַגֵּז" (דברים כח סה), "וְרִגְזוּ וְחָלוּ" (שם ב כה), "וַתַּחְתִּי אַרְגְּזוּ" (חבקוק ג טז), "וּמֵימֶיךָ בְּרִגְזָה וּבְדָאֳגָה תִּשְׁתֶּה" (יחזקאל יב יח), וְלָכֵן הַנָּכוֹן בְּעֵינַי בַּפָּסוּק הַזֶּה שֶׁאָמַר לָהֶם יוֹסֵף אַל תִּפְחֲדוּ בַּדָּרֶךְ. וְהָעִנְיָן, כִּי בַּעֲבוּר נָשְׂאָם בָּר וְלֶחֶם וּמָזוֹן וְטוּב מִצְרַיִם בִּימֵי הַבַּצָּרוֹת, יִפְחֲדוּ אוּלַי בַּדֶּרֶךְ בְּלֶכְתָּם יְבוֹאוּ עֲלֵיהֶם לִסְטִים, וְכָל שֶׁכֵּן בְּשׁוּבָם עִם כָּל רְכוּשָׁם, וְלֹא יְמַהֲרוּ לַדָּבָר. וְלָכֵן אָמַר לָהֶם שֶׁיֵּלְכוּ בִּזְרִיזוּת וִימַהֲרוּ לָבֹא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מ"ה:ט') "מַהֲרוּ וַעֲלוּ אֶל אָבִי", וְאַל יִפְחֲדוּ כְּלָל בַּדֶּרֶךְ כִּי שְׁמוֹ עֲלֵיהֶם, שֶׁהוּא הַמּוֹשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם וְחַיֵּי כָּל הָאֲרָצוֹת הֵהֵם בְּיָדוֹ וּמִמֹּוָרְאוֹ יִירְאוּ הַכֹּל, וְיֵלְכוּ וְיָבֹאוּ לְשָׁלוֹם:

פסוק כו

וַיָּפָג לִבּוֹ נֶחְלַשׁ לִבּוֹ וְהָלַךְ מִלְּהַאֲמִין, לֹא הָיָה לִבּוֹ פּוֹנֶה אֶל הַדְּבָרִים, לְשׁוֹן מְפִיגִין טַעְמָן לְשׁוֹן מִשְׁנָה (גמ' ביצה יד), וּכְמוֹ "מֵאֵין הֲפוּגוֹת" (איכה ג מט), "וְרֵיחוֹ לֹא נָמָר" (ירמיהו מח יא) מְתֻרְגָּם "וְרֵיחֵהּ לָא פָג", לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ה:כ"ו). וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי לְשׁוֹן פּוּגָה – שְׁבִיתָה וּבִטּוּל, כְּמוֹ "אַל תִּתֵּנִי פוּגַת לָךְ" (איכה ב יח), וְכֵן "עֵינִי נִגְּרָה וְלֹא תִדְמֶה מֵאֵין הֲפֻגוֹת" (שם ג מט), שֶׁנִּגְּרָה תָּמִיד מֵאֵין שְׁבִיתָה וְהֶפְסֵק, וְכֵן מְפִיגִין טַעְמָן – שֶׁמְּפַזְּרִין אוֹתוֹ וּמִתְבַּטֵּל, וְכֵן "עַל כֵּן תָּפוּג תּוֹרָה" (חבקוק א ד), תִּתְבַּטֵּל וְתִפָּסֵק. וְגַם זֶה "וַיָּפָג לִבּוֹ, שֶׁנִּתְבַּטֵּל לִבּוֹ וּפָסְקָה נְשִׁימָתוֹ, כִּי פָּסְקָה תְּנוּעַת הַלֵּב וְהָיָה כְּמֵת. וְזֶה הָעִנְיָן יָדוּעַ בְּבוֹא הַשִּׂמְחָה פִּתְאוֹם, וְהַזָּכַר בְּסִפְרֵי הָרְפוּאוֹת, כִּי לֹא יִסְבְּלוּ זֶה הַזְּקֵנִים וַחֲלוּשֵׁי הַכֹּחַ, שֶׁיִּתְעַלְּפוּ רַבִּים מֵהֶם בְּבוֹא לָהֶם שִׂמְחָה בְּפֶתַע פִּתְאוֹם, כִּי יִהְיֶה הַלֵּב נִרְחָב וְנִפְתָּח פִּתְאוֹם וְהַחֹם הַתּוֹלְדִי יוֹצֵא וּמִתְפַּזֵּר בְּחִיצוֹנֵי הַגּוּף וְיֵאָפֵס הַלֵּב בְּהִתְקָרְרוֹ, וְהִנֵּה נָפַל הַזָּקֵן כְּמֵת. וְאָמַר "כִּי לֹא הֶאֱמִין לָהֶם", לְהַגִּיד שֶׁעָמַד זְמַן גָּדוֹל מִן הַיּוֹם וְהוּא שׁוֹכֵב דּוֹמֶם בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא הֶאֱמִין לָהֶם, כִּי הַיָּדוּעַ בָּעִלּוּף הַזֶּה שֶׁיִּצְעֲקוּ לוֹ וְיַרְגִּילוּ אוֹתוֹ בַּשִּׂמְחָה הַהִיא עַד שֶׁתִּקָּבַע בּוֹ בְּנַחַת רוּחַ. וְזֶה טַעַם "וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת", כִּי הָיוּ צוֹעֲקִים בְּאָזְנָיו דִּבְרֵי יוֹסֵף וּמְבִיאִים לְפָנָיו הָעֲגָלוֹת, אָז שָׁבָה רוּחוֹ אֵלָיו וְחָזְרָה נְשִׁימָתוֹ וְחָיָה, וְזֶהוּ "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם". וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "וּשְׁרָת רוּחַ נְבוּאָה", בַּעֲבוּר שֶׁהַדָּבָר אֱמֶת הוֹסִיף זֶה וְדָרַשׁ כֵּן בְּמִלַּת רוּחַ, שֶׁלֹּא אָמַר "וַיְחִי יַעֲקֹב אֲבִיהֶם", וַעֲשָׂאוֹ מַעְנְיָן "רוּחַ ה' אֱלֹהִים עָלַי" (ישעיהו סא א), "וְעַתָּה ה' אֱלֹהִים שְׁלָחַנִי וְרוּחוֹ" (שם מח טז), "אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ" (במדבר כז יח):

פסוק כז

וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף יֵרָאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט שֶׁלֹּא הֻגַּד לְיַעֲקֹב כָּל יָמָיו כִּי אֶחָיו מָכְרוּ אֶת יוֹסֵף, אֲבָל חָשַׁב כִּי הָיָה תּוֹעֶה בַּשָּׂדֶה וְהַמּוֹצְאִים אוֹתוֹ לְקָחוּהוּ וּמָכְרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרַיִם, כִּי אֶחָיו לֹא רָצוּ לְהַגִּיד לוֹ חַטָּאתָם, אַף כִּי יָרְאוּ לְנַפְשָׁם פֶּן יִקְצֹף וְיִקַּלֵּם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי (להלן מט ג-ז), וְיוֹסֵף בְּמוֹסָרוֹ הַטּוֹב לֹא רָצָה לְהַגִּיד לוֹ. וּלְכָךְ נֶאֱמַר "וַיַּצִּוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר" וְגוֹ', וְאִלּוּ יָדַע יַעֲקֹב בָּעִנְיָן הַזֶּה הָיָה רָאוּי לָהֶם שֶׁיִּחַלּוּ פְּנֵי אֲבִיהֶם בְּמוֹתוֹ לְצַוּוֹת אֶת יוֹסֵף מִפִּיו, כִּי יִשָּׂא פָּנָיו וְלֹא יַמְרֶה אֶת דְּבָרוֹ, וְלֹא הָיוּ בְּסַכָּנָה וְלֹא יִצְטָרְכוּ לִבְדּוֹת מִלִּבָּם דְּבָרִים:

פרק מו

פסוק א

וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק חַיָּב אָדָם בִּכְבוֹד אָבִיו יוֹתֵר מִכְּבוֹד זְקֵנוֹ, לְפִיכָךְ תָּלָה בְּיִצְחָק וְלֹא בְּאַבְרָהָם, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ו:א'). וְאֵינֶנּוּ מַסְפִּיק, שֶׁהֲרֵאוּי לוֹמַר לֵאלֹהֵי אֲבוֹתָיו בְּלִי שֶׁיְּיַחֵד אָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק" (בראשית מ"ח:ט"ו), וּבְתִפְלָתוֹ אָמַר "אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק" (בראשית ל"ב:י'), אוֹ יֹאמַר וַיִּזְבַּח זְבָחִים לַה', כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר בְּאַבְרָהָם (בראשית י"ב:ז') "וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לַה'", וּמָה צֹּרֶךְ לְפָרֵשׁ בּוֹ יוֹתֵר. אֲבָל הַפָּסוּק הַזֶּה יֵשׁ בּוֹ סוֹד, יְגַלּוּ לָנוּ אוֹתוֹ שָׁם בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ד:ה'), כִּי כַּאֲשֶׁר בָּא יַעֲקֹב לָרֶדֶת מִצְרַיִם רָאָה כִּי הַגָּלוּת יַתְחִיל בּוֹ וּבְזַרְעוֹ, וּפָחַד מִמֶּנּוּ, וְזָבַח זְבָחִים רַבִּים לְפַחַד אָבִיו יִצְחָק, שֶׁלֹּא תְהֵא מִדַּת הַדִּין מִתּוּחָה כְּנֶגְדּוֹ. וְעָשָׂה זֶה בִּבְאֵר שֶׁבַע שֶׁהוּא בֵּית תְּפִלָּה לַאֲבוֹתָיו, וּמִשָּׁם נָטַל רְשׁוּת בְּלֶכְתּוֹ לְחָרָן. וְאָמַר הַכָּתוּב "זְבָחִים", לְהוֹדִיעַ שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹלוֹת כַּאֲבוֹתָיו, כִּי אַבְרָהָם עוֹלוֹת הִקְרִיב, וְרִבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (זבחים קטז), לֹא הִקְרִיבוּ בְּנֵי נֹחַ שְׁלָמִים, עוֹלוֹת הִקְרִיבוּ, וּבְנֹחַ כָּתוּב מְפֹרָשׁ (בראשית ח':כ') "וַיַּעַל עוֹלוֹת בַּמִּזְבֵּחַ", אֲבָל יַעֲקֹב מִפְּנֵי פַּחַד ה' הִקְרִיב שְׁלָמִים, לְהַשְׁלִים אֵלָיו כָּל הַמִּדּוֹת, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ (תורת כהנים ויקרא טז א) שְׁלָמִים – שֶׁמְּטִילִין שָׁלוֹם בָּעוֹלָם. וְהִנֵּה הָיְתָה תְּחִלַּת כַּוָּנָתוֹ בְּמִדַּת הַגְּבוּרָה, שֶׁהִיא הַקְּרוֹבָה אֵלָיו, וְזֶהוּ הַטַּעַם שֶׁהִזְכִּירוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה צ"ד:ה') שֶׁחַיָּב אָדָם בִּכְבוֹד אָבִיו יוֹתֵר מִכְּבוֹד זְקֵנוֹ, וְהוּא הַטַּעַם שֶׁאָמְרוּ שָׁם בְּלָשׁוֹן אַחֵר, בַּתְּחִלָּה שׁוֹאֲלִין בִּשְׁלוֹם הַתַּלְמִיד וְאַחַר כָּךְ שׁוֹאֲלִין בִּכְבוֹד הָרַב. וְרָאִיתִי בְּמִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ספר הבהיר קלה) בְּלָשׁוֹן הַזֶּה, "וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפַחַד אָבִיו יִצְחָק" (בראשית ל"א:נ"ג), וְכִי יֵשׁ אָדָם שֶׁנִּשְׁבָּע כְּךָ בֶּאֱמוּנַת פַּחַד אָבִיו, אֶלָּא עֲדַיִן לֹא נִתַּן לְיַעֲקֹב כֹּחַ וְנִשְׁבַּע בַּכֹּחַ שֶׁנִּתַּן לְאָבִיו, שֶׁנֶּאֱמַר

"וַיִּשְׁבַּע יַעֲקֹב בְּפַחַד אָבִיו יִצְחָק", וּמַאי נִיהוּ, הוּא דִּכְתִיב בֵּהּ (מלכים א יח לח) "וַתִּפֹּל אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל אֶת הָעֹלָה", וּכְתִיב (דברים ד כד) "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא" וְגוֹ', עַד כָּאן בַּמִּדְרָשׁ. וּמִדִּבְרֵיהֶם נִלְמוֹד שֶׁמִּפְנֵי כֵן לֹא אָמַר וַיִּזְבַּח זְבָחִים לַה', לְפִי שֶׁעַתָּה כְּבָר זָכָה יַעֲקֹב בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז כ) "תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב חֶסֶד לְאַבְרָהָם אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתֵינוּ מִימֵי קֶדֶם", וְהֶצְרֵךְ לְפָרֵשׁ עַתָּה, וְהִנֵּה בִּזְכוּת הַקְּרָבָנוֹת נִרְאָה אֵלָיו אֱלֹהֵי יִצְחָק אֲבִיו בְּמַרְאוֹת הַלַּיְלָה בְּמִדַּת הַדִּין רָפָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אֱלֹהִים בְּמַרְאוֹת הַלַּיְלָה", וְהוּא מָה שֶׁאָמַר "אָנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ", כִּי הוּא הָאֵל בֵּית אֵל אֲשֶׁר אָמַר לוֹ בְּחָרָן "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָׁם מַצֵּבָה" (בראשית ל"א:י"ג), וְהוּא אֱלֹהֵי אָבִיךָ, הוּא הַשֵּׁם וְהִיא הַמִּדָּה. וְהִבְטִיחוֹ שֶׁלֹּא יִירָא בְּמִצְרַיִם כִּי יְזַכֶּה בְּדִינוֹ וְיִגָּאֵל אַחַר הָעִנּוּי, וְזֶהוּ טַעַם "וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַם עָלֹה". וְכָתַב הָרַב בְּפֶרֶק כז בַּחֵלֶק הָרִאשׁוֹן בְּמוֹרֶה הַנְּבוֹכִים, כִּי תַּרְגּוּם "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַם עָלֹה" – "אָנָא אֵיחוֹת עִמָּךְ וַאֲנָא אַסְקִנָּךְ", וְנִפְלָא הָרַב בָּזֶה עַל דַּעַת אוּנְקְלוֹס, וְאָמַר כִּי אוּנְקְלוֹס שָׂם כָּל מְאֹדוֹ לְהַרְחִיק הַגַּשְׁמוּת בְּכָל סִפּוּר אֲשֶׁר בַּתּוֹרָה, וְכָל אֲשֶׁר יִמְצָא מֵאֵלּוּ הַשֵּׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל מִין מִמִּינֵי הַתְּנוּעָה יָשִׂים עִנְיַן הַתְּנוּעָה לְכָבוֹד נִבְרָא אוֹ לִשְׁמִירָה מֵהָאֵל, וּמְתַרְגֵּם "וַיֵּרֶד ה'" (שמות יט כ) "וְאִתְגְּלִי ה'", "אֵרְדָה נָא וְאֶרְאֶה" (בראשית י"ח:כ"א) "אֶתְגְּלֵי כְעַן וְאֶחְזֵי", וְאִם כֵּן לָמָּה תִּרְגֵּם כָּאן "אֲנָא אֵיחוֹת". וּפֵרֵשׁ הָרַב כִּי בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר בִּתְחִלַּת הָעִנְיָן "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלָּיְלָה", לֹא הָיָה קָשֶׁה לְאוּנְקְלוֹס לְסַפֵּר הַמַּאֲמָר כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר בְּמַרְאוֹת הַלַּיְלָה, כִּי הוּא סִפּוּר אֱמִירָה לֹא סִפּוּר מַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה, כִּי יֵשׁ הֶפְרֵשׁ גָּדוֹל בֵּין מָה שֶׁיֵּאָמֵר בַּחֲלוֹם אוֹ בְּמַרְאֵה הַלַּיְלָה וּבֵין מָה שֶׁיֵּאָמֵר בַּמַּחֲזֶה וּבַמַּרְאָה, וּבֵין מָה שֶׁיֵּאָמֵר בְּדָבָר מֻחְלָט "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר" אוֹ "וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֵאמֹר", אֵלּוּ דְּבָרָיו. וְכֵן אָמַר (הרמב"ם במו"נ א מז) שֶׁהִרְחִיק אוּנְקְלוֹס הַשְׁמָעָה בְּכָל מָקוֹם, וְיָשִׂים פֵּרוּשָׁהּ הַנָּעַת הַדָּבָר הַהוּא לַבּוֹרֵא אוֹ קִבּוּל תְּפִלָּה, וִיתַרְגֵּם "שְׁמִיעַ קֻדָּם ה'" (תרגום אונקלוס על בראשית כ"ט:ל"ג), וְ"קַבְּלָא אֲקַבֵּל קְבִילְתֵּהּ" (שמות כב כב), וְאִם כֵּן הַדִּבֻּר כְּדִבְרֵי הָרַב, לָמָּה יִבְרַח אוּנְקְלוֹס מִן הַתְּנוּעָה וְיַרְחִיק הַשְׁמָעָה גַּם כֵּן מִיִּרְאָתוֹ שֶׁתּוֹרָה עַל גַּשְׁמוּת, וְלֹא יִבְרַח מִן הָאֲמִירָה וְהַדִּבּוּר וְלֹא מִן הַקְּרִיאָה בְּשׁוּם מָקוֹם, בֵּין בַּחֲלוֹם בֵּין בַּמַּרְאָה בֵּין בְּמַאֲמָר מֻחְלָט, כִּי בְּכֻלָּם יְתַרְגֵּם "וַאֲמַר ה'" "וּמַלֵּל ה'" "וּקְרָא ה' לְמֹשֶׁה", וְהִיא גַּם הִיא תּוֹרָה עַל גַּשְׁמוּת, וְהָיָה לוֹ לְתַרְגֵּם "וְיִתְאֲמַר מִן קֳדָם ה'" אוֹ "וַאֲמַר יְקָרָא דַּה'" אוֹ "וְיִתְרְעֵי ה'" כְּפִי הָרָאוּי בָּעִנְיָן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ הָרַב בַּדִּבּוּר וּבָאֲמִירָה (מו"נ א סד), וְלָמָּה יַרְחִיק בַּשְׁמָעָה וְלֹא יַרְחִיק הָרְאִיָּה, שֶׁתְּרְגֵּם אוֹתָהּ "יַחֲזָא ה'". וַאֲשֶׁר אָמַר הָרַב (שם מז) כִּי יוֹרֶה עַל עִנְיַן הַשְׁגַּת שֵׂכֶל כַּאֲשֶׁר יוֹרֶה עַל הַשָּׂגַת הָעַיִן, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהוּא זֶה בַּשְׁמִיעָה, כִּי הִיא תֵּאָמֵר עַל הַהַשָּׂגָה בַּשֵּׂכֶל וּבָרָצוֹן בְּרוֹב מְקוֹמוֹת, כְּגוֹן "וַיִּשְׁמַע

אַבְרָם לְקוֹל שָׂרַי" (בראשית ט"ז:ב'), "שְׁמַע קוֹל תַּחֲנוּנַי" (תהלים כח ב), "גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ" (ישעיהו א טו), "הִנֵּה שְׁמֹעַ מִזֶּבַח טוֹב" (שמואל א טו כב), "וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים כח א), וְכֵן "לֵב שוֹמֵעַ" (מלכים א ג ט), וְכֵן רַבָּם. וְהִנֵּה אוּנְקְלוֹס לֹא הָיָה לוֹ לִירֹא מִן הַשִּׁמְיעָה, שֶׁלֹּא תּוֹרָה רַק עַל קַבָּלַת הַדָּבָר וְהָרָצוֹן בּוֹ, וְלֹא בָּרַח מִן הָרְאִיָּה בְּשׁוּם מָקוֹם, אֲבָל תִּרְגֵּם אוֹתָהּ כִּפְשׁוּטָהּ בְּכָל מָקוֹם, שֶׁהַדָּבָר מֻשָּׂג בִּרְאִיָּה בִּלְבַד, אֲבָל כַּאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ מֻשָּׂג בִּרְאִיָּה בִּלְבַד וְהוּא צָרִיךְ הַשְׂגָּחָה וְהִתְבּוֹנְנוּת, יְתַרְגֵּם כְּפִי הָרָאוּי בּוֹ, כַּאֲשֶׁר אָמַר "כִּי רָאָה ה' בְּעָנְיִי" (בראשית כ"ט:ל"ב), "רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי" (שמות ג ז) "וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם ב כה), שֶׁאֵין הָרְאִיָּה בָּהֶם שֶׁיִּרְאֶה אֶת גּוּפָם אֲבָל שֶׁיַּשְׂגִּיחַ בְּעִנְיָנָם וְיֵדַע אוֹתָן. וְזֶה דַּרְכּוֹ בְּכָל הַתּוֹרָה, לֹא כַּטַּעַם שֶׁעָלָה בְּדַעַת הָרַב וְנִשְׁתַּבֵּשׁ בְּיָדוֹ, וְהַשֵּׁנִי מְקוֹמוֹת הָאֲחֵרִים שֶׁתִּרְגֵּם אוֹתָם (לעיל ו יב כט לא) "וַחֲזָא אֲלָיו" וְלֹא הִשְׂלִים אוֹתוֹ. וּבִלְשׁוֹן הַעֲבָרָה כְּנָה אוּנְקְלוֹס וְתִרְגֵּם "וַיַּעֲבֹר ה' עַל פָּנָיו" (שמות לד ו) "וְאַעְבַּר ה' שְׁכִינְתִּהּ עַל אַפּוֹהִי", שֶׁיִּהְיֶה הַדָּבָר הָעוֹבֵר נִבְרָא לְדַעְתּוֹ, וְלֹא יַזְכִּיר לְשׁוֹן תְּנוּעָה בַּבּוֹרֵא כְּפִי מַה שֶׁהִזְכִּיר הָרַב, וְאִם כֵּן אֵיךְ תִּרְגֵּם "ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ" (דברים לא ג) "ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עָבַר קֳדָמָךְ", וְהִנֵּה זֶה מִין תְּנוּעָה בְּסִפּוּר מַעֲשֶׂה, וְלֹא יֵרֵא מִמֶּנּוּ אוּנְקְלוֹס. וְכֵן בַּפָּסוּק "וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה" (שמות יד לא), תִּרְגֵּם בּוֹ "וַחֲזָא יִשְׂרָאֵל יָת גְּבוּרְת יְדָא רַבְּתָא", נוֹפֵל בּוֹ הַגְּבוּרָה מִפְּנֵי לְשׁוֹן "אֲשֶׁר עָשָׂה", וְהִשְׁאִיר בּוֹ "יְדָא רַבְּתָא" וְלֹא הָיָה יֵרֵא וּמִתְפַּחֵד מִן הַיָּד וְלֹא יְכַנֶּה אוֹתָהּ כְּלָל. וְכֵן נָהַג בְּתַרְגּוּם "כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים" (שם לא יח) "בְּאֶצְבְּעָא דַּה"'. וּמָה שֶׁתֵּרֵץ בּוֹ הָרַב (במו"נ א סה), כִּי יָשִׁים אוּנְקְלוֹס הָאֶצְבַּע כְּלִי נִבְרָא אֲשֶׁר פִּתַּח הַלּוּחוֹת בְּחֹפֶץ הַבּוֹרֵא, אֵינֶנּוּ אֱמֶת, כִּי הִנֵּה "מִימִינוֹ אֵשׁ דָּת לָמוֹ" (דברים לג ב) "כְּתָב יַמִּינֵהּ" וְלֹא פָּחַד מִן הַיָּמִין הַכּוֹתֶבֶת שֶׁתּוֹרָה עַל גַּשְׁמוּת, וְכֵן מִן הָאֶצְבַּע, וְעוֹד תִּרְגֵּם (שמות טו יב) "אֲרֵימְתְּ יַמִּינָךְ", וְאָמַר (שם פסוק ו) "יַמִּינָךְ ה' תִּבְרַת שָׂנְאָה", וְתִרְגֵּם "יְדָךְ הַחֲזָקָה" (דברים ג כד) "יָת יְדָךְ תַּקִּיפָא", וְאָמַר (שם ד לד) "בִּידָא תַּקִּיפָא וּבְאָדְרָעָא מְרָמְמָא", וְכֵן "וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי" (שם לב מא), "וְתִתַּקֵּף בְּדִינָא יְדִי" וְכֵן תִּרְגֵּם (שם יא יב) "תְּדִירָא עֵינֵי ה' אֱלָהָךְ בַּהּ מֵרֵישָׁא דְּשַׁתָּא". וְהִנֵּה בְּיַעֲקֹב כָּתוּב בְּתְחִלַּת הָעִנְיָן "וַיָּחַלֹם וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה" וְגוֹ' (בראשית כ"ח:י"ב), וּפָחַד אוּנְקְלוֹס מִמֶּנּוּ וְתִרְגֵּם "וְהָא יְקָרָא דַּה' מְעַתַּד עִלָּוֹהִי", וְלֹא תִּרְגֵּם וְהָא ה' בַּעֲבוּר שֶׁהוּא בַּחֲלוֹם, וְתִרְגֵּם "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ" (שם טו) "וְהָא מֵימְרִי בְּסַעֲדָךְ", וְלֹא אָמַר וְהָא אֲנָא עִמָּךְ, כְּמוֹ שֶׁתִּרְגֵּם "אֲנָא אֲחוֹת עִמָּךְ" וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא סִפּוּר דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בַּחֲלוֹם כְּמוֹהוּ בְּשָׁוֶה. וְתִרְגֵּם "וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם פִּיךָ" (שמות ד יב) "וַאֲנָא אֶהֵי עִם פֻּמָּךְ", וְאָמַר בְּ"וַיֹּאמֶר כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה לְךָ הָאוֹת" (שם ג יב) "אֲרֵי יְהֵא מֵימְרִי עִמָּךְ". וְעוֹד נִזְהַר

אוּנְקְלוֹס בַּחֲלוֹמוֹת וְתִרְגֵּם "וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה" (בראשית כ׳:ג׳) "וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל לָבָן בַּחֲלוֹם" (בראשית ל"א:כ"ד) "וַאֲתָא מֵימַר מִן קֳדָם ה'", וְאִם תֹּאמַר שֶׁחָשַׁשׁ שֶׁלֹּא תְּהֵא הַבִּיאָה קוֹדֶמֶת לַחֲלוֹם, וַיִּחְשֹׁב בָּהּ שֶׁהִיא מַמָּשׁ, הִנֵּה בִּשְׁלֹמֹה כָּתוּב (מלכים א ג ה) "בְּגִבְעוֹן נִרְאָה ה' אֶל שְׁלֹמֹה בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה" וְתִרְגֵּם אוֹתוֹ יוֹנָתָן "אִתְגְּלִי ה' לִשְׁלֹמֹה", וְאִם הַדָּבָר נֶאֱמַר בַּחֲלוֹם יִסַּפְרוּ אוֹתוֹ כַּאֲשֶׁר נֶאֱמַר בַּחֲלוֹם הַהוּא, וְאַל יִקְשֶׁה עֲלֵיהֶם אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מַאֲמָר יוֹרֶה עַל הַנִּשְׁמוּת, כִּי הֱיוֹתוֹ בַּחֲלוֹם יִתְרֵץ לָהֶם שֶׁאֵינוֹ מַמָּשׁ, גַּם כֵּן הַדָּבָר שֶׁיֵּאמַר כִּי הוּא נִרְאָה בַּחֲלוֹם רָאוּי שֶׁיְּסַפְּרוּ אוֹתוֹ בַּאֲשֶׁר הוּא, כִּי מָה שֶּׁנֶּאֱמַר בּוֹ שֶׁהוּא בַּחֲלוֹם הַלַּיְלָה יְלַמֵּד שֶׁאֵינוֹ מַמָּשׁ, אֲבָל הוּא חֲלוֹם שֶׁנִּדְמָה לוֹ מִמֶּנּוּ כֵּן. וְאַל תַּחְשֹׁב שֶׁהָיָה זֶה לְיוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יֵאָמֵר בַּאֲרָמִית לְשׁוֹן רְאִיָּה בַּחֲלוֹמוֹת, כִּי "וַאֲרֵא בַּחֲלוֹמַי" (בראשית מ"א:כ"ב) מְתֻרְגָּם "וַחֲזֵית", וּבִנְבוּכַדְנֶצַּר "חָזֵה הֲוֵית" (דניאל ב לא) וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "לֹא עָלֵינוּ תְּלֻנֹּתֵיכֶם כִּי עַל ה'" (שמות טז ח) "אֱלָהֵין עַל מֵימְרָא דַּה'", וְאֵין כָּאן יִרְאָה וָפַחַד מִן הַנִּשְׁמוּת, וְכֵן "וַיְדַבֵּר הָעָם בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה" (במדבר כא ה) "וְאִתְרָעַם עַמָּא עַל מֵימְרָא דַּה'", וְכֵן "בֵּיני וּבֵינֵיכֶם" (בראשית ט׳:י"ב), "בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה" (שם טז) "בֵּין מֵימְרִי" וּ"מֵימְרָא דַּה'" וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן הַרְבֵּה, וְכֵן תִּרְגֵּם "יְצָף ה'" (שם לא מט) "יִסַּךְ מֵימְרָא דַּה'", "אֱלֹהִים עֵד" (שם לא נ) "מֵימְרָא דַּה' סָהֵד", וְאֵין לוֹ בָּהֶן יִרְאַת הַנִּשְׁמוּת, וְגַם אֵין לְ"מֵימְרָא" עִנְיָן בְּכָאן, שֶׁיֵּאמַר בּוֹ שֶׁיִּצְפֶּה וְיָעִיד, וְכֵן "הִשָּׁבְעָה לִי בֵאלֹהִים" (שם כא כג), "קַיֶּם לִי בְּמֵימְרָא דַּה'", וְאֵין הַנִּשְׁבָּעִים מַזְכִּירִין אֲנִי נִשְׁבָּע בְּמַאֲמַר אֱלֹהִים, וְכֵיוֹצֵא בְּאֵלּוּ רַבִּים לְאוּנְקְלוֹס, וְסוֹדָם יָדוּעַ לַמַּשְׂכִּילִים. וְכֵן בִּלְשׁוֹן עֲמִידָה אָמַר הָרַב (במו"נ א כז) שֶׁשָּׂם יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל כַּוָּנָתוֹ לְפָרֵשׁ בּוֹ קִיּוּם, וּלְכָךְ תִּרְגֵּם "וְעָמְדוּ רַגְלָיו" (זכריה יד ד) "וְיִתְגְּלֵי בִּגְבוּרְתֵיהּ", וְכֵן תִּרְגֵּם כָּל דְּבַר עֵסֶק וּתְנוּעָה "גְּבוּרְתָא". וְהִנֵּה אוּנְקְלוֹס לֹא יִתְיָרֵא מִלְּשׁוֹן עֲמִידָה, וְתִרְגֵּם "הִנְנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם עַל הַצּוּר" (שמות יז ו) "הָא אֲנָא קָאֵם קֳדָמָךְ תַּמָּן עַל טִנָּרָא". וּמָה שֶׁאָמַר הָרַב (שם) כִּי אוּנְקְלוֹס יָשִׂים עִנְיַן הַתְנוּעָה גִּלּוּי הַשְׁכִּינָה וְהֶרְאוֹת כְּבוֹד נִבְרָא, הִנֵּה אוּנְקְלוֹס מִן הַכָּבוֹד יִבְרַח מִלְּתֵת בּוֹ כַּלְּשׁוֹנוֹת הָאֵלֶּה, וְיִתַּרְגֵּם "וַיֵּרֶא כְּבוֹד ה' אֶל כָּל הָעֵדָה" (במדבר טז יט) "וְאִתְגְּלֵי יְקָרָא דַּה'" כְּמוֹ שֶׁיֵּאמַר "וְאִתְגְּלֵי ה'" (שמות יט כ), וְלֹא יְתַרְגֵּם וְאִתְחֲזִי יְקָרָא דַּה', וְכֵן יְתַרְגֵּם בַּמַּלְאָכִים (שם ג ב) "וְאִתְגְּלִי", וְאִם יְדַבֵּר אוּנְקְלוֹס בַּמַּלְאָכִים וּבְכָבוֹד נִבְרָא בְּעִנְיְנֵי הַנִּשְׁמוּת כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָרַב (במו"נ א כו), הָיָה רָאוּי שֶׁלֹּא יִתְיָרֵא מִן הָרְאִיָּה שֶׁיִּרְאֶה הָאָדָם, וְיִתַּרְגֵּם בָּהֶם וְאִתְחֲזִי, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה "כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים" (בראשית ל"ב:ל"א), "אֲרֵי חֲזֵיתִי מַלְאָכָא דַּה'", וְחָס וְשָׁלוֹם שֶׁיִּהְיֶה הַדָּבָר הַנִּקְרָא שְׁכִינָה אוֹ כָּבוֹד נִבְרָא חוּץ מֵהַשֵּׁם הַנִּכְבָּד יִתְבָּרַךְ כַּאֲשֶׁר חָשַׁב הָרַב כָּאן וּבְפֶרֶק רַבִּים מִסְפְּרוֹ, וְהוּא תִּרְגֵּם

"אִם אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים" (שמות לג טו) "אִם לֵית שְׁכִינְתָךְ מְהַלְכָא בֵּינָנָא", וּמֹשֶׁה לֹא יַחְפֹּץ בְּלֶכֶת עִמּוֹ כָּבוֹד נִבְרָא חוּץ מֵהַשֵּׁם הַנִכְבָּד יִתְבָּרַךְ, שֶׁכְּבָר אָמַר לוֹ הַקָדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "הִנֵּה מַלְאָכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ" (שם לב לד), וְלֹא הָיָה מִתְרַצֶה בְכָךְ, אֲבָל הָיָה מְבַקֵּשׁ שֶׁיֵּלֵךְ עִמּוֹ הָאֵל בְּעַצְמוֹ וּבִכְבוֹדוֹ (שם לג יד), וְכֵן אַחַר שֶׁשָׁמַע הַשֵּׁם בְּקוֹלוֹ וְאָמַר לוֹ "גַּם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה" (שם יז), אָמַר מֹשֶׁה "יֵלֶךְ נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבֵּנוּ" (שם לד ט) "תְּהֶךְ כְּעַן שְׁכִינְתָא דֵּה' בֵּינָנָא", וְכֵן תִּרְגֵּם "לֹא תּוּכַל לִרְאוֹת אֶת פָּנָי" (שם לג כ) "לָא תְכוֹל לְמֶחְזֵי אַפֵּי שְׁכִינְתִי אֲרֵי לָא יְחֲזִינַנִי אִינָשָׁא". וְאָמַר יוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל (יחזקאל ג יב) "בְּרִיךְ יְקָרָא דֵּה' מֵאֲתַר בֵּית שְׁכִינְתֵּהּ", וְאִם הַכָּבוֹד הַזֶּה יִרְצֶה בּוֹ הַכָּתוּב עֶצֶם הַבּוֹרֵא וַאֲמִתּוֹ, וְיִהְיֶה כְּמוֹ "הַרְאֵנִי נָא אֶת כְּבֹדֶךָ" (שמות לג יח) שֶׁפֵּרֵשׁ בּוֹ הָרַב כֵּן (מו"נ א נג סג), הִנֵּה הִזְכִּיר בּוֹ "אֲתַר" וּ"בֵּית שְׁכִינְתֵּהּ", וְאִם יֹאמַר שֶׁהוּא כָּבוֹד נִבְרָא כְּדַעְתּוֹ שֶׁל הָרַב בַּפָּסוּק "וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן" (שמות מ לה) וְזוּלָתוֹ, אֵיךְ יִקְבְּעוּ בּוֹ "בָּרוּךְ", וְהַמְּבֹרָךְ וְהַמִּתְפַּלֵּל לְכָבוֹד נִבְרָא כְּעוֹבֵד אֱלִילִים. וּבְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ דְּבָרִים רַבִּים יוֹרוּ עַל שֵׁם הַשְּׁכִינָה שֶׁהוּא הָאֵל יִתְבָּרַךְ. אֲבָל הָעִנְיָנִים הָאֵלֶּה לְאוּנְקְלוֹס וְיוֹנָתָן בֶּן עֻזִּיאֵל דְּבָרִים יְדוּעִים בַּקַּבָּלָה, וְסוֹדָם לַיּוֹדְעִים חֵן, וּבְמַעֲמַד הַר סִינַי יִתְרַגֵּם אוּנְקְלוֹס כָּל מִלַּת אֱלֹהִים הַנִּזְכָּר בַּפָּרָשָׁה "יְקָרָא" אוֹ "מֵימְרָא דֵּה'", וְכַאֲשֶׁר תַּזְכִּיר הַפָּרָשָׁה הַשֵּׁם הַמְיֻחָד לֹא יֹאמַר כֵּן, וְהַכֹּל בְּהַשְׁגָּחָה וּבְחָכְמָה מִמֶּנּוּ. וְעוֹד אַזְכִּיר זֶה בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ (שמות כ יט). וּמָה שֶׁתִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס "וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (שם כ א) "וּמַלֵּיל ה'", טַעְמוֹ בְּזֶה מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר "פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' אֶל כָּל קְהַלְכֶם" (דברים ה ד יט), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. אֲבָל מָה שֶׁאָמַר כָּאן "אֲנָא אֵחוֹת עִמְּךָ" רָצָה לִרְמֹז בּוֹ מָה שֶׁאָמְרוּ (מכילתא שירה ג), גָּלוּ לְמִצְרַיִם שְׁכִינָה עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר "אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה", גָּלוּ לְעֵילָם שְׁכִינָה עִמָּהֶם שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו מט לח) "וְשַׂמְתִּי כִסְאִי בְּעֵילָם". וְהִנֵּה הָאֱמִירָה וְהַיְרִידָה שָׁוִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה, וְלֹא הָיָה יָכוֹל לְתַרְגֵּם אֶלָּא כֵּן בְּשׁוּם פָּנִים כַּאֲשֶׁר רָמַזְתִּי (ריש פסקא זו). אֲבָל שָׁם בְּיַעֲקֹב לֹא יִתָּכֵן לְתַרְגֵּם וְהָא אֲנָא עִמָּךְ, בַּעֲבוּר כִּי שָׁם כָּתוּב "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כ"ח:י"ג), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וּמִפְּנֵי שֶׁמָּצָא אוּנְקְלוֹס שֶׁאֵינוֹ כִּפְשׁוּטוֹ מַמָּשׁ, בָּרַח מִמֶּנּוּ וַעֲשָׂאוֹ עִנְיָן עֵזֶר בִּלְבַד, וְאָמַר "מֵימְרִי בְּסַעֲדָךְ" וְלֹא אָמַר מֵימְרִי עִמָּךְ כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמֹשֶׁה (שמות ג יב). וְהָאֵל יַרְאֵנוּ מִתּוֹרָתוֹ נִפְלָאוֹת:

פסוק ב

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ הַשֵּׁם "לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ" הָיָה רָאוּי שֶׁיִּקָּרֵאנוּ בַּשֵּׁם הַנִכְבָּד הַהוּא, וְכֵן הוּא נִזְכָּר בַּפָּרָשָׁה הַזֹּאת שְׁלֹשָׁה פְּעָמִים, אֲבָל קְרָאוֹ יַעֲקֹב לְרָמֹז כִּי עַתָּה לֹא יָשׁוֹר עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים וְיוּכָל, אֲבָל יִהְיֶה בְּבֵית

עֲבָדִים עַד שֶׁיַּעֲלֵנוּ גַּם עָלֹה, כִּי מֵעַתָּה הַגָּלוּת תַּתְחִיל בּוֹ. וְזֶה טַעַם "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה יַעֲקֹב וּבָנָיו" (בראשית מ"ו:ח'), כִּי בְּשֵׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יָבֹאוּ שָׁמָּה, כִּי יִפְרוּ הַבָּנִים וְיִרְבּוּ וְיִגְדֹּל שָׁמָם וּכְבוֹדָם, אֲבָל יַעֲקֹב הוּא עַתָּה בְּרִדְתּוֹ שָׁם. וְהִזְכִּיר הַכָּתוּב עֵר וְאוֹנָן עִם שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה לְסוֹד יָדוּעַ מִדְּבָרֵינוּ שֶׁכָּתַבְנוּ כְּבָר (רמב"ן על בראשית ל"ח:ח'), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין זֶה וְטַעַם כָּל הַפָּסוּק. וְכֵן הִזְכִּירָם בַּפְּקוּדִים (במדבר כו יט-כ), "בְּנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וַיָּמָת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיִּהְיוּ בְּנֵי יְהוּדָה לְמִשְׁפְּחֹתָם", וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים (א ב ג-ד) מְנָאָם בְּמִסְפָּר, אָמַר "בְּנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וְשֵׁלָה שְׁלוֹשָׁה נוֹלַד לוֹ מִבַּת שׁוּעַ הַכְּנַעֲנִית וְתָמָר כַּלָּתוֹ יָלְדָה לוֹ אֶת פֶּרֶץ וְאֶת זָרַח כָּל בְּנֵי יְהוּדָה חֲמִשָּׁה":

פסוק ז

וּבְנוֹת בָּנָיו שֶׁרַח בַּת אָשֵׁר וְיוֹכֶבֶד בַּת לֵוִי, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ו:ז'), וּמָה יְרֻבֶּה בִּבְנוֹתָיו. אֲבָל דֶּרֶךְ הַכָּתוּב כְּשֶׁיְּדַבֵּר בְּיִחוּסֵי הָרַבִּים יֹאמַר בְּיָחִיד לְשׁוֹן רַבִּים, "וּבְנֵי דָן חוּשִׁים" (בראשית מ"ו:כ"ג), "וּבְנֵי פַלּוּא אֱלִיאָב" (במדבר כו ח), וְכֵן "בְּנוֹתָיו" – דִּינָה, "וּבְנוֹת בָּנָיו" – סָרַח בַּת אָשֵׁר, אֲבָל יוֹכֶבֶד לֹא יַזְכִּירֶנָּה הַכָּתוּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "כָּל נֶפֶשׁ שִׁשִּׁים וְשֵׁשׁ", אֲבָל יִרְמֹז אֵלֶיהָ כְּדַעַת רַבּוֹתֵינוּ (ב"ב קכג):

פסוק טו

שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ וּבְפָרָטָן אִי אַתָּה מוֹצֵא אֶלָּא שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם, אֶלָּא זוֹ יוֹכֶבֶד שֶׁנּוֹלְדָה בְּכִנְיָסָתָן לָעִיר, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כו נט) "אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם", לַדָּתָהּ בְּמִצְרַיִם וְאֵין הוֹרָתָהּ בְּמִצְרַיִם, זוֹ הִיא שִׁיטַת רַבּוֹתֵינוּ (סוטה יב). וְרַבִּי אַבְרָהָם הֵשִׁיב וְאָמַר כִּי זֶה תָּמַהּ, אִם כֵּן לָמָּה לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַפֶּלֶא שֶׁנַּעֲשָׂה עִמָּהּ שֶׁהוֹלִידָה מֹשֶׁה וְהִיא בַּת מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה, וְלָמָּה הִזְכִּיר דְּבַר שְׂרָה שֶׁהָיְתָה בַּת תִּשְׁעִים, וְלֹא דַּי לָנוּ זֶה הַצַּעַר עַד שֶׁעָשׂוּ הַפַּיְטָנִים פִּיּוּטִים בְּיוֹם שִׂמְחַת תּוֹרָה "יוֹכֶבֶד אִמִּי אַחֲרֵי הִתְנַחֲמִי", וְהַנָּה הִיא בַּת מֵאתַיִם וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה. וְכִי אֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי חָיָה כָּךְ וְכָךְ שָׁנִים, דֶּרֶךְ הַגָּדָה אוֹ דִּבְרֵי יָחִיד, אֲלוּ דְּבָרָיו. וְהַנָּה פֶּן יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו בְּסִתְירַת דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ אֲנִי צָרִיךְ לַעֲנוֹת אֵלָיו, וְאוֹמַר כִּי עַל כָּל פָּנִים יִהְיֶה בִּדְבַר יוֹכֶבֶד פֶּלֶא גָּדוֹל מִן הַנִּסִּים הַנִּסְתָּרִים שֶׁהֵם יְסוֹד הַתּוֹרָה, כִּי הִיא בַּת לֵוִי עַצְמוֹ, לֹא מִתְיַחֶסֶת אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כו נט) "אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם", וְעוֹד כָּתוּב (שמות ו כ) "אֶת יוֹכֶבֶד דֹּדָתוֹ", וְהִנֵּה אִם נֹאמַר כִּי הוֹלִיד אוֹתָהּ בְּבַחֲרוּתוֹ כַּאֲשֶׁר הוֹלִיד כָּל בָּנָיו, וְהָיְתָה לַדָּתָהּ אַחַר רִדְתּוֹ לְמִצְרַיִם מְעַט, הִנֵּה הִיא בְּלֶדֶת מֹשֶׁה וְקֻנָה מְאֹד כְּמִנְיַן שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ אוֹ קָרוֹב לוֹ, וְאִם נֹאמַר שֶׁנּוֹלְדָה לוֹ אַחַר שִׁבְתּוֹ בְּמִצְרַיִם יָמִים רַבִּים, וְהִנֵּה נַחְשֹׁב שֶׁהוֹלִיד אוֹתָהּ אַחַר רִדְתּוֹ לְמִצְרַיִם חֲמִשִּׁים וְשֶׁבַע שָׁנָה, וְהוּא יִהְיֶה בֶּן מֵאָה שָׁנָה, כִּי בְּרִדְתּוֹ הָיָה בֶּן מ"ג שָׁנִים, וְהִנֵּה יִהְיוּ בָּזֶה שְׁנֵי פְּלָאִים, שֶׁיִּהְיֶה הוּא זָקֵן

כְּאַבְרָהָם אֲשֶׁר הִזְכִּיר הַכָּתוּב (בראשית י"ז:י"ז) "הַלְבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד", וּכְתִיב (בראשית י"ח:י"ב) "וַאדֹנִי זָקֵן", וְתִהְיֶה הִיא זְקֵנָה בְּלֶדֶת מֹשֶׁה בַּת ע"ג, וְאִם נְאַחֵר עוֹד לֵדָתָהּ לְסוֹף יְמֵי לֵוִי, הִנֵּה יִהְיֶה פֶּלֶא גָּדוֹל מֹשֶׁל אַבְרָהָם. אֲבָל אֹמַר לְךָ דָּבָר שֶׁהוּא אֱמֶת וּבָרוּר בַּתּוֹרָה, כִּי הַנִּסִּים הַנַּעֲשִׂים עַל יְדֵי נָבִיא שֶׁיִּתְנַבֵּא כֵּן מִתְחִלָּה אוֹ מַלְאָךְ נִגְלֶה בְּמַלְאֲכוּת הַשֵּׁם, יַזְכִּירֵם הַכָּתוּב, וְהַנַּעֲשִׂים מֵאֲלֵיהֶן לַעֲזֹר צַדִּיק אוֹ לְהַכְרִית רָשָׁע, לֹא יַזְכִּירוּ בַּתּוֹרָה אוֹ בַּנְּבִיאִים, וְזֶהוּ זָהָב רוֹתֵחַ יוּצַק בְּפִי הֶחָכָם הַזֶּה מִמָּה שֶׁהֵשִׁיב עַל רַבּוֹתֵינוּ בְּעִנְיַן פִּינְחָס (במדבר כה יב) וְזוּלָתוֹ בִּמְקוֹמוֹת הַרְבֵּה, וְלָמָּה יַזְכִּירֵם הַכָּתוּב, כָּל יְסוֹדוֹת הַתּוֹרָה בְּנִסִּים נִסְתָּרִים הֵם, וְעִם הַתּוֹרָה אֵין בְּכָל עִנְיָנוֹ רַק נִסִּים לֹא טֶבַע וּמִנְהָג, שֶׁהֲרֵי יְעוּדֵי הַתּוֹרָה כֻּלָּם אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים, כִּי לֹא יִכָּרֵת וָיָמוּת בְּטֶבַע הַבָּא עַל אַחַת מִן הָעֲרָיוֹת אוֹ הָאוֹכֵל חֵלֶב, וְלֹא יִהְיוּ הַשָּׁמַיִם כַּבַּרְזֶל בְּטִבְעָם מִפְּנֵי זָרְעֵנוּ בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית, וְכֵן כָּל יְעוּדֵי הַתּוֹרָה בַּטּוֹבוֹת הָהֵן וְכָל הַצְּלָחַת הַצַּדִּיקִים בְּצִדְקָתָם וְכָל תְּפִלּוֹת דָּוִד מַלְכֵּנוּ וְכָל תְּפִלּוֹתֵינוּ – נִסִּים וְנִפְלָאוֹת, אֶלָּא שֶׁאֵין בָּהֶם שִׁנּוּי מִפֶּרֶסֶם בְּטִבְעוֹ שֶׁל עוֹלָם כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי זֶה כְּבָר (רמב"ן על בראשית י"ז:א') וְעוֹד אֲפָרְשֵׁנּוּ בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם (שמות ו ב ויקרא כו יא). וְהִנֵּה אֶתֵּן לְךָ עַד נֶאֱמָן עַל מָה שֶׁאָמַרְתִּי, יָדַעְנוּ כִּי מֵעֵת בּוֹא יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ עַד לֶדֶת אֲדוֹנֵינוּ דָּוִד הָיָה כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁבְעִים שָׁנָה, וְהַיָּמִים יִתְחַלְּקוּ לְאַרְבָּעָה דוֹרוֹת, שַׁלְמוֹן וּבֹעַז וְעוֹבֵד וְיִשַׁי, וְיַגִּיעַ לְכָל אֶחָד מֵהֶם צ"ג שָׁנָה, וְהִנֵּה כֻּלָּם זְקֵנִים קָרוֹב לְאַבְרָהָם וְהָיוּ מוֹלִידִים כָּל אֶחָד בְּשָׁנַת מוֹתוֹ שֶׁלֹּא כְּדַרְכּוֹ כָּל הָאָרֶץ, כִּי אֵין הַחַיִּים בִּזְמַנָּם מֵאָה שָׁנָה. וְאִם הוֹלִיד אֶחָד מֵהֶם בְּבַחֲרוּתוֹ כַּמִּנְהָג, יִהְיוּ הָאֲחֵרִים זְקֵנִים מְאֹד יוֹתֵר מֵאַבְרָהָם, וְיִהְיֶה בָּהֶם הַפֶּלֶא גָּדוֹל יוֹתֵר מְאֹד, כִּי יְמֵי הָאָדָם בְּדוֹר אַבְרָהָם אֲרֻכִּים וּבְשָׁנוֹת דָּוִד חָזְרוּ לְמַחֲצִיתָם. וְאוּלַי חָיוּ יוֹתֵר, כִּי אֶפְשָׁר שֶׁהָיוּ לְשַׁלְמוֹן יָמִים רַבִּים בְּבוֹאָם לָאָרֶץ. וְלָכֵן נָתְנוּ אַנְשֵׁי הַקַּבָּלָה וְהֵם חַכְמֵי אֱמֶת לְעוֹבֵד יָמִים רַבִּים, וְהוּא נֵס נִסְתָּר נַעֲשָׂה לַאֲבִי הַמְּלוּכָה בֶּן הַצַּדֶּקֶת הַבָּאָה לַחֲסוֹת תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה. וְכֵן יַזְכִּירוּ בְּאָמוֹ אֹרֶךְ יָמִים רַבִּים. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי כִּי הַפֶּלֶא בְּאַבְרָהָם אֵינֶנּוּ כַּאֲשֶׁר יַחְשֹׁב הֶחָכָם הַנִּזְכָּר וְזוּלָתוֹ מְבַעֲלֵי הַמִּקְרָא, כִּי אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק טֶרֶם מוֹתוֹ שִׁבְעִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה, וְהִנֵּה לֹא עָבְרוּ עָלָיו שְׁנֵי חֲלָקִים בְּיָמָיו, וְהָאֲנָשִׁים בְּכָל דּוֹר אֵין הַזִּקְנָה בָּהֶם עַד עָבֹר עֲלֵיהֶם שְׁלֹשֶׁת חֲלָקֵי יְמוֹתָם, כַּאֲשֶׁר יַחְשְׁבוּ הָרוֹפְאִים הַיַּלְדוּת וְהַבַּחֲרוּת וְהָאִישׁוּת וְהַזִּקְנָה, וּבַדּוֹרוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הַיָּמִים בָּהֶם כְּשִׁבְעִים שָׁנָה לֹא יְחַשְּׁבוּ לוֹ הָרוֹפְאִים זִקֵּן עַד אַחַר שִׁשִּׁים. וְעוֹד כִּי אַבְרָהָם הוֹלִיד בָּנִים רַבִּים אַחֲרֵי אַרְבָּעִים שָׁנָה מִלֶּדֶת יִצְחָק, וְיִהְיֶה הַפֶּלֶא כִּכְפֵלַיִם. וְאִם נֹאמַר שֶׁהֶחְזִירוֹ הָאֵל לִימֵי בְּחוּרוֹתָיו, יִקְשֶׁה עָלָיו כִּי לֹא הִזְכִּיר הַכָּתוּב הַפֶּלֶא הַגָּדוֹל הַזֶּה וְהוּא נֵס גָּלוּי וּמְפֻרְסָם בְּהֶפֶךְ מִן הַטֶּבַע. וּמִן הַיְדוּעַ כִּי הָאֲנָשִׁים בַּדּוֹר הַזֶּה מֵהֶם שֶׁיּוֹלִידוּ בְּזִקְנָתָם עַד מְלֹאת שִׁבְעִים שָׁנָה אוֹ שְׁמוֹנִים

שָׁנָה וְיוֹתֵר כְּפִי הִתְקוֹמֵם בָּהֶם הַלַּחוּת לְפִי טִבְעָם, וְגַם הַנָּשִׁים אֵין לָהֶן זְמַן, וְכָל עוֹד הֱיוֹת לָהֶן הָאוֹרַח תֵּלַדְנָה. רַק הַתֵּמַהּ בְּאַבְרָהָם וְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי שָׁם, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הוֹלִידוּ בִּנְעוּרֵיהֶם וְעַתָּה הוֹלִידוּ זֶה מִזֶּה, וְעוֹד בְּשָׂרָהּ הָיָה פֶּלֶא כִּי חָדַל מִמֶּנָּה אֹרַח כַּנָּשִׁים וְאַחֲרֵי כֵן לֹא תֵּלַדְנָה. וְהִנֵּה אִם יִהְיוּ יְמֵי יוֹכֶבֶד כִּימֵי אָבִיהָ, וְתִתְקַיֵּם בָּהּ הַלַּחוּת עַד קָרוֹב לְזִקְנָתָהּ כְּמִשְׁפַּט הַנָּשִׁים, אֵיננּוּ פֶּלֶא אִם תּוֹלִיד בַּזְּמַן אֲשֶׁר נָתְנוּ לָהּ רַבּוֹתֵינוּ, מִפְּנֵי שֶׁרָצָה הָאֱלֹהִים לְגָאֵל אֶת יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי הָאַחִים הָאֵלֶּה וְלֹא הִגִּיעַ הַקֵּץ, אֹחֶר לֵדָתָם יָמִים רַבִּים עַד כִּי זָקְנָה אִמָּם, וְלֹא יִפָּלֵא מֵה' דָּבָר:

פסוק יח

אֵלֶּה בְּנֵי זִלְפָּה וְגוֹ' בְּנֵי רָחֵל אֵשֶׁת יַעֲקֹב וְגוֹ' דֶּרֶךְ הַכָּתוּב לִמְנוֹת בְּנֵי הַגְּבִירוֹת יַחַד בַּתְּחִלָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסֵדֶר וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב (לעיל לה כג-כו) וּבְסֵדֶר וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות א ב-ד), אוֹ לִמְנוֹתָם כְּתוֹלְדוֹתָם, הַבְּכוֹר כִּבְכֹרָתוֹ וְהַצָּעִיר כִּצְעֵרוּתוֹ, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בְּבִרְכָתָם בְּסֵדֶר וַיְחִי יַעֲקֹב. אֲבָל בְּכָאן מִפְּנֵי שֶׁבָּא לִמְנוֹת מִסְפָּרָם כִּי בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ מִצְרַיְמָה, הִקְדִּים הַמְרֻבֶּה בִּנְפָשׁוֹת. וּלְכָךְ הִזְכִּיר רָחֵל בְּתוֹךְ הַלְּחֵנוֹת, וְהֻצְרַךְ לְהַזְכִּירָהּ בְּכָבוֹד, וְאָמַר "אֵשֶׁת יַעֲקֹב", כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְתִּי לְמַעְלָה (לא לג מד כז):

פסוק כט

וַיַּרְא אֵלָיו יוֹסֵף נִרְאָה אֶל אָבִיו, "וַיֵּבְךְּ עַל צַוָּארָיו עוֹד", לְשׁוֹן הַרְבַּיִת בְּכִיָּה. אֲבָל יַעֲקֹב לֹא נָפַל עַל צַוָּאר יוֹסֵף בְּנוֹ וְלֹא נְשָׁקוֹ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיָה קוֹרֵא קְרִיאַת שְׁמַע, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ו:כ"ט). וְלֹא יָדַעְתִּי טַעַם בְּ"וַיַּרְא אֵלָיו", כִּי בְּיָדוּעַ שֶׁנִּתְרָאוּ כַּאֲשֶׁר נָפַל עַל צַוָּארָיו, וְעוֹד כִּי אֵיננּוּ דֶּרֶךְ כָּבוֹד שֶׁיִּפֹּל יוֹסֵף עַל צַוָּארֵי אָבִיו, אֲבָל שֶׁיִּשְׁתַּחֲוֶה לוֹ אוֹ שֶׁיְּנַשֵּׁק יָדָיו, כַּכָּתוּב (בראשית מ"ח:י"ב) "וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאַפָּיו", וְהַשְּׁעָה הַזּוֹ רְאוּיָה יוֹתֵר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ. וְכֵן כָּל "עוֹד" בַּכָּתוּב, תּוֹסֶפֶת עַל עִקַּר הוּא, אֵיננּוּ כְּמוֹ הַרְבֵּה, "לֹא עַל אִישׁ יָשִׂים עוֹד" (איוב לד כג), שֶׁיָּשִׂים עָלָיו כְּפִי חֶטְאָיו וְלֹא יוֹתֵר. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי כְּבָר הָיוּ עֵינֵי יִשְׂרָאֵל כְּבֵדִים קְצָת מִזִּקֻּן, וּכְשֶׁבָּא יוֹסֵף בְּמֶרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה וְעַל פָּנָיו הַמִּצְנֶפֶת כְּדֶרֶךְ מַלְכֵי מִצְרַיִם לֹא הָיָה נָכָר לְאָבִיו וְגַם אֶחָיו לֹא הִכִּירוּהוּ, לְפִיכָךְ הִזְכִּיר הַכָּתוּב כִּי כַּאֲשֶׁר נִתְרָאָה אֶל אָבִיו שֶׁהִבִּיט בּוֹ וְהִכִּירוֹ, נָפַל אָבִיו עַל צַוָּארָיו וּבָכָה עֲלֵיהוּ עוֹד כַּאֲשֶׁר יִבְכֶּה עָלָיו תָּמִיד עַד הַיּוֹם הַזֶּה כְּשֶׁלֹּא רָאָהוּ, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אָמוּתָה הַפַּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת פָּנֶיךָ", וְדָבָר יָדוּעַ הוּא מִי דִּמְעָתוֹ מְצוּיָה, אִם הָאָב הַזָּקֵן הַמּוֹצֵא אֶת בְּנוֹ חַי לְאַחַר הַיֵּאוּשׁ וְהָאֵבֶל אוֹ הַבֵּן הַבָּכוֹר הַמּוֹלֵךְ. וְאַל תָּחוּשׁ בַּעֲבוּר אָמְרוֹ "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל", כִּי מִמֶּנּוּ יְדַבֵּר וְיִחְזֹר וְיַזְכִּיר שְׁמוֹ, וְכֵן (לעיל מא מח-נ) "וַיְקַבֵּץ אֶת כָּל אֹכֶל שֶׁבַע שְׁנִים וְגוֹ' וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים", וְכֵן בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים תָּמִיד בַּתּוֹרָה וּבַמִּקְרָא:

פסוק לב

וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ אָמַר לָהֶם שֶׁהֵם רוֹעִים, אֲבָל לֹא שֶׁיִּרְעוּ בְּהֵמוֹת שֶׁל אֲחֵרִים, כִּי גַּם בְּשֶׁל עַצְמָם יֵשׁ לָהֶם עֲבָדִים וּבְנֵי בַּיִת יִרְעוּ אוֹתָם, אֶלָּא שֶׁעִשְׂרָם בַּמִּקְנֶה. וְזֶה טַעַם "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", וְהָיָה לָהֶם עֹשֶׁר וַעֲבֻדָּה רַבָּה מְאֹד בְּמִקְנֶה רַב אֲשֶׁר לָהֶם, כִּי לֹא רָצָה לְהַזְכִּיר רַק לְכָבוֹד:

פרק מז

פסוק ד

לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ כִּי אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ אֲנִי תָּמֵהַּ בַּטַּעַם הַזֶּה שֶׁאָמְרוּ לוֹ, כִּי גַּם בְּמִצְרַיִם אֵין מִרְעֶה כִּי כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם כְּמוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן אוֹ יוֹתֵר, כִּי עָלֶיהָ הָיְתָה עִקַּר הַגְּזֵרָה. וְאוּלַי אָמְרוּ כִּי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן מִפְּנֵי כֹּבֶד הָרָעָב יֹאכְלוּ הָאֲנָשִׁים עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה וְלֹא יַשְׁאִירוּ מִחְיָה לַבְּהֵמָה, אֲבָל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם יֵשׁ בָּהּ שֶׁבֶר יִחְיוּ בּוֹ הָאֲנָשִׁים וְתִשָּׁאֵר בָּהּ מִרְעֶה מְעַט. וְיִתָּכֵן שֶׁהָיָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִרְעֶה מְעַט בָּאְחוּ מִפְּנֵי הַיְאוֹרִים וְהָאֲגַמִּים:

פסוק ה

אָבִיךָ וְאַחֶיךָ בָּאוּ אֵלֶיךָ הַכְּנָסַת דְּבָרִים, כְּאוֹמֵר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי אָבִיךָ וְאַחֶיךָ בָּאוּ וְאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הִיא. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁיֹּאמַר אָבִיךָ וְאַחֶיךָ אֵלֶיךָ בָּאוּ לְשֵׁמַע כְּבוֹדֶךָ, וְעָלֶיךָ הִשְׁלִיכוּ יְהָבָם, רְאֵה שֶׁתַּעֲשֶׂה עִמָּהֶם טוֹבָה כִּי עָלֶיךָ הַדָּבָר וְיֵשׁ לְאֵל יָדֶךָ:

פסוק ז

וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה הִיא שְׁאֵלַת שְׁלוֹם כְּדֶרֶךְ כָּל הַנִּרְאִין לִפְנֵי מְלָכִים לִפְרָקִים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ז:ז'). וְאֵינוֹ נִרְאֶה כֵּן, שֶׁאֵין מְדֶרֶךְ מוּסַר הַמְּלוּכָה שֶׁיִּשְׁאַל אָדָם בִּשְׁלוֹם הַמֶּלֶךְ, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ (שבת פט), כְּלוּם יֵשׁ עֶבֶד שֶׁנּוֹתֵן שָׁלוֹם לְרַבּוֹ. אֲבָל הָיָה בְּרָכָה מַמָּשׁ, שֶׁדֶּרֶךְ הַזְּקֵנִים וְהַחֲסִידִים הַבָּאִים לִפְנֵי הַמְּלָכִים לְבָרֵךְ אוֹתָם בְּעֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְהִתְנַשֵּׂא מַלְכוּתָם, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (מלכים א א לא) "יְחִי אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ דָּוִד לְעֹלָם". וּבְצֵאתוֹ מִלְּפָנָיו חָזַר וּבֵרַךְ אוֹתוֹ, לִטֹּל רְשׁוּת מִלְּפָנָיו, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (תנחומא נשא כו), שֶׁיַּעֲלֶה נִילוּס לְרַגְלוֹ:

פסוק ט

מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי שְׁנֵי חַיַּי לֹא יָדַעְתִּי טַעַם הַזִּקֵּן אָבִינוּ, מָה מוּסָר הוּא שֶׁיִּתְאוֹנֵן אֶל הַמֶּלֶךְ, וּמָה טַעַם לֵאמֹר "וְלֹא הִשִּׂיגוּ אֶת יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אֲבֹתָי", כִּי אוּלַי עוֹד יַשִּׂיגֵם וְיִחְיֶה יוֹתֵר מֵהֶם. וְנִרְאֶה לִי כִּי יַעֲקֹב אָבִינוּ זָרְקָה בּוֹ שֵׂיבָה וְהָיָה נִרְאֶה זָקֵן מְאֹד, וּפַרְעֹה תָּמַהּ עַל זְקֵנוּתוֹ, כִּי אֵין רֹב אַנְשֵׁי זְמַנּוֹ מַאֲרִיכִים יָמִים כָּל כָּךְ, שֶׁכְּבָר קָצְרוּ שְׁנוֹתָם, וְלָכֵן שָׁאַל

לוֹ "כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ", כִּי לֹא רָאִיתִי כְּמוֹתְךָ זָקֵן בְּכָל מַלְכוּתִי. אָז עָנָה יַעֲקֹב כִּי יָמָיו שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה, וְאַל יִתְמַהּ בָּהֶם כִּי מָעַט הֵם כְּנֶגֶד שְׁנוֹת אֲבוֹתָיו שֶׁחָיוּ יוֹתֵר, אֲבָל מִפְּנֵי הֱיוֹתָם רָעִים בְּעָמָל וַאֲנָחָה זָרְקָה בּוֹ שִׂיבָה וְנִרְאָה זָקֵן מְאֹד:

פסוק יא

וְטַעַם **וַיּוֹשֶׁב יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם אֲחֻזָּה וְגוֹ'** שֶׁהוֹשִׁיב אוֹתָם בְּמֵיטַב הָאָרֶץ וּבַאֲחֻזָּה שֶׁנָּתַן לָהֶם, כִּי לֹא רָצָה שֶׁיִּהְיוּ כְּגֵרִים בָּאָרֶץ וְקִנָּה לָהֶם בָּתִּים וְנַחֲלַת שָׂדֶה וְכֶרֶם נָתַן לָהֶם, וְזֶה מֵרִשּׁוּת פַּרְעֹה, כִּי הֵם אָמְרוּ "לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ", לֹא לָדוּר, וּכְשֶׁיַּעֲבֹר הָרָעָב נָשׁוּב לְאַרְצֵנוּ, וּפַרְעֹה אָמַר לְיוֹסֵף "הוֹשֵׁב אֶת אָבִיךָ", שֶׁיּוֹשִׁיבֵם כְּאַנְשֵׁי הָאָרֶץ הַתּוֹשָׁבִים בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

פסוק יד

וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף וְגוֹ' סִפֵּר הַכָּתוּב זֶה וְנֶמַר הָעִנְיָן בְּכָל הַפָּרָשָׁה לְהוֹדִיעַ מַעֲלוֹת יוֹסֵף בְּחָכְמָה בִּתְבוּנָה וּבְדַעַת, וְכִי הָיָה אִישׁ אֱמוּנִים שֶׁהֵבִיא כָּל הַכֶּסֶף בֵּית פַּרְעֹה וְלֹא עָשָׂה לְעַצְמוֹ אוֹצָרוֹת כֶּסֶף וּמַטְמוֹנֵי מִסְתָּרִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אוֹ לְשָׁלְחוֹ לְאֶרֶץ כְּנַעַן, אֲבָל נָתַן לַמֶּלֶךְ הַבּוֹטֵחַ בּוֹ כָּל הַכֶּסֶף וְקִנָּה לוֹ אֶת הָאֲדָמָה גַּם הַגּוּפוֹת, וּמָצָא בָּזֶה חֵן גַּם כֵּן בְּעֵינֵי הָעָם, כִּי הַשֵּׁם הוּא הַמַּצְלִיחַ אֶת יְרֵאָיו:

פסוק טו

וַיִּתֹּם הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ כָל מִצְרַיִם אֶל יוֹסֵף וְגוֹ' וְהִזְכִּיר כִּי תַּם הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, בַּעֲבוּר כִּי מִצְרַיִם בְּבוֹאָם אֶל יוֹסֵף יַזְכִּירוּ לוֹ זֶה, כִּי אָמְרוּ, אַחֲרֵי שֶׁתַּם הַכֶּסֶף גַּם מֵאֶרֶץ כְּנַעַן וְלֹא יָבֹאוּ עוֹד אֵלֶיךָ לִשְׁבֹּר, לָמָּה נָמוּת נֶגְדֶּךָ כִּי אָפֵס כָּסֶף וּתְמִימֵנוּ חִנָּם, וְתִשָּׁאֵר הַתְּבוּאָה בְּיָדְךָ וְאֵין קוֹנֶה:

פסוק יח

וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לִשְׁנֵי הָרָעָב, וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמַר יוֹסֵף "וְעוֹד חָמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חָרִישׁ וְקָצִיר" (בראשית מ"ה:ו'), מִכְּיוָן שֶׁבָּא יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם בָּאֲתָה בְרָכָה לַרַגְלוֹ וְהִתְחִילוּ לִזְרֹעַ וְכָלָה הָרָעָב, וְכֵן שָׁנִינוּ בְּתוֹסֶפְתָּא דְּסוֹטָה (י ג), לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ז:י"ט). וְכָךְ הַזָּכַר (בראשית רבה פ"ט:ט'), אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא שְׁתֵּי שָׁנִים עָשָׂה רָעָב, כֵּיוָן שֶׁיָּרַד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְמִצְרַיִם כָּלָה הָרָעָב, וְאֵימָתַי חָזְרוּ בִּימֵי יְחֶזְקֵאל וְכוּ'. וְאִם כֵּן לֹא נִתְקַיְּמוּ דִּבְרֵי יוֹסֵף כְּפִתְרוֹנוֹ, וְיָבֹא הָעִנְיָן לַחְשֹׁד אוֹתוֹ בְּחָכְמָתוֹ. וְאוּלַי נֹאמַר שֶׁהָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן כִּדְבַר יוֹסֵף, אֲבָל בְּמִצְרַיִם יָרַד יַעֲקֹב אֲבִינוּ אֶל הַיְאוֹר לְעֵינֵי פַּרְעֹה וּלְעֵינֵי כָּל מִצְרַיִם וְרָאוּ כָּל עַמּוֹ שֶׁעָלָה נִילוּס לִקְרָאתוֹ, וְיָדְעוּ כִּי בִּרְכַת ה' הִיא לְרַגְלֵי הַנָּבִיא. וְאִם כֵּן יִהְיֶה "וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת אֲבִיו וְאֶת אֶחָיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף" בִּשְׁאָר שְׁנֵי הַשָּׂבָע וְכָל יְמֵי חַיּוֹת אָבִיו, כִּי גַּם אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו אָמַר "אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם" (בראשית

נ':כ"א). וְעִם כָּל זֶה אֲנִי תְּמַהַּ, שֶׁאִם כֵּן לֹא הָיָה הַחֲלוֹם אֱמֶת, כִּי הֶרְאוּ לוֹ אֶת הַגְּזֵרָה וְלֹא הָעִנְיָן הַנִּהְיֶה וְהַנַּעֲשֶׂה בָּהֶם. וְרָאִיתִי שָׁם בַּתּוֹסֶפְתָּא דְּסוֹטָה, אָמַר רַבִּי יוֹסֵי, כֵּיוָן שֶׁמֵּת יַעֲקֹב אָבִינוּ חָזַר הָרָעָב לְיָשְׁנוֹ וְכוּ'. וְעוֹד שָׁנִינוּ בְּסִפְרֵי (עקב לח), "וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה", בַּמֶּה בֵּרְכוֹ, שֶׁנִּמְנַע שְׁנֵי הָרָעָב, אַף עַל פִּי כֵן שָׁלְמוּ אַחַר מִיתָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְעַתָּה אַל תִּירָאוּ אַנְכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם", מָה כִּלְכּוּל הָאָמוּר לְהַלָּן (פרק מה יא) בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אַף כִּלְכּוּל הָאָמוּר כָּאן בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן הַכָּתוּב מְדַבֵּר. רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, אֵין זֶה קִדּוּשׁ הַשֵּׁם שֶׁדִּבְּרֵי צַדִּיקִים קַיָּמִין בְּחַיֵּיהֶם וְנִטָּלִין לְאַחַר מִיתָתָן. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן, רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי מְדַבְּרֵי אַבָּא, שֶׁזֶּה קִדּוּשׁ הַשֵּׁם שֶׁכָּל זְמַן שֶׁהַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם בָּרָכָה בָּעוֹלָם, נִסְתַּלְּקוּ מִן הָעוֹלָם נִסְתַּלְּקָה בְּרָכָה מִן הָעוֹלָם, עַד כָּאן. וְהִנֵּה הִשְׁלִים הָרָעָב חָמֵשׁ הַשָּׁנִים הַנּוֹתָרוֹת. וְדַעַת רַבִּי אַבְרָהָם שֶׁהָיוּ אֵלּוּ שְׁתֵּי הַשָּׁנִים לְאַחַר בּוֹא יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, וְכָךְ כָּתַב, מָצִינוּ בַּדָּרָשׁ כִּי נִסְתַּלֵּק הָרָעָב בִּזְכוּת יַעֲקֹב, גַּם יִתָּכֵן שֶׁהָיָה רָעָב שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְלֹא הָיָה כְּמוֹ ד' שֶׁעָבְרוּ. וְאֵין דְּבָרָיו נְכוֹנִים כְּלָל, כִּי מִסְפַּר הַחֲלוֹם וְשִׁבְרוֹ יַשְׁוֶה כָּל הַשָּׁבַע שָׁנִים, וְאִלּוּ הָיָה כֵּן יַזְכִּיר הַכָּתוּב עִנְיָנָם שֶׁל הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה. אֲבָל עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט לִקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנַעַן בְּחָמֵשׁ שָׁנִים וְהֵבִיא אוֹתוֹ אֶל פַּרְעֹה, כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיִּתֹּם הַכֶּסֶף וְהַמַּקָּנֶה בְּשָׁנָה אַחַת, אֲבָל הַכֶּסֶף הִסְפִּיק לָהֶם כָּל חָמֵשׁ שָׁנִים, כִּי כֵן הַדָּבָר בְּמִנְהָגוֹ שֶׁל עוֹלָם. וּבַעֲבוּר שֶׁלֹּא נִתְחַדֵּשׁ וְנִשְׁתַּנֶּה דָּבָר אֶחָד בְּכָל אֵלֶּה הַשָּׁנִים לֹא סִפֵּר בָּהֶם הַכָּתוּב, רַק "וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף" וְגוֹ'. וְאַחֲרֵי שֶׁתַּם הַכֶּסֶף סִפֵּר שֶׁבָּאוּ אֶל יוֹסֵף, וְהָיָה זֶה בַּשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית, וְנָתַן לָהֶם בְּמִקְנֵיהֶם לֶחֶם, רַק נִהֲלָם בּוֹ שֶׁיֹּאכְלוּ לְפִי חַיּוּתָם וְלֹא לְשָׂבְעָה. וַתִּתֹּם הַשָּׁנָה הַהִיא אֲשֶׁר נָדַר לָהֶם לְנַהֲלָם בַּלֶּחֶם בְּכָל מִקְנֵיהֶם, וְהִיא הַשָּׁנָה הַשִּׁשִּׁית, וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לָהּ וְאָמְרוּ לוֹ שֶׁיִּקְנֶה אוֹתָם וְאֶת אַדְמָתָם בַּלֶּחֶם שֶׁיַּאֲכִילֵם בַּשָּׁנָה הַזֹּאת הַשְּׁבִיעִית, וְאַחַר שֶׁתִּהְיֶה הָאָרֶץ לְפַרְעֹה יִתֵּן לָהֶם זֶרַע שֶׁלֹּא תֵּשֵׁם הָאֲדָמָה, כִּי יָדְעוּ כִּי כְּלוּ שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב וְיִהְיֶה לָהֶם זֶרַע וְקָצִיר. וְזֶה טַעַם "וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף לֶחֶם לְפִי הַטָּף", שֶׁנָּתַן לָהֶם בִּשְׁנוֹת הָרָעָב כְּדֵי צָרְכָם לֶחֶם, כִּי "לְפִי הַטָּף" יִרְמֹז כֵּן:

פסוק יט

קְנֵה אֹתָנוּ וְאֶת אַדְמָתֵנוּ הִנֵּה אָמְרוּ לוֹ שֶׁגַּם גּוּפָם יִקְנֶה לַעֲבָדִים לְפַרְעֹה, וְכֵן אָמַר "הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אַדְמַתְכֶם", אֲבָל אָמַר "וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אַדְמַת מִצְרַיִם לְפַרְעֹה כִּי מָכְרוּ מִצְרִים אִישׁ שָׂדֵהוּ", וְלֹא אָמַר שֶׁיִּקְנֶה גּוּפָם, רַק הָאֲדָמָה. וְהַטַּעַם, כִּי הֵם אָמְרוּ לוֹ שֶׁיִּקְנֶה אוֹתָם לַעֲבָדִים עוֹשֵׂי מְלֶאכֶת הַמֶּלֶךְ כִּרְצוֹנוֹ, וְהוּא לֹא רָצָה רַק לִקְנוֹת אֶת הָאֲדָמָה, וְהִתְנָה עִמָּהֶם שֶׁיַּעַבְדוּ אוֹתָהּ לְעוֹלָם וְיִהְיוּ בָּהּ אֲרִיסֵי בָּתֵּי אָבוֹת לְפַרְעֹה. וְאַחֲרֵי כֵּן אָמַר לָהֶם, "הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אַדְמַתְכֶם לְפַרְעֹה", לֹא לַעֲבָדִים כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לִי, רַק

עִם הָאֲדָמָה תִּהְיוּ לוֹ, וְהִנֵּה רָאוּי שֶׁיִּטֹּל הַמֶּלֶךְ שֶׁהוּא אֲדוֹן הַקַּרְקַע אַרְבַּע הַיָּדוֹת וְאַתֶּם הַחֲמִישִׁית, אֲבָל אֲנִי אֶתְחַסֵּד עִמָּכֶם שֶׁתִּטְּלוּ אַתֶּם חֵלֶק בַּעַל הַקַּרְקַע וּפַרְעֹה יִטֹּל הַחֵלֶק הָרָאוּי לָאָרִיס, אֲבָל תִּהְיוּ קְנוּיִים לוֹ שֶׁלֹּא תּוּכְלוּ לַעֲזֹב אֶת הַשָּׂדוֹת. וְזֶה טַעַם מָה שֶׁנִּדְרוּ לוֹ "וְהָאֲדָמָה לֹא תֵשָׁם", שֶׁלֹּא תֵּשַׁם לְעוֹלָם. וּלְכָךְ אָמְרוּ לוֹ "נִמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנִי", שֶׁהִקַּלְתָּ עָלֵינוּ לִטֹּל אַרְבַּע הַיָּדוֹת שֶׁנּוּכַל לִחְיוֹת בָּהֶם, "וְהָיינוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה" כַּאֲשֶׁר נָדַרְנוּ, שֶׁנַּעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לְרִצּוֹנוֹ:

פסוק כח

וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה כְּבָר הִזְכַּרְתִּי (רמב"ן על בראשית מ"ג:י"ד) כִּי רֶדֶת יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם הוּא גָּלוּתֵנוּ הַיּוֹם בְּיַד הַחַיָּה הָרְבִיעִית (דניאל ז ז) רוֹמִי הָרִשָּׁעָה, כִּי בְּנֵי יַעֲקֹב הֵם עַצְמָם סִבְּבוּ רִדְתָּם שָׁם בְּמִכְירַת יוֹסֵף אֲחִיהֶם, וְיַעֲקֹב יָרַד שָׁם מִפְּנֵי הָרָעָב וְחָשַׁב לְהִנָּצֵל עִם בָּנוֹ בְּבֵית אוֹהֵב לוֹ, כִּי פַּרְעֹה אוֹהֵב אֶת יוֹסֵף וּכְבֵן לוֹ, וְהָיוּ סְבוּרִים לַעֲלוֹת מִשָּׁם כְּכֻלּוֹת הָרָעָב מֵאֶרֶץ כְּנַעַן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (בראשית מ"ז:ד') "לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ כִּי אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ כִּי כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן", וְהִנֵּה לֹא עָלוּ, אֲבָל אָרַךְ עֲלֵיהֶם הַגָּלוּת וּמֵת שָׁם וְעָלוּ עַצְמוֹתָיו, וְזִקְנֵי פַּרְעֹה וְשָׂרָיו הֶעֱלוּהוּ וְעָשׂוּ עִמּוֹ אֵבֶל כָּבֵד, וְכֵן אֲנַחְנוּ עִם רוֹמִי וֶאֱדוֹם אַחֵינוּ הֶחֱסִבּוֹנוּ בִּיאָתֵנוּ בְּיָדָם, כִּי כָּרְתוּ בְּרִית עִם הָרוֹמְיִים, וְאַגְרִיפַּס הַמֶּלֶךְ הָאַחֲרוֹן לְבֵית שֵׁנִי בָּרַח אֲלֵיהֶם לְעֶזְרָה, וּמִפְּנֵי הָרָעָב נִלְכְּדוּ אַנְשֵׁי יְרוּשָׁלַיִם, וְהַגָּלוּת אָרַךְ עָלֵינוּ מְאֹד לֹא נוֹדַע קְצוֹ כִּשְׁאָר הַגָּלֻיּוֹת, וַאֲנַחְנוּ בּוֹ כְּמֵתִים אוֹמְרִים יָבְשׁוּ עַצְמוֹתֵינוּ נִגְזְרְנוּ לָנוּ, וְיַעֲלוּ אוֹתָנוּ מִכָּל הָעַמִּים מְנֻחָה לַה', וְיִהְיֶה לָהֶם אֵבֶל כָּבֵד בִּרְאוֹתָם כְּבוֹדֵנוּ, וַאֲנַחְנוּ נִרְאֶה בְּנִקְמַת ה', יְקִימֵנוּ וְנִחְיֶה לְפָנָיו:

פסוק כט

וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת פִּתְרוֹנוֹ, כַּאֲשֶׁר קָרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת קָרָא לִבְנוֹ לְיוֹסֵף, וְהוּא בַּשָּׁנָה הָאַחֲרוֹנָה לְיָמָיו. וְעִנְיָנוֹ, כִּי הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ אֲפִיסַת הַכֹּחוֹת וְיִתְרוֹן הַחֻלְשָׁה וְאֵיֵנֻנוּ חוֹלֶה, אֲבָל יָדַע כִּי לֹא יַאֲרִיךְ יָמִים, וְלָכֵן קָרָא לִבְנוֹ לְיוֹסֵף, וְאַחֲרֵי שׁוּב יוֹסֵף לְמִצְרַיִם חָלָה, וְהֻגַּד לְיוֹסֵף וּבָא לְפָנָיו עִם שְׁנֵי בָּנָיו כְּדֵי שֶׁיְּבָרְכֵם. וְכֵן "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי דָוִד לָמוּת" (מלכים א ב א), וְשָׁם (שם פסוק ב) נֶאֱמַר "אָנֹכִי הֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ", כִּי יָדַע בְּנַפְשׁוֹ כֵּן:

פסוק לא

הִשָּׁבְעָה לִּי וַיִּשָּׁבַע לוֹ לֹא הָיָה יַעֲקֹב חוֹשֵׁד בִּבְנוֹ הַצַּדִּיק הָאָהוּב לוֹ שֶׁיַּמְרֶה עַל מְצוַת אָבִיו וְעַל הַדָּבָר אֲשֶׁר הִבְטִיחוֹ וְאָמַר "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶיךָ", אֲבָל עָשָׂה כֵּן לְחַזֵּק הָעִנְיָן בְּעֵינֵי פַּרְעֹה, אוּלַי לֹא יִתֵּן לוֹ רְשׁוּת לְהִפָּרֵד מִמֶּנּוּ, וְיֹאמַר לוֹ שְׁלַח אֶת אָחִיךָ וְאֶת עֲבָדֶיךָ וַיַּעֲלוּהוּ שָׁם, אוֹ שֶׁיַּחְפֹּץ פַּרְעֹה שֶׁיִּקָּבֵר הַנָּבִיא בְּאַרְצוֹ לְכָבוֹד לָהֶם וְלִזְכוּת, וְלָכֵן הִשְׁבִּיעוֹ, כִּי לֹא

יִהְיֶה נָכוֹן לְהַעֲבִירוֹ עַל שְׁבוּעָתוֹ, וְגַם יוֹסֵף יִצְטָרֵךְ יוֹתֵר לְהִשְׁתַּדֵּל בָּעִנְיָן מִפְּנֵי הַשְּׁבוּעָה, וְכֵן הָיָה הַדָּבָר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית נ':ו') "עֲלֵה וּקְבֹר אֶת אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ":

פרק מח

פסוק ו

וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם אִם תּוֹלִיד עוֹד בָּנִים לֹא יִהְיוּ בְּמִנְיַן בָּנַי אֶלָּא בְּתוֹךְ שִׁבְטֵי אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה יִהְיוּ נִכְלָלִין, וְלֹא יֵהֵא לָהֶם שֵׁם כִּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים לְעִנְיַן הַנַּחֲלָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּתְחַלְּקָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לְמִנְיַן גֻּלְגְּלוֹתָם, כְּדִכְתִיב "לָרַב תַּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ", וְכָל אִישׁ נָטָל בְּשֶׁוֶה חוּץ מִן הַבְּכוֹרוֹת, מִכָּל מָקוֹם לֹא נִקְרְאוּ שִׁבְטִים אֶלָּא אֵלּוּ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ח:ו'). וְזֶה אֵינֶנּוּ נָכוֹן, שֶׁאִם כֵּן אֵין הַבְּכוֹרָה לְיוֹסֵף אֶלָּא לְעִנְיַן הַכָּבוֹד בִּלְבַד, שֶׁיִּקָּרְאוּ בָּנָיו שִׁבְטִים, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר "בְּנַחֲלָתָם", וּבַגְּמָרָא אָמְרוּ, לְנַחֲלָה הִקַּשְׁתִּים לִרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֹא לְדָבָר אַחֵר וְכוּ', כִּדְאִיתָא בְּהוֹרָיוֹת (ו), וְהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּכָל מָקוֹם (ב"ב קכג) שֶׁהָיָה יוֹסֵף בְּכוֹר לְנַחֲלָה וְיָרַשׁ פִּי שְׁנַיִם כְּאֶחָד כְּמִשְׁפַּט כָּל בְּכוֹר, וְלֹא הָיְתָה בְּכוֹרָתוֹ לְהִקָּרֵא שִׁבְטִים בִּלְבַד כִּדְבְרֵי הָרַב. וּמִזֶּה נִלְמֹד עוֹד שֶׁלֹּא חִלְקוּ הָאָרֶץ לְכָל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל לְגֻלְגְּלֹתָם, שֶׁאִם כֵּן מָה הַבְּכוֹרָה הַזֹּאת בְּיֵרֻשָּׁה. וְאִם נֹאמַר שֶׁנָּתְנוּ לְכָל אֶחָד וְאֶחָד מִבְּנֵי יוֹסֵף פִּי שְׁנַיִם כְּאֶחָד מִכָּל אֵישֵׁי שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, לֹא הֻזְכַּר זֶה בַּכָּתוּב כְּלָל, וְלֹא מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב שֶׁיִּתֵּן בְּכוֹרָה לְיוֹסֵף אֶלָּא שֶׁאָמַר בְּכָאן כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי, וּמִזֶּה אָמַר הַכָּתוּב (דהי"א ה א) "נִתְּנָה בְּכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל", אִם כֵּן הָיוּ לַגְּמָרֵי כִּשְׁנֵי שְׁבָטִים וְהִיא בְּכוֹרָתוֹ, וְכָךְ הֵם דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּכָל מָקוֹם (ב"ב קכג). אֲבָל הָעִנְיָן אֵינֶנּוּ כְּלָל כְּמוֹ שֶׁאָמַר הָרַב, שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַשְּׁבָטִים נִתְחַלְּקָה, שְׁנַיִם עָשָׂר חֲלָקִים שָׁוִים עָשׂוּ מִמֶּנָּה, וְנָטַל שֵׁבֶט שִׁמְעוֹן הַמִּמְעָט שֶׁבָּהֶם כְּשֵׁבֶט יְהוּדָה שֶׁמִּמֶּרֶבָּה בְּאֶכְלוּסִין, וְנָטְלוּ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן בְּשֶׁוֶה. וְכָךְ הֵעֶלוּ בַּגְּמָרָא פֶּרֶק יֵשׁ נוֹחָלִין (שם). וְכָתוּב (יחזקאל מז יג) "תִּתְנַחֲלוּ בָּאָרֶץ לִשְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל יוֹסֵף חֲבָלִים", וְכֵן אָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:כ"ב) "תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְּקוּן מִבְּנוֹהִי יְקַבְּלוּן חוּלָקָא וְאַחְסָנְתָּא", שֶׁיִּהְיוּ שָׁוִים בְּקַבָּלַת הַנַּחֲלָה. וְטַעַם "חוּלָקָא" – חֵלֶק בְּכוֹר, וְ"אַחְסָנְתָּא" – יְרֻשַּׁת הַפְּשׁוּט. וּמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (במדבר כו נד) "לָרַב תַּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלַמְעַט תַּמְעִיט" לְעִנְיַן בָּתֵּי אָבוֹת הַנִּזְכָּרִים בַּפָּרָשָׁה דִּבֵּר הַכָּתוּב, שֶׁהַשֵּׁבֶט מְחַלֵּק חֶלְקוֹ לְבָתֵּי אָבוֹת שֶׁל יוֹצְאֵי מִצְרַיִם, וּבֵית אָב מְרֻבֶּה נוֹתְנִין לוֹ חֵלֶק גָּדוֹל וּבֵית אָב מְמֻעָט נוֹתְנִין לוֹ חֵלֶק קָטָן, וּמֵתִים יוֹרְשִׁים הַחַיִּים, כַּמְפֹרָשׁ בְּסִפְרֵי (פנחס קלב), וְרַשִׁ"י הִזְכִּירוֹ בְּפָרָשַׁת פִּנְחָס (במדבר כו נה). וְהַכְּלָל בְּעִנְיַן יוֹסֵף שֶׁהָיָה בְּכוֹר לְנַחֲלָה, וְאִם חִלְקוּ יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ לִשְׁבָטִים כַּמֻּזְכָּר בַּגְּמָרָא (ב"ב קכא), נָתְנוּ

לוֹ כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן בְּשָׁוֶה. וְאִם אוּלַי נֹאמַר שֶׁחִלְקוּהוּ לְגֲלֻגְּלֹתָם, כַּנִּגְלֶה מִן הַכָּתוּב, נָתְנוּ לָהֶם כִּפְלַיִם בְּמִסְפָּרָם, חֵלֶק פָּשׁוּט כְּדִין שְׁאָר הָאֲנָשִׁים וְחֵלֶק שֵׁנִי בְּכוֹרָה, וְיִהְיֶה טַעַם "כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן" – כִּפְלַיִם בְּמִסְפָּרָם. אֲבָל שֶׁיִּהְיֶה יוֹסֵף כִּשְׁאָר הַשְּׁבָטִים בַּנַּחֲלָה וְתִהְיֶה הַבְּכוֹרָה לְהַקְרָא שְׁנֵי שְׁבָטִים כְּמַאֲמַר הָרַב, זֶה דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּשׁוּם פָּנִים:

פסוק ז

וַאֲנִי בְּבֹאִי מִפַּדָּן מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בַּדֶּרֶךְ עוֹד כִּבְרַת הָאָרֶץ לָבוֹא אֶפְרָתָה וָאֶקְבְּרֶהָ שָּׁם כָּתוּב בְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י, וְלֹא הוֹלַכְתִּיהָ אֶפְלוּ לְבֵית לֶחֶם לְהַכְנִיסָהּ לָאָרֶץ. וְלֹא יָדַעְתִּי מַהוּ, וְכִי בְּחוּצָה לָאָרֶץ נִקְבְּרָה חַס וְשָׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי בָּאָרֶץ מֵתָה וְשָׁם נִקְבְּרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן בַּפָּרָשָׁה "מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן", וְשָׁם כָּתוּב עוֹד מְפֹרָשׁ (בראשית ל"ה:ו') "וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוּזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִיא בֵּית אֵל", וּכְתִיב (שם פסוק טז) "וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כִּבְרַת הָאָרֶץ לָבוֹא אֶפְרָתָה" וּמֵתָה בַּדֶּרֶךְ בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין בֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

וַאֲנִי בְּבֹאִי מִפַּדָּן מֵתָה עָלַי רָחֵל בַּדֶּרֶךְ וַאֲקְבְּרֶהָ שָּׁם בַּדֶּרֶךְ כְּלוֹמַר בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יַעַבְרוּ בָהּ בָּנֶיהָ מֵתָה, וְשָׁם קְבַרְתִּיהָ לְטוֹבָתָם, כִּי הִיא לֹא מֵתָה בַּדֶּרֶךְ רַק בְּרָמָה שֶׁהִיא עִיר בְּאֶרֶץ בִּנְיָמִין וְשָׁם נִקְבְּרָה, אֲבָל בְּדֶרֶךְ שֶׁל עָתִיד מֵתָה, וְהַכָּתוּב לֹא יְפָרֵשׁ בַּעֲתִידוֹת רַק יִרְמֹז בָּהֶם. וְעַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט גַּם כֵּן אָמַר לוֹ כֵּן כְּמִתְנַצֵּל, שֶׁלֹּא יְחַר לְיוֹסֵף בִּרְאוֹת חֻפְצוֹ בִּקְבוּרַת הַמְּעָרָה עַל שֶׁלֹּא קְבַר אִמּוֹ שָׁם וְכַאֲשֶׁר קָבַר שָׁם אֶת לֵאָה, וּלְכָךְ אָמַר לוֹ כִּי מֵתָה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְלֹא נִקְבְּרָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה קְבוּרַת מְצָרִים לְיַעֲקֹב, וּמֵתָה בַּדֶּרֶךְ בְּפֶתַע פִּתְאוֹם וְלֹא יָכוֹל לִקְבְּרָהּ שָׁם, כִּי אִיךְ יַעֲזֹב אֶת בָּנָיו וְאֶת מְקֻנָּהוּ בַּדֶּרֶךְ וְיֵלֵךְ מְהֵרָה עִמָּהּ לִמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, וְאַיֵּה הָרוֹפְאִים וְהָרְפוּאוֹת לַחֲנֹט אוֹתָהּ, וְזֶה טַעַם "עָלַי". וְאַף עַל פִּי שֶׁמְּעָרַת הַמַּכְפֵּלָה אֵינָהּ רְחוֹקָה מִשָּׁם רַק כַּחֲצִי יוֹם, הָיָה יַעֲקֹב כָּבֵד מְאֹד בַּמַּקֵּנָה הַגָּדוֹל וּבְנֵי בַּיִת, וְלֹא יַגִּיעוּ שָׁם רַק בְּיָמִים רַבִּים, וְכֵן עָשָׂה בַּדֶּרֶךְ הַהוּא יָמִים רַבִּים עַד בּוֹאוֹ אֶל אָבִיו, וְשָׁנוּ חֲכָמִים (מו"ק כז), וְלֹא שֶׁל נָשִׁים לְעוֹלָם מִפְּנֵי הַכָּבוֹד. וַאֲנִי סָבוּר שֶׁהָיוּ אֵלּוּ דִּבְרֵי הִתְנַצְּלוּת, וְגַם יוֹסֵף יוֹדֵעַ שֶׁמֵּתָה בַּדֶּרֶךְ וְנִקְבְּרָה בָּאָרֶץ וְכָבוֹד עָשָׂה לָהּ בְּמוֹתָהּ, אֲבָל הַכַּוָּנָה לְיַעֲקֹב שֶׁלֹּא הוֹלִיךְ אוֹתָהּ לַמְּעָרָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקְבֹּר שָׁם שְׁתֵּי אֲחָיוֹת, כִּי יֵבוֹשׁ

מֵאֲבוֹתָיו, וְלֵאָה הִיא הַנִּשֵּׂאת לוֹ רִאשׁוֹנָה בְּהֶתֵּר, וְרָחֵל בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָהּ בַּנֶּדֶר אֲשֶׁר נָדַר לָהּ לְקָחָהּ׃

פסוק ט

אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה לֹא הָיָה יוֹסֵף צָרִיךְ לְהוֹדִיעַ לְאָבִיו כִּי בְּמִצְרַיִם נוֹלְדוּ לוֹ, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ לֹא הָיָה לוֹ אִשָּׁה וּבָנִים, וְהוּא אָמַר לוֹ כְּבָר "שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם". וְנִרְאֶה לִי כִּי פֵּרוּשׁ "בָּזֶה", בָּעִנְיָן הַזֶּה שֶׁאָמַרְתָּ, שֶׁנָּתַתָּם לִי הַשֵּׁם קֹדֶם בּוֹאֲךָ אֵלַי מִצְרַיְמָה, וְהֵם אֲשֶׁר אָמַרְתָּ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם לְךָ. וְכֵן "וּבָזֶה הַנַּעֲרָה בָּאָה אֶל הַמֶּלֶךְ" (אסתר ב יג). וְאָמַר "נָתַן לִי אֱלֹהִים", שֶׁעָשָׂה לִי הַשֵּׁם נִסִּים עַד שֶׁנָּתַן לִי הַמֶּלֶךְ הָאִשָּׁה וְהָיוּ לִי הַבָּנִים הָאֵלֶּה מִמֶּנָּה׃

פסוק טו

וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמַר הִסְתַּעֵם כִּי לְבָרֵךְ אֶת יוֹסֵף בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתוֹ בֵּרַךְ אֶת בָּנָיו, וְיַגִּיד כִּי לֹא הָיָה לְיוֹסֵף זֶרַע אַחֵר וְהָיְתָה כָּל בִּרְכָתוֹ בְּבִרְכַּת אֵלֶּה הַנְּעָרִים, אוֹ שֶׁיִּקָּרְאוּ שְׁאָר בָּנָיו עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם וּמִבִּרְכָתָם יְבֹרְכוּ גַּם הֵם, וְהוּא הַנָּכוֹן בְּעֵינַי, כִּי הַנָּבִיא אוֹמֵר "וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ", וּדְבָרוֹ לֹא יִהְיֶה לָרִיק, אֲבָל הוֹלִיד אַחֲרֵי כֵן בָּנִים, כְּדַעַת אוּנְקְלוֹס שֶׁאָמַר "וּבְנִין דְּתוֹלֵד בָּתְרֵיהוֹן", וְיִהְיֶה "אֲשֶׁר הוֹלַדְתָּ" עָבָר בִּמְקוֹם עָתִיד, כְּמוֹ "אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי", וְרַבִּים מִלְּבַדּוֹ, כִּי עַל דֶּרֶךְ הַפְּשָׁט יֵרָאֶה שֶׁכְּבָר הָיוּ לוֹ בָּנִים שֶׁהוֹלִיד אַחֲרֵי בּוֹאוֹ אֵלָיו מִצְרַיְמָה, מִמָּה שֶׁהֻצְרַךְ לְהַאֲרִיךְ וְלֹא אָמַר, וְעַתָּה שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לְךָ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר תּוֹלִיד לְךָ יִהְיוּ. וְזֶה טַעַם מָה שֶׁאָמַר (בראשית מ"א:נ') "וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבֹא שְׁנַת הָרָעָב", כִּי אַחֲרֵי הָרָעָב נוֹלְדוּ לוֹ עוֹד בָּנִים אֲחֵרִים, וְהַכָּתוּב לֹא יַזְכִּיר אוֹתָם כִּי אֵין בָּהֶם צֹרֶךְ׃

הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק יִקְרָא הַנָּבִיא אֶל אֱלֹהֵי אֲבוֹתָיו אֲשֶׁר לוֹ הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה וְעָשָׂה עִמָּהֶם אֶת הַגְּדֻלּוֹת וְאֶת הַנּוֹרָאוֹת, וְיִקְרָא לֵאלֹהֵי הָאֱמֶת אֲשֶׁר הוּא רוֹעֶה אוֹתוֹ מֵעוֹדוֹ. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "הָרוֹעֶה אוֹתִי" מִגְּזֶרֶת "רֶעָךְ וְרֵעַ אָבִיךָ אַל תַּעֲזֹב" (משלי כז י), כִּי בַּמִּדָּה הַהִיא שָׁלוֹם וְרֵעוּת, וְ"הַמַּלְאָךְ הַגּוֹאֵל" הוּא הָעוֹנֶה אוֹתוֹ בָּעֵת צָרָתוֹ, וְשֶׁאָמַר לוֹ "אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל" (בראשית ל"א:י"ג), וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (שמות כג כא) "כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ", וּלְכָךְ אָמַר "בְּקֶרֶב הָאָרֶץ", וַהֲרֵי זֶה מִבֹּאר לַמַּשְׂכִּיל. וְאַל יִקָּשֶׁה עָלָיו "מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה" עִם מָה שֶׁכָּתַבְנוּ בַּפָּסוּק "וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק" (בראשית מ"ו:א'), כִּי מֵעוֹדוֹ יְנַחֵהוּ בְּדֶרֶךְ אֱמֶת, אֲבָל לֹא נִתְיַחֵד לוֹ הַמִּדָּה עַד שׁוּבוֹ לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו, מִפְּנֵי הֱיוֹתוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ, גַּם בַּעֲבוּר שֶׁהֻצְרַךְ לְהִתְנַהֵג עִם לָבָן בְּדֶרֶךְ פִּתְלְתֹּל וְאֵינֶנּוּ דֶּרֶךְ הָאֱמֶת׃

פסוק טז

וְטַעַם **וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי** אֹמֶר רַבִּי אַבְרָהָם שֶׁנִּקְרְאוּ יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם אֶפְרַיִם כַּאֲשֶׁר הֵם נִקְרָאִים זֶרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב. וְאֵינֶנּוּ נָכוֹן, כִּי הַכָּתוּב אָמַר "בָּהֶם", וְהִנֵּה לֹא נִקְרְאוּ עַל שֵׁם מְנַשֶּׁה. וְאוּלַי בַּעֲבוּר שֶׁיִּקָּרְאוּ "בֵּית יוֹסֵף". וְהַנָּכוֹן שֶׁיִּשָּׁמֵד זַרְעָם וּשְׁמָם, וְיִהְיֶה שֵׁם אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב נִזְכָּר בָּהֶם לְעוֹלָם:

פסוק יז

וַיַּרְא בְּעֵינָיו אוּלַי יוֹסֵף הָיָה אוֹהֵב אֶת מְנַשֶּׁה יוֹתֵר בַּעֲבוּר הֱיוֹתוֹ בְּכוֹר, לָכֵן חָרָה לוֹ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי כִּי חָשַׁב שֶׁטָּעָה אָבִיו בָּהֶם, וְאִם הָיְתָה בִּרְכָתוֹ בִּבְלִי דַּעַת לֹא תָּבֹא בִּרְכָתוֹ עֲלֵיהֶם כִּי אֵינֶנָּה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ כָּרָאוּי, וְכַאֲשֶׁר אָמַר לוֹ "יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי" נִתְפַּיֵּס:

פסוק כ

וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא טַעַם "בַּיּוֹם הַהוּא" בַּעֲבוּר שֶׁיּוֹסֵף יִפְצַר בּוֹ לָשׂוּם מְנַשֶּׁה רֹאשׁוֹן, הִגִּיד כִּי לֹא רָצָה לְהָסִיר יַד יְמִינוֹ מֵרֹאשׁ אֶפְרַיִם עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁחָזַר וְאָמַר בְּפֵרוּשׁ בַּמַּעֲמָד הַהוּא בִּפְנֵי יוֹסֵף בְּבָרְכוֹ אוֹתָם, "כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה". **וַיָּשֶׂם אֶת אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה** בְּכָל בִּרְכוֹתָיו:

וְטַעַם **בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל** אֶל יוֹסֵף יְדַבֵּר, כִּי בְּזַרְעֲךָ יְבָרֵךְ עַם יִשְׂרָאֵל וְיֹאמַר לַמִּתְבָּרֵךְ, "יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה":

פסוק כב

וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד עַל אַחֶיךָ אַחֲרֵי שֶׁבֵּרַךְ אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַעֲשָׂאָם שְׁנֵי שְׁבָטִים, חָזַר עַל יוֹסֵף וְאָמַר לוֹ, הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם בַּגָּלוּת, לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל צָרָה, וְתִפְרוּ וְתִרְבּוּ מְאֹד, וְיָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם לִנְחֹל אוֹתָהּ, וַאֲנִי כְּבָר נָתַתִּי לְךָ בָּאָרֶץ הַהִיא הַחֵלֶק הָאֶחָד אֲשֶׁר בְּיָדִי לָתֵת, וְהוּא חֵלֶק הַבְּכוֹרָה, לִהְיוֹתְךָ בּוֹ יָתֵר עַל אַחֶיךָ, מִיּוֹם שֶׁלָּקַחְתִּי אוֹתוֹ מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי. וְזֶה כֻּלּוֹ פִּיּוּס לְיוֹסֵף וְאַהֲבָתוֹ אוֹתוֹ, כִּי הוֹדִיעוֹ שֶׁנָּתַן לוֹ הַבְּכוֹרָה לִהְיוֹת בָּנָיו מֵעַתָּה מִתְבָּרְכִים לְהֵעָשׂוֹת שְׁנֵי שְׁבָטִים גַּם בְּדִגְלֵי הַמִּדְבָּר וַחֲנֻכַּת הַנְּשִׂיאִים, וְגַם הַחֵלֶק אֲשֶׁר לוֹ בַּנַּחֲלָה נָתַן לוֹ שֶׁיִּזְכֶּה בּוֹ כַּאֲשֶׁר יִכְבְּשׁוּ הָאָרֶץ בְּחֶרֶב וּבְקֶשֶׁת וּבְמִלְחָמָה. וְהִנֵּה אָמַר לוֹ, עָשִׂיתִי עִמְּךָ כָּל הַטּוֹבָה שֶׁיָּכֹלְתִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ לְעֵת שֶׁהָיִיתִי יָכוֹל לַעֲשׂוֹתָהּ, כִּי אֵין בִּרְשׁוּת יַעֲקֹב בָּאָרֶץ רַק שְׁכֶם אֶחָד, שֶׁאֵין בְּיָדוֹ לִגְזֹל מֵאֶחָד מִבָּנָיו אֶת נַחֲלָתוֹ, רַק הַבְּכוֹרָה הָיְתָה לוֹ לָתֵת אוֹתָהּ לַטּוֹב בְּעֵינָיו, וְהִנֵּה נָתַן אוֹתָהּ אֲלֵיהוּ:

וְטַעַם **מִיַּד הָאֱמֹרִי** כִּי יִשְׂרָאֵל לָקְחוּ הָאָרֶץ תְּחִלָּה מִיַּד הָאֱמוֹרִי, כִּי סִיחוֹן וְעוֹג שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי הָיוּ, וְהַמִּלְחָמָה הָרִאשׁוֹנָה וְהַגְּדוֹלָה שֶׁהָיְתָה לָהֶם בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ הָיְתָה לְבָנָיו שֶׁל

יוֹסֵף עִם הָאֱמוֹרִי הִיא מִלְחֶמֶת יְהוֹשֻׁעַ עִמָּם וּבָם נַעֲשָׂה הַנֵּס הַגָּדוֹל, כְּדִכְתִיב (יהושע י יב) "אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ לַה' בְּיוֹם תֵּת ה' אֶת הָאֱמֹרִי לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" וְגוֹ', וּמִיַּד הָאֱמוֹרִי הָיָה חֵלֶק וְנַחֲלָה לִבְנֵי יוֹסֵף, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר לב לט) "וַיֵּלְכוּ בְּנֵי מָכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה גִּלְעָדָה וַיִּלְכְּדֶהָ וַיּוֹרֶשׁ אֶת הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בָּהּ", וְגַם בְּנֵי אֶפְרַיִם נָחֲלוּ בִּגְבוּל הָאֱמוֹרִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שופטים א לה) "וַיּוֹאֶל הָאֱמֹרִי לָשֶׁבֶת בְּהַר חֶרֶס בְּאַיָּלוֹן וּבְשַׁעַלְבִים וַתִּכְבַּד יַד בֵּית יוֹסֵף וַיִּהְיוּ לָמַס":

וְטַעַם **בְּחַרְבִּי וּבְקַשְׁתִּי** כִּי הָאָרֶץ לֹא תִּכְבֹּשׁ לָהֶם רַק בְּחֶרֶב וּבְקֶשֶׁת, יִרְמֹז לְמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (יהושע יא יט כ) "לֹא הָיְתָה עִיר אֲשֶׁר הִשְׁלִימָה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּלְתִּי הַחִוִּי יֹשְׁבֵי גִבְעוֹן אֶת הַכֹּל לָקְחוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי מֵאֵת ה' הָיְתָה לְחַזֵּק לִבָּם לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְמַעַן הַחֲרִימָם". וְיִיחֵס הַחֶרֶב וְהַקֶּשֶׁת אֵלָיו, כִּי זְכוּתוֹ הִיא הָעוֹשָׂה עִמָּם מִלְחָמָה, וְהוּא הַנִּלְחָם לָהֶם לֹא הֵם עַצְמָם, וּכְעִנְיָן שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהלים מד ד) "כִּי לֹא בְחַרְבָּם יָרָשׁוּ אֶרֶץ וּזְרוֹעָם לֹא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ כִּי יְמִינְךָ וּזְרוֹעֲךָ וְאוֹר פָּנֶיךָ כִּי רְצִיתָם", וְזֶהוּ בִּזְכוּת הָאָבוֹת, כִּי עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת "יְמִינְךָ" לְאַבְרָהָם, "וּזְרוֹעֲךָ" לְיִצְחָק, "וְאוֹר פָּנֶיךָ" לְיַעֲקֹב. וְקָרוֹב אֵלַי עוֹד שֶׁעָשָׂה יַעֲקֹב כְּדֶרֶךְ שֶׁיַּעֲשׂוּ הַנְּבִיאִים, נָטָה יָדוֹ בַּחֶרֶב כְּנֶגֶד אֶרֶץ הָאֱמוֹרִי וְזָרַק שָׁם חִצִּים לְהְיוֹתָהּ נִכְבֶּשֶׁת לְבָנָיו, כְּעִנְיַן שֶׁעָשָׂה אֱלִישָׁע "וַיָּשֶׂם יָדָיו עַל יְדֵי הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֱלִישָׁע יְרֵה וַיּוֹר" (מלכים ב יג טז). וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא סִפֵּר הַכָּתוּב כֵּן, יִרְמְזֵנוּ בַּפָּסוּק הַזֶּה. וְיִתָּכֵן שֶׁזֶּה טַעַם אָמְרוֹ "לְקַחְתִּי", כִּי מֵאָז לֻקְּחָה הָאָרֶץ לְבָנָיו:

פרק מט

פסוק א

בְּאַחֲרִית הַיָּמִים הֵם יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, כִּי יַעֲקֹב יִרְמֹז אֵלָיו בִּדְבָרָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים", וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (פסחים נו) שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת אֶת הַקֵּץ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ שְׁכִינָה, כִּי לְדִבְרֵי הַכֹּל אַחֲרִית הַיָּמִים יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ הֵם:

פסוק ג

רְאוּבֵן בְּכוֹרִי אַתָּה שִׁעוּר הַפָּסוּק הַזֶּה, רְאוּבֵן אַתָּה בְּכוֹרִי וְכֹחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי, יֶתֶר שְׂאֵתִי וְיֶתֶר עָזּ. וְעָנְיָנוֹ, אַתָּה בְּכוֹר כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי בְּהְיוֹתִי בְּיִתְרוֹן שְׂאֵת וּמַעֲלָה, כִּלְשׁוֹן "הֲלֹא שְׂאֵתוֹ תְּבַעֵת אֶתְכֶם" (איוב יג יא), "מִשְׂאֵתוֹ יָגוּרוּ אֵלִים" (שם מא יז), רוֹמְמוּת וּגְדֻלָּה, וּבִהְיוֹתוֹ יִתְרוֹן עֹז לְמִלְחָמָה, כְּמוֹ "וְיִתֵּן עֹז לְמַלְכּוֹ" (שמואל א ב י), וְעֻזּוּז מִלְחָמָה (ישעיהו מב כה):

פסוק ד

פַּחַז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר פַּחַז שָׁם דָּבָר, מִן "אֲנָשִׁים רֵקִים וּפוֹחֲזִים" (שופטים ט ד), רֵיקִים וְנִמְהָרִים קַלֵּי הַדַּעַת. וְרַבּוֹתֵינוּ מְשְׁתַּמְּשִׁים בּוֹ תְּדִיר (נדרים ט), נִסְתַּכַּלְתִּי בַּבָּבוּאָה שֶׁלִּי וּפָחַז יִצְרִי עָלַי, כְּלוֹמַר קָפַץ יִצְרִי עָלַי; וְאָמְרוּ עוֹד (סנהדרין נז), אֲפִיחְזָיְהוּ הוּא דְּקָא מְגַלֵּי, כְּלוֹמַר קַלּוּת דַּעְתָּם; עַמָּא פְּחִיזָא דְּאַקְדְּמֵהּ פֻּמֵּהּ לְאֻדְנֵהּ עָדַיִן בְּפַחְזוּתַיְכוּ קָיְמִיתוּ (שבת פח), נִמְהָרִים קַלֵּי דַּעַת. וְיִתָּכֵן שֶׁהוּא הָפוּךְ מִן חִפָּזוֹן. יֹאמַר, שֶׁטֶף הַבָּא כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר בּוֹ, כִּי עָלֶיךָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ בְּפַחֲזוּת וְקַלּוּת דַּעְתְּךָ, אָז חִלַּלְתָּ אוֹתָם כַּאֲשֶׁר יְצוּעֵי עָלָה הַפַּחַז שֶׁלְּךָ שֶׁהוּא כַּמַּיִם הָעוֹלִים וְשׁוֹטְפִים, וְזֶה כַּלָּשׁוֹן הַכָּתוּב בַּמַּיִם "הִנֵּה ה' מַעֲלֶה עֲלֵיהֶם אֶת מֵי הַנָּהָר הָעַצּוּמִים וְהָרַבִּים וְעָלָה עַל כָּל אֲפִיקָיו וְהָלַךְ עַל כָּל גְּדוֹתָיו וְחָלַף בִּיהוּדָה וְשָׁטַף וְעָבַר" (ישעיה ח ז ח). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (עיין שבת נה) "אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה", שְׁכִינָה שֶׁדַּרְכָּהּ לַעֲלוֹת עַל יְצוּעַי, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (דהי"א ה א), "וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו", שֶׁהַיְצוּעַ הוּא הַמְחֻלָּל, וְאוּלַי יְכַנֶּה אוֹתוֹ שָׁם. וְאִם בְּדֶרֶךְ כִּנּוּי יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה הָעוֹלֶה יַעֲקֹב עַצְמוֹ, כְּלָשׁוֹן "אִם אֶעֱלֶה עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָי" (תהלים קלב ג), וְיֹאמַר אָז חִלַּלְתָּ אוֹתִי, רַק דִּבֵּר בְּנִסְתָּר דֶּרֶךְ כָּבוֹד. וְכֵן "וּבְחַלְּלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו" כִּנּוּי, בְּחַלְּלוֹ הָעוֹלֶה עַל יְצוּעֵי אָבִיו. וּמִן הַכָּתוּב הַזֶּה כְּפִי פְּשׁוּטוֹ נִרְאֶה כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּסֵדֶר וַיִּשְׁלַח (רמב"ן על בראשית ל"ה:כ"ב), כִּי רְאוּבֵן נִתְכַּוֵּן לִפְסֹל אֶת בִּלְהָה מֵאָבִיו כְּדֵי שֶׁלֹּא תֵּלֵד לוֹ עוֹד בָּנִים וְיִמְעֵיטוּ בְּכוֹרָתוֹ, עַל כֵּן אָמַר לוֹ שֶׁהוּא פְּחִיזוּת וְקַלּוּת דַּעַת שֶׁיַּחְשֹׁב לְהַרְוִיחַ, וְלֹא יָבֹא לוֹ מִמֶּנּוּ יִתְרוֹן רַק הֶפְסֵד:

פסוק ה

שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים יֹאמַר בַּעֲלֵי אַחְוָה, כִּי יֵחַם לִבָּם עַל אֲחוֹתָם. יִלְמַד עֲלֵיהֶם זְכוּת, כִּי בְּקִנְאָתָם עַל הָאַחְוָה עָשׂוּ מָה שֶׁעָשׂוּ, לוֹמַר שֶׁאֵין רְאוּיִים לְעֹנֶשׁ גָּדוֹל, וְלֹא הַחֵטְא רָאוּי לְמָחֵל, כִּי הוּא חָמָס. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי, שֶׁאָמַר כִּי שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים גְּמוּרִים, דּוֹמִים וּמִתְאַחִים זֶה לָזֶה בַּעֲצָתָם וּמַעֲשֵׂיהֶם. וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי (בראשית לד יג), כִּי יַעֲקֹב קָצַף עַל שִׁמְעוֹן וְלֵוִי בְּהָרְגָם אַנְשֵׁי הָעִיר בַּעֲבוּר שֶׁעָשׂוּ חָמָס, כִּי הֵם לֹא חָטְאוּ לָהֶם כְּלָל וּבָאוּ בִּבְרִית וְנִמּוֹלוּ, וְאוּלַי יָשׁוּבוּ אֶל ה' וְיִהְיוּ כֻּלָּם בִּכְלַל אַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם, וּמִן הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן. וְעוֹד חָרָה לוֹ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי בַּעֲצָתוֹ נַעֲשָׂה הַדָּבָר, וְיִהְיֶה חִלּוּל הַשֵּׁם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַנָּבִיא חָמָס וְשֹׁד. וְזֶה טַעַם **בְּסֹדָם אַל תָּבֹא נַפְשִׁי** הִתְנַצְּלוּת שֶׁלֹּא הָיָה בְּסוֹדָם בַּעֲנוֹתָם בְּמִרְמָה, וּבְקָהָלָם לֹא נִתְיַחֵד כְּשֶׁבָּאוּ עַל הָעִיר וַהֲרָגוּם. וְלָכֵן יְקֻלֵּל אַפָּם וְעֶבְרָתָם. וְכֵן תִּרְגֵּם אוּנְקְלוֹס: "בְּרָזֵיהוֹן לָא חֲוַת נַפְשִׁי בְּאִיתְכַּנְּשֵׁיהוֹן לְמֶהֱוֵי" וְכוּ'.

וּפֵרוּשׁ **כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם** עַל דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:ה') וְכָל הַמְפָרְשִׁים (ראב"ע, רש"י, רד"ק) כְּלֵי חָמָס מְגוּרוֹתֵיהֶם, וְכֵן (יחזקאל טז ג): "מְכֹרֹתַיִךְ

וּמִלְּדֹתַיִךְ", וְכֵן (יחזקאל כט יד): "עַל אֶרֶץ מְכוּרָתָם", אָמְרוּ כִּי פֵּרוּשׁוֹ שֶׁעָשׂוּ חָמָס בְּאֶרֶץ מְגוּרוֹתֵיהֶם. וְאִם כֵּן, יִהְיֶה שִׁעוּר הַכָּתוּב: כְּלֵי חָמָס לָהֶם בִּמְגוּרוֹתֵיהֶם. וְיִקְרָא אוֹתָהּ "אֶרֶץ מְגוּרוֹתֵיהֶם", שֶׁגָּרוּ בָּהּ אַחֲרֵי כֵן. אֲבָל לְפִי דַּעְתִּי יֹאמַר כְּלֵי חָמָס הֵם מְגוּרוֹתֵיהֶם, חַיֵּיהֶם, כִּלְשׁוֹן (בראשית מז ט): "יְמֵי מְגוּרַי"; יֹאמַר, כִּי כְּלֵי הֶחָמָס עַצְמָם הֵם מְגוּרֵיהֶם, כִּי בָם יִחְיוּ וְיִזּוֹנוּ. וְדוֹמֶה לָזֶה (איוב כד ה): "עֲרָבָה לוֹ לֶחֶם לַנְּעָרִים". וּבַעֲבוּר זֶה (בראשית מט ז) יְחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב, שֶׁלֹּא יִוָּסְדוּ; וִיפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא יִקָּהֲלוּ. וְיִהְיוּ לָהֶם כֵּן, כִּי נַחֲלַת שִׁמְעוֹן בְּתוֹךְ בְּנֵי יְהוּדָה, כְּדִכְתִיב (יהושע יט א): "וַיְהִי נַחֲלָתָם בְּתוֹךְ נַחֲלַת בְּנֵי יְהוּדָה", וְהָיוּ עָרֵיהֶם מְחֻלָּקוֹת זוֹ מִזּוֹ בְּכָל שֵׁבֶט יְהוּדָה, וְנַחֲלַת לֵוִי, עָרֵי מִקְלָט מְנֻפָּצוֹת בְּכָל יִשְׂרָאֵל.

פסוק ו

וְטַעַם **כִּי בְאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ שׁוֹר** שֶׁעָשׂוּ הֶחָמָס בְּאַפָּם שֶׁכָּעֲסוּ עַל שְׁכֶם, וּבִרְצוֹנָם שֶׁהֵם חֲפֵצִים בּוֹ, לֹא פֶּשַׁע הַמּוּמָתִים וְלֹא חַטָּאתָם. וְאָמַר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:ו') כִּי טַעַם שׁוֹר כְּמוֹ שׁוּר בְּשׁוּרֶק, מִן "בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי שׁוּר" (בראשית מ"ט:כ"ב), וְתִרְגֵּם בּוֹ עוֹד "סָנְאָה", מִן "וַתַּבֵּט עֵינִי בְּשׁוּרִי" (תהלים צב יב), וְהַטַּעַם שֶׁעָקְרוּ עִיר מֻקֶּפֶת חוֹמָה אֶת טַפָּם וְאֶת נְשֵׁיהֶם אַחֲרֵי הָרְגָם אֲנָשֶׁיהָ, וְיִהְיֶה "עִקְּרוּ" מִן "וְעֶקְרוֹן תֵּעָקֵר" (צפניה ב ד). וַאֲחֵרִים פֵּרְשׁוּ (רד"ק בשם ריב"א) כִּי שׁוֹר, גָּדוֹל בַּבְּהֵמוֹת, רֶמֶז לַחֲמוֹר וּשְׂכָם בְּנוֹ נְשִׂיא הָאָרֶץ, כְּמוֹ "בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ" (דברים לג יז), "פָּרוֹת הַבָּשָׁן אֲשֶׁר בְּהַר שֹׁמְרוֹן" (עמוס ד א), וְכֵן יְכַנּוּ הַכְּתוּבִים הַשָּׂרִים הַגְּדוֹלִים בְּאֵילִים וַעֲתוּדִים. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁהַכָּתוּב כְּמַשְׁמָעוֹ, אָמַר כִּי בְּאַפָּם הָרְגוּ כָל אִישׁ אַפָּם, וּבִרְצוֹנָם אַחֲרֵי שֶׁשָּׁכְכָה חֲמָתָם בַּהֲרִיגַת הָאֲנָשִׁים עִקְּרוּ כָּל שׁוֹר, רֶמֶז לְמִקְנֵיהֶם וְקִנְיָנָם כָּל אֲשֶׁר בַּבַּיִת וְכָל אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה. וְהִזְכִּיר זֶה לוֹמַר כִּי בְּסוֹדָם לֹא בָּאָה נַפְשׁוֹ בְּכָל אֵלֶּה, אֲפִלּוּ לַעֲקֹר לָהֶם מִקְנֶה וְקִנְיָן וְלִבּוֹ שָׁלֵם כְּלָל, וְ"עִקְּרוּ" מִן "וְאֶת סוּסֵיהֶם תְּעַקֵּר" (יהושע יא ו), אַף הַכֹּל לְשׁוֹן אֶחָד וְעִנְיָן אֶחָד:

פסוק י

לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה אֵין עִנְיָנוֹ שֶׁלֹּא יָסוּר לְעוֹלָם, כִּי כָתוּב: "יוֹלֵךְ ה' אוֹתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ" (דברים כח לו), וְהִנֵּה הֵם וּמַלְכָּם בַּגּוֹלָה, אֵין לָהֶם עוֹד מֶלֶךְ וְשָׂרִים, וְיָמִים רַבִּים אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל, וְהַנָּבִיא לֹא יַבְטִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יֵלְכוּ בַּשִּׁבְיִ בְּשׁוּם עִנְיָן בַּעֲבוּר שֶׁיִּמְלֹךְ עֲלֵיהֶם יְהוּדָה. אֲבָל עִנְיָנוֹ, שֶׁלֹּא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה אֶל אֶחָד מֵאֶחָיו, כִּי מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל הַמּוֹשֵׁל עֲלֵיהֶם מִמֶּנּוּ יִהְיֶה, וְלֹא יִמְשֹׁל אֶחָד מֵאֶחָיו עָלָיו. וְכֵן לֹא יָסוּר "מְחוֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו", שֶׁכָּל מְחוֹקֵק בְּיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּיָדוֹ טַבַּעַת הַמֶּלֶךְ, מִמֶּנּוּ יִהְיֶה, כִּי הוּא יִמְשֹׁל וְיַצָּוֶה בְּכָל יִשְׂרָאֵל, וְלוֹ חוֹתָם הַמַּלְכוּת, עַד

כִּי יָבֹא שִׁילֹה וְלוֹ יִקְהַת כָּל הָעַמִּים לַעֲשׂוֹת בְּכֻלָּם כִּרְצוֹנוֹ, וְזֶהוּ הַמָּשִׁיחַ, כִּי: "הַשֵּׁבֶט" יִרְמֹז לְדָוִד שֶׁהוּא הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר לוֹ שֵׁבֶט מַלְכוּת, וְ"שִׁילֹה" הוּא בְּנוֹ אֲשֶׁר לוֹ יִקְהַת הָעַמִּים. וְלֹא יִתָּכֵן מַאֲמַר רַבִּי אַבְרָהָם, שֶׁיִּהְיֶה שִׁילֹה דָּוִד, כִּי לֹא הָיָה לִיהוּדָה שֵׁבֶט קֹדֶם דָּוִד, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁשִּׁבְטוֹ נִכְבָּד וְנוֹסֵעַ בַּתְּחִלָּה, אֵין שֵׁבֶט רַק לְמֶלֶךְ וּמוֹשֵׁל, כְּדִכְתִיב: "שֵׁבֶט מִישׁוֹר שֵׁבֶט מַלְכוּתֶךָ" (תהלים מה ז), "שֵׁבֶט מוֹשְׁלִים" (ישעיהו יד ה), "שֵׁבֶט לְמֹשֵׁל" (יחזקאל יט יד). וְהַכָּתוּב הַזֶּה רָמַז, כִּי יַעֲקֹב הִמְלִיךְ שֵׁבֶט יְהוּדָה עַל אֶחָיו, וְהוֹרִישׁ לִיהוּדָה הַמֶּמְשָׁלָה עַל יִשְׂרָאֵל, וְהוּא מָה שֶׁאָמַר דָּוִד: "וַיִּבְחַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בִּי מִכֹּל בֵּית אָבִי לִהְיוֹת לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם כִּי בִיהוּדָה בָּחַר לְנָגִיד וּבְבֵית יְהוּדָה בֵּית אָבִי וּבִבְנֵי אָבִי בִּי רָצָה לְהַמְלִיךְ עַל כָּל יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים א כח ד). וְאָמַר "לֹא יָסוּר" לְרָמֹז, כִּי יִמְלֹךְ שֵׁבֶט אַחֵר עַל יִשְׂרָאֵל, אֲבָל מֵעֵת שֶׁיֵּחֵל לִהְיוֹת לִיהוּדָה שֵׁבֶט מַלְכוּת, לֹא יָסוּר מִמֶּנּוּ אֶל שֵׁבֶט אַחֵר, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נָתַן מַמְלָכָה לְדָוִד עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם לוֹ וּלְבָנָיו" (דברי הימים ב יג ה). וְעִנְיַן שָׁאוּל הָיָה, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁדִּבֵּר שְׁאֵלַת הַמַּלְכוּת בָּעֵת הַהִיא נִתְעָב אֵצֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לֹא רָצָה לְהַמְלִיךְ עֲלֵיהֶם מִן הַשֵּׁבֶט אֲשֶׁר לוֹ הַמַּלְכוּת שֶׁלֹּא יָסוּר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים, וְנָתַן לָהֶם מַלְכוּת שָׁעָה, וְלָזֶה רָמַז הַכָּתוּב שֶׁאָמַר: "אֶתֶּן לְךָ מֶלֶךְ בְּאַפִּי וְאָקַח בְּעֶבְרָתִי" (הושע יג יא), שֶׁנְּתָנוֹ לוֹ שֶׁלֹּא בִּרְצוֹנוֹ, וְלָכֵן לְקָחוֹ בְּעֶבְרָתוֹ, שֶׁנֶּהֱרַג הוּא וּבָנָיו וְנִפְסְקָה מִמֶּנּוּ הַמַּלְכוּת. וְהָיָה כָּל זֶה מִפְּנֵי שֶׁהָיָה שְׁמוּאֵל שׁוֹפֵט וְנָבִיא וְלוֹחֵם מִלְחֲמוֹתֵיהֶם עַל פִּי ה' וּמוֹשִׁיעַ אוֹתָם, וְלֹא הָיָה לָהֶם לִשְׁאֹל מֶלֶךְ בְּיָמָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהֶם: "וַה' אֱלֹהֵיכֶם מַלְכְּכֶם" (שמואל א יב יב). וְהקב"ה אָמַר לוֹ: "לֹא אֹתְךָ מָאָסוּ כִּי אֹתִי מָאֲסוּ מִמְּלֹךְ עֲלֵיהֶם" (שמואל א ח ז), וּלְפִיכָךְ לֹא נָתַן לָהֶם מַלְכוּת שֶׁל קַיָּמָא. וּמָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: "נִסְכָּלְתָּ לֹא שָׁמַרְתָּ אֶת מִצְוַת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר צִוָּךְ כִּי עַתָּה הֵכִין ה' אֶת מַמְלַכְתְּךָ אֶל יִשְׂרָאֵל עַד עוֹלָם" (שמואל א יג יג), שֶׁאִם לֹא חָטָא, הָיָה לְזַרְעוֹ מַלְכוּת בְּיִשְׂרָאֵל, לֹא עַל כֻּלָּם, וְזֶה טַעַם "אֶל יִשְׂרָאֵל"; אוּלַי הָיָה מוֹלֵךְ עַל שִׁבְטֵי אִמּוֹ, עַל בִּנְיָמִן וְאֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה, כִּי יְהוּדָה וְאֶפְרַיִם כִּשְׁנֵי עֲמָמִים נֶחְשָׁבִים בְּיִשְׂרָאֵל; אוֹ הָיָה מֶלֶךְ תַּחַת יַד מֶלֶךְ יְהוּדָה. וּלְפִי דַּעְתִּי, הָיוּ הַמְּלָכִים הַמּוֹלְכִים עַל יִשְׂרָאֵל מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים אַחֲרֵי דָּוִד עוֹבְרִים עַל דַּעַת אֲבִיהֶם וּמַעֲבִירִים נַחֲלָה, וְהֵם הָיוּ סוֹמְכִים עַל דְּבַר אֲחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי הַנָּבִיא שֶׁמָּשַׁח לְיָרָבְעָם וְאָמַר: "וַאֲנִי אֶת זֶרַע דָּוִד לְמַעַן זֹאת אַךְ לֹא כָל הַיָּמִים" (מלכים א יא לט), וְכַאֲשֶׁר הֶאֱרִיכוּ יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךְ עֲלֵיהֶם מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים מֶלֶךְ אַחַר מֶלֶךְ, וְלֹא הָיוּ חוֹזְרִים אֶל מַלְכוּת יְהוּדָה, עָבְרוּ עַל צַוָּאַת הַזָּקֵן וְנֶעֱנְשׁוּ בָּהֶם, וּכְמוֹ שֶׁאָמַר הוֹשֵׁעַ: "הֵם הִמְלִיכוּ וְלֹא מִמֶּנִּי" (הושע ח ד). וְזֶה הָיָה עֹנֶשׁ הַחַשְׁמוֹנָאִים, שֶׁמָּלְכוּ בְּבֵית שֵׁנִי, כִּי הָיוּ חֲסִידֵי עֶלְיוֹן, וְאִלְמָלֵא הֵם נִשְׁתַּכְּחוּ הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת מִיִּשְׂרָאֵל, וְאַף עַל פִּי כֵן נֶעֱנְשׁוּ עֹנֶשׁ גָּדוֹל, כִּי אַרְבַּעַת

בְּנֵי חַשְׁמוֹנַאי הַזְּקֵן הַחֲסִידִים הַמּוֹלְכִים זֶה אַחַר זֶה, עִם כָּל גְּבוּרָתָם וְהַצָּלָחָתָם, נָפְלוּ בְּיַד אוֹיְבֵיהֶם בַּחֶרֶב, וְהִגִּיעַ הָעֹנֶשׁ בַּסּוֹף לְמָה שֶׁאָמְרוּ רז"ל (בבא בתרא ג א): "כָּל מַאן דְּאָמַר מִבֵּית חַשְׁמוֹנַאי קָאָתֵינָא עַבְדָּא הוּא", שֶׁנִּכְרְתוּ כֻּלָּם בָּעָוֹן הַזֶּה. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בְּזֶרַע שִׁמְעוֹן עֹנֶשׁ מִן הַצַּדּוּקִים, אֲבָל כָּל זֶרַע מַתִּתְיָה חַשְׁמוֹנַאי הַצַּדִּיק לֹא אָבְדוּ אֶלָּא בַּעֲבוּר זֶה שֶׁמָּלְכוּ וְלֹא הָיוּ מִזֶּרַע יְהוּדָה וּמִבֵּית דָּוִד, וְהֵסִירוּ הַשֵּׁבֶט וְהַמְּחוֹקֵק לְגַמְרֵי, וְהָיָה עוֹנָשָׁם מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁהִמְשִׁיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֲלֵיהֶם אֶת עַבְדֵיהֶם וְהֵם הִכְרִיתוּם. וְאֶפְשָׁר גַּם כֵּן שֶׁהָיָה עֲלֵיהֶם חֵטְא בְּמַלְכוּתָם מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ כֹּהֲנִים, וְנִצְטַוּוּ: "תִּשְׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְכֶם לְכָל דְּבַר הַמִּזְבֵּחַ וּלְמִבֵּית לַפָּרֹכֶת וַעֲבַדְתֶּם עֲבֹדַת מַתָּנָה אֶתֵּן אֶת כְּהֻנַּתְכֶם" (במדבר יח ז), וְלֹא הָיָה לָהֶם לִמְלֹךְ, רַק לַעֲבֹד אֶת עֲבֹדַת ה'. וְרָאִיתִי בַּיְרוּשַׁלְמִי בְּמַסֶּכֶת הוֹרָיוֹת (ירושלמי הוריות פרק ג הלכה ב): אֵין מוֹשְׁחִין מְלָכִים כֹּהֲנִים. אָמַר רַבִּי יְהוּדָה עַנְתּוֹרְיָא עַל שֵׁם "לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה". אָמַר רַבִּי חִיָּא בֵּר' אַבָּא "לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל", מָה כְּתִיב בָּתְרֵהּ "לֹא יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם". הִנֵּה שָׁנוּ בְּכָאן שֶׁאֵין מוֹשְׁחִין מְלָכִים מִן הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אַהֲרֹן. וּפֵרַשׁ תְּחִלָּה שֶׁהוּא לִכְבוֹד יְהוּדָה, שֶׁאֵין הַשָּׂרָה סָרָה מִן הַשֵּׁבֶט הַהוּא. וּלְפִיכָךְ אַף עַל פִּי שֶׁיִּשְׂרָאֵל מְקִימִים עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים כְּפִי צָרְךְ הַשָּׁעָה, אֵין מוֹשְׁחִים אוֹתָן, שֶׁלֹּא יִהְיֶה עֲלֵיהֶם הוֹד מַלְכוּת, אֶלָּא כְּמוֹ שׁוֹפְטִים וְשׁוֹטְרִים יִהְיוּ. וְהִזְכִּירוּ הַכֹּהֲנִים, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהֵן בְּעַצְמָן רְאוּיִים לְמָשִׁיחָה, אֵין מוֹשְׁחִין אוֹתָן לְשֵׁם מַלְכוּת, וְכָל שֶׁכֵּן שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ בַּגְּמָרָא (הוריות יא) שֶׁאֵין מוֹשְׁחִין אֶלָּא מַלְכֵי בֵּית דָּוִד. וְרַבִּי חִיָּא בַּר אַבָּא פֵּרַשׁ, שֶׁהוּא מָנוּעַ מִן הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל שֵׁבֶט לֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה בַּמַּלְכוּת, וְהוּא דָּבָר רָאוּי וְהָגוּן.

וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים אֶסִיפַת הָעַמִּים, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ" (ישעיהו יא י). וְדוֹמֶה לוֹ: "עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקְּהַת אֵם" (משלי ל יז), לְקִבּוּץ קְמָטִים שֶׁבְּפָנֶיהָ מִפְּנֵי זִקְנָתָהּ. וּבַתַּלְמוּד (יבמות קי א): דְּמַקְּהוּ קְהֵיאָתָא בְּשׁוּקָא דִּנְהַרְדְּעָא. וְיָכוֹל לוֹמַר קְהִיַּת עַמִּים, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ט:י'). וְאֵינוֹ נִרְאֶה לְפָרֵשׁ בְּ"יִקְּהַת אֵם" אֶסִיפַת אֵם. וּלְשׁוֹן "מַקְּהוּ קְהֵיאָתָא" אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן פִּרְכוֹת וְקֻשְׁיוֹת שֶׁהָיוּ מַקְשִׁים וּמְפָרְכִים בָּהּ קֻשְׁיוֹת הַרְבֵּה, כִּי הַמִּתְקַשֶּׁה בְּדָבָר יִקָּרֵא "קוֹהֶה" בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ חָזִיתָ (שיר השירים רבה ג ח), "כֻּלָּם אֲחוּזֵי חֶרֶב" – שֶׁהָיוּ כֻּלָּם שׁוֹנִים הֲלָכָה בְּחֶרֶב, שֶׁאִם בָּא מַעֲשֶׂה אֶל יְדֵיהֶם לֹא תְּהֵא הֲלָכָה קוֹהָה לָהֶם. וְכֵן עוֹד שָׁם רַבִּים. וּמִמֶּנּוּ אָמְרוּ בַּגְּמָרָא (נזיר סה ב): "ר' יְהוֹשֻׁעַ קְהָה וְטִהֵר", שֶׁהִקְשָׁה בּוֹ דְּבָרִים רַבִּים וְשָׁבַר כָּל דִּבְרֵי הַמְּטַמְּאִים עַד שֶׁטִּהֵר בְּהֶכְרֵחַ. וְכֵן מָצִינוּ בְּנֶסְחָאוֹת יְשָׁנוֹת בַּגְּמָרָא (בבא מציעא נב א): "מַאן דְּקָהֵי אַזּוּזֵי מִקְּרֵי נָפֶשׁ רָעָה", שֶׁמְּדַקְדֵּק בּוֹ וּמִתְקַשֶּׁה לְקַבֵּל אוֹתוֹ מֵחֲבֵרוֹ. וּבַעֲלֵי הַדִּקְדּוּק (הרד"ק ור' יונה

בן ג'נאח) אוֹמְרִים בְּ"יִקְהַת" שֶׁשָּׁרְשׁוֹ יקה, וּפֵרְשׁוּ בּוֹ לְשׁוֹן מִשְׁמַעַת וְקִבּוּל הַמִּצְוָה, "יִקְהַת עַמִּים" – שֶׁיִּשְׁמְעוּ אֲלֵיו וְיַעֲשׂוּ כָּל אֲשֶׁר יְצַוֶּה עֲלֵיהֶם; "תָּבוּז לִיקֻּהַת אֵם" – לְקַבֵּל מִצְוָתָהּ. וְהַנָּכוֹן בְּעֵינַי, שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן "הָאֹכֵל הַבֹּסֶר תִּקְהֶינָה שִׁנָּיו" (ירמיהו לא כט), וְשָׁרְשׁוֹ קהה, וְהַיּו"ד בּוֹ כְּיוֹ"ד יִצְהָר, וְעִנְיַן כֻּלָּם הַחֶלְשָׁה וְהַשְׁבָּרָה: יֹאמַר שֶׁלֹּא יָסוּר שֵׁבֶט נוֹגֵשׂ מִיהוּדָה, עַד שֶׁיָּבֹא בָּנוֹ אֲשֶׁר לוֹ חֶלְשַׁת הָעַמִּים וּשְׁבִירָתָם, שֶׁיַּחֲלִישׁ אֶת כֻּלָּם לְפִי חָרֶב. וְכֵן: "אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל" (קהלת י י), שֶׁנֶּחְלַשׁ וְאֵינוֹ יָכוֹל לִכְרֹת, כְּסַכִּין שֶׁעָמְדָה בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים (ביצה כח), אוֹ שֶׁנִּשְׁבַּר קְצָת וְנַעֲשׂוּ בּוֹ פְּגִימוֹת. וְכֵן מָצָאתִי עוֹד שָׁם בְּמִדְרַשׁ חָזִית (שיר השירים רבה א יב): הוֹפִיעַ לָהֶם הקב"ה רֵיחַ טוֹב מִבְּשָׂמֵי גַּן עֵדֶן, וְהָיְתָה נַפְשָׁם קוֹהָה לֶאֱכֹל, אָמְרוּ לוֹ, רַבֵּינוּ מֹשֶׁה תֵּן לָנוּ מָה נֹּאכַל! אָמַר לָהֶם, כָּךְ אָמַר לִי הקב"ה, כָּל בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ. עָמְדוּ וְהִפְרִישׁוּ הַנָּכְרִים מִבֵּינֵיהֶם, וְהָיְתָה נַפְשָׁם קוֹהָה לֶאֱכֹל וְכוּ'. וְהָעִנְיָן, שֶׁהָיְתָה נַפְשָׁם נֶחְלֶשֶׁת וּמִשְׁתַּבֶּרֶת בְּגוּפָם מֵרֹב תַּאֲוָתָם לֶאֱכֹל מִן הַפֶּסַח, שֶׁנִּדְבַּק בּוֹ הֲרֵיחַ הַטּוֹב. וְכֵן לֹא תֹּהֶא הֲלָכָה קוֹהָה לָהֶם – נֶחְלֶשֶׁת וְרוֹפֶפֶת בְּיָדֶם. וּמִקְּרוֹ קְהֵיאָתָא – מַקְשִׁים קְשִׁיּוֹת מֻחֲלִישׁוֹת הַנֶּפֶשׁ מֵרֹב הַצַּעַר וְהָעִיּוּן, אוֹ הוּא לְשׁוֹן שֶׁמְּשַׁבְּרִין וּמְפָרְכִין, כִּלְשׁוֹן (קידושין יג ב) פָּרִיךְ רַב אָחָא. וְכָךְ אָמְרוּ (מכילתא בא יח), אַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו – שַׁבֵּר אוֹתָם אוֹ תַּחֲלִישֵׁם בְּדִבָּרֶיךָ, כִּי הַבֹּסֶר מַחְלִישׁ וְאֵינוֹ מְשַׁבֵּר, אֶלָּא שֶׁהַחֲלִישׁוּת וְהַשְׁבִירָה עִנְיָן שָׁוֶה, וְהַקְּהִיָּה תִּכְלֹל אֶת שְׁנֵיהֶם.

פסוק יב

חַכְלִילִי עֵינַיִם אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים (רש"י ראב"ע והרד"ק) שֶׁהוּא עִנְיַן אַדְמִימוּת, שֶׁיִּתְאַדְּמוּ עֵינָיו מֵרֹב שְׁתִיַּת יַיִן, וְכָמוֹהוּ "לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם" (משלי כג כט). וְהַנִּרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁהוּא הֶפּוּךְ מִן "כָּחֲלָתְ עֵינַיִךְ" (יחזקאל כג מ), וְנִכְפְּלָה בּוֹ הַלָּמ"ד כְּמִנְהַג רַבִּים, וְהוּא כְּעִנְיַן מִכְחוֹל הָעֵינַיִם הַיָּדוּעַ וּמֻרְגָּל בְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (כלים פי"ג מ"ב), וְכֵן שְׁמוֹ בְּעַרְבִי "אַל כְּחוּל", יֹאמַר שֶׁהוּא כְּחוֹל הָעֵינַיִם מִן הַיַּיִן, כִּי כַּאֲשֶׁר אֲחֵרִים כּוֹחֲלִים אוֹתָם בַּפּוּךְ שֶׁהוּא ה"אַל כְּחוּל" כֵּן יִכְחֹל אוֹתָם הוּא בְּיַיִן, וּכְמוֹ שֶׁהָאֲחֵרִים מְלַבְּנִים שִׁנֵּיהֶם בְּתַמְרוּקִים כֵּן יְלַבֵּן אוֹתָם בָּחָלָב, וְהַמָּשָׁל לְרִבּוּי הַיַּיִן וְהֶחָלָב בְּאַרְצוֹ כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:י"ב). וְכֵן "לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם", כְּמוֹ כַּחְלִילוּת, יֹאמַר שֶׁעֵינָיו כְּחֻלּוֹת בְּיַיִן וְלֹא יוּכַל לְהַסְתִּיר שִׁכְרוּתוֹ. אוֹ יֹאמַר "לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם" שֶׁיִּצְטָרֵךְ לִכְחוֹל עֵינָיו תָּמִיד, לַמְאַחֲרִים עַל הַיַּיִן, כִּי הַיַּיִן יַחְשִׁיךְ אֶת עֵינֵיהֶם וְיוֹרִידוּ דִּמְעָה וְתִמַּקְנָה בְּחוֹרֵיהֶן, וְיִצְטָרֵךְ שֶׁיְּהִיוּ עֵינָיו בְּמִכְחוֹל תָּדִיר, יְסַפֵּר הַכָּתוּב בִּגְנוּת הַיַּיִן בָּרָעוֹת הַבָּאוֹת לוֹ מִבַּחוּץ, בְּמָדָנִים וּבְפִצְעִים וְשֶׁיִּשְׁמַע בְּבֵיתוֹ אוֹי וַאֲבוֹי, וְיִזְכִּיר הַנָּזִק הַהוּא הַהוֹוֶה לוֹ מִמֶּנּוּ בְּגוּפוֹ, חֶשְׁכַת עֵינָיו וְתַחֲלוּאֵיהֶם הָרַבִּים. וְזֶה פֵּרוּשׁ וְעִנְיַן נָכוֹן:

פסוק טז

דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּמוֹ "כִּי יָדִין ה' עַמּוֹ" (דברים לב לו), "אֲרֵי יְדִין ה' דִּינָא דְּעַמֵּהּ", כִּלְשׁוֹן "שָׁפְטֵנִי ה' וְרִיבָה רִיבִי מִגּוֹי לֹא חָסִיד" (תהלים מג א), "רִיב אַלְמָנָה" (ישעיהו א יז), יֹאמַר כִּי דָּן יִקּוֹם נִקְמַת עַמּוֹ כָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֶחָד. וְהַטַּעַם כִּי פְּלִשְׁתִּים הֵרֵעוּ לְכָל יִשְׂרָאֵל כַּמָּה פְּעָמִים, כִּי בִּימֵי שַׁמְגַּר בֶּן עֲנָת הֵחֵלּוּ (שופטים ג לא), וּבִימֵי יִפְתָּח כָּתוּב (שם י ז) "וַיִּמְכְּרֵם בְּיַד פְּלִשְׁתִּים", וְגַם אַחֲרֵי עַבְדּוֹן בֶּן הִלֵּל (שם יב יג) "וַיִּתְּנֵם ה' בְּיַד פְּלִשְׁתִּים אַרְבָּעִים שָׁנָה" (שם יג א), וְלֹא הָיָה בַּשּׁוֹפְטִים מִי שֶׁהִכְנִיעָם אוֹ שֶׁנִּצָּחָם כְּלָל. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּתוּב בְּשַׁמְגַּר "וַיַּךְ אֶת פְּלִשְׁתִּים שֵׁשׁ מֵאוֹת אִישׁ בְּמַלְמַד הַבָּקָר" (שם ג לא), אֵינֶנָּה נִקְמָה, כִּי אֵינֶנָּה מַכָּה רַבָּה. עַל כֵּן כָּתוּב בְּשִׁמְשׁוֹן "וְהוּא יָחֵל לְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד פְּלִשְׁתִּים" (שם יג ה). וְלָקַח נִקְמַת יִשְׂרָאֵל מֵהֶם, כִּי הָרַג מֵהֶם עַם רָב וְכָל סַרְנֵי פְּלִשְׁתִּים הֵמִית. וְהַזְכִּיר "יְדִין", כִּי הָיָה הַנּוֹקֵם הַזֶּה שׁוֹפֵט, לֹא מֶלֶךְ. וְאֶפְשָׁר שֶׁזֶּה דַּעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:ט"ז) שֶׁאָמַר "בְּיוֹמוֹהִי יִתְפְּרֵק עַמֵּהּ". וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה "כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל" – כַּמְיֻחָד שֶׁבַּשְּׁבָטִים, הוּא יְהוּדָה, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "יְדֵךְ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ" (בראשית מ"ט:ח'), כִּי גַּם זֶה יִגְבַּר עַל אוֹיְבָיו וְינַצְּחֵם:

פסוק יז

שְׁפִיפוֹן שֵׁם לַנָּחָשׁ שֶׁיְּשׁוּפֵהוּ עָקֵב, וְנִכְפְּלָה בּוֹ הָעַיִ"ן. וְאָמְרוּ בַּיְרוּשַׁלְמִי בְּמַסֶּכֶת תְּרוּמוֹת (פ"ח מ"ג), מִין קָטָן הוּא וּשְׁפִיפוֹן שְׁמוֹ, וְדוֹמֶה לְשַׂעָרָה, וְנִתְּנָה רְשׁוּת לָאָרֶץ לְבַקַּע מִפָּנָיו. וְדִמָּה שִׁמְשׁוֹן לְנָחָשׁ בַּעֲבוּר שֶׁלֹּא הָיָה שִׁמְשׁוֹן בָּא עַל אוֹיְבָיו בַּמִּלְחָמָה כַּאֲשֶׁר הַשּׁוֹפְטִים אוֹ הַמְּלָכִים, רַק הוּא לְבַדּוֹ יוֹצֵא עֲלֵיהֶם כְּמוֹ צְפְעוֹנִי הַיֹּצֵא מִמְּאוּרָתוֹ עַל הוֹלְכֵי דֶּרֶךְ, אוֹ הַמִּין הַקָּטָן שֶׁבַּנְּחָשִׁים שֶׁאֵינוֹ נִכָּר כְּלָל לְהוֹלְכֵי אֹרַח:

וְטַעַם **הַנּוֹשֵׁךְ עְקֵבֵי סוּס** רֶמֶז לִשְׁנֵי הָעַמָּדִים אֲשֶׁר הַבַּיִת נָכוֹן עֲלֵיהֶם (שופטים טז כט), וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אֲשֶׁר עַל הַגָּג (שם פסוק כז) הֵם הָרוֹכֵב הַנּוֹפֵל אָחוֹר, כַּאֲשֶׁר יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּעִקְבֵי הַסּוּס יַגְבִּיהַּ הַסּוּס רֹאשׁוֹ וְרַגְלָיו הָרִאשׁוֹנִים, וְיִפּוֹל רוֹכְבוֹ אָחוֹר:

פסוק יח

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה' לֹא הָיָה בְּכָל שׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל מִי שֶׁנָּפַל בְּיַד אוֹיְבָיו זוּלָתִי שִׁמְשׁוֹן שֶׁהוּא הַנָּחָשׁ הַזֶּה, כְּדִכְתִיב (שופטים ב יח) "וְהָיָה ה' עִם הַשֹּׁפֵט וְהוֹשִׁיעָם מִיַּד אֹיְבֵיהֶם כֹּל יְמֵי הַשֹּׁפֵט", וְהוּא הָיָה הָאַחֲרוֹן לַשּׁוֹפְטִים, כִּי שְׁמוּאֵל נָבִיא הָיָה וְלֹא נִלְחַם לָהֶם, וּבְיָמָיו מָלְכוּ הַמְּלָכִים. וְכַאֲשֶׁר רָאָה הַנָּבִיא תְּשׁוּעַת שִׁמְשׁוֹן כִּי נִפְסְקָה, אָמַר "לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה'", לֹא לִישׁוּעַת נָחָשׁ וּשְׁפִיפוֹן, כִּי בְךָ אִוַּשַּׁע, לֹא בְּשׁוֹפֵט, כִּי תְּשׁוּעָתְךָ תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים:

פסוק יט

גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל דֶּרֶךְ אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:י"ט), יִתְנַבֵּא כִּי גְּדוּד יָגוּד מִמֶּנּוּ, וְאוֹתוֹ הַגְּדוּד יָגוּד עֵקֶב עַל עָקְבוֹ, שֶׁיַּחְזֹר בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּא בוֹ לְשָׁלוֹם אֶל אַרְצוֹ. וְהַנָּכוֹן שֶׁיִּהְיֶה כְּמוֹ "לְעָלוֹת לְעֹם יְגוּדֶנּוּ" (חבקוק ג טז) יֹאמַר כִּי גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ תָּמִיד, שֶׁיִּהְיוּ לוֹ מִלְחָמוֹת רַבּוֹת וּפְשָׁטִ גְּדוּד עָלָיו בְּאַרְצוֹ, וְהוּא יָגוּד אוֹתוֹ עַל עָקְבוֹ, שֶׁיִּתְגַּבֵּר עָלָיו וְיִרְדֹּף אוֹתוֹ, וְהֵם יָשׁוּבוּ עַל עֵקֶב בָּשְׁתָּם. שִׁבַּח אוֹתָם בִּגְבוּרָה וְנִצּוּחַ כָּל הַבָּאִים עֲלֵיהֶם לַמִּלְחָמָה. וְזֶה כְּעִנְיַן בִּרְכַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ בָּהֶם (דברים לג כ), "בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכֵן", בַּעֲבוּר שֶׁיָּרַשׁ אֶרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם וּגְדוֹלָה מְאֹד וְהִיא בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, הָיוּ בָּאִים עֲלֵיהֶם תָּמִיד גְּדוּדֵי עַמּוֹן וּמוֹאָב שֶׁכֵּנָיו הָרְעִים הַתּוֹבְעִים בַּנַּחֲלָה וּפוֹשְׁטִים עֲלֵיהֶם, וְהוּא כְּלָבִיא שָׁכֵן עַל טַרְפּוֹ, מְקוֹלָם לֹא יִירָא וּמַהֲמוֹנָם לֹא יֵחַת. וְזֶה פֵּרוּשׁ נָאֶה לְמַדְתִּיו מִן הַיְרוּשַׁלְמִי שֶׁאָמְרוּ בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (פ"ח ה"י), "גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ", גַּיְסָא אִתֵּי מְגַיֵּסְתָּא וְהוּא מְגַיֵּס לַהּ. לוֹמַר כִּי הַגַּיִס יָבֹא לֶאֱסֹף חַיִל וּלְגַיֵּס עָלָיו, וְהוּא יָגוּד עֲלֵיהֶם וְיָבִיא גְּדוּדָיו בְּאַרְצָם. וְאוּלַי יִרְמֹז הַנָּבִיא עַל מִלְחֶמֶת יִפְתָּח הַגִּלְעָדִי עִם בְּנֵי עַמּוֹן, כִּי בְּנֵי גָּד יָרְשׁוּ כָּל עָרֵי הַגִּלְעָד וַחֲצִי אֶרֶץ בְּנֵי עַמּוֹן, וְהָיוּ בְּנֵי עַמּוֹן תָּמִיד נִלְחָמִים בְּאַנְשֵׁי גִּלְעָד, וְהוּא כְּמַעַט עָבַר עֲלֵיהֶם וְהִכָּה אוֹתָן וְאֶת עָרֵיהֶן מַכָּה גְּדוֹלָה מְאֹד, (שופטים יא לג) וְהָיָה הָעִנְיָן הַהוּא נֵס גָּדוֹל, הִזְכִּירוֹ הַנָּבִיא כַּאֲשֶׁר הִזְכִּיר דְּבַר שִׁמְשׁוֹן:

פסוק כא

נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלוּחָה מִנְהָג בְּמוֹשְׁלֵי אֶרֶץ לִשְׁלֹחַ זֶה לְזֶה הָאַיָּלִים, וְכָךְ הָעִנְיָן, כִּי הָאַיָּלוֹת שֶׁנּוֹלְדוּ בְּאֶרֶץ מֶלֶךְ הַצָּפוֹן יְגַדְּלוּ אוֹתָן בְּהֵיכְלֵי מֶלֶךְ הַנֶּגֶב, וְיִקְשְׁרוּ כְּתַב הַבְּשׂוֹרָה בְּקַרְנֵיהָ וְהִיא תָּרוּץ מַהֵר וְתָשׁוּב לִמְעוֹנָהּ, וְיִתְבַּשְּׂרוּ בָהֶן. וְזֶה טַעַם "אִמְרֵי שָׁפֶר", כְּלוֹמַר אַיָּלָה שְׁלוּחָה מְבַשֶּׂרֶת בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת. וְהָעִנְיָן הַזֶּה יָדוּעַ וְהוּא מֻזְכָּר בַּיְרוּשַׁלְמִי בְּמַסֶּכֶת שְׁבִיעִית (פ"ט ה"ב), אָמְרוּ, אֵין אָזְלִין לוֹן – חָזְרִין, וְאִי בָּעֵית לְמִבְדְּקֵהּ אַיְתוּ טַבְיָן וִישַׁלְּחוּן לַאֲרַע רַחִיקָא, בַּסּוֹף אִינּוּן חָזְרִין. עֲבַד כֵּן, וְאַיְתִי טָבְיָן וְחַפֵּי קָרְנֵיהוֹן בְּכִסָּף, וְשַׁלְּחוּן לְאַפְרִיקֵי, וּבְסוֹף תְּלַת עֶשְׂרֵה שְׁנִין חַזְרוּן לְאַתְרֵיהוֹן. שֶׁהִתְּירוּם לְאַחַר י"ג שָׁנָה וּמִיָּד חָזְרוּ. וְהַמָּשָׁל כִּי נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא כָּל טוּב, וּמִמֶּנּוּ תֵּבֵא בְּשׂוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל, כִּי עֶשְׂתָה אַרְצוֹ פֵּרוֹת לִשְׂבָעָה, כְּמוֹ שֶׁהִזְכִּירוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּפֵרוֹת גְּנוֹסַר (תנחומא ויחי יג):

פסוק כב

בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֶּן חֵן, וְהוּא לְשׁוֹן אֲרַמִּי (ב"מ קיט), אַפִּרְיוֹן נִמְטֵיהּ לְרַבִּי שִׁמְעוֹן. "בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן", חִנּוֹ נָטוּי עַל הָעַיִן הָרוֹאָה אוֹתוֹ, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ט:כ"ב). וְרָחוֹק הוּא מְאֹד לְסָמְכוֹ אֶל הַלָּשׁוֹן הַהוּא, שֶׁלְּשׁוֹנוֹת כָּאֵלֶּה בַּתַּלְמוּד יְוָנִי אוֹ פַּרְסִי וּשְׁאָר לְשׁוֹנוֹת,

אֵין לָהֶם חֵבֶר בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְעוֹד כִּי לְפִי הַנִּמְצָא מִמֶּנּוּ אֵינֶנּוּ רַק לְשׁוֹן בְּרָכָה וְשֶׁבַח, וְהַנּוֹן בּוֹ שֹׁרֶשׁ, וְכֵן בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה ס:י"ג), "וַיְבָרְכוּ אֶת רִבְקָה", דְּוֵיין וּשְׁפוּפִין, וְלֹא הָיוּ מְפָרְנְיִן אֶלָּא בַּפֶּה. וְדוֹמֶה לִי שֶׁהוּא מִמָּה שֶׁאָמְרוּ (כתובות נד), פֶּרְנָא לְיִתְמֵי, שֶׁפֵּרוּשׁוֹ הַשֶּׁבַח שֶׁהִשְׁבִּיחוּ הוּא לַיְתוֹמִים, וְקָרְאוּ עוֹד הַכְּתֻבָּה "פֶּרְנָא", אִשָּׁה גּוֹבָה פֶּרְנָא מֵהֶם (שם סז), הַכְּתֻבָּה שֶׁהִיא שְׁבָח בֵּית אָבִיהָ, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ (ב"ר פ ז), "מֹהַר" – פְּרָאנוּן. אֲבָל "בֵּן פּוֹרָת", אוֹ כְּדַעַת אוּנְקְלוֹס (תרגום אונקלוס על בראשית מ"ט:כ"ב) מִלְּשׁוֹן פּוֹרִיָּה וַעֲנָפָה, אוֹ כִּדְבְרֵי בַּעֲלֵי הַדִּקְדּוּק (עיין ספר השרשים שורש בנה) שֶׁעָשׂוּ פּוֹרָת מִלְּשׁוֹן "וַתֶּאֱרַכְנָה פֹּארֹתָיו" (יחזקאל לא ה), וְהֵם אָמְרוּ כִּי "בֵּן" – כְּמוֹ נָטַע, וְהֵבִיאוּ לוֹ דּוֹמֶה "וְכַנָּה אֲשֶׁר נָטְעָה יְמִינֶךָ וְעַל בֵּן אִמַּצְתָּה לָּךְ" (תהלים פ טז). וְהָעִנְיָן, כְּאִלּוּ אָמַר נָטַע שֶׁבּוֹ פֹּארוֹת רַבּוֹת יוֹסֵף. וְעַל דַּעְתִּי "בֵּן" כְּמַשְׁמָעוֹ, יֹאמַר כִּי יוֹסֵף הוּא בֵּן שֶׁהוּא כְּמוֹ פֹּארוֹת אִילָן שָׁתוּל עַל הַמַּעְיָן אֲשֶׁר לֹא יְכַזְּבוּ מֵימָיו, וְעָשְׂתָה בָּנוֹת צְעָדָה אוֹתָן עַל הַחוֹמוֹת הַגְּבוֹהוֹת בַּשָּׁמַיִם, וְכַנָּה הַבַּדִּים אֲשֶׁר תֵּצֶאנָה מִן הַפֹּארָה בְּבָנוֹת כִּי הֵן בָּנוֹת לַפֹּארוֹת הַגְּדוֹלוֹת, וְהוּא דֶּרֶךְ צַחוּת לְבֵן פּוֹרָת. וְלֹא נִסְמַךְ בֵּן אֶל פּוֹרָת, אֲבָל הוּא כְּמוֹ "אַשּׁוּר אֶרֶז בַּלְּבָנוֹן" (יחזקאל לא ג), "נַפְתֻּלֵי אַיָּלָה שְׁלוּחָה" (בראשית מ"ט:כ"א), "בִּנְיָמִין זְאֵב" (בראשית מ"ט:כ"ז), וּלְפִיכָךְ נָקוּד בְּצֵירֵי, כִּי אִלּוּ הָיָה פֵּרוּשׁוֹ נָטַע שֵׂיחַ לוֹ פֹּארוֹת, מִשְׁפָּטוֹ בְּסֶגוֹל. וְאָמַר "בֵּן" דֶּרֶךְ חִבּוּב, כְּמוֹ "מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ". וְעַל הַכְּלָל רָאוּי שֶׁנִּפְרֵשׁ בִּבְרָכַת יוֹסֵף שֶׁיִּהְיֶה בָּהּ זֶכֶר לִשְׁנֵי הַשְּׁבָטִים הַיּוֹצְאִים מִמֶּנּוּ, וְהוּא לְשׁוֹן "פּוֹרָת" וּ"בָנוֹת", אֲבָל מִפְּנֵי שֶׁהַזְּכִיר לֵוִי, וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל אֵינָם אֶלָּא שְׁנֵים עָשָׂר, לֹא יַעֲשֶׂה מִמֶּנּוּ כֵּן בִּבְרָכָתוֹ שְׁנַיִם שְׁבָטִים חֲלוּקִים, אֲבָל יְרֹמֵז לָהֶם. וְכֵן בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ בִּבְרָכָתוֹ דְּמָה אוֹתוֹ לְשׁוֹר וְלִרְאֵם (דברים לג יז), וְהִזְכִּיר בּוֹ הַקְּרָנַיִם, כִּי כָל אֶחָד מֵהֶם גּוּף אֶחָד שֶׁמִּמֶּנּוּ יִתְחַלְּקוּ קַרְנַיִם, וּבַעֲבוּר שֶׁשָּׁם לֹא הִזְכִּיר שִׁמְעוֹן אָמַר בְּפֵרוּשׁ "וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה" (שם):

פסוק כד

מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב זֹאת הָיְתָה לוֹ מֵאֵת הקב"ה שֶׁהוּא אֲבִיר יַעֲקֹב, וּמִשָּׁם זָכָה לִהְיוֹת רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, עִקָּרָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְשׁוֹן "הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה" (זכריה ד, ז) לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ט:כ"ד). מֵאֵל אָבִיךָ הָיְתָה זֹאת לָּךְ וְהוּא יַעְזְרֶךָּ, וְעִם הקב"ה הָיָה לְבָבְךָ כְּשֶׁלֹּא שָׁמַעְתָּ לְדִבְרֵי אֲדוֹנָתְךָ וְהוּא יְבָרֶכְךָ, גַּם זֶה לְשׁוֹנוֹ. וְרַבִּי אַבְרָהָם אָמַר כִּי מֵ"ם "מֵאֵל אָבִיךָ" נִמְשָׁךְ לְ"וְאֵת שַׁדַּי" וְהוּא יְבָרֶכְךָ. וְעַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת הַבְּרָכָה הַזֹּאת דּוֹמָה לַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַךְ לְמַעְלָה אֶת הַנְּעָרִים, כִּי אֲבִיר יַעֲקֹב הוּא אֱלֹהֵי אֱמֶת, וְלֹא בָּא בַּכָּתוּב אֲבִיר אַבְרָהָם אוֹ יִצְחָק וְזוּלָתָם רַק אֲבִיר יַעֲקֹב אוֹ אֲבִיר יִשְׂרָאֵל (ישעיהו א כד), הוּא יַעֲקֹב. וְהִנֵּה מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב הַגְּדֻלָּה וְהַגְּבוּרָה, מִשָּׁם, מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב, רוֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, הִיא

הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה שֶׁהָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה (תהלים קיח כב) מֵאֵת ה'. וְנִקְרָא "אֶבֶן יִשְׂרָאֵל", כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים, כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הִיא הָאֶבֶן הָרִאשָׁה. וְטַעַם "אֶבֶן", שֶׁהוּא בִּנְיָן מַשְׂכִּילִים הַכֹּל. וְעִנְיַן "רוֹעֶה", כִּי הָעוֹז בַּגְּבוּרָה מִתְעַלֶּה בִּימִינוֹ שֶׁל הקב"ה, כְּדִכְתִיב "קַרְנַיִם מִיָּדוֹ לוֹ וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ" (חבקוק ג ד), כְּלוֹמַר וְשָׁם בִּימִינוֹ חֶבְיוֹן הָעוֹז, וְ"חֶבְיוֹן, הוּא הַכֹּחַ הַמִּתְעַלֶּה הַנֶּחְבָּא בְּמָקוֹם אֲצִילוּתוֹ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וְכַנָּה אֲשֶׁר נָטָעָה יְמִינֶךָ" (תהלים פ טז), מֵאֵל אָבִיךָ, הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי מֵעוֹדִי, וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ. וְדַעַת הַבְּרָכָה כִּי מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב, מֵחֶסֶד שֶׁרוֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל וּמֵאלֹהֵי אָבִיו, יָפִיק רָצוֹן וְיָבֹא עֶזְרוֹ, וְעִם שַׁדַּי תִּהְיֶה בִּרְכָתוֹ, וְהַנָּה הוּא מְבֹרָךְ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. וְזֶה טַעַם "בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכֹת הוֹרַי", כִּי הַבִּנְיָן שָׁלֵם בּוֹ. כָּךְ הֶעֱלֵיתִי הָעִנְיָן הַזֶּה מִמִּדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (עיין ספר הבהיר קצג קמח), וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין:

פסוק כט

קִבְרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתָי עִם אֲבוֹתַי, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ט:כ"ט). וְלֹא פֵּרֵשׁ "אֶל הַמְּעָרָה" וְאֵינֶנּוּ עִם. וְיִתָּכֵן שֶׁיִּהְיֶה לְשׁוֹן הַמִּקְרָא הַזֶּה קָצָר, קִבְרוּ אוֹתִי וְשָׁאוּנִי אֶל אֲבֹתַי אֶל הַמְּעָרָה, כִּי כֵן אָמַר "וּנְשָׂאתַנִי מִמִּצְרַיִם" (בראשית מ"ז:ל'), "וַיִּשְׂאוּ אוֹתוֹ בָּנָיו" (בראשית נ':י"ג). וְיִתָּכֵן שֶׁיִּשַּׁמֵּשׁ "אֶל" בְּפָנִים רַבִּים, קִבְרוּ אוֹתִי עִם אֲבוֹתַי, כְּמוֹ "וְאִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ לֹא תִקָּח" (ויקרא יח יח), עִם אֲחוֹתָהּ, "אֶל הַמְּעָרָה" – בַּמְּעָרָה, כְּמוֹ "וְאֶל הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת" (שמות כה כא), "הִנֵּה הוּא נָחְבָּא אֶל הַכֵּלִים" (שמואל א י כב), וְכֵן (בראשית כ"ג:י"ט) "וְאַחֲרֵי כֵן קָבַר אַבְרָהָם וְגוֹ' אֶל מְעָרַת". וְאָמַר רַבִּי אַבְרָהָם (אבן עזרא על בראשית מ"ט:כ"ט) כִּי טַעַם "קִבְרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתָי", שֶׁיִּלְכוּ עִם יוֹסֵף, וְלֹא הָיָה יַעֲקֹב צָרִיךְ לְכָךְ אֲבָל צִוָּה לְכֻלָּם עַתָּה שֶׁיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ אֶל הַמְּעָרָה כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעַ לְיוֹסֵף, כִּי פְּחַד אוּלַי לֹא יִתֵּן פַּרְעֹה רְשׁוּת לְיוֹסֵף לָצֵאת מִן הָאָרֶץ, שֶׁלֹּא יִתְעַכֵּב בְּאַרְצוֹ. וַהֲלֹא תִּרְאֶה שֶׁהֶצְרִיךְ יוֹסֵף לְחַלּוֹת פְּנֵי בֵּית פַּרְעֹה שֶׁיְּבַקְּשׁוּ עָלָיו מִפַּרְעֹה שֶׁיֵּלֵךְ, וְהוּא עָנָה "כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָּ" (בראשית נ ו), כִּי בַּעֲבוּר הַשְּׁבוּעָה יִתְרַצֶּה בָּזֶה:

פסוק לא

וְטַעַם **שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת יִצְחָק** שֶׁלֹּא אָמַר קָבְרָתִי, בַּעֲבוּר הֱיוֹת עֶשָׂו עִמּוֹ בִּקְבוּרַת אֲבִיהֶם, וְלֹא יִרְצֶה עַתָּה לְהַזְכִּירוֹ. וְעוֹד שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ עַתָּה לְהַאֲרִיךְ לֵאמֹר, שָׁמָּה קָבְרוּנוּ אֶת יִצְחָק וְשָׁמָּה קָבְרוּ אֶת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ, כִּי לֹא הָיָה הוּא בִּקְבוּרַת אִמּוֹ. וְהִזְכִּיר לָהֶם בְּצַוֹּאָתוֹ הַמְּעָרָה וְהַנִּקְבָּרִים בָּהּ, לְגַדֵּל הַמָּקוֹם, כְּדֵי שֶׁיִּזְדָּרְזוּ לְקָבְרוֹ שָׁם. וְאָמַר "אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת הַשָּׂדֶה לַאֲחֻזַּת קָבֶר", לְהוֹדִיעַ כִּי אַבְרָהָם צִוָּה שֶׁיִּהְיֶה הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית הַקְּבָרוֹת לָהֶם לַאֲחֻזַּת עוֹלָם, אֲבָל לְמַטָּה (נ יג) כְּשֶׁאָמַר "וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בִּמְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר קָנָה

אַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת קֶבֶר", נִתְכַּוֵּן הַכָּתוּב לִרְמֹז כִּי בְּיַעֲקֹב נִשְׁלְמָה כַּוָּנַת הַצַּדִּיק, כִּי לִשְׁלָשְׁתָּם קִנְאָה וְלֹא יִקְבְּרוּ בָּהּ עוֹד אִישׁ. וְעַל כֵּן לֹא צִוָּה יוֹסֵף שֶׁיִּקְבְּרוּ אוֹתוֹ בַּמְּעָרָה עִם אֲבוֹתָיו. וְרָאִיתִי בַּמְּכִילְתָּא לְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי (בשלח יט), שֶׁאָמַר לָהֶם יוֹסֵף, וּכְשֶׁאַתֶּם מַעֲלִין אוֹתִי קִבְרוּ אוֹתִי בְּכָל מָקוֹם שֶׁתִּרְצוּ, מִקֶּבֶל אֲנִי שֶׁאֵינִי נִכְנָס לִקְבוּרַת אֲבוֹתַי, שֶׁאֵין נִכְנָס לְקֶבֶר אֲבוֹת אֶלָּא שִׁלשָׁה אָבוֹת וְשִׁלֹּשׁ אִמָּהוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר, "שָׁמָּה קָבְרוּ אֶת אַבְרָהָם" וְגוֹ', וְאוֹמֵר (בראשית נ:ה') "בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" – בִּי הוּא פּוֹסֵק. וְיִתָּכֵן שֶׁרָמַז לָהֶם בְּאָמְרוֹ "וְשָׁמָּה קָבַרְתִּי אֶת לֵאָה", שֶׁכְּבָר הֶחֱזִיק הוּא בַּמְּעָרָה, וְאָמַר זֶה כְּנֶגֶד עֲשָׂו, שֶׁלֹּא יְעַרְעֵר הוּא וּבָנָיו בִּקְבוּרָתוֹ לִטְעֹן שֶׁהַמְּעָרָה שֶׁלּוֹ, כִּי הוּא הַבְּכוֹר וְהוּא הָרָאוּי לְהִקָּבֵר עִם אֲבוֹתָיו, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָלַךְ אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת, יִהְיוּ נוֹשְׂאִים אוֹתוֹ מִשָּׁם כַּאֲשֶׁר יִשְׂאוּ בָּנָיו אֶת יַעֲקֹב, כִּי יִרְצֶה לְהִקָּבֵר עִם אֲבוֹתָיו הַקְּדוֹשִׁים וּלְיַחֵד אִתָּם בַּקְּבוּרָה, וְאִם יִקָּבֵר שָׁם עֹשָׂו, לֹא יִקָּבֵר שָׁם יַעֲקֹב, כִּי אֵין לִשְׁתֵּי מִשְׁפָּחוֹת בֵּית קְבוּרָה אֶחָד. וְזֶהוּ גַּם כֵּן מָה שֶׁאָמַר "בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי", שֶׁכְּבָר כָּרָה לוֹ הַקֶּבֶר לְהַחֲזִיק בּוֹ. וְזֶה טַעַם "וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם רֶכֶב גַּם פָּרָשִׁים" (בראשית נ:ט'), כִּי יָדַע זְדוֹן עֵשָׂו וּבָנָיו. וְכֵן הָיָה מַעֲשֶׂה, כִּי מָצִינוּ בְּסֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים לְיוֹסֵף בֶּן גּוּרְיוֹן (הוא ספר יוסיפון) וְזוּלָתוֹ מִסִּפְרֵי הַקַּדְמוֹנִיוֹת, כִּי בָא צְפוֹ בֶּן אֱלִיפַז בֶּן עֵשָׂו וְעָשָׂה עִמָּהֶם קְטָטָה עַל זֶה עַד שֶׁעָרְכוּ מִלְחָמָה, וַתִּגְבַּר יַד יוֹסֵף, וּתְפָשׂוֹ עִם מִבְחַר גְּדוּדָיו וֶהֱבִיאוּם לְמִצְרַיִם, וְעָמַד שָׁם בִּתְפִיסָה כָּל יְמֵי יוֹסֵף, וּבָרַח מִשָּׁם בְּמוֹתוֹ, וְהָלַךְ לְאֶרֶץ כַּאנְפַּנְיָא וּמָלַךְ עַל כִּתִּים בְּרוֹמָא, וּבַסּוֹף הֶמְלִיךְ עַל כָּל אֶרֶץ אִיטַלְיָא, וְהוּא אֲשֶׁר מָלַךְ רִאשׁוֹן עַל רוֹמָה, וְהוּא אֲשֶׁר בָּנָה הַהֵיכָל הָרִאשׁוֹן וְהַגָּדוֹל מֵאֲשֶׁר נִבְנוּ בְּרוֹמָה. וְגַם רַבּוֹתֵינוּ (סוטה יג) הִזְכִּירוּ מִזֶּה הָעִנְיָן מִקְּטָטַת עֵשָׂו בַּמְּעָרָה. וְהַכָּתוּב שֶׁאָמַר בְּכָאן (בראשית נ:י"ד), "וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרַיְמָה הוּא וְאֶחָיו וְכָל הָעֹלִים אִתּוֹ לִקְבֹּר אֶת אָבִיו אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת אָבִיו" בָּא לִרְמֹז שֶׁלֹּא מֵת אֶחָד מִכֻּלָּם בַּמִּלְחָמָה וְלֹא בַּדֶּרֶךְ, שֶׁעָמַד לָהֶם זְכוּת הַנָּבִיא וּזְכוּת יוֹסֵף שֶׁעָלוּ עִמּוֹ. וְלֹא צִוָּה יוֹסֵף כַּאֲשֶׁר צִוָּה אָבִיו לְשֵׂאת אוֹתוֹ לְקָבְרוֹ בָּאָרֶץ עַתָּה, כִּי לֹא יַנִּיחוּהוּ בֵּית פַּרְעֹה, כִּי לְכָבוֹד הוּא לָהֶם. וְעוֹד, שֶׁאִם יֵלְכוּ עִמּוֹ אֶחָיו וּבֵית אָבִיו, יִגָּזְלוּ וְיִנָּבְזוּ אַנְשֵׁי הָאָרֶץ אֵת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם. וְאֵינָנוּ דֶּרֶךְ כְּבוֹד שֶׁיּוֹלִיכוּהוּ שָׁם אֲחֵרִים: וְאָמַר יוֹסֵף אֶל אֶחָיו "אָנֹכִי מֵת" (שם פסוק כד), כִּי אֶחָיו חַיִּים הָיוּ, כִּי הֶאֱרִיכוּ יָמִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ כַּאֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה בְּלֵוִי. וְאָמַר (שם פסוק כה) "וַיַּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", כִּי בִּרְאוֹתוֹ שֶׁאֶחָיו זְקֵנִים, הִשְׁבִּיעַ כָּל בְּנֵיהֶם וְכָל בֵּית אָבִיו שֶׁיְּצַוּוּ גַּם אֶת בְּנֵי בְנֵיהֶם לְעֵת הַגְּאֻלָּה, כִּי כֻלָּם יוֹדְעִים הַגְּלוּת:

פסוק לג

וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֶף וּמִיתָה לֹא נֶאֱמְרָה בּוֹ, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (תענית ה), יַעֲקֹב אָבִינוּ לֹא מֵת, לְשׁוֹן רַשִׁ"י (רש"י על בראשית מ"ט:ל"ג). וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ הֲרֵי יַעֲקֹב הִזְכִּיר מִיתָה בְּעַצְמוֹ (בראשית מ"ח:כ"א), "הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם", וְאוּלַי לֹא יָדַע הוּא בְּנַפְשׁוֹ, אוֹ שֶׁלֹּא רָצָה לָתֵת כָּבוֹד לִשְׁמוֹ. וְכֵן (בראשית נ':ט"ו) "וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אֲבִיהֶם", כִּי לָהֶם מֵת הוּא, אוֹ שֶׁלֹּא יָדְעוּ הֵם בָּזֶה כְּלָל. וְעִנְיַן הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, כִּי נַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים צְרוּרוֹת בִּצְרוֹר הַחַיִּים, וְזוֹ תְּחוֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם, לוֹבֶשֶׁת לְבוּשָׁה הַשֵּׁנִי, שֶׁלֹּא יִפְשְׁטֶנָּה עֲרוּמָה, כְּיַעֲקֹב, אוֹ תִּתְלַבֵּשׁ לְעִתִּים מְזֻמָּנוֹת. וְיוּבַן הָעִנְיָן הַזֶּה בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (שבת קנ"ב) וּבְמַסֶּכֶת כְּתֻבּוֹת (קג.):

וְנִשְׁלַם סֵפֶר בְּרֵאשִׁית בְּסִפּוּר דִּבְרֵי הָאָבוֹת. לְהַגִּיד רִאשׁוֹנוֹת וַחֲדָשׁוֹת בְּטֶרֶם תִּצְמַחְנָה בַּלְּבָבוֹת. וּלְיוֹצֵר כָּל רֵאשִׁית רוֹכֵב עֲרָבוֹת. תְּהִלּוֹת רַבּוֹת וְהוֹדָאוֹת לְרָבָבוֹת. וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת וְסִבּוֹת. מְגַלֶּה עֲמֻקוֹת וְדֵעוֹת נִשְׂגָּבוֹת. וּמוֹצִיא לָאוֹר הַמַּחְשָׁבוֹת. הַמּוֹלִיךְ אוֹתִי בְּדֶרֶךְ צְדָקָה בְּתוֹךְ נְתִיבוֹת. הַגּוֹמֵל לַחַיָּבִים טוֹבוֹת.

תם ונשלם שבח לבורא עולם